مۇندەرىجە

مەملىكەتلىك سىياسىي كىچىك ۋە مەركىزىي كومىتېت بىرلىكسەپ بۆلۈمىنىڭ يولداش بۇرھان شەھىدى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەش سۆھبەت يىغىنىدا قىلىنغان سۆز ..... ژاك جاۋگو 1

بېيجىڭ، ئۇرۇمچىلەردە ئېچىلغان يولداش بۇرھان شەھىدى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەش سۆھبەت يىغىنىدا قىلىنغان سۆز ..... ئىلسۆيەر، نۇسرەت شەھىدى 7

يولداش بۇرھان شەھىدنىڭ ئەسلەيمەن ..... ژاك جېن 16

ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر يولداش بۇرھان شەھىدنىڭ يادىغا ئېتىمەن ..... ژاك ئېنماۋ 31

پولاتتەك ئىرادە، ئوتتەك قىزغىنلىق ..... ئىسمايىل ئەھمەد 45

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ياخشى ئوغلانى ..... تۆمۇر داۋامەت 56

ئۇنتۇلغۇسىز كۈنلەر، قىممەتلىك دوستلۇق ..... دېڭ لىچۈن 57

ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ روھى مەڭگۈ ساقلىنىدۇ ..... ئەن شۇبى، ۋەن ياۋبىڭ، ما شىيەن 69

جۇڭگولۇقنىڭ سەمىمىي - سادىق قەلبى ..... گۇ باۋ 80

بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىدىن ئۆگىنەيلى ..... ئۇيغۇر سايرانى 91

بۇرھان شەھىدنىڭ ئەسلەيمەن .....

ئەنۋەرخانبابا 107 .....
مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنىڭ بايراقدارى — بۇرھان ئەپەندى
جاڭ دۇڭيۇ 117 .....
بۇرھان شەھىدىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىدىن ئۆگىنىپ،
شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي مۇقىملىقى ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى
ئىلگىرى سۈرەيلى..... شېرىپجان دامولّا ھاجى 130
شىنجاڭنىڭ گۈللىنىشى ۋە تەرەققىياتى ئۈچۈن كۈرەش قىلـ
غان ھايات ..... نۇسرەت شەھىدى 134
بۇرھان ئەپەندىنىڭ مورى خەلقىگە قىلىپ بەرگەن بىرنەچچە
ئىشلىرى ..... ئابلىمىت قۇربان 154
بۇرھان ئەپەندى ۋە مىۋرىدىكى ۋاقىتلىق بازار
..... زۇ چۇنشىن 171
چىن دوستلۇق ..... چې روشيۇڭ 183
بۇرھان ئەپەندى بىلەن بىرگە بولغان ۋاقىتتىكى بىرنەچچە
ئىشلار ..... سەيي خېگسىن 202
قايغۇلۇق تەزىيە، ئۇنتۇلغۇسىز ئەسلىمە
..... چېن فاڭبەي 206
شىنجاڭدا تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش مەزگىلىدىكى
بۇرھان ئەپەندى ..... خەن يۈۋېن 230
بۇرھان ئەپەندى ئازادلىقتىن ئىلگىرى شىنجاڭ
شۆيۈەنىدىكى ساۋاقداشلار بىلەن بىللە بولغان چاغلار...
..... ئابدۇرېھىم ئىمىن 240
بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئۇمۇدىنى يەردە قويمايمىز
..... شىنجاڭ 2 - ئاپتوموبىل زاۋۇتى 248
قەدىرلىك مەكتەپ مۇدىرىمىز بۇرھان شەھىدىنى
چوڭقۇر ياد ئېتىمىز .....
ج ك پ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كومىتېتى253

بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئالىيجاناب ۋەتەنپەرۋەر پەزىلىتىنى ئەسـ
لەپ، شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي پەن ئىشلىرىنى ئۇزلۇكسىز ئىلـ
گىرى سۇرەيلى .....
شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى 278
سادىق كومۇنىزم جەڭچىسى.....
..... ئۇيغۇر مىنۇپ 291
بۇرھان ئەپەندى بىلەن بىللە مىسىر، سۇدان قاتارلىق دۆلەتـ
لەرگە قىلغان زىيارەت ..... سۇئال شياۋ 307
رەئىس بۇرھان شەھىدىنىڭ يېنىدا قىلغان خىزمەتلىرىم
توغرىسىدا ئەسلىمە ..... سابىت روزى 319
ھايات ـ ماماتتا ھەمنەپەس بولۇپ، ئېغىر كۈنلەرنى بىللە
ئۆتكۈزۈش ..... ئېلىسۇيەر، ئېلىشات، ئېلفىرە 325
دادام بۇرھان شەھىدىنى ئەسلەيمەن ... ئېلفىرە 347
جۇڭگو تۇركى تىللار تەتقىقات جەمئىيىتىنىڭ تۇنـ
جى رەئىسى بۇرھان شەھىدىنى چوڭقۇر ياد ئېتىمەن
..... خۇ جېنخۇا 366
بۇرھان شەھىدىنىڭ ھاياتىغا دائىر قىسقىچە يىلنامە
..... رەتلىگۈچى: رۇ مېڭدې 377

مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش ۋە مەركىزدىي كومىتېت بىرلىكسەپ بۆلۈمىنىڭ بۇرھان شەھىدى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەش سۆھبەت يىغىنىدا سۆزلەنگەن سۆز

1994 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى

ۋاڭ جاۋگو

مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، مەركىزىي كومىتېت بىرلىكسەپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى

يولداشلار:

بۈگۈن بىز بۇ يەردە يولداش بۇرھان شەھىدى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەش سۆھبەت يىغىنى ئاچتۇق. ئالدى بىلەن مەن مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش ۋە مەركىزىي كومىتېت بىرلىكسەپ بۆلۈمىگە ۋاكالىتەن سادىق كوممۇنىزم جەڭچىسى، ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر، ئاتاقلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتچى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاقلىق ۋەكىلىگە ئالىي ھۆرمىتىمنى ۋە چوڭقۇر سېغىنىشىمنى بىلدۈرىمەن ھەمدە يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرىدىن سەمىمىي ھال سورايمەن!

يولداش بۇرھان شەھىدى بىر ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر. ئۇ ھاياتىدا

دۇ، جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتسىيالىزم قۇرۇش ئۇلۇغ نىشانى ئوڭۇشلۇق ئەمەلگە ئاشىدۇ.

يولداش بۇرھان شەھىدى ھاياتىدا كونا، يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاب، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇشتىن ئىبارەت ئۈچ باسقۇچنى باشتىن كەچۈرگەن بولۇپ، شۇنجاڭنىك يېقىنقى، ھازىرقى زامان تارىخىنىڭ گۈۋاھچىسى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ياش ـ ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدە دەھشەتلىك مىللىي زۇلۇم ۋە سىنىپىي زۇلۇمنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ۋە بېشىدىن كەچۈرگەن بولغاچقا، ئۇنىڭدا كونا تۈزۈمگە بولغان قارشىلىق ئىدىيىسى ۋە شىنجاڭنىڭ ئىنتايىن قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىش كۈچلۈك ئارزۇسى پەيدا بولغان. ئۇ 20 ـ، 30 ـ يىللاردا ماركسىزمنى قوبۇل قىلغان ۋە جۇڭگو كوممۇنىستلىرى بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن، زۇلمەت ئىچىدە يورۇقلۇقنى كۆرگەندەك ئىشانىنى توغرىلاپ ئىشەنچ ۋە كۈچكە ئىگە بولدى. يولداش بۇرھان شەھىدى بىر ئەسىرگە يېقىن كەچۈرمىشىدىن مۇنداق بىر ھەقىقەتنى، يەنى: جۇڭگو كومپارتىيىسى بولمىسا سوتسىيالىزمىنىڭمۇ بولمايدىغانلىقى، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭمۇ قەد كۆتۈرۈپ ئازاد بولۇش ۋە تەرەققىي قىلىپ ئىلگىرىلىشىمۇ بولمايدىغانلىقىنى بىۋاستە چۈشەندى. يولداش بۇرھان شەھىدى دەل پارتىيە، سوتسىيالىزمنى چەكسىز قىزغىن سۆيگەنلىكتىن، پارتىيىگە كىرگەندىن كېيىن باشتىن ـ ئاخىر كوممۇنىزم جەڭچىسىنىڭ ئۆلچىمى بويىچە ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويدى. ئىنتايىن ناۋادىل مۇئامىلىگە ئۇچرىغاندىمۇ، ھەتتا «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» غا ئوخشاش ئوڭۇشسىز شارائىتتىمۇ ئۇ پارتىيە ۋە سوتسىيالىزم ئىشلىرىغا بولغان ئېتىقادىدىن تەۋرەنمىدى. بىز بۇرھان شەھىدىنىڭ بۇنداق ئېسىل سىياسىي پەزىلىتىنى ئۆگىنىشىمىز، پارتىيە رەھبەرلىكىنى ئاڭلىق قوغداپ، جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتسىيالىزم يولىدا قەتئىي تەۋرەنمەي مېڭىشىمىز لازىم. بۇ

مەملىكىتىمىزنىڭ ھەر تۇرلۇك ئىشلىرى، مىللەتلەر خىزمىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بارلىق خىزمەتلەردە مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىش-
نىڭ تۈپ كاپالىتى.

يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ بىلىمى چوڭقۇر، يۇقىرى تا-
لانتلىق بولۇپ، ئۇنۇملۇك ۋە نەتىجىلىك ئۇيغۇر ئالىمى، شۇنداق-
لا ئۇيغۇر زىيالىيلىرىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋەكىلى. بۇمۇ ئۇنىڭ كىشى-
لەرنىڭ ھۆرمىتىگە ئىگە ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر بولۇشىنىڭ مۇھىم
سەۋەبى. ئۇ تارىخىي ماتېرىيالىزملىق كۆزقاراش بىلەن شىنجاڭ
ۋە ئوتتۇرا ئاسىيانىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىشقا ماھىر بولۇپ
ئۆزىگە خاس مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتى. ئۇنىڭ روشەن سىياسىي
مەيدانى ۋە توغرا ئىلمىي كۆزقارىشى جەمئىيەتتىكى ھەر ساھەنىڭ
كەڭ قوللىشى ۋە ھۆرمەتلىشىگە ئېرىشتى. يولداش بۇرھان شە-
ھىدى ھاياتىدا ئۇزلۇكسىز ئۆگىنىپ ۋە ئىنسانىيەتنىڭ قىممەت-
لىك مەدەنىيەت بىلىملىرىنى قوبۇل قىلىپ، ھەقىقەتكە، يورۇق-
لۇققا ئۇزلۇكسىز ئىنتىلدى، ۋەتەننىڭ بىرلىكى ۋە مىللەتلەر
ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش يولىدا ئۇزلۇكسىز ئىزدەندى، ئۇنىڭ
بۇنداق روھى بىزنىڭ مەڭگۈ ئۆگىنىشىمىزگە ئەرزىيدۇ.

پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرمىللەت خەلقى ئىنتايىن خۇشال-
لىق كەيپىيات ئىچىدە دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 45 يىللى-
قىنى خۇشال - خۇرام تەبرىكلىمەكتە. 45 يىلدىن بۇيان، بولۇپ-
مۇ پارتىيىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان،
ئېلىمىزنىڭ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىدا
دۇنيا كۆز تىككۈدەك مۇۋەپپەقىيەتلەر بارلىققا كەلدى. سىياسىي
مۇقىم بولدى، ئىقتىساد تەرەققىي قىلدى، مىللەتلەر ئىتتىپاق
بولدى، چېگرا مۇداپىئەسى مۇستەھكەملەندى، ھەر تۈرلۈك ئىش-
لار گۈللەپ راۋاجلاندى. ھازىر پۈتۈن پارتىيە، پۈتۈن مەملىكەت
خەلقى يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە
سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەرىيىسى ۋە پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇش-

يەنىنى يېتەكچى قىلىپ، پارتىيە 14 - قۇرۇلتىيى ۋە 14 - نۆۋەتلىك 3 - ئومۇمىي يىغىنىنىڭ روھىنى ئومۇمىيۈزلۈك ئىز-چىللاشتۇرۇپ، سوتسىيالىستىك بازار ئىگىلىكى تۈزۈلمىسىنى بەرپا قىلىشنى تېزلىتىپ، خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئۈزلۈكسىز، تېز، مۇقىم ۋە ساغلام راۋاجلىنىشىنى ساقلاپ، پۈرسەتنى تۇ-تۇپ، ئىسلاھاتنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ئېچىۋېتىش دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈپ، مۇقىملىقنى ساقلا-ماقتا.

يولداش بۇرھان شەھىدى ئۆمۈر بويى ئىنتىلگەن غايە ۋە كۈرەش نىشانى جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلى-كىدە قەدەممۇقەدەم ئەملگە ئاشماقتا. بىز يولداش جيانڭ زېمىن يادرولۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەتراپىغا تېخىمۇ زىچ ئۇيۇشۇپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە سوتسىيالىزم بايرىقىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرمىللەت خەلقىنى ئىتتىپاق-لاشتۇرۇپ، مىللىي رايونلارنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىش، ھەر-قايسى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش، جۈڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلايلى!

يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى مەڭگۈ ساقلىنىدۇ!

تەرجىمە قىلغۇچى: تۇرغۇن ئۆمەر
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

بىيجىڭ، ئۇرۇمچىلەردە ئېچىلغان يولداش بۇرھان شەھىدى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەش سۆھبىتى يېغىندا سۆزلەنگەن سۆز

ئېلىسۆيەر، نۇسرەت شەھىدى

دادىمىز تۇغۇلغانلىقىغا 100 يىل بولغان مەزگىلدە، مۇشۇنداق كۆپلىگەن يولداشلارنىڭ بىز بىلەن بىرگە بۇ يەرگە يىغىلىپ ئۇنى ياد ئەتكەنلىكىدىن بىز چەكسىز خۇشال بولدۇق. دادىمىز ۋەتەننىڭ بىرلىكى، گۈللىنىشى، بايى، قۇدرەت تېپىشى ئۈچۈن بىر ئۆمۈر ئەگرى - توقاي مۇساپىنى بېسىپ بەش يىل بۇرۇن بەختكە قارشى ۋاپات بولدى. ئۇ بىزگە ماددىي بايلىق قالدۇرمىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ تىكلىگەن ئۇلۇغ ۋە ھايات ۋاقتىدا بەرگەن تەلىمى بىزگە ئىنتايىن مول مەنىۋى بايلىق قالدۇردى. بىز «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» مەزگىلى ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى جاپالىق تۇرمۇش سىنىقىغا بەرداشلىق بېرىپ ھەمدە ئۆزىمىزنىڭ خىزمەت ئورنىدا بېرىلىپ ئىشلەپ، خەلق ئۈچۈن تىرىشىپ خىزمەت قىلغىنىمىز ئۇنىڭ بىزگە بولغان تەسىرى ۋە تەربىيىسىدىن ئايرىلالمايدۇ.

دادىمىزنىڭ ھاياتىدا بىزگە قالدۇرغان ئەڭ چوڭقۇر تەسىراتىدىن بىرى — ئۇنىڭ ۋەتەنگە بولغان مەڭگۈلۈك مۇھەببىتى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ، بالىلىق دەۋرىدىن ھاياتى ئاخىرلاشقىچە قەدەر قانداق ۋاقىت، قانداق مۇھىتتا بولسۇن، ئۇنىڭ ۋەتەننى قىزغىن

سۆيۈشى، سادىق قەلبى ۋە ۋەتەن ئۈچۈن ھاياتىنى تەقدىم قىلىش ئىرادىسى قىلچىمۇ تەۋرەنمىدى، بەلكى ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تېخىمۇ قەتئىي، قىزغىنلىققا ئۆزگەردى.

دادىمىز روسىيىنىڭ قازاندا تۇغۇلغان. ئۇ ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن، ئامال-سىزلىقتىن جۇڭگونىڭ شىنجاڭدىن روسىيىگە قېچىپ كەلگەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۆز ۋەتىنىگە چوقۇم قايتىپ بېرىشقا بەل باغلىغان. 1912 ـ يىلى نۇرغۇنلىغان كۇلىپەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈش ئارقىلىق بۇ ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ، دۆلەت تەۋەلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن ھەمدە 1914 ـ يىلى پۈتۈن ئائىلىسىنى شىنجاڭغا ئېلىپ كېلىپ ئولتۇراقلاشقان. 1937 ـ يىلى ياپونىيە قارشى ئۇرۇش پارتلىغاندىن كېيىن، ئۇ جۇڭگونىڭ زايسانداى تۇرۇشلۇق كونسولى بولۇش سۈپىتى بىلەن پۈتۈن زېھنى بىلەن ياپونىيە قارشى تەشۋىقات بىلەن شۇغۇللىنىپ، كونسۇلخانا پائالىيەت دائىرىسىدە ياپونىيە قارشى تۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك ھەر-خىل پائالىيەتلەرنى تەشكىللەپ، شۇ يەردىكى مۇھاجىرلاردىن ئىئانە توپلاپلا قالماي، يەنە كونسۇلخانىدىكى بارلىق خىزمەتچى-لەرگە باشلامچىلىق قىلىپ كېيىم ـ كېچەك ۋە يېمەكلىكتىن تېجەپ ئىقتىساد قىلغان 15مىڭ روپىيىنى دۆلەتكە ئەۋەتىپ ئۇنىڭ ياپونىيە قارشى ئۇرۇشىغا ياردەم قىلغان. 1949 ـ يىلى، ئۇ شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى بۆلگۈنچى كۈچلەر بىلەن قىلچىمۇ مۇرەسسە-سىز كۈرەش قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇ يەنە نۇتۇق سۆزلەش، ماقالە يېزىش قاتارلىق بارلىق پۇرسەتلەردىن پايدىلى-نىپ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلغان، ۋەتەننى پار-چىلاشقا ئۇرۇنغان ھەرخىل سەپسەتىلەرگە رەددىيە بەرگەن. ئۇ ئۆزىنىڭ مول تارىخىي بىلىمى ۋە بۈاستە كەچۈرمىشىدىن پايدا-لىنىپ، شىنجاڭ ئەزەلدىن جۇڭگو زېمىنىنىڭ ئايرىلماس بىر

قىسمى ئىكەنلىكىنى، شىنجاڭ ئەگەر ۋەتەننىڭ قوينىدىن ئايرىلىسا جاھانگىرلارنىڭ بېقىندىسى ۋە مۇستەملىكىسىگە ئايلىنىپ قالىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ، جاھانگىرلار ۋە ئۇلارنىڭ غالچىلىرىنىڭ شىنجاڭنى ۋەتەندىن ئايرىپ كېتىشكە ئۇرۇنۇشتەك ھەرخىل سۈيىقەستىگە كۈچلۈك زەربە بەرگەن، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازاد بولۇشى، ۋەتەن زېمىنىنىڭ پۈتۈنلىكى ۋە بىرلىكى ئۈچۈن مۇھىم تۆھپە قوشقان.

ئازادلىقتىن كېيىن، ئۇ خىزمەتتىن سىرتقى ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ كۆپلىگەن ماقالە ۋە ئەسەرلەرنى يازدى. ئۇلارنىڭ مەركىزىي تېمىسى يەنىلا ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈش ۋە ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش بولدى. ئۇ ئاشكارا سورۇنلاردا شۇنداق سۆزلەيدى، شۇنداق قىلدى؛ ئائىلىدە ھامان مۇشۇ خىل ئىدىيە بىلەن بىزنى تەربىيىلىدى، بىزدىن كىچىكىمىزدىن باشلاپ ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈشنى، «جۇڭگولۇق» بولۇش پەخىرلىنىشكە ئەرزىيدىغان ئىش دەپ قاراشنى تەلەپ قىلدى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» باشلانغاندىن كېيىن، ئۇ لىن بياۋ، «تۆت كىشىلىك گۇرۇھ» نىڭ ۋەھشىيانە زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىدى. «ئىسيانچىلار» ئاچقان بارلىق كۈرەش يىغىنلىرىدا ئۇ قەددىنى تىك تۇتۇپ، ئەمما بېشىنى تۆۋەن قىلىپ بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىغان، ئەمما بىر قېتىملىق كۈرەش يىغىنىدا، باشقىلارنىڭ ئۇنى «ئۇ ھەرگىزمۇ جۇڭگولۇق ئەمەس!» دېگەن گېپىنى ئاڭلىغىنىدا، ئۇ دەرھال بېشىنى كۆتۈرۈپ، يۇقىرى ئاۋازدا: «مەن جۇڭگولۇق» دەپ ئېتىراز بىلدۈرۈپ، سەھنىنىڭ ئاستى، ئۇستىدىكىلەرنى لەرزىگە سالغان. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ قەلبىدىكى «جۇڭگولۇق» نىڭ نەقەدەر ئۇلۇغ ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئۇنىڭ بۇنداق ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى ۋە ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداشتەك مۇستەھكەم مەيدانى، ئۇنىڭ پۈتۈن ھاياتىغا سىڭىپ كەتكەنىدى. ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە خەلق

ئۇنى «ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر» دەپ ئاتىغانلىقى، پارتىيە ۋە خەلقنىڭ ئۇنى ھەقىقىي چۈشىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

دادىسىزنىڭ ھاياتى يورۇقلۇققا، ھەقىقەتكە، تەرەققىيپەرۋەرلىككە ئىنتىلگەن ھايات.

كونا جۈڭگودا، ئۇ شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ تارتقان ئازابلىرى ۋە ۋەتەن ئۈچرىغان ئېغىر بالايىئاپەتلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆز ۋاقتىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ گۈللەنگەنلىكى ۋە ئالغا ئىلگىرىلىگەنلىكىنمۇ كۆرۈش پۇرسىتىگە ئىگە بولغان، بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭدا سوتسىيالىزمغا بولغان ئارزۇ ۋە تەلپۈنۈش پەيدا بولغان، شىنجاڭ ۋە پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ كەلگۈسىدە سوتسىيالىزم يولىغا مېڭىشىنى ئۈمىد قىلغان. ئۇ 20 ـ يىللارنىڭ ئاخىرى، 30 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا گېرمانىيىدە خىزمەت قىلىش، ئۆگىنىش مەزگىلىدە، ماركسىزم، لېنىنىزمنى سىستېمىلىق ئۆگەنگەن ۋە تەنقىق قىلغان، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شۇ ۋاقىتتا تەرەققىي قىلغان گېرمانىيىدە ئىقتىسادىي كىرىزىسىنىڭ زەربىسىدە ئىشچىلار ۋە زىيالىيلارنىڭ ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى كۆرۈپ ئىنقىلابقا ئۆزىنى ئاتاش ئىرادىسى تېخىمۇ مۇستەھكەملەنگەن. 1933 ـ يىلى، ئۇ دۆلەتكە قايتىش سەپىرىدە سوتسىيالىستىك سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پايتەختى موسكۋادىن ئۆتكەن ۋاقىتدا، ئىنقىلابىي تەشكىلاتقا رەسمىي قاتناشقان. دۆلەتكە قايتقاندىن كېيىن، دەرھال يەر ئاستى خىزمىتىگە ئاتلانغان. ئۇ ھەرمىللەت ئىلغار ياشلار يەر ئاستى تەشكىلاتلىرىنىڭ ئىنقىلابىي پائالىيەتلىرىنى قوللاپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك دېموكراتىك كۆچلەرنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازاد بولۇشى ئۈچۈن تۆھپە قوشقان. ئازادلىقتىن كېيىن، 1949 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ۋاقىت جېنى، شۇ لىچىڭ يولداشلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە قاتنىشىپ، پارتىيىنىڭ شىنجاڭدا

تەرەققىي قىلدۇرغان 1 ـ تۈركۈمدىكى پارتىيە ئەزاسى بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئىنقىلابىي كەچۈرمىشىنى ھېسابقا ئېلىپ، كاندىداتلىق مەزگىلى قىسقارتىلدى ھەمدە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ بىيۈرۇسىنىڭ ئەزاسى ۋە دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى بولۇپ سايلىنىپ، پارتىيىنىڭ شىنجاڭدىكى رەھبەرلىك خىزمىتىگە قاتناشتى.

ئۇ خېلى بۇرۇنلا مۇستەھكەم ئېتىقاد تىكلىگەنلىكتىن، ھەرقانداق شارائىتتىمۇ قەتئىي تەۋرەنمەس روھ ۋە كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ئىرادە بىلەن قىيىنچىلىققا بەرداشلىق بېرىپ، ئازراقمۇ تەۋرىنمەي قالمىدى. دەل بۇنداق قەتئىي ئېتىقادقا تايانغانلىقتىن مىلىتارىست شېك شىسەينىڭ تۇرمىسىدە يەتتە يىللىق قىيناش ۋە ئازابقا بەرداشلىق بېرەلىدى؛ يەنىلا بۇنداق مۇستەھكەم ئېتىقادقا تايىنىپ 70 ياشلاردىمۇ «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ھەرخىل ئازابلىرىغا يەنى سەككىز يىللىق تۇرمە ھاياتى ۋە ئىككى يىللىق «ئاممىۋى دىكتاتۇرا» غا بەرداشلىق بېرەلىدى. ئۇ تۇرمىدە ھەتتا ئىلمىي فانتازىيىلىك ھېكايە ئۇستىدە پىكىر يۈرگۈزۈپ ۋە ئىجاد قىلىپ، گۈزەل تۇرمۇشقا بولغان ئىنتىلىشى ۋە يۈرتىنىڭ قىياپىتىنى ئۆزگەرتىشكە بولغان ئارزۇسىنى ئىپادىلىگەن. ئۇنىڭ ئوڭۇشسىز شارائىتتا ئىپادىلىگەن قەيسەر ئىرادىسى ۋە ئۇمىدۋارلىق روھى ئۆز ۋاقتىدا ئۇنى نازارەت ئاستىدا باشقۇرۇشقا مەسئۇل مەخسۇس دېلو گۇرۇپپىسىدىكى ئەزالارنى ۋە ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىلىرىنىمۇ چوڭقۇر تەسىرلەندۈرگەن.

«مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» ئايىغلاشقاندىن كېيىن، ئۇ يىگىرمە 80 ياشقا كىرىپ قالغانلىقى ۋە تېنى ئاجىزلاپ كەتكەنلىكىگە قارىماي يۇقىرى مەسئۇلىيەتلىك ۋە ئەستايىدىل بولۇش روھى بىلەن، پارتىيە ئۇنىڭغا تاپشۇرغان تۇرلۇك خىزمەتلەرنى داۋاملىق ئورۇنلىدى. 10 يىل ئىچىدە ئۇنىڭ ئايىغ ئىزى ۋەتەنىڭ

چارچاشقا قارىماي دوكلات ئاڭلىدى، ئاددىي ئىشچىلار، دېھقانلار بىلەن سۆزلەشتى، ئەھۋال ئىگىلىدى. ئۇ ۋاپات بولۇشتىن بەش كۈن ئىلگىرى شىنجاڭغا بېرىپ ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق ئىنقىلابىي قۇربانلارنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى خاتىرىلەش پائالىيىتىگە قاتنىشىشنى قارار قىلغانىدى.

1989 ـ يىلنىڭ باشلىرىدا، ئۇ «بالىلىرىمغا قالدۇرۇلغان ۋەسىيەت» ناملىق بىر پارچە ئەسىرىنى ئېغىزاكى بايان قىلىپ، ھاياتىدىكى ئېتىقادىنى مۇشۇ ۋەسىيەتكە يىغىنچاقلىغانىدى. ئۇ: نىڭدىكى ئەڭ مۇھىم بىر ئابزاس سۆز « بىزنى قانداق ئەھۋالدا بولسۇن ماركسىزم ۋە كوممۇنىزمغا بولغان ئېتىقادتىن تەۋرەنمەسلىك» ، «پارتىيە ۋە خەلقە يۈز كېلەلمەيدىغان ھەرقانداق ئىشنى قىلماسلىق» قا نەسىھەت قىلغانىدى. ئۇنىڭ نەسىھىتىنى بىز ۋە بىزنىڭ كېيىنكى ئەۋلادىمىز مەڭگۈ ئېسىدە ساقلاپ ئۇنتۇمايدۇ.

دادىمىز بىر جۈڭگولۇق بولۇش سۈپىتى بىلەن، قەلبىگە پۈتۈن جۈڭخۇا مىللەتلىرىنى پۈككەنىدى، ھەرمىللەت خەلقىگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىغانىدى، ئۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئوغلى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆز مىللىتىگە چوڭقۇر مېھىر ۋە ئوتتەك مۇھەببەت باغلىغانىدى. ئۇ ئۆزۈن مۇددەت بېيجىڭدا خىزمەت قىلغان بولسىمۇ، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنى ھەر ۋاقىت، ھەر مىنۇت ئېسىدە چىڭ ساقلىدى. شىنجاڭغا مۇناسىۋەتلىك بارلىق خەۋەرلەرنى، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە جەمئىيەتنىڭ ئالغا بېسىش جەھەتلىرىدە ئېرىشكەن ھەر تۈرلۈك ئوتۇقلىرى ئۈنى ئىنتايىن قىزىقتۇراتتى ۋە قەلبىنى ھاياجانغا سالاتتى. ھەتتا، ئۇ 89 ياشقا كىرگەندىمۇ ئىلگىر ـ كېيىن بولۇپ تۆت قېتىم شىنجاڭغا بېرىپ پائالىيەتكە قاتناشتى، تەكشۈرۈش، ئەھۋال ئىگىلەش بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇ، ئائىلىدە بىزگە مىللىتىمىزنى ۋە ئۆز تىلىمىزنى ئۇنتۇماسلىقنى، خەنزۇ تىلىنى

مۇ ئۆگىنىش، خەنزۇ ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى ئۆگىنىش توغرىسىدا تەربىيە بېرەتتى. ئۇ، باشتىن - ئاخىر، ھەربىر مىللەتنىڭ ئۆز ئارتۇقچىلىقى بولىدۇ، ھەرقانداق بىر مىللەت ئۆزىنى چوڭ تۇتۇپ باشقا مىللەتلەرنى كەمسىتمەسلىكى، چەتكە قاقماسلىقى كېرەك، جۇڭگو پۇتۇن مەملىكەتتىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ جۇڭگوسى، شىنجاڭ ھەرمىللەت خەلقىنىڭ شىنجاڭى، ھەممە مىللەت ئۆزئارا باراۋەر مۇئامىلىدە بولۇشى، تىنچ ۋە دوستانە ئۆتۈشى، ئۆزئارا ئۆگىنىشى، ئۆزئارا ھۆرمەتلىشى، بىر دەك ئىتتىپاقلىشىپ، بىزنىڭ ئورتاق دۆلىتىمىزنى قۇرۇشى كېرەك، دەپ قارايتتى. ئۇ مەيلى شىنجاڭدا خىزمەت قىلغان ياكى مەركەزگە يۆتكەلگەندە بولسۇن، باشتىن - ئاخىر پۇتۇن مەملىكەتتىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ قېرىنداشلارچە ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشنى ئۆزىنىڭ مۇقەددەس بۇرچى دەپ قاراپ، دائىم ئۆزىنىڭ بىۋاسىتە چۈشەنچىسى ئارقىلىق كىشىلەرگە دۆلەت ئىچىدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ بىر - بىرىدىن ئايرىلالماسلىق داۋالىسىنى سۆزلەيتتى. ئۇ باشتىن - ئاخىر، پۇتۇن مەملىكەتتىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ مۇستەھكەم، بۈيۈك ئىتتىپاقلىقى بولغاندىلا ئاندىن پۈتكۈل دۆلىتىمىز گۈللىنىدىغانلىقى ۋە ئالغا ئىلگىرىلىيەلەيدىغانلىقى، ئاندىن ھەربىر مىللەتنىڭ تەرەققىي قىلالايدىغانلىقى، گۈللىنەلەيدىغانلىقى ۋە ئالغا ئىلگىرىلىيەلەيدىغانلىقىغا قەتئىي ئىشىنەتتى.

دادىمىز نامرات دېھقان ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، كىتابخانا خىزمەتچىسى، ماگىزىندا شاگىرت بولغان. ئاساسىي جەھەتتىن ئۆزىگە تايىنىپ مەلۇم مەدەنىيەت بىلىمىگە ئىگە بولغان. كىچىك كىدىن باشلاپ ئۆتكۈزگەن جاپالىق تۇرمۇشى ئۇنىڭ ئىرادىسىنى تاۋلاپلا قالماي، جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىش، تىرىشچان، ئىقتىسادچان بولۇش تۇرمۇش ئىستىلىنى ۋە پاك - دىيانەتلىك سىياسىي پەزىلىتىنى يېتىلدۇرگەن. مىلىتارىستلار ۋە گومىنداڭ

هۆكۈمرانلىقى دەۋرىدىكى چىرىكلىك ئۇچىغا چىققان، بۇلغانغان مۇھىتتىمۇ، دادىمىز ئۆزىگە ئازراقمۇ توپا ـ چاك يۇقتۇرمىغان، ئەزەلدىن خىزمەت قولايلىقىدىن پايدىلىنىپ ئۆز نەپسىگە چوغ تارتمىغان.

ئۇ ئاڭلىق ھالدا ئىنقىلابقا ئاتلانغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ پارتىيىگە كىرگەندىن كېيىن، جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداپ ئاددىي ـ سادىدا ئۆتۈشنى ۋە پاك ـ دىيانەتلىك بولۇشنى بىر ئىنقىلابچى ۋە كومپارتىيە ئەزاسىدا بولۇشقا تېگىشلىك ئىنقىلابىي پەزىلەت، دەپ قاراپ ئۇنىڭغا ئاڭلىق ئەمەل قىلدى. بىز ئىش ئۇققاندىن باشلاپ ئۇنىڭ ھېچقانداق ئالاھىدە ماددىي ئىمكانىيەتنى قوغلاشقانلىقىنى كۆرمىدۇق. ئۇ بىزگە ھامان: ئۆزىنىڭ خەلققە قىلىپ بەرگەن ئىشلىرىنىڭ ئىنتايىن ئاز ئىكەنلىكىنى، ئەمما، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئۆزىگە بەك ياخشى مۇئامىلە قىلغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ دائىم ئۆيىلىش ھېس قىلىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇنىڭ بىزگە بولغان تەلىپىمۇ ئاشۇنداق قاتتىق ئىدى. ئۇ بىزنىڭ كادىر پەرزەنتى، دەپ ئۆزىمىزنى چوڭ تۇتۇشقا ۋە ئالاھىدە بولۇۋېلىشىمىزغا قەتئىي يول قويمايتتى، بەلكى بىزنىڭ كەڭ خەلق ئاممىسى بىلەن بىردەك بولۇشىمىزنى، تۇرمۇشتا ئامما بىلەن ئوخشاش بولۇشىمىزنى تەلەپ قىلاتتى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دىن كېيىن، ئۇنىڭ كىيىملىرىنىڭ كۆپ قىسمى يوقاپ كەتكەنلىكتىن، تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن دىلۇن ۋە كاجى رەختىن ئادەتتە كىيىدىغانغا بىرنەچچە قۇر ئىشتان ـ چاپان ۋە سارجىدىن دېپلوماتىيە پائالىيىتىدە كىيىدىغانغا بىرنەچچە قۇر كىيىم تىككۈزگەندىن باشقا كىيىم كىيىشكە قوشۇلمىغانىدى. بەزىلەر شىنجاڭدا ئۇنىڭ ئۇچۇن بىر يۈرۈش ئۆي سالدۇرۇش تەكلىپىنى بەرگەندە، ئۇ بۇ تەكلىپنى قەتئىي رەت قىلدى. ئۇ دائىم بىزگە: «مەن قېرىپ قالدىم، خەلق ئۇچۇن ھېچ ئىش قىلىپ بېرەلمەيمەن. دۆلەت ھازىر تېخى نامرات، تېجىگىدەك

بولسا ئازراق بولسمۇ تېجەيلى، دۆلەتنىڭ يۈكىنى ئېغىرلاتمىقا بولمايدۇ» ، دەيتتى. ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن، نەرسىلىرىنى رەتلىگىنىمىزدە، بەزى كىتابلاردىن باشقا دېگۈدەك ھېچقانداق قىممەتلىك نەرسە چىقمىدى. دادىمىز بىزدىن مانا مۇشۇنداق ئىككى قولى قۇرۇق كەتتى، ئەمما بىزگە ئەڭ قىممەتلىك بىر روھنى مىراس قالدۇرۇپ كەتتى!

بىز پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ دادىمىزنىڭ تارىخىي تۆھپىسىگە بەرگەن يۇقىرى باھاسىغا تەشەككۇر ئېيتىمىز، كۆپچىلىكنىڭ ئۇنى سەمىمىي خاتىرىلىگەنلىكىگە تەشەككۇر ئېيتىمىز. بىز ئۇنىڭ ئىرادىسىگە چوقۇم ۋارىسلىق قىلىپ، يولداش جيانڭ زېمىن يادرولۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە دۆلىتىمىزنى زامانىۋىلاشقان قۇدرەتلىك سوتسىيالىستىك دۆلەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن، ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق گۈللىنىشى ئۈچۈن ئۆز كۈچىمىزنى ھەسسە قوشىمىز.

تەرجىمە قىلغۇچى: تۇرغۇن ئۆمەر
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

يولداش بۇرهان شەھىدىنى ئەسلەيمەن

ۋاڭ جېن

يولداش بۇرهان شەھىدىنىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ قالغان مەزگىللەردە مەن سىرتتا بولغانلىقىم ئۈچۈن بۇنىڭدىن خەۋەرسىز قاپتىمەن. بېيجىڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ۋاپات بولۇپ كەتكەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، ئىنتايىن ئۇشتۇمتۇتلۇق ھېس قىلدىم، شۇنىڭ بىلەن دەرھال يولداش سەيپىدىن بىلەن ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، رەپىقىسى يولداش رەشىدە ھەمدە ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىدىن ھال سورىدىم. شۇنداقلا سادىق كومىۋنىزم جەڭچىسى، ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر، داڭلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتچى ۋە مەشھۇر ئۇيغۇر ئالىمىغا بولغان چوڭقۇر سېغىنىش ھېسسىياتىمىنى ئىپادىلىدىم.

مېنىڭ يولداش بۇرهان شەھىدى بىلەن تونۇشقىنىمغا ئۇزۇن ۋاقىت بولدى، لېكىن ئۇنىڭ بىلەن بىۋاستە بىرگە ئىشلىگىنىم شىنجاڭنى ئازاد قىلىش مەزگىللىرى بولدى، گەرچە بۇ مەزگىل ئانچە ئۇزۇن بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇ مەنده ئىنتايىن چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى.

1949 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، مەن ئەينى چاغدا 1 ـ بىختۇەننىڭ سىياسىي كومىسسارى بولۇپ ئىشلەۋاتقان يولداش شۇ لىچىڭ بىلەن بىللە ئايروپىلانغا ئولتۇرۇپ ئۇرۇمچىگە كەلگەنىدۇق. تېلېگراممىا يوللاپ ھەقىقەتكە قايتقان بۇرهان ئەپەندى بىلەن گېنېرال تاۋ سىيۋ ئۆزى بىۋاستە ئايرودرومغا چىقىپ

بىزنى كۆتۈۋالدى. بۇرھان ئەپەندى ئۇيغۇر دوپپىسىنى كىيىۋالـ
غاندى، بىز ئايروپىلاندىن چۈشۈپلا ئۇيغۇرلارنىڭ ئادىتى بويىچە
قىزغىنلىق بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتۇق، شىنجاڭ ھەرمىللەت
خەلقلىرىنىڭ ئازادلىقىنى بىللە ئالقىشلىدۇق.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈـ
مىتى رەسمىي قۇرۇلۇپ، يولداش بۇرھان شەھىدى رەئىس بولـ
دى. ئۇ چاغدا مەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ
بىيورۇسىنىڭ شۇجىسى ئىدىم. شىنجاڭدا بىز ئۈچ يىل بىللە
ئىشلىدۇق، 1952 ـ يىلى شىنجاڭدىن ئايرىلدىم.

يولداش بۇرھان شەھىدى ئۆز ھاياتىدا ئىنقىلاب ئۈچۈن ناھا
يىتى كۆپ تۆھپە قوشتى. بۇ تۆھپىلەر ئىچىدە ئەڭ شەرەپلىك
بولغىنى — ئۇ 1949 ـ يىلى 9 ـ ئايدا گېنېرال تاۋ سىيۆ بىلەن
بىللە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزى ھەربىي ئىشـ
لار كومىتېتىنىڭ رەئىسى ماۋ زېدۇڭ ۋە جۇڭگو خەلق ئازادلىق
ئارمىيىسىنىڭ باش قوماندانى جۇ دېنىڭ ئۇلۇغ چاقىرىقىغا ئاۋاز
قوشۇپ، گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچى قالدۇق ھۆكۈمىتىدىن قەتـ
ئىي ئايرىلىپ تېلېگرامما يوللاپ ھەقىقەتكە قايتىپ، شىنجاڭنىڭ
تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرغانلىقىدۇر.

شىنجاڭغا يۈرۈش قىلىۋاتقىنىمىزدا، مەن بۇرھان ئەپەندـ
ىنىڭ گېنېرال تاۋ سىيۆ بىلەن بىللە تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە
قايتىش توغرىسىدا پىلان تۈزۈۋاتقانلىق خەۋىرىنى ئۇزلۇكسىز
ئاڭلاپ تۇردۇم. بىز شىنجاڭغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن، يەنە
رەئىس بۇرھان شەھىدىنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش
توغرىسىدىكى ئىچكى خەۋەرلەرنى بىۋاسىتە ئاڭلىدۇق، گېنېرال
جاڭ جىجۇڭ، گېنېرال تاۋ سىيۆ ۋە يولداش دېڭ لىچۈنمۇ
ئالاقىدار ئەھۋاللارنى ماڭا تونۇشتۇردى، بۇنىڭ بىلەن بۇرھان
ئەپەندىنىڭ جۇڭخۇانى قىزغىن سۆيۈشتەك ئالىي پەزىلىتى، ۋەـ
تەندىكى ھەرمىللەت خەلقلىرىنىڭ بۈيۈك ئىتتىپاقلىقىنى ئىلگـ

ری سۇرۇشتەك قىزغىن ئارزۇسى ۋە سوتسىيالىستىك سوۋېت ئىتتىپاقىغا بولغان دوستلۇق ھېسسىياتى مەنده چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىش ئۈچۈن قوشقان تۆھپىسىنى يەنمۇ چوڭقۇر چۈشەندىم.

1949 ـ يىلى يېڭى يىلدا، رەئىس ماۋ زېدۇڭ يازغان «يېڭى يىل تەبرىك سۆزى» شىنخۇا ئاگېنتلىقى تەرىپىدىن ئېلان قىلىنىپ، 1949 ـ يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ ئېلان قىلىنىدىغانلىقى»، «جۇڭگو خەلقى ئۇلۇغ ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرىدىغانلىقى» نى جۇڭگو ۋە چەت ئەلگە تەنتەنىلىك بىلەن جاكارلىدى. «يېڭى يىل تەبرىك سۆزى» ئېلان قىلىنىشىنىڭ ئالدى ـ كەينىده، يولداش بۇرھان شەھىدى غەربىي ـ شىمالنىڭ ھەربىي ـ مەمۇرىي ئەمەلدارى گېنېرال جاڭ جىجۇڭنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىنى رەسمىي ئۈستىگە ئالدى. يولداش بۇرھان شەھىدى نامرات ئائىلىده دۇنياغا كەلگەن بولۇپ، شەپقەتسىز مىللىي زۇلۇم ۋە سىنىپىي ئېكسپىلاتاتسىيىگە ئۇچرىغان، ياشلىق دەۋرىدىن باشلاپلا ئۇنىڭدا كونا تۈزۈمگە بولغان قارشىلىق كۆرىستىش ئىدىيىسى پەيدا بولغان. بۇ چاغلاردا ئۇ جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدىكى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ چوڭ ياخشى ۋەزىيىتىدىن چوڭقۇر تەسىر ۋە ئىلھام ئېلىپ، ھەرقايسى تەرەپلەردىكى ئەربابلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، بىرلىكته تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، شىنجاڭنىڭ مىللىي ئازادلىقىنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ زۇلمەتلىك دەۋرىدىكى ئەڭ ئاخىرقى ئۆلكە رەئىسى بولۇشقا شۇنداقلا پارلاق يېڭى دەۋردىكى تۇنجى ئۆلكە رەئىسى بولۇپ قېلىشقا ئىرادە باغلىغان.

شىنجاڭنىڭ چېگرىسى ئىچىدىكى جاھانگىر ئۇنسۇرلار ۋە ئەكسىيەتچى فېئودال كاتتىۋاشلارنىڭ شىنجاڭنى ئۆلۇغ ۋەتىنىدىن

مىزنىڭ قوينىدىن ئايرىپ چىقىشقا ئۇرۇنۇشتەك سەپسەتىلىرىگە قەتئىيلىك بىلەن رەددىيە بەردى. يەنە كۆپ قېتىم: «شىنجاڭ 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان جۇڭگونىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ كەلدى. شىنجاڭ بىرلا مىللەتنىڭ شىنجاڭى بولماستىن بەلكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ شىنجاڭى»، «شىنجاڭ مەڭگۈ جۇڭگونىڭ زېمىنى، شىنجاڭنىڭ تەقدىرى پۈتۈن جۇڭگونىڭ تەقدىرى بىلەن باغلانغان»، دەپ تەكىتلەپ كەلدى. يولداش بۇرھان شەھىدى يەنە ئەخمەتجان ۋە ئابباسوپ قاتارلىقلار رەھبەرلىكىدىكى ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي مەركەز قىلىنغان ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تەرەپ بىلەن ئالاقىلىشىپ، ھەرمىللەت ئىلغار ياشلىرىنىڭ يەر ئاستى تەشكىلاتلىرىنى قوللاپ، ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك كۈچلەرنى تەرەققىي قىلدۇردى. ئۇ ئاۋۇال ئادەم ئەۋەتتى، كېيىن ئۆزى بىۋاستە غەربىي - شىمال ھەربىي مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال تاۋ سىيۋ بىلەن تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدا مەخپىي سۆزلىشىپ، تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ تەييارلىق خىزمىتىنى ھەربىي ۋە مەمۇرىي جەھەتتە ئالاقىلىشىپ، ئۆزئارا ماسلىشىپ، بىرلىكتە قانات يايدۇردى.

1949 - يىلى جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ 1 - دالا ئارمىيىسىنىڭ 1 - بىكتۇەنى غەلبە بىلەن غەربكە يۈرۈش قىلىپ، ناھايىتى تېزلا يۇمىنگۇەنگە قىستاپ كېلىپ، شىنجاڭنىڭ دەرۋازىسىغا يېتىپ كېلەي دەپ قالغانىدى. ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىۋاتقان ئىنقىلاب ۋەزىيىتى، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھەربىي - مەمۇرىي خادىملىرى ئارىسىدا كەسكىن بۆلۈنۈش پەيدا قىلدى. شۇنداقلا بۇرھان ئەپەندى بىلەن گېنېرال تاۋ سىيۋنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە مېڭىش ئىرادىسىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملىدى.

شىنجاڭنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ھەرخىل ئەكسىيەتچى كۈچ-
لەر بىلەن ئامېرىكا، ئەنگلىيە ئىشپىيونلىرى ئۆز خوجايىنلىرى-
نىڭ قوللىشى ئارقىسىدا جىددىي تىل بىرىكتۈرۈپ ئۆلۈم ئالدىدا
جان تالاشتى. دۈشمەننىڭ ئاتلىق 5 - كورپۇسىنىڭ باشلىقى ما
چىڭشياڭ بىلەن دۈشمەن 78 - دىۋىزىيىسىنىڭ باشلىقى يې چىڭ
قاتارلىقلار قوراللىق توپىلاڭ قىلماقچى بولغان. ئەكسىيەتچى
فېئودال قەبىلە باشلىقى ئوسمان، جانىمقانلار ئامېرىكىنىڭ ئۈ-
رۈمچىدىكى كونسۇلخانىسىنىڭ قۇتراتىشى بىلەن توپىلاڭ قىلىش-
نى پىلانلىغان.

شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت بىلەن شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق
ھەربىيلەرنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىنى ھمايە قىلىش ۋە ھەقىقەتكە
قايتىشقا قارشى تۇرۇش ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش جىددىي بولۇۋاتـ
قان پەيتتە، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئالاقچىسى
يولداش دىڭ لىچۈن پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بۇيرۇقىغا
بىنائەن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق شىنجاڭ غۇلجىدىن ئۆتۈپ
مەخپىي ھالدا ئۈرۈمچىگە كەلگەندە، يولداش بۇرھان شەھىدى ۋە
گېنېرال تاۋ سىيۆ يولداش دىڭ لىچۈننى قىزغىن كۈتۈۋالغان.
ئەسلىدە يولداش دىڭ لىچۈنگە ئالاھىدە تۇرالغۇ جاي تەييارلاپ
قويۇلغان بولسىمۇ، يولداش بۇرھان شەھىدى ئاز سانلىق مىللەت-
لەر كىشىلىرى ئارىسىدا شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىش
خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەشنى، شۇنداقلا مەخپىيەتلىك ۋە بىخە-
تەرلىكنى نەزەردە تۇتۇپ، يولداش دىڭ لىچۈن غۇلجىدىن ئايرو-
لان بىلەن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندە، يولداش بۇرھان شەھىدى
ئايرودرومغا ئۆزى بېرىپ ئۈنى ئۆز ئۆيىگە ئېلىپ كېتىدۇ. بۇلار
خۇددى بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك ياخشى ئۆتىدۇ. يولداش دىڭ
لىچۈن پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە ماۋ جۇشىغا ۋاكالىتەن
يولداش بۇرھان شەھىدى، گېنېرال تاۋ سىيۆدىن ھال سورايدۇ
ۋە ئۇلارغا ئىلھام بېرىدۇ ھەمدە ماۋ جۇشى ئەۋەتكەن، گېنېرال

جاڭ جىجۇڭنىڭ ئۇلارغا بەرگەن تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ بە-
رىدۇ، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ تەشەببۇسى ۋە سىياسە-
تىنى تەشۋىق قىلىدۇ. بۇرھان ئەپەندى بىلەن گېنېرال تاۋ
سىيۆمۇ يولداش دىڭ لىچۈنگە تىنچ يول بىلەن ھەقمەتكە قايتىش
توغرىسىدىكى تەييارلىق خىزمەتلىرىنى تەپسىلىي تونۇشتۇرىدۇ
ھەمدە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىغا ئۆزلىرىنىڭ تىنچ يول بىلەن
ھەقمەتكە قايتىش توغرىسىدىكى سەممىي نىيىتى ۋە تەكلىپلىرى-
نى يەتكۈزۈپ قويۇشنى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئۇلار-
نىڭ ھەقمەتكە قايتىش توغرىسىدىكى تەييارلىق خىزمەتلىرىگە
ۋاقتىدا يېتەكچىلىك قىلىپ تۇرۇشنى ئىلتىماس قىلىدىغانلىقى-
نى بىلدۈرگەن. يولداش بۇرھان شەھىدى يولداش دىڭ لىچۈن
ئارقىلىق 9 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى ماۋ جۇشىغا بىر پارچە
تېلېگرامما ئەۋەتىدۇ، تېلېگراممىدا مۇنداق يېزىلغان: «ئازادلىق
ئارمىيە خەلق ئازادلىق ئىشلىرىنى غەلىبىلىك ئورۇنلىدى، بۇنى
چەكسىز خۇشاللىق ھېسسىياتىم بىلەن تەبرىكلەيمەن»، «گومىن-
داڭنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتىدىن ئالاقىنى ئۈزۈپ، بارلىق
كۈچلەرنى ئۈيۇشتۇرۇپ ئەكسىيەتچى كۈچلەرنى يوقىتىش ئىرادە-
سىگە كەلدۇق، پارتىيىمىزنىڭ رەھبەرلىكىدە پۈتكۈل جۇڭگونى
ئازاد قىلىش ئىشلىرىنى ئورۇنداش ئۈچۈن، رەھبەرلىكىمىزنى
قوبۇل قىلىمىز ھەمدە يېڭى ھاياتنى بىللە تەبرىكلىمەكچى-
مىز». يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقمەتكە
قايتىش توغرىسىدىكى مۇستەھكەم ئىرادىسى، خەلق ئازادلىق
ئىشلىرىنىڭ پات ـ يېقىندا ئەڭ ئاخىرقى غەلىبىنى قولغا كەلتۈ-
رۈشكە بولغان چەكسىز خۇشاللىق ھېسسىياتى تېلېگراممىدىكى
ھەربىر قۇردا ئېنىق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. تۆت كۈندىن كېيىن،
يولداش بۇرھان شەھىدى ماۋ جۇشىنىڭ يولداش دىڭ لىچۈن
ئارقىلىق ئەۋەتكەن جاۋاب تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇۋالدى. تې-
لېگراممىدا مۇنداق يېزىلغان: «تېلېگراممىدىن خەۋەردار بول-

دۇم، هممىتىڭىزدىن بەك تەسىرلەندىم. شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى، سىزنىڭ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىڭىزگە باغلىق، ھەرقايسى تەرەپلەردىكى ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك زاتلار بىلەن ئالاقىلىشىپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىپ ھەربىكەت ئېلىپ بېرىشىغا ماسلىشىپ، پۈتۈن شىنجاڭنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن». ماۋ جۇشىنىڭ يولىورۇقىنىڭ روھى بويىچە، يولداش دېڭ لىچۈننىڭ ياردىمى بىلەن يولداش بۇرھان شەھىدى گېنېرال تاۋ سىيۈ بىلەن زىچ ئىتتىپاقلىشىپ، ئۆز ھاياتىنىڭ خەۋپىكە ئۇچرىشىغا قارىماي، جاسارەت بىلەن ئەقىل ـ پاراسىتىنى ئىشقا سېلىپ، ما چىڭشياڭ، يې چىڭ، ئوسمان، جانىمقان قاتارلىقلارنىڭ توپىلاڭ ۋە سۇيىقەستلىرىنى مەغلۇپ قىلدى، بۇ چاغدا تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىنىڭ ھەرقايسى تەرەپلەردىكى شارائىتى پىشىپ يېتىلگەنىدى. 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى گېنېرال تاۋ سىيۈ 100 مىڭ ئوفىتسېر ـ ئەسكەرنى باشلاپ تېلېگراممىا يوللاپ ھەقىقەتكە قايتتى. 9 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى يولداش بۇرھان شەھىدى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تىكى خادىملارنى باشلاپ تېلېگراممىا يوللاپ ھەقىقەتكە قايتتى. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ۋە شىنجاڭدىكى ھەربىلەت خەلقى يېڭى ھاياتقا ئېرىشتى.

شىنجاڭدىكى ئارمىيە ـ ھۆكۈمەت تېلېگراممىا يوللاپ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتقاندىن كېيىن، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى تېخى شىنجاڭغا كىرمىگەن، ۋەزىيەت يەنىلا ئىنتايىن جىددىي ئىدى. يەنى: ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملار ئىچىدىكى ئاز سانلىق جاھىل ئۇنسۇرلار يەنىلا پاراكەندىچىلىك سېلىپ تۇراتتى، مىللىي بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار بىلەن ئىشپىيونلارمۇ ھەدەپ پىتنە ـ ئىغۋا پەيدا قىلىپ، چاتاق چىقىرىشقا قۇتراتتى. يولداش بۇرھان شەھىدى بىر تەرەپتىن، «ئوفىتسېر ۋە ئەسكەر-

لەرگە مۇراجىئەتنامە» نى يېزىپ، كۆپلەپ بېسىپ تارقىتىشقا ھەيدەكچىلىك قىلىپ، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتقانلىق ھەرىكىتى- نى ماختاپ ھەمدە ھەرمىللەت، ھەر ساھەدىكىلەرنى ھەقىقەتكە قايتقان ئوفىتسېر - ئەسكەرلەردىن ھال سوراشقا تەشكىللەپ، گېنېرال تاۋ سيۆنىڭ ئارمىيىسىنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى تۇراقلاشتۇ- رۇشىغا ماسلاشسا، يەنە بىر تەرەپتىن، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ باشلىقى چۇ يۇۋ ئەپەندى بىلەن قاسىمجان باشچىلىقىدىكى ۋاقىت- لىق ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنى 1 - دالا ئارمىيىسىنىڭ باش شتابى تۇرۇشلۇق جيۇچۇەنگە ئەۋەتىپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيە- سىنىڭ تېزدىن شىنجاڭغا كىرىشىنى قارشى ئالدى. يولداش بۇرھان شەھىدى رەھبەرلىكىدىكى ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت يەنە «خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى قارشى ئې- لىش ھەيئىتى» نى تەشكىللىدى ھەمدە كۆتۈۋېلىش پونكىتى تە- سىس قىلدى. گازارما ۋە ھال سوراش بۇيۇملىرىنى تەييارلىدى. شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقلىرىنىڭ زور كۆچ بىلەن قوللە- شى، شىنجاڭدىكى ئارمىيە - ھۆكۈمەتنىڭ ھەقىقەتكە قايتىپ يارەملىشىشى ئارقىسىدا، 10 - ئاينىڭ 22 - كۈنى قىسمەن- نىڭ ئالدىن ئەۋەتىلگەن ئەترىتىنىڭ برونۇك پولكى ئالدىن بېكە- تىلگەن ۋاقىت بويىچە ئۇرۇمچىگە كىردى. بىزنىڭ ھەرقايسى يوللاردىكى قوشۇنىمىزمۇ ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭدىكى ھەرقايسى جايلارغا كىرىپ ئورۇنلىشىپ، شىنجاڭغا كىرىش ۋەزىپىسىنى تولۇق ئورۇنداپ، بەش يۈلتۇزلۇق قىزىل بايراقنى تەڭرىتېغى، ئالتاي تېغى ۋە پامىر ئېگىزلىكىگە قادىدى.

مەن بىلەن يولداش شۇ لىچىڭنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن ئۇرۇمچى ئايرودرومىغا چىققان يولداش بۇرھان شەھىدى خەلق ئازادلىق ئارمىيىمىزنىڭ ھەربىي يۇرۇشىنىڭ بەك تېز ئىكەنلە- كىنى ماختىدى. مەن ئۇنىڭغا، سىز بىلەن گېنېرال تاۋ سيۆ-

نىڭ بىر قارارغا كېلىپ چېگرىنى قوغداپ خەلقنى ئامان ساقلاپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش ئۈچۈن باش قاتۇرۇپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ھەقىقىي تۈردە قوغداپ قېلىش ئۈچۈن قوشقان تۆھپە-كىز تارىختا مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ، دېدىم.

يولداش بۇرھان شەھىدى ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر بولۇپلا قالماي، يەنە سادىق كوممۇنىزم جەڭچىسى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتى-يىسىنىڭ شىنجاڭ بيوروسى قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئۆتمەي، بىر كۈنى يولداش بۇرھان شەھىدى مېنى ئىزدەپ كېلىپ، جۇڭگو كوممۇ-نىستىك پارتىيىسىگە كىرىش جىددىي ئارزۇسىنى ئەستايىدىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويدى ھەمدە ئۆزىنىڭ كومپارتىيىگە بولغان تونۇشىنى تەپسىلىي سۆزلەپ ئۆتتى. يولداش بۇرھان شەھىدى ياشلىق چاغلىرىدا شەپقەتسىز مىللىي زۇلۇم ۋە سىنىپىي ئېكس-پىلاتاتسىيىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ھەمدە ئۇنى ئۆز بېشى-دىن كەچۈرگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇنىڭدا شىنجاڭنىڭ ئىنتايىن قا-لاق، بېكىنمە ھالىتىنى ئۆزگەرتىشتىن ئىبارەت كۈچلۈك ئارزۇ پەيدا بولغان. ئۇ چاغلاردا، شىنجاڭدا ئىنتايىن چېرىك ۋە زۇل-مەتلىك ھادىسىلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى، تەرەققىي قىل-غان سانائەت، قاتناش، مائارىپ ئىشلىرىنىڭ كەمچىل بولغانلى-قىدىن شۇنداق بولغان، دەپ تونىغان. لېكىن 20 ـ يىللارنىڭ ئاخىرى، 30 ـ يىللارنىڭ بېشىدا، ھۆكۈمەت ئىشى بىلەن دائىم دېگۈدەك سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق گېرمانىيە قاتارلىق ياۋروپا دۆلەتلىرىگە بېرىپ، ئىككى خىل تۈزۈمنىڭ بىر ـ بىرىگە ئوخ-شىمايدىغان ئەھۋالىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغاچ-قا، ئۇنىڭ ئىدىيىۋى تونۇشىدا بۇرۇلۇش پەيدا بولغان. ئەينى چاغلاردا، كاپىتالىزم دۇنياسىدىكى ئىقتىسادىي كرىزىس ياۋروپا چوڭ قۇرۇقلۇقىنى قاپلاۋاتاتتى، يولداش بۇرھان شەھىدى شۇ چاغلاردا كاپىتالىزم ئەڭ تەرەققىي قىلغان گېرمانىيىدە بۇ خىل كرىزىسنىڭ بۈزغۇنچىلىق خاراكتېرىدىكى ئاقىۋىتىنى ھەمدە ئىش-

سىزلىق سەۋەبىدىن كوچىدا ئېقىپ يۈرگەن كىشىلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەھۋالى ئىنتايىن ئېچىنىشلىق بولۇۋاتقان ئىشچىلارلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى يەنە بوينىغا تاختا ئېسىۋېلىپ تىلەمچىلىك قىلىۋاتقان ئىشسىز قالغان ئىنژېنېر قاتارلىق زىيالىيلار قاتلىمىدىكى كىشىلەرمۇ بار ئىدى. بىر نەچەر تۈل ئايال ئۆز ۇنغىچە ئىشسىز قېلىپ، تۇرمۇشتا ئامال تاپالماي، ئىلاجسىزلىقتىن ئۆزىنىڭ ئوچ بالىسىنى دەريانا تاشلىۋەتكەن، كېيىن ئۇ ئۆزىنىمۇ دەريانا تاشلاپ ئۆلۈۋالغان. يولداش بۇرھان شەھىدى ماڭا يەنە، ئىشسىزلىقتىن ئۆزىنى گاز بىلەن ئۆلتۈرۈۋالغان ئىشچىنىڭ ئائىلىسىدىكى جەسەتلەرنى ساقچىلارنىڭ كۆتۈرۈپ چىقىۋاتقانلىقىنى، بايۋەتچى كاپىتالىستلارنىڭ ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ ساپالىق تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنلىكىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى. يولداش بۇرھان شەھىدى مۇنداق دەيدۇ: ئىنتايىن قالاق ھالەتتىكى شىنجاڭ بىلەن «ئەڭ ئىلغار» كاپىتالىستىك دۆلەتلەردە كۆرگەنلىرىم ماھىيەت جەھەتتە بىر ـ بىرىگە ئوخشىشىپ كېتىدىغان ھادىسىلەردۇر. بۇ ھادىسىلەرنىڭ پەيدا بولۇشىنىڭ ئەلۋەتتە تېخىمۇ چوڭقۇر سەۋەبلىرى بولۇشى مۇمكىنلىكىنى تونۇپ يەتتىم. يولداش بۇرھان شەھىدى سوۋېت ئىتتىپاقىدا باشقىچە بىر ئەھۋالنى كۆرگەن. يەنى: ئۇ يەردە ئىشسىزلىق يوق، نامراتلار بىلەن بايلار ئوتتۇرىسىدا چوڭ پەرق بولمىغان، ئاچارچىلىق، ئىقتىسادىي كرىزىس يوق. بەزىلەر جاپاغا چىداپ ئەمگەك قىلىپ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە تۇرمۇشنى يىلدىن ـ يىلغا ياخشىلىغان. كىشىلەرنىڭ ماددىي تۇرمۇشى ۋاقتىنچە يەنىلا ئانچە باياشات بولمىسىمۇ لېكىن ئۇلارنىڭ روھىي قىياپىتى ئۇمىدۋار، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت سەمىمى، باراۋەر، دوستلۇق، ئۆزئارا ھەمكارلىق مۇناسىۋىتىدە ئىكەن، دەپ سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، يولداش بۇرھان شەھىدى ئىنتايىن ھاياجانلىنىپ

مۇنداق دېدى: «ئىككى خىل تۈزۈم، ئىككى خىل مەنزىرە، مانا بۇ جانلىق پاكىتلار ماڭا شۇنى چۈشەندۈرۈپ بەردىكى، كومپارتىيە رەھبەرلىكىدىكى سوتسىيالىستىك تۈزۈم ياخشى ئىكەن!». يولداش بۇرھاننىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ ئۇنىڭ ياشلىق چاغلىرىدىلا ماركسىزم بىلەن ئۇچرىشىپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئەزاسى بولۇشقان كەچۈرمىشلىرىنى ئەسلەپ قالدىم. ئۇ 1939 ـ يىلى شېڭ شىسەينىڭ تۈرمىسىدە تازا ئازاب چەككەن بولسىمۇ، لېكىن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە بۇ پارتىيىنىڭ داھىسىغا بولغان ئىززەت ـ ھۆرمەت ۋە ئېتىقادى بارغانسېرى ئېشىپ «ماۋ زېدۇڭغا ئالىي سالام يوللايمەن»، دېگەن ئۇيغۇرچە شېئىر يازغانلىقىنى ئەسلىدىم.

مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ماڭا شۇنى يەنمۇ ئېنىق تونۇتتىكى: يولداش بۇرھان شەھىدى شىنجاڭدىكى قاراڭغۇلۇق بىلەن يورۇقلۇقنى تاللاش پەيتىدە، كەسكىن ھالدا تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشتىن ئىبارەت پارلاق يولنى تاللىغان. ئۇنىڭدا ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ ئاساس بولغاچقا، ئۇ كومپارتىيىگە بولغان ئېتىقادى ۋە قىزغىنلىقى، سوتسىيالىزمغا بولغان ئارزۇ ۋە تەلپۈنۈش روھى بويىچە ئۇنى يورۇقلۇقنى تاللاشتىكى يېتەكچى ئىدىيە قىلغان بولۇشى مۇمكىن. پارتىيە تەشكىلى يولداش بۇرھاننىڭ سىياسىي تارىخى ۋە ئەملىي ئىپادىسىنى تەكشۈرۈپ، مەن ۋە يولداش شۇ لېچىكنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن مەركەزگە يوللاپ تەستىقلىتىپ، 1949 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى كاندىداتلىق مۇددىتىنى ئۆتكۈزمەيلا پەۋقۇلئاددە ھالدا يولداش بۇرھان شەھىدنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەسمىي ئەزالىقىغا قوبۇل قىلدى ھەمدە ئۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ بىيۇروسىنىڭ ئەزاسى بولدى. 1952 ـ يىلى ئۇ يەنە بىيۇرونىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزالىقىغا تەيىنلەندى. يولداش بۇرھان شەھىدى پارتىيىگە كىرگەندىن كېيىن، ئۆزىگە كوممۇنىزم

جەڭچىسىگە قويۇلىدىغان ئۆلچەم بويىچە قاتتىق تەلەپ قويۇپ، ماركسىزم ـ لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە دېموكراتىك ئىسلاھاتقا ئاكتىپلىق بىلەن قاتناشتى. بوز يەر ئېچىپ چېگرا رايونىنى گۈللەندۈرۈشنى ھىمايە قىلدى، شىنجاڭنى مەدەنىيەلىك، ئىتتىپاق، باي، گۈللەنگەن شىنجاڭ قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن بارلىق كۈچ ـ قۇدرىتى بىلەن تىرىشىپ خىزمەت قىلدى.

يولداش بۇرھان شەھىدى يەنە مول بىلىملىك، تالانتلىق ئۇيغۇر ئالىمى. ئىجتىھاتلىق، ئۆز ئالدىغا ئۆگىنىدىغان ئادەم، ئۇ 1929 ـ يىل بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سىياسى ئىقتىساد فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرىپ، ئەلا نەتىجە بىلەن ئوقۇغان. ئۇ مول بىلىملىك بولغاچقا ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، روسچە، نېمىسچە، تۈركچە قاتارلىق كۆپ خىل تىل ـ يېزىقنى ئىگىلىگەن، شۇڭا ئۇ سىياسىي ۋە تاشقى ئىشلار پائالىيىتىدە ئۆزىنىڭ رولىنى ياخشى جارى قىلدۇردى. ئۇ شىنجاڭ ۋە غەربىي ئاسىيانىڭ تارىخى ۋە جۇغراپىيىسىنى تولۇق بىلىدۇ. شىنجاڭدا بىللە ئىشلىگەن مەزگىللەردە، دائىم سەممىي سىردىشىپ تۇراتتۇق، بەزى مەسىلىلەرنى مەن دائىم ئۇنىڭدىن سوراپ تۇراتتىم. شىنجاڭدىن ئىبارەت مەملىكەت يەر مەيدانىنىڭ $\frac{1}{6}$ قىسمىنى ئىگىلەيدىغان بۇ جاي، تارىختا غەربىي دىيار دەپ ئاتىلاتتى، «شىنجاڭ» دېگەن بۇ ئىسىم چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن باشلاپ پەيدا بولغان. بىراق قەدىمكى غەربىي دىيار ياكى شىنجاڭ بولسۇن ھازىرقى شىنجاڭدىن خېلىلا چوڭ ئىدى. يېقىنقى يىللارغا كەلگەندە، جاھانگىرلار بولۇپمۇ چار پادىشاھ ئىمپېرىيىسىنىڭ تاجاۋۇز قىلىشى تۈپەيلىدىن ئېلىمىزنىڭ غەربىي شىمالىدىكى چېگرا ئاندىن كۆپلەپ زېمىندىن ئايرىلىپ قالدى. كۆپلىگەن تارىخىي ماتېرىياللار ۋە ماددىي پاكىتلار ئىسپاتلىدىكى، چۈنچىيۇ دەۋرىدىلا

شىنجاڭ ئىچكىرى بىلەن قويۇق ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئالاقىسىنى قىلىپ تۇرغان، مانا بۇ ئىچكىرى بىلەن غەربىي دىيارنى بارغانسېرى بىر - بىرىدىن ئايرىلالمايدىغان بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلاندۇرغان. ئىككى جايدىكى ھەرمىللەت خەلقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇقمۇ بارغانسېرى چوڭقۇرلاشقان. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى كېيىن شىنجاڭ بىلەن ئىچكىرىنىڭ سىياسىي جەھەتتە بىرلىككە كېلىشىگە زۆرۈر شەرتنى ھازىرلىغان، دېگەندى. يولداش بۇرھان شەھىدى يەنە ماڭا، غەربىي خەن دەۋرىدە جاڭ چيەننىڭ ئىككى قېتىم غەربىي دىيارغا بارغانلىق ئەھۋالىنى ئېيتىپ كېلىپ، جاڭ چيەن شياۋژېي دەرىجىلىك ئەلچى سۈپىتىدە ئەسكەر باشلاپ كېلىپ بۇگۈنكى بۇگۈر ۋە كورلا ئەتراپىغا ئورۇنلىشىپ بوز يەر ئاچقان، تاكى جىڭ جيي رەسمىي غەربىي دىيار قورۇقچىبەگ مەھكىمە باشلىقىغا تەيىنلەنگەنگە قەدەر بوز يەر ئېچىپ تۇرغان، «خەن سۇلالىسىنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىنى غەربىي دىيارغا يەتكۈزۈشنى جاڭ چيەن باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى جىڭ جيي ۋۇجۇنتا چىقارغان.» شۇنىڭ بىلەن غەربىي دىياردىن ئىبارەت بۇ جاي رەسمىي خەن سۇلالىسىنىڭ خەرىتىسىگە كىرگۈزۈلگەن، دەپ سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە، يولداش بۇرھان شەھىدى ئىنتايىن ھاياجانلىنىپ، كەسكىن ھالدا: «بۇ شۇنى تولۇق چۈشەندۈرىدۇكى، شىنجاڭ جۇڭگونىڭ ئايرىلماس مۇقەددەس زېمىنى، ھەرقانداق دۆلەت، ھەرقانداق ئادەمنىڭ شىنجاڭنى ۋەتەن قوينىدىن ئايرىلىپ چىقىشقا ئورۇنۇش سۈيىقەستلىرى زۇمۇسىزلىق، بىھۇدە ئاۋارىچىلىق بولىدۇ، خالاس!»، دېدى. يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر بىر ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر بولۇپ چىقالىغانلىقىنى، ئۇنىڭ پۈختا، مول تارىخىي بىلىملىرىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ. بىر قېتىم يولداش بۇرھان شەھىدى مەن بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرۇپ، XIX ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرى

رده ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قوقان خانلىقىنىڭ ھەربىي كاتتىۋېشى ياقۇبېگ قۇرغان ئاتالمىش «يەتتە شەھەر خانلىقى» ھاكىمىيىتى ئۇستىدە توختىلىپ: ياقۇبېگنىڭ بۇ بۆلگۈنچىلىك ھەرىكىتىنى روسىيە ۋە ئەنگلىيە جاھانگىرلىكى زور كۈچ بىلەن قوللىغان. روسىيە بىلەن ئەنگلىيە جاھانگىرلىكى قورال كۈچى ئىشلىتىپ، تەھدىت سېلىش ۋە سېتىۋېلىش قاتارلىق ۋاستىلەرنى قوللىنىپ، ياقۇبېگنى ئۆزلىرىگە غالچا قىلىۋالغان. ئۇلارنىڭ شەرەمەندە مەقسىتى — شىنجاڭنى ۋەتىنىمىزدىن ئايرىپ چىقىرىۋېتىشقا ئۇرۇنۇشتىن ئىبارەت. شۇڭا زوزۇڭتاڭنىڭ شىنجاڭغا كىرىپ ياقۇبېگنى يوقىتىپ، شىنجاڭنى قايتۇرۇۋالغاندىكى تارىخىي رولىنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۇرۇش لازىم، دېدى. مەن يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ بۇ كۆزقارىشىنى تامامەن قوللايمەن. مەن شۇنى قوشۇمچە قىلماقچىمەن: تارىخىي شەخسلەرگە مارکسىزمچە كونكرېت تەھلىل يۈرگۈزۈش كېرەك، زوزۇڭتاڭ پوھېشچىكلار سىنىپىنىڭ ۋەكىلى بولغانلىقى ئۈچۈن، تەيپىڭ — تيەنگو دېھقانلار قوزغىلىڭى ۋە غەربىي شىمالدىكى ھەرىمىللەت خەلقلىرىنى باستۇرغان. يەنە ئۇ باشقا ئەسكى ئىشلارنىمۇ قىلغان، لېكىن ئۇنىڭ شىنجاڭنى قايتۇرۇۋالغانلىق تۆھپىسىنى تارىخقا يېزىش لازىم. كېيىن يولداش بۇرھان شەھىدى ئۆزىنىڭ كۆزقارىشىغا ئاساسەن، «ياقۇبېگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا» دېگەن تارىخىي ماقالىنى يېزىپ چىقتى. 1952 - يىلى يولداش بۇرھان شەھىدى ماۋ جۇشى بىلەن كۆرۈشكەندە، ئۆزىنىڭ بۇ ئىلمىي ماقالىسىنى كۆرسەتكەن، ماۋ جۇشى بۇ ماقالىنى ناھايىتى قىزغىن قوبۇل چىققان ھەمدە ئۇنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۇرگەن. يولداش بۇرھان شەھىدى تارىخىي ماتېرىيالىزملىق كۆزقاراش بىلەن شىنجاڭنىڭ ۋە غەربىي ئاسىيانىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلىپ، ئۆزگىچە مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەن. يولداش بۇرھان

شەھىدى ئىقتىدارلىق كىشى ئىدى. ئۇ تۇزۇپ چىققان «ئۇيغۇرچە ـ روسچە ـ خەنزۇچە لۇغەت» ، ئۇ يازغان «يالقۇنتاغ-نىڭ غەزىپى» دېگەن سەھنە ئەسىرى كۆپچىلىكنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشكەن. ئۇ 90 ياشقا كەلگەندە، يەنە «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» دېگەن 300 مىڭ خەتلىك ئەسلىمىنى يازغاندا، مەن ئۇنىڭغا مۇقەددىمە يېزىپ بەرگەنىدىم.

ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلىگەندە، ھەممە ئىشلار كۆز ئالدىمدا نامايەندە بولىدۇ. گەرچە ئۇيغۇر دوستۇم يولداش بۇرھان شەھىدى ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ پارتىيە، ۋەتەن، خەلق ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئۈچۈن قوشقان تۆھپىسى مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئەيسا ھوشۇر
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر يولداش بۇرھان شەھىدىنى ياد ئېتىمەن

— يولداش بۇرھان شەھىدى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن

ۋاڭ ئېنماۋ

يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ نەپسى توختىغان چاغدا، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىمىز ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بەردى، ئۇنى سادىق كومۇنىزم جەڭچىسى، ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر دېدى، بۇ ئۇنىڭ ئۆچۈن چەكسىز شان ـ شەرەپ. يولداش بۇرھان شەھىدى ئالەمدىن ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ سادىق كومۇنىزم جەڭچىسىگە خاس ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ، ھەرمىللەت خەلقى ئۇنى مەڭگۈ ياد ئېتىدۇ، ئۇنىڭغا مەڭگۈ ھۆرمەت بىلدۇرىدۇ.

يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ ھاياتى يورۇقلۇققا، ھەقىقەتكە، تەرەققىياتقا ئىنتىلگەن، كومۇنىزم غايىسى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا بەل باغلىغان ھايات. ئۇنىڭ ئالدىنقى يېرىم ھاياتى بىرمۇنچە ئوڭۇشسىزلىق ۋە ئەگرى ـ توقايلىقلارنى باشتىن كەچۈرگەن يول، ئۆز ئۆزى كۈرەش قىلىپ ئۆز مەقسىتىگە يېتەلمىگەن يول. ئۇ كېيىنكى يېرىم ھاياتىدا جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلۇش ھارپىسىدا مەملىكىتىمىزدىكى ھەرمىللەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە سوتسىيالىزمدىن ئىبارەت توغرا يولغا ماڭدى، ئۇنىڭ ئۆزاقتىن بۇيان

تەشنا بولۇپ كەلگەن ئارزۇسى ئاندىن ئەملگە ئاشتى، ئۆز تارد-
خىدا ئەك شانلىق سەھىپىلەرنى يازدى. 1949 - يىلى خەلق
ئازادلىق ئۇرۇشى مەملىكەت بويىچە ھەل قىلغۇچ غەلىبىگە ئې-
رىشتى. غەربىي شىمال ئۇرۇش مەيدانىدا 1 - دالا ئارمىيىسى
لەنجۇنى ئازاد قىلدى. 1 - بىكتۇەننىك 1 -، 2 - جۇنلىرى
شىنىكىنى ئازاد قىلدى، شىنجاڭنى تېز ئازاد قىلىش
ئۇچۇن 2 - جۇن شىنىكدا دەم ئالماي دەرھال كىلىماتى ئىنتايىن
يامان بولغان چىلىەن قارلىق تېغىدىن ئۆتۇپ، خېشى كارىدورىدا-
كى جاڭيىنغا كىرىدى، ئارقىدىنلا شىچۇەنگە يۇرۇش قىلىپ شىنا-
جاڭنى ئازاد قىلىشقا تەييارلاندى. بۇ چاغدا بىز پارتىيە مەركىزي
كومىتېتىنىك ئارقا - ئارقىدىن ئەۋەتكەن، يولداش دېك لىچۇن-
نىك ئۇرۇمچىدىن مەركەزگە يوللىغان بىرنەچچە پارچە تېلېگرام-
مىسىنى تاپشۇرۇۋېلىپ، گومىندانك شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمە-
تىنىك رەئىسى يولداش بۇرھان شەھىدىنىك تىنچلىق بىلەن ھە-
قىقەتكە قايتىشىنى قەتئىي تەشەببۇس قىلغانلىقىدىن خەۋەر تاپ-
تۇق. يولداش دېك لىچۇن مەركەزنىك ئالاقچىسى بولۇپ، ئەينى
ۋاقىتتا سوۋېت ئىتتىپاقىنىك پايتەختى موسكۋادىن شىنجاڭ ئۇچ
ۋىلايەت ئىنقىلابى بولۇۋاتقان جاي ئىلىغا كەلگەن، ئىلىدىن ئۇ-
رۇمچىگە بارغان، بۇرھان شەھىدى بىلەن كۆرۈشكەن، بۇرھان
شەھىدى ئۇنى قىزغىن كۈتۈۋالغان، يولداش دېك لىچۇننى ئۆز
ئۆيىگە مەخپىي ئورۇنلاشتۇرغان. يولداش دېك لىچۇن ئۇنىك
بىلەن مەملىكەت بويىچە خەلق ئازادلىق ئۇرۇشى غەلىبىسىنىك
ۋەزىيىتى ۋە پارتىيە مەركىزي كومىتېتىمىز، ماۋ جۇشىنىك
شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىش توغرىسىدىكى تەشەببۇسى
ۋە سىياسەتلىرى ئۈستىدە چوڭقۇر سۆزلەشكەن. بۇرھان شەھىدى
ئۇنىڭغا تامامەن قوشۇلغان ۋە ئۇنى ھىمايە قىلغان. بۇرھان
شەھىدى تاۋ سىيۆ بىلەن تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىدىغانلىق
ئەھۋالىنى تونۇشتۇرغان، ئۇ تاۋ سىيۆنىك تىنچ يول بىلەن ھەقـ

قەتكە قايتىشىغا ئاكتىپ تۇرتكە بولغان ۋە ئۇنى قوللىغان، شىنـ جاڭدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قوشۇنى ئىچىدىكى تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان ئىلغار كۆچىلەرنى قولـ لىغان، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئىچىدىكى تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرغان ئەكسىيەتچى كۆچىلەرگە قارشى تۇرغان. ئۇ ئۆزىنىڭ «گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى بىلەن مۇناسىۋەتىنى ئۈزۈشكە بەل باغلىغان» لىقى توغـ رىسىدا يولداش دېڭ لىچۈننىڭ 9 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى ماۋ جۇشىغا تېلېگرامما ئەۋەتىشىنى ئۈمىد قىلغان. ماۋ جۇشى بۇر- ھان شەھىدىگە «ھەرقايسى جەھەتلەردىكى ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتلار بىلەن ئالاقە باغلاپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ ھەربىرىكەت قىلىشىغا ماسلىشىپ، پۈتۈن شىنجاڭنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن» دەپ جاۋاب تېلېگرامما ئەۋەتتى. تاۋ سيۆ 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى ھەقىقەتكە قايتقانلىقى توغرىسىدا تېلېگرامما بەردى. بۇرھان شەھىدى 9 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى ھەقىقەتكە قايتقانلىقى توغرىسىدا تېلېگرامما بەردى. ئۇ ھەقىقەتكە قايتقان كۈنى ۋاقىتلىق ئۆلكىلىك ھۆكۈـ مەت ئەزالىرىنىڭ جىددىي يىغىنىنى چاقىرىپ، گومىنداڭ گۇاڭـ جۇ ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان بارلىق مۇناسىۋەتلەردىن قول ئۈز- گەنلىكىنى جاكارلاپ، ھەقىقەتكە قايتقان كۈندىن باشلاپ پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى خىزمەتچى خادىملار ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى، ئارخىپ ۋە بارلىق جاما- ئەت مۇلكىنى ھەقىقىي تۇردە قوغدىشى، نورمال خىزمەت تەرتـ- پىنى ساقلىشى، جەمئىيەت تەرتىپىگە توسقۇنلۇق قىلماسلىقى، جەمئىيەت ئامانلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلماسلىقىنى قارار قىلدى ھەمدە ماۋ جۇشى، باش قوماندان جۇ دې، مۇئاۋىن باش قوماندان پىڭ دېخۇەيلەرگە «غەربكە كەلگەن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسـ- نىڭ شىنجاڭغا كېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن» دەپ تېلېگـ-

رامما ئەۋەتتى. بۇرھان شەھدى شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇشى ئۈچۈن تارىخىي تۆھپە قوشتى.

1 ـ دالا ئارمىيىسى 1 ـ بىكتۇەننىڭ 2 ـ، 6 ـ جۇنلىرى جيۇچۇەندىن شىنجاڭغا قاراپ يۇرۇش قىلىۋاتقاندا، بۇرھان شەھدى ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ باشلىقى چۇۋۇ بىلەن قاسىم باشچىلىقىدىكى ئۆلكىلىك ۋاقىتلىق ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ تېزلىكتە شىنجاڭغا كىرىشىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن جيۇچۇەندىكى 1 ـ دالا ئارمىيىسىنىڭ باش شتابىغا كەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئوغلى نۇسرەت شەھدىنى ئۆزىگە ۋەكالىتەن خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن شىنجاڭنىڭ شەرقىي چوڭ دەرۋازىسى — قۇمۇلغا كەۋەتتى. ئۇ ئۇرۇمچىدە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىنى قارشى ئېلىش ھەيئىتىنى تەشكىللىدى، كۈتۈۋېلىش پونكىتى تەسىس قىلدى، گازارمىلارنى تەييارلىدى، ھال سوراش بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كېلىشىنى كۈتۈۋالدى، ۋاقىتلىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يەنە شىنجاڭدىكى ھەرقايسى ناھىيىلەرگە ئۇقتۇرۇش چىقىرىپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى قارشى ئېلىشقا دائىر ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن 1 ـ بىكتۇەن رەھبەرلىك ئورگىنى، بىۋاستە قاراشلىق دۇيلەر ئۇرۇمچىگە كىردى، 6 ـ جۇن ئۇرۇمچىگە ۋە شىمالىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا كىردى، 2 ـ جۇن قەشقەر ۋە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا كىرىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. 1 ـ بىكتۇەن شىنجاڭغا يۇرۇش قىلىش ۋەزىپىسىنى غەلىبىلىك ئورۇنداپ، بەش يۈلتۇزلۇق قىزىل بايراقنى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالىغا قادىدى، بۇ يولداش بۇرھان شەھدىنىڭ خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى قىزغىن قارشى ئالغانلىقى ۋە شىنجاڭغا كېلىشىگە زور كۈچ بە-

لەن يـاردەم بـەرگەنلىكىدىن ئـايرىلمايدۇ.

شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد قىلىنغاندىن كېيىن، ھەقـ
قەتكە قايتقان قىسىملار ئىچىدىكى ئەكسىيەتچى مەيدانىدا چىقىڭ
تۇرغان گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى، ئەكسىلئىنقىلابچىلار مەغلۇ-
بىيىتىگە تەن بەرمەي ئەكسىلئىنقىلابىي توپىلاڭ كۆتۈرۈپ، تىنچ
يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ غەلىبىسىگە بۇزغۇنچىلىق قە-
لىشقا ئۇرۇندى، يولداش بۇرھان شەھىدى تاۋ سىيۆ جياڭجۇننىڭ
بۇيرۇق چىقىرىپ، ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ ئەسلى ئور-
نىنى ساقلاپ، ھەربىي ئىنتىزامغا ئەمەل قىلىپ، يەرلىكنىڭ
تەرتىپىنى قوغداپ، توپىلاڭچىلارنى قاتتىق جازالاشنى بۇيرىغانلە-
قىنى قوللىدى. ئۇ شىنجاڭغا كىرگەن خەلق ئازادلىق ئارمىيە-
سىنىڭ قۇمۇل، پىچان، تۇرپان، يەتتە قۇدۇق، قاراشەھەر،
بۇگۇر، كۇچا، قۇتۇبى، ماناس، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردىكى
توپىلاڭنى تىنجىتىپ، تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ غە-
لىبىسىنى مۇستەھكەملىگەنلىكىنى قوللىدى. شىنجاڭ ئازاد بول-
غان دەسلەپكى مەزگىلدە ئوسمان، جانىمقان باندىتلىرى توپىلاڭ
كۆتۈرۈپ، جەمئىيەت ئامانلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىپ، ھەرىسلە-
لەت خەلقىگە زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزدى، يولداش بۇرھان شەھە-
دى خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئوسمان، جانىمقان باندىتلىرى-
نى قورشاپ يوقىتىپ، شىنجاڭدا مۇقىملىقنى ئىشقا ئاشۇرغانلە-
قىنى قوللىدى.

شىنجاڭ دېموكراتىك ئىسلاھاتنى يولغا قويغان مەزگىلدە
يولداش بۇرھان شەھىدى ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ
بيۇروسىنىڭ رەھبەرلىكىدە دېموكراتىك ئىسلاھاتقا ئاكتىپ قاتـ
ناشىپ ۋە ئۇنى قوللاپ، كونا ھاكىمىيەتنى ئۆزگەرتىپ، خەلق
دېموكراتىك ھاكىمىيىتىنى قۇردى، ئىجارە ھەققىنى كېمەيتىش،
زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش ۋە يەر ئىسلاھاتىغا ئاكتىپ قاتنـ
ىشىپ ۋە ئۇنى قوللاپ، فېئودالىلىق يەر مۇلۇكچىلىك تۈزۈمىنى

يوقاتتى. سوتسيالىستىك ئۆزگەرتىش بولۇۋاتقان مەزگىلدە ئۇ ج ك پ مەركىزىي كومىتېت شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ رەھبەرلىكىدە سوتسيالىستىك ئۆزگەرتىشكە ئاكتىپ قاتناشتى ۋە ئۇنى قوللىدى، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ پۈتۈن مەملىكەت بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش ۋاقىتتا سوتسيالىستىك ئۆزگەرتىشنى ئوڕۇنداپ، سوتسيالىزم يولىغا ماڭدى.

يولداش بۇرھان شەھىدى شىنجاڭ خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى بولۇپ تۇرغان مەزگىلدە، شىنجاڭنىڭ ئۇچ يىلدا خەلق ئىگىلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش خىزمىتىگە ۋە دۆلەتنىڭ 1 - بەش يىللىق پىلانىنى ئىجرا قىلىشقا رەھبەرلىك قىلىشقا قاتناشتى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ سوتسيالىستىك قۇرۇلۇشى تەرەققىي قىلدى. 1994 - يىلىنىڭ ئاخىرىغىچە شىنجاڭنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتى 1949 - يىلىدىكىدىن 86.8% ئاشتى، ئۇنىڭ ئىچىدە سانائەت مەھسۇلات قىممىتى 1949 - يىلىدىكىدىن 2.51 ھەسسە ئاشتى، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلات قىممىتى 1949 - يىلىدىكىدىن 59.39% ئاشتى، ئاشلىقتا ئۆزىنى ئۆزى تەمىنلەپ ئېشىنىش ئەمەلگە ئاشتى. پۇل مۇئامىلىسى، مال باھاسى مۇقىملاشتى، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇشى ياخشىلاندى. شىنجاڭنىڭ ئازادلىقتىن بۇيان قولغا كەلتۈرگەن سوتسيالىستىك قۇرۇلۇش مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئىچىدە يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ بىر ئۇلۇش تۆھپىسى بار.

يولداش بۇرھان شەھىدى پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مىللىي تېرىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىنى قەتئىي ھىمايە قىلىپ ۋە ئىزچىل ئىجرا قىلىپ، شىنجاڭنىڭ ئالتە مىللىي ئاپتونوم ناھىيە، بەش مىللىي ئاپتونوم ئوبلاست قۇرۇش ۋە ئاپتونوم رايون قۇرۇش خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلىشقا ئاكتىپ قاتناشتى. ئۇ ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىغا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتى قۇرۇلغان چاغدا سۆز قىلىپ مۇنداق دېدى:

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە جۇڭگو كوممۇنىستىك پار-
تىيىسىنىڭ مەملىكەت ئىچىدىكى مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىش-
تىكى تۈپ سىياسىتى. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى
يولغا قويغاندىلا، ئاندىن مىللەتلەرنىڭ بارلىق ھوقۇق جەھەتتىكى
باراۋەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىپ، ئۇلۇغ ۋەتەنىمىزنىڭ بىرلىكى-
نى ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى يەنمۇ مۇستەھكەملىگىلى
بولىدۇ ۋە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغاندى-
لا، ئاندىن ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئىشىغا ئۆزى خوجا
بولۇش ئاكتىپلىقىنى قوزغاپ، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ
سىياسىي، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى قىياپىتىنى تەدرىجىي ئۆز-
گەرتكىلى بولىدۇ؛ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا
قويغاندىلا، ئاندىن ئاز سانلىق مىللەت خەلقلىرىنىڭ ۋەتەنپەرۋەر-
لىك ئىدىيىسىنى يەنمۇ ئۆستۈرۈپ، مەركەز بىلەن چېگرا رايون-
لارنىڭ ئالاقىسىنى كۈچەيتكىلى بولىدۇ ھەمدە ھەرقايسى ئاز
سانلىق مىللەتلەرنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ئۇلۇغ ۋەتەنىمىزنىڭ
پىلانلىق، كەڭ كۆلەملىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش يولىغا يەنمۇ
كىرگۈزۈپ، ۋەتەنىمىزنىڭ دۆلەت مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەم-
لەش ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق تەرەققىي قىلىشى ۋە
گۈللىنىشىگە پايدا يەتكۈزگىلى بولىدۇ». شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتو-
نوم رايونى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ «خەلق» گېزىتىدە مەقالە
ئېلان قىلىپ مۇنداق دېدى: «شەك ـ شۈبھىسىزكى، ئاپ-
تونوم رايوننىڭ قۇرۇلۇشى شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ
ئىتتىپاقلىقىنى يەنمۇ كۈچەيتىش، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ۋەتەن-
پەرۋەرلىك ۋە ئىنتىرناتسىئونالىزملىق ئىدىيىسىنى ئۆستۈ-
رۈش، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ مەملىكىتىمىزدىكى
ھەرمىللەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە ئۇلۇغ ۋەتەنىمىزنىڭ سوتسى-
يالىستىك قۇرۇلۇشى ۋە سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشكە قاتنىشى-
شىغا ئىلھام بېرىش، شىنجاڭ رايوننىڭ سىياسىي، ئىقتىساد،

مەدەنىيەت ئىشلىرىنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇش ھەمدە شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنى يەنمۇ ياخشىلاش ۋە ئۆستۈرۈشتە غايەت زور تەسىر پەيدا قىلىدۇ ۋە ئاكتىپ تۇرتكىلىك رول ئويناىدۇ» . يولداش بۇرھان شەھىدى پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىنى توغرا ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسەتتى.

يولداش بۇرھان شەھىدى جۈڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى 2 ـ، 3 ـ، 5 ـ، 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك كومىتېتلىرىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، سىياسىي كېڭەش شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 1 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ رەئىسى، جۈڭگو ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى، پەخرى مۇدىرى، 1 ـ، 2 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مىللەتلەر كومىتېتلىرىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى قاتارلىق مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. ئۇ پارتىيىنىڭ بىرلىك سەپ سىياسىتى، مىللىي سىياسىتى، دىنىي سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن، ئىتتىپاقلىشىشقا بولىدىغان بارلىق كۈچلەرنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا خىزمەت قىلىش يولىدا ئۇنۇملۇك خىزمەتلەرنى ئىشلىدى.

يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ زور تۆھپىسى شۇكى، ئۇ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قوغدىدى. ئۇ ماركسىزملىق مىللەت قارىشىنى تۇرغۇزدى، ئۇ ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىغا ئىگە، ئۇ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەنپەئەتى مەيداندا تۇرۇپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا پايدىلىق بولغانلىكى ئىشلارنى قەتئىي ھىمايە قىلدى؛ ۋەتەننىڭ بىرلىكىگە ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا زىيانلىق بولغانلىكى ئىشلارغا قەتئىي قارشى تۇردى. ئۇنىڭدا مىللىي بىر تەرەپلىمىلىك قاراش يوق، خەنزۇلار بىلەن زىچ ئىتتىپاقلاشتى، ھەرقايسى مىللەتلەر بىلەن زىچ ئىتتىپاقلاش-

تى. ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە بىر قېتىم يولداش بۇر-
هان شەھىدى يولداش ژاڭ جېنىغا شىنجاڭنىڭ تارىخىنى سۆزلەپ
بەردى، غەربىي دىيارنىڭ خەن سۇلالىسىنىڭ خەرىتىسىگە رەس-
مىي كىرگۈزۈلگەنلىكى ئۈستىدە سۆزلىگەندە، ئۇ ئىنتايىن هايا-
جانلانغان هالدا مۇنداق دېدى: «بۇ شىنجاڭنىڭ قەدىمدىن بۇيان
جۇڭگونىڭ ئايرىلماس مۇقەددەس زېمىنى ئىكەنلىكىنى تولۇق
چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. هەرقانداق دۆلەتنىڭ، هەرقانداق كىشى-
نىڭ شىنجاڭنى ۋەتىنىمىزنىڭ قوينىدىن ئايرىپ چىقىشقا ئۇرۇ-
نۇش يولىدىكى سۇيىقەستى شەرمەندىلىك بولىدۇ. بىھۇدە ئاۋارە-
چىلىق بولىدۇ». ئۇ ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە بەزىلەر-
نىڭ كىتاب چىقىرىپ ياقۇپبەگنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەنلىكى-
نى «ئۆكتەبر ئىنقىلابى هەرىكىتى»، «مىللىي ئازادلىق هەرىكە-
تى» دەپ تارىخىي هەق بىلەن ناهەقنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلى-
ۋەتكەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، «ياقۇپبەگ هاكىمىيىتى توغرىسى-
دا» دېگەن ماقالىنى يېزىپ، كەسكىن رەددىيە بېرىپ مۇنداق دەپ
كۆرسەتتى: «ياقۇپبەگ هاكىمىيىتى شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ
كىرگەن چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ يەرلىك ئەسكىيەتچى كۈچ-
لەر بىلەن تىل بېرىكتۈرۈپ قۇرغان تاجاۋۇزچىلىق قىلىش هاكى-
مىيىتى، ئەنگلىيە جاهانگىرلىكىنىڭ دۆلىتىمىزنىڭ شىنجاڭ
ئۆلكىسىگە تاجاۋۇز قىلىش قورالى، ئۇ شىنجاڭ رايونىنى مەملە-
كىتىمىز زېمىنىدىن ئايرىپ چىقىپ، شىنجاڭ خەلقىنى تېخىمۇ
پاجىئەلىك ئەهۋالغا چۈشۈرۈپ قويۇشقا ئۇرۇندى». ئۇ مۇنداق
دېدى: «خەنزۇ خەلقى مەملىكىتىمىزنىڭ جاهانگىرلىككە قارشى
كۈرىشىنىڭ ئاساسىي كۈچى بولغانلىقى هەمدە خەنزۇلار بىلەن
هەرقايسى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۇزۇن مەزگىلدىن بۇيان ئىقتە-
سادىي، سىياسىي، مەدەنىيەت جەهەتلەردە ئايرىلىشىشكە بولمايدە-
غان ئالاقە شەكىللەندۈرگەنلىكى، ۋەتەننى بىرلىكتە قۇرغانلىقى
ئۈچۈن، جاهانگىر كۈچلەر جۇڭگونى يوقىتىۋېتەلمەيدۇ، ئۇنىڭ

ھەرقانداق بىر قىسىم زېمىنىنى ۋە خەلقىنى ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ قوينىدىن ئايرىۋېتىلمەيدۇ، شىنجاڭ مەڭگۈ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ دوستلۇق، ھەمكارلىق ئائىلىسىدىكى ئايرىلمايدىغان بىر قىسىم، ئۇنىڭ تەقدىرى ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان».

يولداش بۇرھان شەھىدى يەنە بەزى كىشىلەرنىڭ «شىنجاڭ» دېگەن سۆزنى بۇرمىلاپ چۈشەندۈرۈپ، «شەرقىي تۈركىستان» سەپسەتىسىنى كۆككە كۆتۈرگەنلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، «شىنجاڭ تارىخىغا ئائىت بىرقانچە مەسىلە» دېگەن ماقالىنى يازدى. ئۇ 1979 ـ يىلى «مىللەتلەر تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1 ـ سانىغا بېسىلدى. ماقالىدە مۇنداق دەپ كۆرسىتىلدى: «شىنجاڭ ئىلگىرىكى تارىخىي كىتابلاردا غەربىي دىيار، دەپ ئاتالغان. بۇنىڭدىن 2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىلگىرى ئۇ جۇڭگونىڭ زېمىنىنىڭ بىر قىسمى بولغان. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇنىڭ تەقدىرى پۈتۈن جۇڭگونىڭ تەقدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان». «شەرقىي تۈركىستان» دېگەن نام XIX ئەسىردە دۇنيادىكى كۈچلۈك دۆلەتلەرنىڭ ئۆتتۈرا ئاسىيا رايونىدا مۇستەھكەملىكى، تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكىتىنى يولغا قويۇشىغا ئەگىشىپ بارلىققا كەلگەن نام. ئەينى ۋاقىتتا غەربتىكى مۇستەملىكىچىلەر مەركىزىي ئاسىيا ھەمدە شىنجاڭ رايونىنى ئومۇملاشتۇرۇپ «تۈركىستان» دەپ ئاتىدى ھەمدە زەرەپشان دەرياسىنى چېگرا قىلىپ، غەربتىكى رايونلارنى «غەربىي تۈركىستان» دېدى، شەرقتىكى رايونلارنى «شەرقىي تۈركىستان» دېدى، بۇ خىل نام تامامەن تىل ۋە جۇغراپىيىلىك ئۇقۇمنى ئاساس قىلغان بولۇپ، روشەن تاجاۋۇزچىلىق غەرىزىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بەزىلەر ئەينى يىللاردا غەرب مۇستەملىكىچىلىرى تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى ئۈچۈن ئىشلەتكەن جۇغراپىيىلىك نامنى «ئۇيغۇرلارنىڭ ۋەتىنى» نامى» دەۋالدى. بۇ، روشەنكى، ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن

هاقارەت. «2000 يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان شىنجاڭنىڭ ۋەتىنىمىز بىلەن بولغان تارىخىي مۇناسىۋىتى ھەم ئادەتتىكى پادىشاھقا سوۋغات تەقدىم قىلىش ۋە ئۇنىڭ ھېسابىغا ئەمەل بېرىش مۇناسىۋىتى، ھەم ئادەتتىكى ۋاقىتلىق بېقىندىلىك مۇناسىۋەت بولماستىن، بەلكى دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ھوقۇقىنىڭ بۇ رايوندا ئۇزاق مۇددەت، ئۇزلۇكسىز ھالدا بىۋاسىتە يۈرگۈزۈلۈشى بولۇپ ئىپادىلەندى.» يولداش بۇرھان شەھىدى ئىقتىساد، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى ئىلگىرى سۈرۈش، ئارتۇقچىلىقلارنى قوبۇل قىلىپ، يېتەرسىزلىكلەرنى تولدۇرۇش، ئورتاق تەرەققىي قىلىشنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، خەنزۇلار، ئۇيغۇرلار ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا تىل، يېزىق ئۆگىنىشىنى پۈتۈن كۈچى بىلەن تەشەببۇس قىلدى. ئۇ مۇنداق دەپ ھېسابلىدى: مىللەتلەر تىلىنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە قوللىنىش بىلەن بىللە، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا ئالاقە قىلىدىغان ئورتاق بىر تىلنىڭ بولۇشى شۇ مىللەتنىڭ تىلىنىڭ رولىنىڭ چېكىنگەنلىكى ۋە ئاجىزلاپ كەتكەنلىكىدىن دېرەك بەرمەيدۇ، ئەكسىنچە بۇ ئۆزئارا ئالاقىلىشىشقا پايدىلىق، مىللەتلەرنىڭ گۈللىنىشى، تىلنىڭ بېيىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا تېخىمۇ پايدىلىق.

بۇرھان شەھىدى روسىيە قازان ئۆلكىسى تېتىش ناھىيىسىنىڭ ئاقسۇ كەنتىدە بىر كەمبەغەل دېھقان — جۇڭگولۇق مۇھاجىر ئائىلىسىدە تۇغۇلغان، تۇرمۇشى مۇشكۈل، قىينىچىلىقتا ئۆتكەن، بۇ ئۇنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغۇچى سىنىپلارنىڭ چىرىكلىكىنى، ئەمگەكچى ئاممىنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنى تونۇپ ۋېلىشىغا، ئىنقىلاب داۋالىسىنى ئاسان قوبۇل قىلىشىغا تۈرتكە بولغان. 1929 - يىلى ئۇ گېرمانىيىگە بېرىپ ئوقۇغان مەزگىلدە يەنە ماركسىزم - لېنىنىزم نەزەريىسىنى ئۆزلۇكىدىن ئۆگەنگەن. 1932 - يىلى ۋەتەنگە قايتىشىدا موسكۋادىن ئۆتكەندە، سوۋېت ئىتتىپاقى كوممۇنىستىك پارتىيىسى بىلەن ئالاقىلىشىپ

ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقان. 1933 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، يەنە ج ك پ نىڭ شىنجاڭدىكى ئەزاسى يۇ شيۇسۇڭ قاتارلىق يولداشلار بىلەن ئالاقە قىلغان، ئىلغار تەشكىلات «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش جەمئىيىتى» گە كىرگەن. يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ مۇشۇنداق ئىدىيىۋى ئاساس بولغاچقا، 1933 ـ يىلى شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە «ماۋ زېدۇڭغا ھۆرمەت بىلدۇرىمەن» دېگەن شېئىرنى يازغان. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇپ، ج ك پ مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ بىيۇروسى قۇرۇلۇپ ئۆزۈن ئۆتمەي يولداش بۇرھان شەھىدى پارتىيە تەشكىلاتىغا، يولداش ۋاڭ جېنغا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرىشنى ئىلتىماس قىلغان، ئۆزىنىڭ كوممۇنىستىك پارتىيىگە بولغان تونۇشىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەرگەن. ۋاڭ جېن، شۇلۇچىك يولداشلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن 1949 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرگەن، كاندىداتلىق مۇددىتىنى ئۆتىمەيلا، دەرجە ئاتلىتىپ ج ك پ نىڭ رەسمىي ئەزالىقىغا قوبۇل قىلىنغان ھەمدە ج ك پ مەركىزىي كومىتېت شىنجاڭ بىيۇروسىنىڭ ئەزاسى، دائىمىي كومىتېت ئەزاسى بولغان. يولداش بۇرھان شەھىدى پارتىيىگە كىرگەندىن كېيىن كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ ئۆلچىمى بويىچە ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇپ، ماركسىزم ـ لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىنى ۋە پارتىيىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، تېخىمۇ تىرىشىپ خىزمەت قىلىپ، دېموكراتىك ئىسلاھات، سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىش ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشقا ئاكتىپ قاتنىشىپ، دېموكراتىك، مەدەنىيەتلىك، ئىتتىپاق، قۇدرەتلىك، باي، گۈللەنگەن شىنجاڭ قۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلدى. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» جەريانىدا لىن بياۋ، جياڭ چىڭدىن ئىبارەت ئىككى ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھىنىڭ زەربە بېرىپ ئۆچ ئېلىشىغا ئۇچرىغان بولسىمۇ، ئۇ پارتىيە

دىن ئاغرىنمىدى، كوممۇنىزمغا، پارتىيىگە ۋە پارتىيە ئىشلىرىغا بولغان ئېتىقادىدىن تەۋرەنمىدى. پارتىيە تۇرمۇشى ۋە ۋەزىپىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، ئۇ پارتىيىنىڭ ئىشلىرىغا بۇرۇنقىدەكلا سادىق بولۇپ، كوممۇنىزم جەڭچىسىگە خاس ئالىيجاناپ پەزىلەتىنى ئىپادىلىدى. ئۇ ساپ دىل، ئاق كۆڭۈل، ھەر قېتىم پارتىيە ئىچىدە تەنقىد ۋە ئۆز ئۆزىنى تەنقىدنى قانات يايدۇرغاندا ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قوياتتى، باشقىلارغا كەڭ قورساق ئىدى، باشقىلارنى ھەددىدىن زىيادە ئاشۇرۇپ تەنقىد قىلمايتتى؛ باشقىلارنىڭ ئۆزىنى قانداق تەنقىد قىلىشىدىن قەتئىينەزەر ئۇنىڭغا قارىتا خاتالىق بولسا تۈزىتىش، يوق بولسا ساقلىنىش پوزىتسىيىسىنى تۇتۇپ، كۆڭلىدە ئۆچمەنلىك ساقلىمايتتى، زەربە بېرىپ ئۆچ ئالمايتتى. ئۇ جان ـ دىل بىلەن ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن ئىشلىدى، پاك، دىيانەتلىك بولدى، ھەشىمەتلىك تۇرالغۇ جاي سالدۇرمىدى، دۆلەتنىڭ مال ـ مۈلكىنى ئىسراپ قىلمىدى، تېجەشلىك بولۇشقا ئەھمىيەت بەردى، تۇرمۇشتا ئاددىي ـ ساددا، چىقىشقاق ئىدى، ئامما بىلەن ئالاقە باغلايتتى، ئۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى بولۇشقا مۇناسىپ.

يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ سادىق كوممۇنىزم جەڭچىسىلىك روھى بىلەن ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى تامامەن بىرلىشىپ كەتكەن.

بىز يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ تۇغۇلغانلىقىنىڭ يۈز يىللىقىنى خاتىرىلىگىنىمىزدە، يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى ئەستايىدىل ئۆگىنىپ، يولداش جيانڭ زېمىن يادرولۇقىدىكى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىكىدە، يولداش دېڭ شياۋپىڭنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەريىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، پارتىيىنىڭ ئاساسىي لۇشىيەننىي قەتئىي تەۋرەنمەي ئىزچىللاشتۇرۇپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش، جۇڭگوچە سوتسە-

يالىزم قۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش؛ ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ كۆرەش قىلىشىمىز لازىم.

جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

پولاتتەك ئىرادە، ئوتتەك قىزغىنلىق

ئىسمايىل ئەھمەد

1989 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا، مەن شىمالىي شىنـ جاڭدا ئىدىم. بۇ يەر خەير ـ ساخاۋەتلىك، يارقىن ۋە گۈزەل. كالا، قويلار تازا سەمرىۋاتقان ئالتۇن كۆز پەسلىگە كىرگەن بولۇپ، ھەممە ياق پوئېزىيىلىك تۈسكە تولغاندى. مەن غۇلجىغا بېرىپ ئىككىنچى كۈنى يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ كېسىلىنىڭ ئېغىرلىشىپ قالغانلىقى توغرىسىدكى ھېيجىگدىن كەلگەن تەشـ ۋىشلىك تېلېفون خەۋىرىنى تاپشۇرۇۋالدىم. 20 نەچچە سائەت ئۆتكەندە، 2 ـ قېتىم ھېيجىگدىن كەلگەن تېلېفوننى ئېلىپ، بۇرھان ئاقساقال ۋاپات بولۇپ كەتتى، دېگەن قايغۇلۇق خەۋەرنى ئاڭلىدىم... كۆڭلۈم بەكلا يېرىم بولدى. شىمالىي شىنجاڭ بۇرھان ئاقساقال كۈرەش ئېلىپ بارغان جاي بولۇپ، بۇ جايىنىڭ ھەممە يېرىگە ئۇنىڭ چوڭقۇر ئىزى قالغانىدى. ئۇ ئەكسىيەتچىل مىللىتارىست شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، ئالدى بىلەن غۇلجىغا قامالغان؛ ئۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋەكىللىرى تەرىپىدىن شىنجاڭ بىرلەشمە ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە كۆرسىتىلگەن، ئۇ ئالتايدا ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ «شەرقىي تۈركىستان» قۇرۇش سۇيىقەستىنى پاش قىلغان... لېكىنەك ئەھۋاللار ئىسمگە كېلىپ قالدى. دەل شۇ كۈنى مەن «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى» نىڭ 45 يىللىقىنى تەبرىكلەش مۇراسىمىغا قاتنىشىپ، ھەيۋەتلىك ھەم سۈكۈناتتا تۇرغان قەھرىمانلار قەبرىـ سى ۋە خاتىرە مۇنارىسىغا قاراپ تۇرغىنىمدا، كۆز ئالدىمدا بىر

يېڭى ئۆچمەس داڭلىق ئابىدە پەيدا بولدى.

كۇز شامىلى چىقىۋاتقان مەزگىل، 1990 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ 96 ياشقا تولغان تۇغۇلغان كۈنى ئىدى. پىكىر ـ خىيالىم خۇددى كۈزلۈك چۆپ-لەردەك چېچىلىپ كەتكەندى. بۇرھان ئاقساقالغا بولغان سېغىنىش ھېسسىياتىم ۋە چوڭقۇر ھۆرمىتىمنى ئىپادىلەش ئۈچۈن، ئۆزۈمنىڭ مۇرەككەپ ھېسسىياتىمنى يېزىپ چىقىش كېرەكلىكىنى ھېس قىلدىم.

بۇرھان ئاقساقالنىڭ ھاياتى ئۇلۇغ ھايات، مەن ئۇنىڭ بىلەن بىرىش ـ كېلىش قىلىش جەريانىدا، ئۇنىڭ ۋەتەنگە بولغان قىزغىن مۇھەببىتى، پولاتتەك ئىرادىسى، ئوتتەك قىزغىنلىقى مەنده ئەڭ چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى. يولداش ماۋ زېدۇڭ: «بىر كىشىنىڭ بىر ئاز ياخشى ئىش قىلىشى ئانچە قىيىن ئەمەس، قىيىنى ئۆمۈر بويى ياخشى ئىش قىلىش، يامان ئىشلارنى قىلماسلىق» ، دېگەن داڭلىق سۆزنى قىلغانىدى. مېنىڭچە ۋەتەنپەرۋەرلىك مەسىلىسىدىمۇ شۇنداق بولۇش كېرەك، ھەرقانداق چاغدا ۋەتەنپەرۋەرلىك قەلب بولۇشى كېرەك. بولۇپمۇ جاپا ـ مۇشەققەتلىك پەيتلەردە ئۆزىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكىنى يوقاتمىغان ئادەم، ئاندىن ھەقىقىي، ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر بولالايدۇ. يولداش بۇرھان شەھىدى ئەنە شۇنداق ۋەتەنپەرۋەر زات. ئۇنىڭ كەچۈرمىشلىرى مۇرەككەپ بولۇپ، بېشىدىن كۆپ ئىسىسىق ـ سوغۇقلارنى ئۆتكۈزگەن. ئازادلىقتىن ئىلگىرى ئۇ گېرمانىيىدە ئوقۇغان. سوۋېت ئىتتىپاقىنى كۆپ قېتىم تەكشۈرگەن. ئۇ شىنجاڭدىكى يەر ئاستى كۆرەشكە قاتناشقان، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە شىنجاڭدا مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. شېڭ شىسەيـ نىڭ تۇرمىسىدە ياتقان ھەمدە «گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئەزاسى» بولۇپ نەنجىڭدە تۇرغان. ئۇ «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى» نىڭ بوران ـ چاپقۇنلىرىنى بېشىدىن كەچۈرگەن، شىنجاڭنى تىنچ يول

بىلەن ئازاد قىلىشتىن ئىبارەت ئۇلۇغ مۇساپىگىمۇ قاتناشقان. ئازادلىقتىن كېيىن، ئۇ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى سۈپىتىدە شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقى بىلەن بىللە گۈزەل يېڭى تۇرمۇش بەرپا قىلىش قۇرۇلۇشىغا قاتناشقان. مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشتە ئۇزۇن مەزگىل ئىشلىگەن، ئۇ جۇڭگو خەلقدىنىڭ دوستلۇق ئەلچىسى سۈپىتىدە ئاسىيا، ئافرىقا، ياۋروپالاردىكى كۆپلىگەن دۆلەتلەرگە زىيارەتكە بارغان، دىنىي ئىشلار ۋە مىللەتلەر خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. تالانتلىق ئالىم سۈپىتىدە دۇنيا خەلقلىرىنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان. «10 يىللىق مالىمانچىلىق» مەزگىلىدە ئۇۋال قىلىنغان. . . . مەيلى قانداق ۋاقىت، قايسى جايدا بولمىسۇن، ئۇنىڭ ۋەتەنگە بولغان قىزغىن مۇھەببىتى، سەمىمىي سادىق قەلبى باشتىن - ئاخىر ئۆچمەس يالقۇنغا ئوخشاش، كۆچلۈك لاۋۇلداپ يېنىپ تۇرغان. مەن بۇ يەردە مۇنداق ئىككى كونكرېت ئىشنى سۆزلىگىم كېلىۋاتىدۇ: بىرى، 1933 - يىلى ئىنتايىن ئاز ساندىكى كىشىلەر جاھانگىر كۈچلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ «شەرقىي تۈركىستان دۆلىتى» قۇرۇشنى پىلانلاۋاتقان جىددىي پەيتتە، بۇرھان ئەپەندى بىر ئېغىز سۆز بىلەن مەسئۇلىيىتىنى ئېچىپ تاشلاپ: شىنجاڭ «مۇستەقىللىق» تىن ئىبارەت بۇ خاتا يولدا ماڭمايدۇ، ئاتالمىش «مۇستەقىللىق» ماھىيەتتە جاھانگىرلارنىڭ سۈيىقەستىدىن ئىبارەت، ئەگەر جاھانگىرلىككە تايىنىپ «مۇستەقىل» بولىدىغان بولسا، شىنجاڭ جاھانگىرلارنىڭ ئىبلىس چاڭگىلىغا چۈشۈپ قالىدۇ، دەپ كۆرسەتكەن. بۇ بىر ۋەتەنپەرۋەرنىڭ ئېنىق پەرق ئېتىش ئىقتىدارى بىلەن مەسئۇلىيەتچانلىقىنى تولۇق ئىپادىلەپ بېرىدۇ. يەنە بىر ئىش: 60 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، ئۇ ئادىل بولمىغان مۇئامىلىگە ئۇچرايدۇ، 1965 - يىلىدىكى دۆلەت بايرىمى پائالىيىتىدە، ئۇ مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا قىلىنغان مۇئامىلە

بۇرۇنقىغا ئوخشمايدۇ، لېكىن ئۇ ھېچقانداق نارازىلىق كەيپىيا-
تىدا بولماي، خۇشال - خۇرام ھالدا ئالاقىدار تەبرىكلەش پائالە-
يەتلىرىگە قاتنىشىدۇ. ئۇ ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن: مەيلى مەن
قانداق ۋەزىپىدە بولماي، مەن يەنىلا جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتە-
نىڭ پۇقراسى. شۇڭا مەن خۇشال - خۇرام ۋە پەخىرلىنىش
ھېسسىيات بىلەن ۋەتەننىڭ دۆلەت بايرىمىنى تەبرىكلەش پائالىيە-
تىگە قاتنىشىشىم كېرەك، دەيدۇ. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» جەر-
يانىدا، ئۇ بىكاردىن - بىكارلا «خەلقئارا جاسۇس»، «ساتقىن»
دەپ ئەيىبلىنىپ تۇرمىگە تاشلىنىپ، دەپسەندە قىلىنىدۇ. پىپەن
ۋە كۇرەش قىلىۋاتقاندا، بىر ئېغىز سۆز قىلمايدۇ. لېكىن بەزە-
لەر «ئۇ ئەسلىدە جۇڭگولۇق ئەمەس» دېگەندە ئۇ قەيسەرلىك
بىلەن بېشىنى كۆتۈرۈپ، مەردانە ھالدا «مەن جۇڭگو-
لۇق»، دەپ جاۋاب بەرگەن.

ۋەتەنپەرۋەرلەرنىڭ كېلىپ چىقىشى ئوخشماسلىقى ھەتتا
ئۇلارنىڭ سىياسىي ئىشەنچىسى ۋە ئىدىيىۋى ئېتىقادىمۇ ئوخشە-
ماسلىقى مۇمكىن. لېكىن، بۇرھان ئاقساقالنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك
ھېسسىياتى ئۇنىڭ كوممۇنىزمغا بولغان ئېتىقادى بىلەن زىچ
بىرلەشكەن. ئۇ، 20 - يىللارنىڭ ئاخىرىدا گېرمانىيىدە ئوقۇ-
ۋاتقاندا ماركسىزم بىلەن ئۇچرىشىدۇ، كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقە-
غا كۆپ قېتىم بېرىش جەريانىدا، تەدرىجىي ھالدا كوممۇنىزمغا
بولغان مۇستەھكەم ئىشەنچىسى تىكلىنىدۇ. ئۇ، ئەينى چاغلاردا
خاتىرىسىگە: 1932 - يىلنىڭ ئاخىرى، 1933 - يىلنىڭ باشلە-
رىدا، مېنىڭ ئىدىيە، تونۇش، دۇنيا قارىشىمدا زور يۇكسىلىش
بولدى، ماركسىزمنىڭ ئەڭ توغرىلىقىنى، ئىنسانىيەتنى ئازاد-
لىققا ئېرىشتۇرەلەيدىغان ھەقىقىي تەلىمات ئىكەنلىكىنى تونۇپ
يېتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنى تېخىمۇ قىزغىن سۆيىدىغان بول-
دۇم. ۋەتىنىم — جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمى
ئارقىسىدا ئەركىن، بەختىيار سوتسىيالىستىك جەمئىيەت قۇرۇپ

چىقىشنى ئۈمىد قىلىمەن، مەنمۇ مۇشۇ ئۇلۇغۋار نىشان ئۈچۈن تىرىشىپ خىزمەت ئىشلەيمەن» ، دەپ يازغان. ئۇنىڭ بۇ ئىشەنچىسى ئۆزى بىلەن بىللە ئۇزۇن مۇساپىلەرنى بېسىپ ئۆتتى. كۆپلىگەن بوران ـ چاپقۇنلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى. 1989 ـ يىلى 2 ـ ئايدا، ئۇ ئۆز ھاياتىنىڭ ئاخىرلىشىپ قېلىۋاتقانلىقىنى سەزگەن بولۇشى مۇمكىن. «بالىلىرىمغا ۋەسىيەت» دېگەن خەتنى يېزىپ قالدۇرغان. ئۇ خەتتە: «مەن 1912 ـ يىلى چەت ئەلدىن ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەنىدىم، ھازىر بۇنىڭغا 80 يىل بولۇپ قالدى. 80 يىل جەريانىدا مەن بىر ـ بىرىگە پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل جەمئىيەتنى، كىشىلىك ھاياتىنىڭ كۆپلىگەن ئوڭۇشسىزلىقلىرىنى بېشىمدىن ئۆتكۈزدۈم. ھەقىقەت ۋە ھەققانىيەتنى ئىزدەپ، خېلى ئۇزۇن مەزگىلگىچە قاراڭغۇدا تىمىسقىلاپ يۈردۈم، ئاخىرى ماركسىزم ۋە كوممۇنىزمنى تاپتىم. ئاخىرى ئۆزۈمنىڭ ئۆمۈرۋايەت كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت تۇرمۇش ئېتىقادىمنى تىكلىدىم. دەل مۇشۇ ئېتىقاد مېنىڭ كۆپلىگەن جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى يېڭىشىمگە مەدەت بولدى» ، دەپ يېزىلغان. بۇ، ئۇنىڭ ۋەتەنگە، پارتىيىنىڭ ئىشلىرىغا ئېيتقان يۈرەك سۆزى. شۇنداقلا ئۆز ھاياتىنىڭ شانلىق مۇساپىسى توغرىسىدىكى ئەينەن بايانىدۇر.

بىر ۋەتەنپەرۋەر ئۇچۇن ئېلىپ ئېيتقاندا، ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈش — چىن قەلبىدىكى گۈزەل ھەم مۇستەھكەم ھېسسىيات بىلەن ئىپادىلىنىپلا قالماي، يەنە ئۆز پائالىيىتىنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىدىكى كونكرېت ھەرىكەتلىرىدە ئىپادىلىنىشى لازىم. بۇ لۇپمۇ چوڭ ھەق، چوڭ ناھەق مەسىلىسى ۋە چوڭ بوران ـ چاپقۇن ئالدىدا كاللىسى سەگەك، مەيدانى مۇستەھكەم بولۇپ، ھەرخىل سىناقلارغا بەرداشلىق بېرىپ، دەسلەپكى ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى ئۆزگەرتمەي، ئۆزىنىڭ پايدا ـ زىيىنى بىلەن ھېسابلاشماي دۆلەتنىڭ مەنپەئىتىنى قەتئىي قوغداش لازىم. دۆلىتىمىز

بىرلىككە كەلگەن، كۆپ مىللەتلىك دۆلەت، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش — ھەربىر ۋەتەنپەرۋەر- گە قويۇلىدىغان ئەڭ تۆۋەن تەلەپ. يولداش بۇرھان شەھىدى بۇ جەھەتتە بىزگە شانلىق ئۈلگە كۆرسەتتى. ئۇ ۋاپات بولۇشتىن سەل ئىلگىرى، ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلەپ مۇنداق دېگەنىدى «كىشىلەر مېنىڭ ئۆمۈر بويى قىلغان كۈرەش مۇساپەمنى قانداق سۈندۇرسۇن ياكى ماختىسۇن، مەن ۋەتەننىڭ بىرلىكى ۋە ھەرقاي- سى مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى ئۈچۈن ئۆمۈر بويى كۈرەش قىل- دىم.» ئۇنىڭ بۇ جانلىق ۋە تەسىرلىك سۆزىدىن بىز بىر ۋەتەن- پەرۋەرنىڭ يۈكسەك ئوبرازىنى كۆرۈۋالالايمىز.

جاھانگىر كۈچلەرنىڭ تاجاۋۇز قىلىپ كىرىشى، شىنجاڭدا بۆلگۈنچى كۈچلەرنى پەيدا قىلدى. بۆلگۈنچى ئۇنسۇلار ھەرخىل شەكىللەردىن پايدىلىنىپ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاپ، شىن- جاڭنى ۋەتەن چوڭ ئائىلىسىدىن ئايرىپ چىقىشقا ئۇرۇندى، بۆنىڭغا قارىتا يولداش بۇرھان شەھىدى يۈكسەك ھۇشيارلىق ۋە ئىگىلىمەس كۈرەش روھىنى نامايان قىلدى. 1948 - يىلى ئەينى چاغدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بۇرھان ئەپەندىنى شىنجاڭ ئۆلكە- سىنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى، «شەرقىي تۈركىستان» دۆلە- تىنى قۇرمىز، دەپ مەغلۇپ بولغان بىر قىسىم كىشىلەر ئۆزلە- رىنىڭ مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي قۇتراشتى، جاھانگىر ئۇن- سۇرلار ۋە بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار بۇرھان ئاقساقالغا قىستاش ۋە قىزىقتۇرۇش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، «شەرقىي تۈركىستان» نىڭ قارا بايرىقىنى يەنە كۆتۈرۈپ چىقىشقا ئۇرۇنغاندا، بۇرھان ئاقسا- قال ئۆزىنىڭ خىزمەت تاپشۇرۇپ ئالغاندا ئېلان قىلغان «پۈتۈن شىنجاڭ خەلقىگە مۇراجىئەتنامە» دىكى «بىز ئىتتىپاقمىزنى كۈ- چەيتىپ، بىرلىكنى ئىلگىرى سۈرۈشمىز لازىم. ئىتتىپاق بول- غاندىلا، ئاندىن كۈچ بولىدۇ، بىرلىك بولىدۇ، تىنچلىق بول- ىدۇ»، «دۆلەتنىڭ بىرلىكىگە قارشى تۇرغانلىق — تىنچلىققا

قارشى تۇرغانلىق بولىدۇ، بىز ئۇنى ئەكسىيەتچى دەپ قارايمىز! . . . خەلقنىڭ تىنچلىقى ۋە بەخت ـ سائادىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان، خەلق ئاممىسىنىڭ مەنپەئىتىگە خىلاپ ئىشلارنى قىلىدىغان ئۇنسۇرلارنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا ھەرگىز يول قويمايمىز» ، دەپ مەردانىلىق بىلەن ئېيتقان سۆزىنى نەقىل كەلتۈرۈپ، ئۇلارغا تولۇق ئاساسلار بىلەن جاۋاب بەرگەن.

جاھانگىرۇە بۆلگۈنچى ئۇنسۇرلار ئۆزئارا تىل بىرىكتۈرۈپ تۇزۇپ چىققان ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان» قەپەزدىن چىقىپ، ئىنتايىن يامان ئاقىۋەتلەرنى پەيدا قىلدى. ئۇ ھەقىقىي يوسۇندا بەرپا بولغاندىن كېيىن، يەنە ئىنتايىن ئاز ساندىكى كىشىلەرنىڭ بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىشتا كۆز ـ كۆز قىلىدىغان بايراقتا، شىنجاڭنىڭ تىنچلىقىغا تەسىر يەتكۈزىدىغان بالا ـ قازاغا ئايلىنىپ قالدى. بۇرھان ئاقساقال «شەرقىي تۈركىستان»نى تەرغىب قىلغان كىشىلەر بىلەن دەلمۇدەل تاقابىل تۇرۇش كۆرۈشىنى ئېلىپ بارغان. ئۆزىنىڭ مول تارىخىي بىلىملىرىنى ئىشلىتىپ، پولاتنەك پاكىتلاز بىلەن «شەرقىي تۈركىستان»نىڭ ئۆتمۈشى ۋە ھازىرقى ئەھۋالىنى تەھلىل قىلىپ، شىنجاڭ بىلەن ۋەتەننىڭ مۇناسىۋىتىنى بايان قىلغان. ئۇنىڭ «شىنجاڭ تارىخى توغرىسىدا بىرقانچە مەسىلە» ، «ياقۇبېگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا» قاتارلىق تاللانغان ئەسەرلىرى، كېيىن يولداش ماۋ زېدۇڭنىڭ مۇئەييەنلەشتۈرۈشىگە ئېرىشكەن. ئۇ مۇنداق دەپ يازغان: «ئاتالمىش شەرقىي تۈركىستان» XIX ئەسىردە ئوتتۇرا ئاسىيادا مۇستەملىكىچىلىك، تاجاۋۇزچىلىق ھەربىكىتلىرىنى يولغا قويغاندا ئوتتۇرىغا چىققان ئىسىم. ئەينى ۋاقىتتا غەرب مۇستەھكەمچىلىرى ئوتتۇرا ئاسىيا ھەمدە شىنجاڭ رايونىنى «شەرقىي تۈركىستان» دەپ ئاتىغان، زەھەرپشان دەريالىرىنى پاسىل قىلىپ، ئۇنىڭ غەربىدىكى رايونلارنى «غەربىي تۈركىستان» ، شەرقىدىكى رايونـ

لارنى «شەرقىي تۈركىستان» دەپ ئاتىغان. بۇ ئىسىمدا پۈتۈنلەي تىل ۋە جۇغراپىيىلىك ئۇقۇم ئاساس قىلىنغان بولۇپ، ئۇ روشەن تاجاۋۇزچىلىق غەرىزىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. بەزىلەر ئەينى چاغ-لاردا غەربتىكى مۇستەملىكىچىلەر تاجاۋۇز قىلىش مەقسىتىدە ئىشلەتكەن جۇغراپىيىلىك ئىسىمنى «ئۇيغۇرلار ۋەتىنىنىڭ ئىس-مى» دېيىشىۋاتىدۇ، بۇ روشەنكى، ئۇيغۇر خەلقىگە قىلىنغان ھاقارەت. ئۇنىڭ سۆزلىرى ئاددىي ھەم مەنىلىك، مۇلاھىزىلىرى چوڭقۇر بولۇپ، پاكىتلار ئوبيېكتىپ تونۇشتۇرۇلغان. داۋالىق چوڭقۇر بايان قىلىنغان، تاجاۋۇزچىلار شەپقەتسىز ھالدا پاش قىلىنغان، يامان غەرەزلىكلەر كۆچلۈك تەنقىد قىلىنغان.

ئۇ يەنە كۆچلۈك پاكىت، چوڭقۇر چۈشەنچە ۋە ئۆز كەچۈر-مىشلىرى ئارقىلىق، ھەرقايسى مىللەتلەر جەزمەن ئىتتىپاقلە-شىپ كۈرەش قىلىشى كېرەك، دەپ كۆرسەتكەن. ئۇ بىر پارچە ماقالىسىدە مۇنداق دەپ يازغان: «ئەيۋەن ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئورتاق تارىخىي تەقدىر، ئورتاق ئىنقىلابىي تەلەپ، ئورتاق كۈ-رەش يولى، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنى بىلەن خەنزۇ خەلقىنىڭ يەنمۇ زىچ ئىتتىپاقلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرگەن. دەل مۇشۇ ئورتاق تەقدىر ۋە ئورتاق تەلەپ ئارقىسىدا بىرلەشكەن گۈش بىلەن قانداق مۇناسىۋەت — شىنجاڭ ھەرمىللەت خەلقلە-رىنىڭ جاھانگىرلار ۋە ئۇلارنىڭ غالچىلىرىغا ئۆزۈنغىچە قۇل بولۇپ قېلىشتىن قۇتۇلۇپ قېلىشقا كاپالەتلىك قىلدى. تاجاۋۇز-چىلىققا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدىكى شىنجاڭنىڭ تارىخى شۇنى چۈشەندۈردىكى، دۆلەت ئىچى ئىتتىپاق بولمايدىكەن مۇقەررەر ھالدا تاشقى دۈشمەن پەيدا بولىدۇ، تاشقى دۈشمەن مۇقەررەر ھالدا ئىچكى قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلىدۇ، بۇمۇ بىرقانچە يىلدىن بۇيانقى ئاچچىق تارىخىي ساۋاق. ھەرمىللەت خەلقلىرى زىچ ئىت-تىپاقلىشىدىغانلا بولسا، تاشقى دۈشمەنلەر بىزنى بوزەك قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئاندىن ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا

قۇدرەت تاپىدۇ.»

ئۇ ۋەتەننىڭ بىرلىكى ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى ئۆز ھاياتىنىڭ ئىستىكى قىلغان بولغاچقا، مەيلى نەگە بارمىسۇن ئىتتىپاقلىق ۋە بىرلىكنى تەشەببۇس قىلىپ كەلدى. 1947 - يىلى يەنى ئۇ «گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئەزاسى» بولغان مەز-گىلدە، «شىنجاڭ مەدەنىيەت - سەنئەت ئۆمىكى»نى باشلاپ تەي-ۋەنگە ئېكسكۇرسىيە ۋە ئويۇن قويۇشقا بارغان. ئۇ تەيۋەندىن ئايرىلىشتىن بۇرۇن قىلغان رادىئو سۆزىدە: «شىنجاڭ غەربىي - شىمالغا، تەيۋەننىڭ شەرقىي - جەنۇبىغا جايلاشقان، ۋەتەننىڭ چېگرىسىدىكى بۇ ئىككى ئۆلكە يىراقتىن بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرىدۇ. ئىككى ئۆلكىدىكى خەلقلەر بىردەك ئىتتىپاق-لىشىپ «قېرىنداشلاردەك يېقىن ئۆتۈپ، بىرلىكىنى ھىمايە قى-لىش، ۋەتەننى قوغدىشى لازىم»، دەپ سۆزلىگەن. بۇ سۆزلەر يەنىلا تا بۈگۈنگىچە تارقىلىپ يۈرمەكتە. شىنجاڭ ۋەتەننىڭ بىر قىسمى، يەنە ئۇ ئۇزۇن مۇددەت ياشىغان ۋە كۆرەش قىلغان جاي بولغاچقا، ئۇ شىنجاڭغا ئالاھىدە مۇھەببەت باغلىغان، ئۇنىڭ بۇ خىل مۇھەببىتى، ئۇنىڭ ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈشتەك ھېسسىياتى بىلەن تومۇرداش، ھەمنەپەس ئىدى. ئازادلىقتىن ئىلگىرى ئۇ ھەرخىل خەتەرلىك ۋە مۇرەككەپ ئەھۋال ئاستىدا، شىنجاڭنىڭ ئازادلىقى ۋە تەرەققىياتى ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپكە بېرىپ چاقىرىق قىلىپ، ئۇنىڭغا باش قاتۇردى. بۇمۇ ۋەتەننىڭ ئازادلىقى ۋە تەرەققىياتى ئۈچۈن قەھرىمانلىق بىلەن كۆرەش قىلغانلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، ئۇ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۇنجى قېتىملىق رەئىسى بول-دى. ئۇ، پارتىيە مەركىزي كومىتېتىنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىغا قەتئىي بويسۇنۇپ، مەركىزي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكى-دە، ھەر مىللەت خەلقلىرىگە يېتەكچىلىك قىلىپ، شىنجاڭنىڭ ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ئومۇميۈزلۈك ئىلگىرى سۈ-

رۇش ئۇچۇن ناھايىتى زور تۆھپە قوشتى. 1955 ـ يىلى ئۇنىڭ خىزمىتى بېيجىڭغا يۆتكەلگەندىن كېيىن، گەرچە ئۆزى يىراقتا تۇرسىمۇ شىنجاڭنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالماي، يۇرتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئۆزگىرىشىگە كۆڭۈل بۆلۈپ تۇردى. ھەر قېتىم ھۆججەت، گېزىت، رادىئو ـ تېلېۋىزىيىدىن شىنجاڭنىڭ خەۋەرلىرىنى كۆرگەن ۋە ئاڭلىغاندا، ئۇنىڭغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلەتتى. ئالاھىدە قىزىقاتتى. «يۇرتۇمنىڭ ھەربىر تال گىياھلىرىمۇ مېنى ئۆزىگە تارتىپ تۇرىدۇ»، دەيتتى. «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» جەريانىدا ئۇنى سولاپ قويغان مەزگىللەردە، ئۆزىنىڭ خېيىم ـ خەتىرى بىلەن ھېسابلاشماي شىنجاڭنى ئەسلەپ تۇرغان، ئۇنى سولاپ قويغان كىچىك ئۆيدە ئىلمىي فانتازىيىلىك رومان يېزىپ، سۆيۈملۈك يۇرتى ـــ شىنجاڭنىڭ جەننەتكە ئايلانغانلىقىنى خىيال قىلغان. ئۇنىڭ يۇرتىغا بولغان مۇھەببىتى نېمىدېگەن سەمىمىي، نېمىدېگەن قىزغىن ـ ھە!

1983 ـ يىلى شىنجاڭدا چىن تەنچىيۇ، ماۋ زېمىن، دۇ جۇڭيۈەن، لىن جىلۇ قاتارلىق ئىنقىلابىي قۇربانلارنىڭ زىيادە كەشلىككە ئۇچرىغانلىقىنىڭ 40 يىللىقىنى خاتىرىلەش مەزگىلىدە، ئۇ ئايرىلغىنىغا كۆپ يىللار بولغان شىنجاڭغا كەلدى ھەمدە شىخەنزە، تۇرپان قاتارلىق جايلارنى ئېكسكۇرسىيە ۋە زىيارەت قىلدى. يۇرتىدىكى زور ئۆزگىرىشلەرنى كۆرۈپ ئىنتايىن تەسىرلەندى ۋە ھاياجانلاندى. بېيجىڭغا قايتقاندىن كېيىن «يۇرتۇمغا سەپەر» دېگەن 5000 خەتلىك ماقالىنى يېزىپ، شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن بولۇپمۇ پارتىيىنىڭ 11 ـ نۆۋەتلىك 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، ھەرخىل ئىشلاردا قولغا كەلتۈرۈلگەن شانلىق مۇۋەپپەقىيەتلەرنى مەدھىيىلىگەن. پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى ۋە ھەرمىللەت خەلقىنىڭ باتۇرلۇق بىلەن كۆرەش قىلغانلىقىنى ماختىغان. بۇ ماقالە كېيىن «قىزىل بايراق» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىندى. ماقالىنىڭ ھەربىر قۇرلىرى

دىن، بىر پىشقەدەم ۋەتەنپەرۋەرنىڭ تومۇرىنىڭ ۋەتەن، يۇرت، دەۋر بىلەن بىللە سوقۇۋاتقانلىقىنى سېزىۋالغىلى بولىدۇ. ئۇ ماقالىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرىدا «تەڭرى ئەگەر رىزقىمنى بەرسە، مەن يۇرتۇمغا يەنە بېرىپ كېلىشنى خالايتتىم»، دەپ يازغان. تەڭرى نىيىەت قىلغان ئادەمنىڭ ئۇمىدىنى يەردە قويمىدى. 1985 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى تەبرىكلەش مەزگىلىدە، 91 ياشقا كىرىپ قالغان بۇرھان ئاقساقال مەركىزىي كومىتېت ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى سالاھىيىتى بىلەن شىنجاڭغا يەنە كېلىپ، ھەر تۈرلۈك تەبرىكلەش پائالىيەتلىرىگە قاتناشتى. زاۋۇت، دوختۇرخانا، مەكتەپلەرگە بېرىپ ھەر مىللەت ـ ھەر ساھە ئەربابلىرىدىن ھال سورىدى. خۇشال بولۇشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ئۇ 1983 ـ يىلى ۋە 1985 ـ يىلى ئىككى قېتىم شىنجاڭغا كەلگەندە، مەن شىنجاڭدا ئىشلەۋاتقىنىم ئۈچۈن، ئۇنى كۈتۈۋېلىش پۇرسىتى بولدى. ئۇنىڭ يۇرتىنى قىزغىن سۆيۈشى ۋە شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈشى — مەندە چوڭقۇر تەسىرات ھەمدە گۈزەل ئەسلىمە قالدۇردى. بۇرھان ئاقساقالغا شۇنداق دەپ تەسەللى بېرىشكە بولىدۇكى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ھەرمىللەت خەلقى ۋەتەننىڭ چوڭ ئائىلىسىدە زور قەدەملەر بىلەن ئالغا چاماداۋاتىدۇ، بۇرھان ئاقساقالنىڭ يۇرتىنىڭ جەننەتكە ئايلانغانلىقى توغرىسىدىكى خىيالى جەزمەن شانلىق رېئاللىققا ئايلىنىدۇ.

ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر يولداش بۇرھان شەھىدى مەڭگۈ ھايات!

تەرجىمە قىلغۇچى: **ئەيسا ھوشۇر**
جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ياخشى ئوغلانى

يولداش بۇرھان شەھىدنى قايغۇ
بىلەن ئەسلەيمەن

تۆمۈر داۋامەت

قىلدىڭىز كۆرەش ئومۇم ئۈچۈن ئۆمۈربويى،
قىلىپ خەلقتە تەقدىم ھاياتىڭىزنى.
باغلاپ ۋەتەنگە چەكسىز مۇھەببەت،
كۆرسەتتىڭىز كومۇنىزمغا چەكسىز ساداقەت.

سىز ئۇيغۇرلارنىڭ ياخشى ئوغلانى،
سىز جۇڭخۇا ئېلىنىڭ قەھرىمانى.
نۇر چاچار مەڭگۈ سىزنىڭ تۆھپىڭىز،
دىللاردا قالىدۇ شانلىق نامىڭىز.

1989 ـ يىل 27 ـ ئاۋغۇست، ئۈرۈمچى.

ئۇنتۇلغۇسىز كۈنلەر، قىممەتلىك دوستلۇق

— يولداش بۇرھان شەھىدى بىلەن شىنجاڭدا بىرگە بولغان كۈنلەردىن ئەسلىمە

دېڭ لىچۈن

بۇ يىل 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىغا 40 يىل بولىدىغان قۇتلۇق كۈن. مۇشۇنداق قۇتلۇق پەيتتە، بۇنىڭدىن 40 نەچچە يىل ئىلگىرىكى شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇشى يولىدا يولداش بۇرھان شەھىدى بىلەن بىرگە بولغان ئاشۇ ئۇنتۇلغۇسىز كۈنلەر ئىختىيارسىز ئېسىمگە كەلدى.

1949 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، مەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن موسكۋا ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ ئىلى رايونىغا يېتىپ كەلدىم. مېنىڭ ئەينى ۋاقتىتىكى ۋەزىپەم جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئالاقىلەشكۈچىسى سالاھىيىتى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھەربىي، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى، ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى يەر ئاستى تەرەققىياتىرۋەر تەشكىلاتلارنىڭ مەسئۇللىرى قاتارلىق تەرەپلەر بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ، ئۇلارنىڭ سىياسىي تەشەببۇسى شۇنىڭدەك تۇرلۇك پىكىرلىرىنى ئىگىلەش، شىنجاڭنىڭ سىياسىي،

ھەربىي، ئىقتىساد قاتارلىق ساھەلەرنىڭ دائىر ئەھۋاللارنى توپ-
لاپ، ئۇلارنى ۋاقتىدا تېلېگراممىا ئارقىلىق دوكلات قىلىپ،
مەركىزىي كومىتېتنىڭ تەدبىر بەلگىلىشىنى ئاساس ۋە پايدىلا-
نىش ماتېرىيالى بىلەن تەمىن ئېتىش؛ شۇنىڭ بىلەن بىرگە
مەركىزىي كومىتېتنىڭ تېلېگراممىا ئارقىلىق ئەۋەتكەن مەلۇم
قارارلىرىنى ۋاقتىدا ئالاقىدار تەرەپتىكى زاتلارغا ئۇقتۇرۇپ، بۇ
قارارلارنىڭ ئوڭۇشلۇق يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ۋە
تۇرتكە بولۇش كېرەك. سەپەرگە چىقىش ئالدىدا، يولداش لىيۇ
شياۋچى ماڭا:

— سەن ئالدى بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى
مەركىزىي كومىتېتنىڭ ئالاقىلەشكۈچىسى سالاھىيىتى بىلەن
خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرغىن، زۆرۈرىيەت بولسا، مەركىزىي
كومىتېت قايتا رەسمىي ۋەكىل ئەۋەتىدۇ، دېدى.

مەن ئىلىغا كەلگەندىن كېيىنكى دەسلەپكى بىر مەزگىل
ۋاقىت ئىچىدە ئاۋۋال ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى بىلەن ئۇچرا-
شىپ، بېيجىڭغا مەملىكەتلىك سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى يى-
غىنىغا قاتنىشىش ئۈچۈن باردىغان ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق
ۋەكىللەرنى ئۇزىتىش ئىشىغا تۇتۇندۇم. 8 - ئاينىڭ ئاخىرى
بولسا كېرەك، ئارمىيىمىز لەنجۇنى ئازاد قىلغاندىن كېيىن يول-
داش سەيپىدىن ئەزىزى ماڭا:

— شىنجاڭ ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتتىن بۇرھان شەھىدى ئەخ-
مەتجان قاسىمى بىلەن ئالاقىلىشىش ئۈچۈن ماناس ئالدىنقى سې-
پىگە ئادەم ئەۋەتىپتۇ، ئۇ ئادەم بۇرھان شەھىدىنىڭ ئۆزى يازغان
بىر پارچە خېتىنى ئېلىپ كېلىپ، ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى
بىلەن مۇھىم سۆھبەت ئېلىپ بېرىش مۇددىئاسىنى ئىپادىلەپتۇ،
دېدى. بۇ مېنىڭ بۇرھان دېگەن ئىسمىنى تۇنجى ئاڭلىشىم ئى-
دى. ئەينى ۋاقىتتىكى ئىگىلىگەن ئاخباراتتىن بۇرھان شەھىدى-
نىڭ شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇشى ئۈچۈن تىرىشچاڭ-

لىق كۆرسىتىشنى ئويلايدىغانلىقىنى ھەمدە ئۇچ ۋىلايەت رەھبەر-لىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشىشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۇچ ۋىلايەتتىن كەلگەن يول-داشلار بىلەن بىر قېتىملىق ئۇچرىشىش پۈرسىتىدە بۇرھان شە-ھىدىنىڭ 2 - كۆيئوغلى ئۇيغۇر سايرانى بىلەن ئۇچراشتىم، ئۇ ئەينى ۋاقىتتا ئۇچ ۋىلايەت ئىلى گېزىتى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى، قوشۇمچە باش مۇھەررىرى ئىكەن، شۇ قېتىملىق ئۇچرىشىشتا يەنە بۇرھان شەھىدى توغرىسىدا بەزى ئەھۋاللارنى ئاڭلىدىم. شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە ئوخشىمىغان يوللار ئارقىلىق يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىكى سول قانات كىشىلىرى ئىچىدە مەركىزي شەخس ئىكەنلىكىنى، ئۇچ ۋىلايەت رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت-تە ئىكەنلىكىنى ئىگىلىدىم. ئارمىيىمىزنىڭ لەنجۇنى ئازاد قىل-غانلىقى ئۈرۈمچىگە ئىنتايىن چوڭ تەسىر كۆرسەتتى، بۇنىڭدىن ئوڭ قانات كىشىلىرى جىددىلەشسە، سول قانات كىشىلىرى خۇ-شال بولۇشقانىدى. سول قانات كىشىلىرى شىنخۇا ئاگېنتلىقى تارقاتقان خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بۇ خەۋەرنى ئۈرۈمچىنىڭ ھەممە يېرىگە تارقاتتى. بۇ ئەھۋاللار شىنجاڭنىڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىشنىڭ پەيتى يېتىپ كەلگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەت-تى.

9 - ئاينىڭ 10 - كۈنىنىڭ ئالدى - كەينىدە، ئۈرۈمچىدىن سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ بىر ئورۇنباسار كونسۇلى كېلىپ، ماڭا ئۈرۈمچى تەرەپنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى ھەمدە «بۇرھان ھەقىقەتەنمۇ بىر ھەقىقىي تەرەققىيپەرۋەر كىشى، بىزنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك ئىتتىپاقدىشىمىز بولالايدۇ، ئۇ شىنجاڭدىكى ھەرمىل-لەت ئاممىسى ئارىسىدا ئىنتايىن يۇقىرى ئابرويغا ئىگە، ئۇنىڭ خەنزۇلار ئارىسىدىكى تەسىرىمۇ ئىنتايىن ياخشى. بۇ كىشى مول تۇرمۇش تەجرىبىسىگە ئىگە. شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلغان

مەزگىلدە قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە قامالغان. ئۇ تار مىللەتچىلىك قارىشىدىن پۈتۈنلەي خالى، تولىمۇ ئىقتىدارلىق، مەسىلىلەرنىمۇ دەل جايىدا ھەل قىلالايدۇ. . . ئۇرۇمچى تەرەپتىكىلەر بىز بىلەن ئالاقىلىشىشنى جىددىي تەلەپ قىلىۋاتىدۇ» ، دەپ تەۋسىيە قىلدى ھەمدە «قانچە تېز ئالاقىلەشسەك شۇنچە ياخشى، چۈنكى بالدۇر-راق باش قوشالىساق، شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتىنى تېخىمۇ ئىلگىرى سۈرگىلى بولىدۇ، بۇ بىزگە پايدىلىق» ، دېدى. شۇ سەۋەبتىن مەن مەركىزىي كومىتېتقا تېلېگراممىا يوللاپ يول-يورۇق سورىۋىدىم، مەركىزىي كومىتېت مېنىڭ ئۇرۇمچىگە بېرىشىمنى تېزلا تەستىقلىدى.

ئەينى ۋاقىتتا مەركىزىي كومىتېت شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇشىغا يېقىندىن دىققەت قىلىپ كەلدى. 9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى، رەئىس ماۋ زېدۇڭ ۋە زۇڭلى جۇ ئېنلەي گېنېرال جاڭ جىجۇڭ بىلەن سۆھبەتلىشىپ، ئۇنىڭ شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇشى ئۈچۈن ئاز ـ تولا خىزمەت قىلىشىنى ئۈمىد قىلدى. جاڭ جىجۇڭ ئىنتايىن خۇشاللىق بىلەن رازىلىق بىلدۈردى. شۇ ۋەجىدىن ئۇ تاۋ سىيۆ، بۇرھان ئەپەندىگە بىر پارچە تېلېگراممىا يوللىدى. مەن تېلېگراممىنى ئېلىپ 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ئايروپىلان بىلەن ئۇرۇمچىگە باردىم.

ئۇرۇمچىگە يېتىپ بارغىنىمدا مۇنداق ئۇچ ئىش مېنى تولـ-مۇ ھەيرەتتە قالدۇردى: بىرى، ئەينى چاغدىكى شىنجاڭ ئۆلكـ-لىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بولغان بۇرھان شەھىدى ئۆزى ئايرود-رومغا چىقىپ مېنى كۈتۈۋالدى؛ يەنە بىرى، ئۇ مېنى ئۆزىنىڭ ماشىنىسىدا بىرگە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى ھەمدە سەممىيـ-لىك بىلەن «يولداش» دەپ چاقىردى؛ ئۈچىنچىسى، ئۇ مېنى ئۆز ئۆيىدە تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئۆز ئۆيىنى تېلېگرافچى بىلەن مېنىڭ تۇرالغۇ ۋە خىزمەت ئورنىمىز ئۈچۈن تەييارلاپ بەردى. كېيىن ئۇنىڭ قورۇسىنىڭ ئىچى، سىرتىنىڭ قاتتىق

قوغدىنىش هالىتىدىن، ئۇنىڭ ئاساسلىقى بىزنىڭ بىخەتەرلىكى-
مىزنى نەزەردە تۇتۇپ مۇشۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ بارغان-
لىقىنى چۈشىنىپ يەتتىم. ئۇنىڭ ئۆيى ئانچە ئازادە ئەمەس ئى-
دى، بىز كەلگەندىن كېيىن مەن تېلېگرافچى بىلەن ئۆينىڭ بىر
تەرىپىدە، بۇرھان شەھىدى ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن يەنە بىر تەرە-
پىدە تۇردى، ئىككى ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئېغىزلىق ساراي
ئۆي بار ئىدى. ئەينى ۋاقىتتىكى ۋەزىيەت ئىنتايىن خەتەرلىك
بولۇپ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى قىسىملىرىنىڭ پوزىتسىيە-
سىنى ئېنىق بىلگىلى بولمايتتى، بولۇپمۇ ھەربىي قىسىمدا يەنىلا
ئەكسىيەتچىل مەيداندا چىڭ تۇرۇۋاتقان بىر تۇركۇم ئوفىتسېرلار
ئەڭ ئاخىرغىچە تىركىشىشكە، ھەتتا بۇرھان شەھىدى شۇنىڭدەك
باشقا بەزى تەرەققىيپەرۋەر زاتلارنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋېتىشكە
ئۇرۇنىۋاتاتتى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، بۇرھان شەھىدىنىڭ مەندەك
بىر كومپارتىيىنىڭ ئالاقىچىسىنى ئۆز ئۆيىدە تۇرغۇزۇشى ئوچۇن
غايەت زور جاسارەت ۋە جۇرئەت كېرەك ئىدى. بۇرھان شەھىدى
بىزنى ئۆز ئۆيىدە تۇرغۇزۇپلا قالماستىن، بەلكى بىزنىڭ خىزمە-
تىمىزگە تۇرلۇك قولايلىقلارنى ھازىرلاپ بەردى. كېيىن مېنىڭ
شىنجاڭنىڭ نۇرغۇن ھەربىي، ھۆكۈمەت مۇھىم ئەربابلىرى بىلەن
ئۇچرىشىشىم ۋە سۆھبەت ئېلىپ بېرىشىم مۇشۇ ئۆيدە بولدى.
شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇ بىزگە تولىمۇ قىزغىن، ئوچۇق -
يورۇق مۇئامىلىدە بولدى، بىزنى مېھمان قاتارىدا ئەمەس، بەلكى
بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك مۇئامىلە كۇتتى. ئۇ ماڭا:
— سىلەر كېلىشتىن ئىلگىرى ئۆيىمىزدە ئوچ ۋاق تامىقى-
مىزدا ئېمە يېسەك، ھازىرمۇ شۇنى يەۋاتىمىز، مەن ئىشقا ئوخ-
شاشلا بېرىۋاتىمەن، سېنىڭ بىخەتەرلىك مەسىلەڭنى ئورۇنلاش-
تۇرۇپ قويدۇق، خاتىرجەم بولغىن، دېدى. شۇڭا مەن بۇ ئۆيدە
قىلچە قورۇنۇش ھېس قىلمىدىم، ئۆز ئۆيۈمدىكىدەكلا ئازادە
تۇردۇم.

ئورۇمچىدە بولغان مەزگىلىمدە، بۇرھان شەھىدى ۋە ئۆلكە-لىك ھۆكۈمەتتىكى بەزى كىشىلەر ماڭا شىنجاڭنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىگە دائىر ئەھۋاللارنى ئۇقتۇرۇپ تۇردى. ئۆلكە، شەھەر يەرلىك دائىرىلەرنىڭ يۇقىرى قاتلام كىشىلىرىدىن لىيۇ مېڭچۈن، چۇۋۇ قاتارلىقلارمۇ ئىلگىر - كېيىن بولۇپ مەن بىلەن سۆھبەت-لەشتى. مۇشۇنداق پائالىيەتلەردە بۇرھان شەھىدى مول سىياسىي تەجرىبىگە ئىگە بولغاچقا، مەسىلىلەرنى تولىمۇ لايىقىدا بىر تەرەپ قىلاتتى. تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدىغىنى شۇكى، بۇرھان شەھىدى يەنە ماڭا ئۇرۇمچىدىكى بەزى يەر ئاستى ئىنقىلابىي تەشكىلاتلارنى تونۇشتۇردى. ئالايلۇق، نۇسرەتنىڭ ئاز سانلىق مىللەت يەر ئاستى تەرەققىيپەرۋەرلىك تەشكىلاتى؛ خەن شىبىڭ، جاڭ جىيۈەن، لى يۈشياڭ، جاۋ پۇلىن، ۋاڭ دۈسۈڭلارنىڭ «كۇرەش جەمئىيىتى»؛ ياڭ ۋېنشيەن، يىڭ تيەنيۈن، لىيۇ شۇمىن، ۋاڭ لىممىلارنىڭ «ئاۋانگارتلار ئۇيۇشمىسى». بۇ-لار 40 - يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە شىنجاڭدىكى تەرەققىي-پەرۋەر زاتلار بىلەن سابىق غەربىي يۈنىلىش ئارمىيىسىدىن شىنـ جاڭدا قېپقالغان يولداشلار ئۆزلىكىدىن تەشكىللىنىپ بەرپا قىلـ غان تەرەققىيپەرۋەر يەر ئاستى ئاممىۋى تەشكىلاتلار ئىدى. مۇشۇ ئەھۋاللاردىن بۇرھان شەھىدىنىڭ مەن كېلىشتىن ئىلگىرىلا بۇ يەر ئاستى تەرەققىيپەرۋەر تەشكىلاتلار بىلەن ئالاقە ئورناتقانلىقـ نى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى. مۇشۇ مەزگىلدە، بۇرھان شەھىدى ماڭا ھەمراھ بولۇپ سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىغا باردى، ئۇنىڭ ساۋېلىق بىلەن كەڭ - كۇشادە، ئوچۇق - يورۇق قىلىشـ قان سۆھبىتى مەندە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى.

بۇرھان شەھىدى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ شىنجاڭـ-نىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقمەتكە قايتىشىغا دائىر تەدبىرىنى تولـ-مۇ قۇۋۋەتلىدى. 9 - ئاينىڭ 19 - كۈنى، ئۇ ماڭا بىر پارچە تېلېگراممىنى رەئىس ماۋ زېدۇڭغا يوللاتقۇزدى. تېلېگراممىنىڭ

تولۇق تېكىستى تۆۋەندىكىچە:

«رەئىس ماۋ زېدۇڭغا:

ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ خەلق ئازادلىق ئۇلۇغ ئىشلىرىنى غەلىبىلىك ئورۇندىغانلىقىدىن چەكسىز خۇشاللىققا چۆمدۈم. مۇشۇ مەزگىللەردە يېڭى دېموكراتىزم شۇنىڭدەك ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەنپەئىتىگە ھۆرمەت قىلىش توغرىسىدىكى چاقىرىق مەندە كۈچلۈك ئىشەنچ پەيدا قىلدى. مەن ئۇنى ساداقەتمەنلىك بىلەن ھىمايە قىلىمەن ھەمدە قىيىنچىلىقنى يېڭىپ، گومىنداڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمىتى بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۇزۇش ئۈچۈن ئىرادە باغلايمەن. كومپارتىيىنىڭ پۈتكۈل جۇڭگونىڭ ئازادلىق ئىشلىرىغا بولغان رەھبەرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، بارلىق كۈچلەرنى تەشكىللەپ ئەكسىيەتچىل كۈچلەرنى يوقىتىپ، رەھبەرلىكنى قوبۇل قىلىپ، ھەممىلا يەردە يېڭى ھاياتنى بىرلىكتە تەنتەنە قىلىشقا تەييارلىنىپ بولدۇق. بۇ تېلېگراممىنى ھۆرمەت ئىلكىدە يوللىدىم.

بۇرھان شەھىدى».

تېلېگراممىغا قوشۇمچە قىلىپ يوللانغان بىر كۈپلېت خەنزۇچە شېئىرنى ساقلاپ كېلىۋاتقانىدىم، ئېچىنىشلىقى بۇ شېئىر پۈتۈلگەن مەكتۇپ مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى مەزگىلىدە يىتۇپ كەتتى.

كۆپ قېتىملىق سۆھبەتلىشىش ئارقىلىق، بۇرھان شەھىدى بىلەن شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش مەسىلىسىدە پۈتۈنلەي بىردەك پىكىرگە كەلدۇق، ئەمدىكى بىر تۈرلۈك ئاساسلىق خىزمەت تاۋ سىيۈنى قولغا كەلتۈرۈش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ئىدى. مەن تاۋ سىيۈ بىلەن سۆھبەتلىشىپ، گېنېرال جاك جىجۇڭنىڭ تېلېگراممىسىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپ بەردىم. ئەينى ۋاقىتتا تاۋ سىيۈگىمۇ شۇ نەرسە ئايان ئىدىكى، جاك جىجۇڭ گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تىنچلىق سۆھبەت

تى ۋەكىلى بولۇش سۈپىتى بىلەن گومىندائ بىلەن كومپارتىيە ئوتتۇرىسىدىكى تىنچلىق سۆھبىتى بۇزۇلغاندىن كېيىن نەنجىڭغا قايتىپ كەتمەي بېيجىڭدا قالغانىدى. لېكىن جائ جىجۇئ بېيجىڭدا قانداق سالاھىيەت بىلەن قالدى؟ ئۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ قارىماققا جائ جىجۇڭغا ئەدەپ بىلەن ياخشى مۇئامىلىدە بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ھېچقانداق ھوقۇق ۋە ئەمەل بەرمەي قۇرۇق مۇرىدىغا ئايلاندۇرۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەيتتى. ئۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ جائ جىجۇڭغا كۆڭۈل بۆلگەنلىكى، ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى رولىغا ئەھمىيەت بەرگەنلىكتىن، جائ جىجۇڭغا ئالاھىدە مۇئامىلىدە بولغانلىقىنى ۋە ئۇنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ كۆڭلىدىكى ئەندىشىسى تۈگىدى. قارىغاندا رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ جائ جىجۇڭغا يوللانقۇزغان تېلېگراممىسى ئىنتايىن ياخشى رولىنى كۆرسەتكەندەك قىلاتتى.

گېنېرال تاۋ سيۆنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىنى قولغا كەلتۈرۈش مەسلىسىدە، ئەڭ دەسلەپىدە تاۋ سيۆ ماڭا:

— خۇزۇڭنەن يەنە نەچچە ئايلىق ھەربىي لاۋازىمەتلەرنى يەتكۈزۈپ بەرمىدى. ھەربىي لاۋازىمەتلەر يېتىپ كەلگەن ھامان دەرھال بايانات ئېلان قىلىپ ھەقىقەتكە قايتىمىز، دېدى. ئەينى چاغدا غەربىي ـ شىمالدا خۇزۇڭنەنىڭ قىسمەن ھەربىي قىسمى بار ئىدى، تاۋ سيۆنىڭ قول ئاستىدىكى جاھىل ئۇنسۇرلار يەنە خۇزۇڭنەندىن تەمە كۈتەتتى. خۇزۇڭنەنمۇ ئۇلارنىڭ قىسىملىرىنى جەنۇبىي شىنجاڭغا چېكىنىدۇرۇشنى تەلەپ قىلاتتى. ئەمما ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي غەربىي ـ شىمال ئازادلىق ئارمىيىسىمىز خۇزۇڭنەنىڭ بۇ قوشۇنىنى بىتچىت قىلدى. گەرچە تاۋ سيۆنىڭ قىسىملىرى ئۇچۇن ئېيتقاندا، نەچچە يۈزمىڭ سەر ھەربىي لاۋازىمەت يوققا چىققان بولسىمۇ، لېكىن ئاشۇ جاھىل ئۇنسۇرلارنىڭ خۇزۇڭنەندىن كۈتكەن تەمەسى پۈتۈنلەي تار ـ مار قىلىۋېتىلگەنىدى.

دى. بۇ ۋاقىتتا، ئارمىيىمىز خۇ زۇڭنەن، ما بۇفاڭ قىسىملىرىنىڭ شىنجاڭدا قالغان قالدۇق قوشۇنىدىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسىنى پۈتۈنلەي يوقاتقانىدى. جاھىل ئۇنسۇر ما چېڭشياڭ، يې چېڭ، لو رۇرېنلار ئۇمىد قالمىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، ئامالسىز قوشۇنلىرىنى تاپشۇرۇشقا ماقۇل بولۇشتى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، بۇرھان شەھىدى تاۋ سىيۈ بىلەن زىچ ھەمكارلىشىپ زور مەبلەغ ئاجرىتىپ، ئاخىرىدا ما چېڭشياڭ، يې چېڭ، لو رۇرېنلارنى ئەسكىرىي ھوقۇقىنى تاپشۇرۇپ، تېزدىن شىنجاڭ چېگرىسىدىن چىقىپ كېتىشكە ماقۇل قىلىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇشىدىكى ئەڭ ئاخىرقى توسالغۇنى سۈپۈرۈپ تاشلىدى. ما چېڭشياڭ، يې چېڭ، لو رۇرېنلار مال ـ دۇنيانى ئېلىپ كەتكەندىن كېيىنكى بىر كۈنى، بۇرھان شەھىدى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلى مەن بىلەن بىرگە ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ شەھەر ئەتراپىغا ئوۋغا چىقىپ، شۇ يەردە بىر ئاخشام قوندۇق. ئەسلىدە ھەربىي، ھۆكۈمەت تەرەپ بىرلا ۋاقىتتا ھەقتەتكە قايىل بولمىشكەنىدۇق، ئىككىمىز ئوۋچۇنكىن، گېنېرال تاۋ سىيۈ 25 ـ سېنتەبىر ئالدىدا بايانات چىقىرىپ ھەقتەتكە قايتقاندىلىقىنى جاكارلىدى. بۇرھان شەھىدى 26 ـ سېنتەبىر ئۇنىڭ كەينىدىنلا ھەقتەتكە قايتقانلىق بايانىنى جاكارلىدى.

گېنېرال تاۋ سىيۈنىڭ پىكرى بويىچە، ھەقتەتكە قايتىش بايانىنى چىقىرىلغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ئۇنىڭ قوشۇنىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، ئاندىن ئازادلىق ئارمىيە شىنجاڭغا كىرمەكچى ئىدى. ئەمما مەن بۇرھان شەھىدى بىلەن ئەينى ۋاقىتتا بەزى رايونلاردا يۈز بېرىۋاتقان مالىمانچىلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسولى بىلەن پىكىر ئالماشتۇرغاندۇق. بۇرھان شەھىدى بىلەن مېنىڭ پىكرىم پۈتۈنلەي بىردەك بولۇپ، ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ تېزرەك شىنجاڭغا كىرىشىنى ئۇمىد قىلىشتۇق. سوۋېت ئىتتىپاقىلىق دوستىمىز پىكرىمىزنى ئىنتايىن قۇۋۋەت-

لەپ، «سىلەرنىڭ سۆزۈڭلار ئالتۇندىنمۇ بەكرەك قىممەتلىك بولدى» ، دېدى. شۇنداق قىلىپ بۇرھان شەھىدى چۈۋۈ بىلەن قاسىمجان باشلىقىدىكى ۋەكىللەر ئۆمىكىنى جيۇچۈەنگە ئالاھىتەن ئەۋەتىپ يولداش پېكىڭ دېخۇەيگە شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتقاندىن كېيىنكى ئەھۋاللىرىنى دوكلات قىلدى ھەمدە شىنجاڭ خەلقىگە ۋاكالىتەن ئازادلىق ئارمىيىنىڭ بالدۇرراق شىنجاڭغا كىرىشىنى قارشى ئالدى.

ئازادلىق ئارمىيە شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ بىر روشەن ئالاھىدىلىكى شۇ بولدىكى، ئۇ شىنجاڭ مەسىلىسىدە مەركىزىي كومىتېتنىڭ پىكرىنى لايىق كۆردى. ئۇنىڭ يولداش پېكىڭ دېخۇەي، ۋاڭ جېنلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئىنتايىن راۋان بولدى. يولداش بۇرھان شەھىدى باندىتلارنى قورشاپ يوقىتىش، بوز يەر ئۆزلەشتۇرۇش قاتارلىق مەسىلىلەردە بۇنى پۈتۈن كۈچى بىلەن قوللىدى ھەمدە كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ئەينى ۋاقىتتا ئازادلىق ئارمىيە ئەمدىلا شىنجاڭغا كىرگەچكە، يەرلىكنىڭ ئەھۋالىنى پىششىق بىلمەيتتى. يولداش بۇرھان شەھىدى يەرلىكنىڭ ئەھۋالى ۋە خەلقنىڭ ھال ـ ئەھۋالى، ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى پائال تونۇشتۇردى، دائىم تۆۋەنگە بېرىپ مۇناسىۋەتنى راۋاجلاندۇرۇپ ۋە ماسلاشتۇرۇپ، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرۇشىغا ياردەم بەردى. ئىلگىرى شىنجاڭدا زاۋۇت يوق ئىدى، ئازادلىق ئارمىيە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇرۇمچىنىڭ ئەتراپىدا بىراقلا يەتتە زاۋۇتنى قۇردى. بىر يىلدىن كېيىن توقۇمىچىلىق فابرىكىسى، ئېلېكتىر ئىستانسىسى ئىشقا كىرىشتۇرۇلدى. يولداش ۋاڭ جېننىڭ ئىجاتچانلىق روھى كىشىلەرگە زور ئىلھام بەخش ئەتتى.

شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىپ ئۆزۈن ئۆتمەي، يولداش بۇرھان شەھىدى جۇڭگو كومموۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرىشنى تەلەپ قىلدى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى يولداش بۇر-

هان شەھىدىنىڭ تارىخى ۋە رېئال ئىپادىسىنى كۆزەتكەندىن كېيىن ئۇنى تېزرەك كوممۇنىستىك پارتىيىگە ئەزا قىلىشنى قارار قىلدى. 1949 ـ يىلى 12 ـ ئايدا، يولداش بۇرھان شەھىدى يولداش ژاك جېن، شۇ لىچىڭلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرىپ، كاندىداتلىق مەزگىلىنى ئۆتىمەيلا بىۋاستە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەسمىي ئەزاسى بولدى، يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ كۆپ يىللىق ئارزۇسى ئاخىرى رويابقا چىقتى. يولداش بۇرھان شەھىدى كومپارتىيىگە ئەزا بولۇپ كىرگەندىن كېيىن شىنجاڭ بىيۇروسىنىڭ ئەزاسى بولدى، 1952 ـ يىلى 8 ـ ئايدا دائىمىي كومىتېت ئەزالىقىغا تەيىنلىنىپ، شىنجاڭ بىيۇروسىنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىگە قاتناشتى.

1951 ـ يىلى 5 ـ، 6 ـ ئاي ئارىلىقىدا، مەن ئەينى چاغدا قوشۇمچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تاشقى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىدىم. جاڭ ۋېنتيەننىڭ كاتىپى ماڭا ياقۇپبەگ بىلەن ئەنگلىيە پادىشاھىنىڭ تارىخى ئاشكارىلاندىغان بىر پارچە ماتېرىيالنى يەتكۈزۈپ بەردى. مەن بۇ ماتېرىيالنى يولداش بۇرھان شەھىدىگە كۆرسىتىۋىدىم، ئۇ ئىلگىرى كۆرگەنلىكىنى ئېيتىپ، ئەنگلىيىنىڭ غالچىسى ياقۇپبەگ شىنجاڭدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ مېۋىسىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىپ، جۇڭگونىڭ بىرلىكىنى پارچىلاشقا ئۇرۇنغان، دېدى. يولداش بۇرھان شەھىدى بۇ نۇقتىنىزەرنى بەزى مىللىي كادىرلار ئارىسىدا مۇستەقىل ئوتتۇرىغا قويدى، ئۇ «ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا»، «يەنە ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا» دېگەن ئىككى ئىلمىي ماقالىسىدە بۇ نۇقتىنى ئىلمىي دەلىللەپ، رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ ماختىشىغا مۇيەسسەر بولدى. شىنجاڭدىكى مىللىي بۆلگۈنچىلەر بولسا ئىزچىل تۇردە ياقۇپبەگنى ئاتالمىش «مىللىي قەھرىمان» دەپ ئاتاپ كەلگەنىدى. مىللىي مەسىلىدە،

يولداش بۇرھان شەھىدى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداشتا چىڭ تۇرۇپ كەلگەن سادىق ھەم سەمىمىي ۋەتەنپەرۋەر. ئۇ تارىخىي مەسىلىلەرنى كۆزىتىشتە ئۆز-گىچە ئىقتىدارغا ئىگە ئىدى.

1952 - يىلى، مەن شىنجاڭدىن ئايرىلىپ بېيجىڭغا قايتىپ كەلدىم. كېيىن گەرچە يولداش بۇرھان شەھىدى بىلەن خىزمەتتە بىۋاستە ئالاقە قىلىشمىغان بولساقمۇ، لېكىن بىز شىنجاڭدا بىرگە بولغان ئاشۇ ئۇنتۇلغۇسىز كۈنلەر ھازىرغىچە ئېسىمدە تۇرىدۇ. بۇگۈن شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغانغا 40 نەچچە يىل بولدى. يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇشى يولىدا قوشقان تۆھپىسى جۇمھۇرىيىتىمىز ئازادلىق ئىشلىرىنىڭ شانلىق تارىخىي سەھىپىسىدىن ئورۇن ئالىدى، مەن مۇشۇ ئىشلارنىڭ شاھىدى ۋە بىۋاستە ئىشتىراكچىسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، يولداش بۇرھان شەھىدى ۋە شىنجاڭدىكى بارلىق تەرەققىيپەرۋەر زاتلارنىڭ شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولۇشى يولىدىكى جاپالىق خىزمىتىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپلا قالماستىن، بەلكى يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە بولغان سەمىمىي ھېسسىياتى ۋە خەلقنىڭ ئازادلىق ئىشلىرىغا بولغان ساداقەتمەنلىكىنى ھەقىقىي چۈشىنىپ يەتكەنىدىم.

تەرجىمە قىلغۇچى: تۇرسۇن باقى
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ روھى مەڭگۈ ساقلىنىدۇ

ئەن شۇيې، ۋەن يۈبىڭ، ما شيەن

بۇ يىل ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر، مەشھۇر ئىجتىمائىي پائالىيەتچى، ئۇيغۇر ئالىمى، جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى بۇرھان ئەپەندى تۇغۇلغانلىقىغا 100 يىل، ۋاپاتىغا بەش يىل بولدى. بىز بۇرھان ئەپەندىنى ھەر قېتىم ئويلىغىنىمىزدا، ئۇنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى، يېقىملىق كۈلكىسى ۋە كەسكىن، مەردانە سۆزلىرى، مەرتلىكى كۆز ئالدىمىزدا نامايان بولۇپ، خۇددى ئۇ بىز بىلەن يەنىلا بىرگە ياشاۋاتقاندەك بىلىنىدۇ.

ئۇلۇغ مۇۋەپپەقىيەت، كەمتەر خىسلەت

بۇرھان شەھىدى 1894 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى كەمبەغەل ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن، بالىلىق دەۋرىدە مۇكەممەل تەربىيىگە ئىگە بولالمايدۇ. 14 ياش ئەتراپىدا روسىيىنىڭ قازان شەھىرىدىكى بىر كىتابخانىدا شاگىرت بولۇپ ئىشلەيدۇ. ئۇ كىتابخانىنىڭ شارائىتىدىن پايدىلىپ، قېتىرقىنىپ ئۆزلىكىدىن ئۆگىنىپ شۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ بىلىم ئاساسىنى ياراتتى. جۇڭگوغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇلكە رەئىسى جىن شۇرېنىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن گېرمانىيىنىڭ بېرلىن ئۇنى-

ۋېرستېتىغا بېرىپ ئىككى يىل سىياسىي، ئىقتىساد ئوقۇغاندىن سىرت، ئۇنىڭ مەدەنىيەت بىلىمى ۋە ئىلىم - پەن مۇۋەپپەقىيىتى دېگۈدەك ئۆزىنىڭ تېز پۇكمەس ئىرادىسى، قېتىرقىنىپ تىرىشىش روھى ھەمدە كۆزىتىش، ئۆگىنىشكە ماھىر بولۇشىغا تايىنىپ ئېرىشىدۇ، ئەقىل - پاراسىتىنىڭ پەيدىن - پەي ئۆسۈشىگە ئەگىشىپ، پىرىكازچىلىقتىن تەرەققىي قىلىپ سىياسىي ساھەگە قەدەم قويدى.

1949 - يىلى 9 - ئايدا، ئۇ گېنېرال تاۋ سېيۋ بىلەن بىرلىكتە پۇتۇن مەملىكەتكە تېلېگراممىا يوللاپ ھەقىقەتكە قايتىپ، رەئىس ماۋ زېدۇڭ ۋە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇ دۆلەتنىڭ بىرلىكى، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى ۋە جەمئىيەت ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىياتى ھەمدە تاشقى دوستلۇق ئالماشتۇرۇش جەھەتتە نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. شۇ ئارقىلىق خەلقنىڭ ھۆرمىتى ۋە ئىشەنچىسىگە ئېرىشتى. بىراق، بۇرھان ئەپەندى ئەزەلدىن ئۆز تۆھپىسىدىن مەغرۇرلىنىپ كەتمەي، ئۆزىنى ئاددىي بىر خىزمەتچى ئورنىدا قويدى. ئۇ مۇلايىم، چىقىشقاق بولۇپ ئەمەلدارلىق كىبىرى يوق، ھەرقانداق ۋاقىتتا ئاق كۆڭۈل، ناھايىتى كەمتەر بولۇپ كىشىگە مېھرىبانلىق تۇيغۇسى بېرىدۇ. ھاياتىدىكى زېھنىي كۈچىنى جۇڭگو خەلقىنىڭ ئازادلىق ئىشلىرىغا بېغىشلىغان بۇرھان ئەپەندى، نام چىقىرىش تۆھپىسىگە باغلىق، دەپ قاراپ بىخىرامان يۈرمەي، ئۆزىنىڭ تۆھپىسىنىڭ ھېچقانچە ئەمەسلىكىنى ھېس قىلىپ «ئەجىرسىز، ھېچقانداق تۆھپىسى يوقلۇقىدىن بەكمۇ خىجىل بولغان». بۇ بىر ئۇلۇغ كىشىنىڭ ئۆز - ئۆزىنى ئۆيلىشى، ئۇنىڭ قەتئىي جاسارەت بىلەن ئىزدىنىشى، مەڭگۈ ئالغا ئىنتىلىشى، ئۆز ئىزىدا توختاپ قالمايدىغان ئېسىل روھىنى ئىپادىلەيدۇ.

ۋەتەنگە رېشتە باغلاپ، ئىككى قىرغاقنىڭ بىرلىشىشىنى ئۈمىد قىلىش

بۇرھان ئەپەندى ۋەتەنپەرۋەر ئىدى، ۋەتەننى قىزغىن سۆيەتتى. بۇنى ئۇنىڭ ئۆسمۈرلۈك ۋاقتىدىن سۆزلەشكە توغرا كېلىدۇ. بۇرھان ئەپەندى روسىيىنىڭ قازان ئۆلكىسىدىكى بىر كىچىك كەنتتە تۇغۇلغان، بالىلىق ۋاقتىدا بۇۋىسىدىن يۇرتىنىڭ جۇغلۇنىڭ شىنجاڭ ئاقسۇ ئىكەنلىكىنى، چوڭ بۇۋىسى پولات سۇلالىسى ئەمەلدارلىرى ۋە بايلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە، ئېزىشىگە چىدىماي، پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەرنى ۋە 20 نەچچە ئائىلىلىك كەنتداشلىرىنى باشلاپ تاتارىستاننىڭ پايتەختى قازانغا قېچىپ كېلىپ، شۇ يەرلىك دائىرىلەر تەرىپىدىن بوز يەر ئېچىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقىنى بىلىدۇ. ئۇ، ئۆز يۇرتىنىڭ جۇغلۇ ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، سەبى قەلبىدە ۋەتەنگە قايتىش ئويى پەيدا بولىدۇ. 1912 ـ يىلى، ئۇ 18 ياشقا كىرگەن ۋاقىتتا شىنجاڭ بىلەن ئىمپورت ئېكسپورت سودىسى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئىسمايىل ھاجىنىڭ ياللانما خادىمى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئەگرى ـ توقايلىقلارنى بېسىپ ئۇرۇمچىگە كېلىدۇ. كېيىن بۇرھان ئەپەندى ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: «مانا ئەمدى، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز تىرىكچىلىك قىلغان يەرگە قەدەم باستىم ۋە ئۆلكە مەركىزى ئۇرۇمچىدە ئولتۇراقلىشىپ قالدىم. 1914 ـ يىلى مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىقىغا ئىلتىماس يېزىپ، جۇڭگو تەۋەلىكىمنى ئەسلىگە كەلتۈردۈم. 1922 ـ يىلى ئاتا ـ ئانامنى ۋە ئىككى سىڭلىمنى ئۇرۇمچىگە ئېكېلىۋالدىم. ئائىلەمىز بويىچە يۇرتىمىزغا كېلىپ ماكانلاشقىنىمىزغا ئىنتايىن خۇشال بولۇشۇپ كەتتۇق». يۇرتنى ئويلاش، يۇرتىغا تەلپۈنۈش ئۇچ ئەۋلاد ياشىغان قازاندىن ۋاز كەچتۈرىدۇ.

جۇڭگوغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۇ بىر ماگىزىن خادىمى

مىدىن تەرەققىي قىلىپ سىياسىي ساھەگە قەدەم قويدى. ئۇ سودا ئالاقىسى ۋە ئەمەلدارلىق پائالىيىتى ئارقىلىق ئەكسىيەتچىل ھۆ-كۈمران سىنىپنىڭ رەزىل ئەپت - بەشىرسى ۋە شىنجاڭ جەمئى-يىتىنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىك ئەھۋالىنى ئېنىق كۆرۈۋالىدۇ. جۈڭگونىڭ سىرتقى جەھەتتە جاھانگىرلارنىڭ بوزەك قىلىشى ۋە تاجاۋۇزچىلىقىغا ئۇچرىغانلىقى، ئىچكى جەھەتتە مىللىتارىست بېيۇرۇكراتلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە ئاياغ - ئاستى قىلىشىغا ئۇچرىغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ، ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمران سىنىپلارغا بولغان تونۇشىنى ئۆزگەرتىدۇ ۋە رېئاللىقنى ئۆزگەر-تىش، كەمبەغەل خەلقنى قۇتۇلدۇرۇش يولىنى ئىزدەش ئىرادە-سىگە كېلىدۇ.

ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ تەرەققىياتى ۋە ئالغا بېسىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش جەھەتتە، بۇرھان ئەپەندى ھەرقانداق ۋاقىتتا دۆلەتنىڭ بىرلىكى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش مەيدانىدا چىڭ تۇردى. ئۇ، 30 - يىللاردا جەنۇبىي شىنجاڭدا كۆرۈلگەن «پاد-شاورکىزم» ۋە «شەرقىي تۈركىستان» نىڭ بۆلۈنۈش ھەرىكىتىگە نىسبەتەن قارشى تۇرۇش پوزىتسىيىسىدە چىڭ تۇردى. 40 - يىللاردا ئۇ: «شىنجاڭ ئىككى مىڭ يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان جۇڭگونىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ كەلدى، شىنجاڭ بىر مىللەتنىڭ شىنجاڭى ئەمەس، بەلكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ شىنجاڭى، بۇ، جۇڭگو بىر مىللەتنىڭلا جۇڭگوسى بولماي، بەلكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ جۇڭگوسى بولغىنىغا ئوخشاش» ، دېگەن-دى. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇرھان ئەپەندى كۆپ قېتىم: «شىنجاڭ جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى، تارىختىن سۈرۈشتۈرگەندە، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقى ئەزەلدىن خەن-زۇلار بىلەن يېقىن بىرىش - كېلىش قىلغان. ئۇزاق مۇددەت بىرگە تۇرۇش، ئىقتىسادىي جەھەتتىكى ئۆزئارا ياردەم، مەدەنى-

يەت ئالماشتۇرۇش ئايرىلغىلى بولمايدىغان زىچ مۇناسىۋەتنى شە-
كىللەندۈرۈپ، ھەر مىللەت خەلقى ئۇلۇغ ۋەتەنىمىزنى ئورتاق
قوردى»، دەپ كۆپ قېتىم تەكىتلىگەنىدى. بۇرھان ئەپەندى
شىنجاڭدا ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان مەزگىلدە، مەركەزنىڭ مىللەتلەر
باراۋەرلىكى سىياسىتى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى
يولغا قويۇش، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى يېتىشتۈرۈش،
يەرلىك ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش، مىل-
لەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى، ئۆزئارا ياردەم بېرىش مۇناسىۋىتىنى
ئىلگىرى سۈرۈشنى ئىزچىللاشتۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە زور
تۆھپىلەرنى قوشتى. ئۇ يەنە تەكىتلەپ، شىنجاڭدىكى ھەرقايسى
ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىسلام دىنى بىلەن زىچ مۇناسىۋىتى
بار، مىللەتلەر خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن، چوقۇم دە-
نىي سىياسەتنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇش، دىنىي خىزمەتـ
نى ياخشى ئىشلەش كېرەك، دېگەنىدى.

بۇرھان ئەپەندىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى يەنە ئۇنىڭ
تەيۋەننى ئۆز ئىچىگە ئالغان ۋەتەننىڭ چوڭ بىرلىكىنى بەكمۇ
ئۈمىد قىلىشتا ئىپادىلىنىدۇ. ئۇ، 88 ياش ۋاقتىدا يې جىەنيىڭ
ۋىيىۋەنجاڭنىڭ تەيۋەننى ۋەتەننىڭ قوينىغا قايتۇرۇپ كېلىش فاڭ-
جېن، سىياسەتلىرى توغرىسىدىكى رادىئو سۆزىنى ئاڭلىغاندىن
كېيىن ھاياجانلانغان ھالدا: «ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ئەملگە ئاشۇ-
رۇش پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئارزۇسى، بۇ
ئارزۇ چوقۇم ئەملگە ئاشىدۇ»، دەيدۇ. ئۇ ئەسلەپ: «
1948 ـ يىلى مەن شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇش
سالاھىيىتىم بىلەن تەيۋەن ئۆلكىلىك رادىئو ئىستانسىسىدا نۇتۇق
سۆزلەپ مۇنداق دېگەنىدىم: «شىنجاڭ غەربىي شىمالغا جايلاش-
قان، تەيۋەن شەرقىي جەنۇبتىن ئورۇن ئالغان، ۋەتەننىڭ چېگرا-
سىغا جايلاشقان بۇ ئىككى ئۆلكە يىراقتىن بىر ـ بىرىگە قارىشىپ
تۇرىدۇ، بۇ ئىككى ئۆلكە خەلقى بىردەك ئىتتىپاقلا-

شىپ، ئاكا ـ ئۇكىلاردەك يېقىن ئۆتۈشى، بىرلىكىنى ساقلىشى، ۋەتەننى قوغدىشى لازىم. 30 نەچچە يىل ئۆتۈپ كەتتى، بۇ سۆز مېنىڭ قەلبىمدە ھازىرغا قەدەر ساقلاغلىق. مەن بۇ ئارزۇنىڭ بۇرۇنراق ئەمەلگە ئېشىشىنى بەكمۇ كۈتتىمەن»، دەيدۇ.

ئىجتىھات بىلەن ئۆگىنىپ، كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ ھەقىقىتىنى ئىزدەش

بۇرھان ئەپەندى مەشھۇر جەمئىيەت ئەربابى ۋە ئۇيغۇر ئالىمى، ئۇ قېتىرقىنىپ ئۆگىنىپ ئۇيغۇر، خەنزۇ، روس، نېمىس، ئەرەب، تۈرك قاتارلىق كۆپ خىل تىل ـ يېزىقنى ئىگىلەپ، مۇشۇ تىل ـ يېزىقلار بىلەن ئالاقە ۋە يېزىقچىلىق ئىشىپ باردى. شېڭ شىسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىلدە، بۇرھان ئەپەندى قاراڭغۇ تۈرمىدە «ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، روسچە سۆزلۈكلەر لۇغىتى»نى تۈزدى، يەنە، سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ «ئۇچ مەسلەك»نى ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىدى. 50 ـ يىللاردىن باشلاپ «ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا» ۋە «ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا قايتا مۇلاھىزە» قاتارلىق ئىلمىي ماقالىلەرنى يازدى، ئۇ يەنە ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ زالىم ھاكىمىيەتكە بولغان قارشىلىقىنى مەدھىيىلەيدىغان بەش پەردىلىك دراما «يالقۇنتاغنىڭ غەزىپى»نى يازدى. ئالاھىدە تىلغا ئىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ئۇ 90 ياش ۋاقتىدا «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» دېگەن ئەسلىمىسىنى ئاخىرقى قېتىم ئاياغلاشتۇردى. بۇ ئەسلىمە تەپسىلىي ماتېرىياللار بىلەن يېرىم ئەسىردىن بۇيانقى شىنجاڭنىڭ سىياسىي سەھنىسىدىكى ھەرخىل ئۆزگىرىشلەرنى ھەمدە بۇ ئۆزگىرىشلەرنىڭ جۇڭگو ئىنقىلابى بىلەن بولغان زىچ مۇناسىۋىتىنى بايان قىلغان ھەمدە بۇرھان ئەپەندىنىڭ كىشىلىك

تۇرمۇش كەچۈرمىشى ۋە ئىدىيىسىنىڭ شەكىللىنىشىنىمۇ ئەينەن ئەكس ئەتتۈرگەن.

ھەممىگە مەلۇمكى، بۇرھان ئەپەندى يەنە يېڭى جۇڭگو ئىسلام دىنىي ئىشلىرىغا يول ئاچقۇچىلاردىن بىرى، ئۇ جۇڭگو ئىسلام دىنىي جەمئىيىتىنى قۇرۇشقا تەييارلىق قىلىش خىزمىتىلىرىگە قاتناشقان. 1953 ـ يىلى جەمئىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، تاكى ۋاپات بولغانغا قەدەر جەمئىيەتنىڭ رەھبەرلىك خىزمىتىنى ئۆتىگەن. 40 يىلدىن بۇيان، ئۇ ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ دۆلەت ئىچىدىكى خىزمىتىگە ئەھمىيەت بېرىپلا قالماستىن، بەلكى سىرتتىكى خىزمەتلەرگىمۇ ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى. ئۇ، ئىسلام دىنىنىڭ سىرتقا بولغان خىزمەتلىرىنى ياخشى ئىشلەش، جۇڭگو ـ چەت ئەل مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئارىسىدىكى دوستلۇقنى ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى كۈچەيتىشكە، مەملىكىتىمىز بىلەن ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ دوستلۇق، ھەمكارلىقىنى راۋاجلاندۇرۇشقا، مەملىكىتىمىزنىڭ دېپلوماتىك سىياسىتىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىشقا پايدىلىق، دەپ قارىغاندى. 50 ـ يىللاردا بۇرھان ئەپەندى ئۆمەك باشلاپ ئاسىيا، ئافرىقىدىكى ھەرقايسى ئىسلام دۆلەتلىرىنى زىيارەت قىلدى، دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداش خەلقئارا يىغىنلىرىغا قاتنىشىپ، ئاكتىپلىق ۋە قىزغىنلىق بىلەن مەملىكىتىمىزنىڭ دىنىي سىياسىتى ۋە ھەرمىللەت مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئەھۋالىنى تەشۋىق قىلدى، جۇڭگونىڭ ئىسلام دۆلەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە يول ئېچىش ئۈچۈن زور تۆھپىلەرنى قوشتى.

بۇرھان ئەپەندىنىڭ مۇقەددەس دىنىي ئەقىدىلەرگە نىسبەتەن چوڭقۇر تەتقىقاتى بولغانلىقى، ئۇنىڭ ئۇستىگە سىياسىي ئابرويى بولغانلىقى ئۈچۈن كەڭ مۇسۇلمان ئاممىسىنىڭ ۋە چەت ئەللىك دوستلارنىڭ ئىشىنىشى ۋە ھۆرمەتلىشىگە ئېرىشتى. ھەر قېتىم ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ دىنىي زاتلىرى بىلەن كۆرۈشكەندە، بىر-

دەك ئەدەپلىك ۋە مەدەنىي پوزىتسىيىدە بولاتتى. ئازراق بوغۇق ئاۋازى بىلەن «قۇرئان» ، «ھەدس» لەردىكى ئايەتلەرنى توغرا، مۇۋاپىق نەقىل كەلتۈرۈپ، مېھمانلارنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرەتتى. ئىسلام دىنىغا ئائىت مەسىلىلەردە مۆتىۋەرلىك سالاپەتىنى نامايان قىلىپلا قالماستىن، ئۆزىنىڭ ئىسلام مەدەنىيىتى جەھەتتىكى چوڭقۇر تەربىيىلىنىشىنىمۇ نامايان قىلدى. بۇ ھەقتە ئىككى مىسال كۆرسىتىشكە بولىدۇ: بىرى، 1981 ـ يىلى ئىسلام دۇنياسى ئىتتىپاقى يەنى، سەئۇدى ئەرەبىستان پادىشاھلىقى 1 ـ قېتىم جامجۇم ئاقساقال باشچىلىقىدىكى ۋەكىللەر ئۆمىكىنى جۇڭگوغا زىيارەتكە ئەۋەتتى. بۇرھان ئەپەندى ۋەكىللەرنى قوبۇل قىلىپ، ئۇ دەرىجىدىن تاشقىرى دۆلەتنىڭ دۆلىتىمىز بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ جىددىيلىك سەۋەبىنى سۆزلىگەندە، بۇرھان ئەپەندى «قۇرئان» دىكى ئايەتلەرنى نەقىل كەلتۈرۈپ: «بىلىپ تۇرۇپ، ئەتەي خىلاپلىق قىلىپ، راستىنى يالغان بىلەن توسۇپ، ھەقىقەتنى باستى» ، «كىشىلەرنى خەير ـ ساخاۋەت قىلىشقا ئۇندىمەيسۇ، بىراق، ئۆز ـ ئۆزىنى سورىمايدۇ» (44، 2:42) دەپ، دەرىجىدىن تاشقىرى ئۇ دۆلەت ھوقۇقلىرىنىڭ ئېغىزىدا بىر خىل، كۆڭلىدە يەنە بىر خىل بولىدىغان بىر توپ چاكىنا ئادەملەر ئىكەنلىكىنى پاش قىلىدۇ، ئۆمەك باشلىقى مەنىلىك باش لىكىشتىپ كۆلۈمسىرەيدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆمەك باشلىقى مۇنداق دەيدۇ: «بۇرھان ئەپەندى نەقىل كەلتۈرگەن ئايەتلەر قولىدا قۇرئاننى تۇتۇۋالمىدىغان، ئەمما ئۇنىڭغا ئەمەل قىلماي باشقىلارنى ئەمەل قىلىشقا ئۇندىگەن كىشىلەرگە قارىتىلغان، بۇرھان ئەپەندى بۇنى جۇڭگو سىياسىتىگە قارشى تۇرىدىغان چوڭ دۆلەتنى تەنقىد قىلىشقا تەمسىل قىلدى، بۇ، بۇرھان ئەپەندىنىڭ «قۇرئان» غا نىسبەتەن خېلى تەتقىقات ئېلىپ بارغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ» .

يەنە بىرى، 1988 ـ يىلى 10 ـ ئايدا، ئىراننىڭ جۇڭگودا

تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى بۇرجىد ئەپەندى بۇرھان ئەپەندىگە قىزىقىپ ئۇنى زىيارەت قىلىدۇ، شۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئاڭلاش ئىقتىدارى ئاجىزلاپ قالغان بولسىمۇ، روھلۇق ئىدى. سۆھبەت ئۇنىڭ سالامەتلىكىدىن باشلاپ تاكى ئۇنىڭ كىشىلىك تۇرمۇش پەلسەپىسى ۋە ئىككى دۆلەتنىڭ دوستلۇق مۇناسىۋەت تارىخى قاتارلىقلار ئۈستىدە بولىدۇ. بۇرھان ئەپەندى ئۆزىنىڭ روھلۇق، تېنىنىڭ ساغلام بولۇشىنى كىچىكىدىن باشلاپ مۇسۇلمان ئائىلە شارائىتىنىڭ تاۋلاش، تەربىيىلىشى ئاستىدا شەكىللەندۇرگەن تۇرمۇش ئادىتىگە يەنى تۇرمۇشى رەتلىك، ھاراق ئىچمەسلىك، تاماكا چەكمەسلىك، تاماقلىنىش ئاددى، مۇۋاپىق بولغانلىقىغا يىغىنچاقلايدۇ. ئۇ: «ساغلام تەن ۋە روھ ساغلام تۇرمۇش ئادىتىدىن كېلىدۇ، ساغلام تۇرمۇش ئادىتى ئادەمنىڭ ئېسىل ئەخلاق - پەزىلىتىنى يېتىلدۇرۇشكە ياردەم بېرىدۇ»، دەيدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ كىشىلىك تۇرمۇش ئېتىقادىنى سۆزلىگەندە مۇنداق دەيدۇ: «ھەقىقەتتە چىڭ تۇرغاندىلا، كىشىلەر بىلەن ياخشى مۇناسىۋەتتە بولغىلى بولىدۇ». ئۇ يەنە: «مەن ھاياتىمدا ھەرخىل ئوڭۇشسىزلىق ۋە بەختسىزلىككە يولۇققان ھەم ئۇزۇن مۇددەتلىك نامۇۋاپىق مۇئامىلىگە ئۇچرىغانىدىم، شۇڭا مەن راستىنىڭ چوقۇم راست بولىدىغانلىقى، يالغاننىڭ ھامان راست بولالمايدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن، «قۇرئان» دىمۇ كىشىلەرنى ھەققانىيەت بىلەن چىداملىق، سەۋرچانلىق بولۇشقا ئۇندىگەن. شۇڭا مەنمۇ ئۆزۈمگە ئىلھام، تەسەللى بېرىمەن، پەقەت مۇشۇنداق قىلغاندىلا، كۆڭلى - كۆكسى كەڭ بولىدۇ»، دەيدۇ. جۇڭگو - ئىران ئىككى دۆلەتنىڭ ئىنقىلابى توغرىسىدا سۆزلەشكەندە، بۇرھان ئەپەندى: «ئىنقىلابنىڭ مەقسىتى ئېكسپىلاتاتسىيە ۋە ئېزىشكە ئوخشاش نامۇۋاپىق جەمئىيەت تۈزۈمىنى ھەمدە جەمئىيەتتىكى ھەرخىل يامان خاھىشلارنى يوقىتىپ، كىشىلەرگە گۈزەل تۇرمۇش ئېلىپ كېلىش. بۇ، ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي مەقسىتىگە ئۇيغۇن،

جۇڭگو ئىنقىلابى ئۆزىنىڭ بەزى مەقسەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇردى، مېنىڭچە، ئىرانىنىڭ ئىسلام ئىنقىلابىمۇ ئۆز مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرالايدۇ» ، دەيدۇ. باش ئەلچى بۇرھان ئەپەندىنىڭ مول ئىسلام ئىدىيىسىگە ئىگە سۆزلىرىگە چوڭقۇر ئاپىرىن ئېيتىپ، ئۇ-نىڭدىن ئىسلام دىنىي بىلىملىرىنى قەيەردە ئۆگەنگەنلىكىنى سورايدۇ، بۇرھان ئەپەندى كۈلۈپ قويۇپ، ئەپسۇسلانغان ھالدا: «مەن كىچىكىمدە چوڭلاردىن ئەرەب تىل ـ يېزىقىنى ئۆگەنگەن ۋە «قۇرئان» نى يادلىغان، 12 ياش ۋاقتىمدا قازاندىكى مۇھەممەد مەكتىپىگە بېرىپ ئىككى يىل ئوقۇغان، كېيىن يەنە ئۆگىنىش پۇرسىتى بولمىدى. بىراق مەن ئىسلام دىنىنىڭ بىزنىڭ ئېتىقاد-دىمىز ئىكەنلىكىنى بىلىمەن، «قۇرئان» دا مول پەلسەپىۋى قائىدىلەر بار. كىچىك ۋاقتىمدا يادلىغان «قۇرئان» نى تاشلىۋەتمىدىم. كىشىلىك تۇرمۇشنىڭ پەلسەپىۋى قائىدىلىرىنى ئىزدەش ئۈچۈن «قۇرئان» نى دائىم ئوقۇيمەن ۋە ئۆگىنىمەن» دەيدۇ. بۇرھان ئەپەندىنىڭ چوڭقۇر بىلىمى ۋە كۈچلۈك ئىرادىسى، ئىسلام ئىدىيىسىگە بولغان چوڭقۇر تەتقىقاتى ھەمدە دىنىي ئەقىدىلەر-نى رېئال جەمئىيەت بىلەن بىرلەشتۇرۇش، قوشۇش، تۇتاشتۇ-رۇش ئىقتىدارى باش ئەلچىگە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇردى. خوشلىشىش ۋاقتىدا، باش ئەلچى بۇرھان ئەپەندىمنى جۇڭگونىڭ ئۇلۇغ مۆتىۋىرى، دەپ ئاتىدى.

بۇرھان ئەپەندىنىڭ ھاياتى تولىمۇ جاپالىق، تىنىم تاپماي كۈرەش قىلغان ھايات، يورۇقلۇقنى، ھەقىقەتنى ئىزدىگەن ھا-يات، ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى قوغداش، ھەرمىللەتنىڭ ئىتتىپاقلى-قىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلغان ھايات. ئۇ، ئۆز مىللىتىنى، ئۆز ئىشلىرىنى سۆيەتتى، ئاددىي ـ سادىدا، پاك، دىيانەتلىك، ئىنتىزامچان ئىدى، كىشىگە كەڭ قورساقلىق بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. ئۇنىڭ ئىدىيىۋى پەزىلىتى، يۇقىرى سۈپەتلىك ماقالىلىرى بىزگە قالدۇرغان قىممەتلىك مەنىۋى بايلىق بولۇپ،

بىز ئۇچۇن ياخشى ئۇلگە يارىتىپ بەردى. بىز چوقۇم ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىغا ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇپ، جەمئىيەت تىنچلىقىنى قوغداش، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈش، ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈش چوڭ ئىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتا ئۆزىمىزنىڭ تېگىشلىك تىرىشچانلىقىمىزنى كۆرسىتىمىز.

تەرجىمە قىلغۇچى: **تۇرغۇن ئۆمەر**
جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

جۇڭگولۇقنىڭ سەممىي ـ سادىق قەلبى

گۇباۋ

1

بۇرھان ئەپەندىنىڭ مۇبارەك نامىنى 30 ـ يىللاردا ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدىلا ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئالىملار-نىڭ ئەسەرلىرى ۋە ساياھەت خاتىرىلىرىدىن بىلگەنىدىم، شۇنداقلا ئۇنىڭ يېڭى بىلىملەرگە، يېڭى مەدەنىيەتكە قىزغىن ئىنتىلىدى-غان بىر ئۇيغۇر ئالىمى ئىكەنلىكىنىمۇ بىلگەنىدىم. مەسىلەن، شۇ شۇشىڭ ئەپەندى «غەربكە سەپەر» دېگەن كىتابىدا بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئۆيىدە ئەينى ۋاقىتتا ئىچكى ئۆلكىلەردە نەشر قىلىنـ-غان يېڭى ئەسەرلەرنى كۆرگەنلىكىنى بايان قىلغانىدى. 1949 ـ يىلى شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، مەن جۇڭگو كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ شىنجاڭ بيۇروسى تەتقىقات ئىشخانىسىدا ئىشلىگەن چاغلىرىمدا، شۇ ۋا-قىتتا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلەۋاتـ-قان بۇرھان ئەپەندى بىلەن تونۇشقانىدىم. خىزمەت جەھەتتىكى ئالاقە تۈپەيلىدىن ئۇنىڭ بىلەن بىرقانچە قېتىم پاراڭ سېلىشقانـ-دىم. ئۇنىڭ چىقىشقاق، كەمتەر، ئېھتىياتچان ئىستىلى مەندە گۈزەل تەسىراتلارنى قالدۇرغانىدى.

1956 ـ يىلى 5 ـ ئايدا، گوۋۇيۈەن ئۇرۇمچىدە جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ شىنجاڭ شۆبىسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق

قىلىشنى تەستىقلىدى. بۇرھان ئەپەندى تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىنىڭ مۇدىرى، ئەسئەت ئىسھاقوپ بىلەن مەن مۇئاۋىن مۇدىرى بولغانىدۇق. ئۇ ۋاقىتتا بۇرھان ئەپەندى مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ ئىشلەۋاتاتتى. ئەسئەت ئىسھاقوپ بولسا ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ بۇ ۋەزىپىنى قوشۇمچە ئۆتەيتتى. كېيىن ئۇيغۇر سايرانمۇ تولۇقلىنىپ مۇئاۋىن مۇدىرلىققا تەينىلەندى. ئۇنىڭ بىلەن مەخسۇس ۋەزىپە ئۆتىدۇق. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇرھان ئەپەندى بىلەن خىزمەتتىكى ئۇچرىشىشىمىز كۆپەيدى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇش، بەزى «كونا شىنجاڭلىق» لارنىڭ ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئىش ـ ئىزلىرى توغرىسىدىكى بايانلىرىنى ئاڭلاش ئارقىلىق بۇرھان ئەپەندىگە بولغان تونۇشۇممۇ ئاستا ـ ئاستا چوڭقۇرلاشتى.

بۇرھان ئەپەندى ئۆمرىدە كۆپ جەھەتتىن تۆھپە قوشقان. بولۇپمۇ ئەخلاق، تۆھپە، كىتاب يېزىپ تەلىمات يارىتىش جەھەتتىكى تۆھپىسى تولىمۇ گەۋدىلىك. شۇڭا شىنجاڭ خەلقى ئارىسىدا يۇقىرى ئابرويغا ئىگە بولۇپ، ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ھۆرمىتىنى ئىشىگە نائىل بولغان.

2

كۆپ يىللىق تەسىراتىمدىن قارىغاندا، بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئالاھىدە گەۋدىلىك بىر تەرىپى: ئۇنىڭدا سادىق جۇڭگولۇقنىڭ قەلبى بار. ئۇ ئۆز مىللىتى — ئۇيغۇر مىللىتىنى شۇنداقلا باشقا مىللەتلەرنى قىزغىن سۆيىدىغان، ئۆزىنىڭ ئانا يۇرتى — شىنجاڭنى، ۋەتىنى جۇڭگونى قىزغىن سۆيىدىغان قەلب، جۇڭگولۇقنىڭ بۇ سەمىمىي ـ سادىق قەلبى نۇر چېچىپ ئۇنىڭ بىلەن ئۆزۈن يىل ھەمراھ بولدى.

بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئەسلى يۇرتى ئاقسۇ. ئۇنىڭ ئاتا ـ بوۋىسى روسىيىنىڭ قازان شەھىرىنىڭ ئاقسۇ دېگەن بىر كەنتىگە قېچىپ بېرىپ شۇ يەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان. ئۇلار ئۇ يەردە تېرىقچىلىق قىلىپ تىرىكچىلىك قىلغان. بۇرھان شەھىدى كىچىك ۋاقتىدا، ئۇنىڭ بوۋىسى شەرقنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا: «بىزنىڭ ئاتا يۇرتىمىز جۇڭگودا، ئۇ يەردە ئاقسۇ دەرياسى، دېگەن بىر دەريا بار، مانا شۇ ھەقىقىي ئاقسۇ بىزنىڭ يۇرتىمىز، دەيدۇ. بالىلىق دەۋرىدىكى بۇرھان شەھىدى ئائىلە تەربىيىسىنىڭ تەسىرىدە ئاتا يۇرتى ۋە ۋەتىنىگە تەلپۈنىدۇ. ئۇنىڭدا شۇنىڭدىن باشلاپ جۇڭگولۇقنىڭ سادىق قەلبى بار بولغانىدى. بۇرھان شەھىدى ئائىلىسىنىڭ نامراتلىقى تۈپەيلىدىن دەسلەپتە ئۆز كەنتىدە ئىسلام دىنىي ئەقىدىلىرىنى ئۆگىنىدۇ. كېيىن تاغىسىنىڭ ياردەمى بىلەن يەنە قازاندىكى دىنىي مەكتەپتە ئىككى يىرىم يىل ئوقۇيدۇ. ئۇ تېرىكچىلىك قىلىش ئۈچۈن قازاندىكى بىر كىتابخانىدا شاگىرت بولۇپ ئىشلەيدۇ. بۇرھان شەھىدىنىڭ قەلبىدە يۇرتىغا ۋە ۋەتىنىگە بولغان چوڭقۇر تەلپۈنۈشى بولغانلىقى ئۈچۈن، 1912 ـ يىلى 18 يېشىدا شىنجاڭغا قايتىپ كېلىدۇ ۋە روسىيىلىك سودىگەر چۆچەك ۋە ئۇرۇمچىلەردە ئاچقان تېەنشىڭ ياڭخاڭدا خىزمەتچى بولۇپ ئىشلەيدۇ. 1914 ـ يىلى جۇڭگو ھۆكۈمىتىگە ئىلتىماس سۇنۇپ جۇڭگو تەۋەلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ. 1922 ـ يىلى ئاتا ـ ئانىسى ۋە ئىككى سىڭلىسىنى جۇڭگوغا ئەكىلىۋېلىپ، شىنجاڭدا ئولتۇراقلىشىپ قالىدۇ. ئەينى ۋاقىتتىكى تارىخىي شارائىتتا بۇنداق قىلىش ئانچە ئوڭايغا چۈشمەيتتى. ئۇ چاغ جاھانگىرلار جۇڭگودا زورلۇق ـ زومبۇلۇق قىلىۋاتقان ۋاقىت بولۇپ، روسىيە دۆلەت تەۋەلىكىدىن ۋاز كېچىش نۇرغۇن ئالاھىدە ئىمتىيازلاردىن ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن ۋاز كېچىپ، ھەقىقىي جۇڭگولۇق بولۇشقا رازى بولۇشتىن قىلىچە پۇشايمان قىلماسلىقتىن دېرەك بېرەتتى. ئەينى ۋاقىت

قىتتا ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقىچە شىنجاڭدا تۇرۇپ كەلگەن بەزى جۇڭگولۇقلار ئەنگلىيە، روسىيە كونسۇللىرىنىڭ ئازدۇرۇشى بىلەن ئاتالمىش «مۇھاجىر كىنىشكىسى» ئېلىپ ئەنگلىيىلىك يا-كى روسىيىلىك بولۇۋېلىپ يامانغا يان تاياق بولۇپ، ئۆز قېرىنداشلىرىنى بوزەك قىلىۋاتاتتى. بۇ ئىككىسىنى سېلىشتۇرغاندا، كىشىلىك قەدىر ـ قىممەت جەھەتتىكى ئالىيجانابلىق بىلەن رەزىللىك، ۋەتەننى سۆيۈش بىلەن چەت ئەلگە خۇشامەت قىلىش نېمىدېگەن روشەن پەرقلىق ـ ھە؟ ئۇنىڭ جۇڭگو تەۋەلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشنى ئىلتىماس قىلىشتەك بۇ ئىشنى قانداق چۈشەندۈرۈش مۇمكىن؟ بۇنى پەقەتلا بىر خىللا چۈشەندۈرۈش مۇمكىن. ئۇنىڭدا بىر جۇڭگولۇقنىڭ سادىق قەلبى بار.

بۇرھان شەھىدى روسىيىلىك سودىگەرنىڭ ياڭخاڭدا 8 يىل مۇلازىملىق قىلغاندىن كېيىن 1920 ـ يىلىدىن باشلاپ ئەينى چاغدىكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە ئىشلەيدۇ. 8 يىلدىن كېيىن شىنجاڭ تاشيول ئىدارىسىنىڭ ئەزاسى، يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ دىرېكتورى، جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زەيسان دېگەن يېرىدە تۇرۇشلۇق كونسولى، ئۇرۇمچىنىڭ ۋالىيسى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، رەئىسى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە تەيىنلىنىدۇ. كىشىلەرنىڭ ئالاھىدە دىقىتىنى قوزغايدىغان يېرى شۇكى، ئۇ كونا جۇڭگودا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئاخىرقى رەئىسى شۇنداقلا يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ تۇنجى رەئىسى بولدى، بۇ، مەسىلىنى ناھايىتى ياخشى چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيدۇ. ئۇنىڭ ئازادلىقتىن بۇرۇنلا ۋەتەن ۋە ھەرمىللەت خەلقى ئۈچۈن تۆھپە قوشقانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئۇ گېنېرال تاۋ سىيۆ بىلەن شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىغا رەھبەرلىك قىلىشىدا تۆھپە قوشۇپلا قالماي، يەنە ئازادلىقتىن بۇرۇن شىنجاڭدىكى جۇڭگو كوممۇنىستلىرى بىلەن

ئالاقه باغلاپ، شىنجاڭنىڭ ئىنقىلابىي خىزمەتلىرىگە قاتناشقان. ئۇ يەنە شىنجاڭدىكى «پانتۇركىزم» چىلەرنىڭ كاتتىۋاشلىرىنىڭ ۋەتەننى پارچىلاشقا ئۇرۇنغان سۇيىقەستى بىلەن ئۈزاق مۇددەت قەتئىي كۈرەش قىلغان. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەن مەزگىلدە، شىنجاڭنىڭ دېموكراتىك ئىسلاھات، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشلىرىغمۇ ناھايىتى زور تۆھپىلەرنى قوشقان.

3

بۇرھان ئەپەندىنىڭ كىچىكىدىن باشلاپ بىر جۈڭگولۇقنىڭ سادىق قەلبى بار بولۇپ كەلدى. بۇنىڭغا كۆپ تەرەپلەردىكى ئامىللار سەۋەب بولدى. ئۇنىڭ ئەڭ مۇھىم بولغان مۇنداق ئىككى ئامىلى بار: بىرى، ئۇ مول ئىجتىمائىي تەجرىبە ۋە چوڭقۇر تارىخىي بىلىمگە ئىگە بولۇپ، بۇلار ئۇنىڭ ئانا يۇرتى ۋە ۋەتىنىگە بولغان قىزغىن مۇھەببىتىنى چىڭىتتى ۋە چوڭقۇرلاشتۇردى، شۇڭا ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى چوڭقۇر ئەمەلىي تەجرىبە ۋە نەزەرىيىۋى ئاساسقا ئىگە بولدى. يەنە بىرى، ئۇ ماركسىزم ـ لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىگە پرولېتارىياتلىق مىللەت قارىشى ۋە دۆلەت قارىشىغا قەتئىي ئىشەنگەن. شۇڭا ئۇ ۋەتەنپەرۋەرلىك بىلەن سوتسىيالىزمنى قىزغىن سۆيۈش ئىدىيىسىنى، ئانا يۇرتىنى، ئۆز مىللىتىنى قىزغىن سۆيۈش بىلەن ۋەتەننى قىزغىن سۆيۈشنى مۇكەممەل بىرلەشتۈرگەن.

بۇرھان شەھىدى 1912 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئەنگلىيە، روسىيە جاھانگىرلىكىنىڭ شىنجاڭنىڭ ھەربىي، سىياسىي، ئىقتىساد، مەدەنىيەت قاتارلىق ھەرقايسى ساھەلىرىگە تاجاۋۇز قىلغانلىقىنى، روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن

كېيىن ئاق ئورۇس باندىتلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن ھەرمىللەت خەلقىگە كەلتۈرگەن بالايىئاپەتلىرىنى، ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ ئۆز غالچىسى مۇھەممەت ئىمىننى پانتۈركىزم بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ بۆلگۈنچىلىك، مالىمانچىلىق چىقىرىشقا قۇتراتقانلىقىنى، مىلىتارىستلار ئارا ئارىلاشما ئۇرۇشلارىنى..... قاتارلىقلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىگە ئېغىر بالايىئاپەتلەرنى كەلتۈرگەنلىكىنى كۆرگەن بۇرھان شەھىدى ۋەتەن بىرلىككە كېلىپ قۇدرەت تاپقاندىلا شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنى ئازاب - ئوقۇبەتتىن قۇتقۇزغىلى بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتتى. بۇرھان ئەپەندى تارىخىي تەجرىبىلەرنى چوڭقۇر يەكۈنلىدى. ئۇ شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ تارىخىي تەقدىرى خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن باشلاپلا خەنزۇ خەلقى ئاساسىي گەۋدە قىلىنغان پۈتكۈل جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ تەقدىرى بىلەن زىچ باغلانغان، دېگەن. ئۇ يەنە ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش دەۋرىدىكى شىنجاڭنىڭ تارىخى ئۇستىدە ئىزاھات بېرىپ: دۆلەت ئىتتىپاق بولمىسا تاشقى دۈشمەن باستۇرۇپ كىرىدۇ. تاشقى دۈشمەن باستۇرۇپ كىرسە مۇقەررەر ھالدا ئىچكى مالىمانچىلىق پەيدا بولىدۇ. بۇ نەچچە مىڭ يىللىق ئېچىنىشلىق تارىخىي ساۋاق. ھەر-مىللەت خەلقى زىچ ئىتتىپاقلاشسىلا تاشقى دۈشمەن بوزەك قىلالمايدۇ. جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئاندىن ئەۋلادتىن - ئەۋلادقىچە روناق تاپالايدۇ ۋە قۇدرەت تاپالايدۇ، دېگەنىدى. بۇرھان ئەپەندى ئۆزى يەكۈنلىگەن تارىخىي ساۋاقنى ئاۋۋال ئۆزىنىڭ سىياسىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىش ۋە ئىلىم تەھسىل قىلىشتىكى ئەقىدىسى قىلغان. ئاندىن كىشىلەرنى بۇ ئەقلىيە سۆزنى ئېسىدە چىڭ ساقلاشقا قايىل قىلماقچى بولغان.

شىنجاڭ بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىداش بولغاچقا، بۇرھان ئەپەندى روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىنلا، ماركـ

سىزمنى قوبۇل قىلىشقا باشلىغان. «1932 ـ يىلى موسكۋادىن ئۆتكەندە سوۋېت ئىتتىپاقى كومپارتىيىسى بىلەن ئالاقە باغلاپ، ئىنقىلابىي خىزمەتكە قاتناشقان. 1933 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن يەنە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىدىكى بەزى يولداشلار بىلەن ئالاقە ئورناتقان. 1939 ـ يىلى «ماۋ زېدۇڭغا سالام» قاتارلىق شېئىر ـ قوشاقلار ۋە تارىخ، تىل جەھەتلەرگە ئائىت بەزى ماقالىلەرنى يازغان». شۇڭا يولداش دېڭ لىچۈن «بۇرھان شەھىدى ئەسەرلىرىدىن تاللانما» غا يېزىپ بەرگەن كىرىش سۆزىدە: «بىر ئۆمۈر ھەقىقەتكە، ئىلغارلىققا ئىنتىلگەن بۇ قەھرىمانداش مىللەت سىياسىئونى ۋە ئالىمى بېسىپ ئۆتكەن يولنى دەل ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى، پرولېتارىياتلىق مىللەت قارىشى يورۇتقان»، دەپ يازغانىدى. بىزچە بۇ سۆز ئىنتايىن ئورۇنلۇق ئېيتىلغان.

4

بۇرھان ئەپەندى بىر مەشھۇر سىياسىئون ۋە ئالىم. ئۇنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى تۆھپىسى ۋە ئىلىم جەھەتتىكى نەتىجىلىرى ھەممىگە ئايان. ئۇ مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدا ناھايىتى زور تەسىر قوزغىغان.

بۇرھان ئەپەندىنىڭ ھاياتى ناھايىتى ئاددىي ئۆتكەن ھايات ئەمەس. ئۇنىڭ ئارانلا ئىككى يېرىم يىللىق دىنىي مەكتەپ ستاژىغا ئىگە بىر ئۆسمۈرلۈكتىن ئېلىمىزنىڭ مەشھۇر سىياسىئونى ۋە ئالىمى بولۇپ ئۆسۈپ يېتىلگىچە بېسىپ ئۆتكەن يولى جاپا ـ مۇشەققەت ۋە خەتەرلىك توساقلار بىلەن تولغان. ئۇ ئانا يۇرتى، ۋەتىنى ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلاشتەك ئالىيجاناب پەزىلەتى، ئېگىلمەس ـ سۇنماس، قاتمۇقات قىيىنچىلىقلار ئۈستىدىن غالىپ كېلىدىغان قەيسەر روھى بىلەن شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت

خەلقىنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك ماختىشىغا ئېرىشكەن. خەلق ياقتۇرغان ئىشلارنى خەلقنىڭ دۈشمىنى هامان ياقتۇرمايدۇ. بۇرهان ئەپەندى ئۆزاق مۇددەت شىنجاڭ ۋە چەت ئەللەردىكى بىر ئوچۇم پانتۇركىسىزمچىلارنىڭ كاتتىۋاشلىرىنىڭ زەهەرخەندىلىك بىلەن قىلغان هۈجۈمى ۋە پىتنە ـ ئىغۋالىرىغا ئۈچرىدى. بۇرهان ئەپەندى يەنە شىنجاڭدىكى مىللىتارىست شېڭ شىسەينىڭ تۈرمىسىگە 7 يىل قامالىپ رەهىمسىزلەرچە جازالانغان ۋە قىيىن ـ قىستاقتا ئېلىنغان، ئەگىرى ـ توقاي سەرگۈزەشتىلىرى ۋە ئېغىر ئوكۇنۇشسىزلىقلىرى ئۈنى نىيىتىدىن ياندۇرالمىغان هەم بوشاشتۇرۇپ قويمىغان. ئەكسىچە ئۈنىڭ كۈرەش ئىرادىسىنى تېخىمۇ كۈچەيتكەن.

بۇرهان ئەپەندىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشىشىدىكى سۇبيېكتىپ شارائىتلارغا تولۇق باها بېرىشىمىز، شۇنىڭ بىلەن بىرگە كىشىلەرنىڭ مۇئەييەن تارىخىي شارائىتتا پائالىيەت قىلىدىغانلىقىنى، شەخسلەرنىڭ هەرىكىتىنىڭمۇ مۇئەييەن تارىخىي شارائىتىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدىغانلىقىنى كۆرۈپ يېتىشىمىز كېرەك. هەربىر تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئىدىيىۋى پائالىيەتلىرى تارىخىي شارائىتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ ئۆزگىرىپ تەرەققىي قىلىپ بارىدۇ. شۇڭا بىز، بۇرهان ئەپەندىنىڭ جىسمىدە ناماياں قىلىنغان دەۋر روهىنىمۇ ئۇ ياشىغان دەۋر ۋۇجۇتقا كەلتۈرگەن هەمدە ئۇ ئوبيېكتىپ شارائىتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ راۋاجلانغان. بۇ مەنە جەهەتتىن ئالغاندا، يېقىنقى، هازىرقى زامان جۇڭگو تارىخى ۋە شىنجاڭ تارىخى بۇرهان ئەپەندىدەك مۇشۇنداق تارىخىي شەخسكە ئېهتىياجلىق. شۇڭا شۇنداق تارىخىي شەخس ۋۇجۇتقا كەلگەن.

بۇرهان ئەپەندىنىڭ مۇشۇنداق ئۆزلىكىدىن ئۆگىنىپ ئىختىساس ئىگىسى بولۇپ يېتىلگەن بىر ياشتىن مەشهۇر ئالىم بولۇپ يېتىلگىچە قەتئىي تەۋرەنمەس، چىداملىق جاسارىتىگە تايانغان. بۇرهان ئەپەندى مەشهۇر تىلشۇناس ۋە تارىخشۇناس. ئۇ ئانا تىلى

دىن باشقا يەنە خەنزۇچە، رۇسچىغا ئۇستا ئىدى ھەم نېمىسچە، ئەرەبچە ۋە تۈركىي تىللاردا سۆزلىشىدىغان بەزى مىللەتلەرنىڭ تىلىنى چۈشىنەتتى. بىر كىشىنىڭ مۇشۇنداق كۆپ تىللارنى ئۆگىنىۋېلىشى ئىنتايىن مۇشكۈل ھەم قىممەتلىك. ئۇ ئانا تىلىدىكى تارىخىي ھۆججەتلەردىن باشقا يەنە خەنزۇچە، رۇسچە تارىخىي ھۆججەتلەرنى چۈشىنەلەيتتى ھەم ئۇلاردىن توغرا پايدىلىنالايتتى. «بۇرھان شەھىدى تاللانما ئەسەرلىرى»گە نۇرغۇن تارىخى ئىلمىي ماقالىلەر كىرگۈزۈلگەن. بۇ ئىلمىي ماقالىلەر ئۇنىڭدىكى تارىخىي ماتېرىياللارنىڭ موللىقى ۋە نۇقتىئىنەزەر-لەرنىڭ توغرىلىقى بىلەن مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى تارىخشۇ-ناسلارنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولغان. رەئىس ماۋ زېدۇڭمۇ ئۇ-نىڭ «ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا» دېگەن ماقالىسىنى ئو-قۇپ، ماقالىدىكى كۆزقاراشنىڭ توغرىلىقىنى ماختىغان. بۇ يەردە يەنە شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، بۇرھان ئەپەندى مىلىتا-رىست شېڭ شىسەينىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچراپ تۇرمىدە قاماقتا ياتقان مەزگىلدە، شارائىت ئىنتايىن مۇشلۇك بولسىمۇ «ئۇيغۇر-چە - خەنزۇچە - روسچە لۇغەت»نى تۈزۈپ تاماملىغاندى. بۇ لۇغەتنىڭ يېتۈپ كەتكىنىگە ئۇزۇن بولغان ئورىگىنالى جۇ ئېنلەي زۇڭلىنىڭ غەمخورلىقىدا شاڭخەيدە تېپىلىپ، 1953 - يىلى بېيجىڭ مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنىپ تارقىتىل-ىغاندى. شۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەسكى، ئەگەر ئاجايىپ قالتىس جاسارەت ۋە يۈقىرى سەۋىيىلىك تىل ساۋاتى بولمىسا ھازىرغىچە نامى ئۆچمەيدىغان مۇنداق بىر لۇغەتنى تۈرمىدە تۈزۈپ چىقىش مۇمكىن ئەمەس.

5

يولداش بۇرھان شەھىدى ئالەمدىن ئۆتكىنىگە 5 يىل بولدى،

بۇ يىل 3 ـ ئۆكتەبىر ئۇنۇك تۈغۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقى. ئۇنۇك بىر ئۆمۈر قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىلىرىنى ئەسلىگىنىمىزدە، ئۇنۇك ئەخلاق قابىلىيىتى، سالاپىتى مەڭگۈ ساقلىنىدۇ، دەپ قارايمىز.

بىز قەدىرلىك بۇرھان ئەپەندىنى خاتىرىلىگىنىمىزدە ئاۋۋال ئۇنۇك ماركسىزم ـ لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىگە قەتئىي ئىشەنگەن ئالىيجاناب پەزىلىتىنى ئۆگىنىشىمىز، ئۇنۇك بىر ئۆمۈر ۋەتەنىنىڭ بىرلىكى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قەتئىي قوغدىغان، سوتسىيالىزم يولىدا تەۋرەنمەي ماڭغان ھەمدە جاھانگىرلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان پانتۈركىزم بىلەن ئۈزلۈكسىز، خالىس، باتۇرانە كۈرەش قىلغان روھىنى ئۆگىنىشىمىز لازىم.

قەدىرلىك بۇرھان ئەپەندىنى خاتىرىلىگىنىمىزدە، ئۇنۇك بىر ئۆمۈر تىنىم تاپماي ئۆگىنىش، ئۈزلۈكسىز ئىلغارلىققا ئىنتىلىش، نەزەرىيىنى ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈشتىن ئىبارەت ئىلىم تەھسىل قىلىش پوزىتسىيىسىنى، چىقىشقاق، كەمتەر، ئېھتىياتچان، پاك ـ دىيانەتلىك بولۇش ئېسىل ئىستىلىنى ئۆگىنىشىمىز كېرەك.

قەدىرلىك بۇرھان ئەپەندىنى خاتىرىلىگىنىمىزدە، ئۇنۇك پۈتۈن كۈچى بىلەن ئەمەلدە كۆرسىتىش، شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مائارىپ، ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن تىرىشقان روھىنى ئۆگىنىشىمىز لازىم. بۇ ئىش شىنجاڭدا سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ تۈپ، ئۇلۇغ پىلانىنى ئىشقا ئاشۇرۇشقا مۇناسىۋەتلىك. بۇرھان ئەپەندى شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەن مەزگىلدە، شىنجاڭ ئىنستىتۇتى (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئاساسى) نىڭ مۇدىرلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتەپ كەلگەن. بۇ ئۇنۇك شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلگەنلىكى ۋە ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ

بېرىدۇ. ئۇ مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ، بېيجىڭغا كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىنمۇ جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى شىنجاڭ شۆبىسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش خىزمىتىنى قوشۇمچە ئىشلىدى. بۇ ئۇنىڭ شىنجاڭنىڭ ئىلىم - پەن ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش، ئاز سانلىق مىللەتلەر پەن - تەتقىقات ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتىشتۈرۈشكە غەمخورلۇق قىلغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

بىز بۇرھان ئەپەندىنىڭ سىياسىي ۋە ئىلىم - پەن جەھەتتىكى غايەت زور تۆھپىلىرى — شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىگە قالدۇرغان بىر قىممەتلىك مىراسى، دەپ قارايمىز. بىز ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىشىمىز، ئۇنى تەتقىق قىلىشىمىز، راۋاجلاندۇرۇشىمىز لازىم. بۇ دەۋرنىڭ تەلىپى، تارىخنىڭ تەلىپى.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئىلىنىياز ئىلى
جاۋابكار مۇھەررىر: جۇرئەت ئابلىمىت

بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىدىن ئۆگىنەيلى

ئۇيغۇر سايرانى

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى پۈتۈن مەملىكەت بويىچە دۆلەت ئەھۋالى تەرىبىيىسى، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ۋە يېقىنقى، ھازىرقى زامان تارىخىي تەربىيىسىنى قانات يايدۇرۇشقا چاقىرىق قىلدى، بۇنداق قىلىشى ئىنتايىن زۆرۈر. يولداش بۇرھان شەھىدى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلەۋاتقان ۋاقتىمىزدا، بۇرھان شەھىدىنىڭ ۋەتەننى سۆيۈشتە ئىزچىل تۇرده چىڭ تۇرۇپ كەلگەن روھى ھەققىده توختىلىشىمىزنىڭ ئەھمىيىتى زور.

بۇرھان شەھىدىنىڭ ئىككى ئىشى ماڭا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى. گەرچە يېرىم ئەسىر ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، بۇ ئىشلار زادى يادىمدىن چىقىپ كەتكىنى يوق.

1944 ـ يىلى 11 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى غۇلجىدا پارتلىدى. بۇ خەۋەر ئۇرۇمچىگە يېتىپ كېلىشى بىلەن بۇنىڭغا قارىتا ھەرخىل ئىنكاسلار بولدى. ئىلغار زاتلار بۇنى گومىنداڭنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى بىر مەيدان ئىنقىلابىي كۈرەش، دەپ قارىسا، ھۆكۈمەت دائىرىلىرى ئۇنىڭ تەسىرىنى كىچىكلىتىش ئۈچۈن، ئۇ «ئالتە ئوغرىنىڭ ئىش تېرىدىشى»، دېيىشتى. ۋاقىتنىڭ ئۆتىشىگە ئەگىشىپ «ئوغرىلارنىڭ ئىش تېرىشى» بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقىپ، ھۆكۈمەت دائىرىلە-

رى ئەسكىرىي قىسىملىرىنى ئىشقا سېلىپمۇ ئۇنى تىنجىتىشقا ئامالسىز قالدى. جياڭ جيېشى شېڭ شىسەينىڭ ئورنىغا شىنجاڭ-نىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا ئەۋەتكەن ۋۇ جۇڭشىن ئىشلارنىڭ چاتاقلىقىنى ھېس قىلىشقا باشلىدى. ئۇلار ۋەقەنىڭ تېخىمۇ كې-ڭىيىشىنى توسۇش ئۈچۈن بەزى تەدبىرلەرنى قوللىنىشقا مەجبۇر بولۇپ، ئۆزلىرىنىڭ پۇقرالار قەلبىدىكى ئوبرازىنى ياخشىلىماق-چى بولدى. بىر تۈركۈم سەۋەبسىز قولغا ئېلىنغان ئىلغار زاتلار-نى قويۇپ بەردى. مەنمۇ شۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرسى ئىدىم. 1945 - يىلى 5 - ئايدا مەن تۈرمىدىن چىقتىم.

تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن، بىر مەزگىلگىچە خىزمەت تاپالمىدىم - دە، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى قوللايدىغان يەر ئاستى پائالىيەتلىرىگە ئاكتىپ ئىشتىراك قىلىپ، سوۋېت كونسۇلخانا-سى بىلەنمۇ ئالاقىلىشىپ تۇردۇم. تەخمىنەن 7 - ئايلار بولسا كېرەك، نەنلياڭدىكى سوۋېت دوختۇرخانىسىنىڭ بىر دوختۇرى ماڭا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق مۇۋەققەت باش كونسۇلى يېفىسىيف مەن بىلەن دوختۇرخانىدا كۆرۈشمەكچى بول-غانلىقىنى ئېيتتى. مەن ئۆز ۋاقتىدا باردىم. يېفىسىيف ماڭا: «بۇرھان ئەپەندى تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن، مەن بىلەن مۇئا-ۋىن باش كونسۇل ئۆلمەسوف (ئۆزبېك) ئۇنى بىرنەچچە قېتىم ئىزدەپ باردۇق، ئاخىرى كۆرۈشتۇق. مەن ئۇنىڭدىن ھازىر غۇلجىدا «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇلدى. بۇنىڭغا سىز قانداق قارايسىز، دەپ سورىغانىدىم، بۇرھان ئەپەندى: «بۇ خىل ئۇسۇل خاتا. جۇڭگونىڭ تۈپرىقىدا مۇستەقىل دۆلەت قۇ-رۇش خىيالىدا بولۇش ئاقمايدىغان ئىش. سوۋېت تەرەپ راستىنلا بۇ ئىشقا ئارىلىشىپ قالغان بولسا، ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئويلى-نىشى كېرەك. ئەگەر سىلەر مېنىڭ شەخسىي كۆزقارىشىمنى بىلمەكچى بولساڭلار مەن بۇنىڭغا قەتئىي قوشۇلمايمەن. بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇ ئىشقا مۇناسىۋەتلىك گەپلەردە مېنى ئىزدىمىسەڭلار-

مۇ بولىدۇ. مەن بۇ توغرۇلۇق كۆپ سۆزلەشنى خالىمايمەن. بۇ ئىش توغرۇلۇق سىلەرنى يەنە كۆرۈش ئارزۇيۇممۇ يوق، دەپ جاۋاب بەردى»، دېدى.

سوۋېت كونسۇلىنىڭ بۇرھان ئەپەندى بىلەن كۆرۈشكەنلىكىنى مەن بۇرۇن ئاڭلىغانىدىم. ئەمما كونكرېت ئەھۋالنى يېقىنسىق سۆزلەپ بەرگەندەك تەپسىلىي بىلمەيتتىم. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئەجەبلىنىپ، تاساداپىيىلىق ھېس قىلدىم. يېقىنسىق سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «بىزنىڭ بۇرھان ئەپەندى بىلەن يەنە بىر قېتىم كۆرۈشۈش ئويىمىز بار، ئەمما بۇرھان ئەپەندى ئۆز ۋاقتىدا گەپنى ئۇزۇۋېتكەنىدى، مېنى يەنە ئىزدىمەكچىلار، دېگەنىدى، بىز بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئەھۋالىنى موسكۋاغا خەۋەر قىلغانىدۇق. ھازىر بۇرھان ئەپەندى توغرۇلۇق يېڭى يولىيورۇق ئالدۇق. بۇرھان ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىمۇ ئۇرۇنلۇق ئەكەن، سىزنى چاقىرتىشىمىزدىكى مەقسىتىمىز، سىز بۇرھان ئەپەندىگە بىزنىڭ سۆزىمىزنى يەتكۈزۈپ قويىسىڭىز، ئۇنىڭ بىلەن يەنە كۆرۈشۈش ئارزۇيىمىز بار. بىز ئۇنىڭغا موسكۋانىڭ يېڭى يولىيورۇقلىرىنى يەتكۈزۈپ قويماقچىمىز. بۇرھان ئەپەندىنى ئالىدىن خەۋەرلەندۇرۇپ قويماي، بىۋاستە ئىزدەشنى بىنائەپ كۆرۈدۇق. چۈنكى ئۇ «مېنى ئىزدىمەڭلار» دەپ گەپنى ئۇزۇۋېتكەنىدى. سىزنىڭ بۇرھان ئەپەندى بىلەن ئارىمىزدا ۋاستىچىلىك قىلىشىڭىزنى مۇۋاپىق كۆردۇق. بۇرھان ئەپەندى ئۆزى خالىغان، قولايلىق دېگەن ۋاقىتتا بىز بىلەن كۆرۈشسە»، دېدى.

بۇرھان ئەپەندى ئۇ چاغلاردا ئۇرۇمچى ۋالىي مەھكىمىسىدە يەنى نەنمىن تەرەپتىكى بىر تار كوچىدا تۇراتتى. مەن ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ، سوۋېت كونسۇلىنىڭ يۇقىرىقى سۆزلىرىنى يەتكۈزدۇم. ئۇ سەۋرچانلىق بىلەن ئاڭلىدى. گەپ تۈگىگەندىن كېيىن، جىددىي، سۇرلۇك قىياپەت بىلەن: «سەنمۇ بۇ ئىشلارغا ئارىلىشىپ قالغانمىدىڭ؟ سىلەرگە ئەقىل كۆرسەتكۈچى ئادەملەر

زادى نېمە قىلماقچى؟ تۈپ مەقسىتى نېمە؟ سىلەرگە نېمىلەرنى دەيدۇ؟ قانداق مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇۋاتىدۇ؟ سەن ئۆزۈڭ بۇلارنى ئويلاپ باقتىڭمۇ؟ گەپلەرنىڭ تېگىنى چۈشەندىڭمۇ؟ خەق نېمە دېسە شۇنى تەكرارلاۋاتقان گەپمۇ!؟» دېگەنگە ئوخشاش بىر قاتار سوئاللارنى ئوتتۇرىغا قويدى.

بۇرھان ئەپەندىنىڭ بۇ بىر قاتار سوئاللىرىغا مەن جاۋاب بەرمىدىم، چۈشەندۈرۈپمۇ ئولتۇرمىدىم. پەقەت يېغىسىغىنىڭ يېقىنداﺩ دېگەن تۆۋەندىكى گەپىنى ئېيتىپ بەردىم. «يېغىسىق: پۈتۈن جۇڭگو بويىچە گومىنداڭغا قارشى ئۇرۇش بولۇۋاتىدۇ. پۈتۈن جۇڭگو يېڭىلىنىدۇ، ھاكىمىيەت ئۆزگىرىدۇ. پۈتۈن مەملىكەت خەلقى بۇ كۈرەشكە ئاتلاندى. ئىلى تەرەپنىڭ كۈرىشىمۇ مۇشۇ كۈرەشنىڭ بىر قىسمى. سىلەر ياشلار ئىلى تەرەپكە بېرىپ كۈرەشنىڭ بىرىنچى سېپىدە بولۇشۇڭلار كېرەك».

بۇرھان ئەپەندى گەپلىرىنى ئاڭلاپ بولۇپ: «ئەگەر راستىنلا شۇنداق دېگەن بولسا، ئۇ ئوبدان ئىكەنغۇ، ئەمما يېغىسىق بۇرۇن ماڭا بۇنداق دېمىگەنىدى. ئۇلار: جۇڭگونىڭ بىر پارچە يېرىنى ئېلىپ، ئۇ يەردە بىر «جۇمھۇرىيەت» قۇرساق بۇنىڭغا قانداق قارايسىز، نېمە دەيسىز؟ دېگەنىدى. مەن جۇڭگو ھۆكۈمىتىنىڭ بىر ئەمەلدارى تۇرۇقلۇق بۇنىڭغا قانداق ماقۇل بولاي. مېنىڭ پەقەت قارشى تۇرۇشلا مەجبۇرىيىتىم بار. شۇڭلاشقا مەن ئۇلارنىڭ گەپلىرىنى رەت قىلدىم. ھازىر ئۇلارنىڭ گەپلىرىدە چوڭ پەرق بار، گەپلىرى ئۆزگىرىپتۇ»، دېدى.

بۇرھان ئەپەندى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «سوۋېتلىكلەر ئىزچىل تۇرده شىنجاڭغا بەك كۆڭۈل بۆلۈپ كەلدى. ئۇلار بىلەن شىنجاڭنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي ۋە مەدەنىيەتكە دائىر ھەرقانداق ئىشى توغرۇلۇق شىنجاڭ خەلقىگىلا پايدىلىق بولسا پىكىر ئالماشتۇرغىلى، مەسلىھەتلەشكىلى بولىدۇ. ئەمما، بۇنىڭدىكى ئاساسىي شەرت — شىنجاڭ جۇڭگونىڭ بىر ئۆلكىسى

بولۇشى كېرەك. ئەگەر شىنجاڭنى جۇڭگودىن بۆلۈۋېلىپ، قاندىاق شەكىلدىكى ھاكىمىيەت قۇرۇشىدىن قەتئىينەزەر، جۇڭگو خەلقى ئۇنىڭغا ئۇنمايدۇ. مۇبادا بىر مەزگىل ئايرىلىپ كەتسەمۇ، ئاخىرقى ھېسابتا جۇڭگونىڭ قوينىغا قايتىپ كېلىدۇ. بۇندىاق ئىشلار جۇڭگو تارىخىدا بولۇپ ئۆتكەن. شىنجاڭمۇ ئۆز تارىخىدا ھەرخىل ئىسسىق - سوغۇقلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن. ئەگەر ئاخىرىدا يەنىلا جۇڭگونىڭ بىر قىسمى ئەمەسمۇ!؟ بۇندىاق ئەھۋاللارنى ئوبدان چۈشىنىش لازىم»، دېدى.

ئارىدىن ئاز كۈن ئۆتكەندىن كېيىن بۇرھان ئەپەندى مېنى كۆرۈپ: «مېنىڭ يېشىم سەلەرنىڭكىدىن چوڭ، مەن 30 - يىللاردا شىنجاڭدا يۈز بەرگەن تارىخىي ۋەقەلەرگىمۇ قاتناشقان. شۇ چاغدىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى بىزلەرگە ياردەم قىلغان. ئۇرۇمچىدىكى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باش كونسۇلى ئاپرىسوف نۇرغۇن ئىلغان ياخشى ئىشلارنى قىلغانىدى. نەتىجىدە شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىقىپ تېررورلۇق سىياسەت يۈرگۈزدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئۆزىدىمۇ «ئەكسىل ھەرىكەتلەرنى تازىلاش» ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلىپ، ناھەقچىلىق ئىشلارمۇ يۈز بەردى. كۆپلىگەن ئادەملەر ئۆلتۈرۈلدى، ئۇۋال بولۇپ كەتكەنلەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. باش كونسۇل ئاپرىسوفنى ئۇرۇمچىدىن چاقىرتىۋېلىپ «ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ جاسوسى» دېگەن قالپاق بىلەن ئېتىپ تاشلىدى. ئۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا بىللە ئىشلىگەن ئادەملەرنىمۇ ھەرخىل يوقىلاڭ ناملار بىلەن تۇرمىگە تاشلىدى»، دېدى.

بۇرھان ئەپەندى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ: «ئاشۇ يىللاردا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت مېنى گېرمانىيىگە بىر خىزمەتكە ئەۋەتتى. قايتىپ كېلىپ بىر مەھەل ئىشلىگەندىن كېيىن، مېنى يەنە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زەيسان دېگەن شەھىرىگە كونسۇللۇق ۋەزىپىسىنى ئۆتەشكە ئەۋەتتى. ئۇ يەردە بىرەر يىل ئىشلەپ 1938 - يىلىنىڭ باشلىرىدا ھۆكۈمەتنىڭ چاقىرتىشى بىلەن خىز-

مەتلىرىمدىن دوكلات بېرىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە كېلىۋاتاتتىم. قورغاس ئېغىزىدىن ئۆتۈپ جىڭ ناھىيىسىگە كەلگەندە قولغا ئېلىندىم. شۇنىسى قىزىقكى، مەن جۈڭگو ئادىمى، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قايتىپ كېلىپ جۈڭگو تۈپرىقىدا تۇرغىنىمدا ئىلى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن ساقچى باشلىقى بولۇپ ئىشلەۋاتقان سوۋېت ساقچىسى ئۇگلىن قولغا ئېلىپ، جۈڭگو تۈرمىسىگە قامap قويدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئادەم ئەۋەتىپ مېنى سوراق قىلدى. كېيىن شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتى ناممدىن مېنى «گېرمانىيە جاسوسى» ، «شىنجاڭنى مۇستەقىل قىلىش سۇيىقەستىدە بولغان» ، دېدى. دىپلوماتىك قانۇن ـ قائىدىلىرى بويىچە، بۇنداق قىلىشقا قەتئىي يول قويۇلمايدۇ. ئەمما شىنجاڭدا بۇ خىل قاملاشمىغان ئىشلار يۈز بەردى. بۇنىڭ جاۋابكارلىقى پۈتۈنلەي سوۋېت تەرەپتىدۇر. ئارىدا 8، 9 يىل ئۆتكەندىن كېيىن يەنە شۇ سوۋېت ئادەملىرى مېنى ئىزدەپ، ئۆزلىرى جۈڭگو دا بۆلگۈنچىلىك ئېلىپ بېرىپ، ئىلىدا قانداقتۇر بىر «جۇمھۇرىيەت» قۇرۇلغانىدى، شۇنى قوللاپ بەرسىڭىز، دەيدۇ. بۇ زادى قانداق ئىش! ؟ سوۋېتنىڭ بۇ ئادەملىرى ماڭا زادى قانداق قارايدۇ؟ يەنىلا گېرمانىيە فاشىستلىرىنىڭ ئىشپىيونى، جاسوسى دەپ قارامدۇ؟ بۇ ئىشلارنى ئېنىقلىۋالماي بولمايدۇ، مۇشۇ ئىشلارنى ئېنىقلىۋالغاندىن كېيىن سوۋېت تەرەپنىڭ ئادەملىرى بىلەن ئۇچرىشىشنى ئويلاپ كۆرۈشكە بولىدۇ» ، دېدى.

بۇرھان ئەپەندى سوۋېت كونسۇلى بىلەن كۆرۈشۈشتىن بۇرۇن ھەل قىلىشقا تېگىشلىك شەرتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەھۋالغا قارىغاندا بۇ شەرتنى ئەتراپلىق، ئۇزۇن ۋاقىت ئويلاپ ئوتتۇرىغا قويغان بولسا كېرەك. بۇرھان ئەپەندىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى مەن سوۋېت كونسۇلىغا يەتكۈزدۈم. ئۇلار ئاڭلىغاندىن كېيىن بەك مەمنۇنىيەت بىلەن خۇشال كەيپىياتتا: «بۇرھان ئەپەندى ئوتتۇرىغا قويغان بۇ مەسىلىلەرنىڭ ھەممىسىنى ھەل قىلغىلى

بولىدۇ. سوۋېت تەرەپكە مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنى سوۋېت ھۆكۈ-مىتى ئاللىبۇرۇن ھەل قىلىپ بولدى. بىز ئەمدى ئۇچراشساق بولىدىكەن»، دېدى.

1946 ـ يىلىنىڭ بىر كۈنى بۇرھان ئەپەندى ھۆججەت كۆرۈۋاتقانىكەن. مېنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە، خۇش چىراي بىلەن: «مەسىلىلەرنىڭ ھەممىسى ھەل بولدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئەينى يىللاردا ماڭا قىلىنغان تۆھمەتلەرنى، مېنى قاماپ قويغانلىقلىرىنى، سوراق قىلغانلىقلىرىنىڭ ھەممىسىنى خاتا، دەپ ئېتىراپ قىلدى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن مەن دۇچ كەلگەن جەبر ـ زۇلۇملار ئۈچۈن سوۋېت كونسۇلى سوۋېت ھۆ-كۈمىتى نامىدىن مەندىن ئەپۇ سورىدى. مېنىڭ تارىخىم ئېنىقلاڭ-دى. خاتىرجەم ئىشلەيدىغان بولدۇم. مەن ئۇلار بىلەن ھەمكارلا-شسام بولىدۇ. جۇڭگونىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن، شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئۆز ھەسسىمىنى قوشىمەن»، دېدى. بۇرھان ئەپەندىنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن مەن ئۇنىڭ سوۋېت كونسۇللىرى بىلەن كۆرۈشكەنلىكىنى، سۆھبەتلەشكەنلىكىنى بىلدىم. بۇرھان ئەپەندىنىڭ سوۋېت كونسۇللىرى بىلەن ئۇچراشقان ۋاقتى، مۆل-چەرىمچە تەخمىنەن 1945 ـ يىلىنىڭ ئاخىرى بولسا كېرەك.

سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتى 1947 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى موسكۋادىن مەخسۇس بىر مەسئۇل خادىم ئەۋەتىپ، سوۋېت ساقچىلىرىنىڭ بۇرھان ئەپەندىنى قاماپ سوراق قىلغانلىق-لىرى ئۈچۈن ئۇنىڭ ئالدىدا ئىككىنچى قېتىم رەسمىي ئەپۇ سورايدۇ. مەخسۇس مۇشۇ ئىش ئۈچۈن كەلگەن ئادەم ئىشچىبا-يىغا فامىلىلىك گېنېرال بولۇپ، بۇ ئىشنىڭ ئۆتمۈشى بۇرھان ئەپەندىنىڭ «شىنجاڭدا ئۆتكەن 50 يىل» ناملىق ئەسلىمىسىنىڭ «ئالتاي مەمۇرىي تەكشۈرۈش ئۆمىكى» دېگەن پاراگرافىدىمۇ كۆرسىتىپ ئۆتۈلگەن. ئىشچىبايىغىنىڭ بۇرھان ئەپەندى بىلەن ئۇچراشقان ئورنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئالتاي ۋىلايىتىدە تۇ-

رۇشلۇق كونسۇلخانىسىدا، سوۋېت كونسۇلىنىڭ بۇرھان ئەپەندى ئۇرۇمچىگە قايتىش ئالدىدا ئۆتكۈزگەن ئۇزىتىش زىياپىتىدە.

گېنېرال لېيتىنانت ئىشچىبايېف زادى كىم؟ بۇ ئادەمنى بۇرھان ئەپەندى تونىمايدۇ، بۇرۇن كۆرمىگەن. بۇرھان ئەپەندى بىزگە ئۇنىڭ ھەربىي ئادەم، گېنېرال ئىكەنلىكىنىلا سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئۇچ ۋىلايەتنىڭ ئىچكى ئەھۋاللىرىنى بىر قەدەر ئوبدان بىلىدىغان بىر ئاغىنىمىز گېنېرال ئىشچىبايېف توغرىسىدا پىكىر يۈرگۈزۈپ، بۇ ئادەم سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇچ ۋىلايەتتىكى باش مەسلىھەتچىسى ۋىلادىمىر ئىستېپانوۋىچ كوزلوف بولىدىكەن ـ يەنە. چۈنكى بۇ ئادەم ئۇچ ۋىلايەت بىلەن موسكۋا ئارىلىدا ئەمدا دائىم كېلىپ ـ كېتىپ يۈرەتتى. ئۇلارنىڭ ھەربىي ئۇنىۋانلىرىمۇ ئوخشاش تۇرىدۇ، فامىلىسىنى «ئىشچىبايېف» دەپ قويغان بولۇشى مۇمكىن، دەپ مۆلچەرلىگەنىدى. ئەمما بۇ پەقەت بىر پەرەز، مۆلچەردىنلا ئىبارەت.

بۇرھان ئەپەندى سوۋېت ئىتتىپاقىدا «ئەكسىل ھەرىكەتچىلەرنى تازىلاش ھەرىكىتى» كېچەيتىۋېتىلگەن شارائىتتا قولغا ئېلىنغان. 1944 ـ يىلىنىڭ ئاخىرى تۇرمىدىن بوشىتىلغان. سوۋېت كونسۇللىرىنىڭ بۇرھان ئەپەندى بىلەن بىرىنچى قېتىم كۆرۈشكەن ۋاقتى 1945 ـ يىلىنىڭ 2 ـ، 3 ـ ئايلىرى بولۇشى مۇمكىن. سوۋېت ئىتتىپاقى خادىملىرىنىڭ 2 ـ قېتىم ئۆزىدىن خاھلىق ئېيتىپ ئەپۇ سورىغان ۋاقتىغىچە ئارىدا ئىككى يىلچە ۋاقىت ئۆتىدۇ. بۇرھان ئەپەندى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈپ، ئاخىرى باشقىلارنىڭ ئۆزىگە قىلغان تۆھمەتلىرى، چاپلىغان قارىدىلىرىدىن تەلتۆكۈس تازىلىنىدۇ. بۇرھان ئەپەندى ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن كېڭىشىپ ئۇچ ۋىلايەتكە بارماقچى بولۇپ تۇرغاندا، تۇيۇقسىز جاڭ جىجۇڭنىڭ نەنجىڭگە بېرىپ مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەزاسى ۋەزىپىسىنى ئۆتەش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشىنى تاپشۇرۇۋالىدۇ. نەنجىڭدا سەككىز ـ توققۇز ئاي تۇرغاندىن كېيىن

يىن 1948 ـ يىلى يازدا ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ، شىنجاڭ دارىلفونىنىڭ مۇدىرى بولىدۇ. ئۇ بۇ يەردە ئۆلكىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، پانتۇركىست مۇھەممەت ئىمىن بۇغرانىڭ خاتا سىياسىي تەسىرىنى يوقىتىش ئۈچۈن شىنجاڭنىڭ تارىخى، شىنجاڭنىڭ ۋەتەن بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرى توغرىسىدا دوكلاتلارنى بېرىپ، مۇھەممەت ئىمىن بىلەن كەسكىن مۇنازىرىلەرنى ئېلىپ بارىدۇ.

1949 ـ يىلى 1 ـ ئايدا بۇرھان ئەپەندى يېڭى ۋەزىپىگە — شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىنىدۇ. بۇ چاغلاردا لياۋ شىن، خۇەيخەي، پېڭجىن جەڭلىرى غەلىبىلىك تاماملانغان بولۇپ، جياڭ جيېشىنىڭ «تىنچلىق» نەيرەڭلىرىمۇ مەغلۇپ بولغانىدى. ئاردا ئۇزاق ئۆتمەي ماۋ جۇشى، باش قوماندان جۇ دېلارنىڭ پۈتۈن مەملىكەت دائىرىسىدە ھۇجۇمغا ئۆتۈش پەرمانلىرىمۇ ئېلان قىلىندى. گومىنداڭنىڭ پۈتۈن مەملىكەت دائىرىسىدىكى ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقى ئاخىرلىشايلا دەپ قالغانىدى.

مۇنداق ئەھۋالدا شىنجاڭ خەلقى ئەلۋەتتە مەملىكەتتىكى ئازدىلىق ئۇرۇش ۋەزىيىتىگە، شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى ۋە تەغدىرىگە كۆڭۈل بۆلەتتى. بىر قېتىم بۇرھان ئەپەندى مېنى كۆرۈپ: «ۋەزىيەت بەك ئوبدان، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ پۈتۈن مەملىكەتكە يۈرۈش قىلىش بۇيرۇقىدىن خەۋەر تاپتىم. جايلاردىكى ھەربىي ـ مۇلكى ئەمەلدارلارغا قارىتا تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش چاقىرىقىنى كۆردۈم. گومىنداڭ ئۇرۇش جىنايەتچىلىرىنى جازالاش توغرىسىدىكى شەرتلىرىنىمۇ كۆردۈم، ھازىرقى گەپ تاۋ سىيۆنىڭ پوزىتسىيىسىنى بىلىپ بېقىش» ، دېگەنىدى. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بۇرھان ئەپەندى ئەمدى شىنجاڭدا نېمە قىلىش كېرەك؟ ، شىنجاڭنىڭ كېيىنكى قەدەملىرى قانداق بولۇشى كېرەك، دېگەنلەرنى ئويلىشىۋاتاتتى. تاۋ سىيۆ گومىن-

داڭ هۆكۈمىتىنىڭ غەربىي - شىمال ھەربىي - مەمۇرىي باشلىق مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، قوشۇمچە شىنجاڭ گارنىزونـ نىڭ باش قوماندانى بولۇپ، قولىدا ھەربىي ھوقۇق بار ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ پوزىتسىيىسىگە، ھەربىتىگە ئىنچىكىلىك بىلەن دىققەت قىلىشقا توغرا كېلەتتى.

تاۋ سىيۆنىڭ پوزىتسىيىسىنى ئوبدانراق بىلمەكچى بولۇپ، بۇرھان ئەپەندى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ دىپلوماتىيە ئىشلىرىنى مەخسۇس باشقۇرىدىغان خادىمى لیۇ زىرۇڭنى تاۋ سىيۆنىڭ قېشىـ غا ئەۋەتمەكچى بولىدۇ. لیۇ زىروڭ ئۇزۇن يىل سوۋېت ئىتتىپاـ قىدا خىزمەت قىلغان، بۇرھان ئەپەندى بىلەن مۇناسىۋىتى ناھايـ تى ياخشى ئادەم ئىدى. لیۇ زىرۇڭ بۇرھان ئەپەندىنىڭ مەقسىتـ نى ئۇققاندىن كېيىن، بۇ چوڭ ئىشقا ئىككى ئادەم بارساق بولارمىكىن، دەپ باش كاتىپ لیۇ مىڭچۇن بىلەن بىرگە بېرىشنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇرھان ئەپەندى ئۇنىڭ پىكرىگە قوشۇلۇپ، لیۇ مىڭچۇننى چاقىرىپ ئەھۋالنى دەيدۇ، .نەتىجىدە ئىككىسى بىللە بېرىپ بۇرھان ئەپەندىنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقتەتكە قايـ تىش توغرىسىدىكى پىكرىنى ئېيتىدۇ. تاۋ سىيۆ ئۇلارنىڭ سۆزـ نى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئۇلارغا ئوچۇق پوزىتسىيە بىلدۈرمەيـ دۇ، تىنچلىق بىلەن ھەقتەتكە قايتىشقا قارشى پىكىردىمۇ بولـ مايدۇ. لیۇ مىڭچۇن، لیۇ زىرۇڭلار تاۋ سىيۆنىڭ پوزىتسىيىسـ گە قاراپ ئۇنىڭدا بىر قاتار ئەندىشىلەر بار ئوخشايدۇ، دېگەن پىكىرنى بۇرھان ئەپەندىگە يەتكۈزىدۇ. ھەقتەتكە قايتىساق ئۇنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولار؟ سوۋېت ئىتتىپاقى بۇنىڭغا قانداق قارار؟ ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ نېمە دەر؟ دېگەن ئويلار تاۋ سىيۆنىڭ ئىدىيـ سىدە تېخى ھەل بولمىغان ئوخشايدۇ، دېگەن پەرەزگە كەلگەن بۇرھان ئەپەندى تاۋ سىيۆنىڭ ئىشخانىسىغا بېرىپ، ئۇنىڭ بىلەن يۈزتۇرا سۆزلىشىدۇ. تاۋ سىيۆ پرىنسىپ جەھەتتىن تىنچلىق بىلەن ھەقتەتكە قايتىشقا قوشۇلىدۇ ھەمدە يۇقىرىقى ئەندىشىلـ

رىنىمۇ ئوتتۇرىغا قويىدۇ. بۇرھان ئەپەندى ئۇنىڭغا: «ئەگەر شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازادلىققا چىقارساق، بۇنى سوۋېت ئىتتىپاقىمۇ قۇۋۋەتلەيدۇ، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپمۇ ئالقىشلايدۇ. ھاياتىمىز، مال - مۈلكىمىز ھېچقانداق زىيان - زەخمەتكە ئۇچرىمايدۇ، بۇنىڭغا تولۇق كاپالەتلىك قىلىمەن. جۇڭگو كومپارتىيىسى ھەقىقەتكە قايتقانلارغا قارىتا بىر يۈرۈش سىياسىتىنى ئېلان قىلدى. بۇنىڭغا گۇمان قىلىش كەتمەيدۇ، تۇرمۇشقا تولۇق كاپالەت بار، ئۇلار مۇۋاپىق خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرىدۇ. كونكرېت نېمە خىزمەتكە قويىدۇ، بۇنىڭغا ھازىرچە بىرنەرسە دېيىش تەس، چۈنكى بۇ مەسلىھەت بىلەن بولىدۇ، رەئىس جاڭ جىجۇڭ ھازىر بېيجىڭدىغۇ، زۇڑۇر بولغاندا ئۇمۇ بىرنېمە دەر»، دەيدۇ.

ئۇلار ئىككىسى بىرلىككە كەلگەندىن كېيىن ئارمىيە سىستېمىسى بويىچە ھازىرلىق ئىشلىرىغا تاۋ سىيۇ مەسئۇل بولۇشقا، ھۆكۈمەت - مەمۇرىي سىستېما بويىچە ھازىرلىق كۆرۈشكە بۇرھان شەھىدى مەسئۇل بولۇشقا كېڭىشىدۇ.

بۇرھان ئەپەندى ھۆكۈمەت سىستېمىسىدىكى مۇھىم ئورۇنلاردىن تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇش ئېھتىمالى بولغان جاھىل ئۇنسۇرلارنى - پانتۇركىست مەسئۇتنىڭ ئەشەددىي مۇرتىلىرىنى تازىلاپ چىقىرىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا يەر ئاستى تەشكىلاتلارنىڭ ئەزالىرى بولغان تەرەققىپەرۋەر ياشلارنى قويىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلىش پوزىتسىيىسىنى كۆتىدۇ.

1995 - يىل 11 - ئايدا، يولداش دېڭ لىچۈن بىلەن قىلغان بىر قېتىملىق سۆھبىتىمىزدە 1949 - يىلىنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدىكى سىياسىي ۋەزىيەتنى تەھلىل قىلىپ تۇرۇپ، شۇ چاغدىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي كۆچلەرنى مۇنداق ئۇچ تۇركۈمگە بۆلگەنىدۇق. بىرىنچى تۇركۈمدىكىلەر — سولچىلار، ئىككىنچى تۇركۈمدىكىلەر— ئوتتۇرىدىكىلەر، ئۈچىنچى تۇركۈمدىكىلەر—

ئوكچىلار. سولچىلار تۇركۈمىگە ئۇچ ۋىلايەتنىڭ بارلىق رەھبەرى، بۇرھان ئەپەندى ۋە ئۇنىڭغا ھەمكارلاشقان يەر ئاستى تەشكىلات ئەزالىرى كىرەتتى؛ ئوتتۇرىدىكىلەرگە تاۋ سيۇ ۋە ئۇنى قوللىغۇچىلار كىرەتتى، بۇلار بىزنىڭ قولغا كەلتۈرۈش ئوبيېكتىمىز ئىدى؛ ئوكچىلار تۇركۈمىگە جياڭ جيېشى گۇرۇھىدىكى يې چىڭ قاتارلىق ئەشەددىي ئۇنسۇرلار كىرەتتى. يولداش دېڭ لىچۈن شۇ سۆھبەتتە يەنە: «ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن مەن بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە چۈشتۇم، ئاساسىي ۋەزىپەم تاۋ سيۇگە خىزمەت ئىشلەپ ئۇنى قولغا كەلتۈرۈش بولۇپ، جاڭ جىجۇڭنىڭ تاۋ سيۇگە ئەۋەتكەن تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ بەردىم. بۇنىڭدىن ئىلگىرى تاۋ سيۇ ھەقتەتكە قايتىشقا قوشۇلمىغانلىقىنى بىلدۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئىشنى ئارقىغا سۈرۈۋەرگەنىدى. ئۇنىڭ بۇنىڭغا كۆرسەتكەن باھانىسى — گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتى ئەسكەرلەرنىڭ تەمىنات راسخوتىغا پۇل ئەۋەتمەكچى ئىدى. شۇ پۇللارنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ھەقتەتكە قايتقانلىقىمىزنى ئېلان قىلسام، دەپ تۇرغانىدى. بۇ پۇلنىڭ قاچان كېلىدىغانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. بۇ ئىشقا كۆڭۈل بۆلۈپ تۇرغانلار تاۋ سيۇنىڭ ئارقىغا سوزۇشىدىن تىت ـ تىت بولۇپ، بۇ ئادەم ھېلىغىچە ئىككىلىنىۋاتامدۇ ـ يە؟ خۇ زۇڭنەننىڭ ئاقۇتىگە قاراۋاتامدۇ ـ يە؟ دەپ ئويلاپ قالغانىدى.

ئەھۋالدىن قارىغاندا، گېنېرال تاۋ سيۇنىڭمۇ ئۆزىگە چۈشلۈق قىينىلىۋاتقان يەرلىرى بار بولسا كېرەك، چۈنكى، ئۇنىڭ ئۆزى جياڭ جيېشى گۇرۇھىدىكىلەر قاتارىغا كىرمەيدۇ. تاۋ سيۇنىڭ ھەربىي ئونۋانى يۇقىرى (گېنېرال لېيتىنات)، ئىناۋەتى، خىزمەت ئورنى يۇقىرى بولسىمۇ، ئەمەلىي ھەربىي ھوقۇقى قول ئاستىدىكى يې چىڭ، ما چىڭشياڭ، لو شۇرىنلارنىڭكىگە يەتمىسە كېرەك. تاۋ سيۇ بىرەر ھەرىكەت قوللانماقچى بولسا، بۇ ئەشەددىي ئۇنسۇرلارنىڭ قانداق ئىنكاس قايتۇرىدىغانلىقىنى

نەزەردە تۇتماي بولمايتتى. يې چىكىش قاتارلىقلار مۇبادا تاۋ سىيۇ-
نىڭ بۇير ۇقىغا قارشى چىقىپ چاتاق چىقارسا، قانداق چارە قول-
لىنىش ئۇچۇن ئەتراپلىق ئويلاشماي بولمايتتى. ئۇقۇشمىزچە،
بۇرھان ئەپەندىمۇ شۇ چاغدا كونكرېت ئەھۋاللارنى تەھلىل قىلىپ
ئىككى قوللۇق ھازىرلىق قىلغانىكەن. مۇبادا كۇتۇلمىگەن بىر ئ
سەۋەب بىلەن گېنېرال تاۋ سىيۇ كېلىشىپ قويغان پىلانلار بويىچە
ھەرىكەتكە كېلەلمەي قالسا ياكى بىزنىڭ پىكرىمىزگە قوشۇلمايدى-
غانلىقىنى بىلدۇرسە قانداق قىلىشىمىز كېرەك؟ بۇرھان ئەپەندى
شۇ چاغدىكى ئۆلكىلىك ئامانلىق ساقلاش قوماندانلىقىنىڭ قوماۋ-
دانى بولۇپ، قول ئاستىدا مەلۇم مىقداردا ئەسكىرىي كۈچى بار
ئىدى. بۇرھان ئەپەندى مۇشۇ ئەسكەرلەرنى تەرتىپكە سېلىپ،
تاۋ سىيۇنىڭ پىكرىنى ئالغاندىن كېيىن ئۆزىنىڭ بۇرۇنقى مۇئا-
ۋىن قوماندانى داڭ بىگاڭنىڭ خىزمىتىنى يۆتكەپ، ئورنىغا جاڭ
فىڭىننى بەلگىلەيدۇ. جاڭ فىڭىننىڭ قول ئاستىدىمۇ بىرقانچە
پولك ئەسكەر بار بولىدۇ. ئۇلارنىڭ باشلىقلىرىنىمۇ كومپارتىيە-
گە مايىل كىشىلەر بىلەن ئالماشتۇرىدۇ. قاراشھەردىكى بىر
خەنزۇ پولك كوماندىرى موڭغۇل ئايال ھاكىم شې مىڭچىڭ ئارقە-
لىق ئەگەر تاۋ سىيۇ ھەقىقەتكە قايتىشقا ئۇنىمىسا بىز ھەقىقەتكە
قايتىشنى قوللايمىز، دەپ خەت يازىدۇ. بۇنداق ئىپادە بىلدۇرگەن
ھەربىيلەر خېلى كۆپ بولىدۇ. مەخسۇس بىر ئاتلىق پولك بو-
لۇپ، ئۇنىڭغا 30 - يىللاردىلا لۇيجاڭ (بىرىگادا كوماندىرى)
بولغان، ھەربىي تەجرىبىسى مول ھامۇتخان (بۇ كىشى كېيىن
قۇمۇلنىڭ ۋالىيسى بولغان) دېگەن كىشىنى قوماندانلىققا تەكلىپ
قىلىدۇ. ھامۇتخان ئۆز قىسمى توغرىسىدا شۇ چاغدىلا تۆۋەندىكى-
لەرنى سۆزلەپ بەرگەنىدى: «ماڭا تاپشۇرۇلغان پولىك كۇچەي-
تىلگەن پولك بولۇپ، سان جەھەتتە ئادەتتىكى ئاتلىق پولكلەردىن
كۆپ ئىدى. قوراللىرىمىز خىل بولۇپ، ئەسكەرلىرىمىز چەۋەن-
دازلىققا ئۇستا مىللىي بالىلار ئىدى. ماڭا تاپشۇرۇلغان ۋەزىپە

يې چىڭ قاتارلىقلار ھەقتەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇپ چاتاق چىقىرىدىغان بولسا شۇلارغا قارشى 4، 5 كۈن تىركىشىپ سو-قۇشقا ھازىرلىق قىلىپ قويۇڭ، بىزگە قارشى سوقۇشىدىغانلار لاۋمەنچىڭدا تۇرىدىكەن، ئەگەر بىرەر ئىش بولۇپ قالسا، ئۇلار لاۋمەنچىڭدىن شەھەرگە كەلگىچە، بىز شەھەرنى ئىلىپ بولىمىز. ئازاد بولغان ئۇرۇمچىدە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنى، مىللىي ئارمىيىنى قار-شى ئالىمىز». كېيىن مەسىلە بۇ دەرىجىگە يەتمىدى. ئىشلار بۇرۇنقى پىلان بويىچە ئوڭۇشلۇق ھەل بولىدۇ.

ھەقتەتكە قايتقانلىق توغرىسىدىكى تېلېگراممىنى بۇرھان ئەپەندى بىلەن تاۋ سىيۈ ئىككىسى بىرلىكتە بېرىشكە ئالدىنئالا كېلىشكەنىدى. كېيىن تاۋ سىيۈنىڭ تەلىپى بىلەن ئۇنىڭ يۇز خاتىرىسى ئۇچۇن مەركەزگە تېلېگراممىنى ئاۋۋال يوللىشىغا بۇر-ھان ئەپەندى ماقۇل بولىدۇ.

ئومۇمەن خۇلاسىلەپ قارايدىغان بولساق، بۇرھان شەھىد-نىڭ مۇشۇ بىر قاتار ئەمەلىي پائالىيەتلىرى ئۇنىڭ ئىزچىل ھالدا دۆلەت بىرلىكىنى قەتئىي ھىمايە قىلىپ، بۆلۈنۈشكە، پارچىلە-نىشقا قەتئىي قارشى تۇرۇپ كەلگەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇرھان ئەپەندى مول تارىخىي بىلىمگە، كۈچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھقا ئىگە، سىياسىي سەزىمى ئۆتكۈر ئادەم. بۇرھان ئەپەندى تارىخ-نىڭ رەھىمسىز قانۇنىيەتلىرىدىن مۇنداق ئىلىمىي خۇلاسە چىقار-غان: جۇڭگو ۋە جۇڭگودىكى مىللەتلەرنىڭ ئىنتايىن كۈچلۈك ئۇيۇشۇشچانلىق كۈچى بار. تارىختا گەرچە بۆلۈنۈش، پارچىلە-نىشلار يۈز بەرگەن بولسىمۇ، ئاخىرقى نەتىجىدە يەنە قەدەممۇقە-دەم مۇستەھكەم بىرلىككە كەلگەن. بىز بىرەر ئىش قىلغىنىمىز-دا، مەسىلىلەر ئۇستىدە پىكىر يۈرگۈزگىنىمىزدە تارىخىي تەجرە-بىلەرنى، تارىخىي قانۇنىيەتلەرنى نەزەردە تۇتماي بولمايدۇ. تا-رىخنىڭ ئومۇمىي ئېقىمىغا قارشى ھەرىكەتتە بولۇشىمىزغا تېخىمۇ

بولمايدۇ. بۇلارغا رىئايە قىلمىغاندا، تارىخنىڭ جازاسىغا دۇچ كېلىمىز، تارىخ ئالدىدا ئەيىبكار بولۇپ قالىمىز.

بۇرھان ئەپەندى دەل مۇشۇنداق ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ھەرقانداق مۇشكۇل ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان تەقدىردىمۇ ئۆزىنىڭ سىياسىي قاراشلىرىدا چىڭ تۇرۇپ كەلدى. ئۇ ھەرقانداق بىر ئۇقۇشماسلىق، رەنجىتىشلەرگە دۇچ كېلىپ قالسا، بۇلارنى چىداپ ئۆتكۈزۈۋېتىپ جۇڭگولۇقلا خاس غۇرۇرىنى ساقلاپ كەلدى. قانداقلىكى ئادەم جۇڭگو تۇپرىقىدا بىرەر خاتا ئىش قىلىپ قويسا، ئۇنىڭ جاۋابكارلىقىنى ئۈستىگە ئېلىشى لازىم، دېگەن نۇقتىدا چىڭ تۇردى. دەل مۇشۇنداق ئىدىيىنىڭ يېتەكچىلىكىدە كاللىسىنى سەگەك تۇتۇپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى كۈرۈشىنى قوللىدى، ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن چوڭقۇر ئىنقىلابىي دوستلۇق ئورناتتى. ئەمما ھەرقانداق بۆلۈنۈش، ئايرىلىش ھەرىكەتلىرىنى قوللىمىدى. بۇرھان ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان ئەپەندىنىڭ تۇرغان ئورنى، مۇھىتى ئوخشىمايتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ خىزمەت ئۈسۇللىرىدىمۇ پەرق بار ئىدى. ئەخمەتجان ئەپەندى ئۇچ ۋىلايەت دائىرىسىدە قەدەممۇقەدەم ھالدا بۆلگۈنچىلىك ئىدىيىسى ۋە ھەرىكەتلىرىگە قارشى كۈرەشلەرنى ئېلىپ باردى. بۇرھان ئەپەندى بولسا سوۋېت كونسوللىرىنىڭ ئۇنىڭ «شەرقىي تۈركىستان» جۇمھۇرىيىتىنى ھىمايە قىلىشىنى كۆزلەپ قىلغان ھەرقانداق ئۇرۇنۇشلىرىنى بايرىقى روشەن ھالدا قەتئىي رەت قىلدى.

بۇرھان ئەپەندىنىڭ بۇ بىر قاتار پائالىيەتلىرى يەنە ئۇنىڭ جۇڭگو كومپارتىيىسىنى، سوتسىيالىزمنى قەتئىي ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى ئىسپاتلايدۇ. بۇرھان ئەپەندى شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىش ئۈچۈن، يېشىنىڭ چوڭىيىپ قالغىنىغا (شۇ چاغدا 55 ياشتا ئىدى) قارىماي، قىلغىلىلا بولمىدىغان ئىشلارنى ئۈياق - بۇياققا چېپىپ يۈرۈپ ھەممىنى ئىشلىدى. بۇرھان

ئەپەندى ھۆكۈمەت رەئىسى ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ تۇرغاچقا، يۇقىرى - تۆۋەن، چوڭ - كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى مۇڭا-پىق ئورۇنلاشتۇرۇشى زۆرۈر ئىدى. جەمئىيەتنىڭ مۇقىم، تىنچ بولۇشىنى ساقلاش، ھەرخىل چاتاقلارنىڭ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش نۇرغۇن ۋەزىپىلەرنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم ئىش ئىدى. مۇشۇنداق ئالدىراپ يۇرۇپ قاتتىق چارچىغانلىقتىن، خەلق ئازاد-لىق ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇمچىگە كېلىدىغان كۈنلىرىدە ئاغرىپ يېتىپ قالدى. بۇنىڭدىن كۆپچىلىك بەك ئەندىشە قىلغانىدى. تەلىيىگە يارىشا ئۇ ئاغرىقتا چىداپ كۆپچىلىكنىڭ تىرىشىشى ئار-قىسىدا شىنجاڭ تارىخىدىكى ئەڭ چوڭ ئۆزگىرىشلەرنى ئوبدان ئورۇنلاشتۇردى.

تەرجىمە قىلغۇچى: جۇرئەت ئابلىمىت
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

بۇرھان شەھىدىنى ئەسلەيمەن

ئەنۋەر خانبابا

بۇ يىل 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى، سابىق كوممۇنىزم جەڭچىسى، ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر، داڭلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتچى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاغلىق ۋەكىلى بۇرھان شەھىدىنىڭ تەۋەللۇ- تىغا 100 يىل بولدى. بۇ خاتىرە كۈن مۇناسىۋىتى بىلەن مەن بۇرھان شەھىدىنى چوڭقۇر سېغىنىش ھېسسىياتى بىلەن ئەسلەي- مەن. بۇرھان شەھىدىنى ئەسلىگىنىمدە ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى ھەر- مىللەت خەلقى ئۈچۈن ئىشلىگەن ئۆچمەس خىزمەتلىرى، ئېسىل پەزىلەتلىرى كۆز ئالدىمدا نامايان بولىدۇ.

بۇرھان شەھىدى 1912 ـ يىلى شىنجاڭدا ياڭ زىڭشىن تەختكە چىققاندىن تارتىپ، تا ئازادلىققا قەدەر بولغان بىرنەچچە دەۋردىكى مۇرەككەپ شارائىتتا ئۆزىنىڭ ياشلىق ۋە ئوتتۇرا ياش- لىق ھاياتىنى ئۆتكۈزدى.

ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى ھاياتى بايلارنىڭ دوكىندا پىرىكازچىك بولۇشتىن باشلاندى. كېيىن ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا ھەرخىل مۇلازىمەتلەردە بولدى. ئۆلكە ئازاد بولۇشتىن بۇرۇن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلدى. ئۆلكە ئازاد بولغان- دىن كېيىن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى، قوشۇمـ- چە ئۆلكىلىك يۇقىرى خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ شۆبە بيۇروسىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى، غەربىي ـ شىمال

ھەربىي ـ مەمۇرىي كومىتېتنىڭ ئەزاسى، جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى 2 ـ، 3 ـ، 5 ـ، 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك كومىتېتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتنىڭ رەئىسى، جۇڭگو ئىسلام دىنىي جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى، پەخرى مۇدىرى، 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋەكىلى، 1 ـ، 2 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى مىللەتلەر كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىر ئەزاسى قاتارلىق مۇھىم ۋەزىپىلەرنى ئۆتىدى.

بۇرھان شەھىدىنىڭ ئۇزۇن يىللىق خىزمەت پائالىيىتىدىكى قىزىل يىپ بولۇپ گەۋدىلەنگەن بىر خۇسۇسىيەت، ئۇنىڭ ئىلغارلىقى، تەرەققىيپەرۋەرلىكى، يېڭىلىققا ئىنتىلىشچانلىقى، دېموكراتىيىنى قوللاش، خەلق بىلەن ھەمنەپەس بولۇش، خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئىدى.

بۇرھان شەھىدى شىنجاڭدا ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە ئەڭ ئاۋۋال ماركسىزم ـ لېنىنىزم بىلەن تونۇشقانلارنىڭ بىرى. ئۇ 1929 ـ يىلى گېرمانىيىدىكى ۋاقتىدا ماركسىزم بىلەن تونۇشقان، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ساھەسىدە قولغا كەلتۈرگەن تەرەققىياتلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، سوتسىيالىزمغا بولغان ئېتىقادى باشلانغۇچ قەدەمدە تىكلەنگەن. 1933 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىنقىلابىي تەشكىلاتقا قاتناشقان. شىنجاڭغا قايتقاندىن كېيىن يەر ئاستى ئىنقىلابىي ھەربىكىتلەر بىلەن شۇغۇللانغان. شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى ئۇيۇشمىسىدا ئىشلىگەن ۋاقتىدا، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ ئەزاسى يۇ شيۇسۇڭ بىلەن تونۇشۇپ، ئۇنىڭ بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولغان ۋە ئۇ ئارقىلىق جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ كۆرەش تارىخى، لۇشيەن، سىياسەتلىرى بىلەن تونۇشقان. بۇ ئۇنىڭ ماركسىزم نەزەرىيىسىنى ئۆگىنىش ئىنقىلا-

بى پائالىيەتلىرى ئۇچۇن ئىدىيىۋى ئاساس يارىتىپ بەرگەن. ئۇ مىللىتارىست شېك شىسەي تۇرمىسىدە ياتقان چاغلىرىدىمۇ، كەلـ گۈسىگە ئۈمىدۋارلىق بىلەن قارىغان. جۇڭگو كومىۋنىستىك پارـ تىيىسى ۋە داھىي ماۋ زېدۇڭنى ئەسلەپ «ھۆرمەت بىلەن ئەسلەيـ مەن، سىزگە سالام ماۋ زېدۇك» دېگەن شېئىرنى يازـ غان. 1912 ـ يىلى قۇمۇلدا قوزغالغان قۇمۇل خەلقى باشچىلىقـ ىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىنى ۋە 1931 ـ يىلى قۇمۇلدا قوزغالغان خوجىنىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭىنى قىزغىن ھىمايە قىلغان ۋە ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بەرگەن. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنى قىزغىن قارشى ئالدى ۋە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى رەھبەرلىرى بىلەن يېقىن مۇناسىۋەت باغلىدى. «11 ماددىلىق بىتىم» ئاساسىدىكى بىرلەشمە ھۆكۈمەت تەشكىل قىلىنغاندا، 7 ۋىلايەت ئىنقىلابى ئاممىنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە ھۆكۈمەت ئەزالـ قىغا ۋە مۇئاۋىن رەئىسلىككە كۆرسىتىلدى. بۇ جەريانداا ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن بىرلىكتە «11 بىتىم»نىڭ ئىجراسى ئۈچۈن قەتئىي كۈرەش قىلدى. يەكەن ۋىلايىتىدە سايلام خىزمـ تىگە رەھبەرلىك قىلغاندا، سايلامغا قارشىلىق قىلغان ئەكسىيەتـ چىلەرگە قارشى تىغمۇتىغ كۈرەش قىلدى. ئۇرۇمچىدە يۈز بەرگەن «25 ـ فېۋرال ۋەقەسى» دە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىـ لىرىنىڭ بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى قەتئىي پاش قىلدى. مەسـ ئۇد، مۇھەممەت ئىمىن بۇغرا، ئەيسالارنىڭ پانتۇركىزملىق ئىـ دىيە ۋە ھەرىكەتلىرىگە قاقشاتقۇچ زەربە بەردى. خەلق ئۇچۇن جان پىدالىق بىلەن خىزمەت قىلغانلىقى ئۇچۇن، ھەرمىللەت خەلقىنىڭ قىزغىن ھىمايىسىگە ۋە ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولدى.

بۇرھان شەھىدى شىنجاڭنىڭ ئۇزۇل ـ كىسىل ئازاد بولۇـ شى، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئازاد بولۇشىغا باغلىق، دەپ قاراپ پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئازاد بولۇشىنى، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىگە ئېرىشىشنى تەشنالىق بىلەن كۈتتى. شىنجاڭنىڭ

تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا تاۋ شىيۇ جاڭجۇن بىلەن بىرلىكتە باشچىلىق قىلدى. يولداش ژاك جېن «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» گە بېغىشلاپ يازغان سۆز بېشىدا «يولداش بۇرھان شەھىدى ژەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش ژە تەرەققىي قىلدۇرۇش شۇنىڭدەك شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئازادلىقى يولىدا نۇرغۇن ئىشلارنى قىلدى. شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇش ئىشىغا ئاكتىپ تۆھپىلەرنى قوشتى»، دەپ يازىدۇ.

بۇرھان شەھىدى ئۆلكە ئازاد بولغاندىن كېيىن شىنجاڭدا ئېلىپ بېرىلغان ئىجتىمائىي ھەرىكەتلەرنى قىزغىن ھىمايە قىلدى ژە قەتئىي ئىجرا قىلدى. ئۆلكە مەركىزىدە سوتسىيالىزم قۇرۇش ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن كۆرۈشتى.

ئۇ، ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەردى. ژەتنىمىز جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى 56 مىللەتتىن تەركىب تاپقان كۆپ مىللەتلىك بىر دۆلەت بولغانلىقىنى، شىنجاڭمۇ كۆپ مىللەتلىك ئاپتونوم رايون. ژەتنىمىز جۇڭگونىڭ، ئاپتونوم رايونىمىز شىنجاڭنىڭ تەرەققىياتى، مۇقىملىقى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئۈيۈلتاشتەك ئىتتىپاقلىشىپ كۆرەش قىلىشىغا باغلىق. مىللەتلەر ئارا ئىناقلىق بولمىسا، مۇقىملىقمۇ، تەرەققىياتمۇ بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن بۇرھان شەھىدى ئىناقلىقنى بەك قەدىرلەيتتى. يازغان ماقالىلىرىدە، سۆزلىگەن نۇتۇقلىرىدا، سۆھبەتلەشكەنلەردە دائىم ئىناقلىق ئۇستىدە توختىلاتتى. ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆزئارا ئىناق بولۇشىنى، ئومۇمەن ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇ مىللىتى بىلەن ئىناق بولۇشىنى تەكىتلەيتتى، چۈنكى بۇرھان شەھىدى ئىناقلىقنىڭ ئەھمىيىتىنى نەزەرىيە جەھەتتە تولۇق چۈشىنىش بىلەن بىللە ئۇنىڭ ئۆزۈن يىللىق تۇرمۇش ئەمەلىيىتىمۇ ئىناق بولۇشنىڭ قەدىر - قىممىتىنى تولۇق تونۇتقانىدى. كونا دەۋردە ئىستىبداد

هاكىمىيەتنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن يۇز بەرگەن مىللىي نىزالار، مىللەتلەر ئارا ئىناقسىزلىقنىڭ مىللىي زۇلۇم، ئېزىلىش، بارا-ۋەرسىزلىك، هوقۇقسىزلىققا دۇچار قىلغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىناقلىقنى قەدىرلەپ، كۆز قارىچۇقىدەك هىمايە قىلاتتى. كۆپ ۋاقىتلاردا ئۆتمۈشتىكى مىل-لەتلەر ئارا ئىناقسىزلىقنىڭ سەۋەبلىرىنى ۋە ئۇنىڭ مىللەتلەر ئىچىدە كەلتۈرگەن ئېغىر ئاقىۋەتلىرىنى سوزلەپ بېرەتتى. كونا جەمئىيەتتە مىللەتلەر ئارا ماجرالار تۇغۇلغاندا، ئۇلارنى ئىناقلاش-تۇرغانىدى. ئۆلكە ئازاد بولغاندىن كېيىن، بۇرهان شەهىدى ئۆلكە رەئىسى بولۇپ تۇرغان چاغلىرىدا، شىنجاڭ هەرمىللەت خەلقىنىڭ ئىناق بولۇشى ئۈچۈن نۇرغۇن نەتىجىلىك خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. بۇرهان شەهىدى مىللەتلەر ئىناقلىقىنىڭ تەشۋىقاتچى-سى، تەشكىلاتچىسى ۋە كەلگۈسى ئىدى. بۇرهان شەهىدى ۋەتەن-پەرۋەر ئىدى. ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكى ئالدى بىلەن ۋەتەن بىرلە-كى جەهەتتە ئىپادىسىنى تاپقانىدى. شىنجاڭ ئەزەلدىن جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى، دەپ قارايتتى. بۇ خىل قاراش ئۇنىڭدا ئۆز ۇن يىللىق تارىخقا ئىگە ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ يازغان ئەسەرلە-رىدە، نۇتۇق ۋە ماقالىلىرىدە ۋەتەن بىرلىكىنى توغرا شەرهلىگە-نىدى. بۇ ئۆز ۋاقتىدا جاهانگىرلار ۋە ئۇلارنىڭ گۇماشتىلىرىنىڭ شىنجاڭ مەسلىسى توغرۇلۇق ئىغۋا، پىتنە ۋە هەرىكەتلىرىگە قاقشاتقۇچ زەربە بەردى.

بۇرهان شەهىدى جۇڭگونى قىزغىن سۆيەتتى. ۋەتەننىڭ ئىستىقبالىغا ئۈمىدۋارلىق بىلەن قارايتتى. ئۇلۇغ ۋەتەن جۇڭگو-دا يۇز بەرگەن تەرەققىياتلار ئۇنىڭغا زور خۇشاللىق بەخش ئېتەت-تى.

يولداش ۋاڭ جېن: «ئۇنىڭ پارتىيىگە بولغان مۇهەببىتى چوڭقۇر، شۇنىڭدەك دۆلەتنىڭ بىرلىكى ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى چەكسىز قەدىرلەيدۇ ۋە سەمىمي هىمايە قىلىدۇ،

مۇشۇ ئەڭ مۇھىم سەۋەب تۇپەيلىدىن يولداش بۇرھان شەھىدى شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشتى» ، دەپ يازغانىدى.

بۇرھان شەھىدى كەمبەغەل ئائىلىسىدە تۇغۇلغانلىقى ئۈچۈن ياش ۋاقتىدا ئوقۇش پۇرسىتىدىن مەھرۇم بولدى. لېكىن ئوقۇش-نىڭ قەدرىنى بىلگەنلىكى ئۈچۈن ئۆزلىكىدىن تىرىشىپ ئۆگەن-دى. 1929 ـ يىلى گېرمانىيىگە بارغاندا بېرلىن ئۇنىۋېرسىتې-تىنىڭ سىياسىي ـ ئىقتىساد فاكۇلتېتىغا كىرىپ ئوقۇشقا مۇۋاپىق-لەشتۈرۈلدى. ئۆمۈر بويى بىلىم ئىگىلەشكە كىرىشتى. ئۆزىنىڭ خۇسۇسىي كىتابخانىسى بار ئىدى. سوۋېتتە ۋە ئۆزىمىزدە نەشر قىلغان كىتابلارنى ئېلىپ تۇراتتى. كىتابنى كۆپ ئوقۇيتتى. ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە ئادەم ئىدى. خۇسۇسەن ماركـ-سىزم ـ لېنىنىزم ۋە ماۋ زېدۇڭ ئەسەرلىرىنى، تىل، ئەدەبـ-يات، تارىخ قاتارلىق پەنلەرنى تىرىشىپ ئۆگىنەتتى. تىلغا باي ئىدى. تۇركىي مىللەت تىللىرىنى — ئۇيغۇرچە، قازاقچە، تاتار-چە، تۇركچە تىللارنى ۋە خەنزۇچە، رۇسچە، نېمىسچە تىللارنى تولۇق بىلەتتى. بۇرھان شەھىدىنىڭ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى پەلسەپە ـ ئىجتىمائىي پەن ئىلمىي بۆلۈمىنىڭ ئەزاسى، مىللەتلەر تىل تەرەققىيات ئورنىنىڭ باشلىقى، مىللەتلەر تەتقىقات ئورنىنىڭ باشلىقى، جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ باشلىقى، شىنجاڭ ئۇنىۋېر-سىتېتىنىڭ مۇدىرى، جۇڭگو سىياسىي ـ قانۇن ئىلمىي جەمئى-يىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە تەيىنلەشتىكى سەۋەبمۇ ئۇنىڭ چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق بىلىم ئىگىسى بولغانلىقى ئۈچۈن ئىدى.

بۇرھان شەھىدى تىرىشچان ئادەم ئىدى. داۋاملىق ئۆگىنەتـ-تى ھەم يازاتتى. كىتابخانلىرىمىز بۇرھان شەھىدىنىڭ 1952 ـ يىلى يازغان «ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا» دېگەن تارىخىي

رسالىنى، «يالقۇنتاغنىڭ غەزىپى» دېگەن تارىخىي سەھنە ئەسەرىنى، «شىنجاڭنىڭ 50 يىلى» دېگەن ئەسلىمىسىنى ئوبدان بىلىدۇ. بۇرھان شەھىدى مىللىتارىست شىڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدىمۇ ۋاقىتىنى بىكار ئۆتكۈزۈشنى ئۆزىگە راۋا كۆرمەي، جاپا ـ مۇشەققەتلەرگە بەرداشلىق بېرىپ «ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، روسچە لۇغەت» توزگەن ۋە سۇن جۇڭسەننىڭ «3 مەسلەك» دېگەن كىتابىنى ئۇيغۇرچىگە تەرجىمە قىلغان.

بۇرھان شەھىدى ۋەتىنىمىزنىڭ تىنچلىق ئەلچىسى، داڭلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتچى ئىدى. ئۇ ھايات ۋاقتىدا نۇرغۇن دۆلەتلەرگە بارغانىدى. خۇسۇسەن ئەرەب دۆلەتلىرى بۇرھان شەھىدىنى ئوبدان تونۇيتتى. ئۇ دۆلىتىمىزنىڭ مۇستەقىل، ئۆزىگە ـ ئۆزى خوجا بولۇش ئاساسىدىكى تىنچلىق دىپلوماتىيىسىنى، دىنىي، مىللىي سىياسەتلەرنى ئەرەب ئەللىرىدە قىزغىن تەشۋىق قىلغان ۋە دوستلۇق مۇناسىۋەتلىرىنى ئورنىتىش ۋە مۇستەھكەملەش ئۈچۈن كۆپ كۈچ چىقارغانىدى. بۇرھان شەھىدى 1956 ـ يىلى جۇڭگو مەدەنىيەت دىپلوماتىيىسىنى باشلاپ ئەرەب دۆلەتلىرىنى زىيارەت قىلدى. بۇنىڭ ئارقىسىدىنلا جۇڭگو ھەج ئۆمىكىگە باشلىق بولۇپ ھەج سەپىرىنى داۋام قىلدى. مەنمۇ جۇڭگو ھەج ئۆمىكىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ بۇ ئەمگەككە قاتناشتىم. بۇ قېتىمقى ھەج ئۆمىكىمىز 35 كىشىدىن تەركىب تاپتى. بىزنىڭ ۋەزىپىمىز ھەج قىلىش ۋەزىپىسىنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە كۆپرەك ئەرەب دۆلەتلىرىگە بېرىپ، دوستلۇق خىزمىتى ئىشلەش ئىدى. بۇ قېتىمقى ھەج سەپىرىدە بىز سەئۇدى ئەرەبىستانى، مىسىر، سۇرىيە، لىتۋا، ئىئوردانىيە، تونىس، ئافغانىستان قاتارلىق دۆلەتلەردە بولغانىدۇق. ھەر بىر بارغان جايلاردا دۆلەت، ھۆكۈمەت باشلىقلىرى، جامائەت ئەربابلىرى بىلەن ئۇچراشتۇق ۋە سۆھبەتلەشتۇق. بۇ ئۇچرىشىشلاردا بۇرھان شەھىدى ئۆزىنىڭ تىنچلىق ئەلچىسى ۋە داڭلىق

ئىجتىمائىي پائالىيەتچى ئىكەنلىكىنى نامايان قىلدى. بۇ ۋاقىتلار-
دا بىزنىڭ ئەرەب مەملىكەتلىرىدە مىسىر بىلەن دىپلوماتىك ئالاقە-
مىز بار ئىدى. سۇرىيىدە پەقەت ۋاكالەتخانىمىز بار ئىدى. بىز-
نىڭ مىسىردىن باشقا دۆلەتلەردە ئەلچىخانىمىز بولمىغانلىقى ئۈ-
چۈن، ئۇ دۆلەتلەرگە بېرىش ۋە پائالىيەت ئېلىپ بېرىش ئوڭاي
بولمىدى. لېكىن بۇرھان شەھىدىنىڭ ئىجتىمائىي پائالىيەت جە-
ھەتتە مول تەجرىبىگە ئىگە بولغانلىقى ۋە ئەرەب دۇنياسىدا نامى
بولغانلىقى ئۈچۈن خىزمەتلىرىمىز نەتىجىلىك بولدى. بۇ دۆلەت-
لەردە دەسلەپكى قەدەمدە دوستلۇق ئاساسىنى ئورناتتۇق.

بۇرھان شەھىدى ئازادلىقتىن كېيىن ئىلگىرى- كېيىن بو-
لۇپ جۇڭگو - ھىندىنوزىيە دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى،
جۇڭگو - ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ
باشلىقى، جۇڭگو خەلق تىنچلىقنى قوغداش كومىتېتىنىڭ مۇئا-
ۋىن رەئىسى، جۇڭگو ئاسىيا، ئافرىقا ئىنقىلابىي كومىتېتىنىڭ
مۇئاۋىن رەئىسى، جۇڭگو ئافرىقا خەلقلىرى دوستلۇق جەمئىيە-
تىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، جۇڭگو - ئاسىيا، ئافرىقا ئىلمىي
جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەردە بولغانە-
دى. بۇرھان شەھىدى ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى تولۇق
جارى قىلدۇرۇپ، بارلىق كۈچ - قۇۋۋىتىنى سەرپ قىلىپ،
ھارماي - تالماي مەملىكىتىمىز جۇڭگونىڭ چەت ئەللەر بىلەن
بولغان دوستلۇقىنى تىكلەش، مۇستەھكەملەش ۋە تەرەققىي قىلە-
دۇرۇشتا ئۆچمەس تۆھپىلەرنى ياراتتى.

بۇرھان شەھىدى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بولۇپ
ئىشلىگەن ۋاقىتتا، مەن ماۋارىپ نازارىتىنىڭ نازىرى ئىدىم.
خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن كۆپ ئۇچرىشىشقا توغرا كېلەتتى.
ھەج سەپىرىدە ئۇچ ئاي بىللە بولدۇم. مەملىكەتلىك خەلق قۇ-
رۇلتاي ۋە مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش مەجلىسلىرىدە بىللە
بولدۇم. بۇرھان شەھىدىنىڭ ئاخىرقى ھاياتىغىچە بېرىش - كېد-

لىش ئالاقەم قىيىن بولدى. بۇرھان شەھىدى بىلەن بىللە بولغان ۋاقىتلىرىمدا، ئۇنىڭ كۆپ ياخشى خىسلەتلىرى ماڭا تەسىر قىلدى.

بۇرھان شەھىدى كەمتەر ئادەم ئىدى. ئۆزىنىڭ دۆلەت ۋە جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنىنىڭ يۇقىرىلىقىغا قارىماستىن، ئۇنىڭدا قىلچە مەغرۇرلۇق، تەكەببۇرلۇق يوق بولۇپ، ھەممە ئادەملەرگە ياشىنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكىگە، خىزمەت ئورنىنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكىگە، مىللەت، جىنس ۋە دىن ئېتىقادىغا قارىماستىن سەمىمىي، دوستانە مۇئامىلە قىلاتتى. بۇرھان شەھىدى چوڭقۇر ۋە ئەتراپلىق بىلىمگە ئىگە بولغانلىقى، ھاياتىدا كۆپ ئىشلارنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەنلىكى ۋە مول تەجرىبىگە ئىگە بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەر تەبقە ئادەملەر بىلەن ئورتاق تىلغا ئىگە ئىدى. سۆزلەشكەندە ھېكايە، لەتىپە، ماقال ـ تەمسىللەر بىلەن سۆزنى دەلىللەپ، ئۆزىگە جەلپ قىلالايتتى. سۆزى چوڭقۇر، مەنالىق بولۇپ، تەرىبىيۋى ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى.

ئۆگىنىشكە ماھىر ئىدى. ئۇ، ئۆزىنىڭ كەسپىگە دائىر ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى، پارتىيە، ھۆكۈمەت ھۆججەتلىرى، گېزىت ـ ژۇرناللارنى ئوقۇشتىن سىرت، ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ھەم كۆرۈپ تۇراتتى. چەت ئەل ئەدەبىياتى بىلەن ھەم شۇغۇللىناتتى. روس كلاسسىكلىرى ۋە سوۋېت ئەدەبىياتى بىلەن ئوبدان تونۇش ئىدى. ئۆگىنىش بىلەن بىلىم يېزىقچىلىقىنىمۇ ئەھمىيەت بېرەتتى.

تۇرمۇشى تەرتىپلىك ئىدى. بىر كۈنلۈك ھايات سائەت، مىنۇتلارغا بۆلۈنگەنىدى. ۋاقتىنى بەك قەدىرلەيتتى، ئىشلەشنى، ئوقۇشنىمۇ بىلىشنىمۇ بىلەتتى، ۋاقتىدا تۇراتتى، ۋاقتىدا ياتاتتى، ۋاقتىدا تاماق يەيتتى. ھەر كۈنى ئەتىگەن تۇرۇپ گىمناستىكا ئويناياتتى، كەچتە يېتىشتىن بۇرۇن خاتىرە يازاتتى. سالامەتلىكە ئەھمىيەت بېرەتتى، يېمەك ـ ئىچمەككە دىققەت قىلاتتى.

بۇرھان شەھىدى تەۋەللۇتىنىڭ 100 يىللىقىنى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ۋە سىياسىي كېڭەش ئالاھىدە خاتىرىلەشنى بەلگىلىدى. بۇ ناھايىتى ئورۇنلۇق بولدى، بۇ شىنجاڭ ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئارزۇسى ئىدى.

بۇرھان شەھىدى خەلقىمىزنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ.

جاۋابكار مۇھەررىر: دىلدار ئەزىز

مىللەتلەر ئىتتىپاقىنىڭ بايراقدارى — بۇرھان شەھىدى

جاڭ دۆڭيۇ

بۇرھان شەھىدى بىزدىن ئايرىلدى، ئۇنىڭ ماڭغان ئىزىنى ئىزدىسەك، بىر ئۆمۈر ھاياتىنى ئەسلىسەك، ئۇنىڭدىن كىشىنى ئويلاندۇرىدىغان نۇرغۇنلىغان مەسىلىلەرنى تېپىۋالالايمىز!

1

بۇرھان شەھىدىنىڭ روسىيەدىكى قازاندا تۇرغان كېچىك ۋاقتىدىلا ۋەتەن قارىشى بىخلانغانىدى. ئۇ، بوۋىسىنىڭ كۈن چىقىشنى كۆرسىتىپ: «بىزنىڭ يۇرتىمىز يىراق جايدىكى جۇڭگو دېگەن يەردە، ئۇ يەردە ئاقسۇ دەرياسى دېگەن بىر دەريا بار، ئاقسۇ دېگەن ئەسلى ئەنە شۇ»، دېگەن ھەمدە ئۇنىڭ ئوقۇپ بىلىملىك بولۇشىنى ئۈمىد قىلغان. بۇرھانمۇ ئىرادىلىك بولۇپ، دېگەندەك بوۋىسىنىڭ ئارزۇسىنى يەردە قويمىدى.

بىر تاسادىپى پۇرسەتتە، بۇرھان شەھىدى جۇڭگوغا خىزمەت-كە ئەۋەتىلىدۇ. 1912 ـ يىلى 10 ـ ئايلاردا ئەگرى ـ توقايلىق-لارنى بېسىپ ئۇرۇمچىگە كېلىپ، تېخنىكا سودا فېرمىسىدا خىزمەت قىلىدۇ. 3 ـ يىلى، يەنى 1914 ـ يىلى بۇرھان شەھىدى مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ ئېچكى ئىشلار مىنىستىرلىقىغا ئىلتىماس يېزىپ، جۇڭگولۇق تەۋەلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ.

1922 ـ يىلى ئاتا ـ ئانىسى ۋە ئىككى سىڭلىسىنى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېلىۋالىدۇ، ئائىلىسى بويىچە يۇرتىغا كېلىپ ماكانلاشقاندىن كېيىنكى ئىقتىسادىي خۇشال بولىدۇ.

XIX ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، چارروسىيىنىڭ ئۇرۇمچىدىكى ئەنگۈەندىن ئەنىياڭغىچە بولغان ئارىلىقتا «سودا چەمبىرىكى» بولۇپ، بۇ سودا چەمبىرىكى رايونىدا سەككىز فېرما ۋە 30 ئائىلىلىك سودىگەر، جەمئىي 800 دىن ئارتۇق ئادەم بار ئىدى، 1907 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدىكى زاپاس مېلىنىڭ قىممىتىلا 300 مىڭ رۇبلىغا يەتكەن، ئۇلارنىڭ ئىمپورت ـ ئېكسپورت قىلغان مالىلىرىدىن بىردەك چېگرا بېجى ئېلىنمىغان. «سودا چەمبىرىكى» ئىچىدىكى ھەممە ئىشنى چارروسىيىنىڭ كونسۇلخانىلىرى تەسىس قىلغان «شاڭزۇڭ» (سودا ئاقساقىلى) باشقۇرغان. بۇ «سودا چەمبىرىكى» دۆلىتىمىزنىڭ ئېگىلىك ھوقۇقىغا قىلغان تاجاۋۇز بولۇپ، ئىچكىرىدىكى چوڭ سودا رايونىدىكى كونسېرسىيە (ئىجارە زېمىنلار) دىن ھېچ پەرقلەنمەيتتى. ئەنگلىيە، روسىيە جاھانگىرلىرى جەنۇبىي ۋە شىمالىي شىنجاڭنى ئۆزلىرىنىڭ تاجاۋۇز قىلىشتىكى سودا بازىرى ۋە خام ئەشيانى بۇلاشتىكى بازىرى قىلىۋالغانىدى.

بۇرھان شەھىدى روسىيىنىڭ تېخنىكا سودا فېرمىسىدا خىزمەت قىلسىمۇ، ئۇ، چارروسىيە تاجاۋۇزچىنىڭ ۋەھشىلىكىنى بىۋاسىتە ھېس قىلدى. يەنە مىللىي قول سانائەتنىڭ چەت ئەل مالىلىرىنىڭ بېسىمى ئاستىدا ۋەيران بولۇشقا يۈزلەنگەنلىكىنى كۆردى. شۇ يىلى ئۇرۇمچىدىن روسىيىگە توشۇلغان يەرلىك مەھسۇلات 160 مىڭ تاي، تەخمىنەن 2400 تونىنا بولۇپ، روسىيىلىكلەر بىۋاسىتە ۋە ۋاستىلىك ھالدا شىنجاڭدىكى ئەمگەكچى خەلقىنىڭ قان تەرىنى شورىۋالغان. يەنە سۇيى ئەلۋەك، ئوت ـ چۆپى مول جايلارغا تاجاۋۇز قىلىپ، ئۆزىنىڭ چارۋىچىلىق مەيدانىنى قىلىۋالغان. مەسىلەن، تېخنىكا فېرمىسىنىڭ سانجى، گۇ-

چۆڭلاردا چارۋىچىلىق مەيدانلىرى بولغان. گۈچۈك ناھىيىسىگە قاراشلىق نەنسەننىڭ بەييانكۆلى دەريا‌سى ئەتراپىدىكى چارۋىچىلىق مەيدانىنى تىەنشىڭ قاتارلىق ئون‌نەچچە فېرما ئىگىلىۋالغان. ئۇ‌نىڭ ئۇستىگە روسىيە سودىگەرلىرى قەستەن مال بېقىپ، زىرائەتلەرنى ۋەيران قىلىۋەتكەن، دېھقانلارنىڭ ياخشى ئېتىزلىرىنى خالىغانچە يايلاق قىلىۋېلىپ، دېھقانلارنىڭ مەنپەئىتىنى زىيانغا ئۇچراتقان ۋە دۆلىتىمىزنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىغا زىيان يەتكۈزگەن. يەرلىك ئەمەلدارلار بۇنى سوراشقا ئامالسىز قالغان. روسىيە سودىگەرلىرى تېررىتورىيىدىن تاشقىرىلىق ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ يەرلىك دېھقان، چارۋىچىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغان، ئايال ئىشچىلارنى خورلىغان. بۇنداق دەھشەتلىك ئىقتىسادىي زۇلۇم ۋە كىشىلىك ھاقارەتكە ھەرقانداق ئەقلى بار جۇڭگولۇق قاراپ تۇرالمايتتى. بۇرھان شەھىدى مۇشۇنداق مۇھىتتا تۇرۇپ جۇڭگو جەلقىنىڭ روس سودىگەرلىرىگە بولغان غەزەپ ـ نەپرىتى ۋە قارشىلىقىنى كۆرۈپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ كەچۈرمىشىگە ھېسداشلىق قىلدى ھەمدە تەبئىي ھالدا جۇڭگو خەلقى تەرەپتە تۇردى. رۇس سودىگەرلىرى جۇڭگودا سودا قىلىشتا بەزى ئەمەلدارلار بىلەن تونۇشۇپ دوست بولۇشاتتى. تىەنشىڭ فېرمىسىنىڭ باش دىرېكتورى بىلەن پەن ياۋنەن تونۇش ئىدى. ئۇ تىەنشىڭ فېرمىسىنىڭ دائىملىق مېھمىنى ئىدى. بۇرھان شەھىدى ئۇلارنىڭ تەرجىمانلىقىنى ئۇستىگە ئالغان. پەن ياۋنەن بىلەن بىرگە كەلگەن لەن فامىلىلىك كىشى يۇقىرى تەبىقە ئەمەلدارلىرىدىن بولۇپ، گۇمانىتار پەنلەر جەھەتتە خېلى چوڭقۇر بىلىمى بار ئالىم ئىدى. بۇرھان شەھىدى كەمتەر، تىرىشچان بولغانلىقتىن، ئۇلار بىلەن ئالاقە قىلىش جەريانىدا بەزى كۆزى تەلىماتلىرىنى ئۆگىنىۋالدى. ئېھتىمال بۇ ئۇنىڭ كېيىن سودىنى تاشلاپ سىياسىي بىلەن شۇغۇللىنىشىدا مەلۇم مۇناسىۋىتى بولسا كېرەك.

كونا جۇڭگودىكى ئەمەلدارلار سورۇنىدا، بۇرھان شەھىدى

بىر ئاجايىپ ـ غارايىپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ شىنجاڭدىكى مىللىتارىست ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن ۋە شېڭ شىسەي ھۆكۈمـ رانلىقىنى بېشىدىن كەچۈرگەن، چەتكە سۈرگۈن قىلىنغان، تۇرـ مىگە تاشلانغان، ئەمەلدارلار سورۇنىدا ئاز كۆرۈلىدىغان شەخس. كېيىن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلدى. ئۇ يەنە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي رەھبەرلىرى تەرىپىدىن مۇئاۋىن رەئىس، رەئىسلىككە كۆرسىتىلدى. ئۇنىڭ سەۋەبى ئىنتايىن كۆپ، مەسىلەن، كۆپ خىل تىلنى بىلگەنلىكى، كەمتەر، چىـ قىشقاق بولغانلىقى قاتارلىقلار. مېنىڭچە، بۇ مۇھىم ئامىل ھېـ سابلانمايدۇ، چۈنكى، بۇ خىل كىشىلەر جەمئىيەتتە ئانچە كەم ئەمەس. مېنىڭچە، ئەڭ مۇھىمى، بۇرھان شەھىدى كۈچلۈك ۋەتەن كۆزقارىشىنى تىكلەپ ئۆزىنى ئائىلە، دۆلەتنىڭ تەقدىرى بىلەن باغلىغان. ئۇ كونا جۇڭگودىكى ئاز تېپىلىدىغان ئىنقىلابىي ئىدىيىسى ۋە ۋەتەننى قۇتقۇزۇش ئېڭى بىخلانغان ئەمەلدار.

2

بۇرھان شەھىدىنىڭ مىللەت قارىشىنىڭ شەكىللىنىشى ئۇـ نىڭ كۆرگەن، ئاڭلىغان ۋەقەلىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

بۇرھان شەھىدى 1912 ـ يىلى ۋەتەننىڭ غەربىي دەرۋازىسـ ىدىن ۋەتەن تۇپرىقىغا قەدەم قويغان ۋاقىت دەل ئىلى قوزغىلىڭـ ىنىڭ ئوت ـ ئۇچقۇنلىرى تېخى ئۆچمىگەن ۋاقىت ئىدى. ئىلى قوزغىلىڭى ياڭ زەنشۇي باشچىلىقىدىكى ئىنقىلابىي پارتىيىدىكـ ىلەر بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەر بىرلىشىپ تەشكىللىنىپ، فېئو ـ دالىزمغا قارشى كۆتۈرۈلگەن قوزغىلاڭ — شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ بىر تەركىبىي قىسمى ئىدى. بۇ جاھانگىرلىككە، فېئودالىزمغا قارشى زور كۈرەشنىڭ تەسىرىدە، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر خەلقىمۇ ئىككى چوڭ كۈرەشنى قوزغىدى. بىرى، (خوتەندىكى) چىرا

ۋەقەسى بولۇپ، شۇ يەردىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ گېلاۋخۇينىڭ قوللىشى بىلەن روسىيە مۇھاجىرلىرىنىڭ خەلقنى بوزەك قىلغاذ-لىقىغا قارشى بىرلىكتە ئېلىپ بارغان كۈرىشى بولۇپ، جاھاذ-گىرلىككە قارشى خاراكتېرگە ئىگە ئىدى؛ يەنە بىرى، تۆمۈر خەلىپە رەھبەرلىك قىلغان قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى بولۇپ، ئۇمۇ شۇ يەردىكى خەلقنىڭ ھېسداشلىقى ۋە قوللىشىغا ئېرىشتى. بۇ دېھقانلارنىڭ شا مەخسۇت ۋاڭنىڭ سېلىق، ئېكسپە-لاتاتسىيىسىگە قارشى ئېلىپ بارغان كۈرىشى بولۇپ، ئۇمۇ فېئو-دالىزمغا قارشى خاراكتېرگە ئىگە ئىدى؛ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا پارتلىغان تۇرپاندىكى ئەمەت قوزغىلىڭىنىڭ خاراكتېرى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ خاراكتېرى بىلەن ئوخشاش ئى-دى. يۇقىرىدىكى بارلىق قوزغىلاڭ ۋە ۋەقەلەر بۇرھان شەھىدىدە شىنجاڭدىكى مىللەت مەسىلىسى توغرىسىدىكى دەسلەپكى ھېسسىي بىلىشنى پەيدا قىلدى، ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇچ نۇقتىغا بۆلۈنگەن: بىرى، شىنجاڭدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭى ماھىيەتتە يەر مەسىلىسى؛ ئىككىنچىسى، شىنجاڭدىكى مىللەت مەسىلىسى جاھانگىرلىككە ۋە فېئودالىزمغا قارشى تۇرۇش بىلەن مەلۇم باغلىنىشلىققا ئىگە؛ ئۈچىنچىسى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت بىرلەشكەندە كۈرەشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگىلى بولىدۇ.

رېئال كۈرەش بۇرھان شەھىدىنىڭ مىللەت قارىشىنى تېخى-مۇ چوڭقۇرلاشتۇردى. جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن شىنجاڭنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قارىماي، ھە دەپ ئەسكەر كۆپەيتىپ خەلقنى زار - زار قاقشاتتى. خېشى مىلىتارىستى ما جۇڭيىڭ ئىككى قېتىم شىنجاڭغا كىرىپ، ئالدا-دا خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىرلىشىپ ئۆلكە ئارمىيىسى بىلەن ئۇرۇش قىلدى، كېيىن يەنە ئالتايغا باردى، مەغلۇپ بولۇپ جەنۇبقا چېكىنىش يولىدا قازاق ئاقسۇاقاللىرىغا خەت يېزىپ، ئۇلا-ردىن «مۇسۇلمانلاردىن ئۆز ھاكىمىيىتىنى قۇرۇش» نى تەلەپ

قىلدى. يەنە: «سىلەر بىر يىل بۇرۇن ئالتايدا نۇرغۇن خەنزۇ، رۇس، موڭغۇللارنى ئۆلتۈردۈڭلار. . . خەنزۇ ھاكىمىيىتى سەلەردىن ئۆچ ئالماي قالمايدۇ»، دەپ قۇتراتقۇلۇق قىلىپ، نۇرغۇن قازاق چارۋىچىلىرىنىڭ يۇرتىنى تاشلاپ چىڭخەيگە كۆچۈپ، ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى تارتىشىغا سەۋەب بولدى. 1933 - يىلى قىشتا، ئەنگلىيە سابىت دامولللىنىڭ قەشقەردە ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى پەيدا قىلىشىغا قۇتراتقۇلۇق قىلدى، ئۇ ئۇچ ئاي مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ خەلققە ئېلىپ كەلگەن بالايىئاپىتى ئىنتايىن ئېغىر بولدى. جاھانگىرلار 1937 - يىلى يەنە مەخمۇت مۇھىتى، ما خۇسەن توپىلىڭىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، ئوخشاشلا يەرلىك خەلققە ئېغىر ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى ئېلىپ كەلدى.

ئىجابىي ۋە سەلبى ئىككى تەرەپتىن ئالغان ساۋاق: شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلار بىلەن بىرلەشكەندىلا جاھانگىرلىك، فېئودالىزمغا قارشى كۈرەشتە مۇئەييەن دەرىجىدىكى غەلىبىگە ئېرىشەلەيدۇ. مىللىي بۆلگۈنچىلىكنى پەيدا قىلىشنى قەست قىلغان جاھانگىرلار ۋە ئۇلارنىڭ غالچىلىرى مىللەتلەر ئارا ئازازلىقنى پەيدا قىلىشنى خام - خىيال قىلغان، قارا نىيەتچىلەر ھەرخىل ئۇسۇللار بىلەن مىللىي زىددىيەتتىن پايدىلىنىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنى بالا - قازاغا ئىتتىرگەن. رېئال كۈرەش جەريانىدىكى كۆچلۈك سېلىشتۇرما بۇرھان شەھىدىنىڭ كۆڭلىدە كەسكىن بۇرۇلۇش پەيدا قىلدى. بۇ ۋاقىتتىكى بۇرھان بۇرۇنقى بۇرھان ئەمەس ئىدى. ئۇ سوتسىيالىستىك سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە ئومۇمىي كرىزىس يۈز بەرگەندىن كېيىنكى كاپىتالىستىك گېرمانىيىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆردى. جۇڭگونىڭ بىر ئاز سانلىق مىللەت ئەمەلدارى بولۇش سۈپىتى بىلەن، كۆپ مىللەتلىك سوتسىيالىستىك سوۋېت ئىتتىپاقىدىن مىللەتلەر مەسىلىسىنى ھەل قىلىشنىڭ نۇرىنى كۆرۈۋالدى.

بۇرھان شەھىدى گېرمانىيىگە ئىككى قېتىم بارغان. موسكـ
ۋادىن ئۆتكەندە بېستروفنى زىيارەت قىلغان، بېستروف بۇرۇن
سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بولۇپ،
ئۇنىڭ بىلەن ياڭ زېڭشىنغا تەرجىمان بولغاندا تونۇشقان ھەم
دوست بولغان. بېستروف ئۇنىڭغا شىنجاڭغا بېرىش ئالدىدا تۇر-
غان پوگوننىنى تونۇشتۇرىدۇ. بېستروف، پوگوننىلارنىڭ يارد-
مى ۋە تونۇشتۇرۇشى بىلەن بۇرھان شەھىدى ئىنقىلابىي خىزمەت-
كە رەسمىي قاتنىشىدۇ. ئارقىدىنلا بۇرھان شەھىدى كوممۇنىس-
تىك ئېنتېرناتسىئونال شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتكەن جۇڭگو
كوممۇنىستىك پارتىيە ئەزالىرىدىن يۇ شيۇسۇڭ (مەخپىي ئىسمى
ۋاڭ شۇچىڭ)، جاڭ يىۋۇ قاتارلىقلار بۇرھان شەھىدىنىڭ ئىنقـ-
لاب ئىستىقبالى ئۈستىدە ئىزدىنىدىغان يېقىن دوستلىرى بولۇپ
قالدى. بۇرھان شەھىدى ماركسىزم ۋە ماركسىزملىق مىللەت
قارىشىغا بولغان چۈشەنچىسىنى سۆزلىگەندە مۇنداق دېگەنىدى:
«مەن ۋەتىنىمنى، خەلقىمنى قۇتقۇزۇش يولىدا قاراڭغۇلۇق ئـ-
چىدە يەككە ـ يېگانە تەمتىرەپ يۈرۈشتىن قۇتۇلۇپ، ئۇنى دۇنيا-
دىكى پرولېتارىيات ۋە ئېزىلگۈچى خەلقنىڭ كونا دۇنيانى ئۆزگەر-
تىش ئىشى بىلەن زىچ بىرلەشتۈرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بول-
دۇم». باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، بۇرھان شەھىدى جۇڭگوغا
ئوخشاش قالاق، كۆپ مىللەتلىك دۆلەتتە پەقەت پۈتۈن مەملىكەت
خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىقى، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى مىللەت-
نىڭ ئىتتىپاقلىقى بولغاندىلا ئاندىن ئىنقىلابنى غەلىبىگە ئېرىش-
تۈرگىلى، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئازادلىقىنى قولغا كەلتۈرگـ-
لى بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن.

بۇ ۋاقىتقا كەلگەندە، بۇرھان شەھىدىنى يەنىلا كونا جەمئـ-
يەتتىكى ئەمەلدارلار سورۇنىدىكى تۈز ئەمەلدار، دېسەك بول-
ماس، ئۇنى كونا ھاكىمىيەتنى دەپنە قىلغان، كوممۇنىستىك
ئىدىيىۋى ئاڭغا ئىگە ئىنقىلابچى، دەپ قارىشىمىز لازىم.

3

بۇرھان شەھىدىدە ئادەتتىكى ئەمەلدارلاردىن يۇقىرى ئىدىيە-
ۋى مەنزىل بولغانلىقتىن، ئۇنىڭ بېجىرگەن ئىشلىرى، ئېرىش-
كەن ئۇنۇملىرىمۇ دائىم باشقىلاردىن يۇقىرى تۇراتتى، شۇڭا ھەر-
مىللەت خەلقى ئۇنىڭغا ھەقىقىي قايىل بولاتتى. ئۇنىڭ ئىچىدىكى
گەۋدىلىك بىر نۇقتا ھەر ۋاقىت، ھەر جايدا مىللەتلەر ئىتتىپاق-
لىقىنى سۆزلەش بولۇپ، بۇ بۇگۈنكى كۈندە ئادەتتىكى ھەممە
كىشى ئەمەل قىلىدىغان بىر پرىنسىپ بولسىمۇ، ئەمما سىنىپىي
زۇلۇم ھەممە يەرنى قالىغان كونا جەمئىيەتتە بۇ بەكمۇ قىممەت-
لىك. بۇرھان شەھىدى 1933 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ۋەتەنگە قايتىپ
كېلىپلا ئالتايغا تىنچلاندۇرۇش ئەلچىسى قىلىپ تەينىلەنگەنلىك
تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇۋالىدۇ، ئۇ، كۈندىلىك خاتىرىسىگە
مۇنداق دەپ يازىدۇ: «نۆۋەتتىكى ئەڭ مۇھىم ئىش، مىللەتلەر
ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش». ئۇ ۋاقىتلاردا ئالتايدىكى ئاساسلىق
ئاھالە قازاق، ئۇنىڭدىن قالسا موڭغۇل، ئۇنىڭدىنمۇ قالسا خەن-
زۇ، خۇيزۇ، ئۇيغۇر ئىدى، يەنە ئاز سانىدىكى رۇسلارمۇ بار
ئىدى. لېكىن ما جۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدىكى ما خېيىڭ ئالتاي،
تارباغاتاي قاتارلىق جايلارغا سۇقۇنۇپ كىرىپ، «شىنجاڭ قىزىل-
لاشتى» دەپ پىتنە ـ پاسات تارقاتتى. «دىنىي دۆلەت» قۇرۇش
بايرىقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، «مۇسۇلمانلارنى ئازاد قىلىش» شو-
ئارىنى توۋلاپ، مىللەتلەر مۇناسىۋىتىگە بۆلگۈنچىلىك سالدى،
ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇقمايدىغان قازاق چارۋىچىلار شەرقتىكى تاغ-
لىق رايونلارغا يۆتكىلىپ، شەرقتىكى چىڭخەيگە قېچىشقا تەييار-
لاندى. يېزىلاردىكى خەنزۇلارمۇ تېرىلغۇ يەرلىرىنى تاشلاپ قېچە-
چىشقا مەجبۇر بولدى، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى چارۋىلار ئۆز-
لىدىغان، ئادەملەر ئاچلىقتىن ئۆلىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلۈشكە
باشلىدى. ھەر مىللەت خەلق ئاممىسى پاراكەندىچىلىككە چۈ-

شۇپ، جەمئىيەت تىنچسىزلاندى.

بۇرھان شەھىدى ھەممىنى ئويلاپ قويغان بولۇپ، ئىش ھەرقانچە ئالدىراش بولسىمۇ تەمتىرىمىدى. ئۇ ئالدى بىلەن ئامال قىلىپ قازاق قەبىلە باشلىقلىرىنى ئىتتىپاقلاشتۇردى، ئاندىن قازاق چارۋىچىلىرىنىڭ شەرقە كۆچۈشىنى توسۇش نەسىھىتىنى قىلدى؛ ئارقىدىن قازاقلار بىلەن موڭغۇللار، موڭغۇللار بىلەن خۇيزۇلار ئوتتۇرىسىدىكى ئارازلىقنى تۈگەتتى. پىتنە ـ پاساتنىڭ مەنبەيى، ھەقىقىي ئەھۋالىنى ئېچىپ تاشلىدى، ئۇ ھەرقايسى مىللەتلەرگە ئالتايدىكى قىرغىنچىلىق ھەم بەختسىزلىك ۋەقەسىنىڭ گومىنداڭ مىلىتارىستى ما جۇڭىيڭ پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ كەلتۇرۈپ چىقارغانلىقىنى، نۆۋەتتە ئەڭ مۇھىمى، ھەر مىللەت خەلقى ئىتتىپاقلىشىپ، ئورتاق دۈشمەن ما خېيىڭ، ما رۇلۇڭغا قارشى تۇرۇش ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈردى. بۇرھان شەھىدىنىڭ ئالتايدىكى تىنچلاندۇرۇش خىزمىتى، كونا جەمئىيەتتە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدا چىڭ تۇرغانلىقىنىڭ نەمۇنىسى بولالايدۇ.

ئالتايدىكى قالايمىقانچىلىق بېسىقتۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇرھان شەھىدى بۇيرۇقلا بىنائەن باركۆلگە قازاقلار مەسلىسىنى ھەل قىلغىلى بېرىپ، ئۇلارنى چىڭخەيگە يۆتكەلمەسلىككە نەسىھەت قىلىپ توسۇيدۇ. بۇ ۋاقىتتا، بۇرھان شەھىدى يەرلىك مەسئۇلاتلار شىركىتىنىڭ دىرېكتورى بولۇپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق مەسئۇلاتلىرى ئىقتىسادىنى ئالماشتۇرۇشنى ئاساس قىلغان ئۇسۇلنى قوللىنىدۇ. سالاھىيىتى، ئورنى ۋە ئۇسۇلى ئۆزگەرگەن بولسىمۇ، ئاساسىي پرىنسىپىنى ئۆزگەرتمەيدۇ، يەنىلا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى نىشان قىلىپ، مىللەتلەر ئارا ئىشەنچىنى تىكلەيدۇ، شۇڭلاشقا چارۋىچىلارنى شەرقە قېچىشقا كۇشكۇرتۇش پىتنە ـ پاساتلىرى ئۆزلىكىدىن يوقىلىدۇ، چارۋىچىلار تىنچلىنىدۇ.

بۇرھان شەھىدى ھاياتىدا كىتاب يېزىپ تەلىمات يارىتىش،

ماجرالارنى بىر تەرەپ قىلىشتا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنىڭ مۇ-
ھىملىقىنى قايتا - قايتا تەكىتلىدى. شىنجاڭ ھەربىي، مەمۇرىي
دائىرىلىرىنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش ھارپىسىدىكى
ھەرخىل مەسىلىلەرنى بىر تەرەپ قىلغاندا، بۇ تېخىمۇ ئېنىق
بولدى. بۇ جەھەتتىكى ماقالىلەر كۆپ بولغانلىقتىن، بۇ يەردە
قايتا تەكرارلىمايمەن.

كونا جەمئىيەتتە بۇرھان شەھىدىنىڭ شىنجاڭدىكى ھەرمىل-
لەت خەلقىنىڭ قىزغىن سۆيۈشىگە ۋە قوللىشىغا ئېرىشىشتىكى
تۈپ سەۋەب، ئۇنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىق بايرىقىنى باشتىن -
ئاخىر ئېگىز كۆتۈرگەنلىكىدە، ئۇ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنىڭ
بايراقدارى بولۇشقا مۇناسىپ.

4

بۇرھان شەھىدى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى بايرىقىنى ئېگىز
كۆتۈرۈشتە باشتىن - ئاخىر چىڭ تۇرۇشنى، ئۇنىڭ ۋەتەننىڭ
بىرلىكىنى ئىزچىل قوغداش ئېتىقادىدىن ئايرىپ قارىغىلى بول-
مايدۇ. بۇرھان شەھىدى ئالتايدا قالايمىقانچىلىقنى بېسىقتۇرۇش
بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان ۋاقىتتا، سابىت داموللا قەشقەردە ئاتال-
مىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى قوراشتۇر-
دى. ئۇ ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا مەيدانغا
كەلگەن بۆلۈنمە ھاكىمىيەت بولۇپ، مەقسەت، شىنجاڭنى ۋەتەن
قوينىدىن ئايرىپ چىقىپ، ئەنگلىيىنىڭ مۇستەملىكىسى قىلىش
ئىدى. ئەمما، بۆلگۈنچىلىك كىشىلەر قەلبىگە ياقمىدى، ئۇچ
ئايدىن كېيىنكى 1934 - يىلى 2 - ئايدا ئۇ خەلق تەرىپىدىن
بىتچىت قىلىندى. ئۇنىڭغا ئەجەللىك زەربە بەرگىنى باشقىلار
ئەمەس، بەلكى شىمالىي شىنجاڭدا مەغلۇپ بولۇپ جەنۇبىي شىن-
جاڭغا چېكىنگەن ما جۇڭيىڭ قول ئاستىدىكى ما شىمىڭ قاتار-

لىقلار ئىدى. بۇ بۆلگۈنچىلىك تىل بىرىكتۈرۈشكە، بۇرھان شە-ھىدى ئالتايدا تۇرۇپ جەنۇبىي شىنجاڭدىكى دوستلىرىغا خەت يېزىپ ئۇلارنىڭ ۋەزىيەتنى تونۇپ يېتىپ، ئۇ خىل كىشىلەر بىلەن بىرگە بولماسلىققا نەسىھەت قىلدى.

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتىلىغان ۋاقىتتا، بۇرھان شەھىدى شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە ئىدى، كېيىن قويۇپ بېرىلدى. ئۇ بۇ ئىنقىلابنى قوللىدى، ئەمما ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» بايرىقى ئاس-تىدا بۆلگۈنچىلىك قىلىشىغا قارشى تۇردى. ئۇ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشكەنلىكىنى ئېنىق بىلەتتى. ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقى كونسولى ئالدىدا بۇ پوزىت-سىيىسىنى بىلدۈردى. كېيىنكى سۆز ـ ھەرىكىتىمۇ بۇ نۇقتىنى ئىسپاتلىدى. ئۇ ۋاقىتقا نىسبەتەن ئېيتقاندا مېڭىسى سەگەك، مەيدانى ئېنىق ئىدى.

سېپىق نامى پۈر كەتكەن پانتۈركىست مەسئۇد گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسلىك ئورنىغا يۆلەپ ئولتۇرغۇزۇلغاندىن كېيىن بۇرھان شەھىدى، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە شىنجاڭ خەلقىنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى. مەسئۇد مۇھەممەت ئىمىن بىلەن بىرلىشىپ، شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنىڭ قوشۇمچە پروفېسسورلۇق سالاھىيىتى بىلەن ياش ئوقۇغۇچىلارغا ياسالغان «تارىخ» تىن دەرس سۆزلەپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پار-چىلاش ۋە مىللەتلەر مۇناسىۋىتىگە بۆلگۈنچىلىك سېلىشقا ئاشكارا قۇتراتقۇلۇق قىلدى.

بۇرھان شەھىدى نەنجىڭدە «ھۆكۈمەت ئەزاسى»، «زۇڭتۇڭ مەھكىمىسى مەسلىھەتچىسى» نامىدىكى ۋەزىپىلەرنى ئۆتەپ شىن-جاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، بۇ خىل ئىنكاسلارنى ئاڭلايدۇ ھەمدە شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنىڭ قوشۇمچە باشلىقلىق سالاھىيىتى بىلەن پۈتۈن ئىنىستىتۇتتىكى بارلىق ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار

يەغىنىدا مۇھەممەت ئىمىننىڭ خاتا نەزەرىيىسىگە رەددىيە بېرىپ: «شىنجاڭ ئىككى مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان جۇڭگونىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ كەلدى. خۇددى جۇڭگو بىرلا مىللەتنىڭ ئەمەس، ھەممە مىللەتنىڭ جۇڭگوسى بولغىنىدەك، شىنجاڭمۇ بىرلا مىللەتنىڭ ئەمەس، بەلكى ھەممە مىللەتنىڭ شىنجاڭى، ئەگەر شىنجاڭدا بىرلا ئۇيغۇر مىللىتى بار دېيىلسە، ئۇنداق- تا شىنجاڭ دائىر بىسىدە چوڭ مىللەتچىلىك خاتالىقى سادىر بولغان بولىدۇ، مەملىكەت بويىچە ئالغاندا يەرلىك مىللەتچىلىك يەنى تار مىللەتچىلىك خاتالىق سادىر بولغان بولىدۇ».

ئىككى خىل تارىخىي قاراش، دۆلەت قارىشىغا بول- غان بەس - مۇنازىرە ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە كۇچلۇك ئىنكاس قوزغىدى. بۇرھان شەھىدىنىڭ تارىخىي پاكىت، ئاساسقا ئىگە بولغان يوللۇق كۆرۈشى، تەبىئىي ھالدا كەڭ ئوقۇتقۇچى، ئوقۇ- غۇچىلارنى قايىل قىلدى. مۇھەممەت ئىمىن قاتارلىقلارنىڭ بۇر- ھان شەھىدىگە شەخسىي ھۇجۇم قىلىشتىن باشقا ئامالى قالمىدى.

مەسئۇد ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنى ئىنتايىن غەزەپلەندۈردى. جاڭ جىجۇڭ- مۇ ئۇنى ئۆلكە رەئىسلىكىگە كۆرسىتىشنىڭ بىر خاتالىق ئىكەن- لىكىنى تونۇپ يېتىپ، نەنجىڭ تەرەپنىڭ بۇرھان شەھىدىنى ئۆلكە رەئىسلىكىگە قويۇشىنى ئامالىنىڭ بارىچە قايىل قىلدى، بۇنى ئەخمەتجان قاسىمى جاڭ جىجۇڭغا بۇرۇنلا ئېيتقانىدى.

1949 - يىلىنىڭ بېشىدا، بۇرھان شەھىدى ئۆلكە رەئىسلى- كىگە رەسمىي تەينىلەندى. ئۇنى قۇتلۇقلايدىغانلار ئىچىدە ئەڭ- لىيىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلىمۇ بار ئىدى، ئۇ ئوچۇق - ئاشكارا قىلىپ، ئەنگلىيىنىڭ «شەرقىي تۈركىستان (شىنجاڭنى دېمەكچى) نىڭ مۇستەقىللىقى» ئۈچۈن ياردەم بە- رىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. بۇرھان شەھىدى ئوچۇقلا قىلىپ: «ئۆلكىمىزنىڭ تارىخىغا، سىياسىي ئالاھىدىلىكى ۋە

جۇغراپىيىلىك شارائىتىگە ئاساسەن، مەن شىنجاڭ مۇستەقىل بولۇشى لازىم، دەپ قارىمايمەن، بىز جۇڭگودىن ئايرىلالمايمىز»، دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئەنگلىيە ئەلچىسى: «گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بۇگۈنكى كۈندە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بىلەن ئەتە مەۋجۇت بولۇشى ناتايىن»، دەيدۇ. بۇرھان شەھىدى ئۇلاپلا رەددىيە بېرىپ: «گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مەۋجۇت بولماسلىقى مۇمكىن، لېكىن جۇڭگو يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋېرىدۇ»، دەيدۇ. بۇنداق ئۆتكۈر سۆزنى ئۆز ۋاقتىدىكى شىنجاڭ سىياسىي ساھەسىدىكى ھەممە كىشىنىڭ ئېغىزىدىن چىقىرالمىشى ناتايىن ئىدى.

بۇرھان شەھىدى مۇشۇنداق دېدى، مۇشۇنداق قىلدى. ئۇ زاۋالىققا يۈز تۇتقان كونا جۇڭگونىڭ كەينىدە يېڭى جۇڭگونىڭ چوڭ قەدەم بىلەن سۈبھىگە قاراپ ماڭغانلىقىنى كۆردى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆلكە رەئىسلىك ئورنى ۋە ئىمتىيازىدىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، جاھىل ئۇنسۇلارنىڭ بارلىق سۈيىقەستىنى مەغلۇپ قىلىپ، يېڭى جۇڭگونى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن زور ھەسسە قوشتى.

تەرجىمە قىلغۇچى: تۇرغۇن ئۆمەر
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

بۇرھان شەھدىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىدىن ئۆگىنىپ، شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي مۇقىملىقى ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرەيلى

شېرىپجان دامولا ھاجى

1995 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى سادىق كومموندىزم جەڭچىسى، ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر، ئاتاغلىق ئىجتىمائىي پائالىيەتچى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن ۋەكىلى، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش 6 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى يولداش بۇرھان شەھىدى تۇغۇلغانلىقىغا 100 يىل تولغان خاتىرە كۈن. ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەش سۆھبەت يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، بۇرھان ئەپەندىنى ئەسلەپ، ئۇنىڭ ھايات چېغىدا ۋەتەنىڭ بىرلىكى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ئۈچۈن، ھەرمىللەت خەلقىنىڭ تەرەققىياتى، گۈللىنىشى ۋە ئالغا ئىلگىرىلىشى ئۈچۈن، جۇڭگو خەلقىنىڭ دۇنيا خەلقلىرى بىلەن بولۇپمۇ ئىسلام دۆلەتلىرى خەلقلىرى بىلەن بولغان دوستلۇقىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن، دۇنيانىڭ تىنچلىقى ئۈچۈن قوشقان زور تۆھپىسىنى مەدھىيىلىدى. بۇنداق قىلىش ئىنتايىن زۆرۈر بولۇپ، ناھايىتى مۇھىم سىياسىي ئەھمىيەتكە ئىگە. بۇ شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ گۈللىنىش، ئالغا بېسىش ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشتا ھەمدە پارتىيىنىڭ مىللەتلەر، دىن سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك رو-

هىنى جارى قىلدۇرۇشتا پائال تۇرتكىلىك رول ئويناىدۇ.

يولداش بۇرهان شەهىدىنىڭ هاياتى ئاجايىپ هايات، ئىنقىلابىي هايات، ۋەتەنىنىڭ بىرلىكى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى هىمايە قىلىش، هەرمىللەت خەلقىنىڭ ئالغا بېسىش ئىشلىرىنى گۈللەندۇرۇش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن كۈرەش قىلغان هايات بولۇپ، كىشىلەر ئۈچۈن شانلىق ئۈلگە تىكلەپ بەردى. ئۇ شىنجاڭدا ئۇزۇن يىل خىزمەت قىلغان بولۇپ، ۋەتىنىمىزنىڭ چېگرا رايونىنىڭ ئازادلىقى ۋە قۇرۇلۇش ئىشلىرى ئۈچۈن ئالاهىدە تۆهپە يارatتى. شىنجاڭدىكى هەرمىللەت خەلقى ئۇنى ئەسلەيدۇ، هەرمىللەت مۇسۇلمان ئاممىسىمۇ ئۇنى ياد ئېتىدۇ. بۇرهان شەهىدىنىڭ ئىسمى تارىخ سەهىپىسىدىن مەڭگۈ ئورۇن ئالىدۇ.

بۇرهان ئەپەندى ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر بولۇپ، هەرمىللەت خەلقىنىڭ گۈللىنىشى، ئالغا بېسىشىغا كۆڭۈل بۆلەتتى، ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى هىمايە قىلىپ، پارتىيىنىڭ مىللەتلەر، دىن سىياسىتىنى تەشۋىق قىلىپ ئىزچىللاشتۇراتتى؛ ئۇ دائىم دىنىي ساهەدىكى زاتلارنىڭ ئىدىيىسى، تۇرمۇشى، خىزمىتىگە كۆڭۈل بۆلەتتى. ئۆزىنىڭ مول بىلىمى، يۇكسەك ئىنسانىي پەزىلىتى ۋە جەمئىيەتتىكى ئالىيجاناب ئابرويى ئارقىلىق دىنىي زاتلارنى تەربىيىلەپ ۋە ئۇلارغا ياخشى تەسىر قالدۇرۇپ، ئۇلاردىن پارتىيىنى، ۋەتەننى، دىننى سۆيۈشنى تەلەپ قىلاتتى. ئۇنىڭ يېتەكچىلىكى ۋە ياردىمىدە، شىنجاڭدىكى نۇرغۇنلىغان دىنىي ساهەدىكى زاتلار ئىلغار دىنىي زات ۋە ۋەتەنپەرۋەر بولۇپ يېتىشىپ چىقىپ، هەرمىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈش ئۈچۈن تۆهپە قوشتى. بۇرهان ئەپەندىنىڭ چىقىشقاق، ئاممىا بىلەن زىچ ئالاقە باغلايدىغان ئالىيجاناب پەزىلىتى ماڭا ئۇنتۇلغۇسىز تەسىرات قالدۇرغانىدى. بۇرهان ئەپەندى جۇڭگو ئىسلام دىنىي جەمئىيىتىنىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن بىرى بولۇپ، ئىلگىرى ئىسلام دىنىي

جەمئىيەتنىڭ 1ـ، 2 ـ، 3 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ مۇدىـ
رى، 4 ـ، 5 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ پەخرى باشلىقى بولـ
غان. ئۇ، ئىسلام دىنىي جەمئىيىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە تەرەققىيا
تى ئۈچۈن مۇھىم تۆھپە قوشقان. ئۇنىڭ رەھبەرلىكىدە، ھەر
دەرىجىلىك ئىسلام جەمئىيەتلىرى خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ دىنغا ئە
شىنىش ئەركىنلىكى سىياسىتىنى ئىزچىللاشتۇرۇشىغا ھەمكار
لىشىپ، ئىسلام دىنىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىسىنى جارى قىلدۇردى؛
ھەر دەرىجىلىك ئىسلام جەمئىيەتلىرى ئىسلام دىنىي ساھەسىدىكى
زاتلار ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ قانۇنىي ھوقۇق ـ مەنپەئىتىنى ھىمايە
قىلىش ئۈچۈن ئىلمىي ئىشلارنى ياخشى ئېلىپ بېرىپ، ھەرمىـ
لەت مۇسۇلمان ئاممىسىنى ئىنتىپاقلاشتۇرۇپ ۋەتەننى سۆيۈپ،
سوتسىيالىستىك ماددىي ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا پائال
قاتنىشىپ، ۋەتەننى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۇلۇغ ئىشلىرىنى ئىلـ
گىرى سۈرۈش، ھەرقايسى دۆلەتلەردىكى مۇسۇلمانلار بىلەن بولـ
غان دوستانە ئالاقە ۋە بېرىپ ـ كېلىشنى راۋاجلاندۇرۇپ ۋە
كۈچەيتىپ، دۇنيا تىنچلىقىنى ھىمايە قىلىش ئۈچۈن ئاكتىپ
كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىدى. بۇرھان ئەپەندىنىڭ شەھىرىمىزدىكى
مۇسۇلمان ئاممىسى ئىچىدە تەسىرى چوڭ، ئىناۋىتى يۇقىرى
ئىدى، گەرچە ئۇ ۋاپات بولغان بولسىمۇ دىندار ئامما ئىزچىل
تۇردە ئۇنىڭ ئېسىل ئەخلاقىي پەزىلىتىنى مەدھىيىلىمەكتە ۋە ياد
ئەتمەكتە.

بىز دىنىي ساھەدىكى زاتلار بۇرھان ئەپەندىنى ئەسلەيمىز،
ئۇنىڭ بۇلاققا ئوخشاش ئىنسانلارغا بەخت يارىتىغان ئەخلاق پەزىـ
لىتىنى مەدھىيىلەيمىز ۋە ياد ئېتىمىز. ئۇنىڭ ۋەتەننى سۆيۈش،
ۋەتەننىڭ ئىنقىلابىي ۋە قۇرۇلۇش ئىشلىرى، ۋەتەننى بىرلىككە
كەلتۈرۈش چوڭ ئىشلىرى، دۇنيانىڭ تىنچلىق ئىشلىرى ئۈچۈن
بىر ئۆمۈر كۈرەش قىلىشتەك ئالىيجاناب روھىدىن ئۆگىنىمىز.
بىز يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا پارتىيىنىڭ مىللەتلەر، دىن سە

ياستىنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇپ، دىنىي ئىشلارنى ياخشى باشقۇرۇپ، ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىقى، گۈللىنىشى ۋە ئالغا بېسىشى ئۈچۈن تېگىشلىك تۆھپە قوشىمىز.

تەرجىمە قىلغۇچى: جۇرئەت ئابلىمىت
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

شىنجاڭنىڭ گۈللىنىشى ۋە تەرەققىياتى ئۈچۈن كۈرەش قىلغان ھايات

— دادام بۇرھان شەھىدنى ئەسلەيمەن

نۇسرەت شەھىدى

دادام بىر ئەسىرگە يېقىن ياشاپ، بىز بىلەن مەڭگۈلۈككە خوشلاشتى. مېنىڭ دادام بىلەن بىرگە بولغان ۋاقىتلىرىم كۆپ-رەك بولدى، ئەمما ئايرىلىپ تۇرغان ۋاقىتلىرىمۇ ئاز بولمىدى. ئايرىلىپ تۇرغان ۋاقىتلىرىمدىمۇ ئۇچرىشىپ تۇردۇم ۋە خەت - ئالاقە قىلىپ تۇردۇم، بۇ جەريانىدا ئۇنىڭ ماڭا بەرگەن تەربىيىسى، نەسىھەت ۋە ئۈمىدلىرى قەلبىمدە مەڭگۈ ساقلاند-ىغۇسى.

1988 - يىلى 11 - ئايدا، مەن بېيجىڭغا بېرىپ تۆت ئايغا يېقىن ئۇنىڭ يېنىدا بولدۇم. بۇ مەزگىلدە دادام كۆپرەك دوختۇر-خانىدا داۋالىنىپ ياتتى. مەن دائىم بېرىپ ئۇنىڭدىن ئەھۋال سوراپ تۇردۇم. ئۇ ئۆزىنىڭ كېسەلچان بولۇپ يېشىنىڭ چوڭ-يىپ قېلىشىغا قارىماستىن، يەنە بىزگە دائىم تەربىيە بېرىپ كەلدى. كېيىن كېسىلى بىرئاز ياخشىلانغاندىن كېيىن، مەن ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم. بۇ مېنىڭ دادام بىلەن ئاخىرقى قېتىملىق خوشلىشىشىم ئىكەنلىكىنى زادىلا ئويلاپ باقمىغانىدىم. دادام بىلەن مەڭگۈلۈك خوشلىشىش — ماڭا ۋە بارلىق ئائىلە ئەزالىرىغا نىسبەتەن ئىنتايىن زور يوقىتىش

بولدى. ئۇنىڭ يەنمۇ كۆپرەك تەربىيىسى ۋە نەسىھەت سۆزلىرى-نى ئاڭلىۋالغان بولسام نەقەدەر ياخشى بولار ئىدى؟!

1989 ـ يىلى 2 ـ ئايدا، مەن بېيجىڭدا تۇرغان مەزگىلدە، دادام ئۆزىنىڭ بالىلارغا قارىتىپ يازغان خېتىنى تەييارلاپ قويغا-نىدى. مەن نېمە ئۈچۈن بۇ خەتنى تەييارلاپ قويدىڭىز، دەپ ئۇنىڭدىن سورىغىنىمدا، «يېشىم چوڭىيىپ قالدى، ئەسته قال-دۇرۇش ۋە تەپەككۇر قىلىش ئىقتىدارىم كۈندىن ـ كۈنگە ئاجىز-لىشىپ كېتىۋاتىدۇ، تەبىئەت قانۇنىيىتى بويىچە ئاخىرى سىلەر بىلەن مەڭگۈگە خوشلىشىمەن. بۇنى ئالدىن تەييارلاپ قويغىنىم ياخشىراق، ئەگەر يەنە ئۇزۇنراق ياشىسام، ئۇ چاغدا دەيدىغان گەپلىرىمنى يەنە ئېيتارمەن»، دەپ جاۋاب بەرگەنىدى. خۇددى دادام ئېيتقاندەك، تەبىئەت قانۇنىيىتى بويىچە ئۇ بىز بىلەن مەڭگۈلۈك خوشلاشتى ۋە ئۇنىڭ بىزگە تەييارلاپ قويغان خېتى، ئەڭ ئاخىرقى قېتىم بەرگەن تەربىيە ۋە نەسىھەت سۆزلىرى بولۇپ قالدى.

1

ئاڭلىشىمچە، تەخمىنەن XIX ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا جە-مەتىمىزنىڭ 4 ـ بۆلۈلىرىدىن بولغان پولات ۋە ئۇنىڭ ئوغلى زاھىدۇللا دېگەن كىشىلەر شۇ ۋاقىتتىكى قاتتىق ئېزىلىش ۋە زۇلۇمغا چىدىماستىن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن 20 نەچچە ئائىلە روسىيىگە قېچىپ چىقىپ تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانىكەن. كېيىن ئۇلار ئەسلى يۇرتى شىنجاڭ ئاقسۇنى ئەسلەپ، ئۆزلىرى تۇرغان ئاشۇ جاينى «ئاقسۇ» دەپ ئاتىغانىكەن (بۇنداق سىرتقا قېچىپ چىقىپ كېتىش ئەھۋاللىرى شىنجاڭ تارىخىدا كۆپ قېتىم كۆرۈلگەن).

قەدىردان دادام 1894 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى

روسىيىنىڭ قازان ئۆلكىسىنىڭ تېتىش ناھىيىسى ئاقسۇ كەنتىدە كەمبەغەل دېھقان ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئائىلىسىنىڭ نامـ
راتلىقى تۇپەيلىدىن، دادامئالته ـ يەتته ياشلىرىدىن تارتىپلا ئەمـ
گەك قىلىشقا باشلىغان.

ئۇنىڭ ئوقۇش ئارزۇسى كۈچلۈك بولغانلىقتىن، ئانىسىنىڭ ياردىمى بىلەن قازان شەھىرىدىكى تاغىسىنىڭ ئۆيىگە قېچىپ بېرىپ، ئۇنىڭ ياردىمى بىلەن «مۇھەممەدىيە» مەكتىپىدە ئىككى يىل ئوقۇغان، كېيىنچە تاغىسى ئوقۇتۇش خىراجىتى بېرەلمەـ
گەچكە، ئۇنى «مائارىپ» كىتابخانىسىغا شاگىرت بولۇپ ئىشلەتـ
كە ئورۇنلاشتۇرغان. بۇ كىتابخانىدا ئىككى يېرىم يىل ئىشلەـ
گەن. ئىش ئېغىر بولسىمۇ (كىتابخانىنىڭ ئىشلىرىدىن باشقا يەنە تازىلىق، خوجايىنىنىڭ ئۆي ئىشلىرى، بالا بېقىش قاتارلىقـ
لار) ھەمىشە ۋاقىت چىقىرىپ كىتاب كۆرۈپ روسچىنى ئۆزلۈـ
كىدىن ئۆگەنگەن، يەنە كىتابخانىدىكى بوغالتىر خادىمدىن بوغالـ
تىرلىق كەسپىنى ئۆگەنگەن.

ئۇ 1911 ـ يىلى شەھىرىگە كېلىپ، شىنجاڭ بىلەن ئىمپورت ـ ئېكسپورت سودىسى قىلىدىغان سودا فېرمىسىغا خىزـ
مەتكە كىرگەن. 1912 ـ يىلى شۇ سودا فېرمىسىنىڭ ئۈرۈمچىـ
دىكى تارمىقى (تېەنشىڭ سودا فېرمىسى)غا يۆتكىلىپ، ئۆز ۋەتىنىگە قايتىپ كەلگەن. بۇ فېرمىدا ئىشلىگەن ۋاقىتلىرىدىمۇ داۋاملىق روسچە ئۆگىنىپ، سەۋىيىسىنى تولۇق ئوتتۇرا سەۋىيىـ
سىگە يەتكۈزگەن، بوغالتىرلىق كەسپىنىمۇ پىششىقلىغان. خەنـ
زۇچىنى ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىشكە كىرىشىپ، خەنزۇچە خەتلەرنى ئوقۇيالايدىغان بولغان. ئەمما بۇ ئۆگىنىشلەر ئاسانغا چۈشمىگەن، دۇكاننىڭ دىرېكتورى ئۆگىنىشكە يول قويمىغانلىقتىن، دادام كېچىلىرى ۋاقىت چىقىرىپ، چىراغ تۇۋىدە ئۆگەنگەن.

1919 ـ يىلى خارجى باجخانا (گۇەنشۇيجۇي) قۇرۇلۇپ ئۇنىڭدا مۇپەتتىش بولۇپ ئىشلىگەن. 1924 ـ يىلى بۇرۇن

ئىشلىگەن مال فېرمىسىغا باشقىلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن (ئۇلارغا كۆپ خىل تىلنى بىلىدىغان ئادەم لازىم بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن) مەسئۇل بولغان. 1925 ـ يىلى شىنجاڭدا ئاپتوموبىل شىركىتى قۇرۇش تەييارلىق خىزمىتىگە مەسئۇل بولۇپ، شوپۇرلارنى تەربىيىلەشكە كىرىشكەن ھەمدە ماشىنا يوللىرىنى ياساش ئىشلىرىغا قاتناشقان.

1929 ـ يىلى گېرمانىيىگە شىنجاڭغا ئېھتىياجلىق بولغان يول ياساشتا ئىشلىتىلىدىغان ماشىنا ـ ئۈسكۇنىلەرنى سېتىۋېلىشقا بارغان. ئۇ يەردە خىزمەت مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇزۇنراق تۇرۇشقا توغرا كەلگەنلىكتىن، خىزمەتتىن سىرتقى ۋاقىتلاردىن پايدىلىنىپ بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتى قارمىقىدىكى تەييارلىق سىنىپىغا كىرىپ، بىرقانچە ئاي تەييارلىق قىلغاندىن كېيىن بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سىياسى ـ ئىقتىساد فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن، بۇ جەريانداً، ماركسىزم ـ لېنىنىزمغا ئائىت كىتابلارنى سىستېمىلىق ھالدا ئۆزلۈكىدىن ئۆگەنگەن. 1933 ـ يىلى ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن ئالتايدا شۇەن ۋېيشى ① بولغان. 1935 ـ يىلى يەرلىك مال شىركىتى (تۇسەن گۇڭسى) گە باشلىق بولغان. 1937 ـ يىلى جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى زەيسساندا تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسىدا كونسۇل بولۇپ تۇرغان. 1938 ـ يىلى 4 ـ ئايدا شېڭ شىسەي تەرىپىدىن تۇرمىگە سولانغان. 1944 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا تۇرمىدىن چىققان. كېيىن ھۆكۈمەت دائىرلىرى ئۇنى كونترول قىلىپ تۇرۇپ، نازارەت قىلىش ئۈچۈن ساقچى ئىشلىرى باشقارمىسى تەرجىمان بۆلۈمىدە ئىشلەتكەن. كېيىن خەلق ئىشلار نازارىتىگە مۇئاۋېن نازىر، ئۇرۇمچى ۋىلايىتىگە ۋالىي بولغان. 1946 ـ يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ،

① شۇەن ۋېيشى ـ تەشۋىق قىلىش، ھال سوراش ئەلچىسى ـ (ت).

ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، مەركىزىي ھۆكۈمەت ئەزاسى، ئۇلكە رەئىسى قاتارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

1949 ـ يىلى 9 ـ ئايدا شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن ئۇلكە رەئىسى، قوشۇمچە خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى بولغان. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ شۇبە بيورۇسىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزاسى (چاڭ-ژىي)، غەربىي ـ شىمال ھەربى ـ مەمۇرىي كومىتېتىنىڭ ئەزاسى، سىياسىي كېڭەش شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق كومىتېتىنىڭ رەئىسى، جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى 2 ـ، 3 ـ، 5 ـ، 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، جۇڭگو ئىسلام دىنىي جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى، پەخرى مۇدىرى، 1 ـ، 2 ـ، 3 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىلى، 1 ـ، 2 ـ نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى مىللەتلەر كومىتېتىنىڭ ئەزاسى ۋە مۇئاۋىن مۇدىرى، شۇنداقلا جۇڭگو ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى، پەخرى مۇدىرى قاتارلىق مۇھىم خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن.

2

دادام نامرات ئائىلىدە تۇغۇلغان بولۇپ، بايلارنىڭ نامراتلىقىچە خەلق ئۇستىدىن يۈرگۈزگەن ئېكسپىلاتاتسىيىسى ۋە ئالدامچىلىقلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئېكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمىگە قارشى كۈرەش قىلىش ئىرادىسى دەسلەپكى قەدەمدە تىكلەنگەن. ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن يۇز بەرگەن شىنجاڭ ئىنقىلابى، 1913 ـ يىلى خوتەن چىرىيىدىكى ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ گېلاۋۇخۇي بىلەن بىرلىشىپ چارروسىيە مۇھاجىرلىرى-

ىناڭ خەلقنى ئېزىشىگە قارشى تۇرۇش كۆرىشى، يەنە 1912 ـ يىلى قۇمۇلدىكى تۆمۈر خەلپە باشچىلىقىدىكى دېھقانلارنىڭ ئېزىدىلىشكە قارشى قوزغىلىڭى ھەمدە بۇ قوزغىلاڭنىڭ تەسىرى ئارقىسىدا قوزغالغان تۇرپان دېھقانلىرىنىڭ ئەمەت باشچىلىقىدىكى قوزغىلىڭى قاتارلىق دېھقانلارنىڭ ھەققانىي كۆرەشلىرى دادامنى قاتتىق تەسىرلەندۈرگەن. ئۇ ئۆز ئەسلىمىسىدە بۇ جەھەتتىكى ئەھۋاللارنى تەپسىلى يېزىپ چىققان.

1929 ـ يىلى گېرمانىيىگە شىنجاڭغا ئېھتىياجلىق ماشىنا ـ ئۈسكۈنىلىرىنى ئېلىش ئۈچۈن بارغاندا سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ئۆتۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىدىكى غايەت زور مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى كۆرۈپ، ماركسىزم ـ لېنىنىزمغا ئائىت كىتابلارنى تىرىشىپ ئوقۇپ، سوتسىيالىزمغا بولغان ئېتىقادىنى يەنىمۇ كۈچەيتكەن ھەمدە گېرمانىيىدە ئۇزۇنراق تۇرۇش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سىياسى ـ ئىقتىساد فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن ۋاقىتلىرىدا لېنىن ـ ستالىن ئەسەرلىرىنى، ماركىسىنىڭ «كاپىتال» دېگەن ئەسىرىنى تەدبىق قىلىپ ئۆگەنگەن. كاپىتالىستىك گېرمانىيىدە ئىقتىسادىي كرىزىس نەتىجىسىدە، ئىشچىلارنىڭ ئىشسىز قېلىپ ئۆتكۈزگەن ئېغىر، ئېچىنىشلىق تۇرمۇش ۋە كەچۈرمىشلىرىنى ھەتتاكى، ئالىي مەلۇماتلىق زىيالىيلارنىڭ ئىشسىز قېلىپ قەلەندەرچىلىك قىلىشلىرىنى، پاجىئەلىك ھالدا تۇرلۇك ئۇسۇللار بىلەن ئۆزلىرىنى ھالاك قىلىشلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تېخىمۇ زور تەسىراتلارغا ئىگە بولغان. 1930 ـ يىلى فرانسىيىنىڭ پارىژ شەھىرىگە بېرىپ ماشىنا زاۋۇتلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلغان. ئۇ دۆلەتتىمۇ كاپىتالىستىك تۈزۈمدە ئىنسانلارنى خارلىققا قالدۇرىدىغان مەنزىرىلەرنى كۆرگەن. شۇنىڭ بىلەن ماركسىزم ـ لېنىنىزم نەزەرىيىسىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئىگىلەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغان. بولۇپ

مۇ ماركسىزمنىڭ مىللەت نەزەرىيىسىگە بولغان تونۇشى چوڭقۇر-لاشقان. لېنىننىڭ «بىر مىللەت ئىچىدە ئىككى مىللەت بار» دېگەن سۆزىگە ئۆتكەندە، چۈشىنىپ كېتەلمىگەنلىكىنى، كېيىن كاپىتالىستىك جەمئىيەتتىكى ئەھۋاللارنى كۆرگەندىن كېيىن بۇ-نىڭغا جاۋاب تاپقانلىقىنى ئۆز خاتىرىسىگە يېزىپ قالدۇرغان.

1932 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغاندا، ئۇ يەردە ئىنقىـ-لابىي تەشكىلاتقا قاتناشقان. دادامنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى يازغان خاتىرىسىدە «1932 ـ يىل ئاخىرى ۋە 1933 ـ يىل بېشىدا، مېنىڭ ئىدىيەمدە، تونۇشۇمدا، دۇنيا قارىشىمدا چوڭ سەكرەش پەيدا بولدى. ماركسىزم ـ لېنىنىزمنىڭ ئەڭ توغرا، ئىنسانىيەتـ-نى ئازاد قىلىپ قۇتقۇزۇدىغان ھەقىقىي تەلىمات، نەزەرىيە ئىكەنـ-لىكىنى تونۇدۇم. سوۋېت ئىتتىپاقىغا بولغان مۇھەببىتىم كۈـ-چەيدى. ئۆز ۋەتىنىمىز جۇڭگودا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمى بىلەن ئەركىن ـ بەختلىك سوتسىيالىستىك جەمئىيەت قۇرۇشنى ئۈمىد قىلىپ، شۇ ئۇلۇغ نىشان يولىدا ئىشلەشكە قەسەمياد قىلدىم» دەپ يېزىلغان.

1933 ـ يىلى دادام ۋەتەنگە قايتىپ كېلىپ ئىنقىلابىي كۈرەش بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىغان. بۇ دەل شېك شىسەي ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرۇۋاتقان، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇپ، سوۋېت بىلەن دوست بولۇش تەكىتلىنىۋاتقان مەزگىل ئىدى. 1935 ـ يىلى دادام شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىغا قاتناشقان ھەمدە ئۇنىڭدا بۆلۈم باشلىقى، ئۇيۇشمىنىڭ مۇئاۋېن باشلىقى بولغان. شۇ مەزگىلدە ئۇيۇشما باشلىقى، كومپارتىيە ئەزاسى يۇ شيۇسۇڭ بىلەن تونۇشۇپ، قو-يۇق مۇناسىۋەتتە بولغان. پارتىيىنىڭ كۈرەش تارىخى ۋە لۇشـ-يەن، سىياسەتلىرى بىلەن تونۇشقان. جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىگە ھەمدە رەئىس ماۋ زېدۇڭغا قارىتا چوڭقۇر مۇھەببەت ئورناتقان.

شۇنداق بىر يۈكسەك نىشان يولىدا قىزغىن ئىشلەپ يۈرگەن مەزگىلدە، تۇرلۇك ئويدۇرما ۋە تۆھمەتلەر بىلەن 1938 ـ يىلى 4 ـ ئايدا زالىم، قانخور شېك شىسەي تەرىپىدىن تۇرمىگە تاشلىنىپ قاتتىق ئازاب ـ ئوقۇبەتلەر چەككەن. قاتتىق قىيناشلارغا ئۇچرىغان چاغلاردىمۇ ئۆز ئىرادىسىدىن يانمىغان. ئۇ ئۆز خاتىرىسىگە مۇنداق يازغان: «تار، كىچىك، قاراڭغۇ، سوغۇق كامېردا مەن ئۇلۇغ داھى ماۋجۇشىنى ئەسلىسەم، ئۇماڭا يورۇقلۇق، ئىلھام ۋە كۈچ ـ قۇۋۋەت بەردى. مەن ماۋجۇشى يولىدا ئىشلەشكە قەسەمياد قىلىپ شېئىر يازدىم. بۇ شېئىر تۆۋەندىكىچە:

ھۆرمەت بىلەن يوللايمەن سىزگە سالام ماۋ زېدۇڭ،
ئاچچىقىز ھەقىقەت، ئازادلىق، ئەركىن ئەمگەك بەخت ـ سائادەت يولىنى.
تىترەيدۇ دۈشمەن ئالدىڭىزدا، ئىنسانىيەت شادىمان!
مەن بىر يۈلتۇز چاقىرغۇچى سىزدىن ئالغان نۇر بىلەن،
كۈرەشكۈچى يولىڭىز ئۈچۈن سەمىمىي ـ ساپ ئاڭ بىلەن،
بولسىمۇ كۆچلۈك شۇرغىنى، يامغۇرى ھەم قار، بورىنى،
ھېچقايسىسىمۇ ئۆچۈرەلمەيدۇ ياققان چىن مۇھەببەت ئوتىنى.

ئۇ يۈرەك سۆزى ئارقىلىق ئۆزىنى ئەكسىيەتچىلەرگە قارشى كۈرەش قىلىشقا ئىلھاملاندۇرغان. تۇرمىدە ياتقان ۋاقىتلاردىمۇ لېنىن ـ ستالىن ئەسەرلىرى، لېنىنىزم مەسىلىلىرىنى، ۋ ك پ قىسقىچە تارىخى قاتارلىق كىتابلارنى تېپىپ ئۆگەنگەن. ئەمما تۇرمىگە قارىغۇچىلار بۇ كىتابلارنى يىغىشتۇرۇپ ئېلىپ كەتكەن. زالىم شېك شىسەي شىنجاڭدىن كېتىپ، ۋۇ جۇڭشىن رەئىس بولۇپ كەلگەندىن كېيىن، 1944 ـ يىلى 11 ـ ئايدا دادام تۇرمىدىن بوشىتىلغان. 1944 ـ يىلى ئىلى. تارباغاتاي ۋە ئالتايدا گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىرىغا قارشى «ئۈچ ۋىلايەت» ئىنقىلابى

بى پارتلىغاندىن كېيىن، دادام ئۇنى باشتىن - ئاخىر قوللاپ كەلدى. 1946 - يىلى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تەرەپ بىلەن «تىنچلىق بىتىمى» ئىمزالانغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەندە، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تەرەپ خادىملىرى بىلەن زىچ ھەمكارلىشىپ خىزمەت ئىشلىدى. 1947 - يىلى «بىتىم» بۇزۇلۇپ، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى تەرەپ ۋەكىللىرى ئىلغا قايتىپ كېتىش ئالدىدا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بىرلىكتە «مىللىي ئازادلىق ئىشلىرىنى ئىشقا ئاشۇرۇش» يولىدا قولىنى - قولغا تۇتۇشۇپ تۇرۇپ قەسەمياد قىلغانلىقىنى بىزگە سۆزلەپ بەرگەنىدى.

1949 - يىلى 1 - ئايدا دادام جاڭ جىجۇڭنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن ئۆلكە رەئىسلىكىگە تەيىنلەندى. بۇ ۋاقىتلاردا ئىلغار ئادەملەرنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرۇش، ھەر مىللەت ئىلغار ياشلىرىنىڭ «يەر ئاستى» تەشكىلاتلىرىنى يوشۇرۇن قوللاپ، ئۇلارغا ۋاستىلىك ۋە بىۋاستە ھالدا ئىقتىسادىي جەھەتتىن ھەم باشقا جەھەتلەردىن ياردەم بېرىپ كەلدى. ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك كۈچلەرنى راۋاجلاندۇردى. ئۇچ ۋىلايەت رەھبەرلىرى بىلەن ئۇزلۇكسىز تۇردە مۇناسىۋەت باغلاپ يۈردى (يەنى ئۇلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ئۈزۈلدۈرمىدى). بۇ مەزگىللەردە ئىش ئېلىپ بېرىش ئىنتايىن قىيىن ئىدى. مۇئاۋىن رەئىس پانتۇركىست مىللەتچى مەتىمىن بۇغرا بىلەن بولغان كۆرەش كەسكىن بولىدى. دادام شىنجاڭ تارىخى، ۋەتەن بىرلىكى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ھەققىدە سۆزلىسە، مىللەتچى پانتۇركىستلەر ۋەتەننى پارچىلاش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى بۇزۇش ھەرىكەتلىرىنى ئوچۇق ۋە يوشۇرۇن ھالدا ئېلىپ باردى. ئۆزلىرىنىڭ قول چوماقچىلىرى ئارقىلىق ھەتتاكى دادامنىڭ ھاياتىغا تەھدىد سالدى. جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ شىنجاڭدىكى غالچى ئەمەلدارلىرىمۇ تۇرۇ-

لۇك بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ باردى. دادام ئۇلارنىڭ ھەرىكەتلىرىگە قارشى مۇرەسسەسىز كۈرەش ئېلىپ باردى. گەرچە ئەكسىيەتچى كۈچلەر دادامنىڭ ئوبرازىغا ھەر خىل ئويدۇرما ۋە تۆھمەتلەرنى چاپلىغان بولسىمۇ، بىراق ئۇلارنىڭ سۇيىقەست ۋە ھىيلە ـ نەيرەڭلىرى بىتچىت بولۇپ ئۇلار ئاخىرى ئۆز پۇتىغا ئۆزلىرى پالتا چېپىپ، كىشىلەر نەزەرىدىن ساقىت قىلىنىپ ئەخلەت ـ سۇپرەندە دۆۋىسىگە ئايلاندى.

1949 ـ يىلى دادام خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ قولغا كەلتۈرگەن غايەت زور غەلىبىلىرىدىن ئىنتايىن چوڭ ئىلھام ئېلىپ، شىنجاڭنى تىنچلىق يولى بىلەن ئازادلىققا چىقىرىشنى پىلانلاپ، تۇرلۇك قىيىنچىلىق، تۇسالغۇلارنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، شۇ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ، 26 ـ كۈنلىرى «شىنجاڭنى تىنچلىق بىلەن ئازادلىققا چىقىرىش» ئارزۇسىنى رېئاللىققا ئايلاندۇردى.

شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا، يولداش ۋاڭ جېن، يولداش شۇ لىچىڭلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن دادام جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ئەزا بولۇپ كىردى. كومپارتىيە ئەزاسى دېگەن شەرەپلىك نامغا ئىگە بولۇپ، بۇنىڭدىن ئىنتايىن خوشاللاندى ۋە روھلاندى. ئۆز مەسئۇلىيىتىنىڭ يەنمۇ ئېغىرلاشقانلىقىنى، بۇ ئېغىر ۋەزىپىنى ئورۇندىشقا ئىشەنچىسىنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە پارتىيىگە ئەگىشىپ مېڭىشقا ئىرادە باغلىدى.

3

ئۇزۇن يىللىق ئىنقىلابىي كۈرەش دادامنىڭ ئىنقىلابىي ئىرادىسىنى تاۋلاپ چىققان. زالىم شېكى شىسەي دەۋرىدە تۈرمىدە ياتقان ۋاقىتلىرىدا، قاتتىق قىيىن ـ قىستاقلارغا ئۇچرىغان.

مەسىلەن، خىش پارچىلىرىغا تىزلاندۇرۇپ ئولتۇرغۇزۇپ قىينىغان. 21 كۈن ئۆرە تۇرغۇزۇپ، ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرگۈزۈپ تۆت ئادەم نۆۋەت بىلەن ئۇچ سائەتتىن كۆزىتىپ ئولتۇرۇشقا قىمۇ، قوللىرىنى پەسكە چۈشۈرۈشكىمۇ رۇخسەت قىلماستىن قىينىغان. دادامنىڭ ئۆزىنىڭ دېيىشىچە، ئالتە كۈن بەك قىينالغان، ئازاب چەككەن، پۈتلىرى ئىششىپ، تىزلىرى ئېگىلمەس بولۇپ قالغان. پۈتلىرى قاتتىق ئىششىپ كەتكەنلىكتىن كىيگەن ئىشتانىنى سېلىشقا مۇمكىنچىلىك بولماي، ئىشتانىنى يىرتىپ سېلىشقا توغرا كەلگەن. بۇ جەريانداا نۇرغۇن قېتىم هوشسىزلىنىپ يىقىلىپ چۈشۈپ، باش - كۆزلىرى جاراھەتلىنىپ ئىششىپ كەتكەن. مۇشۇنداق قىيىن - قىستاق، هايات - مامات خەۋپى ئاستىدىمۇ ئۆزىنىڭ ئىنقىلاب يولىدا ئىشلەش قەسەمياديغا خىلاپ كېلىدىغان ئىشلارنى قىلمىغان. دادام ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرى ۋە ئىنقىلاب هەقىقەتلىرى ئارقىلىق بىزگە داۋاملىق تەربىيە بېرەتتى.

شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن، دادام ئۆلكىلىك خەلق هۆكۈمىتىگە تۇنجى نۆۋەتلىك رەئىس بولۇپ بەلگىلەندى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ شۆبە بيورۇسىنىڭ رەهبەرلىكىدە تۇرلۇك خىزمەتلەرنى قانات يايدۇرىدى. خىزمەت ئىشلەش جەريانىدا، يولداش ۋاڭ جېن، ۋاڭ ئېنماۋ ۋە مەركەزدىن كەلگەن مەسئۇل يولداشلارهەم ئۇچ ۋىلايەتتىن كەلگەن رەهبىرىي يولداشلارنىڭ ياردىمى ۋە قوللىشىغا ئېرىشىپ، ئۇلار بىلەن زىچ ئىتتىپاقلىشىپ ۋە تولۇق هەمكارلىشىپ بىرلىكتە خىزمەت ئىشلەپ كەلدى. دېموكراتىك ئىسلاهات ئېلىپ بېرىشقا، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ئاكتىپ قاتنىشىپ، تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىلەرنى تىرىشىپ ئىشلەپ كەلدى.

4

1955 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا، ئۇ ئۆزىگە تونۇش بولغان شىنجاڭدىن ئايرىلىپ مەركەزگە بارغاندىن كېيىنمۇ ھۆكۈمەت ئۆزىگە تاپشۇرغان خىزمەتلەرنى تىرىشىپ ئىشلەش بىلەن بىرگە، يەنە پارتىيىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە جۇڭگو خەلقىنىڭ دۇنيا خەلقى بىلەن بولۇپمۇ ئىسلام ئەللىرى بىلەن دوستلۇقىنى كۈچەيتىش ۋە دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداش يولىدا كۈچىنىڭ يېتىشىچە خىزمەت ئىشلەپ، جۇڭگو خەلقىنىڭ «دۇنيا تىنچلىقىنى قوغداش» كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، جۇڭگو ـ ھىندونىزىيە دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، جۇڭگو ـ ئەرەب بىرلەشمە خەلىپىلىكى دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ رەئىسى، جۇڭگو ـ ئاسىيا ـ ئافرىقا ئىتتىپاقى كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، جۇڭگو ـ ئافرىقا خەلقلىرى دوستلۇق جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، جۇڭگو ـ ئاسىيا ـ ئافرىقا ئىلمىي جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى . . . قاتارلىق قوشۇمچە خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ جۇڭگو خەلقىنىڭ تىنچلىق ئەلچىسى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئاسىيا، ئافرىقا، ياۋروپادىكى ئون نەچچە دۆلەتكە زىيارەتكە باردى ھەم خەلقئارا تىنچلىق يىغىنلىرىغا كۆپ قېتىم قاتناشتى. بۇ دۆلەتلەردىكى دۆلەت باشلىقلىرى ۋە نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن تونۇشۇپ دوستلۇق مۇناسىۋىتى ئورناتتى.

1956 ـ يىلى جۇڭگو ـ مىسىر ھەم جۇڭگو ـ ئىراق دۆلەتلىرىنىڭ مەدەنىي ئالاقە توختامنامىسىگە قول قويۇشتى ھەم شۇ يىلى 7 ـ ئايدا جۇڭگو ھەج قىلىش ئۆمىكىنى باشلاپ يەنە بىرقانچە دۆلەتلەردە زىيارەتتە بولدى. ئۆمەكنىڭ ۋەزىپىسى ھەج قىلىشلا بولماستىن، ئەرەب مەملىكەتلىرى خەلقلىرى بىلەن دوستلۇق ئورنىتىش ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغانىدى. بۇ قېتىمقى سەپىرىدىن كېيىن مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش 2 ـ نۆۋەتلىك

لىك 3 ـ قېتىملىق يىغىنىدا تەسىراتىنى سۆزلەپ مۇنداق دېدى: «دۆلىتىمىزنىڭ ھەج قىلىش ئۆمىكى ئەرەب دۆلەتلىرىدە زىيارەت- تە بولۇش جەريانىدا، دۆلىتىمىزنىڭ دىنىي ئېتىقاد ئەركىنلىكى ۋە مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىكى سىياسىتى يەنە بىر قېتىم چۈشەندۈ- رۈلدى. جاھانگىرلارنىڭ جۈڭگوغا تۆھمەت چاپلاپ دىنغا قارىتا «يوقىتىش سىياسىتى» نى قوللاندى، دەيدىغان ئالدامچىلىق تەش- ۋىقاتلىرى ئېچىپ تاشلىنىپ، ھەرقايسى ئەل خەلقلىرىنىڭ دوستلۇقىنى قولغا كەلتۈردۇق». دادام بۇ جەھەتتە ئىشلىگەن ئاز ـ تولا خىزمەتلىرىنى ئەسلەپ، «يەنمۇ كۆپرەك خىزمەت قىلالمىدىم، تۆھپە قوشالمىدىم» دەپ ئەپسۇسلىناتتى. ئۇ ئۆزۈ- نىڭ بۇ خىزمەتلىرىدە، دۆلىتىمىزنىڭ مۇستەقىل، ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇشى ئاساسىدىكى تىنچلىق دىپلوماتىيە سىياسىتىدە ئىز- چىل تۇردى.

ئۇزۇن ئۆتمەي دۆلىتىمىز ۋە خەلقىمىزگە بالايىئاپەت كەل- تۈرگەن «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» قوزغىلىپ، لىن بياۋ، «تۆت كىشىلىك» گۇرۇھ ۋە ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى گوماشتىلىرىنىڭ ھەر- خىل بوھتان چاپلىشى ۋە تۈرلۈك قالپاقلارنى كەيدۈرۈشى بىلەن دادام رەھىمسىزلەرچە پىپەن قىلىندى. كۈرەش قىلىندى، تۈر- مىگە تاشلاندى. جىسمانىي ۋە روھىي جەھەتتىن ئىنتايىن ئازابلاۋ- غان ئەھۋال ئاستىدىمۇ، ئۆزىنىڭ پارتىيە ۋە خەلق ئالدىدا جىنا- يەت ئۆتكۈزمىگەنلىكىنى، مەسىلىلەرنىڭ ھامان بىر كۈنى توغرا ھەل قىلىنىدىغانلىقىغا قەتئىي ئىشەنچ باغلاپ، كوممۇنىزمغا، پارتىيىگە ۋە پارتىيە ئىشلىرىغا بولغان ئېھتىقادى ۋە ئىشەنچە- سىدىن قەتئىي تەۋرەنمىگەنىدى. 1971 ـ يىلى 5 ـ ئايدا تۈرمىدىكى ۋاقتىدا يازغان خاتىرىسىدە مۇنداق دەپىلگەنىدى: «ئۆزىمىزنىڭ ئۇلۇغ ۋەتىنىمىز — ئۇلۇغ داھى ماۋ جۇشىنىڭ دانا رەھبەرلىكىدە، ماۋ جۇشى باشچىلىقىدىكى ئۇلۇغ، توغرا ۋە شەرەپلىك جۈڭگو كومپارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، كۈنساناپ

گۈللىنىۋاتىدۇ. بايلىقلار، ئاۋات، كۆچلۈك بولۇۋاتىدۇ. خەلقئا-رادىكى ئابرويى كۈنسايىن ئۆسۈۋاتىدۇ. بۇ نېمىدېگەن چوڭ خۇ-شاللىق! پەقەت مۇشۇنداق ئۇلۇغ، شەرەپلىك سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ئەڭ قىممەتلىك بىر پەيتىدە، ئۆزۈمنىڭ ئۇلۇغ داھىي ماۋ جۇشى رەھبەرلىكىدە بىر كىشىلىك ھەسسە قوشالماستىن، ناھەقچىلىق بىلەن زىنداندا يې-تىشىمغا چەكسىز ئېچىنىمەن، لېكىن ئۆزۈمنىڭ ئۇلۇغ ۋەتىن-مىزگە قىلغان ھېچقانداق بىر جىنايى ھەرىكىتى ۋە خىيانىتىم بولمىغاچقا، ئۇلۇغ ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى قىزىل قۇياش نۇرى ئاستىدا، ئەلۋەتتە ھەقىقەتەن بىر كۈنى مەيدانغا چىقىدۇ. مەنمۇ مۇشۇ قالغان ئۆمرۈمدە، ھامان بىر خىزمەت قىلىش پۇرسىتىگە ئىگە بولىمەن، دەپ ئۆزۈمگە تەسەللى بېرىمەن ۋە بىر كۈنى مەنمۇ ئۇلۇغ داھىمىز ماۋ جۇشى رەھبەرلىكىدە جەمئىيەتكە، سوتسىيا-لىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىمىزغا، ئۇلۇغ كوممۇنىزم ئىشلىرىغا ۋە دۇنيا ئىنقىلابىغا بىر كىشىلىك ھەسسە قوشىمەن، دەپ ئىش-نىمەن (ئەگەر ئۆلۈپ كەتمىسەم)».

1972 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى تۇرمىدە يېتىپ يازغان خاتىرىسىدە يەنە مۇنداق دېگەنىدى: «مېنىڭ ۋەتىنىمىز-گە، ماۋ جۇشىغا، خەلقە ۋە پارتىيىگە قىلغان ھېچقانداق خىيانە-تىم ۋە جىنايىتىم يوق، قورقىدىغان ھېچقانداق نېمەم يوق. قورسىقىمدا جىن يوق، نېمىدىن قورقىمەن؟ ھېچنېمىدىن قورقـ-مايمەن. تارىخ، دىئالېكتىكىسى رەھىمسىزدۇر ئەلۋەتتە. ئۇ بىر كۈنى ماڭا ئۇۋالچىلىق بولغانلىقىنىڭ ئومۇمىي خۇلاسىسىنى چە-قارغۇسىدۇر. ماڭا زىيانكەشلىك بولغانلىقى ئاشكارا بولىدۇ».

دادامنىڭ مەسلىسى بىلەن پۈتۈن ئائىلىدىكى چوڭ ـ كـ-چىكلەرنىڭ ھەممىسى باغلىنىپ، پىپەن، كۈرەش قىلىندى. تۇرمىگە تاشلاندى. بەزىلىرى تۆۋەنگە ئەمگەككە چۈشۈرۈلدى. ھەتتاكى دادام بىلەن بۇرۇن بىرگە ئىشلىگەن تونۇش ـ بىلىشلەر-

مۇ قىيىن ـ قىستاقلارغا ئۇچرىدى. پىپەن قىلىندى ۋە كۆرەش قىلىندى.

ئەينى ۋاقىتتا ئائىلىمىزدىكى چوڭ ـ كىچىك بالىلار، ئۇ-رۇق ـ تۇغقانلار، تونۇش ـ بىلىشلەردىن دادام بىلەن چەك ـ چېگرانى قەتئىي ئېنىق ئاجرىتىش، ئۇنى پاش قىلىش تەلەپ قىلىنغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار دادامنىڭ ئەھۋالىنى ھەقىقىي تەكرار ـ تەكرار چۈشەنگەنلىكتىن، ھەرخىل قىيىن ـ قىستاق ۋە جاپا ـ مۇشەققەتلەرگە بەرداشلىق بېرىپ، باشتىن ـ ئاخىر پارتىيىگە ۋە خەلققە سادىق بولۇپ ۋە پارتىيە مەيدانىدا تۇرۇپ، پارتىيىنىڭ سىياسىتىگە خىلاپ ئىشلارنى قىلماي، دادامنىڭ مە-سىلىسىنىڭ ھامان بىر كۈنى ئېنىقلىنىپ چىقىدىغانلىقىغا قەتئىي ئىشىنىپ، پارتىيە ۋە خەلق تاپشۇرغان ھەرقانداق جاپالىق ئىشلا-رنىمۇ تىرىشىپ ئىشلىدى.

1975 ـ يىلى 7 ـ ئايدا دادام تۇرمىدىن بوشۇتۇلۇپ، ئائىلىمىزدە ئىككى يىلدىن ئارتۇق تۇردى. بۇ مەزگىللەردە تۇر-لۇك ھاقارەت ۋە روھىي زەربىگە ئۇچرىغان ۋاقىتلىرىدىمۇ مەسە-لىلەرگە سەۋرچانلىق ۋە ئۇمىدۋارلىق بىلەن مۇئامىلە قىلىپ كەلدى.

1975 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى، كوچىدىكى بىر قىسىم ئاممىا سەپەرۋەرلىك قىلىنىپ، دادام ئۆزىمىزنىڭ ھويلە-سىدا كۆرەش قىلىندى. شۇ چاغدا يازغان خاتىرىسىدە مۇنداق دەپىلگەنىدى: «بىر كۈنى ھەقىقەتنىڭ ئاشكارىلىنىپ چىقىشىغا ئىشىنىمەن... تارىخ بىر كۈن توغرا خۇلاسە چىقارغۇسى. بۇ-نىڭدا شەك ـ شۇبھە يوق».

دادام مانا شۇنداق ئۇمىدۋارلىق روھى بىلەن ياشاپ، ھەر تۈرلۈك قىيىنچىلىقلارغا بەرداشلىق بېرىپ، پارتىيىنىڭ توغرا سىياسىتىنىڭ شانلىق نۇرى ئاستىدا، ناھەقچىلىق ئايدىڭلاشتۇ-رۇلۇپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى ۋەتىنىمىزنىڭ تۆتنى زامـ-

نەۋلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا ئۆزىنىڭ بىر كىشىلىك تۆھپىسىنى قوشتى.

5

دادامنىڭ يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكەن ۋاقىتلاردىكى پائالىيەتلىرى ۋە ئۆزىنىڭ تۇرمۇش جەھەتتىكى ئۆزىگە بولغان تەلەپچانلىقى، ئاددىي ـ ساددىلىقى، كەمتەر، ئاممىا بىلەن چىقىشاقلىقى، ھېچقانداق كىبىرىسى يوق، ھەمىشە ئۆزىنىڭ ئۆگىنىشىگە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈشى قاتارلىق ياخشى ئىستىللىرى بىزنىڭ مەڭگۈ ئۆگىنىشىمىزگە ئەرزىيدۇ.

دادام بىزگىمۇ ئالاھىدە بولۇۋالماسلىق ھەققىدە تەربىيە بېرەتتى. بولۇپمۇ بىزگە ياش ۋاقتىمىزدىن باشلاپلا ۋاقىتنى قولدىن بەرمەسىتىن كۆپرەك ئۆگىنىپ، خەلق ئۈچۈن كۆپرەك خىزمەت كۆرسىتىش ئۈچۈن تىرىشىش لازىملىقى ھەققىدە تەربىيە بېرەتتى. مۇمكىنقەدەر بالىلارنى ئوقۇتۇپ يارامليق كىشىلەردىن قىلىپ چىقىشنى ئويلايتتى... ئەپسۇسكى ئۇنىڭ بۇ ئارزۇ ـ ئىستەكلىرى ئەملىگە ئاشمىدى. شېئىرىي ۋاقىتدا، ئۇ تۇرمىگە سولىنىپ، بالىلار ۋە ئائىلىمىز سىرتقا سۈرگۈن قىلىندى. بۇنىڭ بىلەن ياشلار ئوقۇيالمايلا قالدى. كېيىن «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» جەريانىدا ئۇ يەنە تۇرمىگە ئېلىنىپ، بالىلار ئۇنىڭغا باغلىنىپ، يېزىلارغا چۈشۈرۈۋېتىلدى. مەكتەپتىن چىقىرىۋېتىلدى. ئۇلارغا ئوقۇش ئىمكانىيىتى بولمىدى. شۇنداقتىمۇ 11 ـ نۆۋەتلىك 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن بالىلار ئىشتىن سىرتقى ئالىي مەكتەپلەرگە كىرىپ بىلىم ئاشۇردى. ھازىر ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئالىي مەلۇماتلىقى تۆت نەپەر، ئالىي تېخنىكوم مەلۇماتلىقى ئىككى نەپەر.

كىچىك ۋاقتىمىزدىن تارتىپلا دادام بىزگە ۋەتەنپەرۋەرلىك

روهى ھەققىدە تەربىيە بېرىپ كەلدى. تارىخىي پاكىتلار ئارقىلىق شىنجاڭنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى سۆزلەپ بېرەتتى ھەمدە جاھانگىرلارنىڭ جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىپ، جۇڭگو خەلقىگە ئېلىپ كەلگەن زۇلمەتلىرىنى، شىنجاڭنى ۋەتىنىمىزدىن بۆلۈۋېلىپ ئۆزلىرىنىڭ مۇستەملىكىسىگە ئايلاندۇرۇۋېلىش سۇيىقەستلىرى ھەققىدىمۇ، شۇنىڭدەك شىنجاڭ تارىخىدا يۈز بەرگەن ۋەقەلەر ھەققىدىمۇ سۆزلەپ بېرەتتى. ۋەتىنىمىزدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ بۇيۇك ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش لازىملىقىنى، ۋەتەننى كۆز قارىچۇغىمىزدەك ئاسراشنى تەكىتلەيتتى. ئۇنىڭ ۋەتەننى سۆيۈشتىن ئىبارەت ئالىيجاناب پەزىلىتى بىزگە ئالاھىدە تەسىر قالدۇرغانىدى.

كىچىك ۋاقىتلىرىمىزدا، ئۇنىڭ بىزگە بەرگەن تەربىيە مەزمۇنلىرىنى چۈشىنىپ ۋە بىلىپ كېتىشىمىزمۇ تەس ئىدى. ئەمما يېشىمىز چوڭايغانسېرى ئۇنىڭ بىزگە بەرگەن تەربىيىسى ۋە يۈكسەك پەزىلەتلىرى بىزدە چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتىشكە باشلىدى.

دادامنىڭ بىز بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئاتا ـ بالىلىق مۇناسىۋىتى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئىنقىلابىي يولداشلىق مۇناسىۋىتى بولۇپ تىكلەندى. ئازاد بولۇش ئالدىدا، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقى ئاممىسى بىلەن شىنجاڭنى ئازادلىققا چىقىرىش ئۈچۈن بىرگە كۈرەش قىلغان يىللاردىمۇ، بىزگە ھەرخىل ئۇسۇللار ئارقىلىق تەربىيە بېرىپ كەلدى. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇلۇغ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ۋە داھىي ماۋ جۇشىنىڭ رەھبەرلىكىدە پارتىيە تاپشۇرغان خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەش ھەققىدە تەربىيە بېرىپ كەلدى. ئۇنىڭ تەربىيىلىرى — بىزنىڭ قىيىنچىلىققا ئۇچرىغان ۋاقىتلىرىمىزدا يېتەكچىلىك ئەھمىيەتكە ئىگە رول ئوينىدى. بىز نۇرغۇن قېتىم قىيىنچىلىققا ئۇچرىغان ۋاقىتلاردىمۇ پارتىيىگە ئىشىنىش، ئاممىغا ئىشىنىش ئىرادىمىزدىن تەۋرەنمىدۇق. مەن دادامنىڭ بۇ جە-

هەتتىكى تەربىيىسىنى ئەسلىگىنىمىدە، دادىمىزنىڭ بىزگە بەرگەن تەربىيىسىگە چوڭقۇر مىننەتدارلىق بىلدۇرىمەن ۋە ئۇنىڭغا تۇگىمەس تەشەككۇر ئېيتىمەن.

خىزمەت جەريانىدا ئۇ ھەرمىللەت خەلق ئاممىسى بىلەن قويۇق مۇناسىۋەت ئورنىتىپ، ئۇلارنىڭ سىرداش دوستى بولالىدى. شۇڭلاشقا ئاممىمۇ كۆڭلىدىكى سۆزلەرنى ئۇنىڭغا ئېيتالايتى. ئۇنى ئىزدەپ كەلگۈچىلەرنى ئۆيدە ياكى ئىشخانىسىدا بوسۇن قىزغىنلىق بىلەن قوبۇل قىلاتتى. ئەھۋاللىرىنى ئۇقۇشۇپ، ھەل قىلىشقا تېگىشلىك ئەھۋاللىرىنى ئۆز ۋاقتىدا ھەل قىلىپ بېرەتتى. ھەل قىلىش ئىمكانىيىتى بولمىغان ئەھۋاللارنى سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ، ئۇلارنى قايىل قىلاتتى. بەزىدە دەم ئېلىش ۋاقتىلىرى ياكى تاماق يېيىش ۋاقتىلىرىدا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمەن، دېگۈچىلەرنىمۇ قوبۇل قىلاتتى. ئۇ ئامما بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشتا، ئۇنىڭ مىللىتى ۋە ئورنىنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن، ئەمىلىنىڭ چوڭ - كىچىك بولۇشىغا قارىماستىن، دوستانە ۋە مۇلايىم مۇناسىۋەتتە بولاتتى. ئۇنىڭ مۇنداق كىچىك پېئىل ۋە كەمتەرلىكى ئامما ئارىسىدا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى. بەزىلەر «مەسىلە ھەل بولمىسىمۇ، ئەپەندىمدىن رازى بولۇپ چىقىشتۇق» دېيىشەتتى.

دادام بىر قىسىم ئىلمىي تەتقىقات خىزمەتلىرى بىلەنمۇ شۇغۇللاندى، مەيلى شېئىر شىسەينىڭ تۇرمىسىگە تاشلانغان ۋاقتىلاردا بولمىسۇن، ياكى سىياسىي، ئىجتىمائىي خىزمەتلەر بىلەن شۇغۇللانغان چاغلىرىدا بولمىسۇن، ئۇ خىزمىتىنىڭ ئالدىراشلىقى، يېشىنىڭ چوڭىيىپ قالغانلىقى، ئەستە قالدۇرۇش قابىلىيىتىنىڭ ناچارلىشىپ قالغانلىقى بىلەن كارى بولماستىن، ئىلمىي تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىشنى بوشاشماي داۋاملاشتۇردى. ئۇ «ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، روسچە سۆزلۈكلەر لۇغىتى» نى يېزىپ چىقتى، دراما «يالقۇنتاغ ئاستىدا غەزەپلىك سادا»

نى ئىجاد قىلدى، «ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا» ناملىق ئىلمىي ماقالىسى بىلەن «شىنجاڭدىكى 50 يىلنىم» ناملىق ئەسلىمىسى قاتارلىقلارنىمۇ يېزىپ چىقتى. ئۇ تارىخىي ماتېرىيالىزمنى ئۇقتۇرۇشنى ئۆزىگە قورال قىلىپ، تارىخقا مۇناسىۋەتلىك ئىلمىي ماقالىلەرنى يېزىپ چىقتى. يېزىلىپ بولغان ماقالىلارغا قارىتا پەرزەنتلىرى ۋە كېسىپداشلىرىنىڭ پىكىرىنى ئالاتتى. بىز ماقالىدىكى بەزى مەسىلىلەرگە قارىتا ئۆزىمىزنىڭ كۆزقارىشىمىزنى ئوتتۇرىغا قويغاندا، ئۇ مۇڭا پىق دەپ قارىغانلىرىنى قوبۇل قىلاتتى.

دادامنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى كۇندىلىك خاتىرە يازاتتى. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» جەريانىدا، ئۇنىڭ كۆپلىگەن خاتىرە دەپتەرلىرى ئۆيدە باشقا نەرسىلەر بىلەن بىرلىكتە مۇسادىرە قىلىنىپ يوقاپ كەتتى. ئۇ بۇ خاتىرىلىرىنىڭ يوقاپ كەتكەنلىكىگە ناھايىتى ئېچىناتتى. ئۇنىڭ ئىنتايىن ئاز سانىدكى خاتىرىلىرى ھازىرغىچە ساقلانماقتا. دادامنىڭ يەنە يازماقچى بولۇۋاتقان نۇرغۇن نەرسىلىرى بار ئىدى. ئويلىغانلىرىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرالمىدى. ئۇنى يېزىشقا ئۇلگۇرمەيلا بىز بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ بىزگە بەزىبىر قىممەتلىك تارىخىي ماتېرىياللارنى قالدۇرۇپ كەتتى.

دادام ۋاپات بولغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت ئۇنىڭ پۈتكۈل ھاياتىغا: «يولداش بۇرھان شەھىدى — سادىق كوممۇنىزم جەڭچىسى، ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر، ئاتاغلىق جامائەت ئەربابى، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاغلىق ۋەكىلى» دەپ ناھايىتى يۇقىرى باھا بەردى. بۇ دادامغا بېرىلگەن ئالىي شان ـ شەرەپ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭغا مەن مىننەتدارلىق بىلدۇرىمەن ۋە چىن يۈرىكىمىدىن تەشەككۈر ئېيتىمەن.

دادامنىڭ قەدىناس دوستى، ھۆرمەتكە سازاۋەر مۇئاۋىن رەئىس يولداش ۋاڭ جېن «بۇرھان شەھىدىنىڭ پارتىيىگە، ۋەتەنگە

گه، خەلقە، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا قوشقان ئاجايىپ تۆھپىسى مەڭگۈ ئۆچمەيدۇ» دەپ بېغىشلىما يازدى. بىز ئۇنىڭغىمۇ چىڭ قەلبىمىزدىن رەھمەت ئېيتىمىز. دادامنىڭ ئىرادىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئەمەلىي ھەرىكىتىم ئارقىلىق پارتىيە ۋە خەلقە جاۋاب قايتۇرىمەن.

دادا! خاتىرجەم بول! سېنىڭ روھىڭنى خۇشال قىلىش ئۈچۈن داۋاملىق تىرىشىمەن.

جاۋابكار مۇھەررىر: دىلدار ئەزىز

بۇرھان ئەپەندىنىڭ موری خەلقىگە قىلىپ بەرگەن بىرنەچچە ئىشلىرى

ئابلىمىت قۇربان

مەن بۇرھان شەھىدىنىڭ سابىق ئۆلكىلىك 2 ـ دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپىگە مۇۋەققەت مۇدىر بولغان چاغلىرىدىكى ئىشقۇغۇچىسى ئىدىم. جەمئىيەتكە چىققاندىن كېيىن، ئۇزۇن يىل رادىئو ـ ئاخباراتچىلىقى بىلەن شۇغۇللاندىم؛ كېيىنچە موری ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشتە تارىخ ماتېرىياللىرىنى تەتقىق قىلىش خىزمىتى بىلەن شۇغۇللاندىم. مەرھۇمنىڭ ئۆز ۋاقتىدا موری خەلقىگە سىڭدۈرگەن ئەجىرلىرىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈپ، نۇرغۇن تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسەن تۆۋەندىكى ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم.

30 ـ يىللاردا بۇرھان شەھىدىنىڭ موريدا سودا بازىری قۇرۇشى

1935 ـ يىلى شېڭ شىسەي ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، سودا ـ سانائەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، شەخسلەر-نىڭ مال ـ مۈلكىنى قوغداپ، كىشىلەر كۆڭلىنى تىنجىتىش، ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرۇپ، ئاممىنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولۇشىتىن ئىبارەت بىر يۇرۇش سىياسەتنى يولغا قويدى. موری بىلەن باركۆلنىڭ جۇغراپىيىلىك شارائىتى ئوخشاش بولۇپ، بىر ـ بىرىگە يېقىن قوشنا بولغاچقا، بۇ ئىككى ناھىيىدىكى چارۋىچىلار-

نىڭ بېرىش ـ كېلىش قىلىپ تۇرۇشى قويۇق ئىدى. مۇبادا بۇ ئىككى ناھىيىدىكى قازاق چارۋىچىلار گەنسۇ تەرەپكە بىراق كۆچۈپ كېتىدىغان ئەھۋال يۈز بېرىپ قالسا، شەرقىي شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىگە ئېغىر دەخلى يېتەتتى. بۇنىڭدىن شېڭ شىسەي خاتىرجەم بولالمايتتى. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، بۇرھان شەھىدى شېڭ شىسەيگە: «بىرنەچچە يىلدىن بۇيان شىنجاڭدا بىرقانچە قېتىم ئۇرۇش يۈز بېرىپ، سودىگەرلەر چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بارالمىدى، موري ۋە باركۆل ناھىيىلىرىدىكى چارۋىچىلار ئېھتىياجلىق بۇيۇملار ئۈزۈلۈپ قالدى، ئۇلارنىڭ چارۋا مەھسۇلاتلىرى سىرتقا سېتىلماي، تۇرمۇشى قىيىنلاشتى. شۇڭا، «يۇيشىن» يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتى چارۋىچىلىق رايونلىرىغا سودا ئەتىرىتى ئەۋەتسە، ئۇلار بىر تەرەپتىن قازاق چارۋىچىلارنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇپ، يەنە بىر تەرەپتىن سىياسەتنى تەشۋىق قىلىپ، ۋەزىيەتنى مۇقىملاشتۇرسا» دەپ تەكلىپ بېرىدۇ. بۇ تەكلىپ شېڭ شىسەينىڭ دېتىغا يېقىپ، بۇ ئىشنى بۇرھان شەھىدىنىڭ ئۈزىگە تاپشۇرىدۇ.

بۇرھان شەھىدى 1935 ـ يىلى شىنجاڭ «يۇيشىن» يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ باش دىرېكتورى سۈپىتىدە موري ناھىيىسىگە ئۇچ قېتىم كەلدى. دەسلەپ 8 ـ ئاي ئىچىدە كېلىپ، پەقەت بىر كۈنلا تۇردى. ئۇ، موريدا مىللىي سودا بازىرىنى قۇرۇشنىڭ تەييارلىقلىرىنى ئىشلەش توغرىسىدىكى يوليورۇقىنى يەتكۈزۈپ، خىزمەتلەرنى ئورۇنلاشتۇردى. ئاندىن موريدىن گۇچۇڭ ناھىيىسىگە بېرىپ، ناھىيە ھاكىمى ۋاڭ باۋچېنگە گۇچۇڭدىكى سودىگەرلەرنى موريدىكى سودا بازىرىغا بېرىپ تىجارەت قىلغاچ، موريدا ئېچىلىدىغان سودا بازىرىنىڭ داغدۇغىلىق بولۇشىغا كۈچ چىقىرىشقا تەشكىللەشنى تاپشۇردى.

ئىككىنچى قېتىم ئۆلكىلىك سودا ـ سانائەتچىلەر جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى جۇ خەيدۇڭ، قازاق ئۇيۇشمىسىنىڭ مۇدىرى

سەپىتقازى قاتارلىق كىشىلەر بىلەن بىرگە 9 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى كەلدى. بۇ قېتىم ئۇچ كۈن يول يۈرۈپ جاپا تارتقان بولسىمۇ، چارچىغىنىغا قارىماي چۈشتىن بۇرۇن سودا بازىرى قىلىنىدىغان ئورۇنلارنى كۆزدىن كەچۈردى؛ چۈشتىن كېيىن جىددىي يىغىن ئېچىپ، مورى ناھىيىسىنىڭ تەييارلىق خىزمەتـ لىرى توغرىسىدىكى دوكلاتنى ئاڭلىدى ۋە مورى ناھىيىسىدە ئېچىلىدىغان سودا بازىرىغا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنىڭ تەركىبىدىكى توققۇز كىشى بىلەن تونۇشتى. ئاندىن ئۇلارنى تەسـ تىقلاپ ۋەزىپىگە تەينىلىدى: ھاكىم ياڭ ژېنخۇەن گۇرۇپپا باشـ لىقىغا تەينىلىنىپ، ئومۇمىي ئىشلارغا مەسئۇل بولدى؛ مۇئاۋېن ھاكىم نىياز مەتسايىت مۇئاۋېن گۇرۇپپا باشلىقلىقىغا تەينىلـ ىنىپ، ئارقا سەپ خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى؛ ساقچى ئىدارىسـ ىنىڭ باشلىقى تۇرسۇن خېلىلوپ بىلەن موربدا تۇرۇشلۇق قوشۇنـ ىنىڭ باشلىقى جاۋ لىيەنجاڭ يىغىن مەيدانى، سودا بازىرى ۋە ناھىيە بازىرىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداشقا مەسئۇل بولدى؛ سودا ـ سانائەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ مەسئۇللىرى يىغىن ئورنى ۋە ئو- يۇن قويىدىغان سەھنىنى تەييارلاش، سودىگەرلەرنى تەشكىللەپ سودا بازىربدا تىجارەت قىلىشقا قاتناشتۇرۇش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولدى؛ ناھىيىلىك ھۆكۈمەت پۈتۈن ناھىيە خەلقىنى سەپەرۋەر قىلىپ سودا بازىرىغا قاتناشتۇرۇشقا مەسئۇل بولدى. بۇرھان شەھىدى بۇ ئىشلاردىن خاتىرجەم بولۇپ، يەنە نۇرغۇن ۋەزىپىلەرنى تاپشۇرۇپ، شۇ كۈنى كەچتە گۇچۇڭ ناھىيىسىگە يۈرۈپ كەتتى.

بۇرھان شەھىدى گۇچۇڭ ناھىيىسىدىمۇ خىزمەتلەرنى كۆزـ دىن كەچۈرۈپ، مورى ناھىيىسىدىكى سودا بازىرىغا سودىگەرلەرنى تەشكىللەپ مال تەييارلاش، قاتناش ۋاستىلىرىنى ھەل قىلىش ئىشلىرىغا ئاساس يارىتىپ بەردى. ئۇ، ئۇرۇمچىگە قايتىپ بارـ غاندىن كېيىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مورى ۋە گۇچۇڭ ناھىيىلـ ىرىدە قىلىنغان ئىشلاردىن دوكلات بېرىپ، شېڭ شىسەي قاتارلىق

ئۆلكه مەسئۇللىرىنى خاتىرجەم قىلدى؛ ئاندىن موري ناھىيىسىگه ئېلىپ بېرىلىدىغان مال مەنبەلىرىنى پائال ئۇيۇشتۇردى.

موري ناھىيىسىدىكى سودا بازىرى 9 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى ئېچىلاتتى. بۇرھان شەھىدى پەقەت مۇشۇ ئىش ئۈچۈنلا موري ناھىيىسىگه 3 ـ قېتىم كەلدى. ئۇ، 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىلا ئۇرۇمچىدىن سەككىز چوڭ ئاپتوموبىلغا يۈك باستۇرۇپ يولغا چىقىپ، 17 ـ كۈنى موريغا يېتىپ كەلدى. بۇ قېتىم جۇ خەيدۇڭ، ئازباي، تۆمۇر غالى قاتارلىق ئون نەچچه كىشىنىڭ ھەمراھلىقىدا، ئۇرۇمچىدىكى «گۇاڭمىڭ» چاڭچىلە ئۆمىكىنى بىللە ئېلىپ كەلدى. گۇچۇڭ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋاڭ باۋچەنمۇ ئۆز ناھىيىسىدىن ئۈيۇشتۇرۇلغان سودىگەرلەر ۋه مالىلارنى ئېلىپ بۇرھان شەھىدلەر بىلەن بىللە يېتىپ كەلدى. لېكىن، ئۇلار يېتىپ كېلىشى بىلەنلا موريدا قاتتىق يامغۇر يېغىپ ئىككى كۈن داۋاملاشقانىدى. بۇرھان شەھىدى: «بۇ يامغۇر ياخشى ياغىدى. بىرنىچىدىن، توپا ـ چاڭلار بېسىلىدۇ. ئىككىنچىدىن، ئوت ـ چۆپلەر ياخشى كۆكلەيدۇ، چارۋا مالىلار ئۈچۈن پايدىلىق» دېدى ۋه يامغۇرنىڭ توختىشىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتتى.

سودا بازىرىنىڭ ئېچىلىش مۇراسىمى 9 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئۆتكۈزۈلدى. موري تارىخىدا 400 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشقان مۇنداق زور يىغىن ئېچىلىپ باقمىغانىدى؛ شۇنىڭدەك، مۇنداق كۆپ سودا دۇكانلىرى ۋه يايمىچىلارمۇ بولۇپ باققان ئەمەس ئىدى. موري بازىرىنىڭ ئىلگىرىكى دۇكان ۋه يايمىچىلىرى 12گه يەتمەيتتى. بۇ قېتىم سودا بازىرى ئۈچۈن ھەرىكەتلەندۇرۇلگەن دۇكان ۋه يايمىچىلار 40تىن ئاشقان بولسىمۇ، لېكىن سودا بازىرىنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمىنى ئۇرۇمچى ۋه گۇچۇڭدىن كەلگەن سودىگەرلەر ئىگىلىدى. سودا بازىرىدىكى تاۋار مالىلارنىڭ تۇرى 400 خىلدىن ئاشتى. بۇ مالىلارنىڭ بىر قىسمى سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كىرگۈزۈلگەن، كۆپ قىسمى ئۇرۇمچىنىڭ

يەرلىك مالىرى بولۇپ، دېھقان - چارۋىچىلارنىڭ ئېھتىياجىنى تولۇق قاندۇردى. موري بازىرىدىكى دۇكان ۋە يايمىچىلارنىڭ مالىرى ئىلگىرى چاي - تۇز، چەكمەن - ماتا، يەل - يېمىش قاتارلىقلار بىلەنلا چەكلىنەتتى. موري خەلقىنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىمۇ ئىنتايىن تۆۋەن ئىدى. سودا بازىرى ئېچىلمۇاتقان كۈنلەردە، بۇرھان شەھىدى ھەر كۈنى دۇكان ۋە يايمىچىلارنى ئارىلاپ ئەھۋاللارنى تەكشۈرۈپ، كۆرۈلگەن مەسىلىلەرنى ۋاقتىدا ھەل قىلىپ تۇردى. چارۋىچىلاردىن داۋاملىق پىكىر ئېلىپ ئۇلارنىڭ تەلەپلىرىنى قاندۇردى. شۇڭا، نەق پۇلى يوق چارۋىچىلار تېرىك مال ۋە چارۋا مەھسۇلاتلىرىنى ئۆزىگە كېرەكلىك مالىلارغا ئالماشتۇردى. بۇرھان شەھىدى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە بۇ قېتىمقى سودا بازىرىدا چارۋىچىلار ۋە دېھقانلارنىڭ مال ئالماشتۇرۇشىغا باج جەھەتتىن كەڭچىلىك قىلىپ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش قىينىچىلىقلىرىنى ھەل قىلىۋېلىشىغا شارائىت يارىتىپ بېرىشنى قاتتىق جىكىلىدى. بۇ سودا بازىرى بىر ھەپتە داۋاملاشتى. بولۇپمۇ چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇپ، كىشىلەر كۆڭلىنى تىنجىتىشتا چوڭ رول ئويناندى. شۇڭا، بۇرھان شەھىدىنىڭ موري خەلقىگە سىڭدۇرگەن بۇ ئەجرى موري خەلقىنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى.

دېھقانلارنىڭ مۇستەبىت ھاكىمىيەتكە قارشى كۈرىشىنى قوللىدى

1945 - يىلى گومىنداڭنىڭ گۇچۇڭدا تۇرۇشلۇق 46 - دىۋىزىيىسىنىڭ كاتىپى ۋاڭ ۋېنچىڭ موري ناھىيىسىگە ھاكىم بولۇپ كەلگەندىن كېيىن، دېھقانلارغا سېلىنىدىغان ئاشلىق بېجى ۋە ھەر خىل ئالۋان - ياساقلار ھەددىدىن ئارتۇق كۆپىيىپ كەتتى، پارا ئېلىشمۇ ئەۋج ئېلىپ كەتتى. 1948 - يىلىغا

كەلگەندە، ۋاقى ۋېنچىكىنىڭ دېھقانلاردىن زورلۇق بىلەن سېتىۋا-لىدىغان ئاشلىقنىڭ سانى 5000 دانىدىن (بىر دانىدىن 10 كۈرە، بىر كۈرە 40 جىڭ ھېسابلىناتتى) ئېشىپ كەتتى. بۇ ئاشلىقنىڭ 300 دانىنى ئۇنىڭ گۈچۈڭ ناھىيىسىدىكى ئاق ھاراق ئىشلەپ-چىدىغان قېينا تىسى، 500 دانىنى گۈچۈڭ ھەربىي پونكىتىنىڭ باشلىقى بولۇپ تۇرغان ئاغىنىسى ئەرزان باھادا سېتىۋالدى، ھەتتا بۇ ئاشلىقلارنى ئەرزان باھادە سېتىۋالغان تۇرۇقلۇقمۇ، دېھقانلارنىڭ قولىغا نەق پۇل بەرمەي، ئاشلىقنىڭ پۇلىنى «ئۇ پۇلى، بۇ پۇلى» دەپ تۇتۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىچارە دېھقان-لارنىڭ قولىغا پۇل تېگىش ئۈياقتا تۇرسۇن، تېخى يەنە بىرمۇنچە قەرز ئارتىلىپ قالدى؛ بۇنداق ئېغىر ئېكسپىلاتاتسىيىنىڭ كاسا-پىتىدىن دېھقانلارنىڭ كۈنى ئىنتايىن ئېغىر ئەھۋالدا قېلىپ، ئۇلار يا بالا ـ چاقىلىرىنى سېتىش، يا يۇرتىنى تاشلاپ سەرگەر-دان بولۇپ چىقىپ كېتىش، يا بولمىسائۇلۇۋېلىشتەك ئۇچ يول-نىڭ بىرىنى تاللىۋېلىشقا مەجبۇر بولدى.

مۇنداق زۇلۇمغا چىداپ تۇرالمىغان دېھقانلار ئاخىر 1949 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى پارتلاپ چىقتى، 3000دىن ئارتۇق كىشى ۋاقى ۋېنچىكىغا قارشى قوزغىلىپ، ناھىيە بازىرىنى قورشىۋالدى. ئاردىدىن ئۇچ كۈن ئۇرۇپ، ناھىيىلىك پوچتا ـ تېلېگراف ئىدارىسىنىڭ خىزمەتچىسى گۈچۈڭدىكى 46 ـ دىۋىزد-يىدىن ۋاقى ۋېنچىكىغا كەلگەن بىر مەخپىي تېلېگراممىنىڭ تولۇق تېكىستىنى كۆچۈرۈۋېلىپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈۋاتقان دېھقانلارغا يەتكۈزۈپ بەردى. تېلېگراممىدا گۈچۈڭدىن مورىغا زور قوراللىق قوشۇن ياردىغانلىقى يېزىلغانىدى. قوزغىلاڭچى دېھقانلارنىڭ باشلىقلىرى كەچتە مۇزاكىرىلىشىپ، «بىزدە قورال بولمىغاندىن كېيىن ئۇلارغا تاقابىل تۇرالمايمىز، بىز چېكىنىپ كۈچىمىزنى ساقلاپ قالايلى. لېكىن، بىكار ياتماي ئۇرۇمچىگە ۋەكىل ئەۋەتىپ، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدگە ۋاقى

ژەنچىلىك ئۇستىدىن ئەرز بېرەيلى» دېگەن قارارغا كەلدى ۋە شۇ بويىچە ئىش قىلدى. دېھقانلار قوزغىلىڭنىڭ باشلىقلىرىدىن جيا چېڭخۇ، جاڭ پېيشياۋ قاتارلىق ئۇچ كىشى ئۇرۇمچىگە مېڭىشتىن بۇرۇن، ناھىيىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى تۇرسۇن خېلىلوپنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى ئالدى (تۇرسۇن خېلىلوپ شېڭ شىسەي ۋاقتىدا موري ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان، شېڭ شىسەي ئىنقىلابتىن يۈز ئۆرۈگەندە ئۇنى 1 ـ قاتاردا قولغا ئالغانىدى. ئۇ تۇرمىدە بەش يىل يېتىپ چىققاندىن كېيىن، دېھقانلار تەلەپ قىلىپ، ئۇنى ناھىيىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىقىغا قويغان). تۇرسۇن خېلىلوپ دېھقانلار قوزغىلىڭىنى ئاستىرتتىن قوللاپ، دېھقانلارغا نۇرغۇن مۇھىم ئەھۋاللارنى يەتكۈزدى ۋە ئىشنىڭ يولىنى كۆرسىتىپ بەردى. ئۇ بۇ قېتىم جيا چېڭخۇ قاتارلىق ئۇچ كىشىنىڭ ئۇرۇمچىگە ئەرز قىلغىلى بارىدىغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، بۇرھان شەھىدىگە ئۆز قولى بىلەن خەت يېزىپ بەردى ۋە بۇ ئۇچ نەپەر خەنزۇ ۋەكىلگە ئادالەتپەرۋەر يۇرت مۆتىۋەرلىرىدىن ھەمدۇل دايى، قاغدىر جيسا دېگەن ئىككى ئۇيغۇر كىشىنى قوشۇپ، ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىنى قوغدىشىنى، گۇچۇڭ ۋە ئۇرۇمچىلەرگە بارغاندا مېھمانخانىلارغا چۈشمەسلىكىنى قاتتىق تاپىلىدى. بۇ بەش كىشى 2 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى ئۇرۇمچىگە يېتىپ بېرىپ، ئۇدۇل ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئىشخانىسىغا كىرگەن ئىكەن، بىر خەنزۇ كاتىپ ئۇلارنىڭ ۋاڭ ژەنچىلىك ئۇستىدىن ئەرز قىلغىلى كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، «شىنجاڭ بويىچە پەقەت ئىككىلا قالتىس ھاكىم بار. شۇنىڭ بىرى سىلەرنىڭ موربىدىكى ۋاڭ ژەنچىلىك. ھەجەپ سىلەر ئۇنىڭ ئۇستىدىن ئەرز بەرمەكچى بولۇپ قاپسىلەرغۇ؟ يۇرتكىڭلار قاپتەك بار ئىكەن» دەپتۇ ۋە ئۇلارنى بۇرھان شەھىدى بىلەن زادى كۆرۈشتۈرمەپتۇ. لېكىن ھەمدۇل ئاكا بىلەن قادىر ئاكا بۇرۇن بۇرھان شەھىدىنى كۆرگەن ۋە موربىدا بىرقانچە كۈن

بىللە بولغانلىقى ئۈچۈن بۇرھان شەھىدى بىلەن ياخشى تونۇشاتتى. شۇڭا ئۇلار ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ چوڭ دەرۋازىسى ئالدىدا كەچكىچە ساقلاپ تۇرۇپ، بۇرھان شەھىدى ئىشتىن چۈشۈپ مېڭىشىغا، پىكاپنىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇرۇۋالغان. بۇرھان شەھىدى بىلەن سالىمجان رەنجىمەي دەرھال پىكاپتىن چۈشۈپ، ئۇلار بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ ئۇلارنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى، نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، تۇرسۇن خېلىلوپ يېڭىپ بەرگەن خەتنى كۆتۈرۈپ، «ئۇنداق بولسا، ھەممىلىرى ئەتە بىزنىڭ ئۆيگە بېرىشسىلا، ئۆيدە سۆزلىشەيلى» دېگەن ۋە ئۆيىنىڭ ئادرېسىنى ئېيتىپ بەرگەن.

ئەتىسى ئۇلار بۇرھان شەھىدىنىڭ ئۆيىگە بارسا، ئۆيدە ئادەم كۆپ ئىكەن. ئۇ يەردە سۆزلىشىش ئەپسىز بولغاچقا، بۇرھان ئەپەندى يانچۇقىدىن تۇرسۇن خېلىلوپنىڭ خېتىنى چىقىرىپ، ئۇلارغا: «ئاخشام بۇ خەتنى يەنە بىر قۇر كۆرۈپ چىقىپ ئەھۋالىنىڭ تېگىگە يەتتىم. ئەمما بۈگۈن سىلەر بىلەن مۇڭدىشالمايدىغان بولدۇم، ئەتە چۈشتىن كېيىن ئىشخانامغا بېرىڭلار» دېگەن ۋە ئۇلارنى بىر ۋاقلىق تاماق بىلەن كۈتۈپ ئۇزىتىپ قويغان. ئۇنىڭ ئەتىسى ئۇلار ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بېرىپ، ھېچقانداق توسالغۇغا ئۇچرىمايلا، ئۇدۇل بۇرھان شەھىدىنىڭ ئىشخانىسىغا كىرگەن. بۇرھان شەھىدى ئۇلارغا مۇلايىملىق بىلەن: شۇ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بۇ مەسىلە ئۈستىدە مۇزاكىرىلىشىپ، موربغا بەش كىشىلىك تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى ئەۋەتمەكچى بولغانلىقىنى، گۇرۇپپىنىڭ ئەتىلا يولغا چىقىدىغانلىقىنى ئۇقتۇرغان. بۇنىڭدىن ئۇلار ئىنتايىن خۇشال بولۇشقان.

2 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئۇلار تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسىدىكىلەر بىلەن بىر ماشىنىغا ئولتۇرۇپ موربغا قايتىپ كەلدى. ۋاقى ۋېنچىڭ بۇ ئىشتىن بىر ئاز چۆچۈگەن بولسا كېرەك، 2 - ئاينىڭ 16 - كۈنى دېھقانلار ۋەكىللىرى ۋە ھۆكۈمەت ئەربابلىرى

بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن كېڭىشىشتە، دېھقانلار ۋەكىللىرى ئوتتۇرىغا قويغان: (1) كىشى بېشىغا زورلاپ تاڭغان ئاشلىق تاپشۇرۇش سېلىقى ئەمەلدىن قالدۇرۇلسۇن؛ (2) ۋاقتى ۋېنچىكى موري ناھىيىسىدىن ئالماشتۇرۇۋېتىلسۇن؛ (3) تۇرمىگە تاشلانغان كىشىلەر قويۇپ بېرىلسۇن؛ (4) بۇنىڭدىن كېيىن دېھقانلار قالايمىقان تۇرمىگە تاشلانمىسۇن؛ (5) ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ئەڭ قىلغىلى بارغان كىشىلەرنىڭ بارلىق چىقىملىرىنى ۋاقتى ۋېنچىكى ئۈستىگە ئالسۇن، دېگەن بەش شەرتنىڭ ئالدىنقى تۆتىگە ماقۇل بولۇپ قول قويدى. لېكىن 5 ـ شەرتكە يېقىن كەلمىدى. بۇ ئىش كېيىن ئىككى تەرەپنىڭ قايتىدىن كېڭىشىپ ھەل قىلىشىغا قالدۇرۇلۇپ، ماقۇل بولغان مەسىلىلەرگە ناھىيىلىك ھۆكۈمىتى چوڭ تامغىسى بېسىلدى. بۇ كېڭىشىش گويا بىر بىتىم بولدى ۋە بۇ بىتىم راستىنلا ئەمەلگە ئېشىپ، شۇ يىلى 5 ـ ئايدا ۋاقتى ۋېنچىكى موري ناھىيىسىدىن ئالماشتۇرۇۋېتىلدى. بۇنىڭدىن دېھقانلار ئىنتايىن خۇشال بولۇشتى، ئۇلارنىڭ كۆڭلى تىنجىپ، ۋەزىيەت مۇقىملاشتى، ئىشلەپچىقىرىش ئىلگىرى سۈرۈلۈپ، موري ناھىيىسىدىكى ھەر مىللەت خەلقى شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىنىشىنى ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن كۈتۈۋېلىشتى.

1500 ئۆيلۈك قازاق چارۋىچىنى ئەمىن تاپقۇزدى

1949 ـ يىلى كۈزدە، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ لەنجۇدىن شىمالىغا كېلىۋاتقانلىقى موريغا ئاڭلانغاندا، ئوسمان جانىمقان بىلەن بىرلىشىپ، موريدىكى قازاق چارۋىچىلارنى چەت ئەلگە ئېلىپ چىقىپ كەتمەكچى بولدى. بۇ چاغدا ئىنقىلابىي تەشۋىقاتمۇ، ئەكسىلىنقىلابىي تەشۋىقاتمۇ تەڭ تارقىلىپ تۇرغانلىقتىن، چارۋىدا

چىلار زادى قايسى يولغا مېڭىش زۆرۈرلۈكىنى ئېنىق بىلمەي تۇراتتى. بۇنى ئېنىق بىلىۋېلىش ئۈچۈن قازاق چارۋىچىلارنىڭ قەبىلە باشلىقلىرى ۋە ئاۋۇل ئاقساقاللىرىدىن بىرقانچە كىشى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى تۇرسۇن خېلىلوپنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سورىدى. تۇرسۇن خېلىلوپ ئۇلارنىڭ كەلگىنىگە خوش بولۇپ، شۇ ئاخشىمىلا (1949 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى) ئۆز ئۆيىدە ئۇلار بىلەن مەخپىي يىغىن ئاچتى. يىغىنغا ناھىيىدىكى ئىشەنچلىك زىيالىيلار ۋە ئىلغار كىشىلەرنىمۇ چاقىرتىپ، بىرلىكتە مەسلىھەتلەشتى. يىغىنغا قاتناشقان ھۆكۈمەت خادىملىرىدىن تۆۋەندىكى كىشىلەر بار ئىدى:

ئەسەن ئەبرسقان (چېڭگىل ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى)، ئەبدى بەلدەۋباي (قارىقاش قەبىلىسىنىڭ باشلىقى، ئازادلىقتىن كېيىن چوقپارتاش يېزىسىنىڭ باشلىقى بولغان. ۋاپات بولۇپ كەتتى)، رۇستەم سىدىق (سارباش قەبىلىسىدىن، شاڭيۇ بولغان. ئازادلىقتىن كېيىن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغان. ۋاپات بولۇپ كەتتى)، ئەبەجان جۇما-دىل (بوجاق بولغان. ئۆزبېك. ۋاپات بولۇپ كەتتى)، زەكەريا نۇغمان (دانەنگو مەكتىپىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، تاتار، ئازادلىقتىن كېيىن ناھىيىلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ باش كاتىپى بولغان. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دا ۋاپات بولۇپ كەتتى)، قالىدۇللا مۇ-قامباي (ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى، ئازادلىقتىن كېيىن ناھىيىدە ئۆزۈن يىل تەرجىمان بولغان. ۋاپات بولۇپ كەتتى)، تەمەن ئايدارقان (زىيالىي. ئازادلىقتىن كېيىن ناھىيىلىك پارتكوم بىرلىكسەپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقى، مۇئاۋىن شۇجىسى بولغان. ھازىر پېنسىيىگە چىقتى).

يىغىننىڭ مەزمۇنى: ئوسمان بىلەن جانىمقان موري ۋە چېڭ-گىل ناھىيىلىرىدىكى قازاقلارنى ھىندىستان، تۈركىيە قاتارلىق جايلارغا ئېلىپ كەتمەكچى. ئۇلارغا ئەگىشىلى دېسەك، ئۆز

ماكانىمىزدىن ئايرىلغىمىز كەلمەيدۇ؛ ئەگەشمەيلى دېسەك، ئۇ-
لارنىڭ بېسىمى بەك ئېغىر. زادى قانداق قىلىمىز؟ كومپارتىيە-
نىڭ كېلىشىنى كۈتىمىزمۇ؟ كومپارتىيە بىزنى قوغدارمۇ؟ دې-
گەندىن ئىبارەت ئىدى. بۇ مەسىلىدە كۆپچىلىك بىرلىككە كېلەل-
مەي، ئاخىر بۇرھان شەھىدىگە خەت يېزىپ يولىورۇق سورىماق-
چى بولدى. خەتنى زەكەرىيا كېلىشتۇرۇپ يازدى. ئۇنىڭغا سەك-
كىز كىشىنىڭ ھەممىسى قول قويدى. ئۇرۇمچىگە ئەسەن ھاكىم-
نىڭ چاپارمىنى قۇۋانقان بىلەن تەمەن بىرلىكتە ئاتلىق بارماقچى
بولدى. بۇ ئىككەيلەن ياخشى تەييارلىق كۆرۈپ، ئاتلارنى ئوبدان
تەييارلاپ، 9 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى يولغا چىقتى. خەت تەمەننىڭ
ئىچكى چاپىنىنىڭ ئەستىرى ئىچىگە تىكىپ بېرىلدى. ئۇلار چوڭ
يولچىلاپ ماڭماي، تاغ ياقىلاپ مېڭىپ، 15 ـ كۈنى ئۇرۇمچىگە
يېتىپ بارغان. 9 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت
مەھكىمىسىگە بارغاندا دەرۋازىدىكى پوستلار ئۇلارنى ھەرقانچە
گەپ قىلسىمۇ مەھكىمە ئىچىگە كىرگۈزمىگەن. ئۇلار دەرۋازا
ئالدىدا ئىلاجسىز ئۇزۇنغىچە تۇرغان. بىر ھازادىن كېيىن ئۆل-
كىلىك ھۆكۈمەتنىڭ بىر قازاق كاتىپى سىرتقا چىققانىكەن،
تەمەن ئۇنى تونىغاچقا ئەھۋالنى ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇ تەمەننى
باشلاپ كىرىپ بۇرھان شەھىدى بىلەن كۆرۈشتۇرگەن.

بۇرھان شەھىدى تەمەننى ياخشى تونۇيدىكەن. ئۇ تەمەننى
كۆرۈپلا: «ھە، قازىقىم. بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالدىڭ؟
تۇرسۇن خېلىلوپ، ئەسەن، ئەبدىلەر بارمۇ؟» دەپ سورىغان.
تەمەن: «ئۇلارنىڭ ھەممىسى بار، تىنچلىق. شۇ كىشىلەر مېنى
سىزگە ئەۋەتتى» دەپ چاپىنىنىڭ ئەستىرىنى سۆكۈپ، خەتنى
بۇرھان شەھىدىگە سۇنغان. بۇرھان شەھىدى خەتنى كۆرۈپ چىق-
قاندىن كېيىن: «ياخشى بوپتۇ، تاۋ سىيۇ بىلەن ئىككىمىز مۇشۇ
مەسىلە ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتىمىز، بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ
تۇرۇڭلار، بىز بىرلىككە كېلىپ جاۋاب بېرىپ، مىلەرنى يولغا

سېلىپ قويمىز» دېگەن. ئاردىدىن بىرەر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن بۇرھان شەھىدى ئۇلارنى چاقىرىپ كېلىپ، مەخسۇس قوبۇل قىلغان ۋە ئۆز قولى بىلەن يېزىلغان جاۋاب خەتنى بېرىپ مورىغا تېز يەتكۈزۈشنى تاپىلىغان. بۇ خەت تۇرسۇن خېلىلوپ، ئەسەن، ئەبرى ۋە رۇستەملەرنىڭ نامىغا يېزىلغان بولۇپ، خەتتە: «خەتكىلار دەل ۋاقتىدا يېزىلىپتۇ، سىلەرنىڭ پىكىرىڭلارغا قوشۇلدىمىز. ئوسمان، جانىمقانلارغا ئەگەشمەكچى بولغان چارۋىچىلارنىمۇ ئېلىپ قېلىڭلار. خەۋىرىڭلارنى كۈتىمىز. ئەگەر سىلەر چارۋىچىلارنى ئۇلارغا ئەگەشتۈرمەي ئېلىپ قالالىساڭلار، 10 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى سىلەرنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىپ كېلىپ، ئازادلىق ئارمىيە رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشتۈرىمىز. ئۇ چاغدا يۈزۈڭلارمۇ يورۇق بولىدۇ»، دېيىلگەن. بۇرھان شەھىدى خەتنى بېرىۋېتىپ: «ئۇلار قورقمىسۇن» دەپ تاپىلىغان. تەمەن بىلەن قوۋانقان مورىغا شۇنداق تېز قايتتىكى، خەتنى 9 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى تۇرسۇن خېلىلوپنىڭ قولىغا ساق ـ سالامەت تاپشۇردى.

تۇرسۇن خېلىلوپ چاقماق تېزلىكىدە ھەرىكەتلىنىپ، ھەممە ئاۋۇل ئاقساقاللىرى ۋە قەبىلە باشلىقلىرىغا خەتنىڭ مەزمۇنىنى تولۇق يەتكۈزدى. ئاندىن ئۇلار باش قوشۇپ مەسلىھەتلىشىپ، مۇنداق پىكىرگە كېلىشتى: ئەگەر چارۋىچىلارنى ئوسمانغا ئەگەشتۈرمەي، ئاشكارا ئېلىپ قالمىز دېسەك، ئىككى ئوتتۇرىدا زور توقۇنۇش يۈز بېرىپ كۆتۈلمىگەن ئەھۋاللار بولۇپ قالسا، چارۋىچىلار پاراكەندىچىلىك ھەم زور زىيانغا ئۇچرايدۇ، چارۋىچىلارنى ئوسمانغا ئەگەشتۈرمەي ھەم زىيانغا ئۇچراتماي قوغداپ قېلىش، ئوسمان ۋە جانىمقانلارنىڭ چىشىغىمۇ تېگىپ قويماسلىق ئۈچۈن ئۇلارغا: ئەگەر چارۋىچىلار سىلەرگە ئەگەشسە ئېلىپ كېتىڭلار، دەيلى. چارۋىچىلار كۆرۈنۈشتە ئوسمانغا ئەگەشكەن بولۇپ ھەممىسى ماڭسۇن، ئەمما يولدا تۇرىكۈملەپ چۈشۈپ قېـ

لىپ قايتىپ كەلسۇن. مۇشۇنداق قىلساق، ئىككى ئوتتۇرىدا ھېچقانداق ۋەقە تۇغۇلمايدۇ. مۇشۇنداق قىلىشقا ھەربىر قەبىلە باشلىقلىرى ۋە ئاۋۇل ئاقساقاللىرى مەسئۇل بولسۇن.

مەسلىھەتتىن كېيىن ھەممە باشلىق ۋە ئاقساقاللار ئۆز قەبىلە ئاۋۇللىرىغا بېرىپ چارۋىچىلارغا ئىنچىكىلىك بىلەن خىزمەت ئىشلەپ، مەخپىيەتلىكنى چىڭ ساقلاش توغرىسىدا قەسەم قىلىشتى. ئاندىن ھەممە ئاۋۇل مېڭىش تەييارلىقىنى كۆردى. ئوسمان 1500 ئۆيلۈك چارۋىچىنىڭ ئۆزىگە «ئەگەشمەكچى» بولغانلىقىدىن ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، موري ناھىيىسىگە مىننەتدارلىق بىلدۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار موريدىن بۇرۇنراق ئاتلىنىپ، قوشۇن تارتىپ ماڭدى. 1500 ئۆيلۈك چارۋىچى يول ئۈستىدە تاغلىق رايونلارنىڭ جۇغراپىيىلىك شارائىتىدىن پايدىلىنىپ، تىك داۋان ۋە ئۇزۇن سايلارغا بارغاندا ئاۋۇللار بويىچە سەپتىن چۈشۈپ قېلىپ، ھەممىسى ئۆز ماكانلىرىغا ساق ـ سالامەت قايتىپ كەلدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان بۇرھان شەھىدى بىلەن تاۋ سىيۆ دەرھال تۇرسۇن خېلىلوپ، زەكەريا، ئەسەنلەرگە خەت يېزىپ، ئۇلارنى 15 ـ ئۆكتەبىر كۈنىگىچە ئۇرۇمچىگە يېتىپ بېرىشقا چاقىرتتى. بۇ ئۇچ كىشى ئۇرۇمچىگە يېتىپ بارغاندا، بۇرھان شەھىدى بىلەن تاۋ سىيۆ ئۇلارنى ئازادلىق ئارمىيىنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشتۇرۇپ، بىر ـ بىرلەپ تونۇشتۇرغان. ئازادلىق ئارمىيە رەھبەرلىرى ئۇلارنىڭ كۆرسەتكەن خىزمىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپ، موري چارۋىچىلىرىنىڭ ئۆزلىرىنى قوغدىشى ئۈچۈن 20 تال مىلتىق مۇكاپات بەرگەن؛ تۇرسۇن خېلىلوپ بىلەن ئەسەنگە بىردىن ئالتۇن مېدال تاقاپ، بىردىن ئالتۇن قەلەم، زەكەريىاغا بىر ئالتۇن قەلەم مۇكاپات بەرگەن. ئۇلار ئۇرۇمچىدە بىر ھەپتە تۇرۇپ نۇرغۇن ئورۇنلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلىپ قايتىپ كەتكەن.

دېمەك، بۇرھان شەھىدىنىڭ يولىيورۇقى بىلەن موري چارۋە-

چىلىرى توغرا يولنى تاللاپ، يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان زور زىيانلاردىن ساقلىنىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىنىشىنى ئەمەلىي ھەرىكەتلىرى بىلەن كۈتۈۋېلىشتى.

مورىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشىغا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلدى

1955 ـ يىلى ئەتىيازدا قارلار ئېرىپ، يوللار پاتقاقچىلىق بولۇۋاتقان كۈنلەردە، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بۇرھان شەھىدى موري ناھىيىسىگە كېلىپ خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى. ئۇ، ناھىيە رەھبەرلىرىنىڭ موري ناھىيىسىنىڭ قازاق ئاپتونوم ناھىيىسى بولۇپ قۇرۇلغاندىن بۇيانقى سەككىز ئايلىق خىزمىتىدىن بەرگەن دوكلاتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مۇئاۋىن ھاكىم تۇرسۇن خېلىلوپنىڭ ھەمراھلىقىدا پاتقاقچىلىققا قارىماي، ناھىيە بازىرىنىڭ ھەممە كوچا ۋە مەھەللىلىرىنى ئارىلاپ چىقتى. ئەتىسى ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ مەجلىسخانىسىدا ناھىيىلىك ئىداره ـ جەمئىيەتلەردىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ يىغىنى ئېچىلدى. يىغىنغا ناھىيىدە بار 100دىن ئوشۇقراق ئىشچى ـ خىزمەتچىنىڭ ھەممىسى قاتناشتى.

بۇرھان شەھىدى يىغىندا مۇنداق دېدى: «شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولغاندىن كېيىن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ توغرا رەھبەرلىكىده، بىز دېموكراتىك ئىسلاھاتنىڭ ۋەزىپىلىرىنى مەسىلەن، ئىجاره ھەققىنى كېمەيتىش، زومىگەرلەرگە قارشى تۇرۇش، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى بېسىقتۇرۇش، (3 ۋە 5كە) قارشى تۇرۇش، ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ، چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش، باندىتلارنى تازىلاش، يەر ئىسلاھاتى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى تولۇق ئورۇندىاپ، ئۇلۇغ نەتىجىلەرنى قازاندۇق. ھازىر ئېلىمىزده 1 ـ بەشيىللىق خەلق ئىگىلىـ

كى پىلانى باشلاندى. بۇ دەۋردە پارتىيىنىڭ مىللىي تېررىتورىيە-لىك ئاپتونومىيە سىياسىتى ئومۇميۈزلۈك ئەملگە ئاشۇرۇلىدۇ. ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇپ، ئۆز مىللىتە-نىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى ئۆزلىرى باشقۇرىدۇ. سىلەرنىڭ قازاق ئاپتونوم ناھىيىلىرىڭلار 1954 ـ يىلى 7 ـ ئايدا قۇرۇلغانىدى، بۇ يىل شىنجاڭدا ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلىدۇ.

ئۇ مۇنۇلارنى تەكىتلىدى: «چۈنكى، شىنجاڭدا 13 مىللەت، 8 مىليون ئاھالە بولۇپ، 13 مىللەت ئىچىدە ئۇيغۇرلار كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدۇ. شۇڭا، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭدا ئۇيغۇرلارنى ئاساس قىلغان ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇشنى قارار قىلدى. بۇ پارلاق ۋە ئۇلۇغ مىللىي سىياسەتنى قەتئىي ھىمايە قىلىپ، تولۇق ئەملگە ئاشۇرۇشىمىز؛ شۇنداقلا چوڭقۇر تەشۋىق قىلىپ ھەربىر ئائىلىلەرگىچە يەتكۈزۈپ، ھەر-بىر كىشىنى تولۇق خەۋەردار قىلىشىمىز لازىم. ئاز سانلىق مىللەتلەر كۆپ ئورۇنلاشقان يەرلەردە، ئۇلارنىڭ ئورۇنلىشىش ئەھۋالىغا قاراپ ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيە، ئاپتونوم يېزىلار قۇرۇلىدۇ؛ بۇ مىللىي رايونلاردا شۇنىڭغا ماس ھالدا مىللىي تىرىتورىيىلىك ئاپتونوم ھۆكۈمەتلەر قۇرۇلىدۇ. پارتىيە بىزگە تاپشۇرغان بۇ شەرەپلىك ۋەزىپىنى بۇ يىل ۋە كېلەر يىلى ئىككى يىل ئىچىدە ئورۇنداپ بولۇشىمىز زۆرۈر. بىز قولنى قولغا تۇتۇشۇپ، ھەر مىللەت خەلقلىرى بىلەن زىچ ئىتتىپاقلە-شىپ، گۈللەنگەن يېڭى شىنجاڭ قۇرۇپ چىقىشقا بىرلىكتە كۈچ چىقىرىشىمىز لازىم».

رەئىس بۇرھان شەھىدى سۆزلەپ بولغاندىن كېيىن، ناھە-يىلىك ھۆكۈمەت ئىشخانىسىنىڭ كاتىپى لى يۈڭلىنداىن: «بۇ مەجلىسخاناڭلار بەك كىچىك ئىكەن. مۇشۇنچىلىك كۆپ كىشە-نىڭ قىستىلىپ ئولتۇرۇشى ئوڭاي ئەمەس، ئازاد بولغىلى بىرقانچە يىل بولدى، تېخىچە چوڭراق بىر زال سالماپسە-

لەر ـ هە؟» دەپ سورىغاندى. كاتىپ ئۇيالغاندەك بولۇپ: «بىز بىرقانچە يىلدىن بۇيان مەركىزىي خىزمەتلەر بىلەن بولدۇق، ئىككىنچىدىن، بۇنىڭغا راسخوتبمىز يېتىشمىدى. دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىقتىن يىغىلغان ئازغىنە باج كىرىمىمىزنى مائارىپ ئىشلىرىغا يەتكۈزەلمەيۋاتىمىز. شۇڭا، ھۆكۈمەت ئىشلىرىدا ئاددى ـ سادىدا بولۇپ كېلىۋاتىمىز» دەپ جاۋاب بەردى. بۇرھان شەھىدى ئاندىن مۇئاۋىن ھاكىم تۇرسۇن خېلىلوپتىن: «ناھىيە بازىرىڭلارنىڭ شەرقىدىكى كۆل ئىچىدە سەيلە راۋىقى بار ئىكەن، ئۇنى قاچان سالدۇرغان؟» دەپ سورىدى. تۇرسۇن خېلىلوپ: «ئۇنى كونا جەمئىيەتتە سالدۇرغان. ئۇنىڭغا خېلى يىللار بولۇپ قالدى» دەپ جاۋاب بەردى. ئاندىن بۇرھان شەھىدى: «ياخشىغۇ، گومىنداڭ ۋاقتىدا ئاشۇ راۋاقنى سالدۇرغان ئىكەنسىلەر، ئازاد-لىقتىن كېيىن نېمە ئۈچۈن ئۇنى رېمونت قىلدۇرۇپ بېزەپ، كادىرلار بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ دەم ئېلىش ۋاقتىدا سەيلە قىلىدىغان يېرىگە ئايلاندۇرمىدىڭلار؟» دەپ سورىۋىدى، تۇرسۇن خېلىلوپ بىر ئاز ئوڭايسىزلىنىپ: «بايا كاتىپمۇ ناھىيىمىزنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىنى سىلىگە تونۇشتۇردى. ئىقتىسادىي ئەھۋا-لىمىز شۇنداق بولغاچقا، شەھەر قۇرۇلۇشىنى كۈندىلىك خىزمەت تەرتىپىگە كىرگۈزەلمەي كېلىۋاتىمىز» دەپ جاۋاب بەردى. بۇر-ھان شەھىدى ئاخىردا: «مەن قايتىپ بارغاندىن كېيىن مالىيە نازارىتىگە ئېيتاي، ئۇلار ناھىيىڭلارغا 10 مىڭ يۈەن (10 مىڭ يۈەن شۇ چاغدا ئاز پۇل ئەمەس ئىدى) قۇرۇلۇش راسخوتى ئەۋەتسۇن. لېكىن، بۇ پۇلنى ئۆز جايىغا ئىشلىتىڭلار» دېدى. بۇنى ئاڭلىغان يىغىن قاتناشچىلىرى (بارلىق ئىشچى ـ خىزمەت-چىلەر) قىزغىن چاۋاك چېلىپ، ئۇلكە رەئىسىنىڭ مورىنىڭ شەھەر قۇرۇلۇشىغا ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلغانلىقىدىن ئىنتايىن مىننەتدار بولۇشتى.

ئۇزاق ئۆتمەي 10 مىڭ يۈەن مەخسۇس راسخوت يېتىپ

كەلدى. شۇنىڭ بىلەن تۇرسۇن خېلىلوپ باشچىلىقىدا شەھەر قۇرۇلۇشىغا رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى قۇرۇلۇپ، گۇرۇپ-پىنىڭ بىر قىسىم ئەزالىرى بازار ئىچىدىكى كوچىلارنى رەتكە سېلىش، سەيلە راۋۇنقىنى رېمونت قىلدۇرۇشقا، يەنە بىر قىسىم ئەزالىرى ناھىيىگە چوڭراق بىر يېغىن زالى سېلىشقا مەسئۇل بولدى. بۇرھان شەھىدىنىڭ قايتىش ۋاقتىدا «ئاز پۇل بىلەن كۆپرەك ئىش قىلىپ، تېجەشلىك بىلەن ئىش كۆرۈڭلار» دەپ بەرگەن يۇلىورۇقىغا ئاساسەن، ناھىيە بازىرىدىكى بارلىق ئىشچى - خىزمەتچىلەر تولۇق سەپەرۋەر قىلىنىپ، كوچىلارنى تۇزلەش، دۆڭلەرنى قېزىپ ئويمانلارنى تىندۇرۇش؛ كوچىنىڭ ئىككى ياقىسىغا ياغاچ ياقلىق ئېرىق قېزىپ، قار ئېرىندىلىرى، يامغۇر سۇلىرى ئېقىپ چىقىپ كېتىدىغان قىلىش؛ كوچا يوللىرىغا شېغىل ياتقۇزۇپ، پاتقاقچىلىق بولىدىغان ھالەتنى ئۆزگەرتىشكە ئاتلاندۇرۇلدى. ئۇ چاغدىكى توپا قېزىش قورالى تۆمۈر گۇرجەك، توپا توشۇش قورالى زەمبىل ئىدى. بىر - ئىككى ئاي جاپالىق ئەمگەك قىلىش ئارقىلىق كوچىلار رەتلەندى، سەيلە راۋۇنقى رېمونت قىلىندى، ھۆكۈمەت ھويلىسىغا ئالتە ئېغىز ئۆيى بار چوڭ يېغىن زالى سېلىندى. زال ئىچىگە ئۇزۇن يۆلەنچۈكى بار بەش كىشىلىك ئورۇندۇقلار، سەھنىسىگە ئۇستەللەر ياسىتىلدى، ئون ۋولتلىق ئوسلىتىل (ئاۋاز كېڭەيتكۈچ) ۋە ئىككى كاناي ئورنىتىلدى. شۇنىڭ بىلەن مورىنىڭ ناھىيە بازىرىغا يېڭى تۇس كىردى، ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭمۇ روھىي - قىياپىتىدە-مۇ زور ئۆزگىرىشلەر بولدى. مورى قازاق ئاپتونوم ناھىيىسىدە-كى ھەرمىللەت خەلقى شۇ يىلى «1 - ئۆكتەبىر» بايرىمىنى (جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئالتە يىللىقىنى) ۋە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنى شەھەر قۇرۇلۇشىدىكى يېڭى نەتىجىلەر بىلەن كۈتۈۋالدى.

جاۋابكار مۇھەررىرى: **دىلدار ئەزىز**

بۇرھان ئەپەندى ۋە موربىدىكى ۋاقىتلىق بازار

زۇ چۇنشىن

1933 - يىلى شېڭ شىسەي پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شىنجاڭ-نىڭ ھوقۇقىنى تارتىۋېلىپ شىنجاڭ دۇبەنى بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى قوغداش ئۈچۈن، سىياسىي جەھەتتە 1935 - يىلى 2 - قېتىملىق ئۆلكىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنى ئاچتى. قۇرۇلتايدا ئۇ: «جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، تىنچلىق، قۇرۇلۇش» تىن ئىبارەت ئۈچ شوئارنى ئوتتۇرىغا قويدى؛ ئىقتىسادىي جەھەتتە، ئىقتىسادنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، سودا - سانائەتنى راۋاجلاندۇرۇش، شەخسىي مۇلۈكنى قوغداش، مالىيىنى تەرتىپكە سېلىش ۋە خىيانەتچىلىكنى يوقىتىش قاتارلىق تەدبىرلەرنى قوللاندى. شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي تەدبىرلىرى گەرچە نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشكەن بولسىمۇ، بىراق، گۇمانلىنىدىغانلارمۇ خېلى بار ئىدى. قۇمۇللۇق ئۇيغۇر يولۋاس ما جۇڭىيىڭ قىسىملىرىنى شىنجاڭغا باشلاپ كىرىپ، شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە قارشى چىقتى. مۇرى بىلەن باربكۆلدىكى قازاقلارنىڭ ئاقساقاللىرى بۇنىڭغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشمىدى. ئەگەر بۇ جايدىكى قازاقلار ئىش چىقارسا ياكى گەنسۇغا قېچىپ كەتسە، شىنجاڭنىڭ شەرقىي قىسمىنىڭ بىخەتەرلىكىگە ئېغىر تەھدىتلەرنى كەلتۈرەتتى. شېڭ شىسەي بۇ ئەھۋاللاردىن ئىنتايىن ئەنسىرەيتتى ۋە باش قېتىمچىلىق ھېس

قىلاتتى

شۇڭا بۇرھان ئەپەندى شېك شىسەيگە: نەچچە يىلدىن بۇيان بىرقانچە قېتىملىق ئۇرۇش مالىمانچىلىقى نەتىجىسىدە سودىگەر-لەر چەت چارۋىچىلىق رايونلىرىنى خەتەرلىك جاي، دەپ بارمد-غاچقا موري، باركۆلدىكى چارۋىچىلارنىڭ تۇرمۇش مۇلازىمەت بۇيۇملىرى ئۇزۇلۇپ قالدى، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ يەرلىك مەھسۇ-لاتلىرىنىمۇ سىرتقا ساتالماي قالدى. شۇڭا يۇشىن يەرلىك مەھ-سۇلات شىركىتى بىر سودا ئەترىتى تەشكىللەپ، تاۋارلارنى مو-ري، باركۆللەرگە ئاپىرىپ، ئالدى بىلەن ئىشنى قازاق چارۋچىد-لارنىڭ تۇرمۇش قىينىچىلىقىنى ھەل قىلىشتىن باشلىسا ھەمدە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شېك شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ يېڭى سىيا-سەتلىرىنى تەشۋىق قىلىپ، شۇ جاينىڭ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاش-تۇرسا، دېگەن تەكلىپنى بەردى. شېك شىسەي بۇرھان ئەپەندد-نىڭ بۇ تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى ھەمدە يۇشىن يەرلىك مەھسۇ-لات شىركىتى مەسئۇللۇقىدىكى ۋاقىتلىق بازار باش ھەيئىتى قۇرۇشنى قارار قىلدى، ئارقىدىنلا موري، باركۆللەردە بۇنىڭ تارماق ھەيئەتلىرى قۇرۇلدى ھەمدە بۇ خىزمەتكە بۇرھان ئەپەندى تولۇق ھوقۇق بىلەن مەسئۇل قىلىندى.

1935 ـ يىلى 8 ـ ئايدا، بۇرھان شەھىدى بىلەن تۇڭ باۋ (يۇشىن يەرلىك مەھسۇلات شىركىتىنىڭ مۇئاۋىن باش دىرېكتو-ري) بىرلىكتە، گۇچۇڭ ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ۋاڭ باۋچىيەنگە ئالاقە ئەۋەتىپ، ئۆلكىنىڭ بىرلەشمە يىغىنىنىڭ ۋاقىتلىق بازار ۋە باش ھەيئەت قۇرۇش تۇغرىسىدىكى قارارىنى يەتكۈزدى ھەمدە 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى ۋە 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا موري ۋە باركۆلدە ۋاقىتلىق بازار قۇرۇلد-دىغانلىقى، شۇڭا گۇچۇڭ ناھىيىسىنىڭ زور كۇچ بىلەن قوللد-شى لازىملىقى تەلەپ قىلىندى. گۇچۇڭ ھاكىمى ۋاڭ باۋچىيەن جاۋاب خەت يېزىپ، ۋاقىتلىق بازاردا «تاۋارلار ئوبوروت قىلىند-

دىغانلىقى ۋە بار - يوق نەرسىلەر ئۆزئارا ئالماشتۇرۇلىدۇ. غانلىقى» ئۇچۇن، ئۇنى ياخشى بىر ئىش دەپ قارايدىغانلىقىنى ھەمدە ئۇنى پۇتۇن كۈچى بىلەن قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، شېكى شىسەي باربكۆل، موري، گۈچۈڭ قاتارلىق جايلاردىكى ئارمىيە، ھۆكۈمەت باشلىقلىرىغا كۆپ قېتىم بىۋاستە تېلېگراممىا ئەۋەتىپ، ئالتاينىڭ شەرقى ۋە قۇمۇلدىكى قازاقلارنىڭ ئەھۋالىنى پۇتۇن شىنجاڭنىڭ بىخەتەرلىكىگە مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى، شۇڭا ئۇلارنىڭ بۇ خىزمەتكە ھەمكارلىشىپ ۋە ئۇنى قوللاپ، چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ۋاقىتلىق بازار قۇرۇش خىزمىتىنى چوقۇم ياخشى ئىشلىشى لازىملىقىنى تەكىتلىدى. 9 - ئاينىڭ 5 - كۈنى بۇرھان ئەپەندى ئۆلكىلىك سودا جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى جۇ خەيدۇڭ، قازاق ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى سېيىتقازى ۋە چوڭ سودىگەر تۆمۇر غالى قاتارلىق كىشىلەر بىلەن ئۇرۇمچىدىن ماشىنا بىلەن موريغا ئەھۋال ئىگىلەشكە ماڭدى، 9 - ئاينىڭ 6 - كۈنى گۈچۈڭغا يېتىپ باردى. 9 - ئاينىڭ 7 - كۈنى موري ناھىيىسىگە يېتىپ باردى.

بۇرھان ئەپەندى گۈچۈڭدىن يولغا چىقىش ئالدىدا، مورىنىڭ ھاكىمى ياڭ ۋېنخۇەنگە تېلېگراممىا ئەۋەتتى. بۇرھان شەھىدىلەر گۈچۈڭدىن يولغا چىقىپ كونا گۈچۈڭ، شىجىر، دۇڭچىڭكۇدىن ئۆتۈپ ياۋباگوۋكوغا كەلگەندە (ھازىرقى شىگو توسمىسىنىڭ غەربىي قىرغىقى)، ئۇلارنى كۈتۈپ تۇرغان ھاكىم ياڭ ۋېنخۇەن، مۇئاۋېن ھاكىم نىياز، شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ھەربىيلەرنىڭ باشلىقى جاۋ لىيەنجاڭ، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى تۇرسۇن، ناھىيىلىك قازاق ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىق ئىبراھىم ھەمدە يۇزدىن ئارتۇق ئامما ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ چاۋاك چېلىپ قارشى ئالدى. بۇرھان شەھىدى قاتارلىق كىشىلەر ماشىنىدىن چۈشۈپ، قارشى ئېلىشقا چىققان ئەمەلدارلار بىلەن بىر - بىرلەپ قول ئېلىشتى ھەمدە قارشى ئالغۇچى ئاممىغا ھۆرمەت بىلدۈردى.

بۇ يەردە يېرىم سائەت توختىغاندىن كېيىن، بۇرھان شەھىدى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا پىيادە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە (ھازىرقى موری ناھىيىلىك 1 ـ باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ قارشى تەرىپىدە) بېرىپ، بىر ئاز دەم ئالدى. بۇ چاغدا ياڭ ۋېنخۇەن بۇرھان ئەپەندىدىن تاماق يېسەك بولامدۇ؟ دەپ سورىدى. بۇرھان ئەپەندى ئالدى بىلەن يەرنى كۆرۈپ بېقىشنى تەلەپ قىلدى. موری ناھىيە بازىرىنىڭ يەر شەكلى كۆزدىن كەچۈرۈلۈپ بولۇنغاندىن كېيىن، سەي شېن (بايلىق ئىلاھى) بۇتخانىسى ۋاقىتلىق بازار ئورنى قىلىپ بېكىتىلدى (ھازىرقى شەرق شامىلى ماگىزىنىڭ ئارقا ھويلىسىدا) .

چۈشلۈك تاماق ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يېغىن زالىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مىللىي ئۆرپ ـ ئادەت بويىچە نان، شورپا يېيىلدى ۋە قېمىز بىلەن قېتىق ئىچىلدى. بۇرھان ئەپەندى تاماق ۋاقتىدا يەنە موری ناھىيىسىنىڭ يېزا ئىگىلىك ئىشلەپچىقىرىش ۋە سودا ـ سانائەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات ئەھۋالىنى سوراپ تۇردى. چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن ياڭ ۋېنخۇەننى ھۆكۈمەتنىڭ ئاساسلىق ئەمەلدارلىرى ۋە جەمئىيەتتىكى ئاتاقلىق ئەربابلارنى مەجلىسكە يېغىشقا بۇيرۇدى. يېغىندا بۇرھان ئەپەندى كۆپچىلىكە شېڭ شىسەي ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسەتلىرىنى تونۇشتۇرۇپ، ۋاقىتلىق بازار قۇرۇشنىڭ ئەھمىيىتى ۋە ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندۈردى ھەمدە ھەر خىل تەييارلىق خىزمەتلىرىگە قارىتا كونكرېت تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. يېغىندا، موری ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بىلەن ئۆلكىلىك سودا جەمئىيىتىدىن توققۇز كىشىلىك موری ۋاقىتلىق بازار ھەيئىتى قۇرۇش قارار قىلىندى. ياڭ ۋېنخۇەن باش مەسئۇللۇقنى، مۇئاۋېن باش مەسئۇللۇقنى مۇئاۋېن ھاكىم نىياز بىلەن جاۋ لىيەنجاڭ ئۇستىگە ئالدى. موری ناھىيىلىك قازاق ئۇيۇشمىسىنىڭ باشلىقى ئىبراھىم قازاقلارغا

ئۇقتۇرۇپ، ئۇلارنى يەنمىشقا مەسئۇل قىلىندى. جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى تۇرسۇن ۋە جاۋ لىيەنجاڭ ۋاقىتلىق بازارنىڭ ئامانلىق ئىشلىرى، لوزونكا ۋە بايراقلار ئېسىلغان سودا ئۆيلىرىنى ياساش ۋە بازارنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشىغا مەسئۇل قىلىندى. مۇئاۋىن ھاكىم نىياز ئارقا سەپ كۇتۇۋېلىش ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىندى، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قوشۇمچە سودا جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى ۋېن ۋەنجېن سەھنە ياساشقا مەسئۇل قىلىندى. سودا جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ۋېن چىلياڭ سودا ـ سانائەتچىلەرنى مال مەنبەلىرىنى تەشكىللەپ سودىغا قاتناشتۇرۇشقا مەسئۇل قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئېلان چىقىرىپ ئۇنى ناھىيە بازىرى ھەم ئاساسلىق كەنتلەرگە چاپلاپ، شەھەر ـ يېزىدىكى ھەرمىللەت ئاممىسىنى سودا يېغىنىغا قاتنىشىشقا چاقىرىق قىلىش قارار قىلىندى. ھەر خىل تەييارلىق خىزمەتلىرى پۈتكەندىن كېيىن، شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 6 دە تراپىدا، بۇرھان ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى گۈچۈكىغا قايتىپ كەتتى.

بۇرھان ئەپەندىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن گۈچۈك ناھىيە-سىدە موري ناھىيىسىدىكى ۋاقىتلىق سودا بازىرىغا ھەمكارلىشىش خىزمەت ھەيئىتى تەشكىللەندى، بۇنىڭغا ھاكىم ۋاڭ باۋچىيەن مەسئۇل بولدى ھەمدە گۈچۈكدىكى سودىگەرلەرنى موريغا بېرىپ ۋاقىتلىق بازار سودىسىغا قاتنىشىشقا قوزغاتتى. گۈچۈك ناھىيىلىك سودا جەمئىيىتى، ھەرقايسى چوڭ سودىگەرلەردىن بىر سودا ئەترىتى تەشكىللەپ، موريغا بېرىپ سودىغا قاتنىشىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

بۇرھان ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى گۈچۈكدا ئالتە ـ يەتتە كۈن تۇرغاندىن كېيىن 9 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنى ئۇرۇمچىگە قايتىپ باش ھەيئەتكە موري ۋاقىتلىق سودا بازىرىنىڭ قۇرۇلۇش

ئەھۋالىنى دوكلات قىلدى، شېكى شىسەي ۋە ئۆلكە رەئىسى لى رۇڭلار بۇنىڭدىن ئىنتايىن رازى بولغانلىقىنى بىلدۇرۇشتى. ئىككىنچى كۈنى بۇرھان ئەپەندى جۇ خەيدۇڭ، غازى باي، تۆمۇر غالى قاتارلىق ئوندىن ئارتۇق كىشى لىقمۇلىق يۈك بېسىلغان سەككىز ئاپتوموبىلغا ئولتۇرۇپ ئۇرۇمچىدىن يولغا چىقتى. شۇ-نىڭ بىلەن بىللە ئۇرۇمچىدىكى نۇرلۇق تىياتىرىنىڭ تىياتىر گۇ-رۇپپىسى موربغا بېرىپ، ۋاقىتلىق سودا بازىرىنىڭ پائالىيىتىگە قاتنىشىشقا بۇيرۇلدى.

9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى سودا كارۋىنى گۈچۈڭدىن ئۆتتى، سودا كارۋىنى بىلەن تىياتىر گۇرۇپپىسى بىللە كېلىگىنى ئۇچۇن، گۈچۈڭدىكى ھەر ساھە ئەربابلىرى ئۇلار-نى قويۇپ بېرىمىدى، بۇرھان ئەپەندى بۇنىڭغا ماقۇل بولدى ھەمدە گۈچۈڭ ناھىيىلىك مورى ۋاقىتلىق بازىرىغا ھەمكار-لىشىش ھەيئىتىنىڭ خىزمەتلىرىنى تەكشۈردى، ھەرقايسى سودىگەرلەرنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇلارنىڭ موربغا ئاپارماقچى بولغان مالىلىرىنى تەكشۈردى. گۈچۈڭدا ئىككى كۈن تۇرۇپ تىياتىر گۇرۇپپىسىدىكىلەر شەھەر، يېزا خەلقىگە ھال سو-راش يۇزىسىدىن ئويۇن كۆرسەتتى.

9 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى، بۇرھان ئەپەندى گۈچۈڭ ناھىيە-سىنىڭ ھاكىمى ۋاڭ باۋچىيەن بىلەن بىللە سودا كارۋىنى ۋە تىياتىر گۇرۇپپىسىنى ئېلىپ، چۈشتىن بۇرۇن موری ناھىيىسى-گە يېتىپ كەلدى. ناھىيىلىك ھۆكۈمەت بۇرھان ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى ھۆكۈمەتنىڭ چوڭ قورۇسىغا ئورۇنلاشتۇر-دى. تىياتىر گۇرۇپپىسى مۇئاۋىن ھاكىم نىيازنىڭ ئۆيى ۋە فەن شيۇجىن قاتارلىق بىرقانچە كىشىنىڭ ساربېيغا ئورۇنلاشتۇرۇل-دى. كەچتە، سودا ئۇيۇشمىسى، ناھىيىدە تۇرۇشلۇق ھەربىلەر-نىڭ ۋەكىللىرى ۋە ھەر ساھە ۋەكىللىرى قاتناشقان تەنتەنىلىك كۈتۈۋېلىش يىغىنى ئۆتكۈزۈلدى. يىغىنغا ھاكىم ياڭ ۋېنخۇەن

ریاسەتچىلىك قىلدى، مۇئاۋىن ھاكىم نىياز قارشى ئىلىش نۇتقى سۆزلىدى، بۇرھان ئەپەندى زىياپەت سۆزى قىلىپ، ۋاقىتلىق سودا بازىرى ئېچىشنىڭ مەقسىتىنى تەكىتلەپ ئۆتتى ھەمدە كۆپ-چىلىككە شېئىر شەكلىدە ۋە لى رۇڭنىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى. زىياپەت باشلانغاندىن كېيىن بۇرھان ئەپەندى جۇ خەيدۇڭ، ۋاڭ باۋچېەن قاتارلىقلار كۆپچىلىك بىلەن رومكا سوقۇشتۇردى. مو-ردىكى ھەر دەرىجىلىك ئەمەلدارلارمۇ ئۆلكىدىن كەلگەن مېھمان-لارغا ھاراق تۇتتى. زىياپەتتىن كېيىن سىرتتا سىم - سىم يامغۇر ياغقان بولۇپ، 2 - كۈنى ئەتىگەنگىچە توختىماي، كوچە-لارنى پاتقاق قىلىۋەتتى. شۇڭا، ياڭ ۋېنخۇەن بىلەن ۋاڭ باۋچېەن بۇرھان ئەپەندىدىن: «يامغۇر توختىماي كوچىلارنى پاتقاق قىلە-ۋەتتى، شۇڭا ئادەملەرنى يىغىش تەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە دېھقانچە-لىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى كىشىلەرمۇ كېلەلمەيدۇ، شۇڭا يامغۇر توختىغاندىن كېيىن ئاندىن بازارنى ئاچساق» دەپ يولىيو-رۇق سورىدى. بۇرھان ئەپەندى چاقچاق قىلىپ: «توپا - چاڭ چىقمىسۇن دەپ يامغۇر ياخشى يېغىپ بەردىغۇ»، دېدى.

9 - ئاينىڭ 19 - كۈنى، ئاسمان كۆپكۆك بولۇپ، ئالاھىدە ئوچۇق كۈن بولغانىدى. يىغىن مەيدانى — سەي شىن (بايلىق ئىلاھى) بۇتخانىسى رەڭگارەڭ بىزەلگەنىدى، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ياپيېشىل ئوتلاقلارغا ئاپئاق كىگىز ئۆي ۋە چىدىرلار تىكىلگەن بولۇپ، تۇرخۇندىن چىققان ئىسلار تولغىنىپ يۇقىرى كۆتۈرۇ-لۇپ، مەززىلىك پۇراقلار تۆت ئەتراپقا تارىغانىدى. بازارغا ئەتە-گەندىلا يېتىپ كەلگەن پىڭدىكشەن، بەيياڭخې، بوستان، دۇڭ-جىڭ، شىجىر ۋە گۈچۈڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن دېھقان - چارۋىچىلار تۆت - بەشتىن توپلىشىپ ئولتۇرۇپ، ئەھۋال سورىشاتتى ۋە بىر - بىرىنىڭ باي بولۇشىنى تىلىشەتتى. يايمىلارغا كۆزنى چاقنىتىدىغان خىلمۇخىل تاۋارلار تىزىلغان بو-لۇپ، خېرىدار چاقىرغان ئاۋازلار توختىماي ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

دۆڭجىلىك، ياۋباگو ۋە باشقا چوڭ يوللاردا ئات ـ ئېشەك مىنگەن، كالا يېتىلىگەن ۋە پىيادە ماڭغان كىشىلەر توپىنىڭ ئايىغى ئۇزۇل-مەيتتى. بۇنداق قىزغىن كەيپىيات مورىنىڭ تارىخىدا پەقەت بولۇپ باقمىغان بولۇپ، شەھەر ـ يېزىلىقلارنىڭ ھەممىسى ئىنتا-يىن يېڭىلىق ھېس قىلىشتى.

چۈشتىن بۇرۇن سائەت 12 يېرىم ئەتراپىدا، بۇرھان ئەپەن-دى، جۇ خەيدۇڭ، غازى باي، تۆمۈر غالى، ئابدۇغالى، ۋاڭ باۋچىيەن قاتارلىق كىشىلەر مورى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى ياڭ ژىنخۇەن، مۇئاۋىن ھاكىمى نىياز، جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدا-رىسىنىڭ باشلىقى تۇرسۇن ھەمدە سودا جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى ۋىن ژەنجېن، مۇئاۋىن باشلىقى ۋىن چىلياڭ قاتارلىق كىشىلەر-نىڭ ھەمراھلىقىدا يىغىن مەيدانىغا كىرىپ، ۋاقىتلىق ياسالغان سەھنىدىن ئورۇن ئالدى. يىغىنغا 300دىن ئارتۇق ئادەم قاتناش-قان بولۇپ، ياڭ ژىنخۇەن مورى ۋاقىتلىق بازىرىنىڭ ئېچىلغانلى-قىنى ئېلان قىلدى. پوجاڭزىلار ئېتىلىپ، خۇشاللىق كەيپىياتى پۈتۈن يىغىن مەيدانىنى قاپلىدى. مۇئاۋىن ھاكىم نىياز ئېچىلىش نۇتقى سۆزلىدى. ئارقىدىنلا ياڭ ژىنخۇەن بۇرھان ئەپەندىنى سۆز-لەشكە تەكلىپ قىلدى. يېشى ئەمدىلا 40تىن ھالقىغان بۇرھان ئەپەندى ئىچىگە مۇرىسى كەڭ سوۋېت پاسونىدىكى كۆڭلەك، سىرتىغا توق كۈل رەڭ سوكنو كاستۇم ـ بۇرۇلكا كىيىپ، سۇس سىرىق گالستۇك تاقىغان بولۇپ، چىرايىدىن خۇشاللىق يېغىپ تۇراتتى، ئۇ تېتىك ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ شىلەپىسىنى بېشىدىن ئېلىپ، يىغىنغا قاتناشقان ھەرمىللەت ئاممىسىغا ئۈيغۇرلارنىڭ ئادىتى بويىچە ئېگىلىپ سالام بەردى. يىغىن مەيدانىدا گۈلدۇراس ئالقىشلار ياڭرىدى. بۇرھان ئەپەندى روھلۇق كەيپى-ياتتا خەنزۇ تىلىدا قىسقىچە سۆزلىدى، ئۇنىڭ سۆزىنىڭ ئاسا-سىي مەزمۇنى مۇنداق: «ھەرمىللەتتىن بولغان يۇرتداشلار ۋە كۆپچىلىك نەچچە ئون كىلومېتىر يىراق جايلاردىن كېلىپ يىغىن-

غا قاتناشتى، مەن ئۇلارغا چىن قەلبىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن، سىلەرنىڭ تۇرمۇشىڭلار ئىنتايىن قىيىن بولۇپ، ئۆزۈڭلارغا ئېھتىياجلىق تۇرمۇش بۇيۇملىرىنى سېتىۋالالمايسىلەر، بۇ ئىشقا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلدى. بۇ قېتىم بىز نۇرغۇن مال ئېلىپ كەلدۇق، نېمىنى ئالغىڭلار كەلسە ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئېلىۋېلىڭلار، قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئىشلەپچىقىرىشنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە دىققەت قىلىپ، تۇرمۇشقا كاپالەتلىك قىلىشىڭلار لازىم». ئۇ سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن ئۆزى بىلەن بىرگە كەلگەن كىشىلەرنى بىر - بىرلەپ تونۇشتۇردى، ئاخىرىدا قازاقلارنىڭ قائىدىسى بويىچە ئاممىغا سالام بېردى. ۋاڭ باۋچيەن ۋە چارۋىچىلارنىڭ ۋەكىلى ئالىي رىلباي ھەم سودا - سانائەت ساھەسىدىكى ۋىن چىلياڭ قاتارلىقلارمۇ سۆز قىلدى. مۇراسىم ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ھەرمىللەت ئاممىسى ئەنلياڭغا بېرىپ (ھازىرقى بازارلىق 2 - باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ ئورنىغا توغرا كېلىدۇ) جى شىنلياڭ، بەييالڭچي ۋە بوستان قاتارلىق جايلاردىن كەلگەن قازاق چارۋىچىلار كۆرسەتكەن ئوغلاق تارتىش مۇسابىقىسىنى ۋە شەھەر ئىچىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ كۆڭۈل ئېچىش پائالىيەتلىرىنى كۆردى، بۇ پائالىيەتلەر قاراڭغۇ چۈشكىچە داۋاملاشتى.

كەچتە، نۇرلۇق تىياتىرنىڭ ئارتىسلىرى ھەرمىللەت ئاممىسىغا تۈنجى مەيدان ئويۇن قويۇپ بەردى، ئۇلارنىڭ ئورۇندىغان نومۇرلىرى ئاممىنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىپ تۇردى. ئويۇننى 400-دىن ئارتۇق ئادەم كۆردى. قازاق چارۋىچىلار ئەنلياڭغا يىغىلىپ گۈلخان يېقىپ، 2 - كۈنى ئەتىگەنگىچە ئۇسسۇل ئويناپ، ناخشا ئېيتىشتى.

20 - كۈنى چۈشتىن بۇرۇن، ۋاقىتلىق بازاردىكى ھەر خىل سودا پائالىيەتلىرى باشلاندى. ھەرمىللەت ئاممىسى ئۆزلىرى خالىغان تاۋارلارنى خۇشاللىق بىلەن تاللاپ سېتىۋالدى. ئۇلاڭ

شەھىرىدىن كەلگەن سودا ئەترىتىنىڭ مالىلىرى سوۋېت مالىلىرىنى ئاساس قىلغان بولۇپ، ھەر خىل چاي، رەخت، چاقماق قەنت، ھاراق، تاماكا، يېمەكلىك، ئاياغ، ئۆتۈك، شىرداق، گىلەم ھەمدە ئۇزۇك، بىلەيزۈك، زەنجىر قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ مالىلار ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ بولۇپمۇ قازاق چارۋىچىلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. بۇ مالىلاردىن باشقا يەنە قارشى ئېلىشقا ئېرىشكەن مالىلار گۈچۈك سودا ئەترىتىنىڭ مالىلىرى بولدى، ئۇلار ئەكەلگەن مالىلار ئىچىدە سوۋېت مالىلىرىمۇ بار ئىدى، بىراق، ئىچكىرىنىڭ مالىلىرى يەنى تاۋار رەخت، پار ـ پۇر بۇيۇم، ماتا، تۇرمۇشقا ئىشلىتىلىدىغان قاچا ـ قۇچىلار ئاساس قىلىناتتى. يەرلىك سودىگەرلەر سودىغا قاتناشتۇرغان مالـ لار كۈندىلىك بۇيۇملار ۋە مىلىچ مالىلار بولغاندىن سىرت، يېردـ مىدىن كۆپرەكىنى قول سانائەت مەھسۇلاتلىرى ئىگىلەيتتى. سودا قىلىش شەكلى مۇنداق ئىككى خىل بولدى: بىرى، پۇلغا سېتىۋېلىش، بۇ ئاساسلىقى ئالىي سۈپەتلىك رەخت، تاۋار رەخت، ھاراق، تاماكا، قەنت، چاي قاتارلىقلارنى سېتىۋېلىشتا قوللىنىلدى. يەنە بىر خىل ئۇسۇل، مالغا مال ئالماشتۇرۇش بولۇپ، ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز مېلىنىڭ قىممىتىنى تەڭ ۋە يېقىن نىسبەتكە سۈندۈرۈپ ئالماشتۇراتتى. بۇ خىل سودا شەكلى ئۆز ۋاقتىدا ناھايىتى ئومۇملاشقان ئەھۋال ئىدى.

ۋاقىتلىق بازار ئېچىلغان مەزگىلدە، بۇرھان ئەپەندى نەچچە ئـون ئـائىلە ۋە سـودا دۇكـانلىرىغا بـېرىپ، يـېزا ئـىگىلىك ۋە سودا ـ سانائەت ساھەسىدە ساقلانغان قىيىنچىلىقلار ھەمدە بازاردىكى مال باھاسى، كەم تاۋار قاتارلىق ئەھۋاللارنى ئىگىلـ دى. شۇنىڭ بىلەن بىللە ياڭ ۋېنخۇەن، نىياز قاتارلىقلارنىڭ ھەمراھلىقىدا، ئاتلىق يۇرۇپ قازاق ئاقساقاللىرى ۋە چارۋىچىلارـ دىن يەتتە ـ سەككىز ئائىلىنى زىيارەت قىلىپ، قازاق ئاقساقاللىـ رىنىڭ ئىچكى يۇزلىنىشىنى دەسلەپكى قەدەمدە ئىگىلىدى. چارـ

ۋىچىلارنىڭ ئۆيلىرىگە بېرىپ مېھمان بولۇپ، ئۇلارنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا ئېرىشتى. 23 - كۈنى بۇرھان ئەپەندى ۋە جۇ خەيدۇڭ قاتارلىقلار ناھىيىلىك ھۆكۈمەتكە ۋاقىتلىق بازارنىڭ ئاخىرقى ئىشلىرىنى تاپشۇرۇپ قويۇپ، ئۆلكە شەھىرى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەتتى.

10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى، بۇرھان ئەپەندى ۋە سودا ئەترىتى يەنە بىر قېتىم مورى ئارقىلىق بارىكۆلگە بېرىپ ۋاقىتلىق بازار ئاچتى. موربدىكى ئارمىيە ۋە ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ئۇلارنى دۇئىلياڭغىچە ئۇزىتىپ باردى. خوشلىشىش ۋاقتىدا، بۇرھان ئەپەندى ناھىيىلىك ھۆكۈمەتنىڭ پۇقرالارغا ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشىنى قايتا - قايتا تەكىتلىدى. ئۇ: «بۇ بىرقانچە يىل-دىن بۇيان مۇربدا ئۇدا ئۇرۇش بولۇپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشى قىيىنلاشتى ھەم خاتىرجەم بولالمىدى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىشىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشىگە ئىمكان قەدەر تېز يارىدەم بېرىش، ھەر خىل باج - سېلىقلارنى ئىمكان قەدەر ئازايتىش لازىم» دېدى.

موربدا ۋاقىتلىق بازار بىر ھەپتىدىن كۆپرەك ئېچىلدى. بۇ جەريانداا، ئۆلكە شەھىرىدىن كەلگەن ۋە گۇچۇڭ سودا ئەترىتى بازارغا قاتنىشىپلا قالماستىن، بەلكى شۇ جايدىكى 12 دۇكان، 30دىن ئارتۇق يايما سودىغا قاتناشتى. رەخت، چاي، قەنت، دورا ماتېرىياللىرى، تۆمۈر بۇيۇملار، مىللىي ئالاھىدە تاۋارلار قاتارلىق ئالتە چوڭ تۇردىكى 400 خىلدىن ئارتۇق تاۋار بازارغا سېلىندى. بازارغا كەلگەن ئادەملەر 700 ئادەم قېتىمغا يەتتى. ۋاقىتلىق بازار مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، مورى ناھىيىسىنىڭ دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، سودا - سانائىتىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، چەت، يىراق جايلاردىكى دېھقان، چارۋىچىلارنى تۇرمۇش بۇيۇملىرى پىلەن تەمىنلەش، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇشتا مەلۇم روللارنى ئويناپ،

كۆزلىگەن مەقسەتكە يەتتى. خۇددى بۇرھان ئەپەندى ئۆزىنىڭ خاتىرىسىدە يازغىنىغا ئوخشاش: «10 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى موزىغا بارغىنىمدا، موزىنىڭ ھاكىمى ماڭا: ‹كۆچمەن چارۋىچىلار تىنچ تۇرمۇشقا ئېرىشتى، سودا خېلى ئوبدانلا جانلىنىپ كەتتى، ئامـ مىنىڭ كۆڭلىمۇ ئارام تاپتى. . . › » دېگەن ۋەزىيەت بارلىققا كەلگەنىدى.

تەرجىمە قىلغۇچى: ھەسەن قۇربان
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

چىن دوستلۇق

— بۇرھان شەھىدى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ دوستلۇقى

چى روشيۇك

ئۆتۈپ كەتكەن تارىخ ھەمىشە كىشىلەرنى ئويغا سالىدىغان بەزى ئىشلارنى قالدۇرۇپ، كىشىلەرنى پىكىر يۈرگۈزۈشكە، مۇھاكىمە قىلىشقا ئۈندەيدۇ. بۇرھان شەھىدى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ھەر ئىككىسى چەت ئەلدىن يۇرتى شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپ، ئىنقىلابىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ئۈچۈن قولغا ئېلىنىپ، ئوخشاش بىر تۈرمىدە ياتىدۇ؛ بىر ھۆكۈمەت ئورۇنىدا خىزمەت قىلىدۇ، يەنە بىرى قوراللىق كۈرەشكە قاتنىشىدۇ، كېيىن يەنە ئوخشاش بىر ھۆكۈمەتتە ئوخشاشلا مۇئاۋىن رەئىسلىككە تەيىنلىنىدۇ؛ بىرسى يېڭى جۇڭگو قۇرۇش يولىدا ھادىسىگە ئۇچراپ ژاقىتسىز قازا قىلىدۇ، يەنە بىرسى ئەگرى - توقايلىقلارنى بېشىدىن كەچۈرۈپ، ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزىدۇ. دەل ئوخشاش بىر كۈندە يەنى بۇرھان شەھىدى تۇغۇلغانلىقىغا 100 يىل، ئەخمەتجان قاسىمى تۇغۇلغانلىقىغا 80 يىل تولغان چاغدا بۇ ماقالىنى ئۇلارنى خاتىرىلەش ئۈچۈن يازدىم.

1

بۇرھان ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بىر خىل رېشتە باغلىغاندى.

تارىخنى سۈرۈشتۈرۈپ كەلسەك، بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى ئاقسۇلۇق ئۇيغۇر پۇقرالىرى بولۇپ، بايلارنىڭ ئېكسپىلاتاتسىيىسى ۋە زۇلۇمىغا قارشىلىق كۆرسەتكەنلىكتىن، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى تەرىپىدىن باستۇرۇلغان، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئائىلىسى ۋە 20 نەچچە ئائىلىلىك قۇلۇم ـ قوشۇنلىرىنى ئېلىپ روسىيىگە قېچىپ كەتكەن. روسىيە ئەمەلدارلىرى بۇ مۇساپىرلارنى قازان دېگەن يەرگە ئاپىرىپ بوز يەر ئاچقۇزدۇ. 1894 ـ يىلى 3 ـ ئۆكتەبىر بىر ئۇيغۇر پۇقراسىنىڭ 5 ـ ئەۋلادى بولغان بۇرھان شەھىدى قازاندا دۇنياغا كۆز ئاچىدۇ. بۇرھان شەھىدى تېرىقچىلىق قىلىدۇ، شاگىرت بولۇپ ئىشلەيدۇ، بۇ جەريانداا تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق ـ چۈچۈكىنى يەتكىچە تارتىدۇ. تەلىيىگە يارىشا ئۇ تاغىسىنىڭ ياردىمىدە مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇيدۇ. ئۇ مەكتەپتە مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئۆگىنىپلا قالماي، بەلكى يەنە روسچە تىل ـ يېزىقنى پۇختا ئۆگىنىدۇ. 1912 ـ يىلى 18 ياشلىق بۇرھان شەھىدى ئۆزى تەشنا بولغان ئاتا يۇرتى شىنجاڭغا قايتىپ كېلىدۇ ھەمدە جۇڭگو تەۋەلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرىدۇ. كېيىن شىنجاڭنىڭ سىياسىي سەھنىسىگە قەدەم قويغان بۇرھان شەھىدى دۆلەت ئىشى مۇناسىۋىتى بىلەن 1929 ـ، 1932 ـ، 1933 ـ يىللىرى يەنە ئۈچ قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارىدۇ. 1937 ـ يىلى ئۇ جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زەيسان دېگەن يېرىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى سۈپىتىدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا يەنە بىر قېتىم بارىدۇ.

ئەخمەتجان قاسىمى 1914 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى غۇلجىدا بىر كىچىك قول ھۈنەرۋەن ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىدۇ. 1922 ـ يىلى تاشكەنتتە ئوقۇپ، ئوقۇشنى پۈتتۈرۈپ قايتىپ كېلىپ، قورغاس باشلانغۇچ مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان تاغىسى ئۆمەرجان دادىسىدىن كىچىك قالغان سەككىز ياشلىق ئەخمەتجان قاسىمنى ئۆيىگە ئېلىپ كېلىپ بېقىۋالىدۇ. بىرقانچە

يىل ئۆتكەندىن كېيىن، يەنە ئەخمەتجان قاسىمنى ئېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يارىكەنت دېگەن يېرىگە كۆچۈپ كېتىدۇ. ئەخمەتجان شۇ يەردە ئوقۇيدۇ. ئەخمەتجان باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئالما ـ ئاتادىكى بىر ئوتتۇرا مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇيدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئەخمەتجاننىڭ تاغىسى يوقىلاڭ بەتنام بىلەن سۇرگۈن قىلىنىدۇ. ئەخمەتجان ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، پارچە ـ پۇرات ئىشلارنى قىلىپ كۈن كەچۈرىدۇ. كېيىن نەمەنگەن شەھىرىدىكى بىر باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچى بولىدۇ. 1936 ـ يىلى يازدا، ئەخمەتجان موسكۋا شەرق سوتسىيالىستىك ئەمگەكچىلەر ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىپ ئوقۇيدۇ. 1942 ـ يىلى 28 ياشلىق ئەخمەتجان قاسىمى ئايرىلغىنىغا 20 يىل بولغان ئانا دىيارى شىنجاڭغا قايتىپ كېلىدۇ.

بۇرھان شەھىدى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى، سوۋېت ئىتتىپاقىدا دۇنيادىكى تۇنجى سوتسىيالىستىك دۆلەتنىڭ يېڭى قىياپىتىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرىدۇ. سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئاچارچىلىق، بايلار بىلەن كەمبەغەللەر ئوتتۇرىسىدا چوڭ پەرق بولمىغان، تىرىشىپ ئەمگەك قىلىشلا بولغان ۋە يىلدىن ـ يىلغا كاتتا بولۇۋاتقان ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋەزىيىتى، سوۋېت ئىتتىپاقى خەلقىنىڭ ماددىي تۇرمۇشى دېگەندەك باياشات بولمىسىمۇ، مەنىۋى قىياپىتىنىڭ ئۆمىدۋار ئىكەنلىكى، كىشىلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ باراۋەر دوستانە بولۇشتەك يېڭىچە تۇرمۇش ئۇلارنى قاتتىق جەلپ قىلىۋالغانىدى. شۇڭا بۇ ئىككىيلەن سوتسىيالىزم تۇزۇمىگە بەكلا قىزىقىپ قالىدۇ ـ دە، ماركسىزم ـ لېنىنىزم كلاسسىك ئەسەرلىرىنى كۆپلەپ ئوقۇپ ماركسىزم ـ لېنىنىزم ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلىدۇ. ئۇلار يەنە زاۋۇت، كولخوزلارغا كۆپ قېتىم بېرىپ ئېكسكۇرسىيە قىلىدۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇشلاردا قولغا كەلتۈرگەن ئۇلۇغ نەتىجىلىرى ئۇلارغا زور ئىلھام ۋە تەربىيە بولىدۇ. كېيىن

ئىككىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئارقا ـ ئارقىدىن ئىنقىلابىي تەشكىلاتلارغا قاتنىشىدۇ.

بۇرھان شەھىدى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن شىنجاڭغا ئارقا ـ ئارقىدىن قايتىپ كېلىپ، يەر ئاستى ئىنقىلابىي كۇرىشى بىلەن شۇغۇللانغان ئاشۇ كۇنلەر دەل مىللىتىمىز شېرىن شىسەي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان دەۋر ئىدى.

شېرىن شىسەي تەختكە چىققان دەسلەپكى مەزگىلدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا، كومپارتىيىگە يېقىن بولۇش سىياسىتىنى يۇرگۈزۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ قوللىشى ھەم ياردىمىگە ئېرىشىپ ئۆزىنىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش مەقسىتىگە يېتىۋالىدۇ، ئەمما شېرىن شىسەينىڭ نىيىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدىكى تەسىرىنىڭ كۇنسايىن ئېشىشىغا ۋە ئىنقىلاب ۋەزىيىتىنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشىغا ئۇنىڭ كۆڭلى ئۇنىمايتتى، شۇڭا يانتاياقتا ئېرىشكەن شېرىن شىسەي شىنجاڭدا ئارقا ـ ئارقىدىن ئاتالمىش «توپىلاڭ كۆتۈرۈش سۇيىقەستىدە بولۇش» دېلوسىنى ئويدۇرۇپ چىقىپ، جۇڭگو كوممۇنىستلىرى ۋە ئىلغار زاتلارغا قايتا ـ قايتا زىيانكەشلىك قىلىدۇ.

بۇرھان شەھىدى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى مانا مۇشۇنداق ۋەزىيەتتە ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ تۇرمىگە تاشلىنىدۇ. 1938 ـ يىلى 2 ـ ئايدا شېرىن شىسەي جۇڭگونىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زەيسان دېگەن يېرىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بولۇپ ئىشلەۋاتقان بۇرھان شەھىدىنى ۋەتەنگە قايتىپ خىزمەتكىزدىن مەلۇمات بېرىڭ، دەپ تېلېگرامما بېرىپ چاقىرتىدۇ. بۇرھان شەھىدى 3 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدا زەيساندىن شەمەي، ئالما ـ ئاتالار ئارقىلىق شىنجاڭغا قايتىدۇ. ئۇ شىنجاڭ زېمىنىغا ئەمدىلا قەدەم بېسىشىغا قولغا ئېلىنىپ، ئىلى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ

تۇرمىسىگە تاشلىنىدۇ. 4 - ئاينىڭ 12 - كۈنى يەنە ئۇرۇمچىدىكى 4 - تۇرمىگە يۆتكەپ كېلىنىدۇ.

ئەخمەتجان قاسىمى 1942 - يىلى 6 - ئايدا، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن چۆچەك ئارقىلىق غۇلجىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئەينەك سېلىش، هاممالىق، ياغاچچىلىق ئىشلىرىنى نىقاپ قىلىپ كوچىمۇكوچا يۈرۈپ كىشىلەرگە سوۋېت ئۆكتەبىر ئىنقىلابى ۋە سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئەھۋالىنى سۆزلەپ بېرىدۇ. خەلق ئاممىسىنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ زۇلمەتلىك هۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ ئەركىنلىك، ئازادلىق ئۈچۈن كۈرەش قىلىشقا رىغبەتلەندۈرىدۇ. ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ مەخپىي هەرىكەتلىرى ئىلى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ دىققىتىنى قوزغايدۇ. 1943 - يىلى 12 - ئايدا قولغا ئېلىنىپ ئىلى ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ هېلىقى تۇرمىسىگە تاشلىنىدۇ. ئۈچ ئايدىن كېيىن ئۈمۈ ئاۋۇال ئۇرۇمچىدىكى 2 - تۇرمىگە يۆتكەپ كېلىنىدۇ. كېيىن يەنە 4 - تۇرمىگە يۆتكىۋېتىلىدۇ.

تۇرمىدە ئۇلار ئوخشاشلا تار، زەي، قاراڭغۇ زىنداندا تۇرىدۇ، ئوخشاشلا كۆكۈرۈپ كەتكەن قوناق ئۈنى جىگىمىسىنى يەيدۇ. يەنە دائىم سوراق قىلىنىپ، قىيىن - قىستاققا ئېلىنىدۇ. لېكىن ئۇلار بۇنداق قىيىن - قىستاقلاردىن قىلچە قورقۇپ قالماي ۋە تىز پۈكمەي، ئۆگىنىش ۋە كۈرەشنى قەتئىي داۋاملاشتۇرىدۇ. بۇرهان شەهىدى تۇرمىدە تۇرۇپ ستالىنىڭ «لېنىنىزم توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرىنى بىر ئاممالارنى قىلىپ قولغا چۈشۈرۈپ تەشنالىق بىلەن ئۆگىنىدۇ. «ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە، رۇسچە لۇغەت»نى تۇزۇشكە كىرىشىدۇ. يەنە سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ «3 مەسىلە» دېگەن مەشهۇر ئەسىرىنى تەرجىمە قىلىدۇ. ئەخمەتجان قاسىمى تۇرمىدە تۇرمىداشلىرىدىن خەنزۇچىنى ئۆگىنىپ ئۇلارنى قەتئىي چىڭ تۇرۇپ، تۇرمىدىن چىقىشىنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئىلهام بېرىدۇ. ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «مەيلى

بالدۇر ياكى كېيىن، دۇشمەنلەرنىڭ ئىنبلىس قولىدا ياكى ئۆز ئەجىلىمىز بىلەن ئۆلەيلى، هامان ئۆلىدىغان گەپ. شۇنداق ئىكەن، ئۆلۈمدىن قورقۇپ نېمە بوپتۇ؟ شۇڭا بىزدە ئۇمىدۋار روھ بولۇشى كېرەك، ئۇمىدۋار بولساق ئۆلۈم ئۇستىدىن هەتتا، دۇشمەن ئۇستىدىن غالىب كەلگىلى بولىدۇ».

4 ـ تۇرمىدە، بۇرهان ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ تونۇشىشى ناهايىتىمۇ قىزىق بولىدۇ. بۇرهان ئەپەندى كېيىن ئۆزلىرىنىڭ شۇ قېتىمدىكى تونۇشۇش ئەهۋالىنى ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: «1944 ـ يىلى 8 ـ ئايدا مەن ئۇرۇمچىدىكى 4 ـ تۇرمىنىڭ زىندانىدىن تۇرمە باشلىقى تۇرىدىغان قورۇدىكى بىر ئېغىز تار ئۆيگە يۆتكەلدىم. قورۇدا بىر كىچىك قۇدۇق بار ئىدى، مەهبۇسلار هەر كۈنى شۇ قۇدۇقتىن ئاشخانىغا سۇ توشۇيتتى. بىر كۈنى بېشىغا خۇرۇم شەپكە، ئۇچىسىغا جەندە كىيىم كىيگەن ئۇزۇن، قويۇق بۇرۇت قويغان، كۆزلىرىدىن زېرەكلىكى چىقىپ تۇرىدىغان بىر ياش مەهبۇس كېلىپ قۇدۇقتىن سۇ تارتتى، بىزنىڭ كۆزىمىز ئۇچراشقانداﻫ، ئۇ چۈشەنگەندەك كۈلۈپ قويدى، مەنمۇ كۈلۈپ قويدۇم. شۇنداق قىلىپ بىر هەپتە ئۆتتى. بىز ئۇن ـ تىنسىز تونۇشۇپ قالدۇق. ئۇ ۋاقىتتا مەن هەمىشە تۆمۇر رىشاتكىلىق دېرىزىدىن ئۇنىڭغا قارايتتىم. لېكىن، شۇ ۋاقىتتىكى شارائىت بىزنىڭ سۆزلىشىشىمىزگە يول قويمايتتى. ئۇ ئىسىم ـ فامىلىمىزنى چاقىرىشىمىزغىمۇ يول قويمايتتى. ئۇ هەر قېتىم كەلسە مەندە بىر خىل سەمىمىيلىك تۇيغۇسى پەيدا بولاتتى».

1944 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى ئەخمەتجان تۇرمىدىن قويۇپ بېرىلدى. بىر ئايدىن كېيىن يەنى 11 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى بۇرهان ئەپەندىمۇ تۇرمىدىن چىقتى. سۆزلەپ كەلسەك بۇ بىر تاسادىپىي توغرا كېلىپ قېلىش ئەمەس ئىدى، بۇرهان ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان قاسىملارنى شېكىڭ شىد-

سەي تۇرمىگە تاشلىغانىدى، ئۇلارنىڭ تۇرمىدىن ساق - سالامەت چىقالمىشى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىي كۇرىشى پارتلىغانلىق سەۋەبىدىن ئىدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شېڭ شىسەينى شىنجاڭدىن يۆتكەۋېتىپ تۇرمىگە بىگۇناھ قامالغان ھەر ساھەدىكى زاتلاردىن بىر تۇركۇمنى قويۇپ بەرسەك، ئىلى قاتارلىق جايلاردىكى قورال-لىق كۇرەش ئۆزلۇكىدىن تىنجىپ قالىدۇ، دەپ قارىغانىدى. ئەمما ئۇلارنىڭ ئويى خاتا بولۇپ چىقتى.

2

1944 - يىلى شىنجاڭنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدە كەسكىن ئۆزگىرىش يۈز بەردى. ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ۋىلايەتلىرىنىڭ ۋەزىيىتى ناھايىتى تېزلا كونترول قىلدى، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى يانغان خەلق قوراللىق ئىنقىلا-بىي كۇرىشىنىڭ ئۇلۇغ ئوتى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدا ناھايىتى تېز ئۇلغىيىپ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمراد-لىقى ئىنتايىن خەتەرلىك ئەھۋالدا قالدى. 1945 - يىلى 9 - ئايدا، جياڭ جيېشى غەربىي شىمال ھەربىي - مەمۇرىي مەھكىمە-نىڭ مۇدىرى گېنېرال جاڭ جىجۇڭنى ئۇرۇمچىگە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ۋەكىلى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق كىشىلەر بە-لەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۇزۇشكە ئەۋەتتى. ئىككى تەرەپنىڭ ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى بىلەن سۆھبەت ئاخىرى مۇۋەپ-پەقىيەتكە ئېرىشتى. 1946 - يىل 1 - ئاينىڭ 2 - كۈنى جاڭ جىجۇڭ بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىلى ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىق «تىنچلىق بىتىمى»گە ئىمزا قويدى.

«تىنچلىق بىتىمى» ئىمزالانغانلىقىنى تەبرىكلەش يۈزىسە-دىن، شۇ كۈنى كەچتە غەربىي بىنادا ئەدەبىيات - سەنئەت كېچە-لىكى ئۆتكۇزۇلدى. ئەينى چاغدا ئۇرۇمچىنىڭ ۋالىسى بولۇپ

ئىشلەۋاتقان بۇرھان ئەپەندى شۇ كەچتىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەت كېچىلىكىدە ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن كۆرۈشتى. بۇرھان ئەپەندى ئەخمەتجان قاسىمنىڭ تىنچلىق سۆھبىتىدە قوشقان تۆھپىسىنى ماختىدى ھەمدە «تىنچلىق بىتىمى» نىڭ ئىمزالانغانلىقىنى تەبرىكلىدى. ئەخمەتجان قاسىمى ھەم رەھمەت ئېيتتى، ھەم ماختاشقا ئەرزىمەيدىغانلىقىنى ئىپادىلىدى. بۇ ۋاقىتتا بۇرھان ئەپەندىگە ئەخمەتجان قاسىمى ناھايىتى تونۇشتەك، ئەدىبدۇر كۆرگەندەك تۇيۇلدى ـ يۇ دەماللىققا ئەسلىيەلمىدى، ئەخمەتجان قاسىمى ناھايىتى ھاياجان ئىلكىدە بۇرھان ئەپەندىگە: «بىز كونا دوستلاردىن» دېدى. ئارقىدىنلا يەنە: «سىز تۇرمىدە ھېلىقى قورۇدا تۇراتتىڭىز، مەن ھەر كۈنى سۇ ئالغىلى باراتتىم. بىز دائىم بىر ـ بىرىمىزگە قارىشىپ كۈلۈپ قويۇشاتتۇققۇ»، دېدى. بۇرھان ئەپەندى بۇ ۋاقىتتا ئەخمەتجان قاسىمنىڭ قولىنى باشقىدىن سىقىپ تۇرۇپ: «سىز مەندە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانتىڭىز، سىز ئۇشتۇمتوت يوقاپ كەتكەندىن كېيىن مەن ئىنتايىن بىئارام بولدۇم. مەن تېخى سىزنى شېكى شىسەي ئۆلتۈرۈۋەتتىمىكىن، دەپتىمەن. بۈگۈن مەن دوستۇمنى ئاخىرى تاپتىم، ئەمدى بىز كۆزىمىز بىلەنلا گەپ قىلىشىمىساقمۇ بولىدۇ»، دېدى. ئەخمەتجان قاسىمى قىزىقچىلىق قىلىپ: «بىزنىڭ ئارىمىزغا توسالغۇ بولۇۋاتقان سەددىچىن سېپىلى ئەمدى قالمىدى»، دېدى.

«تىنچلىق بىتىم» نىڭ 2 ـ قوشۇمچە نۇسخىسىنى ئىككى تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى 1946 ـ يىلى 6 ـ ئايدا ئىمزالىغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىش تەييارلىق خىزمىتى باشلاندى. گېنېرال جاڭ جىجۇڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىك ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتىدى. ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بۇرھان ئەپەندىلەرمۇ مۇئاۋىن رەئىس بولدى. بۇرھان ئەپەندى ئايرىلغىنىغا يېرىم يىل بولاي دېگەن ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئۇرۇمچىدە يەنە كۆرۈشتى.

بۇرھان ئەپەندى ئەخمەتجان قاسىمنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغانلىقىنى تەبرىكلىدى. ئەخمەتجان قاسىمى مۇنداق دېگەنىدى: «بىز ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى سىز-نى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئىككى مۇئاۋىن رەئىسىنىڭ بىرى قىلىپ سايلاشقا كۆرسەتكەن. تىرىشىش ئارقىلىق بۇ مەقسەتكە ئاخىرى يەتتۇق. مەنمۇ سىزنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولغانلىقىڭىزنى تەبرىكلەيمەن. بۇنىڭدىن كېيىن بىز قول تۇتۇشۇپ ئىشلەپ شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقى ئۈچۈن كۆپرەك ئىش قىلىپ بېرىشىمىز كېرەك». بۇرھان ئەپەندى جاۋابەن: «مەن سىلەرنىڭ مەندىن كۈتكەن ئۈمىدىڭلارغا جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن، سىلەر بىلەن بىرگە شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئازادلىقى ۋە بەختى ئۈچۈن، سەمىمىي خىزمەت قىلىشقا رازىمەن»، دېگەنىدى. ئۇ ئىككىسى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتە شىنجاڭنىڭ تىنچلىقى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىكى قانۇنلۇق ئورنىمىز ۋە ھوقۇقىمىزدىن تولۇق ياخشى پايدىلىنىپ، خىلمۇخىل قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ خىزمەتلەرنى تىرىشىپ ئىشلىشىمىز، ھەرمىللەت خەلق ئاممىسى-نى تىنچ، دېموكراتىك شىنجاڭ قۇرۇش مەقسىتىمىزگە يېتىش ئۈچۈن داغدام يېتەكلىشىمىز ۋە ئىتتىپاقلاشتۇرۇشىمىز كېرەك، دەپ قارىدى.

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت «تىنچلىق بىتىمى»غا ئاساسەن ئون ۋىلايەتكە سايلامغا نازارەت قىلىش گۇرۇپپىلىرى ئەۋەتىپ، جايلارنى «بىتىم» ۋە «ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ يولغا قويۇش پروگرامىسى»نى كەڭ تەشۋىق قىلدۇرۇش ۋە جايلاردىكى ئۆلكىلىك ناھىيىلىك كېڭەش پالاتا ئەزالىرى، ھاكىملار سايلىمىنى نازارەت قىلىش خىزمىتىگە مەسئۇل قىلىشنى قارار قىلدى. مۇئاۋىن رەئىس بۇرھان ئەپەندى يەكەن ۋىلايىتىنىڭ سايلىمىغا نازارەت قىلىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. بۇرھان ئەپەندى يولغا چە-

قىش ئالدىدا ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭدىكى سايلامغا نازارەت قىلىش خىزمىتىنى مۇزاكىرە قىلدى. ئەخمەتجان قاسىمى: بۇ قېتىم سايلىنىدىغان ھاكىملار جەزمەن ئامما ھىمايە قىلىدىغان، خەلق ئاممىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلالايدىغان بولۇشى كېرەك، دەپ كۆرسەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى ھوشيارلىقنى ئۆستۈرۈپ، سايلامنى چۆرىدىگەن ھالدا يۈز بېرىدىغان ھەر خىل سىياسىي كۆرەشلەرنى ياخشى قىلىشقا ئاگاھلاندۇردى. بۇرھان ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى 10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى جەنۇبىي شىنجاڭغا يۈرۈپ كەتتى.

ئەخمەتجان قاسىمى ئايرودرومغا چىقىپ ئۇزىتىپ قويدى.

1947 ـ يىلى 2 ـ ئايدا، شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى نامايىش ۋە تىنچلىق مۇراجىئەت پائالىيەتلىرى ئۈزلۈكسىز بولۇپ تۇردى. شۇڭا مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ رەياسەتچىلىكىدە 2 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت جەددىي يىغىن ئاچتى. يىغىندا جەنۇبىي شىنجاڭدا سايلامغا نازارەتچىلىك قىلىپ يېڭىلا قايتىپ كەلگەن مۇئاۋىن رەئىس بۇرھان شەھىدى ئالاقىدار ئەھۋاللارنى دوكلات قىلدى. ئۇ دوكلاتىدا يەكەن ۋالىسى جۇ فاڭگاڭنىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق قىسىملار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ سايلامغا بۇزغۇنچىلىق قىلغان قىلمىشلىرى ئۈستىدە ئالاھىدە توختالدى، ھەمدە ئاممىۋى نامايىش، مۇراجىئەت پائالىيەتلىرىدىنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن خەلق ئاممىسىنىڭ پىكرىنى قوبۇل قىلىپ، يەكەن ۋالىسى جۇ فاڭگاڭ قاتارلىقلارنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاشنى تەشەببۇس قىلدى. ئەخمەتجان قاسىمى بۇرھان ئەپەندىنىڭ بۇ پىكرىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. يىغىندا يەكەن ۋالىسى جۇ فاڭگاڭنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلاش توغرۇلۇق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت قارارىنىڭ لايىھىسى تۈزۈپ چىقىلدى. بۇ خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن 25 ـ فېۋرال گومىنداڭ تەرەپ

ئۆلكه مەركىزى ئۇرۇمچىدە بەش مىڭدىن كۆپرەك كىشى قاتناش-
قان نامايىش ئۇيۇشتۇردى ھەمدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنى مۇھاسە-
رىگە ئېلىپ، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بۇرھان شەھىدىنى ئۆل-
كىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئىچىگە قامىۋالدى. سىرتتا پۇتۇن شىنجاڭ-
نى زىلزىلىگە سالغان «25 ـ فېۋرال» قانلىق ۋەقەسىنى پەيدا
قىلدى. ئارقىدىنلا ئۇرۇمچى گارنىزونى قوماندانلىق شتابى نو-
پۇس تەكشۈرۈشنى باھانە قىلىپ، نۇرغۇن ژاندارما، ساقچىلارنى
ئەۋەتىپ، ئەنلياڭدىكى ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان را-
يوندا ئۆيمۇئۆي تەكشۈرۈپ 50 نەچچە كىشىنى قولغا ئالدى. بۇ
پەۋقۇلئاددە پەيتتە بۇرھان شەھىدى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمى
تېخىمۇ يېقىن بولۇپ، ھەر كۈنى دېگۈدەك كۆرۈشۈپ تۇردى.
بىر قېتىم ئەھۋالنىڭ بىر ئاز چاتاقلىقىنى كۆرگەن بۇرھان
ئەپەندى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ئۆيىدە تۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەن بۇ
ئۇنتۇلغۇسىز كېچىنى بىرگە ئۆتكۈزدى.

گومىنداڭ ھۆكۈمىتى 5 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى جاڭ جىجۇڭ-
نىڭ ئىستىپا بەرگەنلىكىنى، پانتۇركىسزمچى مەسئۇدنى شىن-
جاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەينىلىگەنلىكىنى جا-
كارلىدى. بۇ ۋاقىتتا ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بۇرھان ئەپەندى
مەسئۇدنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەينىلەش شىن-
جاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئارزۇسىغا ئۇيغۇن ئەمەس، دەپ
قارىدى. 28 ـ فېۋرال مەسئۇدنىڭ ۋەزىپە تاپشۇرۇۋېلىش مۇرا-
سىمى ئۆتكۈزۈلدى. بۇ كۈنى ئەخمەتجان قاسىمى بۇرھان ئەپەندە-
نىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇ ئىشكتىن كىرىپلا پەلتۇسىنىڭ ئالدىنى
ئېچىۋېتىپ تۆھپە بەلگىلىرى، ئوردېنلار تاقالغان كۆكرىكىنى
ئېچىپ قاقاقلاپ كۈلۈپ، مەنىستمەسلىك نەزەرى بىلەن: «قا-
راڭ، بىزنىڭ ئوردېن، ئىزناكلىرىمىزمۇ مەسئۇدنىڭكىدىن كەم
ئەمەس، بىزنىڭكىنى خەلق بەرگەن. ئۇنىڭكىدىن ئېسىل تۇرە-
دۇ. ئۇنىڭكىنى ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەت بەرگەن»، دەيدۇ. ئۇ-

لار بۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىز مەسئۇد بىلەن بىرگە ئىشلىمەيدىغان-لىقىنى مەسلىھەتلىشىدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۆلكىلىك ھۆ-كۈمەتنىڭ ئەخمەتجان قاسىمى باشچىلىقىدىكى ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ئەزالىرى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يىغىنلىرىغا ھەرگىز قاتناشمايدۇ، بۇرھان ئەپەندى بولسا ئاشقازان كېسىلىم قوزغىلىپ قالدى، دەپ كېسەل داۋالىتىمەن دېگەن باھانە بىلەن 6 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئائىلىسىدىكىلەرنى ئېلىپ نەنسەنگە چىقىپ كېتىدۇ. ئەخمەتجان قاسىمى بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، رەپىقىسى ماھىنۇر قاسىمى، قىزى ئادالەتنى ئېلىپ نەنسەنگە كېلىدۇ ۋە بىر كىگىز ئۆيدە بۇرھان شەھىدى ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن يەتتە كۈن بىرگە تۇرىدۇ. بۇ يەردە تۇرغان بۇ بىر ھەپتىدە ئۇ ئىككىسى نۇرغۇن مەسىلىلەر توغرىسىدا كۆزقاراشلىرىنى ئالماشتۇرىدۇ. ئەخمەتجان قاسىمى بۇرھان ئەپەندىگە: گومىنداڭ مەسئۇد قاتارلىق كىشىلەر-نى قورال قىلىپ، «تىنچلىق بىتىم» غا ئاشكارا بۇزغۇنچىلىق قىلغاچقا، ئۆزىنىڭ ئۇرۇمچىدە داۋاملىق ئىشلەشكە ئامالسىز قال-غانلىقىنى، پات ئارىدا ئىلىغا قايتىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ ھەمدە بۇرھان ئەپەندىنى ئىلىغا بېرىپ ئىشلەشكە تەكلىپ قىلىدۇ.

7 - ئاينىڭ 30 - كۈنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بۇرھان شەھىدىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىك ۋەزىپىسى-دىن قالدۇرۇپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئەزالىقىغا تەينىلەيدۇ ھەمدە تېزلىك بىلەن نەنجىڭغا كېلىپ ۋەزىپىگە ئولتۇرۇشقا ئال-دىرتىدۇ. ئەخمەتجان قاسىمى 8 - ئاينىڭ 12 - كۈنى ئۇرۇمچە-دىن ئىلىغا قايتىدۇ، ئەمما ئەھۋالدا تۇيۇقسىز ئۆزگىرىش بول-غاچقا، بۇرھان ئەپەندى تەكلىپ بويىچە ئىلىغا بارماي نەنجىڭغا بارىدۇ.

3

بىر يىلدىن كېيىن يەنى 1948 - يىلى 6 - ئايدا بۇرھان

ئەپەندى يەنە نەنجىڭدىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىدۇ. ئۇ ئەخمەت-جان قاسىمغا يازغان خېتىدە مۇنداق دەيدۇ: «نەنجىڭدىن شىنـ جاڭغا بىخەتەر قايتىپ كەلدىم. دۇنيانىڭ تەرەققىيات ۋەزىيىتى، جۇڭگونىڭ ئەھۋالى ۋە ئۆلكىمىزنىڭ ۋەزىيىتى ئۇلارنى مېنىڭ قايتىشىمغا رۇخسەت قىلىشقا مەجبۇر قىلدى، مەن گېنېرال جاڭ جىجۇڭ بىلەن سۆزلەشتىم. ئۇنىڭ قورساق كۆپۈكى تېخى تاما-مەن تۇغمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ پاراخوتنىڭ رولىنى توغرا يۈنىلىشكە بۇرىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئۇنىڭ ئىلگىرى مەسئۇتنى زور ئارزۇ - ئارمانلار بىلەن رەئىسلىككە كۆرسەتكەن-لىكىدىن ئەمدى خاتىرجەم بولالمايۋاتىپتۇ». شۇ يىلنىڭ ئاخـ-ىردا جاڭ جىجۇڭنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بۇرھان ئەپەندىنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى. مۇشۇنداق قىلىشنى ئەينى يىلى ئەخمەتجان قاسىمى جاڭ جىجۇڭدىن تەلەپ قىلغانىدى. بۇمۇ جاڭ جىجۇڭنىڭ بۇرھان ئەپەندىنى نەنجىڭغا بېرىپ، جياڭ جېيشى بىلەن كۆرۈشۈپ بې-قىشقا دەۋەت قىلىشىدىكى مەقسىتى ئىدى. جاڭ جىجۇڭ ئۆز ۋەدىسىنى ئەمەلدە كۆرسىتىدۇ.

1949 - يىلىنىڭ بېشىدا، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيە-سى تاغنى تالقان قىلىدىغان شىجائەت بىلەن جۇڭگو زېمىنىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئازاد قىلدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى قەدەم-مۇقەدەم مەغلۇپ بولۇپ، شىنجاڭنىڭ ئۇزۇل - كېسىل ئازاد بولىدىغان كۈنگىمۇ ئۇزاق قالمىدى، بۇ چوڭ ياخشى ۋەزىيەت بۇرھان ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان قاسىمغا زور ئىلھام بەرمەكتە ئىدى.

گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى رايونلارنىڭ كېچىكلىشىگە ئەگىشىپ، گومىنداڭنىڭ پۇلى بولغان فابىنىڭ كۆپلەپ بازارغا كىرىشى بىلەن مال باھاسى ئۆرلەپ، خەلقنىڭ تۇرمۇشى قىيىن ئەھۋالدا قالىدۇ. پۇقرالارنىڭ كۆڭلىنى ئەمەن تاپقۇزۇش ئۈچۈن

پۇل ـ مۇئامىلىنى مۇقىملاشتۇرۇش بىر تۈرلۈك مۇھىم ۋاستە ئىدى. بۇنىڭ ئۈچۈن بۇرھان ئەپەندى جاڭ جىجۇڭنىڭ رۇخسەتىنى ئالغاندىن كېيىن رايون خاراكتېرلىك پۇل بىرلىكى بولغان كۈمۈش تەڭگىنى تارقىتىشنى قارار قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە گومىنداڭنىڭ فابىنىڭ بازارلاردا ئېقىشىنى چەكلەپ، ئىقتىسادىي جەھەتتە شىنجاڭنىڭ گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزىدۇ. بۇ بىر قاتار تەدبىرلەر بەلگىلىك مەزگىل ئىچىدە بەلگىلىك ئۈنۈمگە ئېرىشىدۇ. ئارقىدىنلا ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىدىكەن، دېگەن پىتنە ـ پاساتلارغا قارىتا ھۆكۈمەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنى ماناس ئالدىنقى سەپىگە ئەۋەتىپ، ئۈچ ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسى بەلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ ئۆزئارا قورال كۆچى ئىشلەتمەسلىك ھەققىدە كېلىشىم ئىمزالايدۇ؛ يەنە ھەر خىل ۋاستىلەر ئارقىلىق ئىككى تەرەپ ھاسىل قىلغان كېلىشىمنى جايلارغا يەتكۈزىدۇ. بۇ بىر قاتار تەدبىرلەر خەلق كۆڭلىنى ئەمىن قىلىش، جەمئىيەت مۇقىملىقىنى ساقلاش ئۈچۈن ئاكتىپ رول ئوينايدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ھەربى، مەمۇرى ساھەدىكىلەرنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەققەتكە قايتىشقا تەييارلىق قىلىش خىزمىتى ئاستىرتىن جىددىي ئېلىپ بېرىلىدۇ.

ئەخمەتجان قاسىمى شىنجاڭنىڭ يەنە بىر يېرى — ئىلىدىمۇ شىنجاڭنىڭ ئازادلىقىنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن كېچە ـ كۈندۈز پاي ـ پېتەك بولۇپ يۈرۈيدۇ. ئۇنىڭ رياسەتچىلىكىدە ئۈچ ۋىلايەتنىڭ خىزمەتلىرى ئومۇميۈزلۈك تەرتىپكە سېلىنىدۇ. ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى خاتالىقلىرى تۈزىتىلىدۇ. گېزىتلەردە يەنە خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا غەلىبىسىرى يۈرۈش قىلغانلىق ۋە ئازاد رايونلارنىڭ ئەھۋالىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان نۇرغۇن مەلۇمات ھەم خەۋەرلەر بېسىلىدۇ. ئەخمەتجان قاسىمى رەئىس ماۋ زې-

دۇك، جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئائىت سىياسەتلەر توغرىسىدىكى بايانلىرىنى ئۆزى ماقالە يېزىپ تونۇش-تۇرۇپلا قالماي، يەنە ھەر خىل سورۇنلاردا ئاممىغا پۈتۈن مەملە-كەتنىڭ ئازادلىق ئۇرۇشى غەلىبە قىلسىلا، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئاندىن ئازادلىققا ئېرىشەلەيدىغانلىقىنى كەڭ تەشۋىق قىلىدۇ. ئۇچ ۋىلايەت خەلقىنى مىللىي ئازادلىق ئىشلە-رىغا پائال ئاتلىنىپ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچىل كۈچلىرىنى ئاجىزلاشتۇرۇشقا، ئىنقىلابىي كۈچلىرىنى كۈچەي-تىپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىسى ۋە شىنجاڭ-دىكى ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ ئازادلىقىنى ئىلگىرى سۈرۈشكە چاقىرىدۇ. جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كو-مىتېتىنىڭ ئالاقىچىسى دېگەن لىچۇن 1949 - يىل 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق غۇلجىغا كېلە-دۇ. ئەخمەتجان قاسىمى رەئىس ماۋ زېدۇڭ جۇڭگو كومۇنىس-تىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ شىنجاڭدىكى ھەر مىل-لەت خەلقىگە مۇنداق غەمخورلۇق قىلغانلىقىدىن تولىمۇ خۇشال بولىدۇ. ئۇ دەرھال ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ مەسئۇللىرىنى يىغىپ يولداش دېڭ لىچۇنگە ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەھۋاللىرىدىن دوكلات بېرىدۇ ھەمدە ئۇنى ھەر خىل ماتېرىياللار بىلەن تەمىن-لەيدۇ.

9 - ئاينىڭ 15 - كۈنى دېڭ لىچۇن ئۇرۇمچىگە كېلىپ بۇرھان شەھىدىنىڭ ئۆيىگە چۈشىدۇ ھەمدە 9 - ئاينىڭ 10 - كۈنى جاڭ جىجۇڭنىڭ بېيجىڭدىن تاۋ سېيۋ ۋە بۇرھان شەھىدىگە يوللىغان تېلېگراممىسىنى تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. تېلېگراممىدا شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىغا تەييارلىق قىلىش خىزمىتىنىڭ ماۋ جۇشىنىڭ غەمخورلۇقىغا ئېرىشكەنلىكى بىلدۇ-رۇلگەنىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى بۇرھان ئەپەندىگە زور ئىلھام بولىدۇ. بۇرھان ئەپەندى 9 - ئاينىڭ 19 - كۈنى رەئىس ماۋ

زېدۇڭغا تېلېگرامما يوللاپ مۇنۇلارنى بىلدۈرىدۇ: «بىز گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۈزۈش قارارىغا كەلدۇق. پارتىيىگىلار رەھبەرلىك قىلغان پۈتۈن جۇڭگونىڭ ئىلغار زادىلىقىنى ۋۇجۇتقا چىقىرىش ئۈچۈن بارلىق كۈچىمىز بىلەن ئەكسىيەتچى كۈچلەرنى يوقىتىپ، رەھبەرلىكىگىلارنى قوبۇل قىلىپ، ھەممە جايدا يېڭى ھاياتنى بىرلىكتە تەبرىكلەشكە تەييارمىز». تۆت كۈندىن كېيىن رەئىس ماۋ زېدۇڭ بۇرھان ئەپەندىگە: «شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ ئۆزگىرىشى ۋە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى رەئىس جانابىڭىزنىڭ كۈچ چىقىرىشىغا باغلىق. ھەرقايسى تەرەپتىكى ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتلار بىلەن ئالاقىلىشىپ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىش ھەرىكىتىگە ماسلىشىپ، پۈتكۈل شىنجاڭنى ئازاد قىلىش يولىدا كۈرەش قىلىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن» دەپ جاۋاب تېلېگرامما يوللايدۇ. 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ، 26 ـ كۈنلىرى ھەربىي ۋە ھۆكۈمەت تەرەپ گومىنداڭ گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقىنى ئۈزگەنلىكىنى جاكارلايدۇ.

پارلاق مىنۇتلار كۈتۈۋېلىنىۋاتقان كۈنلەردە، ئۆزئارا يوللانغان خەتلەر بۇرھان ئەپەندى بىلەن ئەخمەتجان قاسىملارنىڭ دوستلۇق ئالماشتۇرۇش يۈرەك سۆزلىرىنى تۆكۈشىدىكى رېشتە بولۇپ قالغانىدى. شىنجاڭنى ئازاد قىلىش ئۇلارنىڭ خەتلىرىدە دائىم تىلغا ئېلىنىدىغان سۆز تېمىسى بولۇپ قالغانىدى. 8 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئەخمەتجان قاسىمى بۇرھان ئەپەندىگە يازغان خېتىدە ھاياجان بىلەن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: «ھازىر ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئەھۋاللار بىزنىڭ دىققىتىمىزنى جەلپ قىلدى. خەۋەرلەرگە قارىغاندا، مەركىزىي كومىتېتنىڭ ئىشلىرى ئىنتايىن ئوڭۇشلۇق كېتىۋېتىپتۇ، ئەھۋالدىن قارىغاندا، ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى پات ئارىدا كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولۇشىمىز مۇمكىن». 8 ـ ئاينىڭ 20 ـ، 24 ـ، 31 ـ كۈنلىرىدە بۇرھان

ئەپەندى ئەخمەتجان قاسىمغا شىنجاڭنى ئازاد قىلىش توغرۇلۇق-
ئۇچ پارچە خەت يېزىپ: «ئۆلكىمىزنىڭ تەقدىرىنى قىسقا مۇددەت
ئىچىدە ھەل قىلىش لازىم. بۇنىڭدىن ئۇمىد زۇر، ئۆلكىمىزنىڭ
ۋەزىيىتىدە ناھايىتى تېز راۋاجلىنىش بولۇۋاتىدۇ، بۇ ئۆلكىمىز-
نىڭ قارا بۇلۇتلارنىڭ تارقىلىدىغان ۋە ئازادلىق نۇرى چاقنايدىغان
كۈنلەرنىڭ بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىدىن دېرەك بەر-
دى» دەپ ئېيتىدۇ ھەمدە خەتلىرىدە يەنە چوڭقۇر قىلىپ: «بىز
بۇ يەردە سىزنى ھەر كۈنى دېگۈدەك ئەسلەپ تۇرۇۋاتىمىز، ئۇلار
بىلەن سىزنىڭ ئۆتمۈشىڭىز ئۈستىدە سۆزلىشىۋاتىمەن»، «سىز
بىلەن ناھايىتى يېقىن كەلگۈسىدە كۆرۈشۈشنى ھەم خەلق مەنپە-
ئىتى ئۈچۈن بىرگە ئىشلىشىمىزنى ئۈمىد قىلىمەن» دەپ يازىدۇ.
ئەمما ئەخمەتجان قاسىمى بۇ خەتلەرنىڭ بىرەرسىنىمۇ تاپشۇرۇۋا-
لالمايدۇ.

8 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئەخمەتجان قاسىمى ۋە ئۇنىڭ
سەپداشلىرى رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ تەكلىپىنى خۇشاللىق بىلەن
قوبۇل قىلىپ، بېيپىڭغا بېرىپ يېڭى سىياسىي مەسلىھەت كېڭە-
شى يىغىنىغا قاتنىشىشقا تەرەددۇت قىلىدۇ. يول ئۈستىدە ئۇلار
ئولتۇرغان سوۋېت ئايروپىلانى تاغقا ئۇرۇلۇپ كەتكەنلىكى سەۋەبە-
دىن قازاغا ئۇچرايدۇ. بۇرھان ئەپەندى سوۋېت كونسۇلخانىسىدىن
بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىغان چېغىدا كۆزى قاراڭغۇلۇشۇپ سەنتۇرۇ-
لۇپ كېتىدۇ. ئەمما باشقا سورۇنلاردا ئۇ يەنىلا ھېچقانداق ئىش
بولمىغان قىياپەتكە كىرىۋېلىشقا مەجبۇر بولىدۇ، چۈنكى سوۋېت
تەرەپنىڭ تەلىپىگە ئاساسەن بۇ ئىش ۋاقتىنچە مەخپىي تۇتۇلىدۇ.

1949 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى غۇلجىدا «شىنجاڭدا
تىنچلىق ۋە خەلقچىللىقنى ھىمايە قىلىش ئىتتىپاقى» مەركىزىي
كومىتېتى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە ئەخمەتجان قاسىمى
قاتارلىق بەش كىشىنىڭ ئايروپىلان ھادىسىگە ئۇچرىغانلىقى سە-
ۋەبىدىن بەختكە قارشى قازا تاپقانلىق مۇسىبەت خەۋىرىنى يەتكۈ-

زىدۇ. ئەتىسى بۇرھان ئەپەندى «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ ئۇيغۇرچە سانىدا «ئېغىر قايغۇ» دېگەن سەرلەۋھىدە تەزىيە ماقالىسى ئېلان قىلىدۇ ھەمدە ئۇرۇمچىدە ئەخمەتجان قاسىمى ئۈچۈن تەزىيە مۇراسىمى ئۆتكۈزىدۇ. ئۇ پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى قايغۇنى كۆچكە ئايلاندۇرۇپ، ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ ئىرادىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ، تىرىشىپ يېڭى شىنجاڭ قۇرۇشقا چاقىرىدۇ. 11 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى بۇرھان شەھىدى غۇلجىغا بېرىپ ئۆزى شەخسەن ئەخمەتجان قاسىمى ئائىلىسىدىن ھال سورايدۇ. 1950 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ جەسىتى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن غۇلجىغا قايتۇرۇپ كېلىنىدۇ. دەپنە مۇراسىمىدا بۇرھان شەھىدى ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ شىنجاڭنىڭ ئازادلىقى ۋە ئىنقىلاب ئىشلىرى ئۈچۈن كۆرسەتكەن ئۆچمەس تۆھپىلىرىگە يۈكسەك باھا بېرىدۇ. شۇ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى يەنى ئەخمەتجان قاسىمى قازا قىلغانلىقىنىڭ بىر يىللىقىنى خاتىرىلەش كۈنىدە بۇرھان ئەپەندى غۇلجىغا يەنە كېلىپ خاتىرىلەش يىغىنىغا قاتنىشىدۇ ھەم مۇھىم سۆز قىلىدۇ. ئۇ ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ مەقبەرىسى ئالدىدا بېشىنى پەس قىلىپ سۈكۈتتە تۇرغاندا ئەخمەتجاننىڭ ئاۋازى ۋە چىرايى ئۇنىڭ ئالدىدا تەبەسسۇم قىلىپ جىلۋىلەنگەندەك بولىدۇ.

شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۆزى نەدە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بۇرھان ئەپەندى ئۈچۈن 8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئەستە چىڭ ساقلايدىغان كۈن ھېسابلىنىدۇ. 1959 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئەخمەتجان قاسىمى قازا قىلغانلىقىنىڭ ئون يىللىقى مەزگىلىدە، بۇرھان ئەپەندى بېيجىڭدا ئىشلەۋاتقان بولسىمۇ، ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي شىنجاڭغا كېلىپ خاتىرىلەش يىغىنىغا قاتنىشىدۇ. يىغىندىن كېيىن بۇرھان ئەپەندى «ئىنقىلابىي قۇرۇلۇشچى ئەخمەتجان قاسىمىغا تەزىيە بىلدۈرىمەن» دېگەن ماقالىنى يېزىپ، ئۆزىنىڭ ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن بىرگە ئۆتكەن كۈنلىرىنى

لەردىكى نۇرغۇن ئىشلىرىنى تۇنجى قېتىم ئاشكارىلايدۇ. كېيىن بۇرھان ئەپەندى «شىنجاڭدىكى 50 يىلىم» دېگەن ئەسلىمىسىنى يازغاندا، ئۆزى بىلەن ئەخمەتجان ئوتتۇرىسىدىكى چوڭقۇر دوستلۇقنى سەمىمىي ئەسلەيدۇ.

1989 - يىل 8 - ئاينىڭ 18 - كۈنى، ئەخمەتجان قاسىمى قازا قىلغانلىقىنىڭ 40 يىللىق خاتىرە كۈنى يېتىپ كېلىش ئالدىدا، بۇرھان ئەپەندى ئەخمەتجان قاسىمغا ئاتاپ «ۋەتەننىڭ بىرلىكى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش يولىدا ئۆزىنى شەرەپ بىلەن پىدا قىلغان ئىنقىلابىي قۇربان مەڭگۈ ھايات» دەپ بېغىشلىما يېزىپ بېرىدۇ. بۇرھان ئەپەندى شىنجاڭغا قايتىپ، ئەخمەتجان قاسىمى قازا قىلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقىنى خاتىرىلەش پائالىيىتىگە قاتنىشىش ئۈچۈن تەييارلىق كۆرۈپ قويغانىدى، ھەتتا ئايروپىلان بىلىتىمۇ زاكاس قىلىپ قويۇلغانىدى. ئەمما تۇيۇقسىز بىئارامىلىق ھېس قىلىپ دوختۇرخانىدا ياتىدۇ. 8 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئۇ ئۆزىنىڭ ھايات مۇساپىسىنى مېڭىپ تۈگىتىپ، مەڭگۈلۈك كۆز يۇمىدۇ.

بالدۇرمۇ ئەمەس، كېيىنمۇ ئەمەس دەل 8 - ئاينىڭ 27 - كۈنى، 40 يىلدىن بۇرۇنقى بۇ كۈندە ئەخمەتجان قاسىمى ھادىسىگە ئۇچرايدۇ. 40 يىلدىن كېيىنكى مۇشۇ كۈندە بۇرھان ئەپەندىنىڭ يۇرىكى سوقۇشتىن توختايدۇ. بۇ تارىخنىڭ تاسادىپىي توغرا كېلىپ قېلىشىدۇ، ھەقىقەتەن كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئىلىنىياز ئىلى
جاۋابكار مۇھەررىر: جۇرئەت ئابلىمىت

بۇرھان ئەپەندى بىلەن بىرگە بولغان ۋاقتىمدىكى بىرنەچچە ئىشلار

سەيي خېكسېن

ئارىدىن نەچچە ئون يىل ئۆتۈپ كەتتى. مەن بۇ يەردە بۇرھان ئەپەندى بىلەن بىرگە بولغان ۋاقتىمدىكى بىرقانچە ئىشنى ئەسلەپ ئۆتمەكچىمەن.

ئېسىمدە قېلىشچە، ئۇ 1926 - يىلنىڭ ياز پەسلى ئىدى، مەن ئۆلكىلىك ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ 2 - يىللىق ئوقۇغۇچىسى ئىدىم، مېنىڭ باشلانغۇچ مەكتەپتە بىللە ئوقۇغان ساۋاقدىشىم يۇنۇسبەگ (خەنزۇچە ئىسمى يۇ ۋېنبىڭ) شۇ چاغدا ئۆلكىلىك روسچە قانۇن مەكتىپىدە ئوقۇيتتى. بۇ ئىككى مەكتەپ بىر قورۇ-نىڭ ئىچىدە بولغاچقا، مەن ھەر كۈنى يۇنۇسبەگ بىلەن ئۈچرە-شىپ تۇراتتىم ھەمدە ئۇنىڭ بۇرھان ئەپەندى ھەققىدە ئېيتقانلە-رىنى ئاڭلايتتىم. ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن مەن بۇرھان ئەپەندىنىڭ تۇز پەزىلەتلىك، چوڭقۇر بىلىمگە ئىگە، باشقىلارغا سەمىمي مۇئامىلە قىلىدىغان، كىشىلەر بىلەن دوست بولۇشقا ماھىر ھۆ-كۈمەت خادىمى ئىكەنلىكىنى بارا - بارا ھېس قىلدىم. شۇ چاغدا، تېخى بۇرھان ئەپەندى بىلەن كۆرۈشمىگەن بولساممۇ، بىراق مەندە ئۇ كىشىگە نىسبەتەن ھۆرمەت ھېسسىياتى پەيدا بولغانىدى. مەن ئىنتايىن سەبى بولغانلىقىم ئۈچۈن بىلىملىك ئادەملەر بىلەن تونۇشۇشنى ئارزۇ قىلىپلا يۈرەتتىم، شۇڭا، مەن يۇنۇسبەگدىن مېنى بۇرھان ئەپەندىنىڭ قېشىغا ئاپىرىشنى كۆپ قېتىم تەلەپ

قىلدىم، يۇنۇسبەگ يەكشەنبە كۈنى مېنى بۇرھان ئەپەندىنىڭ قېشىغا ئاپىرىشقا ماقۇل بولدى.

6 ـ ئايىنىڭ باشلىرى بولۇپ، ھاۋا ئوچۇق، سالقىن شامال چىقىپ تۇرغان بىر كۈن ئىدى. بىز تۆتىمىز (يەنە ئىككىسى يۇنۇسبەگنىڭ ياڭ فېڭچۈن، فۇ جۇنچۈن دېگەن ساۋاقداشلىرى) شۇ چاغدىكى ياڭخاڭ (ھازىرقى جەنۇبىي غالىبىيەت كوچىسى) دىكى بىر قورۇغا كىرىپ بۇرھان ئەپەندىنى كۆردۇق. دەسلەپكى يۈز كۆرۈشۈشىمىز بولسىمۇ، بىراق ئازىراقمۇ يات ھېس قىلمىدۇق. ئۇ مېھرى ئىسسىق، كىشىلەرگە ئىللىق مۇئامىلە قىلىدىغان كىشى ئىدى. بىرنەچچە سائەتلىك سۆھبەت جەريانىدا ئۇ ماڭا چوڭقۇر تەسىرلەرنى بەردى، ئۇ، سۆزىمەن ناتىق ئادەم بولۇپ، كىشىلەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا ماھىر بولۇپلا قالماي، بەلكى يېقىملىق سۆزلىرى بىلەن كىشىلەرنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىۋالاتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر يەكشەنبە كۈنى مەن ئۇ كىشىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنى ئۇستاز تۇتۇپ ئۆگىنىدىغان بولدۇم. بىز دائىم دېگۈدەك جۇڭگو ۋە شىنجاڭنىڭ قەدىمكى تارىخى، يەرلىك ۋەزىيەت، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت ـ ماۋارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ھەمدە ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ دوست ۋە ئىناق ئۆتۇشىنىڭ مۇھىملىقى قاتارلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە پاراڭلىشاتتۇق.

بىر قېتىم بۇرھان ئەپەندى بىز بىلەن سۆھبەت ئېلىپ بارغاندا، قوقەنتلىك ئوفېتسىر ياقۇپبەگنىڭ ئەنگلىيە، روسىيە قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ قوللىشى ئارقىسىدا، مەملىكىتىمىزنىڭ شىنجاڭ رايونىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە ئېغىر بالايىقازالارنى كەلتۈرۈپ بەرگەنلىكى ئۈستىدە توختالدى ھەمدە: «ئەگەر زوزۇڭتاڭنىڭ قولىدا ھەربىي ھوقۇق بولمىغان ۋە ئەسكىرىي كۈچكە تايىنىپ قولدىن كەتكەن زېمىنلارنى قايتۇرۇۋالمىغان بولسا، شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ زېـ

مىن ئاللىقاچان بىزگە تەئەللۇق بولمىغان بولاتتى» دېدى. ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىنتايىن ھەيران قالدىم، شۇنداق- لا بۇرھان ئەپەندىگە بولغان ھۆرمىتىم تېخىمۇ ئاشتى. بۇرھان ئەپەندى ئۆز ۋەتىنى ۋە يۇرتىنى مۇشۇنداق سۆيگەن، چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ ئۆز ۋەتىنىگە قىلغان تاجاۋۇزى ۋە يۇرتىنى دەپسەندە قىلىشىغا قاتتىق غەزەپلەنگەن. بۇنى مەن كۆرگەن، بۇگۈنكى كۈننىلا نەزەردە تۇتۇپ بىكار يۇرىدىغان، قابىلىيەتسىز كىشىلەر بىلەن ھەمدە ئۆزلىرىنى مەدەنىيەتلىك زىيالى دەپ ئاتى- ۋالغان، لېكىن پۈتۈن ئۆمرىنى ھاراق سورۇنلىرىدا ئۆتكۈزىدى- غان ۋە قىمار ئويناپ، پاھىشە قىلىپ يۇرىدىغان نۇرغۇن كىشىلەر بىلەن سېلىشتۇرساق، بۇ كىشىلەر بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئالدىدا خۇددى قارلىغاچ بىلەن قۇشقاچ قەپەزدە تۇرۇپ سايراپ ئۆزىنى قالتىس چاغلىغاندەك، قورسقىنى تويغۇزۇشنىلا بىلىپ، ھېچ- نېمە بىلەن كارى بولماي تېتىقسىز گەپ قىلىپ يۇرىدىغان، قابىلىيەتسىز كىشىلەر بولغاچقا، ئۇلاردىن قاتتىق نەپرەتلىنىدى- غان بولدۇم. ئەكسىچە، بۇرھان ئەپەندى بىلەن يېقىنلىشىپ ئالاقىلىشىش ئارزۇيۇم تېخىمۇ كۈچەيدى.

1949 - يىلى 7 - ئايدىن كېيىن، مەملىكەت بويىچە ئازادلىق ئۇرۇشى ئۆزلۈكسىز غەلىبىگە ئېرىشۋاتقان ۋەزىيەتتە، شىنجاڭدىكى ھەربىي، مەمۇرىي دائىرىلەر تىنچ يول بىلەن ھەقە- قەتكە قايتىشنىڭ تەييارلىق خىزمەتلىرىنى مەخپى ئېلىپ بېرىۋا- تاتتى. ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن دەرىجىلىك ئوفىتسىرلارنىڭ ئىدىيىۋى تونۇشىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانلىق شتابىنىڭ سىياسىي خىزمەت باشقارمىسى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ھەرقايسى قىسىملاردىكى سىياسىي خىزمەت خادىملە- رىنىڭ قىسقا مۇددەتلىك كۇرسىنى ئېچىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمە- تىنىڭ رەئىسى بۇرھان ئەپەندىنى ۋەزىيەت توغرىسىدا دوكلات بە- رىشكە تەكلىپ قىلدى.

بۇرھان ئەپەندى تەنتەنىلىك ھالدا: «شىنجاڭ ئەزەلدىن جۇڭگونىڭ زېمىنى، ئارمىيىمىزنىڭ ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي شىنجاڭغا كېلىشىدىكى ئاساسلىق مەقسىتى ۋە ۋەزىپىسى — ۋەتىنىمىزنىڭ مۇشۇ مۇقەددەس زېمىنىنى قوغداپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداشتىن ئىبارەت. بىراق، شىنجاڭدا مەمتىمىن ۋە ئەيسا ئېقىمىدىكىلەر شىنجاڭنى ۋەتىنىمىزدىن ئايرىۋېتىپ، جاھانگىرلارنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىشنى خام خىيال قىلىۋاتىدۇ. مەمتىمىن ۋە ئەيسالارنىڭ بۆلگۈنچىلىك قىلمىشلىرى پۈتۈن شىنجاڭ ۋە پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچراپ مەغلۇپ بولىدۇ!» دەپ جاكارلىدى. ئۇ چاغلاردا گومىنداڭ ئاجىز ۋە ئىقتىدارسىز بولغاچقا، مەمتىمىن ۋە ئەيسالار ئۆزلىرىنىڭ سىياسىي ئورنىدىن پايدىلىنىپ، قىلچە تەپ تارتماي گېزىت ـ ژۇرناللاردا ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلايدىغان تەشۋىقات ۋە قۇتراتقۇلۇق پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ باردى، ئۇلارنىڭ بۇ قىلمىشلىرى شۇ مەزگىللەردە ناھايىتى زور چاقىرىق كۈچىگە ئىگە ئىدى. بۇ خىل ئەھۋال ئاستىدا، بۇرھان ئەپەندى ئۆزىنىڭ بىخەتەرلىكى بىلەن ھېسابلاشماي، ئۇلارنىڭ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش ۋە شىنجاڭنىڭ ئازاد بولۇشىنى توسۇشتەك رەزىل جىنايى قىلمىشلىرى بىلەن تىنمۇتىنغ كۈرەش قىلدى. بۇ، بۇرھان ئەپەندىنىڭ جەسۇرانە ۋە يۈكسەك دەرىجىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ. ئەگەر ئۇنداق روھ بولمىغان بولسا، مۇشۇنداق جاسارەت بىلەن كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقمىغان بولاتتى.

تەرجىمە قىلغۇچى: **ھەسەن قۇربان**
جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

قايغۇلۇق تەزىيە، ئۇنتۇلغۇسىز ئەسلىمە

چېن فاڭبەي

1

مەن بۇرھان شەھىدى بىلەن 1936 ـ يىلى 5 ـ ئايدا تونۇشقان. ئېسىمدە قېلىشچە، مەن ئەينى ۋاقىتتا بېيجىڭدىن شىنجاڭغا يېڭى كەلگەن، ئەمدىلا مەكتەپ بوسۇغىسىدىن چىقىپ جەمئىيەتكە قەدەم قويغان ياش ئوقۇغۇچى ئىدىم. ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن 1936 ـ يىلى 3 ـ ئايدا شىنجاڭ ئۇلكىلىك ئۇرۇمچى 1 ـ سىنىپ مەكتىپى (دارىلمۇئەللىمىن) گە مەخسۇس ئوقۇتقۇچىلىققا تەكلىپ قىلىنىدىم. خىزمەتكە چۈشۈپ ئۇزۇن ئۆتمەي، شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇ-يۇشمىسىغا ئەزا بولۇپ كىردىم. 5 ـ ئايدا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش باش ئۇيۇشما تەشۋىقات بۆلۈمى مېنى تېياتىر بۆلۈمچىسى-نىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلىدى. ۋەن شىيەنتىڭ (جاڭ مىيەنفەن) بۆلۈم باشلىقى، فۇ مىڭرۇ ۋە چېن چىتىيەنلەر مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى، بۇرھان شەھىدى ئەينى ۋاقىتتا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش باش ئۇيۇشما خەلق بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئىدى.

شىنجاڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىغا شېڭ شىسەي ئۆزى ئۇيۇشما باشلىقى بولدى، ئۇلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى لى رۇڭ، مۇئاۋىن رەئىسى خوجىنىياز مۇئاۋىن باشلىق-لىقىغا تەينىلەندى. ھەرقايسى بۆلۈملەرنىڭ باشلىق، مۇئاۋىن

باشلىقلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى ھەرقايسى ئورگان، تەشكىلاتلار-
نىڭ باشلىقلىرى قوشۇمچە ئۈستىگە ئالدى. باش كاتىپ ۋاڭ
شۇچېڭ (يۇ شيۇسۇڭ) ۋە ئاز ساندىكى بىرنەچچە ئاساسلىق كادىر
مەخسۇس سەپلەنگەندىن باشقا، قالغانلىرى قوشۇمچە ۋەزىپە ئۆ-
تەيتتى. مەنمۇ قوشۇمچە ۋەزىپىگە تەينىلەندىم. ھەرقايسى بۆلۈم-
لەر ئوتتۇرىسىدىكى بېجىرىشكە تېگىشلىك ئىشلار ئۈستىدە كېڭە-
شىشكە قولايلىق بولۇشى ئۈچۈن، ھەر ھەپتىدە چۈشتىن كېيىن
يېرىم كۈن ۋاقىت چىقىرىپ ھەرقايسى بۆلۈملەرنىڭ بىرلەشمە
ئىش بېجىرىش كۈنى قىلىنغانلىقتىن، ھەرقايسى بۆلۈملەرنىڭ
رەھبەرلىرى ۋە بارلىق خىزمەتچى خادىملارنىڭ ھەر ھەپتىدە بىر
قېتىم بىر يەرگە جەم بولۇش پۈرسىتى بار ئىدى. مەن ئىككىنچى
قېتىملىق بىرلەشمە ئىش بېجىرىشكە قاتناشقان ۋاقتىمدا، بىرەر
ئىشقا دۇچ كەلسەملا بۇرھان شەھىددىن ئەقىل سوراپ يۈرۈپ،
ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇپ قالدىم. ئۇنىڭ بىلەن تۇنجى ئۇچراشقاندا،
يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ چىقىشقاق، مول بىلىمگە ئىگە،
كىشىلەرگە سەمىمىي تۇيغۇ بېغىشلايدىغان زات ئىكەنلىكىنى ھېس
قىلغانىدىم. بولۇپمۇ شىنجاڭغا كەلگىنىمگە ئۇزۇن بولمىغانلىقى
ئۈچۈن، ئەتراپتىكى ھەممە نەرسە ماڭا شۇنچە ناتونۇش كۆرۈنەت-
تى، قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرى، دىنىي ئېتىقا-
دى قاتارلىق ئەھۋاللاردىن بىخەۋەر ئىدىم. مەن تېياتىرچىلىق
خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلىش خىزمىتىنى ئۈستۈمگە ئالغان ئە-
كەنمەن (ھەرقايسى مىللەتلەر تېياتىرچىلىقى ۋە ئۇسسۇل سەنئە-
تىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ)، ئۇنداقتا باشقىلارنى ئۈستاز تۇتۇپ
ئەقىل سوراپ، كەسىپ ئەھلىگە ئايلىنىشىم كېرەك ئىدى. شۇڭا
مەن تۇنجى ئىشقا چۈشكەن كۈنۈم بۆلۈم باشلىقى ۋەن شىيەنتىڭ
ئەھۋال تونۇشتۇرۇپ، خىزمەتلەرگە يوليورۇق بەرگەندە تەكىت-
لەپ مۇنداق دېدى: «شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى ئالاھىدە، قېرىنداش
مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرى، دىنىي ئېتىقادى، يۈرت قائە-

دىسى، خەلقلەرنىڭ ئادىتى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ، ئاۋۋال ئەھۋال بىلەن پىششىق تونۇشقاندىلا، ئاندىن خىزمەتلەرنى ئىشلەشكە قولايلىق بولىدۇ. بۇ جەھەتتە سەن مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى يولداش بۇرھان شەھىددىن كۆپرەك ئەقىل سورىغىن، ئۇ كۆپ تەرەپلىمىلىك بىلىمگە ئىگە، خەنزۇ تىلىنىمۇ ئوبدان سۆزلىيەلەيدىغان ئىختىساس ئىگىسى». شۇڭا مەن شۇ كۈندىن باشلاپ پۇرسەت تېپىپ، يولداش بۇرھان شەھىددىن ئەقىل سوراشنى دىلىمغا پۈكۈپ يۈرەتتىم، بۇ ئارزۇيۇم شۇ كۈنى ئەمەلگە ئاشتى. ئۇ مېنىڭ شىنجاڭغا يېڭىدىن كەلگەن، ئالىي مەكتەپنى ئەمدىلا پۈتتۈرگەنلىكىمنى بىلگىنىدە، مېنى رىغبەتلەندۈرۈپ تۇرۇپ: «كەمتەرلىك بىلەن ئۆگەن، بىلمىگىنىڭنى سورا، قېتىرقىنىپ ئۆگىنىپ ئالغا ئىنتىل. مەن ئاۋارىچىلىقتىن قورقمايمەن، سەۋەنلىك چۈشەنمىگەن مەسىلىلەرنى سورىشىڭنى قارشى ئالىمەن. سەن ئۆيۈمگە دائىم بېرىپ تۇرغىن، يېتىرقىما» دېدى. شۇنىڭدىن باشلاپ مەن يولداش بۇرھان شەھىدنى ياخشى ئۇستاز، يۈكسەك پەزىلەتلىك ئۆلىما، دەپ تونۇپ كەلدىم. كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە 1937 - يىل كۈز يېتىپ كەلدى. شېڭ شىسەي بىرىنچى قېتىملىق چوڭ تازىلاشنى باشلاپ، «توپىلاڭ كۆتۈرۈش سۈيىقەستىدە بولغان» دېگەن جىنايى نام بىلەن بىگوناھ كىشىلەرنى ھەدەپ قولغا ئالدى. يولداش بۇرھان شەھىدى مۇشۇ قېتىملىق چوڭ تۇتقۇن قىلىشتا تۇرمىگە تاشلاندى.

1942 - يىلى 2 - ئايدا، مەن قەشقەر مەمۇرىي مەھكىمە باشلىقلىقىدىن ئىچكى قىسىمدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك مائارىپ نازارىتىنىڭ نازىرلىق ۋەزىپىسىگە تەيىنلەندىم. مەن 4 - ئايدا ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن، شېڭ شىسەي مېنى مېھمانخانىدا تۇرۇشقا بۇيرۇپ، مائارىپ نازارىتىگە بىۋاستە بېرىشىمغا رۇخسەت قىلمىدى. مەن ئىشىنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى پەملىدىم، ئويلىغىنىمدەك، ئەتىسى مەنمۇ قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلاندى.

ىدىم. تۇرمىگە تاشلانغاندىن كېيىن، ئەھۋال بىلىدىغانلاردىن تۇر-
مىدىكى ئىسىملىكتە يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ ئىسمى يوقلۇقد-
نى، ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ ئورنىغا «ۋاڭ ئەپەندى» دېگەن يالغان
ئىسىم قوللىنىلغانلىقىنى،① ھەمدە يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ
تېنىنىڭ ساغلام، زېھنىي كۈچىنىڭ تولۇپ تاشقانلىقى، ۋاقىتنى
بىكار ئۆتكۈزمەي ۋە تەن بەرمەي، كۈچلۈك ئىرادە بىلەن كىتاب
يېزىپ، نۇتۇق سۆزلەش بىلەن بىرگە «ئۇيغۇرچە ـ خەنزۇچە ـ
روسچە لۇغەت» تۈزۈۋاتقانلىقىدىن ئىبارەت كىشىنى ھەيران قال-
دۇرىدىغان خەۋەرنى ئاڭلاپ ناھايىتى ئىلھاملاندىم. بىر مەھەل
پاسسىپ ھالغا چۈشۈپ قېلىپ، بېسىم ئىچىدە چىرمىشىپ كەتكەن
كەيپىياتىم بىراقلا تۇگەپ، يېڭىۋاشتىن قەددىمنى رۇسلىدىم.

2

شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن يۆتكىلىپ كەتكەندىن كېيىن بە-
گۈناھ تۇرمىگە قامالغانلار يورۇقلۇققا چىقتى. ۋۇ جۈڭشىن شىن-
جاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى بولغاندا، يولداش بۇرھان شەھىدى
1945 ـ يىلى ئۇرۇمچى ۋىلايىتىنىڭ ۋالىلىقىغا تەيىنلەندى. مەن
تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن شىنجاڭ ئۆلكىلىك جەمئىيەت باش-
قارمىسى 1 ـ بۆلۈمىنىڭ بۆلۈم باشلىقلىقىغا تەيىنلەندىم. بۇ دەل
ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتلىغان مەزگىل بولۇپ، خەلق ھاكىمى-
يىتى قۇرۇلدى. مىللىي ئارمىيە ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدىن
ئىبارەت ئۇچ ۋىلايەتنىڭ كۆپ قىسىم ناھىيە، شەھەرلىرىنى ئە-
گىلىدى. پەقەت جىڭ، شىخو، ساۋەن قاتارلىق ئاز سانىدىكى
بىرقانچە ناھىيىلەر گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ چاڭگىلىدا قالدى.
ئەينى ۋاقىتتا ماناس ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى لى شىڭ گومىنداڭ

① ئەينى ۋاقىتتا تۇرمىدە نوپۇزلۇق زاتلارنىڭ ھەقىقىي ئىسمى تىزىملىككە كىرگۈزۈل-
مەيتتى.

بىلەن بىرگە شىنجاڭغا كىرگەن ھەربىي ئەمەلدار بولغاچقا ھەم شىنجاڭدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى چۈشەنمەيتتى، ھەم ناھىيە ھاكىمىيىتىگە پىششىق بولمىغانلىقتىن، بۇ يەرگە ئۆزلىشىلمەي ژەنپىسىدىن ئىستېپا بەردى. 8 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرلىرى بىر كۈنى ژالىي بۇرھان شەھىدى مېنى قوبۇل قىلىدى. بىز جەمئىيەت باشقارمىسىنىڭ قورۇسىدىكى دەرەخ سايىسىدىلا مۇڭدىشىپ كەتتۇق. بۇرھان ئەپەندى ماڭا ئوچۇق ـ ئاشكارا ھالدا ئۇدۇللا مۇنداق دېدى: «سېنى ماناس ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىقىغا كۆرسىتىشنى ئويلۇدۇم. ھازىرقى ھاكىم لى شىڭ ئۇ يەرگە ئۆزلىشەلمىگەنلىكتىن ژەنپىسىدىن ئىستېپا بەردى. بىرنەچچە كۈننىڭ ئالدىدا، مەن ماناس ناھىيىسىگە بېرىپ ھەرقايسى ساھە زاتلىرى بىلەن سۆھبەتلەشتىم. مەن سېنى ھاكىملىققا كۆرسىتىشنى لايىق كۆرگەنلىكىمنى ئېيتقىنىمدا، ئۇلار پىكىرىمنى قۇۋۋەتلەپ، سېنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى». ئۇ يەنە مۇنداق دېدى: «مەن ماناس ناھىيىسىنىڭ ژەنپىتىنىڭ مۇقىم ئەمەسلىكىنى، قىينچىلىقنىڭ كۆپلۈكىنى، خەۋپ ـ خەتەرنىڭ بارلىقىنى بىلىمەن. لېكىن پۇقرالار ئۈچۈن بارغىن! خەلق قولىدىن ئىش كېلىدىغان كىشىلەرگە موھتاج». ئۇ يەنە مۇنداق دېدى: «مەن سېنى چۈشىنىمەن، سەنمۇ مېنى چۈشىنىسەن. ئەڭ ئاساسلىقى، سەن خەلقنى چۈشىنىسەن، خەلق قىينىچىلىققا يولۇققاندا، خەلق بىلەن قېيىن ئۆتكەلدىن بىرگە ئۆتەلىگەنلەرلا، خەلقنىڭ ھەقىقىي دوستى بولالايدۇ». مەن كىشىنى تەسىرلەندۈرىدىغان بۇ سۆزلەرنى، سەمىمىي نەسىھەتلەرنى ئاڭلاپ، ماناس ناھىيىسىگە بېرىپ ھاكىم بولۇشنى لايىق تاپتىم. دەرۋەقە ئويلىغىنىمدەك، مەن ماناس ناھىيىسىگە بېرىپ ھاكىم بولۇپ بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، جىڭ، شىخو ناھىيىسىدە بىرلا ژاقىتتا ئۇرۇش بولدى. كەينىدىنلا جىڭ، شىخو ناھىيىسى يەنە بىرلا ژاقىتتا قولىدىن كېتىپ، گومىنداڭ قوشۇنلىرى ژە

تۇركۈم - تۇركۈم مۇساپىرلار 9 - ئاينىڭ 13 - كۈنى كەينى - كەينىدىن ماناس ناھىيە بازىرىغا چىكىندى. شۇنىڭ بىلەن ماناس ناھىيىسىدىكى ئاھالىلەرمۇ ئۇلارغا ئەگىشىپ كەينى - كەينىدىن چىكىنىپ، ماناس ناھىيىسىمۇ قۇرۇق بىر شەھەرگە ئايلىنىپ قالدى.

مىللىي ئارمىيە ماناس دەريا سىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئالغا ئىلگىرلىمەي، گومىنداڭ قوشۇنلىرى بىلەن ئىككى قىرغاقتا تىركىشىپ تۇرۇش ۋەزىيىتى شەكىللەندى. گېنېرال جاڭ جىجۇڭ ئۇچ ۋىلايەت ھاكىمىيىتى ۋەكىللىرى بىلەن تىنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈپ، مىللىي دېموكراتىك بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلغاندا، مەن 1946 - يىلنىڭ ئاخىرى ھاكىملىق ۋەزىپىمنى ئۆتكۈزۈپ بەردىم. بىر يىل ئىچىدە يولداش بۇرھان شەھىدى ئېيتقان «خەلق ئۈچۈن» دېگەن روھ باشتىن - ئاخىر ماڭا تۇرتكە بولۇپ كەلدى. مېنىڭ خەلق بىلەن قىينىچىلىقتا بىرگە تۇرالىشىم يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ ئەينى ۋاقىتتىكى نەسىھەتلىرىدىن ئايرىلالمايدۇ.

مەن ماناس ناھىيىسىنىڭ ھاكىملىق ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇپ بەرگەندىن كېيىن، 1947 - يىل 3 - ئاينىڭ 4 - كۈنى ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلدىم. 5 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك كېڭىشكە قاتناشتىم. 6 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنىپ، گېنېرال جاڭ جىجۇڭ قوشۇمچە رەئىسلىك ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بەردى. مەسئۇد ئۆلكە رەئىسى بولغانلىقتىن، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنىڭ قارشىلىقى كېلىپ چىقتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇچ ۋىلايەت تەرەپكە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزالىرى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىن چىكىنىپ چىقىپ، ئىلغا قايتىپ كېتىپ ئېتىراز بىلدۈردى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغاندا، يولداش بۇرھان شەھىدى مىللىي ھۆكۈمەتنىڭ ئەزالىقىغا تەينىلىنىپ، شىنجاڭ ئۆلكە

كىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكى ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇ-
لۇپ، نەنجىڭغا بېرىپ ۋەزىپىگە ئولتۇردى. مەن 1947 - يىلى
8 - ئايدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى، قوشۇمچە
مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرلىقىغا تەينىلەندىم. 1949 -
يىلى 1 - ئايغا كەلگەندە، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت يەنە
قايتىدىن ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنىپ، يولداش بۇرھان شەھە-
دى ئۆلكە رەئىسلىكىگە تەينىلەندى، مەن يەنىلا داۋاملىق ئۆلكە-
لىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى، قوشۇمچە مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئا-
ۋىن نازىرلىق ۋەزىپىمدە بولدۇم. يولداش بۇرھان شەھىدىنىڭ
بىۋاستە رەھبەرلىكىدە خىزمەت ئىشلەش پۇرسىتىگە ئېرىشكەن-
لىكىمدىن ئىنتايىن روھلاندىم، ھەممىدىن مۇھىمى شۇكى، ھەر
ۋاقىت يولداش بۇرھان شەھىدىدىن ئەقىل سوراپ، ئۇنىڭ يولبو-
رۇقلىرىنى ئاڭلاش پۇرسىتىگە ئىگە بولغانلىقىم ئۈچۈن كەيپىياتىم
تۇراقلىشىپ، بارلىق زېھنىي كۈچۈمنى خىزمەتكە ئاتىيالىدىم.

3

1949 - يىلىنىڭ دەسلىپىدىن باشلاپ، شىنجاڭدا تىنچ يول
بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش ئىشىمۇھاكىمە قىلىنىش جەريانىدا،
يولداش بۇرھان شەھىدى مۇستەھكەم ئېتىقادى، تولۇپ - تاشقان
زېھنىي كۈچى، مول قابىلىيىتىنى ئىشقا سېلىپ، چىگىش،
مۇرەككەپ ئەھۋالدا گېنېرال تاۋ سيۇ، شتاب باشلىقى تاۋ جىن-
چۇ، باش كاتىپ ليۇ مېڭچۈن قاتارلىقلار بىلەن يېقىندىن ھەم-
كارلىشىپ ئارمىيە، ھۆكۈمەت ئىككى تەرەپتىن تەشكىللەنگەن
ھەقىقەتكە قايتىشقا رەھبەرلىك قىلىش يادروسىنى شەكىللەندۈ-
رۇپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىنىشىنى ئوڭۇشلۇق
ئىشقا ئاشۇرۇش يولىدا ئالەمشۇمۇل تۆھپىلەرنى قوشتى. يولداش
بۇرھان شەھىدى ئاۋارىچىلىقلاردىن قورقماي، ھەممە ئىشنى ئۆ-

زى قول سېلىپ ئىشلەشكە ئادەتلەنگەنىدى. ھەقىقەتكە قايتىش پائالىيىتىنى ئېلىپ بېرىش جەريانىدا، دائىم ئۆلكىلىك ھۆكۈ- مەتنىڭ ئەزالىرى ۋە ھەرقايسى ئورگانلارنىڭ ئاساسلىق مەسئۇل- لىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇراتتى. يولداش بۇرھان شەھىدى كۆپ قېتىم مەن بىلەن ئايرىم سۆھبەتلەشكەنىدى. ئۇ مائارىپ ساھەسىدىكىلەرنىڭ ئەھۋالىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى ھەمدە مېنى ئاگاھلاندۇرۇپ: «قىلچە بىپەرۋالىق قىلىشقا بولمايدۇ. ئاممىغا يېقىنلىشىپ تۆۋەننىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەپ، ئاممىغا تايە- نىپ ياخشىلىرى بىلەن ياخشى ئەمەسلىرىنى ئېنىق ئايرىپ، تايانچلىرىنى قولغا كەلتۈرۈپ ئومۇمىيلىقنى موقىملاشتۇرۇش كېرەك. مائارىپ ساھەسى ھەممىدىن بەك جانلىق ساھە، شۇڭا تېخىمۇ ئالاھىدە دىققەت قىلىش كېرەك» دېگەنىدى. مەنمۇ ئۆزۈم ئىگىلىگەن ئەھۋاللارنى ئۇنىڭغا ھەرۋاقىت ئىنكاس قىلىپ تۇراتـ- تىم. يولداش بۇرھان شەھىدىمۇ مېنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزا- لىرى ئىچىدە ھەقىقەتكە قايتىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان تايانچ كۈچ، دەپ قارايتتى.

شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىنىشىغا تۇرتكە بولغان ئاممىلار ناھايىتى كۆپ. گەرچە ھەممىدىن مۇھىمى ۋە مۇھىم ئاممىلار بولسىمۇ، لېكىن ئۇلاردىن بىرى كەم بولسا بولمايتتى، بىر تەرەپتە مەسىلە كۆرۈلسە، ئومۇمىي ۋەزىيەتنىڭ ئۇلى تەۋرە- نىپ قالاتتى. كۆپ ئاممىلار ئىچىدە، بىرىنچىدىن، جۇڭگو كوم- مۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ بىرلىكسەپ سىياسىتىنىڭ توغرىلىقى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئارمىيە، ھۆكۈمەت خادىملىرىنى قا- راڭغۇلۇق ئىچىدىن يورۇقلۇققىنى كۆرۈپ، ھەقىقەتكە قايتىشقا دەۋەت قىلدى؛ ئىككىنچىدىن، ئازادلىق ئۇرۇشى ھەربىر ھالقە- لاردا غەلىبىگە ئېرىشىپ لەنجۇ، شىنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن ئازاد بولدى. شىنجاڭ يارىدەمچىسىز ۋەزىيەتتە قالغاندا، ئازادلىق ئار- مىيە غەلىبە بىلەن شىنجاڭغا كىردى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇچ ۋىلا-

يەتىنىڭ كۆچلۈك ئىنقىلابىي كۆچىنىڭ مەۋجۇتلۇقى گومىنداڭ قوشۇنلىرىغا غايەت زور بىر ھەيۋەتلىك كۈچ بولدى؛ ئۇچىنچىدىن، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى رەئىس ماۋ زېدۇڭنىڭ بىۋاسىتە رەھبەرلىك قىلىشى، يولداش دېڭ لىچۈننى ئۇرۇمچىگە ھەقىقەتكە قايتىشقا قاتنىشىش ۋە رەھبەرلىك قىلىش خىزمىتىگە ئەۋەتىشى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يولىورۇقى ۋە سىياسىتىلىرىنىڭ يەتكۈزۈلۈشى ھەقىقەتكە قايتىش ئىشىنىڭ ئوڭۇشلۇق ھالدا مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىدا ھەل قىلغۇچ رول ئويناندى؛ تۆتىنچىدىن، باش قوماندان تاۋ سىيۋ ۋە رەئىس بۇرھان شەھىدى رەھبەرلىك يادروسىدىكى شىنجاڭدىكى ئارمىيە، ھۆكۈمەتتىن بولغان ھەقىقەتكە قايتىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان خادىملار ۋە كەڭ كادىر، ئوفىتسىر ـ ئەسكەرلەر، شۇنىڭدەك خەلق ئاممىسى ئورتاق تىرىشچانلىق كۆرسەتتى.

ئەينى ۋاقىتتا ھەقىقەتكە قايتىش مەسىلىسىگە قارىتا، مەيلى قىسمىنىڭ ئىچكى قىسمىدا بولسۇن ياكى ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدا بولسۇن، ھەر خىل ئوخشىمىغان نۇقتىدىن چىقىش قىلىپ، ئوخشىمىغان پوزىتسىيە تۇتۇلدى. ۋەتەننى سۆيىدىغان، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ سىياسەتلىرىنى بىر قەدەر بىلىدىغان بىر قىسىم كىشىلەر ھەقىقەتكە قايتىشقا مايىل بولدى، بولۇپمۇ 1947 ـ يىلى 10 ـ ئايدا، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى باش بۇيرۇقى ئېلان قىلغان «جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ خىتابنامىسى» دە جاكارلانغان «باش جىنايەتچىنى قاتتىق جازالاش، ئەگەشكۈچىلەرنى سۈرۈشتە قىلماسلىق، خىزمەت كۆرسەتكەنلەرنى مۇكاپاتلاش» سىياسىتىنى، شۇنىڭدەك 1949 ـ يىلى رەئىس ماۋ زېدۇڭ «نەنجىڭ ھۆكۈمىتى قەيەرگە بارىدۇ» سەرلەۋھىلىك شانلىق ئەسىرىدە كۆرسىتىپ ئۆتكەن؛ «ۋەزىيەت بۇگۈنگە كەلگەندە، بارلىق قۇرۇق گەپلەرنى دېيىشنىڭ زۆرۈرىيىتى قالمىدى. يەنىلا ئەمەلىي خىزمەتلەرنى ئىشلەپ،

خىزمەت كۆرسىتىپ ئۆزىنى قۇتۇلدۇرغان ياخشى» دېگەن ئاگاھ-لاندۇرۇشىنى ئوقۇغانلارنىڭ ھەممىسى تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىش جەريانىدا خەلققە، كومپارتىيىگە پائال يۆلىنىپ خىزمەت كۆرسىتىپ ئۆزىنى قۇتۇلدۇرۇپ، خەلقنىڭ كەچۈرۈم قىلىشى ۋە ئەپۇ قىلىشىغا ئېرىشىش تەرىپىدە بولدى. لېكىن يەنە بىرقىسىم گومىنداڭنىڭ قالدۇق ئۇنسۇرلىرى، يەرلىك فېئودال كۈچلەر ۋە ئەكسىلئىنقىلابچى جاھىل ئۇنسۇرلار ئەكسىيەتچىل مەيدانىدا چىڭ تۇرۇپ، ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇردى. ۋەھالەنكى، ئەينى ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ كونكرېت مۇھىتىدا، ئالاھىدە تارد-خىي شارائىتتا، ھەقىقەتكە قايتىش ئاساسىي ئېقىمغا، ئومۇمىي يۈزلىنىشكە ئايلاندى، كىشىلەر قەلبى بۇنىڭغا مايىل بولۇپ، ئۇنى توسۇۋالغىلى بولمايتتى.

ھالبۇكى، ھەقىقەتكە قايتىش ئىشىنىڭ ئوڭۇشلۇق مۇۋەپپە-قىيەتكە ئېرىشىش - ئېرىشەلمەسلىكى جۇڭگو كومۇنىستىك پار-تىيەسىنىڭ سىياسەتلىرىنى ھىمايە قىلىدىغان كۈچلەرنىڭ بىر دەك ئىتتىپاقلىشىشىدىن باشقا، ئىنتايىن چوڭ دەرىجىدە يەنىلا قە-سىملارغا باغلىق ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسمىنىڭ 100 مىڭ ئەسكىرى بار ئىدى. گەرچە ئۇلارنىڭ گومىنداڭنى مەغلۇبىيەتلىك تەقدىردىن قۇتۇلدۇرۇۋې-لىشقا قۇربى يەتمىسىمۇ، لېكىن شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىنىشىغا توسقۇنلۇق قىلىشتا بۇزغۇنچىلىق رول ئوينىيا-لايتتى. قىسمەنكى قوماندانلار ئىچىدە، گارنىزون باش قوماندا-نى تاۋ سىيۈ، مۇئاۋېن باش قوماندان جاۋ شىگۇاڭ، شتاب باشلى-قى تاۋ جىنچۇ، غەربىي شىمال مەمۇرىي مەھكىمە باش كاتىپى لىيۇ مېڭچۇن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش مۇئاۋېن قوماندانى جاڭ فېڭيى (رەئىس بۇرھان شەھىدى قوشۇمچە قوماڭ-دان ئىدى)، ئاتلىق ئەسكەرلەر 5 - كورپۇسنىڭ دىۋىزىيە كوماندىرى خەن يۈۋېن قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى تىنچ يول بىلەن

ھەقىقەتكە قايتىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ئاتلىق ئەسكەرلەر 5 ـ كورپۇسىنىڭ كومانىدىرى ما چېنشياڭ، 78 ـ دىۋىزىيىنىڭ كو-ماندىرى يى چېڭ، 179 ـ بىرىگادا كومانىدىرى لو شۇرېن قاتارلىق-لار ۋەكىللىكىدىكى ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى گۇرۇھتىكى كۆچ-لەرنىمۇ سەل چاغلىغىلى بولمايتتى. ئۇلارنىڭ قولىدا ئەسكىرى-ھوقۇق، قوشۇن بولۇپ، ھەقىقەتكە قايتىشقا بۇزغۇنچىلىق قىلسا ئاقىۋەتنى مولچەرلىگىلى بولمايتتى. شۇڭا، تۆۋەن قاتلامدىكى ئوفېتسىر ـ ئەسكەرلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ، يۇقىرى قاتلامدىكى جاھىل ئۇنسۇرلارنى يېتىم قالدۇرۇش ۋە قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلىدىغان ئامىللارنى چىقىرىپ تاشلاش، ما چېنشياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېنلەرنىڭ قىسمىغا قوللىنىش زۆرۈر بولغان تەدبىر ۋە ئاچقۇچلۇق مەسىلە بولۇپ قالدى.

يەنە بىر جەھەتتىن گەرچە قىسمىلار ھەقىقەتكە قايتىشتىكى ئاساسلىق كۆچ ھېسابلانسىمۇ، ئەمما ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرەپ-تىكى ماسلىشىشى، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ قوللىشى بولمىسا ئارمىيە، ھۆكۈمەت ئىككى تەرەپ ماسلىشالمىسا، ھەقىقەتكە قاي-تىش يەنىلا قىيىنغا چۈشەتتى. مەيلى ھەرقانداق بىر تەرەپتە مەسىلە كۆرۈلۈشىدىن قەتئىينەزەر، ئومۇمىيلىققا تەسىر يېتىپ، بىر تۇتاش ئىنكاسلار پەيدا بولاتتى. ئەينى ۋاقىتتا، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەرەپتە ھەقىقەتكە قايتىش بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇش كۈرىشىمۇ ئىنتايىن كەسكىن بولدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزالىرى ئىچىدە، تۈپتىن ئوخشىمايدىغان ئىككى فرونت بار ئىدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى، قوشۇمچە رەئىس بۇرھان شەھىدى، ئەزا، قوشۇمچە باش كاتىپ لىيۇ مېڭ-چۈن، ئەزا، قوشۇمچە ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ باشلىقى چۇ ۋۇ، ئەزا، قوشۇمچە مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بەي ۋېنيۇ، ئەزا، قوشۇمچە قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى لىيۇ دە-ئېن، ئەزا، قوشۇمچە مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى چېن

فاڭبەي، ئەزا، قوشۇمچە جەمئىيەت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لىيۇ يۈڭشياڭ، ئەزا، قوشۇمچە جەمئىيەت باشقارمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ئېردەنى، ئەزا، قوشۇمچە تىل مەكتىپىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جۇڭ دىخۇا، ئەزا لىيۇ شياۋلى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ھەقىقەتكە قايتىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ئۇلار رەئىس بۇرھان شەھىدىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىتتىپاقلىشىپ ھەمكارلىشىپ، ھەقىقەتكە قايتىش يولىدا كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. ئەكىسىچە ئەزا، قوشۇمچە قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ نازىرى مۇھەممەد ئىمىن، ئەزا، قوشۇمچە خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى ۋاڭ زېكشەن، ئەزا، قوشۇمچە مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى جانمقان قاتارلىق ئۇچەيلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى جاھىل گۇرۇھ ئىدى. ئۇلار ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرۇپ، ئەڭ ئاخىرىدا تىركىشىش خام ـ خىيالىدا بولدى. لېكىن، چوڭ ۋەزىيەتنىڭ قىستىشى بىلەن مۇھەممەد ئىمىن، ۋاڭ زېكشەن ئىككىيلەن چەتكە قېچىپ كەتتى، جانمقان ئۇرۇمچىنىڭ نەنسەن تېغى رايونىغا قېچىپ كىرىۋېلىپ، ئازادلىقتىن كېيىن خەلق ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، قانۇن بويىچە باستۇرۇلدى.

تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنى مۇھاكىمە قىلىش، ئەكسىيەتچىل گۇرۇھلارنىڭ مالىمانچىلىق پەيدا قىلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش كۇرىشىدە، خەلقنىڭ كۆچمۇ تولۇق نامايان قىلىندى. بولۇپمۇ مەدەنىيەت، مائارىپ ساھەسىدىكىلەرنىڭ ئىپادىسى تېخىمۇ گەۋدىلىك بولدى، ياش ئوقۇغۇچى ۋە زىيالىلار ھەممىدىن بەك سەگەك بولۇپ، ئىنقىلابىي خاراكتېرىنى ئىپادىلىدى. ئۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى پاتراق ئازادلىققا ئېرىشىشنى ئۇمىد قىلىپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە چوڭقۇر مۇھەببەت باغلىدى. چۈنكى، شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىلدە، شىنجاڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان جۇڭگو كوممۇنىستلىرىنىڭ كۆپ قىسمى مەدەنىيەت، مائارىپ سېپىدە ئىشلەيتتى. ياش

ئوقۇغۇچىلارنى ئىنقىلاب نەزەريىلىرىنى ئۆگىنىشكە يېتەكلەش جەھەتتە ئۇنۇم ھاسىل قىلىنىپ، مول نەتىجىلەر قولغا كەلتۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى يولداش دېڭ لىچۈننى ئۇرۇمچىگە ھەقىقەتكە قايتىش خىزمىتىگە ھەمكارلىشىش ۋە يېتەكچىلىك قىلىشقا ئەۋەتىپ، ھەقىقەتكە قايتىش مۇساپىسىگە كاپالەتلىك قىلدى ۋە ئۇنىڭ سۈرئىتىنى تېزلەتتى. يۇقىرىقى ئامىللار سەۋەبىدىن، شىنجاڭدا ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ ئىلگىرى، مەخپىي ئىنقىلابى تەرەققىيپەرۋەر تەشكىلاتلار كەينى ـ كەينىدىن مەيدانغا كەلدى، بۇنىڭ ئىچىدە «كۇرەش جەمئىيىتى»، «ئاۋانگارتلار جەمئىيىتى»، «شىنجاڭ ياشلار دېموكراتىيە ئىتتىپاقى» قاتارلىق تەشكىلاتلارنىڭ ھەربىكىتى ھەممىدىن بەك جانلاندى. ئۇلار تۈرلۈك شەكىللەردىن پايدىلىنىپ، پارتىيىنىڭ سىياسەتلىرى ۋە ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبە خەۋەرلىرىنى تەشۋىق قىلىپ، ھەقىقەتكە قايتىش ئىشىنى ئىلگىرىلەتتىشتە پائال رول ئويناندى. شۇنىڭ ئۈچۈن شۇنداق دەپ ئېيتقىمىزكى: شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش ئىشىنىڭ غەلىبە قۇچۇپ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشى، پارتىيە سىياسىتىنىڭ شانلىق غەلىبىسى. تەرەققىيپەرۋەر تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيەتلىرىنى قوللاش ۋە ئۇنىڭغا يېتەكچىلىك قىلىش جەھەتتە يولداش بۇرھان شەھىدى يۇرەك قېنى ۋە زېھنىي كۈچىنى سەرپ قىلىپ، قوغداش ۋە يېتەكچىلىك قىلىش رولىنى ئويناندى.

4

تەدبىرلەر كۆچلۈك، توغرا ھەم مۇۋاپىق بولۇش، ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىش كۆرۈش — ھەقىقەتكە قايتىش خىزمىتىنىڭ ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىلىشىنىڭ كاپالىتى. ھەقىقەتكە قايتىش ئۇستىدە مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىش جەريانىدا، ئۆلكىلىك ھۆكۈ-

مەت رەئىس بۇرھان شەھىدىنىڭ رەھبەرلىكىدە، بىرقانچە كۈچ-لۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ياخشى ئۇنۇم ھاسىل قىلىپ، ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ مۇۋاپىقىيەتلىك بولۇشىنى ئىلگىرى سۈ-رۈش ۋە ئۇنىڭغا كاپالەتلىك قىلىش رولىنى ئويناندى. بۇ تەدبىر-لەر ئاساسلىقى تۆۋەندىكىچە:

(1) ئىقتىسادىي جەھەتتە گومىنداڭ نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان ئالاقىنى ئۈزۈپ، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنى قەغەز پۇل قەھەتچىلىكى ئازابىنى داۋاملىق تارتىشتىن خالاس قىلىش ئۈچۈن، ئالتۇن دوللار ئىشلىتىش رەت قىلىن-دى. 1949 ـ يىلىنىڭ دەسلىپىدىن باشلاپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى كۈمۈش تەڭگە پۇل ياساشقا تۆتۈش قىلىپ، ئالتۇن دوللارنى مەنئىي قىلىش ئۈچۈن كۈمۈش تەڭگە پۇل تارقاتماقچى بولدى. 5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنىگە كەلگەندە تارقىتىلىپ ئوبوروت قىلىندى. شۇنىڭدىن ئىتىبارەن كۈمۈش تەڭگە پۇل شىنجاڭنىڭ ئوبوروت پۇلى بولۇپ قالدى. بۇ تەدبىر ئارقىلىق، ئالتۇن دول-لارنى ئىشلىتىش رەت قىلىنىپ، ئالتۇن دوللارنىڭ كۆپلەپ بازارغا كىرىشى چەكلەندى. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ مال باھا-سى مەسىلىسى مۇستەقىل، ئۆز ئىشىغا ئۆزى خوجا بولغان ھالدا ھەل قىلىنىپ، مال باھاسىنىڭ مۇقىملىقى قوغدىلىپ، كىشى-لەرنىڭ قەلبى تىنچلاندۇرۇلدى.

(2) ماناس ناھىيىسىگە ئۇچ ۋىلايەت ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە ۋەكىللەر ئۆمىكى ئەۋەتىلدى، ئىككى تەرەپ قورال كۈچى ئىشلەتمەي، شىنجاڭنىڭ تىنچلىقىنى قوغداشقا كا-پالەت بەردى. چۈنكى، 1949 ـ يىلى 7 ـ ئاي ئارىلىقىدا، ماناس، قۇتۇبى، سانجى ئۇچ ناھىيە خەلقلىرى ئارىسىدا ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ئۇرۇمچى شەھىرىگە ھۇجۇم قوزغايدىكەن، ئۇرۇش يەنە پارتلايدىغان بولدى، دېگەندەك ئىغۋالار تارقالدى. ئۇچ ناھىيە خەلقى ۋەھىمىگە چۈشۈپ، سىرتقا قېچىش تەييارلىقىنى قىلىش-

تى. ماناستا تۇرۇشلۇق قىسىمنۇ چېكىنگەندە ترانسپورت قورالى قىلىش ئۈچۈن خەلقلەردىن 150 نەچچە ئات ھارۋىسى يىغدى. رەئىس بۇرھان شەھىدى بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، ماڭارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى چېن فاڭبەي ئۆمەك باشلىقى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كاتىبات باشقارمىسى كادىرلار ئىشلىرى ئىشخانىسىنىڭ مۇدىرى نۇسرەت، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش قوماندانلىق شتابىنىڭ بۆلۈم باشلىقى ۋاڭ رۇن ئىككىيلەن ئۆمەك ئەزاسى بولغان ۋەكىللەر ئۆمەكنى تەشكىللەپ، ماناس ناھىيىسىگە ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش-كە ئەۋەتتى. ئىككى تەرەپ قورال كۈچى ئىشلەتمەسلىككە كاپالەت بەردى. ۋەكىللەر ئۆمىكى 8 ـ ئاينىڭ باشلىرى ماناس ناھىيىسىگە باردى. سەپەرگە چىقىش ئالدىدا، بۇرھان ئەپەندى ۋەكىللەر ئۆمىكى بىلەن كۆرۈشكەندە، ئۆمەك ئەزالىرىغا چوڭقۇر مەنىلىك قىلىپ مۇنداق دېدى: «سىلەرنىڭ بۇ قېتىمقى سەپىرىڭلارنىڭ مەسئۇلىيىتى ئېغىر، شىنجاڭنىڭ تىنچلىقىغا مۇناسىۋەتلىك زور ئىش. سىلەر ئالدى بىلەن قۇتۇبىغا بېرىپ، قۇتۇبىدا تۇرۇشلۇق 78 ـ دىۋىزىيىسىنىڭ كوماندىرى يې چېڭغا شۇ نەرسە توغرۇلۇق تەپسىلىي ئىزاھات بېرىڭلار، يەنى: ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ھۆجۇم قوزغايدىكەن، دېگەن پىتنە ـ ئىغۋالار كەينى ـ كەينىدىن تارقالىدى. بىز ئەھۋالنى ئېنىقلىمىساق بولمايدۇ، بىز تەرەپنىڭ پوزىتسىيىمىزنى ئىپادىلەڭلار. بىز تەرەپ ھەرگىز قورال كۈچى ئىشلەتمەسلىككە كاپالەت بېرىمىز. ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنىڭمۇ تىنچلىقنى نەزەردە تۇتۇپ، ھەرگىز يېنىكلىك قىلىپ ئەسكەرلىرىنى ئىشقا سالماسلىقىنى تەلەپ قىلىمىز. دىۋىزىيە كوماندىرى يې چېڭنىڭ چۈشىنىشى ۋە قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش لازىم، باش كاتىپ لىۋ مېڭچۈن دىۋىزىيە كوماندىرى يې چېڭنىڭ ماناس ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق قوشۇنغا سىلەرنىڭ ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن ئالاقىلىشىشىڭلارغا ھەمكارلىشىپ، سۆھبەتلىشىش ئورنى-

نى بېكىتىپ بېرىشكە بۇيرۇق قىلىشنى سوراپ خەت يازدى. مەن ماناس ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى ھوشۇر ھاجى (قازاق) غا خەت يازدىم، ئۇ دەرھال تاغ رايونىغا بېرىپ چارۋىچىلارغا شۇنى ئۇقتۇرۇشى كېرەككى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت دەريانىڭ غەربىگە ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە ۋەكىللەر ئۆمىكىنى ئەۋەتتى. ئىككى تەرەپ شىنجاڭنىڭ تىنچلىقىنى قوغدىشى كېرەك، ئۇرۇش بولمايدۇ. كۆپچىلىكتىن خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىشنى، ھەرگىز سىرتقا قاچماسلىقنى تەلەپ قىلىمىز». ۋەكىللەر ئۆمىكى ماناس ناھىيىسىگە كەلگەندىن كېيىن، ئالاقىلىشىش ئارقىلىق ئۇچ ۋىلايەت تەرەپنىڭ ئۇچرىشىش ماقۇللۇقىنى ئالدى. ئىككى تەرەپ ۋەكىللەر ئۆمىكى ماناس دەرياسىنىڭ غەربىي قىرغىقىغا ۋاقتىلىق تىكلىگەن كەپىدە سۆھبەت ئۆتكۈزدى. ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ئۆمەك باشلىقى مىللىي ئارمىيىنىڭ مۇئاۋىن قوماندانى مەغرۇپ، ئەزا لىرى ماناستا تۇرۇشلۇق ھەربىي قوشۇننىڭ پولك كوماندىرى ئىمىنوف ۋە نۇگۇسۇپ ئىككىيلەن ئىكەن. ئىككى تەرەپ ۋەكىللىرى ئىناق كەيپىيات ئىچىدە سۆھبەتلىشىپ، ھەممەيلەن تىنچلىقنى قوغداشتىن ئىبارەت سەممىي نىيىتىنى ئىپادىلىدى. ئەڭ ئاخىرى مەرغۇپ ئوتتۇرىغا قويغان ئۇچ تۈرلۈك تەلەپكە ئاساسەن ئاغزاكى كېلىشىم ھاسىل قىلىندى. مەرغۇپ مۇنداق تەكلىپ بەردى: ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ ھەرگىز ھۇجۇم قوزغىماسلىققا كاپالەت بېرىدۇ، بۇنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە ئاۋام خەلقە يەتكۈزۈڭلار، خەلق خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلسۇن، پىتنە ـ ئىغۇالارغا ئىشىنىپ، پاراكەندە بولۇپ سىرتقا قاچمىسۇن؛ ئىككىنچى، قىسىملار خەلقتىن يىغىۋالغان ئات ھارۋىسى قاتارلىق ترانسپورت ۋاستىلىرىنى پۇقرالارغا قايتۇرۇپ بېرسۇن؛ ئۇچىنچى، بىز تەرەپنىڭ جەڭچىلىرى دەريادا ئات سۇغۇرغاندا ياكى دەريادىن سۇ ئالغاندا، سىلەر تەرەپنىڭ ئەسكەرلىرى ئىغۇاگەرلىك

قىلسا بولمايدۇ، ئوق چىقىرىپ ئادەملىرىمىزنى يارىلاندۇرۇشقا تېخىمۇ بولمايدۇ. ۋەكىللەر ئۆمىكى بۇ ئۇچ مادداىلىق كېلىشىمگە ئاساسەن، ماناس، قۇتۇبى، سانجى ئۇچ ناھىيىدە ئامما چوڭ يىغىنى چاقىرىپ، سۆھبەتنىڭ نەتىجىسىنى جاكارلىدى. بىر مەيدان داۋالغۇش تىنجىتىلىپ، تىنچلىققا كاپالەتلىك قىلىندى.

(3) ماۋارىپ نازارىتىنىڭ ھەرقايسى مەكتەپلەر بىلەن بولغان ئالاقىسى كۈچەيتىلىپ، ئىشپىيونلارنىڭ ۋەقە پەيدا قىلىشىنىڭ ئالدى قاتتىق ئېلىنىپ، ھەرۋاقىت ئىشپىيون ئۇنسۇرلارنىڭ ئالەمنى مالىمان قىلىش سۇيىقەستى ئېچىپ تاشلىنىپ، مەكتەپلەردە تىنچ ۋەزىيەت مۇقىملاشتۇرۇلدى. 1949 ـ يىلى 6 ـ ئاي ئارىلىقىدا، ئىشپىيون ئۇنسۇرلار ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى ئالىي، ئوتتۇرا تېخنىكوم مەكتەپلىرىدىكى ئوقۇتقۇچىلار ۋەكىللىرىنىڭ «مەدەنىيەت سالونى» دا يىغىلىش قىلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىن ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىش ھەققىنى كۆپەيتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىش مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلغانلىقىنى ھەربىي دائىرىلىرىگە مۇنداق بىر مەخپىي دوكلات قىلغان: ھەرقايسى مەكتەپلەردىكى ئوقۇتقۇچىلار ئىش ھەققىنى كۆپەيتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىپ، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ئىلتىجا قىلماقچىكەن، تىلىكى تولۇق ھەل قىلىنمىسا، دەرس تاشلاپ كوچ كۆرسىتىلىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن ھەربىي دائىرىلىرى (گارنىزون باش بۇسى 2 ـ باشقارما) ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ گارنىزون قوماندانى چېن دېفا، شەھەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى لىيۇ دۇڭلىغا باشلامچىلىق بىلەن ئىغۋا-گەرلىك قىلغان ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋەكىللىرىنى دەرھال قولغا ئېلىشقا بۇيرۇق قىلغان. مەن بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بۇ ئىككىيلەنگە دەرھال قاتتىق پوزىتسىيەدە مۇنداق دېدىم: «دەرس تاشلاش ۋەقەسىنىڭ يۈز بېرىشىگە ھەرگىز بولمايدۇ، ئوقۇتقۇچى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ۋەكىللىرىنىڭ مەدە-

نىيەت سالوندا يىغىن ئېچىشىدىكى سەۋەب، مال باھاسى ئۆر-
لەپ، قەغەز پۇل قەھەتچىلىكى بولۇپ، تۇرمۇشىنى قامدىيالمى-
غانلىقتىن، ئىش ھەققىنى كۆپەيتىشنى تەلەپ قىلغان. مەن
ئۇلارنىڭ يىغىن ئاچىدىغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، ئۆزلۈكىمدىن
يىغىنغا قاتناشتىم. يىغىندا، مەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ۋەكالە-
تەن ئۇلارنىڭ تەلىپىگە ماقۇللۇق بىلدۈردۈم. ئۇلارنىڭ ئىش
ھەققى ھېسابىغا قوشۇپ بىر قىسىم ئەملىي بۇيۇملارنى بېرىپ،
ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىغا كاپالەتلىك قىلىپ، مال باھاسىنىڭ تەسىر-
گە ئۇچراتماسلىقنى قارار قىلدىم. بۇ قارارنى چىقىرىشتىن ئاۋ-
ۋال رەئىس بۇرھان شەھىدىنىڭ يولىورۇقىنى ئالدىم، رەئىس
بۇرھان شەھىدى بۇ قارارنى ۋەكىللەرگە جاكارلىشىمنى بۇيرىغا-
نىدى. مەسىلە ئوڭۇشلۇق ھەل قىلىندى. رەئىس بۇرھان شەھە-
دى بىلەن باش كاتىپ لىيۇ مېڭچۇن بۇ ئىشنىڭ باش - ئاخىرىنى
بىلىدۇ، سىلەر ھازىرنىڭ ئۆزىدە يولىورۇق سورىسائلار بولىدۇ.
ئىشپىيونلارنىڭ يالغان ئاخباراتىغا ئىشىنىپ، ئۆزۈڭلارغا باش
ئاغرىقى تېپىپ، يوق يەردىن پۇتاق چىقارساڭلار ھەرگىز بولمايى-
دۇ». شۇنىڭ بىلەن قولغا ئېلىش ئىشى بېسىقىپ، ئىشپىيونلار
پىلانلىغان ماڭارىپ ساھەسىدىكىلەر بىلەن ھۆكۈمەت ئوتتۇرىسىدا
زىددىيەت پەيدا قىلىشتەك بىر مەيدان ئىغۋاگەرچىلىكىنىڭ ئالدى
ئېلىندى. ماڭارىپ ساھەسىنىڭ ۋەزىيىتى مۇقىملاشتۇرۇلۇپ،
توپلاڭغا سەۋەبچى بولىدىغان ئامىللار تۈگىتىلدى.

(4) ھەربىي ئۆزگىرىش يۈز بېرىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش
ئۈچۈن لىيۇ مېڭچۇن كاتتا زىياپەت ئۇيۇشتۇردى. ھەقىقەتكە قاي-
تىش پائالىيىتى پائال ئېلىپ بېرىلمۇاتقان ھالقىلىق پەيتتە،
ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى ئاتلىق ئەسكەرلەر 5 - كورپۇسنىڭ
كوماندىرى ما چېنشياڭ، 78 - دىۋىزىيىنىڭ كوماندىرى يې
چېڭ، 179 - بىرىگادانىڭ كوماندىرى لو شۇرېن قاتارلىقلار
مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي، ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى توپلاڭ

كۆتۈرۈش سۈيىقەستىدە بولدى. ئۇلار 9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ئۇرۇمچى شەھىرىدە مالىمانچىلىق پەيدا قىلىشنى پىلانلىدى. ما چېنشياڭ، يې چېڭ، لۇ شۇرېنلارغا قاراشلىق ھەرقايسى قىسىملار بىرلا ۋاقىتتا ھەربىكەتكە كېلىپ، ئالدى بىلەن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە ھەرقايسى ساھەلەردىكى ھەقىقەتكە قايتىش پائالىيىتىگە پائال قاتنىشىۋاتقان رەھبەرلەرنى قولغا ئېلىپ، ئارقىدىن بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ، قىسىملىرىنى باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ ئايرىم پىلان تۈزمەكچى بولغان. بۇ سۈيىقەستنىڭ قوماندان تاۋ سىيۈ، رەئىس بۇرھان شەھىدى، باش كاتىپ لىيۇ مېڭچۈنلەر خەۋپر تاپقاندىن كېيىن، باش كاتىپ لىيۇ مېڭچۈن مەسئۇل بولۇپ، ئالدىن تۈتۈش قىلىپ 9 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى كەچتە زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، ما چېنشياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېنلارنى زىياپەتكە تەكلىپ قىلدى، ھەمدە ئۆلكىلىك ئامانلىقنى ساقلاش مۇئاۋىن قوماندانى جاڭ فېڭيى، ئۇرۇمچى گارنىزون قوماندانى چېن دېفا، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ باشلىقى چۇ ۋۇ، مالىيە نازارىتى مۇئاۋىن نازىرى بەي ۋېنيۇ قاتارلىقلار ئۇلارغا ھەمنە پەس بولۇشقا تەكلىپ قىلىندى. زىياپەتنىڭ ۋاقتى ئۇزۇن بولۇپ، تاماقتىن كېيىن يەنە تانسا، قارتا ئويناش پائالىيىتى ئۇيۇشتۇرۇلۇپ، مېھمانلار كېچىچە تۈتۈپ قېلىندى، ما چېنشياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېنلار قوشۇندىن ئايرىلىپ قوماندانلىق قىلالمىغاچقا، سۈيىقەست ئەملگە ئاشمىدى.

(5) زور مىقداردا پۇل تۆلىنىپ، ما چېنشياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېنلار ئەسكىرىي ھوقۇقنى تاپشۇرۇپ پۇلنى ئېلىپ چىقىپ كەتتى. ما چېنشياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېن قاتارلىقلار «21 ـ سېنتەبىر» سۈيىقەستى بەربات بولغاندىن كېيىن، ئۇلار يەنە ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ چوڭ غەربىي شىمالغا يۈرۈش قىلغانلىقىنى كۆرۈپ ئۇلار بىلەن داۋاملىق تىركىشىشكە كۈزى يەتمىدى. «26 ـ ئاۋغۇست» كۈنى لەنجۇ ئازاد بولغاندىن كېيىن،

چوڭ قوشۇن داۋاملىق خىشى كارىدورىغا ئىچكىرىلەپ كىردى. ئۇرۇمچى شەھىرى يارەمچىسىز يالغۇز شەھەرگە ئايلاندى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەقىقەتكە قايتىشقا رەھبەرلىك قىلىۋاتقان تاۋ سيۆ، جاۋ شىگۇاڭ، تاۋ جىنچۇ قاتارلىقلار قوشۇن ئىچىدە كۆپلىگەن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. بىر مەھەل تەۋرىنىپ قالغان گېنېرال، پولكوۋنىكلارمۇ ھەقىقەتكە قايتىشقا مايىل بولدى. شۇنىڭ بىلەن ما چېنشىياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېن قاتارلىقلار يېتىم قالدۇرۇلۇپ، ھېچقانداق چارىسىز قېلىپ، ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىنقىلاب كەيپىياتى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، شىنجاڭنى تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىش چوقانى تەدرىجى كۈچىيىپ باردى. خەلقنىڭ قۇدرەتلىك كۈچى ۋە كومپارتىيە سىياسىتىنىڭ ھەيۋىسى ئالدىدا، ما چېنشىياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېن قاتارلىقلار ئۆزىنى چاغلىماي، قولىدىن كەلمەيدىغان ئىشقا ئۇرۇنۇپ، ئاقىۋەتتە مەغلۇبىيەتكە يۇزلەندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئەسكىرىي ھوقۇقنى تاپشۇرۇپ، شىنجاڭدىن چەت ئەلگە چىقىپ كېتىدىغانلىقىنى، بارلىق خۇسۇسىي مال ـ مۈلكىنى ئالتۇنغا سۇندۇرۇپ ئۆزلىرىگە بېرىش لازىملىقىنى ئوتتۇرىغا قويىدى. ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ شەرتىگە قوشۇلۇپ، ئۇلارنىڭ ئۆيى ـ زېمىنى، ئاپتوموبىل، ئائىلە سايمانلىرى ھەتتا پارچە ـ پۇرات نەرسىللىرىنىڭ ھەممىسىنى مەبلى ئومۇمنىڭ ياكى شەخسنىڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر بىردەك باھا قويۇپ، ئورنىغا ئۆلكە خەزىنىسىدىن ئالتۇن تۆلەپ بەردى. بۇ تەدبىر بىلەن ما چېنشىياڭ، يې چېڭ، لو شۇرېن قاتارلىقلار شىنجاڭدىن تېز ئايرىلدى. ئۇلار 9 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرى، مال ـ مۈلكىنى ئېلىپ، ۋاڭ زېنشەن، مۇھەممەد ئىمىن، ئەيسا قاتارلىقلار بىلەن بىرگە بىرنەچچە ماشىنا بىلەن ئۇرۇمچىدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا بېرىپ، تاشقورغان ئارقىلىق چەت ئەلگە چىقىپ كەتتى.

ئۇلار چەت ئەلگە چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، 1949 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى، شىنجاڭ گارنىزون باش قوماندانى تاۋ سىيۈ باشچىلىقىدىكى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرى ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكارلاپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى ۋە رەئىس ماۋ زېدۇڭ، باش قوماندان جۇ دېلارغا تېلېگرامما يوللاپ، بۇگۈندىن ئېتىبارەن گومىنداڭ گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان بارلىق ئالاقىسىنى ئۈزۈپ، خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەۋەلىكىگە ئۆتۈپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى. 9 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى چۈشتىن بۇرۇن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋاقتىلىق جىددىي ئەزالار يىغىنى چاقىرىپ، ھەقىقەتكە قايتىش مەسىلىسىنى مۇزاكىرە قىلدى. يىغىنغا رەئىس بۇرھان شەھىدى ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلدى. يىغىنغا باش كاتىپ لىيۇ مېڭچۈن، مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بەي ۋېنيۇ، قۇرۇلۇش نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى لىيۇ دېئېن، مائارىپ نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى چېن فاڭبەي، ئۇرۇمچى شەھەر بىنىڭ باشلىقى چۇ ۋۇ، جەمئىيەت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى لىيۇ يۈكشياڭ، مۇئاۋىن باشلىقى ئېرەدنى، تىل مەكتىپىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى جوڭ دىخۇا، ئەزا لىيۇ شياۋلى قاتارلىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئون نەپەر ئەزاسى قاتناشتى. يىغىندا ئىككى تۈرلۈك قارالما مۇزاكىرە قىلىندى: بىرىنچى، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش توغرىسىدىكى تېلېگراممىسى مۇزاكىرە قىلىپ ماقۇللاندى. بۇگۈندىن ئېتىبارەن گومىنداڭ گۇاڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن بولغان بارلىق ئالاقىنى ئۈزۈپ، خەلق قوينىغا قايتىپ كېلىپ، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىش جاكارلاندى؛ ئىككىنچى، قارار مۇزاكىرە قىلىندى، يەنى ھەقىقەتكە قايتىش جاكارلانغان كۈندىن ئېتىبارەن، پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدە

كى خادىملار ۋە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى بارلىق ھۆجـ
جەت، ئارخىپلارنى قوغداشقا ھەقىقىي مەسئۇل بولۇشى، ئومۇم
ـىلىك بارلىق مال ـ مۈلكىنى قوغداپ، نورمال خىزمەت ئىشلەپ،
ئىجتىمائىي تەرتىپكە رىئايە قىلىشى لازىم. ھەرقانداق ئادەمنىڭ
ھۆججەت، ئارخىپلارنى بۇزۇشىغا، كۆيدۈرۈۋېتىشىگە، ئومۇم
ـىلىك مال ـ مۈلكىنى زىيانغا ئۇچرىتىشىغا، ئوغرىلاپ كېتىشى
گە، خىزمەتتىن توختىشىغا ۋە ئۆز مەيلىچە ۋەزىپىسىدىن ئايرى
لىشىغا، جەمئىيەت تەرتىپىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىشىغا يول قويۇل
مايدۇ، خىلاپلىق قىلغۇچىلار قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ. يە
غىن كەسكىن، ئەستايىدىل كەيپىيات ئىچىدە ئۆتكۈزۈلدى. چۈ
كى بۇ بىر قېتىملىق پەۋقۇلئادە يىغىن بولۇپ، بۇ يىغىن گومىن
داڭ ھاكىمىيىتىنىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقىغا خاتىمە بې
رىپ، شىنجاڭ تارىخىنىڭ يېڭى سەھىپىسىنى ئېچىپ بەردى.
يىغىن ئىنتايىن ئوڭۇشلۇق ئۆتكۈزۈلدى. ئەزالار ئورنىدىن تۇ
رۇپ ئاۋاز بېرىش ئۇسۇلى بويىچە قارارنى بىرەدىك ماقۇللىدى،
ھەمدە تېلېگراممىغا بىر ـ بىرلەپ ئىمزا قويدى. رەئىس بۇرھان
شەھىدىنىڭ روھىي ئۇرغۇپ تۇراتتى. ئاخىرىدا ئۇ مۇنداق دېدى:
«ئەزالار، بىز دۆلەتكە، خەلققە پايدىلىق بىر چوڭ ئىشنى قىل
دۇق، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت قېرىنداشلارغا يۈز كې
لەلەيمىز!». يىغىن ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، ئەزالار دەرھال
ئۆز ئورۇنلىرىغا قايتىپ، يىغىننىڭ قارارىنى سىستېمىلار بويىچە
يەتكۈزدى.

ھەقىقەتكە قايتقانلىق خەۋىرى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن
پۈتكۈل ئۇرۇمچى شەھىرى قاينام ـ تاشقىنلىققا چۆمدى. ھەر
خىل يېزىقتا يېزىلغان «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ياشى
سۇن!»، «ئۇلۇغ داھىمىز ماۋجۇشى ياشىسۇن!» دېگەن لوزۇن
كىلار پۈتۈن شەھەرنىڭ كوچا، رەستىللىرىگە ئېسىلدى، ئۇرۇم
چى شەھىرىدىكى ھەر مىللەت خەلقى چەكسىز شاتلىققا چۆمدى.

ئۆتكەن كـۈنلەرنى ئـەسلىگىنىمدە، ھـەقىقەتكە قـايتىش پـائالىيىتىدە، مـېنىڭ باشتىن ـ ئاخىر قەتئىي تەۋرەنمەي، پارلاق يولنى تاللىشىم ئۆزۈمنىڭ سۈيىيكتىپ ئېڭىمنىڭ ئېنىق، خىزمەتتە ئاكتىپ، تىرىشچان بولغانلىقىمدىن باشقا، بۇرھان ئەپەندىنىڭ تەربىيە ـ نەسىھەتلىرىدىن ئايرىلالمايدۇ. بۇرھان ئەپەندىنىڭ سەمىمىي تەربىيىسى، يىراقنى كۆرەرلىكى ۋە مول بىلىمى ماڭا چەكسىز تەسىر كۆرسەتكەنىدى؛ تېخىمۇ مۇھىمى، مېنىڭ پارتىيە سىياسىتىنىڭ كۈچلۈك تەسىرىنى قوبۇل قىلغانلىقىم؛ ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ ھەربىر ھالقىلاردا غەلبىگە ئېرىشكەنلىكىدىن ئىبارەت چوڭ ۋەزىيەتنىڭ تەسىرىدىن بولدى.

پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، پارتىيىنىڭ ھەقىقەتكە قايتقان خادىملارغا قارىتىلغان سىياسىتى ئەمەلىلەشتۈرۈلدى، پارتىيە ۋە خەلقنىڭ غەمخورلۇقى ۋە ئىشەنچىسى بىلەن، 1979 ـ يىلى 8 ـ ئايدا ئۆتكۈزۈلگەن سىياسىي كېڭەش ئاپتونوم رايونلۇق 4 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 2 ـ يىغىنىدا، ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشىنىڭ ئەزاسى بولدۇم. 1983 ـ يىلى نۆۋەت ئالماشتۇرۇلغاندا، يەنە سىياسىي كېڭەش ئاپتونوم رايونلۇق 5 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ ئەزاسى بولدۇم، شۇنىڭ بىلەن بىرگە، مەن سىياسىي كېڭەش مەملىكەتلىك 6 ـ، 7 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ ئەزاسى بولدۇم. شۇڭا 1983 ـ يىلدىن باشلاپ ئاز دېگەندىمۇ ھەر يىلى بۇرھان ئەپەندى بىلەن بىۋاسىتە مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش يىغىنىنى مەزگىللىدە ئۇچرىشىش پۇرسىتىگە ئىگە بولدۇم، شۇ ۋاقىتتا بۇرھان ئەپەندى مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى ئىدى. مەندە ئۇنتۇلغۇسىز بولغىنى شۇكى، 1985 ـ يىلى سىياسىي كېڭەش مەملىكەتلىك 6 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتنىڭ 3 ـ يىغىنى مەزگىللىدە، بۇرھان ئەپەندى مۇئاۋىن رەئىس تاۋ سىيۇ بىلەن مېنى ئۆز ئۆيىگە مېھماندارچىلىققا ئالاھىـ

ده تەكلىپ قىلدى. شۇ كۈنى بىز ئۇچەيلەن بۇرھان ئەپەندىنىڭ ھۆزۈرىدا خۇشال - خۇرام جەم بولغىنىمىزدا، ئىنتايىن ھاياجانلاندىم. بۇرھان ئەپەندى بىلەن تاۋ سىيۇ ئەپەندىنىڭ يېشى 90 دىن ئاشقان بولسىمۇ، كەيپىياتى ئۇستۇن، خۇش - چاقچاق ئىدى. شىنجاڭدا «25 سېنتەبىر» تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش ئىشى ئېلىپ بېرىلغان مەزگىل تىلغا ئېلىنغاندا، بۇرھان ئەپەندى مۇنداق دېدى: «شىنجاڭدا بىز بىلەن بىرگە 25 - سېنتەبىر تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قاتناشقان سەپداشلىرىمىزدىن كۆپ كىشى قالمىدى. بىز ئۇچەيلەنىنىڭ بىر يەرگە جەم بولۇشىمىز كەم تېپىلىدىغان پۇرسەت!». بۇ نېمىدېگەن سەمىمىي سۆز - ھە! يولداش بۇرھان شەھىدى بىز بىلەن ۋىدالاشتى. مەن گەرچە ياخشى ئۇستازىم ۋە ئوبدان دوستۇم، ھۆرمەتلىك رەھبىرىمدىن ئايرىلىپ قالغان بولساممۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئۆزىگە قاتتىق تەلەپ قويۇش، كۆكسى - قارنى كەڭ، خىزمەتنى ئىجتىھات بىلەن ئىشلەيدىغان، قىلچىمۇ ئۆز مەنپەئىتىنى كۆزلىمەسلىك روھى يۇرەك قېتىمدا چوڭقۇر ئىزىن ئالدى. ئۇنىڭ ۋەتەننى، خەلقنى قىزغىن سۆيۈش، ئازادلىقتىن كېيىن باشتىن - ئاخىر پارتىيە ۋە خەلق ئىشلىرىغا سادىق بولۇش، تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش، پارتىيە 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى لۇشەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرىنى قەتئىي ھىمايە قىلىش، ۋەتەننىڭ بىرلىكى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداشتەك ئالىيجاناب خىسلىتى مەڭگۈ بىزنىڭ ئۆگىنىش ئۇلگىمىز. قەدىرلىك ئۇستازىم بۇرھان ئەپەندى، خاتىرجەم يانقايسىز!

1994 - يىل 1 - ئاينىڭ 31 - كۈنى

تەرجىمە قىلغۇچى: **تۇرسۇن باقى**

جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

شىنجاڭدا تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش مەزگىلىدىكى بۇرھان ئەپەندى

خەن يۈۋېن

مەن بۇرھان ئەپەندى بىلەن 1946 ـ يىلى 5 ـ، 6 ـ ئايلاردا تونۇشقانىدىم. ھازىر بۇنىڭغا يېرىم ئەسىر بولۇپ قالدى. ئۇ ئاقساقال 1989 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتتى. مەنمۇ 80 نەچچە ياشقا كىرىپ قالدىم. مەن ئۇنىڭغا بولغان چەكسىز سېغىنىش ھېسسىياتىم بىلەن ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلەپ خىيالغا چۆمدۈم.

بۇرھان ئەپەندى بىلەن تۇنجى كۆرۈشۈش

1944 ـ يىلى قىشتا، شىنجاڭنىڭ ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي قاتارلىق ئىككى ۋىلايەت مىللىي ئارمىيىسىنىڭ ھەربىي جەھەتتىكى غەلىبىسى گومىنداڭ-نىڭ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقىنى بۆۋاستە تەۋرىتىپ قويدى، جياڭ جيېشى شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ما بۇفاڭنىڭ 5 ـ ئاتلىق كورپۇسىنى چىڭخەيدىن شىنجاڭغا يۆتكەش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. شۇ چاغدا مەن 5 ـ ئاتلىق كورپۇس 1 ـ ئاتلىق دىۋىزىيىنىڭ كوماندىرى ئىدىم. 1 ـ ئاتلىق دىۋىزىيىنىڭ دىۋىزىيە شتابى شىمالىي شىنجاڭنىڭ گۇچۇڭ ناھىيىسىدە تۇراتتى، دىۋىزىيىگە قاراشلىق ھەرقايسى پولكلار موري، جىمسار، فۇكاڭ، مىچۇەن، سانجى قاتارلىق ناھىيىلەرگە ئورۇن-

لاشتۇر ۋلدى.

تەخمىنەن 1946 - يىلى 5 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى، مەن ئۇرۇمچىنىڭ نەنگۇەندىكى 5 - كورپۇسنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنىغا باردىم. 5 - كورپۇس ئىش بېجىرىش ئورنىنىڭ مۇدىرى ما ۋىنخۇي ماڭا: «ئۇرۇمچىنىڭ ۋالىسى بۇرھان ئەپەندى خەن دېۋىزىيە كوماندىرىنى ئۇرۇمچىگە كەپتۇ، دەپ ئاڭلاپ سىزنى يوقلاپ كەلمەكچى ئىكەن»، دېدى.

مەن قىسىملار بىلەن بىللە شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، گەرچە بۇرھان ئەپەندى بىلەن كۆرۈشەلمىگەن بولساممۇ، لېكىن ئۇنىڭغا ئائىت بىرمۇنچە ئەھۋاللارنى ئاڭلىغانىدىم. ئۇ شىنجاڭ-لىق ئۇيغۇر بولۇپ، ياڭ زېڭشىڭنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن، جەمئىيەتتە مەلۇم ئابرويى ۋە تەسىرى بار ئىدى. ئۇ يەنە ئالىم ئىدى. ئۇ گېرمانىيىدە ئوقۇغان، بىرقانچە دۆلەت تىلىنى بىلىدە-كەن. 5 - ئاتلىق كورپۇس شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، ئۇ كورپۇس كوماندىرى بىلەن دائىم بېرىش - كېلىش قىلىشىپ تۇرغاچقا، كورپۇس كوماندىرى مانىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بول-غان.

شۇ چاغدا بۇرھان ئەپەندى 5 - ئاتلىق كورپۇسقا كېلىپ مەن بىلەن كۆرۈشىدىكەن، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ، مەن ئىنتا-يىن خۇشال بولدۇم. ئىككىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن، مەن ئىشخانىدا دەم ئېلىپ ئولتۇراتتىم، ما ۋىنخۇي بىر كىشىنى باشلاپ كىرىپ: «خەن شىجاڭ، بۇرھان ئەپەندى سىزنى يوقلاپ كەپتۇ» دېدى.

توق كۆك رەڭلىك كاستۇم - بۇرۇلكا كىيگەن، ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشىنى كۆردۇم. ئۇ ماڭا قىزغىنلىق بىلەن سالام بەردى ھەمدە ئىككى قولىنى ئۇزىتىپ مەن بىلەن كۆرۈشتى. مەن بىر تەرەپتىن سالام بېرىپ يەنە بىرتەرەپتىن ئۇنىڭ قولىنى چىڭ سىقتىم. ئۇ مەندە ئوچۇق ۋە قىزغىن تەسىر قالدۇردى. بىز

ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن بىر ئاز ئەھۋاللاشتۇق. بىز خۇددى كۆپ يىللار بېرىش - كېلىش قىلىشقان يېقىن دوستلاردەك پاراڭلىشىپ كەتتۇق. ئېسىمدە قېلىشچە، بىزنىڭ ئەڭ كۆپ سۆزلەشكىنىمىز يەنىلا شۇ چاغدىكى شىنجاڭ ۋەزىيىتى بولدى. بۇرھان ئەپەندى مۇنداق دېدى: «شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ۋۇ جۇڭشىن شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ، شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن مەزگىلدىكى خاتالىقلارنى تۈزىتىپ، تۈمىدىكى سىياسىي مەھبۇسلارنى قويۇپ بېرىپ، كىشىلەرنىڭ ھمايىسىگە ئېرىشتى. 5 - ئاتلىق كورپۇسىنىڭ شىنجاڭغا كىرگىنىگە ئۇزۇن بولمىغان بولسىمۇ، لېكىن، شىنجاڭنىڭ ۋەزىيىتىنى مۇقىملاشتۇرۇش، تىنچلىقنى قوغداشتا بەلگىلىك رول ئوينىدى. يەنە 5 - ئاتلىق كورپۇسنىڭ ئەلنى ئەمىن قىلىپ، يەرلىكنىڭ تەرتىپىنى ۋە ھەرمىللەت مۇسۇلمانلىرىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغداش جەھەتتە كۆپرەك ياخشى ئىش قىلىشنى ئۈمىد قىلىمەن». ئۇنىڭ سۆزى ئاددى بولسىمۇ، قايىل قىلىش كۈچىگە ئىگە ئىدى. ئادەم ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەشكەندە، بىر خىل يېقىملىق ھېس قىلاتتى. مەن شىنجاڭغا كەلگەندىن بۇيان، يەرلىكتىكى ئاز بولمىغان مىللىي يۇقىرى قاتلام ئەربابلىرى بىلەن ئۇچراشقان بولساممۇ، لېكىن بۇرھان ئەپەندى مەندە باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان تەسىر قالدۇردى. بۇ بىر قېتىملىق ئۇنتۇلغۇسىز كۆرۈشۈش بولدى.

تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنى پىلانلاش

تەخمىنەن 1948 - يىللىرىنىڭ ئاخىرلىرىدا، گېنېرال جاڭ جىجۇڭنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن نەنجىڭ ھۆكۈمىتى بۇرھان ئەپەندىنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلەشنى قارار قىلدى. مەن گۇچۇڭدا بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىنتايىن

خۇرسەن بولدۇم. ئۇزۇن ئۆتمەي مەن خىزمەت مۇناسىۋىتى بە-لەن ئۇرۇمچىگە بارغىنىمدا، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بېرىپ بۇر-ھان ئەپەندىنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بولغانلىقىنى تەبرىكلىدىم. شۇنىڭ بىلەن بىللە 5 ـ ئاتلىق كورپۇسقا كۆپرەك ئېتىبار بېرىشنى ئۈمىد قىلدىم. ئۇ، مېنىڭ ئۇنى تەبرىكلىگەنلە-كىمگە رەھمەت ئېيتتى ھەمدە: «مەن ئۆلكە رەئىسىنىڭ ۋەزىپە-سىنىڭ ناھايىتى ئېغىرلىقىنى ئوبدان بىلىمەن، شۇنداقتىمۇ ھەرقايسى تەرەپلەردىكى ئەرباپلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ، شىن-جاڭنىڭ پارلاق كېلەچىكىنى قولغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىمەن» دېدى.

ئەينى چاغدا، مەن بۇرھان ئەپەندى ئېيتقان «شىنجاڭنىڭ پارلاق كېلەچىكىنى قولغا كەلتۈرۈش» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى ئانچە چۈشەنمىگەن ئىدىم. لېكىن كېيىن شىنجاڭ ۋەزىيىتىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ سۆزىنىڭ مەنىسىنى تەدرىجىي چۈشەندىم. بۇ چاغدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى ھەربىي جەھەتتە ئارقا ـ ئارقىدىن لياۋشىڭ، خۇەنخەي ۋە پىڭجىنىدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ ئۇرۇشنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگەن، جياڭ جېيشىنىڭ ئىچكى ئۇرۇش قوزغاشتىكى تايانچى قىسىملە-رى يوقىتىلغان، گومىنداڭ ھاكىمىيىتىنىڭ بەربات بولۇشىدىن ساقلىنىش تەس بولۇپ قالغانىدى. خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى غەربىي ـ شىمال جەڭ مەيدانىدا ئارقىمۇئارقا غەلىبە قىلىپ شىئەن، يىڭچۇەن، لەنجۇ ۋە شىنىڭنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئازاد قىلدى. بۇ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىكى يۇقىرى دەرىجە-لىك ئەمەلدارلار ۋە شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئوفىتسىرلىرى ئارىسىدا زىلزىلە پەيدا قىلدى. ئۇلار گومىنداڭنىڭ تەقدىرى ۋە ئۆزلىرىنىڭ ئىستىقبالىنى ئويلاشقا باشلىدى.

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بۇرھان ئەپەندى شىنجاڭنى

تىنچ يول بىلەن ئازاد قىلىشنى پىلانلاشقا باشلىدى. ھەربىي سىستېما ئىچىدە، شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال تاۋ سىيۇ بىلەن مۇئاۋېن باش قوماندان جاۋ شىگۇاڭ، شتاب باشلىقى گېنېرال تاۋ جىڭچۇ قاتارلىقلارمۇ تىنچ يول بىلەن ھەقدەقەتكە قايتىش ئۇستىدە باش قاتۇرۇشۇۋاتاتتى. تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنى ھىمايە قىلغۇچىلار بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرغۇچىلاردىن ئىبارەت ئىككى گۇرۇھنىڭ جىددىي كۈرەشلىرى ئارقىلىق، ئۇرۇش قىلىشنى تەشەببۇس قىلغۇچىلاردىن ما چىڭشياڭ، يې چىڭ، لۇ شۇرىن قاتارلىقلار ئالتۇنلارنى ئېلىپ كېتىپ قالدى، بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقدەقەتكە قايتىشتىكى ئەڭ چوڭ توسالغۇ ئېلىپ تاشلاندى، تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنى ئېلان قىلىشنىڭ پۈرسىتى پىشىپ يېتىلدى.

5 ـ ئاتلىق كورپۇس ئۆزگەرتىپ تەشكىللىنىپ ئاتلىق كورپۇس قىلىندى، دىۋىزىيە كوماندىرى ما چىڭشياڭ كەتمەكچى، شىنجاڭدىن ئايرىلماقچى ئىدى، قىسمەن كىمگە تاپشۇرۇش كېرەك؟ شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، مېنى (شۇ چاغدا مەن ئاتلىق 7ـ بىرىگادىنىڭ كوماندىرى ئىدىم) 1 ـ ئاتلىق دىۋىزىيىنىڭ كوماندىرلىقىغا تەيىنلىدى. بۇنداق بولۇشنى مەن ئويلاپ باقمىغانىدىم. ئەسلىدە، مەن گېنېرال تاۋ سىيۇ، تاۋ جىڭچۇ ۋە رەئىس بۇرھان ئەپەندىلەر بىلەن بېرىش ـ كېلىش جەريانىدا، شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالىغا ئالاقىدار مەسىلىلەر ئۈستىدە سۆزلەشكەنىدۇق. ئۇلار ھەربىيلەر زېمىننى قوغداشنى ئۆزىنىڭ مەسئۇلىيىتى قىلىپ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىدىن ساقلاپ قېلىشنى چىقىش قىلىپ، تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش يولىدا مېڭىشى لازىم، دەپ كۆرسەتتى. مەن بۇنى قوللايتتىم. گېنېرال تاۋ سىيۇ مېنى تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشنى ھىمايە

قىلىدۇ، دەپ قارايتتى. شۇڭا ما چىڭشياڭ كەتكەندىن كېيىنلا مېنى 1 ـ ئاتلىق دىۋىزىيىنىڭ مۇۋاپىقلاشتۇرۇش بۆلۈمىگە تەيىنلەندى. مەن تارىخنىڭ ھالقىلىق پەيتىدە يۇرۇقلۇقنى تالالمىدىم. 9 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى مەن گېنېرال تاۋ سيۇ ئېلان قىلماقچى بولغان تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش تېلېگراممىسىغا ئىمزا قويدۇم. شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشى مۇۋاپىقىيەت قازاندى.

ئۇرۇمچىنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش

شىنجاڭ تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى 1 ـ بىڭتۇەننىڭ 2 ـ ۋە 6 ـ كورپۇسى بۇيرۇقنا بىنائەن قوماندان ۋاڭ جېننىڭ باشچىلىقىدا شىنجاڭغا يۇرۇش قىلماقچى بولدى.

ئەينى ۋاقىتتىكى ئۇرۇمچى شەھىرى ۋە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىمۇ ئانچە تىنچ ئەمەس ئىدى. بىر تەرەپتە ھەقىقەتكە قايتقان ھەربىي، مەمۇرى خادىملار، قىسىملار ۋە خەلق ئاممىسى ئازادلىققا ئېرىشىش ئۈچۈن خۇشاللىق تەنتەنىسىنى قىلسا، يەنە بىر تەرەپتە تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى تۇرىدىغان ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلار ۋە ئەكسىيەتچى كۈچلەر ئۆز مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمەي، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ تېخى شىنجاڭغا كىرمىگەن پۈرستىدىن پايدىلىنىپ قوراللىق توپلاڭ قىلىپ، تىنچ يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشقا بۇزغۇنچىلىق قىلماقچى بولۇشتى. ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ ئەھۋالى تېخىمۇ مۇرەككەپ ئىدى، ھەقىقەتكە قايتىش ئېلان قىلىنىشتىن بۇرۇن، ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ مۇداپىئە ئىشىنى لۇ شۇرىنىنىڭ 179 ـ بىرىگادىسى ئۈستىگە ئالغانىدى. ھەقىقەتكە قايتىش ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، گېنېرال تاۋ سيۇ بىلەن رەئىس بۇرھان شەھىدى ئۇرۇمـ

چىنىڭ شەھەر مۇداپىئە ۋەزىپىسىنى 1 ـ ئاتلىق دىۋىزىيىگە تاپشۇردى. 1 ـ ئاتلىق دىۋىزىيىنىڭ ئەسلىدىكى مۇداپىئە رايونى شەرقتىن موري ناھىيىسى، سانجى، غەربتىن قۇتۇبى قاتارلىق جايلار بولۇپ، ھەرقايسى ناھىيىلەرگە قىسىملار ئورۇنلاشتۇرۇلغان، دىۋىزىيە شتابى ئۇرۇمچىنىڭ لاۋمەنچىدا ئىدى.

رەئىس بۇرھان مېنى قوبۇل قىلغاندا: «شىنجاڭ ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى ئېلان قىلغان بولسىمۇ، لېكىن دۇشمەنلەر ئۆزلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرگىنى يوق. يېقىندىن بۇيان ئۇرۇمچىنىڭ ئىجتىمائىي ئامانلىقى كىشىنى ئەندىشىگە سالماقتا، بەزىلەر دائىم يوشۇرۇن ئوق ئېتىپ، توپلىشىپ جېدەل چىقىرىۋاتىدۇ. مەن گېنېرال تاۋ سىيۇ بىلەن مەسلىھەتلەشتىم، سىز ۋە 1 ـ دىۋىزىيە ئۇرۇمچىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداپ، مەسىلە چىقماسلىقا كاپالەتلىك قىلىپ، جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى غەلىبە بىلەن كۈتۈۋېلىشىڭىزنى سورايمەن» دېدى. مەن گېنېرال تاۋ سىيۇ بىلەن رەئىس بۇرھان ئەپەندىنىڭ يولىيورۇقى بويىچە، دەرھال 1 ـ ئاتلىق دىۋىزىيىنىڭ 13 ـ پولكىنى لاۋمەنچىڭغا يۆتكەپ ئورۇنلاشتۇردۇم، كۆچەتتىلگەن 7 ـ باتالىئونىنى ئۇرۇمچىنىڭ نەنگۇەن، دۆڭكۆۋرۈك ئەتراپىغا ئورۇنلاشتۇردۇم. ئۇلار كۈندۈزى يول رېمونت قىلىش نامى بىلەن يۈرسە، كېچىلىرى چارلاش ئېلىپ بېرىپ ئامانلىقنى ساقلىدى. 9 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى، قۇمۇلدا تۇرۇشلۇق 178 ـ بىرىگادىنىڭ 533 ـ پولكىدىكى قىسمەن ئوفىتسىر ـ جەڭچىلەر مەركىزي بانكىنى بۆلاپ، شەھەرگە ئوت قويدى. 10 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى تۇرپان قاتارلىق جايلاردا ئارقا ـ ئارقىدىن ئەكسىيەتچى ئوفىتسىرلار پىلانلىغان توپىلاڭ يۈز بەردى. گېنېرال تاۋ سىيۇ بىلەن رەئىس بۇرھان شەھىدى مېنى ئايرىم ـ ئايرىم قوبۇل قىلىپ، ۋەقەنىڭ جەريانىنى ئۇقتۇرىدى ھەمدە مەندىن مۇداپىئە كۆرۈش خىزمىتىنى ياخشى ئىشلەپ،

ئۇرۇمچىدە توپىلاڭ ۋەقەسى چىقماسلىققا ۋە بۇ شەھەرنىڭ بىخە-
تەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىشىمنى تەلەپ قىلدى. مەن يەنە قە-
سىمنىڭ مۇداپىئە كۇچىنى كۇچەيتىپ، ئۇرۇمچىنىڭ بىخەتەرلە-
كىنى كۇچۇمنىڭ بارچە قوغدىدىم.

رەئىس بۇرھان شەھىدى ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ
كەيپىياتىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۇچۇن ھەرمىللەت، ھەر ساھەدە-
كى ئەربابلارنى سەپەرۋەر قىلىپ ھال سوراش ئۆمىكى تەشكىل-
لەپ، ئېسىل سوۋغاتلارنى تەييارلاپ، ھەقىقەتكە قايتقان قىسىم-
لاردىكى ئوفېتسىر - جەڭچىلەردىن ھال سورىدى. ئېسىمدە
قېلىشچە، ئۇلار پولكتىن يۇقىرى ئوفېتسىرلارغا سېرىق سوك-
نا، ئەسكەرلەرگە سوۋغات تەقدىم قىلدى. ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ
سودا - سانائەت ساھەسىدىكىلەرمۇ قىسىملار تۇرۇشلۇق جايغا
بېرىپ، ھەقىقەتكە قايتقان ئوفېتسىر - جەڭچىلەردىن ھال سورە-
دى. بۇ پائالىيەتلەر ھەقىقەتكە قايتقان قىسىمدىكىلەرنىڭ كۆڭلە-
نى تۇراقلاشتۇرۇشتا ئاكتىپ رول ئوينىدى.

مەن بۇيرۇققا بىنائەن، گۇچۇڭدىن ئۇرۇمچىگە كېلىپ شە-
ھەر مۇداپىئەسىنى ياخشى ئىشلەش ئۇچۇن، ئات بىلەن قىسىملار-
نى چارلاپ تۇردۇم. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان شىنجاڭ ئۆلكىلىك
ھۆكۇمەتنىڭ ئامانلىق ساقلاش قوماندانى بۇرھان ئەپەندى چارلاشقا
ئىشلىتىش ئۇچۇن، ئامانلىق ساقلاش شتابىدىن ماڭا بىر قارا
پىكاپ ئاجرىتىپ بەردى.

ئەھۋال جىددىي بولغان كۇنلەردە، مەن دائىم رەئىس بۇر-
ھان ئەپەندىنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئالاقىدار ئەھۋاللارنى ئۇنىڭغا
ۋاقتىدا دوكلات قىلىپ، پىكىر ئالماشتۇرۇپ، ئۇنىڭ قوللىشىغا
ئېرىشىپ تۇردۇم. گېنېرال تاۋ سىيۇ ۋە رەئىس بۇرھان ئەپەندە-
نىڭ رەھبەرلىكى ۋە قوللىشى، 1 - ئاتلىق دىۋىزىيىدىكى ئوفېتە-
سىر - جەڭچىلەرنىڭ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشى ئارقىسىدا، ئۆل-
كە مەركىزىي ئۇرۇمچىدە ئامانلىققا زىيان يەتكۈزىدىغان ۋەقەلەر

يۇز بەرمىدى، شەھەرنىڭ مۇقىم ھالىتى قوغدالدى. كېيىن 10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ بروۋنىك پولكى قوماندان خۇ جىننىڭ باشلامچىلىقىدا ئۇرۇمچى شەھىرىگە كىردى. ئارقىدىن 6 ـ كورپۇسنىڭ 17 ـ دىۋىزىيىسىدىكى قىسىملارمۇ ئارقا ـ ئارقىدىن ئۇرۇمچى، سانجى، گۇچۇڭ، ئىلى قاتارلىق جايلارغا كىرىپ ئورۇنلاشتى. بىز شەھەرنىڭ مۇداپىئە ۋەزىپىسىنى ئازادلىق ئارمىيىگە تاپشۇرۇپ بەرگەندىن كېيىن، ئۇرۇمچىنىڭ ئامانلىقىنى ساقلاش ۋەزىپىسى ئورۇندالغان بولدى.

10 ـ ئايدا، گېنېرال تاۋ سيۇ جيۇچۇەندىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەن يوقلاپ بارسام، رەئىس بۇرھان ئەپەندىمۇ شۇ يەردە ئىكەن. بۇرھان ئەپەندى ماڭا: «گېنېرال تاۋ سيۇ خۇشخەۋەر ئېلىپ كەپتۇ، مۇئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەي بىلەن قوماندان ژاڭ جېن شىنجاڭدىكى ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارغا يۇقىرى باھا بېرىپتۇ، بولۇپمۇ 1 ـ ئاتلىق دىۋىزىيىنىڭ ئاكتىپ تۆھپە قوشقانلىقىنى تىلغا ئاپتۇ. سىلەر بۇنىڭدىن كېيىن پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە ماۋجۇشىنىڭ رەھبەرلىكىدە، شىنجاڭنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن تېخىمۇ زور تۆھپە قوشۇڭلار» دېدى. باش قوماندان تاۋ سيۇمۇ بىزگە ئىلھام بېرىدىغان بەزى سۆزلەرنى قىلدى. ئۇزۇن ئۆتمەي، مەن دۇڭمىننىڭ سىرتىدىكى ئايروپىلان ئىستانسىسىدا 1 ـ بىكتۇەننىڭ شىنجاڭغا كەلگەن باشلىقلىرىنى قارشى ئالدىم. بىكتۇەننىڭ ئالاقە باغلاش بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ما خەنبىڭ قولۇمنى تۇتۇپ تۇرۇپ: «شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىدا سىلەرنىڭ، 1 ـ ئاتلىق دىۋىزىيىنىڭ تۆھپىسى زور بولدى. باش قوماندان پېڭ دېخۇەي بىلەن قوماندان ژاڭ جېنمۇ سىلەرنىڭ تۆھپىڭلارنى مۇئەييەنلەشتۈردى، خەلق سىلەرنى ئۇنتۇمايدۇ»، دېدى. مەن ئۇلارنىڭ سۆزلىرىدىن جۇڭگو كوممۇنىستىك پاتىيىسىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى، خەلق ئازادلىق ئار-

مىيىسىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك قوماندانلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتا-
قان بىزگە ئوخشاش گېنېرالالارنىڭ ئازغىنە تۆھپىمىزنى ئۇنتۇپ
قالمىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، چوڭقۇر تەربىيىگە ئىگە بولدۇم ۋە
تەسىرلەندىم. ئۆزۈمنىڭ ماۋجۇشىنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ،
گېنېرال تاۋ سىيۇ ۋە رەئىس بۇرھان ئەپەندىگە ئەگىشىپ، تىنچ
يول بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش يولىدا ماڭغانلىقمنىڭ توغرا بولغا-
لىقىنى چۈشىنىۋالدىم.

1994 - يىل.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئەيسا ھوشۇر
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

بۇرھان ئەپەندى ئازادلىقتىن ئىلگىرى شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدىكى ساۋاقداشلار بىلەن بىللە بولغان چاغلار

ئابدۇرېھىم ئىمىن

بۇرھان شەھىدى ئۇيغۇر مىللىتىمىز ئارىسىدا خەلقنىڭ قەدىرلىشىگە ۋە ھۆرمىتىگە سازاۋەر پېشقەدەم مۇتەپەككۇر. ئۇ مېنىڭ ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىمدىكى ئىدىيە جەھەتتە يول باشلىغۇچىم، مەن ئىزچىل ھۆرمەتلەپ كەلگەن ئۇستاز ئىدى. نەچچە ئون يىل مابەينىدە، مەن ئۇنىڭدىن كۆپتىن - كۆپ تەنبىھلەرنى ئاڭلاپ كەلدىم.

1946 - يىلى، مەن يۇرتۇمدىكى ئوتتۇرا مەكتەپكە ئەمدىلا قەدەم قويغىنىمدا، بىر قېتىملىق نەچچە مىڭ كىشىلىك ئاممىۋى يىغىندا ئۇنى تۇنجى قېتىم كۆرۈش پۇرسىتىگە نائىل بولدۇم. ئەينى ۋاقىتتا، ئۇ شىنجاڭدىكى ھۆكۈمەت، ھەربىي ساھەدىكى ھەر تەرەپ زاتلىرىدىن تەشكىللەنگەن ۋەكىللەر ئۆمىكى بىلەن بىرگە قەشقەرگە خىزمەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرگىلى كەلگەنىدى. شۇ قېتىملىق ئاممىۋى يىغىندا، مەن زور ئىشتىياق بىلەن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىدىم. ئۇ سۆزىدە جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىگە ئېرىشكەنلىكى، شىنجاڭدا ھاكىمىيەتلەقلىق قىلىۋاتقان شېڭ شىسەي مۇداھىش ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقى؛ شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى، ئىگىلىكنى تەرەققىي قىلدۇرۇش، يېڭى شىنجاڭ

قۇرۇپ چىقىش قاتارلىق مەزمۇنلار ئۇستىدە توختىلىپ ئۆتتى. مەن ئىلگىرى بۇنىڭدەك يېڭى مەزمۇنلۇق سۆزلەرنى ئاڭلاپ باقمىغانىدىم، ئۇنىڭ سۆزلىرى مېنى ھەقىقەتەن مەھلىيا قىلمۇالغانىدى. مەن ئۇنىڭ سۆزىنى بىر قېتىم ئاڭلاپلا كۆپ نەرسىلەرنى بىلمۇالغاندەك بولدۇم. لېكىن مەن ئەينى ۋاقىتتا مۇنبەردىكى پۈتىغا ئۆتۈك، بېشىغا ئۇيغۇرلارنىڭ چىمەن دوپپىسىنى كىيمۇالغان بۇرھان ئەپەندىنىڭ قانداق ئەرباب ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتىم.

1949 - يىلىنىڭ باشلىرى، مەن ئۇرۇمچىدىكى شىنجاڭ ئىنستىتۇتىغا ئوقۇشقا قوبۇل قىلىنىدىم. بۇرھان شەھىدى ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى، قوشۇمچە شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى ئىدى. شۇنداق قىلىپ مېنىڭ بۇرھان ئەپەندى بىلەن ئۇچرىشىش پۇرسىتىم كۆپەيدى، ئۇنىڭ ھايات كەچۈرمىشلىرى بىلەن ئاستا - ئاستا تونۇشۇشقا باشلىدىم.

ئەينى چاغلاردا، ئىنستىتۇت مۇدىرى بۇرھان ئەپەندى ھەر ھەپتىنىڭ دۈشەنبە كۈنى ئىنستىتۇتقا كېلىپ ئىش بېجىرەتتى. بۇ كۈنى ئەتىگەن سائەت 8دىن بۇرۇن بارلىق ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچى، ئىشچى - خىزمەتچىلەر ئىنستىتۇت قىزىل بىناسىنىڭ 3 - قەۋىتىدىكى زالغا كېلىپ، ئىنستىتۇت مۇدىرى بۇرھان ئەپەندىنى كۈتۈپ تۇرۇشاتتى. ئۇ كۆپ ھاللاردا دەل 8دە زالغا كېلىپ نۇتۇق سۆزلەيتتى ھەمدە ئوقۇغۇچىلار سورىغان مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرەتتى. ئۇنىڭ نۇتقىنىڭ مەزمۇنى كەڭ دائىرىلىك، مەنىسى چوڭقۇر ئىدى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئىچكى، تاشقى ۋەزىيەت توغرىسىدىكى دوكلاتلىرى ھەممەيلەننى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. شۇڭا، ساۋاقداشلار ھەر دۈشەنبە كۈنىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈشەتتى.

مۇشۇ مەزگىللەردە، ئىچكى جايلاردا ئازادلىق ئۇرۇشى زور غەلىبىگە ئېرىشتى، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ چوڭ غەربىي شىمالىنى ئازاد قىلىش توغرىسىدىكى

بۇيرۇقىغا ئاساسەن، شىنجاڭغا تەدرىجىي يېقىنلاپ كەلدى. مۇ-
شۇنداق ۋەزىيەتتە، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىدىيىسى ئادەتتىكىدىن تاشـ
قىرى جانلىنىپ كەتكەنىدى، ئۇلار ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ ئىلگىرى-
لەش ئەھۋالىغا ئومۇميۈزلۈك كۆڭۈل بۆلۈشەتتى. دەل مۇشۇ
مەزگىللەردە، يەنە جەمئىيەتتىكى ئەكسىيەتچىل كۈچلەر خەلقنىڭ
مايىللىقىغا، ئومۇمىي ۋەزىيەتنىڭ يۇزلىنىشىگە پىسەنت قىلماي،
شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئازادلىق ئىشلىرىغا توسقۇن-
لۇق قىلىشقا ئۇرۇنۇۋاتاتتى. ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدىمۇ ئەكسىيەت-
چىل كۈچلەرنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلار جەمئىيەت ئامانلىقىغا
تەسىر يەتكۈزىدىغان، مىللەتلەرنىڭ ئىناقلىقىغا پايدىسىز بەزى
ھەرىكەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىۋاتاتتى.

بۇرھان ئەپەندى ئۆز نۇتقىدا، جەمئىيەتتە، ئوقۇغۇچىلار
ئارىسىدا كۆرۈلۈۋاتقان گەۋدىلىك مەسىلىلەرگە قاراتمىلىق بول-
غان ھالدا، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ ئىلگىرى-
لەش مۇساپىسىدىن تارتىپ شىنجاڭدا ئەينى ۋاقىتتا ساقلىنىۋاتـ
قان مەسىلىلەرگىچە ئۆز قارىشىنى ئوتتۇرىغا قويىاتتى. ئۇ ئوقۇ-
غۇچىلارنى ئويغىتىپ، ئاشۇنداق كەسكىن پەيتلەردە مېڭىسىنى
سەگەك تۇتۇش كېرەكلىكىنى، ۋەقە تۇغدۇرۇشقا ئۇرۇنۇۋاتقان
بەزى ئەكسىيەتچىل كۈچلەرگە پايدىلىنىدىغان پۇرسەت بېرىشكە
بولمايدىغانلىقىنى تاپىلايتتى. ئېسىمدە قېلىشچە، ئىنستىتۇت
مۇدىرى بۇرھان ئەپەندى ئوقۇغۇچىلار ئوتتۇرىغا قويغان بىر قەدەر
نازۇك مەسىلىلەرگە جاۋاب بەرگەندە، تەكىتلەپ مۇنداق دەپ
كۆرسەتكەنىدى: «تارىخنىڭ چاقى ھەرگىز كەينىگە ئەمەس، بەل-
كى ئالدىغا ماڭىدۇ، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىس-
تىقبالى پارلاق». ئۇ يۇقىرىقىدەك سۆزلىرى ئارقىلىق ساۋاق-
داشلارنىڭ ھوشيارلىقىنى ئۆستۈرۈپ، تاكتىكىغا دىققەت قىلىپ،
قەتئىي كۈرەش قىلىپ ئازادلىقنى كۈتۈۋېلىشقا مەدەت بېرەتتى.

بىر قېتىم ئىنستىتۇت مۇدىرى بۇرھان ئەپەندى ئۆز نۇتقىدا

جەمئىيەتتە پەيدا بولغان مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان، ۋەتەننى پارچىلايدىغان سۆز ـ ھەرىكەتلەرگە قاراتما-لىقى بولغان ھالدا، شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا ئىناق ئۆتۈشىنىڭ مۇقەررەرلىكىنى تەكىتلىگەندە، ئەكسىيەتچىل ئىدە-يىنىڭ زىيىنىغا خىلىلا چوڭقۇر ئۇچرىغان بىر ئوقۇغۇچى توساتـ تىن بۇرھان ئەپەندىنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋېتىپ: «شىنجاڭ زادى كىمگە تەئەللۇق؟» دېگەن سوئالنى قويدى. ئىنستىتۇت مۇدىرى بۇرھان ئەپەندى دەرھال بايرىقى روشەن ھالدا ئاددىي قىلىپ: «شىنجاڭدا 13 مىللەت (بۇ ئەينى ۋاقىتتىكى ئەھۋال كۆزدە تۇتۇلۇپ دېيىلگەن سۆز ئىدى) بار، شۇنداق دېيىش كېرەككى، شىنجاڭ شىنجاڭدا ياشاۋاتقان بارلىق مىللەتلەرگە تەئەللۇق، مىل-لەتلەرنىڭ مەنپەئىتى مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا ئىناقلىقىدا» دېدى. بۇرھان ئەپەندىنىڭ سۆزى تۇرۇپلا ھېلىقى ئوقۇغۇچى يەنە سۆزگە قوشۇق سېلىپ، ئۆزىنىڭ پەردە ئارقىسىدىكى كونتـ رول قىلغۇچىسىدىن ئاڭلىۋالغان ئەكسىيەتچىل نۇقتىئىنەزەرىنى تەرغىب قىلىشقا ئۇرۇندى. بۇ ۋاقىتتا، بۇرھان ئەپەندى كەسكىن رەددىيە بېرىپ: «ساڭا ئوخشاش ئادەمدىن بىرنەچچىسى بولسا، شىنجاڭدا قانلىق ۋەقە يۈز بېرىدۇ!» دېدى. شۇ پەردە تۇرغان بارلىق ساۋاقداشلار بۇرھان ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىنى قۇۋۋەتلىدى ھەم ئۇلارنىڭ غەزەپلىك نەزەرى ھېلىقى ئوقۇغۇچىغا قادالغاندا، ئۇنىڭ تىلى كالۋالىشىپ ئۇندىيەلمىدى ھەمدە ياۋۇز نىيىتى ئىشقا ئاشمىدى.

مەن ئىنستىتۇتقا ئەمدىلا كەلگەن چاغلىرىمدا، ساۋاقداشلار-دىن يېقىندىلا يۈز بەرگەن مۇنداق بىر ئىشنى ئاڭلىدىم: بەلگىلـ-مە بويىچە شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ھەربىر ئوقۇغۇچىسىغا ھەر يىلى قىش ۋە ياز پەسلىدە بىر قۇردىن كىيىم بېرىلەتتىكەن. لېكىن ئالدىنقى يىلىنىڭ ئاخىرىدا گومىنداڭ دائىرىلىرى كونا ھەربىي فورمىلارنى ئوقۇغۇچىلارغا قىشلىق كىيىم ئورنىدا بە-

رىپ، ئاردىدىن نەپ ئۇندۇرۇۋالغان. ئوقۇغۇچىلار كىيىملەرنى ئېلىپ تەكشۈرگەندە، بۇ كونا ھەربىي فورمىلاردا قان دېغى بارلىقىنى، بەزىلىرىنىڭ ئوقتە تەشمە ـ تۆشۈك بولۇپ كەتكەنلەكىنى بايقىغان ھەمدە بۇ كىيىملەرنىڭ گومىنداڭنىڭ ئۇچ ۋىلايەتنى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالغاندا ئۆلگەن، يارىدار بولغان ئەسكەرلەرنىڭ ئۇچىسىدىن سالدۇرۇۋالغان كىيىملەر ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، بارلىق ئوقۇغۇچىلار غەزەپلەنگەن. ئۇلار بۇ كىيىملەرنى كىيىشنى رەت قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۆزلىرىگە تەقسىملەنگەن كونا ھەربىي فورمىلارنى تەنتەربىيە مەيدانىغا دۆۋىلەپ ئوت قويۇپ كۆيدۇرۇۋەتكەن. گومىنداڭ ھەربىي داۋىرلىرى ھەربىي مادىدى ـ ئەشيالارنى كۆيدۇردى، دېگەننى باھانە قىلىپ، قوشۇن يۆتكەپ مەكتەپنى قورشىۋېلىپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ سىرتقا چىقىشىنى مەنئى قىلغان ھەمدە ئوقۇغۇچىلاردىن بۇ ئىشنى پىلانلىغان ۋە باش بولۇپ ئوت ياقىقان ئادەمنى تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلغان. ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ بۇنداق قىلىشتىكى غەرىزى، مۇشۇ ئىشنى باھانە قىلىپ تۇرۇپ ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدىكى تەرەققىيپەرۋەر كۈچلەرگە زەربە بېرىش ئىدى. قورشاۋ ئىچىدىكى ئوقۇغۇچىلار ھەربىي تەرەپنىڭ يولسىز تەلىپىنى قەتئىي رەت قىلىپ، ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتى يېرىكلىشىپ، ۋەزىيەت كەسكىنلىشىپ كەتكەن. مودىر بۇرھان ئەپەندى ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن، بىر تەرەپتىن گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ يۇقىرى قاتلىمىدىكىلەرگە خىزمەت ئىشلىسە، يەنە بىر تەرەپتىن ئوقۇغۇچىلارغا زىددىيەتنى كەسكىنلەشتۈرۈۋېتىپ، ۋەقەنى چوڭايتىۋەتمەسلىك ھەمدە باشقىلارنىڭ ئارىدىن پايدىلىنىپ كېتىشىگە يوچۇق ئېچىپ بەرمەسلىك ھەققىدە نەسىھەت قىلغان. بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئەتراپلىق ئورۇنلاشتۇرۇشى ئارقىلىق ھەربىي قىسىملار چېكىنىپ كەتكەن، ساۋاقداشلارنىڭ قىشلىق كىيىمىمۇ ھەل بولغان.

ئىنستىتۇت مۇدىرى بۇرھان ئەپەندى ھەر ۋاقىت، ھەممىلا

يەردە ئوقۇغۇچىلارغا كۆيۈنەتتى ۋە كۆڭۈل بۆلەتتى، ساۋاقداشلار-
مۇ ئۆزلىرىنىڭ مۇدىرىنى ئىنتايىن ھۆرمەتلەيتتى ۋە ئۇنىڭغا
ئىشىنەتتى. شىنجاڭ ئازاد بولۇش ھارپىسىدا، ئەھۋال ئىنتايىن
مۇرەككەپلىشىپ كەتتى، ھەر خىل ئەكسىيەتچىل كۈچلەر پۈر-
سەت تېپىپ ئىغۋاگەرچىلىك تۈغدۇرۇپ ۋەقە پەيدا قىلىپ، كە-
شىلەرنى پاتىپاراقچىلىققا سېلىش كويىدا بولدى. ئەينى ۋاقىتتا
ساۋاقداشلار بىرەر ئىشقا دۇچ كەلگەندە، ئەڭ ئاۋۋال ئويلايدىغىنى
چوقۇم مەكتەپ مۇدىرىنىڭ پىكرىنى ئاڭلاش، باشلىقنىڭ كۆر-
سەتمىسى بويىچە دۇچ كەلگەن بارلىق مەسىلىلەرگە تاقابىل تۇ-
رۇش ۋە ئۇنى ھەل قىلىش ئىدى.

1949 - يىلى ماي ئېيىنىڭ بىر كۈنى، ئۈرۈمچىدىكى
غەربىي باغچىدا، گومىنداڭنىڭ بىر ئوفېتسىرى يەرلىك بىر
ئايالنىڭ ئىپپەت - نومۇسىغا تەگكەنلىكتىن، ئاممىنىڭ كۆچلۈك
غەزىپى قوزغالغانىدى. بۇ ئەكسىيەتچىل ئوفېتسىر قىلچە ھېيىق-
ماستىن ئوق چىقىرىپ باشقىلارنى قورقۇتماقچى بولغان، ئوق
دەل ئەتراپتا تۇرغان بىر ئىنستىتۇت ئوقۇغۇچىسىنىڭ پېشانىسە-
نى سىيرىپ ئۆتۈپ يارىدار قىلغان. بۇ ئىش يۈز بەرگەندىن
كېيىن، ساۋاقداشلار ئارىسىدا بەس - مۇنازىرە قوزغالدى. بەزى
ئوقۇغۇچىلار باشقىلارنىڭ كۈشكۈرتىشى بىلەن بولۇشىغا ۋارقە-
راپ، ساۋاقداشلارنى كوچىغا چىقىشقا، گارنىزون قوماندانلىق
شتابىغا بېرىپ ئېتىراز بىلدۈرۈشكە كۈشكۈرتكەن. بۇ ۋاقىتتا
بەزىلەر پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ئىغۋا پەيدا قىلىپ ئىش تېرىماقچى
بولغانىدى. مەكتەپنىڭ مۇھىتى ئادەتتىن تاشقىرى جىددىيلىشىپ
كەتتى. لېكىن، كۆپ قىسىم ساۋاقداشلار بۇ ئىشلارنى بۈرھان
ئەپەندىگە دوكلات قىلىش كېرەكلىكىنى ئويلاپ، ئوقۇغۇچىلار
ئۈيۈشمىسىنىڭ رەئىسى باشچىلىقىدىكى ئوقۇغۇچىلار ۋەكىللىرى
كېچىلەپ بۈرھان ئەپەندىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ ئەھۋالنى دوكلات
قىلدى. ۋەكىللەر قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بۈرھان ئەپەندىنىڭ

پىكرىنى دەرھال يەتكۈزۈپ، ئۇنىڭ كۆپچىلىكتىن كوچىغا چىقـ
ماسلىقىنى، مېڭىسىنى سەگەك تۇتۇپ، باشقىلارغا ئالدىنىپ
قالماسلىقىنى، غەربىي باغچىدا يۈز بەرگەن ۋەقەنى ھۆكۈمەت
تارماقلىرى ئارقىلىق مۇڭاپىق ھەل قىلىش كېرەكلىكىنى تەلەپ
قىلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. ئۇ بۇ جەھەتتە ساۋاقداشلارنىڭ خا-
تىرجەم بولۇشىنى ئېيتتى. ئۇ سەممىيلىك بىلەن ۋەكىللەردىن
ساۋاقداشلارغا ھازىر چوقۇم ئومۇملىقنى چىقىش قىلىشنى، ۋەزى-
يەتنى مۇقىملاشتۇرۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى چۈشىنىشنى؛ ھازىر
بەزىلەرنىڭ توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلىماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى،
ئوقۇغۇچىلار كوچىغا چىقسا، ئاشۇ كىشىلەرگە پايدىلىق ئىكەنلى-
كىنى بىلىۋېلىش لازىملىقىنى ئۇقتۇرۇپ قويۇشنى ئۆتۈندى. ئۇ
يەنە ۋەكىللەرگە نۆۋەتتىكى گومىندالڭ ھەربىي قىسىملىرى ئىچى-
دە بەزى جاھىل ئۇنسۇرلارنىڭ قارا نىيەتتە بولۇپ، ئىغۋاگەرچى-
لىك پەيدا قىلىپ، شىنجاڭنىڭ ئازاد بولۇشىغا توسالغۇ پەيدا
قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى؛ بەزىلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلارنى كوچىغا
چىقىشقا كۈشكۈرتىشىدىكى غەرىزىنىڭ دەل ۋەزىيەتنى قالايمىقا-
لاشتۇرۇپ، پۇرسەت تېپىپ چەتكە قېچىپ كېتىش مەقسىتىگە
يېتىش ئىكەنلىكىنى ئەتراپلىق تەھلىل قىلىپ كۆرسىتىپ بەر-
دى. ساۋاقداشلار بۇرھان ئەپەندىنىڭ كۆرسەتمىسىنى ئاڭلىغاندىن
كېيىن، مۇتلەق كۆپ ساندىكىلەرنىڭ كەيپىياتى تۇراقلاشتى،
بۇرھان ئەپەندىنىڭ پىكرى ۋە تەلىپىنى قۇۋۋەتلىدى ۋە ھمايە
قىلدى.

ئەينى ۋاقىتتا، بۇرھان ئەپەندى شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن
ئازاد بولۇشى ئۈچۈن كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ، ھېرىپ ـ چار-
چىغىنىغا قارىماي تىرىشچانلىق كۆرسىتۋاتاتتى. جەمئىيەتنىڭ
مۇقىم بولۇشى ئىنتايىن زۆرۈر ئىدى، يامان نىيەتلىك كىشىلەر-
نىڭ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بۇزغۇنچىلىق قىلىشىغا ھەرگىز يول
قويۇشقا بولمايتتى. ئاردىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي، شىنجاڭ تىنچ يول

بىلەن ئازاد بولدى. ئازادلىق ئارمىيە شىنجاڭنىڭ مەركىزى ئۇرۇمچىگە كىرگەن كۈنى، بۇرھان ئەپەندى ئۆزى بىۋاستە ئىنستىتۇتتىكى ئوقۇنقۇچى، ئوقۇغۇچىلارنى باشلاپ شەھەردىن بەش كىلومېتىر يىراقلىققا بېرىپ، يېقىن كىشىلىرىمىز ئازادلىق ئارمىيىسىنى قارشى ئالدى.

ئارىدىن 40 يىل ئۆتۈپ كەتتى. بۈگۈن مەن تۇرلۇك بوران - چاپقۇن ۋە مالامەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن بۇ پېشقەدەم بىر ئەۋلاد ئىنقىلابچىنى ياد ئەتكىنىمدە، ئۇنىڭ بىز بىر ئەۋلاد ياشلارغا قىلغان غەمخورلۇقى ۋە يېتەكلىشىنى مەڭگۈ ئەسلەيمەن، ئەبەدىل ئۇنتۇمايمەن.

تەرجىمە قىلغۇچى: **تۇرسۇن باقى**
جاۋابكار مۇھەررىر: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئۇممىدىنى يەردە قويمايمىز

(شىنجاڭ 2 - ئاپتوموبىل زاۋۇتى)

سادىق كومۇنىزم جەڭچىسى، ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر، 6 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، زاۋۇتىمىزنىڭ قۇرغۇچىسى يولداش بۇرھان شەھىدى بىزدىن ئايرىلغاندا، پۈتۈن زاۋۇتتىكى 1700 نەچچە نەپەر ھەر مىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلەر بەكمۇ قايغۇردى. بىز زاۋۇتىمىزنىڭ 60 نەچچە يىللىق تەرەققىيات جەريانىنى ئەسلىگىنىمىزدە، بۇرھان ئەپەندىنىڭ ھايات ۋاقتىدا زاۋۇتىمىزغا قىلغان غەمخورلۇقى ۋە ئۇممىدىنى تېخىمۇ ياد ئېتىمىز.

زاۋۇتىمىزنىڭ قۇرۇلغان ۋاقتىنى 20 - يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا دېيىشكە بولىدۇ. زاۋۇتىمىزنىڭ ۋاپات بولغان سابىق باشلىقى، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن مۇدىرى مەخسۇت تىيىپوپنىڭ ئەسلىمىسىگە ئاساسلانغاندا: 1926 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تېخنىكى جەھەتتىكى ئامېرىكا كونسۇلخانىسىدىن كىچىك تىپتىكى 30 گاز ماشىنا سېتىۋېلىپ، شىنجاڭ ماشىنا ترانسپورتى ۋە رېمونت تارىخىنى باشلىغان. بۇرھان ئەپەندى ئۇرۇمچى ماشىنا ئىدارىسىنىڭ تۇنجى باشلىقلىقىنى ئۆتىگەن. ئەينى ۋاقىتتا ماشىنا رېمونتى بىلەن ماشىنا ئىدارىسى بىر بولۇپ، بۇرھان ئەپەندى ماشىنا رېمونت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتى-

چاقى ۋە تيەنجىن قاتارلىق جايلاردىن تېخنىك ئۇستىلارنى ئالاھىدە تەكلىپ قىلىپ، تېخنىك كۇچلىرىنى تەربىيىلىگەن. بۇ، ئەمەلىيەتتە زاۋۇتىمىز شەكىللىنىشىنىڭ ئاساسى ئىدى. 1937 ـ يىلىغا كەلگەندە، ئىدارە بىلەن زاۋۇت رەسمىي ئايرىلىپ، زاۋۇتىمىز رەسمىي ھالدا «شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئۇرۇمچى ماشىنا ئىدارىسى رېمونت زاۋۇتى» دەپ ئاتالغان. بۇ ۋاقىتتا، زاۋۇتىمىز تەرەققىي قىلىپ، ئۇيغۇر، خەنزۇ، خۇيزۇ، قازاق، تاتار، موڭغۇل، ئۆزبېك، روس قاتارلىق 13 مىللەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 300 دىن كۆپ ئىشچى ـ خىزمەتچىسى بار زاۋۇتقا ئايلانغان.

شىنجاڭ تىنچ ئازاد بولغاندىن كېيىن، پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ غەمخورلۇقىدا زاۋۇتىمىز يېڭى تەرەققىيات دەۋرىگە قەدەم قويدى. بۇرھان ئەپەندى زاۋۇتىمىزنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا مۇھىم يولىورۇقلارنى بەردى. بۇرھان ئەپەندى شىنجاڭدىن ئايرىلىپ بېيجىڭغا بېرىپ خىزمەت قىلغاندىن كېيىنمۇ، زاۋۇتىمىزنىڭ قۇرۇلۇش ۋە تەرەققىياتىغا كۆڭۈل بۆلۈپ تۇردى. 1959 ـ يىلى، دۆلەت زاۋۇتىمىزغا 10 مىليون مەبلەغ سالدى. ئۇ يىلى زاۋۇتىمىز سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ گاز ماشىنىسىغا تەقلىد قىلىپ ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ تۇنجى ماشىنىسىنى ياساپ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەرىپىدىن «ئاۋانگارت» دەپ نام بېرىلدى. نەچچە ئون يىللىق جاپالىق ئىگىلىك يارىتىش ئارقىلىق، زاۋۇتىمىز ھازىر تېخنىك كۇچلىرى تولۇق، ھەر خىل سۆرەش، كۆتۈرۈش ماشىنىلىرى، ئاپتوماتىك چۈشۈرۈش ماشىنىسى، يېڭى تىپتىكى يولۇچىلار ئاپتوبوسىنى ئىشلەپچىقىرالايدىغان ۋە ئوسكۇنىلەرنى ياساپ، چاقلارنى يېڭىلاپ، ھەر خىل زاپچاسلارنى ياسىيالايدىغان. ئىمپورت قىلىنغان ماشىنىلارنى رېمونت قىلالايدىغان ئونۇمبرسال ئىقتىدارغا ئىگە ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ قاتناش تايانچ كارخانىسىغا ئايلاندى.

1985 ـ يىلى 10 ـ ئاينى زاۋۇتىمىزدىكى ھەر مىللەت

ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ھەرگىز ئۇنتۇمايدۇ. چۈنكى، ئاپتونوم رايون قۇرۇلغانلىقىنىڭ 30 يىللىقىنى خاتىرىلەش مەزگىلىدە، 90 ياشقا بېرىپ قالغان بۇرھان ئەپەندى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومىنىڭ مۇئاۋىن شۇجىسى لى شۇشەن، ئاپتونوم رايونلۇم سىياسىي كېڭەشىنىڭ سابىق رەئىسى ئىسمايىل ياسىنوپ قاتارلىق رەھبەرلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا زاۋۇتىمىزغا كېلىپ كۆزدىن كەچۈردى. بۇرھان ئەپەندى زاۋۇتنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ئەھۋالىنى تەپسىلى سورىدى. زاۋۇتتىكى ماشىنا ـ ئۇسكۇنىلەرنى زور قىزغىنلىق بىلەن كۆزدىن كەچۈردى. زاۋۇت ئىشلەپچىقارغان ھەر خىل مەھسۇلاتلارنى ئۆز قولى بىلەن تۇتۇپ كۆردى. زاۋۇتىمىز ئۆزى لايىھىلىگەن يىلىغا 6000 دانە دىۋىگاتېل موتور قېپى ئىشلەپچىقىرىدىغان پىششىقلاپ ئىشلەش لىنىيىسىگە كەلگەندە، ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا: «ئۆز ۋاقتىدا مەن گېرمانىيىدە ئوقۇۋاتقاندا، ئۇلارنىڭ ماتور قېپى مەشغۇلات ئاقما لىنىيىسىنى كۆرگەن ۋاقتىمدا باشقىلارنىڭمۇ ئىككى قولى بار، بىزنىڭمۇ ئىككى قولىمىز بار، نېمىشقا ئۇلار ئىشلەپچىقارغانىنى بىز ئىشلەپ چىقالمايمىز، دەپ ئويلاپ كۆڭلۈم بەكمۇ يېرىم بولغاندى. 30 ـ يىللاردا ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن شىنجاڭ دائىرىلىرىگە بەزى ئۇسكۇنىلەرنى سېتىۋېلىپ، ئۆزىمىزنىڭ ماشىنا ساناتىمىزنى تەرەققىي قىلدۇرۇش تەكلىپىنى بەردىم، بىراق بۇ رەت قىلىنغانىدى، بۇگۈن ئارزۇيۇم ئاخىرى ئەمەلگە ئاشتى، مەن پۈتۈن زاۋۇتتىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرگە رەھمەت ئېيتىمەن»، دېدى. ئۇ، زاۋۇتتىكى 1700 نەچچە نەپەر ھەرمىللەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ بىر ئائىلە كىشىلىرىدەك ئىتتىپاق ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغىنىدا، ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ ئۇيغۇر، خەنزۇ تىلىدا «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ياشىسۇن» دەپ توۋلاپ، شۇ مەيداندىكى بارلىق ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنى بەكمۇ تەسىرلەندۈرگەنىدى. ئارقىدىن زاۋۇتتىكى كادىر ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچى

لەر ۋەكىللىرى بىلەن بىرلىكتە رەسىمگە چۈشتى ھەم ئۆز قولى بىلەن بېغىشلىما يېزىپ بەردى.

1986 ـ يىلى 10 ـ ئايدا، زاۋۇتىمىز قۇرۇلغانلىقىغا 60 يىل بولغان مەزگىلدە، بۇرھان ئەپەندى «جۇڭگو قاتناش گېزىتى» دە زاۋۇتىمىز ئۈچۈن: «60 يىللىق جەريان، شىنجاڭ قاتناش ئىشلىرى تەرەققىياتىنىڭ ئىخچام كۆرۈنىشى، مەن ھەرمىلەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ، تىرىشىپ يول ئېچىپ ئىلگىرىلەپ، شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىنى گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن تۆھپە قوشۇشۇڭلارغا تىلەكداشلىق بىلدۈرىمەن»، دەپ بېغىشلىما يازدى ھەم بېيجىڭدىن زاۋۇتىمىزغا تەبرىكلەش تېلېگراممىسى ئەۋەتىپ، زاۋۇتىمىزدىكى ھەرمىللەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلىرىنى بەكمۇ رىغبەتلەندۈردى.

بىرنەچچە يىلدىن بۇيان، زاۋۇتىمىزدىكى ھەرمىلەت ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر بۇرھان ئەپەندىنىڭ بېغىشلىمىسىنىڭ ئىلھامى ئاستىدا ئىتتىپاقلىشىپ، ئالغا ئىنتىلىپ، ئىگىلىمەس ئىرادە بىلەن ئىسلاھات ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ. زاۋۇتىمىز ئىلگىرى كېيىن بولۇپ دۆلىتىمىزدىكى ئەڭ چوڭ ئاپتوموبىل سانائىتى گۇرۇھى — بىرىنچى ئاپتوموبىل سانائىتى گۇرۇھى ۋە جەنۇب ئاپتوموبىل سانائىتى گۇرۇھى بىلەن بىرلىكتە تىجارەت قىلىش مۇناسىۋىتى ئورنىتىپ، 80 ـ يىللارنىڭ بېشىدىكى خەلقئارا ئىلغار سەۋىيىلىك (A14) تېپلىق ئازاد ماشىنىسىنى ئىشلەپچىقىرىشقا باشلىدى، يىللىق ئۆزگەرتىپ ئىشلەش، قوراشتۇرۇش ئىقتىدارى 8ـگدىن ئاشتى. زاۋۇتىمىزنىڭ تۆت خىل مەھسۇلاتى مىنىستىرلىكنىڭ باھالىشىدىن ئۆتتى، بىر تۈرلۈك مەھسۇلاتىمىز ئاپتونوم رايون تەرىپىدىن ئەلا مەھسۇلات، دەپ باھالاندى. يىللىق پايدىنىڭ يۇقىرىسى بىر مىليون 500 مىڭ يۇەندىن ئېشىپ كەتتى. زاۋۇتىمىز يەنە ئىككى قېتىم ئاپتونوم رايونىمىز

نىك قاتناش سىستېمىسى بويىچە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدىكى ئىلغار كوللېكتىپ ۋە ئۇرۇمچى شەھەرلىك مەنىۋى مەدەنىيەتتىكى ئىلغار ئورۇن بولۇپ باھالاندى. ھازىر بۇرھان ئەپەندى بەختكە قارشى بىزدىن ئايرىلدى، زاۋۇتىمىزدىكى ھەرمىللەت ئىشچى - خىزمەتچىلەر بىردەك مۇنداق دەيدۇ: «بۇرھان ئەپەندىنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى ئۇمىدىنى ھەرگىز يەردە قويمايمىز، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى يەنمۇ ياخشىلاپ، ئۇزلۇكسىز يول ئېچىپ ئىلگىرىلەپ يېڭىلىق يارىتىپ، ئىستېمالچىلار رازى بولىدىغان، جەمئىيەت تەلىپىگە ئۇيغۇن، ئۇنۇمى ياخشى مەھسۇلاتلارنى ئىشلەپچىقىرىپ شىنجاڭنى قۇرۇش ئۈچۈن تېخىمۇ زور تۆھپە قوشىمىز!».

تەرجىمە قىلغۇچى: تۇرغۇن ئۆمەر
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

قەدىرلىك مەكتەپ مۇدىرىمىز بۇرھان شەھىدىنى چوڭقۇر ياد ئېتىمىز

ج ك پ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كومىتېتى

بۇرھان شەھىدى ئەپەندى ئازادلىقنىڭ ئالدى ـ كەينىدە 15 يىلدىن ئارتۇق ئىككى نۆۋەت شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ باشلىقى بولدى. ئۇ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى ۋە تەرەققىياتى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش يولىدا قاتتىق باش قاتۇرۇپ، گەۋدىلىك تۆھپە قوشتى.

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئالىي بىلىم يۇرتى بولۇپ، ئىلگىرى شىنجاڭ ئىنستىتۇتى دەپ ئاتىلاتتى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، كوممۇنىستلار ۋە تەرەققىيپەرۋەر ئالىملار مول نەتىجىلىك خىزمەت ئىشلىگەنلىكتىن، بىر مەھەل داڭلىق بىلىم ئەھلى توپلىنىپ، نۇرغۇن تەرەققىيپەرۋەر ياشلار تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇلۇپ، شۆھرىتى پۈتۈن مەملىكەتكە تارقالغانىدى. شېڭ شىسەي ئەكسىيەتچىل تەرەپىكە يۈزلەنگەن مەزگىلدە، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئاسمىنىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ، كۆپ ساندىكى ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار تۈرمىگە تاشلىنىپ، جۇشقۇن، قاينام ـ تاشقىنلىققا تولغان بۇ ئالىي بىلىم يۇرتىنى قالايمىقانچىلىق قاپلىدى. گومىنداڭ شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەكتەپنى داۋاملىق باشقۇرۇشىنى تەلەپ قىلىش ساداسى ئاستىدا، ئىنستى-

تۇت ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلغۇچىلار تولۇپ ـ تاشقان جاسا-
رەت بىلەن شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئون يىللىق تەرەققىيات
پىلانىنى تۈزۈپ چىققان بولسىمۇ، خىراجەت بولمىغانلىقتىن
ئىشقا ئاشمىدى. 1944 ـ يىلى كۈزدە، «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلا-
بى» پارتلىدى. ئىككىنچى يىلى 9 ـ ئايدا ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ
شەرققە قوشۇن باشلىغانلىقتىن، ئۆلكە شەھىرى ئۈرۈمچى قالاي-
مىقانلىشىپ كەتتى. گومىنداڭ شىنجاڭ پىرقىسى پۈرسەتتىن
پايدىلىنىپ زور تۈركۈمدىكى ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلارنى تارقا-
تىۋەتتى، پۈتۈن ئىنستىتۇتتا ئاران بەش ئوقۇغۇچىلا قالدى.
شىنجاڭ قىزلار ئىنستىتۇتىدىكى 15 قىز ئوقۇغۇچى شىنجاڭ
ئىنستىتۇتىغا مەجبۇرىي قوشۇۋېتىلىپ، 20 ئوقۇغۇچى بولدى.
ئوقۇتۇش ئىشلىرى توختاپ قېلىش خەۋپى كۆرۈلدى.

جاڭ جىجۇڭ شىنجاڭدا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەندە، ئۇچ ۋىلا-
يەت تەرەپ بىلەن بىرلىشىپ شىنجاڭ ئۆلكىلىك بىرلەشمە ھۆكۈ-
مەت قۇردى، بۇرھان ئەپەندى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ مۇئاۋىن
رەئىسى بولدى. «شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش
پروگراممىسى» دا، ئۈرۈمچى شەھىرىدە دېھقانچىلىق، چارۋىچە-
لىق، تەبىئىي پەن، سانائەت، قاتناش، پىداگوگىكا، ئەدەبىيات
ۋە تېببىي ئىنستىتۇتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۆلكىلىك ئۇنىۋېرسە-
تېت تەسىس قىلىش بەلگىلەندى. ئۇچ مەسىلەكنى ئاساس قىلغان
ماۋارىپ فاكۇلتېتىنىڭ ئورنىغا «دۆلەت قارىشى، مىللەت ئېڭى
بولغان، ئەخلاق ـ پەزىلىتى مۇكەممەل پۇقرالارنى يېتىشتۇ-
رۇش» دەسىستىلدى. 1947 ـ يىلى 2 ـ ئايدا، جاڭ جىجۇڭ
شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنى دۆلەتلىك تەڭرىتاغ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئۆز-
گەرتىش تەكلىپىنى بەردى. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن تەڭرىتاغ
ئۇنىۋېرسىتېتى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈش باشقارمىسى قۇرۇ-
لۇپ، مۇئاۋىن رەئىس بۇرھان شەھىدى مۇدىر، ئاتاقلىق ئالىم
تۇجى مۇئاۋىن مۇدىر بولدى. شۇنىڭ بىلەن بۇرھان شەھىدى

شىنجاڭ ئىنستىتۇتى بىلەن چوڭقۇر ئالاقە ئورناتتى.

بۇ ۋاقىتتا شىنجاڭ ئىنستىتۇتى بۇيرۇق بىلەن مەكتەپ ئورنىنى كۆچۈردى. يەنى قىزىل بىنا قاتارلىق مەكتەپ بىنالىرى ئۆلكىلىك ۋاقىتلىق كېڭەشنىڭ ئورنىغا تەڭشىلىپ، نەنلياڭدىن بېيمىڭنىڭ سىرتىغا (ھازىرقى شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىنىڭ ئورنى) كۆچۈرۈلدى. بۇ يەردە كېسەك بىلەن سىلىنغان ئۇچ كورپۇس 48 ئېغىزلىق ئۆي بولۇپ، ئىنتايىن كونىراپ كەتكەچكە، ئوقۇش باشلانغىنىغا ئىككى ئاي ۋاقىت بولغان بولسىمۇ، رەسمىي دەرس ئۆتۈشكە مۇمكىن بولمىدى. ئىلمىي مۇدىر ۋاڭ زېڭيى غەزەپلەنگەنلىكتىن خىزمىتىدىن ئىستىپا بەردى. ئوقۇغۇچىلار «شىنجاڭ گېزىتى» گە خەت يېزىپ، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدىكى «ئۇچكە ھەلەك بولۇش، يەنى: مەكتەپ مۇدىرلىرى مەرتىۋە ئۇچۇن، پروفېسسورلار تۇرمۇش ئۇچۇن، ئوقۇغۇچىلار سالاھىيەتكە ئېرىشىش ئۇچۇن ھەلەك بولۇش» تەك ئەھۋالنى ئېچىپ تاشلىدى. بۇ ئىش ئاشكارلانغاندىن كېيىن، شىنجاڭدا «سىياسىينى ھەربىي ئىشلارنىڭ، مەدەنىي - مائارىپنى سىياسىينىڭ ئالدىغا قويۇش» نى تەشەببۇس قىلىدىغان جاڭ جىجۇڭ خەۋەر تېپىپ، دەرھال شىنجاڭ ئىنستىتۇتىغا كېلىپ كۆزدىن كەچۈرۈپ ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلاردىن پىكىر ئالدى. 1947 - يىل 4 - ئاينىڭ 14 - كۈنى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت كومىتېتىنىڭ 23 - سانلىق دائىمىي ئەزالار يىغىنىنى چاقىردى. مۇئاۋىن رەئىس بۇرھان شەھىدى ئۆزىنىڭ مول بىلىمى، نوپۇزى ۋە ئورنى بىلەن كۆپچىلىكنىڭ ئارزۇسى بويىچە قوشۇمچە شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرلىقىغا تەينىلەندى، تۇجى مۇئاۋىن مۇدىرلىققا تەيىنلىنىپ، بۇرھان شەھىدىنىڭ ئېچىنىشلىق ۋەزىيەتنى ئوڭشىشىغا كونكرېت ھەمكارلىشىدىغان بولدى.

1947 - يىل 5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى، بۇرھان شەھىدى بىلەن تۇجى مەكتەپكە كەلدى. مۇدىر بۇرھان شەھىدى

ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلارغا قىزغىن، كۆتۈرەڭگۈ قىياپەتتە سۆز قىلىپ ئۇلارنىڭ ئىددىيىسىنى تۇراقلاشتۇردى. 5 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، مۇدىر بۇرھان شەھىدى ئۆيىدە مەكتەپ ئىشلىرى يىغىنى ئۆتكۈزۈپ، 5 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى دەرس باشلاش بەلگىلەندى. ئوقۇتۇش تەرتىپى تۇراقلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، مۇدىر بۇرھان شەھىدى زەئىپلەشكەن شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنى گۇللەندۈرۈش ئۈچۈن، 6 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى تۈجى بىلەن شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ پىلانى بىلەن خامچوتنامىنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت (ئۆلكە رەئىس مەسئۇلى) كە يوللىغان بولسىمۇ، تەستىقلانمىدى. شۇنىڭ بىلەن بۈنى يەنە 7 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى غەربىي شىمال شتابىنىڭ مۇدىرى جاڭ جىجۇڭ سۆندى. ئۇ، پۈل ئايرىپ بېرىش، ئوسكۇنىلەرنى تولۇقلاش، پروفېسسورلارنى تەكلىپ قىلىش مۇددىتىنى ئۇزارتىش كېرەك، دەپ قارىدى. ھەمدە شىنجاڭغا تەكلىپ بىلەن كىرگەن پروفېسسورلارغا كىتاپ، ئەسۋاپ قاتارلىقلارنى يۆتكەشتە قولايلىق يارىتىپ بېرىشنى ئوتتۇرغا قويدى. جاڭ جىجۇڭ مۇنداق جاۋاب قايتۇردى: «ئىھتىياجلىق خىراجەت ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتتىن ئالدىن ئايرىپ بېرىلمىدۇ، كېلىپ كېڭىشىپ تاپشۇرۇۋېلىڭلار. ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە ئىقتىسادىي جەھەتتىن يارىدەم بېرىدىغانلار بارمۇ ـ يوق، كۆپرەك كۆڭۈل بۆلۈڭلار ھەمدە دىققەت قىلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن». بۇ پىلان جەمئىي ئالتە چوڭ تۈركە بۆلۈنگەن بولۇپ، ئالدىنقى ئىككى تۈر فاكۇلتېت، بۆلۈم، سىنىپلارنى ۋە ئوقۇغۇچى سانىنى كۆپەيتىش، ئالىي مەكتەپ بۆلۈمى 160 يېڭى ئوقۇغۇچى، مەخسۇس بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمچىسى 210 مىللىي ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش، قالغان تۆت تۈر كىتاب، ئەسۋاپ، مەكتەپ جابدۇقلىرى ۋە ياتاق سىناسىنى سېتىۋېلىش ۋە قۇرۇش ئىدى. بۇنىڭغا كۆپ يىللىق خىراجەتتىن باشقا، جەمئىي 500 مىليون يۈەن كۆپەيتىپ بېرىشكە توغرا كېلەتتى. مۇدىر بۇرھان بۇ پىلاننىڭ تۈزۈلۈشى،

تەستىقلىنىشى ۋە يولغا قويۇلۇشى ئۈچۈن، بار كۈچىنى ئاتاپ شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنى قايتىدىن جانلاندۇرۇشتىكى ياخشى باشلىنىشنى يارىتىپ بەردى. ۋەھالەنكى، مال باھاسىنىڭ ئۆچقاندەك تېز ئۆرلىشى، پۇل پاخاللىقى، كادىرلارنىڭ يۆتكىلىشى قاتارلىق سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، بۇ پىلاننى يولغا قويۇشتا ئويلىمىغان يەردىن نۇرغۇن قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلدى.

مۇدىر بۇرھان باشچىلىقىدا 1947 - يىللىق ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پىلانى تۈزۈلۈپ، ئىنستىتۇت بۆلۈمى تۆت يىللىق تۈزۈمدىكى يېڭى ئوقۇغۇچى بىلەن شىتاتلىق ئوقۇغۇچىدىن (يەنى 2 -، 3 - يىللىققا قوشۇلۇپ ئوقۇيدىغان ئوقۇغۇچى) 180 نى، يېڭى ئوقۇغۇچىدىن تۆت سىنىپقا 80 ئوقۇغۇچى، قالغانلىرى شىتاتلىق ئوقۇغۇچى، مەخسۇس بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمچىسى (ئالدىن بىلىم ئاشۇرۇش سىنىپى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) يەتتە سىنىپقا ئۈچ يىللىق تۈزۈمدىكى يېڭى ئوقۇغۇچىدىن 210 نى قوبۇل قىلىش، ھەممىسىگە مىللىي ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پىلانلاندى. 8 - ئاينىڭ 23 - كۈنى، ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىمتىھانى ئاخىرلاشتى، ئوقۇغۇچى مەنبىئى كەمچىل بولغانلىقىتىن، ئالدىن قوبۇل قىلىش پىلانى ئورۇندالمىدى. بۇ ۋاقىتتا ئىچكىرىدىن زور تۈركۈملەپ ئوقۇغۇچىلار ئۇرۇمچى شەھىرىگە كەلگەنىدى، مۇدىر بۇرھان شەھىدى دەرھال ئىنستىتۇت ئىشلىرى يىغىنى چاقىرىپ، 9 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى يەنە بىر قېتىم ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىمتىھانى ئېلىشنى قارار قىلىش بىلەن بىرگە، لەنجۇ قاتارلىق جايلاردىن بۇۋاستە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشنى، ھەمدە ئۇلارنى ئايروپىلان بىلەن توشۇپ كېلىپ، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنى مىللىي، خەنزۇ ئوقۇغۇچىلار ئارىلاش ئوقۇيدىغان ئىنستىتۇت قىلىپ، بۇ ئارقىلىق مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى باردى - كەلدى ئىشلىرىنى ۋە ئىتتىپاقلىقنى كۈچەيتىشنى قارار قىلدى. مۇدىر بۇرھان شەھىدىنىڭ رەھبەرلىكىدە،

كۆپ تەرەپلىك تىرىشىش ئارقىلىق، 1947 ـ يىلى پۈتۈن ئىنسـ
تىتۈت بويىچە 98 نەپەر يېڭى ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىندى. گەرچە
ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پىلانى ئورۇندالمىغان بولسىمۇ، لېكىن
ئوقۇغۇچىلار ئومۇمىي سانى 107 گە يەتتى، سەككىز سىنىپقا
ئايرىلىپ، بىناكارلىق، ماتارىپ، ئەدەبىيات، قانۇنچـ
لىق، تىل ـ ئەدەبىيات قاتارلىق بەش فاكۇلتېت ۋە مەخسۇس
بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمچىسى تەسىس قىلىندى. بۇرھان شەھىدى
شىنجاڭنىڭ مىللىي مائارىپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ، مىللىي
ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈش ئۈچۈن، مەخسۇس بـ
ىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمچىسىدە پىداگوگىكا بۆلۈمى تەسىس قىلدى.
ئوقۇغۇچىلار مەنبەئى كەمچىل بولغانلىقتىن، پىداگوگىكا بۆلۈ
مىنىڭ ئەدەبىيات، تارىخ سىنىپىغا ئاران 12 ئوقۇغۇچى قوبۇل
قىلىندى. كىتاب ماتېرىياللار ۋە تەجرىبە ئۇسكۇنىسى قاتارلىقلار
كەمچىل بولغانلىقتىن، مۇدىر بۇرھان شەھىدى دەرسخانا ئوقۇتۇ
شى سائەتلىك ۋاقىتنى كۆپەيتىشنى قارار قىلدى. تۆۋەن يىللىقلار
نىڭ ھەپتىلىك دەرسى 36 سائەتتىن كۆپرەككە، يۇقىرى يىللىق
لارنىڭ 29 سائەتكە، مەخسۇس بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمچىسىنىڭ
30 نەچچە سائەتكە يەتتى. بۇنىڭ بىلەن يەنە يېڭى زىددىيەتلەر
كېلىپ چىقتى، ئەسلىدە ئوقۇتقۇچى كەمچىل بولۇش مەسىلىسى
ئەمدىلىكتە تېخىمۇ گەۋدىلەندى. مەسىلەن: بىناكارلىق قۇرۇلۇ
شى فاكۇلتېتىنىڭ تۆت ئوخشىمىغان يىللىق سىنىپىنىڭ 34
سائەتلىك دەرسىنى ئۆتۈشكە قوشۇمچە 16 ئوقۇتقۇچىنى تەكلىپ
قىلىشقا توغرا كەلدى.

شۇ چاغلاردا، شىنجاڭ ئىنستىتۇتى ئوقۇتقۇچىلارنى تەكلىپ
قىلىش تۈزۈمىنى يولغا قويغان بولۇپ، ئادەتتە تەكلىپ قىلىش
مۇددىتى يېرىم يىلدىن ئۇچ يىلغىچە بولاتتى، پروفېسسورلارنىڭ
تەكلىپ قىلىنىش مۇددىتى ئۇزۇن، ئۇنۇڭلىنى تۆۋەنلەر ۋە قوشۇمچە
ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تەكلىپ قىلىش مۇددىتى قىسقا ئىدى. مۇدىر

بۇرھان شەھىدى ۋەزىپىگە ئولتۇرغان دەسلەپكى مەزگىللەردە پروفېسسورلاردىن شيا ۋېنخەي، چيەن خەييۇ، ۋاڭ يۇنجۇاڭ، تۇجى، جى شاۋرۇ، لى فېڭيۇەن، لى شىڭفېڭ، لياڭ گوجېن، گۇچيەنجىن، لۇ يافۇ، جۇ تيەنخۇي، سەي يۇنجى، ۋاڭ زىيۇن، ئىمىن، مېي ۋېنجې، يۇ دېخېڭ، ئايۇخۇا، رۇسلان قاتارلىق 18 كىشى، دوتسېنتلىققا خۇ زېيىن، دۇڭ كېجۇڭ، جاڭ چۇنبى، قوشۇمچە دوتسېنتلىققا چېن چۇەنلىيەن، يۇ يىخېڭ، لىكتورلار-دىن ۋاڭ زېڭيى، جۇ خۇڭيې قاتارلىق توققۇز كىشى، ياڭ ۋېي، قوشۇمچە لىكتور لىيۇ دېئېن قاتارلىق تۆت كىشى ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان لىكتورلۇققا، مەخسۇس ياكى قوشۇمچە ئوقۇتقۇچىلىققا ئەنفار، ئابدۇۋۇھلى قاتارلىق ئالتە كىشى تەكلىپ قىلىندى. قو-شۇمچە ياكى ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان ئوقۇتقۇچىلارنىڭ كۆپىنـ-چىسى پارتىيە، ھۆكۈمەت، ئارمىيە ئورۇنلىرىدىكى مەدەنىيەت ساپاسى بىرقەدەر يۇقىرى ئەمەلدارلار ئىدى. پروفېسسورلاردىن ئىككى كىشىدىن باشقىلىرىنىڭ مەكتەپ ئىچى، سىرتىدا قوشۇمـ-چە مەمۇرىي ۋەزىپىسى بار ئىدى. قوشۇمچە تەكلىپ قىلىنغان ئوقۇتقۇچىلار مەخسۇس ئوقۇتقۇچىلاردىن كۆپ بولغانلىقتىن، ئو-قۇتۇش سۇپىتىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىگە ئېغىر دەرىجىدە تەـ-سىر يېتىپ، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا ئۇزۇندىن بۇيان ھەل قىلغـ-لى بولمايدىغان قىيىن مەسىلە بولۇپ قالدى. مۇدىر بۇرھان شەھىدى ئوقۇتقۇچىلارنى كۆپ تەرەپلەردىن تەكلىپ قىلىشقا كۆـ-ڭۈل بۆلگەن بولسىمۇ، ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنىنىڭ سانى ئىلگىرـ-كىدىن ئانچە كۆپ ئاشمىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگۇـ-رۇشى مەكتەپنىڭ كادىرلار ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشىنىڭ مۇقىم بولماسلىقىغا بىۋاستە تەسىر يەتكۈزدى. بۇنىڭ سەۋەبى، خادىملارنىڭ نورمال يۇرۇشىشى ھەم ۋەزىپىسىنىڭ ئۆزگىرىشى ئىدى، تېخىمۇ مۇھىمى پروفېسسورلار مەكتەپكە كىرىش - چـ-ىقىشتا سىياسىي ئارقا كۆرۈنۈشى بار ئىدى. بەزى ھەربىي ھۆكۈـ-

مەت ئەمەلدارلىرىنىڭ ئەمەلىي ئۆستۈرۈلگەندە ياكى چۈشۈرۈلگەن-دىمۇ ئۆزىگە مۇناسىۋەتلىك ئوقۇتقۇچىلارنى يېنىغا تارتىپ ئېلىپ كېتىش ئەھۋالى مەۋجۇت ئىدى. ئوقۇتقۇچىلار قوشۇنى ئۆزگۈرۈشىنىڭ تېز بولۇشى ئەينى ۋاقىتتا شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدىكى بىر ئالاھىدىلىك ھېسابلىناتتى، مۇدىر بۇرھان شەھىدى قاتارلىق رەھبەرلەر ئىنتايىن كۆپ زېھنى كۈچىنى سەرپ قىلىپ ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىپ، ئوقۇتۇش ۋەزىپىسىنىڭ ئورۇندىلىشىغا تەشكىلاتچىلىق قىلىشقا توغرا كېلەتتى.

مۇدىر بۇرھان شەھىدى ۋەزىپىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ قالايمىقان ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، مەكتەپكە بولغان باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، ئىنستىتۇتنىڭ مەمۇرىي تۈزۈلمىسىنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللىدى. مۇدىر مۇئاۋىن مۇدىرلار رىياسەتچىلىكىدىكى ئىنستىتۇت ئىشلىرى كومىتېتى مەكتەپنىڭ ئالىي تەدبىر بەلگىلەش ئاپپاراتى قىلىپ تەسىس قىلىنىپ، ئۇنىڭ قارمىقىدا ئوقۇتۇش ئىشلىرى (ئىلمىي) باشقارمىسى، تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈش باشقارمىسى، خوجىلىق باشقارمىسى، كاتىبات ئىشخانىسى، بوغالتىر ئىشخانىسى، تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈش كومىتېتى ۋە خىراجەتنى تەكشۈرۈش - نەقلەشتۈرۈش كومىتېتى تەسىس قىلىندى. شۇنىڭدەك ھەرقايسى فاكۇلتېت، بۆلۈملەرنىڭ رەھبەرلىك تۈزۈلمىسى بەرپا قىلىندى. باشقارمىلار قارمىقىدا گۇرۇپپا، بۆلۈمچە تەسىس قىلىندى، بۇ تارماقلارنىڭ نامى گەرچە كۆپ ئۆزگەرتىلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئاساسىي تەشكىلىي شەكلىدە چوڭ ئۆزگۈرۈش بولمىدى، مەكتەپنىڭ رەھبەرلىكى، باشقۇرۇش مۇقىملاشتۇرۇلدى.

1947 - يىلى 9 - ئايدىن 1948 - يىلى 6 - ئايغىچە، بۇرھان شەھىدى نەنجىڭغا بېرىپ ھۆكۈمەت ئەزاسى ۋە زۇڭتۇڭنىڭ مەخسۇس مەسلىھەتچىسى بولغان مەزگىلدە، يەنىلا شىنجاڭ ئىنستىتۇتى بىلەن خەت، تېلېگرامما ئالاقىسى قىلىپ، مەكتەپ-

ىنىڭ بەزى چوڭ - چوڭ ئىشلىرىغا دائىر مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش ھەققىدە يولىورۇق بېرىپ تۇردى. بولۇپمۇ ئۇ مەكتەپنىڭ ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش مەسىلىسىگە تولىمۇ كۆڭۈل بۆلدى. ھەمدە 1948 - يىلى شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئەتىياز، كۈز پەسلىدە ئىككى قېتىم ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئىشىنى ئېلىپ بېرىشنى بەلگىلىدى، ئىنستىتۇت بويىچە ئالىي مەكتەپ بۆلۈمى بىلەن مەخسۇس بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمىدىكى ئوقۇغۇچى سانى جەمئىي 410 غا يېتىپ، گومىنداڭ شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنى ئۆز-كۆزۈڭلىغاندىن بۇيانقى ئوقۇغۇچى سانى ئەڭ كۆپ بولغان بىر يىل بولدى. بۇرھان شەھىدى نەنجىڭدىن شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، پۈتۈن كۈچى بىلەن شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ خىزمەتلىرىگە رەھبەرلىك قىلدى. ئوقۇتۇش تەرتىپىنى مۇقىملاشتۇرۇش ئۈچۈن، 1948 - يىلى 10 - ئايدا مۇدىر بۇرھان شەھىدىنىڭ رەھبەرلىكىدە جەمئىي 10 باب، 38 ماددىلىق «شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىلار قائىدىسى» بېكىتىلىپ، ئوقۇغۇچىلار ئۆگىنىش، تۇرمۇشتا ئەمەل قىلىدىغان بەلگىلىمە بار بولدى. بۇ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆگىنىش ئاڭلىقلىقىنى كۈچەيتىشتە ئىجابىي رول ئويناندى.

1948 - يىلى 4 - ئايدا، بەزى پروفېسسورلارنىڭ مەكتەپ-تىن ئايرىلىشى بىلەن، ئەسلىدىنلا ئوقۇتقۇچى كەمچىل بولۇش مەسىلىسى تېخىمۇ گەۋدىلىنىپ، جىددىيلىك كۆرۈلدى، مۇدىر بۇرھان شەھىدى يەنە ئوقۇتقۇچى تەكلىپ قىلىش ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپكە يۈگۈردى. پروفېسسورلۇققا چىقىن خەيىۋە، شىيا ۋېيخەي، سەي يۈنجى، جى شياۋرۇ، جۇ تېنخۇي، ۋاڭ زىيۇن، خۇ زېيىن، جاڭ ۋۇشىن، بو جۇڭرېن، ۋاڭ خېتىڭ، لۇ جيائي، جاڭ جۇنسېن قاتارلىق 12 كىشى، قوشۇمچە پروفېسسورلۇققا جاڭ خۇڭداۋ، لۇ بېنشياڭ، لياڭ يۈڭشېڭ، جا سەيگې، لى ۋۇشىنلار؛ دوتسېنتلىققا جاڭ چۈنبى، ۋاڭ زېڭيى، ئىمىن،

قوشۇمچە دوتسېنتلىققا يۇ يىخېڭ، سۇببېيخەيلەر تەكلىپ قىلىندى. بۇنىڭدىن باشقا مەخسۇس ياكى قوشۇمچە تەيىنلەنگەن لېكتوردىن 15 كىشى، قوشۇمچە ئوقۇتقۇچىدىن توققۇزى، ئىككى تەرجىمان بار ئىدى.

1949 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، بۇرھان شەھىدى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى بولغاندا، يەنىلا قوشۇمچە شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى بولدى. شۇ يىلقى ۋەزىيەت قاتارلىق ئامىللارنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، يۇرۇشتۇرۇلگەن ئوقۇغۇچى سانى بىر قەدەر كۆپ بولدى. بۇرھان شەھىدى گەرچە ھۆكۈمەت خىزمىتى بىلەن ئالدىراش بولسىمۇ، يەنىلا شىنجاڭ ئىنستىتۇتىغا ئىنتايىن غەمخورلۇق قىلىپ، ئوقۇغۇچىلار قوشۇنىنى پائال مۇقىملاشتۇردى. ئىنستىتۇتتا 397 نەپەر ئوقۇغۇچى بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە ئالىي مەكتەپ بۆلۈمىدىكى 12 سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىسى 213 نەپەر (قىزلار 19 نەپەر)، مەخسۇس بىلىم ئاشۇرۇش بۆلۈمىدىكى يەتتە سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىسى 116 نەپەر بولۇپ ھەممىسى مىللىي ئوقۇغۇچىلار ئىدى.

بۇرھان ئەپەندى مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇش پىلانىغا دەرسخانا، ياتاق بىناسى، ئاشخانا، كۇتۇپخانا، زال قاتارلىقلار بولۇپ 320 ئېغىز ئۆي سېلىشنى كىرگۈزگەنىدى. ئۆلكىلىك ۋاقىتلىق كېڭەش ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانلىقى سەۋەبىدىن، شىنجاڭ ئىنستىتۇتى يەنە نەنلياڭدىكى كونا ئورنى بولغان قىزىل بىناغا كۆچۈرۈپ كېلىنىدى. شۇنداق قىلىپ مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇش پىلانى مەكتەپنى كۆچۈرۈش بىلەنلا بولدى قىلىنىدى. مۇدىر بۇرھان شەھىدى يەنە قىسمەن رېمونت خىراجىتىنى تەقلەپ كونا ئۆيلەرنى رېمونت قىلدۇرغان بولسىمۇ، يەنىلا ئېھتىياجغا يېتىشمەي، قىسمەن ئوقۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلار سىرتتىن ئۆي ئىجارە ئېلىپ ئولتۇردى. باشقا ئوقۇتۇش، تەجرىبە ئەسۋابلىرى قاتارلىق نەرسىلەرمۇ كوندىراپ، داۋاملىق ئىشلىتىۋېرىشكە بولمايدىغان بولۇپ قالدى. ئەسلى

لى پىلاندا كۈتۈپخانا 30 خىل ھەر تۈرلۈك گېزىت ـ ژۇرنالغا زاكاس بولماقچى بولسىمۇ، خىراجەت چەكلىمىسى تۈپەيلىدىن ئاران 11 خىلغىلا زاكاس بولدى. تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتقان مەزگىلگە كەلگەندە تۆت خىلىلا قالدى. كۈتۈپخانىدا ساقلىنىۋاتقان كىتاب ئۆتكۈزۈۋېلىنغاندا تەخمىنەن 6000 پارچىدىن كۆپرەك بولۇپ مۇدىر بۇرھان شەھىدى كۆپ تەرەپلەردىن توپلىشى بىلەن كۆپىيىپ 15 مىڭ 575 پارچىغا يەتكۈزۈلگەنىدى. باشقۇرۇش ياخشى بولمىغانلىقتىن، كىتابلار ھەمىشە يۇتۇش ئەھۋالى كۆرۈلەتتى. مەسىلەن، ۋاقى يۇنجۇاڭ ئارىيەتكە ئالغان 26 پارچە كىتابنى مەكتەپتىن ئايرىلغاندا بىرگە ئېلىپ كەتكەن. مۇدىر بۇرھان شەھىدى ماۋارىپ تارماقلىرىغا بۇ كىتابلارنى قايتۇرۇپ كېلىش ھەققىدە تېلېگراممىا يوللىغان بولسىمۇ، كىتابلار قايتۇرۇلۇپ كېلىنمىدى. مۇدىر بۇرھان شەھىدى كۈتۈپخانا خىزمىتىگە ئەھمىيەت بەرگەنلىكتىن، مەكتەپ مەملىكەت ئىچىدىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ قائىدىسىگە ئۇيغۇن كېلىشى ئۈچۈن مۇدىر بۇرھان شەھىدىنى قوشۇمچە كۈتۈپخانا باشلىقلىقىغا تەكلىپ قىلىغانىدى.

شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بۇرۇندىنلا ھۆكۈمەت تەمىناتىدىن بەھىرلىنەتتى. تۇرمۇش ۋە ئۆگىنىشى كاپالەتلەندۈرۈلەتتى. لېكىن مال باھاسى كۈنىگە نەچچە قېتىم ئۆزگىرىپ، تېز ئۆرلەپ باردى. 1948 ـ يىلى ئوقۇغۇچىلارنىڭ كىيىم ـ كېچەك خىراجىتى ئەسلى پىلاندا ھەر يۈرۈشىنىڭ ماتېريال، ئىش باھاسى 4 مىليون يۈەن (ئەينى ۋاقىتتىكى گومىنداڭ پۇلى، تۆۋەندىكىلىرى ئوخشاش) بولۇپ، 11 ـ ئايغىچە ئوقۇغۇچىلارنىڭ قوللىرىغا يەتكەن پۇلغا ئاران بىر جۈپ ئاياق بىلەن پايپاقلا سېتىۋالغىلى بولاتتى. مۇشۇنداق ئېغىر پەيتتە، مۇدىر بۇرھان شەھىدى لەنجۇ غەربىي شىمال مىنشېڭ شىركىتى بىلەن بىۋاستە ئالاقىلىشىپ ئۇلارنىڭ پاختىلىق كىيىملەرنى

ئېتىبار باھا بويىچە سېتىپ بېرىشنى مۇراجىئەت قىلدى. بۇ ئىشتىن نەتىجە چىقمىغاندىن كېيىن، مۇدىر بۇرھان شەھىدى يەنە شىنجاڭ گارنىزون قوماندانى گېنېرال تاۋ سيۇ بىلەن يۈز تۇرانە مەسلىھەتلىشىپ، ئۇنىڭ كونا ھەربىي كىيىم ـ كېچەك كىگىز-لەرنى ئوقۇغۇچىلارغا بېرىش ماقۇللىقىنى ئالدى. 11 ـ ئاينىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، كونا ھەربىي كىيىملەرنىڭ ئاران بىر قىسمىلا يۆتكەپ كېلىنىدى، بۇلار بىلەن ئاز بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلارنىڭلا كىيىم مەسلىسى ھەل بولدى. مۇدىر بۇرھان شەھىدى ئامالسىز ھەرقايسى ئورگانلاردىن كونا كىيىم ئىئانە توپلاپ ئوقۇغۇچىلارنى قىشتىن چىقاردى. گومىنداڭ قەغەز پۇل ئارقىلىق مالىيىسىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، داۋاملىق كونا قەغەز پۇلنىڭ ئورنىغا يېڭى قەغەز ۋل بېسىپ تارقاتتى ھەمدە قىممىتى بارغانسېرى چۈشۈپ بېرىپ بازاردا كرىدىت رولىدىن قالدى. ئوقۇغۇچىلار-نىڭ ئەقەللىي تۇرمۇش شارائىتىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن، مۇدىر بۇرھان شەھىدى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزىنى ئىدارە قىلىش ھەيئىتىنىڭ تەلىپىنى تەستىقلاپ 1949 ـ يىلى 4 ـ ئايدىن ئېتىبارەن، تۇرمۇش خىراجىتىگە ئەملىي بۇيۇملار تارقىتىلدى، يەنى ھەر ئايدا ھەر بىرەيلەنگە ئىككى جىڭ قوي گۆشى، بىر جىڭدىن ماي، تۇز تارقىتىپ بېرىلدى. بۇ خىلدىكى تۇرمۇش ئاران ئىككى ئاي داۋاملىشىپ، يەنىلا كۇندە ئىككى ۋاق تاماق، قاينىقسۇ بىلەن موما بېرىلىدىغان بولدى. بۇرھان شەھىدى ئۆل-كىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسى نامى بىلەن ھۇججەت چۈشۈرۈپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قوشۇمچە يېمەكلىكلەر پۇلىنى ھەر ئايدا ھەربىر ئوقۇغۇچىغا 300 مىليون يۈەندىن كۆپەيتتى، قوشۇمچە يېمەك-لىكلەر پۇلى ئوقۇغۇچىلارنىڭ قوللىرىغا تەگمەي تۇرۇپ، مال باھاسى ئۆچقاندەك تېز ئۆرلەپ كەتتى، بۇ 300 مىليون يۈەنگە ئاران ئىككى تۇپ يېسۇلەك كەلدى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئىقتىسادىي ۋەيران بولۇش گىردابىغا بېرىپ قالغاچقا، ئوقۇتقۇ-

چىلارنىڭ مائاشىغا كاپالەتلىك قىلىشمۇ تەسكە چۈشتى. مەسىلەن، پروفېسسورلارنىڭ ئايلىق مائاشى 1947 - يىلى ئالدىنقى ئوقۇش مەۋسۈمىدە 60 مىڭ يۈەن، 1948 - يىلى ئالدىنقى ئوقۇش مەۋسۈمىدا 6 مىليارد 10 مىليون يۈەن بولسىمۇ، بۇنىڭ بىلەن بىر ئائىلىنىڭ تۇرمۇشىنى قامداش تەس ئىدى. شۇڭا مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلار ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بېرىشنى ئىلتىماس قىلىشتى، بەزى ئوقۇتقۇچىلار دېمەيلا كېتىپ قالدى. بۇرھان شەھىدى ئامالسىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ پراكتىكىسىدا ئىشلىتىلىدىغان 350 مو ئېتىزدىن ئېلىنغان دېھقانچىلىق مەسۇلاتلىرىنى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ پاراۋانلىقىغا قوشۇمچە يارەم ئورنىدا ئىشلەتتى.

جۇڭگو خەلقىنىڭ ئازادلىق ئۇرۇشى غەلىبىسىرى ئىلگىرىلەۋاتقان مەزگىلدە، گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان رايونلاردىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاچارچىلىق، ئىچكى ئۇرۇش، بۇزغۇنچىلىققا قارشى ۋەتەنپەرۋەرلىك دېموكراتىك ھەرىكىتى ئەۋج ئالدى. نەنجىڭ ھۆكۈمىتى مائارى مىنىستىرلىقى شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىلارنى خاتىرجەم ئوقۇپ، ھەرگىز يېنىكلىك قىلىپ دەرس تاشلاپ ئىنكاس قايتۇرماسلىققا ئۇندەش ھەمدە ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا «ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىغا دائىر تەشۋىقات پروگراممىسى»نى يولغا قويۇپ، «تىنچلاندۇرۇش رايونى تەۋەلىكىدىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار بىرلەشمىسى»نى قۇرۇپ، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ سۆز ھەرىكىتىنى كونترول قىلىش ھەققىدە ئۇستىلەپ بۇيرۇق چۈشۈردى. يەنە «ساتقىن پارتىيە»نىڭ مەكتەپكە بۇزغۇنچىلىق قىلىشىنىڭ ئالدىنى قاتتىق ئېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. ھەمدە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 29 ياش ھەربىي ئوقۇغۇچىنى شىنجاڭ ئىنستىتۇتىغا ئورۇنلاشتۇردى. گومىنداڭ ھۆكۈمىتى گۇاڭجۇغا قېچىپ كەتكەندىن كېيىنمۇ، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنى

يىراقتىن كونترول قىلماقچى بولدى. بۇرھان شەھىدى بىلەن تۇجى بۇ ئىشنى توستى ھەمدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەرەققىيپەرۋەر پائالىيەتلىرىنى ئاستىرىتتىن قوللاپ، كەڭ تەرەققىيپەرۋەر ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنى قوغدىدى.

ئەينى ۋاقىتتا، پانتۇركىزمچىلارنىڭ كاتتىبىشى مەسئۇد، مۇھەممەد ئىمىن، ئەيسا قاتارلىقلارنىڭ پائالىيەتلىرىمۇ ئىنتايىن ئەۋج ئالغان بولۇپ، ياش ئوقۇغۇچىلارنى ھەدەپ ئۆزلىرىگە تارتاتتى. مۇھەممەد ئىمىن شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا ئۇيغۇر تارىخىدىن لېكسىيە سۆزلىگەندە ئاشكارا ھالدا تارىخنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش، مىللىي ئۆچمەنلىكنى قوزغاش غەرىزىدە، شىنجاڭدا «ئۇيغۇرلارلا خوجايىن بولۇش ھوقۇقىغا ئىگە، باشقا مىللەتلەر چەتتىن كېلىپ ماكانلىشىپ قالغان مىللەتلەر، ئۇلارنىڭ خوجايىن بولۇش ھوقۇقى يوق» دېدى، ھەمدە «پانتۇركىزم تەشكىلاتى قۇرۇش كېرەك» - دەپ سەپسەتە سالاتتى. مۇدىر بۇرھان شەھىدى پۇتۇن ئىنستىتۇتنىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار يىغىنى چاقىرىپ، پانتۇركىستلارنىڭ سەپسەتىلىرىگە رەددىيە بەردى. ئۇ مول بىلىمى ئارقىلىق مۇنداق ئىنىق شەرھىلىدى: شىنجاڭ ئىككى مىڭ يىلدىن ئارتۇق ۋاقىتتىن بۇيان جۇڭگونىڭ بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ كەلدى. خۇددى جۇڭگو بىرلا مىللەتنىڭ ئەمەس، ھەممە مىللەتنىڭ جۇڭگوسى بولغىنىدەك، شىنجاڭمۇ بىرلا مىللەتنىڭ ئەمەس، بەلكى ھەممە مىللەتنىڭ شىنجاڭى. ئەگەر شىنجاڭدا پەقەت بىرلا ئۇيغۇر مىللىتى بار دېيىلسە، شىنجاڭ دائىرىسىدە چوڭ مىللەتچىلىك خاتالىقى سادىر بولغان بولىدۇ» مۇدىر بۇرھان شەھىدى قەتئىي، ئىنىق ۋەتەنپەرۋەرلىك مەيدانىدا تۇرۇپ، دىئالېكتىك تارىخىي پاكىتلار بىلەن كۆز قارىشىنى دەللىلەپ، پانتۇركىزمنىڭ شىنجاڭنى ئىنستىتۇتنىڭ تارقىلىشىنى كۆچلۈك توسۇپ، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ مۇجمەل ئىدىيىۋى تونۇشلىرىنى تۈگەتتى. شۇ-

ئا، مەسئۇد گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىك تەختىگە ئولتۇرغۇزۇلغاندا، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار ۋە كەڭ ياشلار مەسئۇدنىڭ ئۆلكە رەئىسى بولۇشىغا قارشى تۇرۇپ ئىمزا قويۇش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىپ، كوچىلارنىڭ بۇ بېشىدىن ئۇ بېشىغىچە مەسئۇتقا قارشى ۋەرەقىلەرنى چاپلاشتى. بۇرھان شەھىدى يەنە مەسئۇد تەشكىللىگەن «دەرنەك» (پانتۇركىستلارنىڭ يىغىلىشى) گە كۆپ قېتىم بېرىپ شىنجاڭ تارىخىدىن لېكسىيە سۆزلەپ، ئۆزىنىڭ نۇقتىئىينەزەرىنى شەرھىلىدى.

بۇ بىر مەيدان ئىدىئولوگىيە سەھەسىدىكى كۈرەش يەنە سىياسىي ساھەدىكى كۈرەشكە ئۆزگەردى ھەمدە تەدرىجىي ئۆتكۈرلەشتى. مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسا قاتارلىق گېزىت چىقىرىش، نەشرىياتلارنى كىتاب نەشر قىلىشقا ئۇيۇشتۇرۇش، كۈتۈپخانا قۇرۇش قاتارلىق ھەرىكەتلەر ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ ئەكسىيەتچىل ئىدىيىسىنى تەشۋىق قىلدى. يەنە «ئىلمىي جەمئىيەت»، «شىنجاڭنى قۇرۇش ئۇيۇشمىسى»، «تىل يېزىق ئىسلاھاتى ئۇيۇشمىسى» قاتارلىق نامىلارنى كۆتۈرۈپ چىقىپ، خەلقنى قارشى تەشۋىقاتلارنى ئېلىپ بېرىپ، شىنجاڭدا «مۇستەقىل جۇمھۇرىيەت» قۇرماقچى بولۇشتى. ئۇلار يەنە پانتۇركىزم، پانئىسلامىزمنى نورمال ئەدەبىيات - سەنئەت پائالىيىتى ۋە دىنىي پائالىيەتلەرگە سىڭدۇرۇپ، دۆلەت ۋە مىللەتنىڭ مەنپەئىتىگە سانقىنلىق قىلىپ، خەلقئارادىكى جاھانگىرلار بىلەن تىل بېرىكتۇرۇپ، ئۇلار كونتروللۇقىدىكى گومىنداڭنىڭ ئۇچ ياشلار ئىتتىپاقى (سەنچىكتۇەن) تەشكىلاتىدىن پايدىلىنىپ، ھەر مىللەتتىن بولغان ئەكسىيەتچىل كۈچلەرنى توپلاپ، ئاستىرىتتىن ئەكسىيەتچى قوراللىق كۈچلەرنى تەشكىللەپ، ئىنقىلاب ئىشلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلدى. بۇرھان شەھىدى ھەر ۋاقىت ئۇلارنىڭ ئەكسىيەتچىل پائالىيەتلىرىگە دىققەت قىلىپ تۇردى، ھەمدە بۇنى ئاشكارە

لاپ تەنقىد قىلدى.

بۇرھان شەھىدى ئۆمۇر بويى تەرەققىيات ۋە يورۇقلۇققا ئىنتىلىپ، بارلىق ئىنقىلابىي پائالىيەتلەرنى قوللىغان. شۇ ۋا-قىتتا، بىر تۈركۈم تەرەققىيپەرۋەر ياشلار «شىنجاڭ كوممۇنىزم-چىلار ئىتتىپاقى» نى قۇردى، سابىق شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدىن جاڭ جىيۈەن، جاۋ پۇلىن، ۋاڭ دۇسۇڭ قاتار-لىقلار بۇ تەشكىلاتنىڭ قۇرغۇچىلىرى ئىدى. بۇ ئىنقىلابىي تەش-كىلاتقا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ سابىق شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىدىن يەنە چېن شىخۇا، ۋاڭ خۇەيپىڭ، دۇفاڭ، لىيۇ يىكۇاڭ، لۇ جى، يۇ جەنلىن، فېڭ داجېن قاتارلىق كىشىلەر قاتناشتى. پروفېسسور تۇجىمۇ بۇ تەشكىلاتقا قاتناشقۇچىلارنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ ئۆيىندىكى رادىئودىن پايدىلىنىپ، ئۇدا ئۇچ يىل شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ خەۋەرلىرىنى قوبۇل قىلىپ، بۇ تەشكە-لاتنىڭ «كۇرەش» يەر ئاستى ژۇرنىلىغا باستۇردى، شۇنىڭ بىلەن بۇ تەشكىلاتمۇ «كۇرەش» تەشكىلاتى دەپ ئاتالدى. بۇ خەۋەرلەرنى ۋاقتىدا بۇرھان شەھىدگە يەتكۈزۈپ تۇردى. بۇرھان شەھىدى تۇجى بىلەن بىۋاستە ئالاقىلىشىپ، «كۇرەش نەشرىيا-تى» نىڭ پائالىيەتلىرىنى يوشۇرۇن قوللىدى، بۇنىڭ بىلەن «كۇ-رەش نەشرىياتى» دىن ئىبارەت بۇ ئىنقىلابىي تەشكىلات تەرەققي قىلىپ زورايدى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدە-كى ئوقۇغۇچىلارمۇ مائارىپ مىنىستىرلىقى تارقىتىپ بەرگەن رادىئودىن پايدىلىنىپ، ھەر ۋاقىت ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبە-لىك ئىلگىرىلىگەنلىكىگە دائىر خەۋەرلەرنى قوبۇل قىلىپ خاتە-رىلەشتۈرۈپ، تام گېزىتلىرىدە ئاشكارىلىدى. بۇ ئىش گومىنداڭ ئىشپىيونلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى، ئۇلار ئوقۇغۇچىلار ئارە-سىدىكى «كوممۇنىستچىلار» نى تەكشۈرۈپ چىقىپ جازالايمىز. ئەگەر تىزىملاتمىسا «باندىت قوشۇنىنىڭ جاسوسلىرى قاتاردا بىر تەرەپ قىلىمىز» دەپ جار سېلىشتى. 1948 - يىلى 4 - ئايدا،

شىنجاڭ ئىنستىتوتىدىكى ئوقۇغۇچىلار گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى-
نىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاقلىرىنى ئاختۇرغانلىقىدەك زوراۋانلىق
قىلمىشلىرىغا قارىتا، ئىشپىيونلارنىڭ ئۇرۇمچى شەھىرىدىكى
ئۇۋىسى «ياشلار مۇلازىمەتچىلىك ئورنى»نى پاچاقلىۋەتتى. شۇ-
نىڭ بىلەن بىرگە، بۇرھان شەھىدى يەنە مىللىي ياشلاردىن نۇس-
رەت، ھوشۇر مۇسا، مەخسۇت تىيىپوۋلارنىڭ «شىنجاڭ دېموك-
راتىك ياشلار ئىتتىپاقى»نى قۇرۇپ، ئىنقىلابىي پائالىيەتلەرنى
ئېلىپ بېرىشىنى قوللىدى. بۇرھان شەھىدى ئۆزىنىڭ ئىجتىما-
ئىي ئورنى ۋە تەسىرىدىن پايدىلىنىپ، بەزى تەرەققىيپەرۋەر ئو-
قۇتقۇچى، ئوقۇغۇچىلارنى ھىمايە قىلىپ قوغداپ قالدى، بۇ ك-
ىشىلەر ئازادلىقتىن كېيىن يېتىشىپ چىقىپ شىنجاڭنىڭ ھەرقاي-
سى تارماقلىرىدىكى مۇھىم رەھبىرىي كادىرلاردىن بولۇپ قالدى.

1949 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى، رەئىس بۇرھان
شەھىدى قاتارلىقلار ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە پۈتۈن ئۆلكىدىكى
ھەرمىللەت خەلقىگە ۋەكالىتەن تېلېگرامما يوللاپ ھەقىقەتكە قاي-
تىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن مۇناسىۋەتنى ئۈزۈپ، ئۆلكە-
لىك ۋاقىتلىق خەلق ھۆكۈمىتىنى قۇرۇپ، پۈتۈن ئۆلكىنىڭ
ھۆكۈمەت ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمە-
تىنىڭ بۇيرۇقىنى كۈتتى. 12 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى، بۇرھان
شەھىدى شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسلىكىگە
رەسمىي تەيىنلەندى، ئۇ يەنىلا قوشۇمچە شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ
مۇدىرلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتىدى. شىنجاڭ ئىنستىتۇتىمۇ ئازادلىق
تېڭىنىڭ يېتىپ كېلىشىگە ئەگىشىپ يېڭى ھاياتقا ئېرىشتى.

1950 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، شىنجاڭ ئىنستىتۇتى
شىنجاڭ مىللەتلەر ئىنستىتۇتىغا ئۆزگەرتىلىپ، ئىلىدىكى ئەخ-
مەتجان مەخسۇس كۇرس مەكتىپىدىكى 179 ئوقۇغۇچى شىنجاڭ
مىللەتلەر ئىنستىتۇتىغا قوشۇۋېتىلدى. مەكتەپكە بولغان رەھبەر-
لىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، بۇرھان شەھىدى، سەيپىدىن ئەزى-

زى، ئەنۋەرخانبابا، دېڭ لىچۈن، ئەنۋەر جاكۇلىن، تۇجى قاتار-
لىق 15 كىشىدىن ئىنستىتۇت ئىشلىرى كومىتېتى تەشكىل قە-
لىندى. بۇرھان شەھىدى چېت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىدىن قېلىپقال-
غان مائارىپ زەھەرلىرىنى تۈپتىن تازىلاپ، شىنجاڭنىڭ تۇرلۇك
سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا كېرەكلىك ئىختىساس ئە-
گىلىرىنى تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈشنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ شىن-
جاڭ مائارىپىنىڭ ئارقىدا قېلىشىدىكى تارىخىنى ئەسلەپ، كونا
جەمئىيەتتىكى شىنجاڭنىڭ مائارىپ ئىدىيىسىدىكى قالايمىقانچە-
لىق ۋە مۇرەككەپ ھالەتكە قارىتا، جاھانگىرلىككە، فېئودالىزمغا
قارشى مائارىپ فاكۇلتېتىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، ئىزچىل
تۇرده ئەملگە ئاشمىدى. شېڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا يېقىن-
لىشىش سىياسىتىنى يولغا قويۇپ، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ
شىنجاڭلىق 300 ئوقۇغۇچىنى ئوچ تۇركۈمگە بۆلۈپ سوۋېت
ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا ئەۋەتتى. بۇرھان شەھىدى بارلىق ئىمتىھان
ئېلىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولدى. بۇ مەزگىلدە، ئۇنىڭ بىۋاس-
تە بېجىرىشى بىلەن چوڭ ئوغلى نۇسرەت شەھىدى ۋە ئەنۋەر-
خانبابا، ئۇيغۇر سايرانى، ئەسئەت، خەمىت قاتارلىق كىشىلەر
سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇنىشكە بېرىپ، زور ئوتۇقلارنى قازان-
دى. ئۇ مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش، شۇن-
داقلا ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرىلىتىشتە
مەكتەپ مائارىپى ستراتېگىيىلىك ئورۇننى تۇتىدۇ، دەپ قارايتى.
تى. مۇئاۋېن مۇدىر تۇجى دېھقانچىلىق، ئورمانچىلىق نازا-
رىتىگە ئالمىشىپ ۋەزىپىگە تەينىلەنگەندىن كېيىن، 1951 -
يىلى 10 - ئايدا جاڭ دوكېيو مۇئاۋېن مۇدىرلىققا تەينىلىنىپ،
مۇدىر بۇرھان شەھىدىنىڭ ئىنستىتۇتنىڭ كۈندىلىك خىزمىتىنى
بىر تەرەپ قىلىشىغا ھەمكارلاشتى. 1954 - يىلى مەكتەپنىڭ
نامى يەنە شىنجاڭ ئىنستىتۇتىغا ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، پارتىيە
تەشكىلاتى ۋە مەمۇرىي رەھبەرلەر تەدرىجىي تولۇقلاپ سەپلىنىپ،

ئىنستىتۇتىنىڭ خىزمەتلىرى مۇنتىزم تەرەققىيات يولىغا قەدەم قويدى. 1956 ـ يىلى شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ شىنجاڭ ئۇنـ ۋېرسىتېتىغا ئۆزگەرتىلىشىنى قارار قىلىشقا شارائىت هازىرلاپ بېرىلدى.

ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، ئۆلكىلىك هۆكۈمەت شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ فاكۇلتېت، بۆلۈم ۋە كەسپلىرىنىڭ تەسىس قىلىنىشىنى چوڭ تەڭشەشنى قارار قىلىپ، بەزى فاكۇلـ تېت ۋە كەسپلەر ئايرىپ چىقىلىپ يېڭى مەكتەپلەر تەسىس قىلىندى. تەڭشەلگەندىن كېيىنكى شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا كەسـ پىي ئوقۇتقۇچىدىن ئاران يەتتە كىشى بولۇپ، كۆپ قىسىم دەرسـ لەرنى ئىنستىتۇتتىكى مەمۇرىي خادىملار ۋە مەكتەپ سىرتىدىن تەكلىپ قىلىنغان خادىملار ئۈستىگە ئالدى. بۇنداق ئوقۇتۇش سۇپىتىگە كاپالەتلىك قىلغىلى بولمايتتى. ئوقۇتقۇچى جىددىي كەمچىل بولۇش ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن، بۇرهان شەهـ دى ئىچكى جايلاردىكى قېرىنداش ئالىي مەكتەپلەرنىڭ يارىدەم بېرىشىنى سورىدى. 1950 ـ يىلىدىن باشلاپ دۆلەت ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئىچكى جايلاردىكى ئالىي مەكتەپلەردىن تۇرکۈم ـ تۇرکۈملەپ ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇش پۈتتۈرگەن ئوقۇغۇـ چىلارنى مەكتەپكە خىزمەتكە ئەۋەتتى. بۇ ئوقۇتقۇچىلار هەم دەرس ئۆتۈش، هەم ياش مىللىي ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەشتىن ئىبا ـ رەت قوش ۋەزىپىنى زىممىسىگە ئالدى. شۇ چاغلاردا شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە، رۇسچە، شىبەچە بولۇپ تۆت خىل تىلدا دەر ئۆتۈلگەچكە، ئوقۇتۇش چوقۇم تەرجىمىغان ئارقـ لىق ئېلىپ بېرىلاتتى. مۇدىر بۇرهان شەهىدى مىللىي، خەنزۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆزئارا تىل ئۆگىنىشىنى تەلەپ قىلدى هەمدە هەر كۇنى ئەتىگەندە بىر سائەتلىك تىل ئۆگىنىش دەرسىنى ئو ـ رۇنلاشتۇردى، بولۇپمۇ مىللىي ئوقۇتقۇچىلارنىڭ خەنزۇ تىلى ئۆتكىلىدىن ئۆتۈشى كېرەكلىكىنى تەلەپ قىلدى. مىللىي ئوقۇتـ

قۇچىلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش يولىدا مۇدىر بۇرھان شەھـ
دى ئىنتايىن كۆپ ئەجىر سىڭدۈردى. 1952 ـ يىلىدىن باشلاپ
مەكتەپ ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈشنى ئاساس قىلىپ،
مىللىي ياش ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇش پىلانىنى
تۈزۈپ چىقتى. مىللىي ئوقۇغۇچىلارنىڭ كەسپىي سەۋىيىسىگە
ئاساسەن، يۇقىرى يىللىق سىنىپ ئوقۇغۇچىلىرى ئىچىدىن پراك
تىكانت ئوقۇغۇچىلار تاللىنىپ، بىر تەرەپتىن ئۆگىنىپ، بىر
تەرەپتىن ئوقۇتۇش پائالىيىتىگە قاتنىشىشقا ئورۇنلاشتۇرۇلدى،
ئوقۇش پۈتتۈرۈپ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنغانلار
پراكتىكانت يارەمچى ئوقۇتقۇچى قىلىنىپ، ئۇلارنى خەنزۇ ئو
قۇتقۇچىلار تەربىيىلەشكە مەسئۇل قىلىندى، ئۇلارنىڭ ئالدى
بىلەن بىر دەرسنىڭ ئوقۇتۇش ۋەزىپىسىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقە
شى، ئۇچ يىل ئىچىدە خەنزۇ تىلى ئۆتكىلىدىن ئۆتۈشى تەلەپ
قىلىندى. مىللىي ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلەپ يېتىشتۇرۇشتىن
ئىبارەت بۇ ئىجابىي ئۇسۇل ئارقىلىق مىللىي ئوقۇتقۇچىلارنى
يېتىشىپ چىقتى. مۇدىر بۇرھان شەھىدى يەنە ئالى مائارىپ
مىنىستىرلىكى ئارقىلىق، ئوقۇش پۈتتۈرگەن مۇنەۋۋەر مىللىي
ئوقۇغۇچىلارنى تۈركىيە ـ تۈركىيىلەپ ئىچكى جايلاردىن قېبرنە
داش ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ۋەكالىتەن تەربىيىلەپ بېرىشىگە ياكى
سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا بىلىم ئاشۇرۇشقا ئەۋەتتى. شۇنىڭ
بىلەن بىرگە يەنە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇتەخەسسىسى
ئورلوۋمى. ستولىنكوۋ قاتارلىق كىشىلەرنى مەكتەپكە تەكلىپ
قىلىپ پراكتىكانت يارەمچى ئوقۇتقۇچىلارغا دەرس ئۆتكۈزدى
ھەمدە تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن ئارقىلىق مەكتەپ سىرتىدىكى
سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسىسلىرىدىن تىتوف خېيۇلان، ۋۇ
دىي، گورىلوۋ قاتارلىقلار مەكتەپكە كېلىپ قوشۇمچە ئوقۇتقۇچى
بولۇپ، ئوقۇتقۇچىلارنى تەربىيىلىشىنى قولغا كەلتۈردى. كۆپ
خىل يوللار ئارقىلىق تەربىيىلەش ئارقىلىق، كۆپ مىللەتتىن

بولغان، كۆپ خىل پەنلەردىن خەۋىرى بار بىر مىللىي ئوقۇتقۇ-چىلار قوشۇنى تەدرىجىي ئۆسۈپ يېتىلدى. 1955 - يىلىغا قەدەر مىللىي ياش ئوقۇتقۇچىلاردىن 113 نەپەر تەربىيىلەپ يېتىشتۈرۈ-لۈپ، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ياخشى ئاساس سېلىندى.

شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئەسلىدىكى بىنالىرى قىستا - قىستاڭچىلىق بولۇپ قىزىل بىناموۋ ئۇزۇن يىل رېمونتسىز قالغا-نىدى. يەنە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بىنانىڭ ئىچىدىكى ئۇسكۇنە-لەرنى ئوغرىلاپ سېتىۋەتكەن، ھەتتا ئىشىك، دېرىزىلەرنىمۇ بۇ-زۇۋەتكەنىدى. مەملىكىتىمىز ئازاد بولغان دەسلەپكى مەزگىلدە، خەلق ئىگىلىكى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈش باسقۇچىدا تۇرغاچقا، يەنە ئامېرىكىغا قارشى تۇرۇپ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىلىۋاتقانلىقتىن، مالىيە ئەھۋالى قىيىن ئىدى. لېكىن شىنجاڭنىڭ مىللىي مائارى-پىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن، خىراجەت يەنىلا كاپالەتلىك قىلىندى. مۇدىر بۇرھان شەھىدى مەكتەپكە «خىراجەتنى ئىستە-مالغا ئاز، قۇرۇلۇشقا كۆپرەك ئىشلىتىش» پرىنسىپى بويىچە، ئالدى بىلەن مەكتەپ بىنالىرىنى رېمونت قىلىپ، زۆرۈر ئۇسكۇ-نىلەرنى سېتىۋېلىپ، تولۇقلاپ دەرھال ئوقۇغۇچى قوبۇل قە-لىش، دەرس باشلاش ھەققىدە يوليورۇق بەردى. 1952 - يىلى مۇدىر بۇرھان شەھىدى يەنە گېنېرال ۋاڭ جېننىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈردى، شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئازادلىق ئارمىيە قىسمىتى 590 نەچچە مىڭ يۈەن كېلىدىغان كۆلىمى 5344 كۋادرات مېتىرلىق «ئازاد» ئوقۇتۇش بىناسى ۋە مىڭ كىشىلىك زالنى ھەقسىز سېلىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە، ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلار سەپەرۋەر قىلىنىپ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ھاجەتخانا ۋە مۇنچا سېلىپ، يول ياساپ، ئېرىق قېزىپ، دەل - دەرەخ، گۈل - گىياھلارنى تىكىپ، پەرۋىش قىلىپ، مەكتەپ قورۇسىنى گۈزەللەشتۈردى. بۇرھان شەھىدى قاتارلىق

رەھبەرلەر يەنە مەركىزىي مەدەنىيەت، مائارىپ كومىتېتى ۋە مەركىزىي مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتىنىڭ ئىككى تۇر بويىچە ئايرىپ بەرگەن جەمئىي 2 مىليون 500 مىڭ يۈەن پۇلنى قولغا كەلتۈردى. 1953 - يىلى جەمئىي كۆلىمى 9574 كۆادرات مېتىر كېلىدىغان بەش كورپۇس بىنا ۋە ئىككى كورپۇس بىر قەۋەتلىك ئۆي سېلىندى. 1954 - يىلى قۇرۇلۇش كۆلىمى 12399.70 كۆادرات مېتىر كېلىدىغان تۆت بىنا، ئىككى ئاشخانا، ئىككى مۇنچا، ئىككى كورپۇس بىر قەۋەتلىك ئۆي سېلىندى. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە هويلىلىق بىر قەۋەتلىك تۆت ئېغىز ئۆي سېتىۋېلىنىپ يەسلى قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ئوقۇتۇش رايونى دەسلەپكى قەدەمدە شەكىللىنىپ، ئوقۇتۇش پائالىيىتىگە ياخشى مۇھىت يارىتىپ بېرىلدى. 1955 - يىلى، ئالىي مائارىپ مىنىستىرلىكى يەنە سۇ، ئىسسىقلىق يەتكۈزۈش، تازىلىق ئۇسكۇنىلىرىنى قوراشتۇرۇش خىراجىتى سۇپىتىدە 1 مىليون يۈەن ئاجرىتىپ بەردى.

شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدىكى ساقلانغان كىتابلار ئۆتكۈزۈلگەندە ئاران 13 مىڭ پارچىدىن كۆپرەك بولۇپ، ئوقۇتۇش، پەن - تەتقىقات ئىشلىرىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش خېلىلا تەس ئىدى. مۇدىر بۇرھان شەھىدى ئالىي مائارىپ مىنىستىرلىقى، مەركىزىي مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى، غەربىي شىمال ھەربىي مەمۇرىي ئىشلار كومىتېتى مائارىپ ئىدارىسى قاتارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبىرىي ئورگانلارنىڭ پۇل ئاجرىتىشى، ئىچكى ئۆلكىلەرگە ۋە جەنۇبىي، شىمالىي شىنجاڭلارغا ئادەم ئەۋەتىپ سېتىۋېلىش، مەركىزىي مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى ۋە قېرىنداش ئالىي مەكتەپلەرنىڭ ھەدىيە قىلىشى، سوۋېت ئىتتىپاقىدا زاكاس قىلىش قاتارلىق كۆپ خىل يوللار ئارقىلىق كۆتۈپخانىنىڭ كىتابلىرىنى تولۇقلىدى، 1955 - يىلىغا كەلگەندە كۇتۇپخانىدىكى كىتاب سانى 130 نەچچە مىڭ پارچىغا يەتتى. مۇدىر

بۇرھان شەھىدى مەكتەپنىڭ كىتاب قىيىنچىلىقىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، يەنە ئۆزى كۆپ يىللاردىن بۇيان ئەتىۋارلاپ ساقلاپ كەلگەن كىتابلىرىنى مەكتەپ كۈتۈپخانىسىغا ھەدىيە قىلدى. بۇ كىتابلار بۇگۈنگىچە ئەتىۋارلىنىپ ساقلانماقتا. يەنە مەخسۇس پۇلغا تەجرىبە ئۇسكۇنىلىرى، دېھقانچىلىق مەيدانى، چارۋىچىلىق فېرمىسى، مەكتەپ سايمانلىرى قاتارلىقلار سېتىۋېلىنىپ، شۇنىڭ جاڭ ئىنىستىتۇتىدا يېڭى مەنزىرە بارلىققا كەلدى. بۇ مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇش تارىخىدىكى تۇنجى «ئالتۇن دەۋر» بولۇپ قالدى.

ئوقۇتۇش سۇپىتىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، مائارىپ مەمۇرىي باشقۇرۇشىنى ياخشىلاش، پارتىيىنىڭ مائارىپ فاكۇلتېتىنى توغرا ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن، بۇرھان شەھىدى قاتارلىق رەھبەرلەر ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، كونا ئازاد رايونلار ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ئالىي مەكتەپلەرنىڭ مەكتەپ باشقۇرۇش تەجرىبە-لىرىنى ئۆگىنىشكە چاقىرىق قىلىپ، شۇنداقلا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باشقۇرۇش تەجرىبىلىرىنى ئۆرنەك قىلىپ، كۆپ مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايوندا مەكتەپ باشقۇرۇشنىڭ توغرا يولى ئۈستىدە ئۈزلۈكسىز ئىزدەندى. ئۇ بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ئىنستىتۇتتىكى مەمۇرىي ئاپپاراتلەن بىلەن ئىككى بەنزىنى بىرگە ئىخچاملاپ ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلدى، ئىككى ئوقۇغۇچىلار ئۇيۇشمىسىنىمۇ قوشۇۋەتتى. بۇ ئۇسۇلنىڭ نەتىجىسى شۇكى، شەكىلدىن مەزمۇنغىچە ھەممىسى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشكە پايدىلىق بولدى. بۇرھان شەھىدى ئىلگىرى شىنجاڭنىڭ مىللىي مائارىپىدا چەت ئەلنىڭ ئوقۇتۇش ماتېرىياللىرى قوللىنىلغانلىقتىن، ئېغىر ئىدىيىۋى قالايمىقانچىلىق ۋە زىيان كېلىپ چىققانلىقىغا قايغۇرغاچقا، خەنزۇچە ئوقۇتۇش، تەتقىقات كىتابلىرىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، مىللىي يېزىقتىكى ئوقۇتۇش كىتابلىرىنى تەرجىمە قىلىپ تۇزۇپ چىقىشنى تەشەببۇس قىلدى. شۇ چاغلاردا مۇدىر بۇرھان شەھىدى ئۆزى بىۋاستە تەرجىمە ـ تۇ-

زۇشكه تاللانغان ئوقۇتۇش ماتېرىيالى ۋە ئوقۇتۇشتا پايدىلىنىش ماتېرىياللىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ، قىسمەن تەرجىمە ئورنىغاللىرى- نى ئوقۇپ، دەرس ئۆتۈشتىن ئىلگىرى لېكسىيىنى ئوقۇغۇچىلار- غا تارقىتىپ بېرىش ھەمدە باسما سۈپىتىنى داۋاملىق يۇقىرى كۆتۈرۈشنى تەلەپ قىلدى.

مەكتەپنىڭ ھەر جەھەتتىكى خىزمەتلىرىگە يېتەكچىلىك قى- لىش ئۈچۈن، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىدا ئازادلىقتىن كېيىن ئىلگە- رى - كېيىن بولۇپ «ئۆگىنىش باغچىسى»، «ئۆگىنىش ۋە تۈرمۇش» تىن ئىبارەت ئىككى خىل قەرەلسىز ماي باسما ژۇرنال نەشر قىلىندى. 1956 - يىلى، ئىلىم - پەنگە يۈرۈش قىلىش ۋەزىيىتىنىڭ ئىلھامى ئاستىدا، ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە ئىككى خىل يېزىقتا مىق مەتبەئە بىلەن «شىنجاڭ ئىنستىتۇتى» ئىلمىي ژۇر- نىلى نەشر قىلىندى. بۇرھان شەھىدى بىلەن جاڭ دۇڭيۇ ئىك- كىيلەن بىرلىشىپ ژۇرنالنىڭ «تۇنجى نەشرىگە كىرىش سۆز» يازدى، ئۇلار كىرىش سۆزىدە ئىنستىتۇت ژۇرنىلىنىڭ ۋەزىپىسى ۋە تەھرىرلەر ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك قائىدىلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش بىلەن بىرگە، يەنە ماركسىزمنىڭ مائارىپ ئىدىيىسى بويىچە ھەم ئەخلاقلىق، ھەم قابىلىيەتلىك ئوقۇغۇچىلارنى تەربى- يىلەپ يېتىشتۈرۈشنى ئوتتۇرىغا قويدى. كېيىن ئىنستىتۇت ژۇرنىلى توختىتىلىپ، ماي باسمىدا «خىزمەت ۋە ئۆگىنىش» ژۇرنىلى داۋاملىق نەشر قىلىندى. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ژۇرناللاردا، بۇرھان شەھىدىنىڭ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ خىزمەتلىرىگە قارىتا ئوتتۇرىغا قويغان يېتەكچى خاراكتېرلىك بايانلىرى بار.

1960 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسى- تېتى شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ ئاساسىدا قۇرۇلغانلىقى جاكارلا- دى. يېشى 60 لاردىن ئاشقان بۇرھان شەھىدى داۋاملىق مەكتەپ مۇدىرلىقىغا تەيىنلەندى، ئۇ بېيجىڭدىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كە-

لىپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قۇرۇلۇش مۇراسىمىغا قاتـ
ناشتى. ئۇ مەكتەپنىڭ قۇرۇلۇش مۇراسىمىدا تولۇپ ـ تاشقان
قىزغىنلىق ھېسسىياتى بىلەن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى بېسىپ
ئۆتكەن ئەگرى ـ توقاي تارىخنى ئەسلەپ ئۆتۈپ، شىنجاڭ ئۇنـ
ۋېرسىتېتىنىڭ گۈزەل كېلەچىكىنى سۈرەتلەپ بەردى. پۈتۈن
مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار مەكتەپ مۇدىرى بۇرھان
شەھىدىنىڭ سۆزىدىن روھلاندى، شۇنداقلا مۇشۇنداق يۇقىرى
ئابرويلۇق، بىلىمى مول، شۆھرىتى مەملىكەت ئىچى، سىرتىغا
تارقالغان ئالىمنىڭ مەكتەپ مۇدىرى بولغانلىقىدىن شەرەپ ۋە
بەخت ھېس قىلىشتى.

بىز مەكتەپ مۇدىرىمىز بۇرھان شەھىدىنى ياد ئەتكىنىمىزـ
دە، ئۇنىڭ يۈكسەك ئەخلاق ـ پەزىلىتىگە ۋارىسلىق قىلىپ ۋە
ئۇنى جارى قىلدۇرۇپ، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۇچقانىدەك،
يۈكسىلىۋاتقان دەۋر قەدىمىگە يېقىندىن ئەگىشىپ، ۋەتىنىمىزـ
نىڭ تۆتىنى زامانىۋىلاشتۇرۇش ئۇلۇغ ئىشىدا تېگىشلىك تۆھپە
قوشۇشىغا تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىمىز لازىم.

1994 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى

تەرجىمە قىلغۇچى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

جاۋابكار مۇھەررىر: تۇرغۇن ئۆمەر

بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئالىيجانابى ۋەتەنپەرۋەر پەزىلىتىنى ئەسلەپ، شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي پەن ئىشلىرىنى ئۆزلۈكسىز ئىلگىرى سۈرەيلى

شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىسى

بۇرھان ئەپەندى — روشەن ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىغا ئىگە، ئۇزۇل - كېسىل ۋەتەنپەرۋەر

بۇرھان ئەپەندىنىڭ يۇرتى ئاقسۇ. ئۇنىڭ ئۆسمۈرلۈك چاغ-لىرى روسىيىدە ئۆتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۆز يۇرتى ۋە ۋەتىنىگە تەلپۈنەتتى. 1912 - يىلى 18 ياشلىق بۇرھان ئەپەندى روسىيە-دىن ئۆزىنىڭ كېچە - كۈندۈز ئەستىن چىقارمايدىغان ۋەتىنىگە، ۋەتىنىمىزنىڭ شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەن ھەمدە يەنە نۇرغۇن ئالا-ھىدە ئىمتىيازدىن بەھرىمان بولالايدىغان روسىيە دۆلەت تەۋەلە-كىنى تاشلاپ جۇڭگو دۆلەت تەۋەلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن. بۇرھان شەھىدى 1922 - يىلى يەنە ئاتا - ئانىسى، سىڭىللىرىنى شىنجاڭغا ئېلىپ كېلىپ شىنجاڭدا ئولتۇراقلاشقان.

بۇرھان ئەپەندى كېيىنكى ئۇزاق يىللاردا يوللار ئەگرى توقاي بولسىمۇ ۋەتەنگە جاۋاب قايتۇرۇشتىن ئىبارەت ئەسلى نىيە-تىدىن تەۋرىنمەي باقمىدى. مەيلى كونا جەمئىيەتتە ياكى يېڭى جۇڭگودا بولسۇن ۋەتەننىڭ بىرلىكى، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلى-

قى، ۋەتەننىڭ گۈللەپ قۇدرەت تېپىشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئەڭ زور تۆھپىسىنى قوشتى. 30 ـ يىللاردىن باشلاپ بۇرھان ئەپەندى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى شىنجاڭنى مۇستەقىل قىلىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىگە بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ سۇيىقەستى بىلەن بوشاشماي كۈرەش قىلدى. ئۇ شىنجاڭ جۇڭگونىڭ بىر قىسمى دەيدىغان ئىلمىي ھۆكۈمدە ئىزچىل چىڭ تۇرۇپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويدى. 1948 ـ يىلى، ئۇ شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ پۈتكۈل ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلار يىغىنىدا سۆز قىلىپ مۇنداق دېگەنىدى: شىنجاڭ 2 مىڭ يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان جۇڭگونىڭ بىر قىسمى بولۇپ كەلگەن، شىنجاڭ بىر مىللەتنىڭ شىنجاڭى ئەمەس بەلكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ شىنجاڭى، خۇدى جۇڭگومۇ بىرلا مىللەتنىڭ جۇڭگوسى بولماستىن بەلكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ جۇڭگوسى بولغىنىغا ئوخشاش. ئەگەر شىنجاڭدا بىرلا ئۇيغۇر مىللىتى بار دېيىلسە، ئۇ ھالدا شىنجاڭ مىقياسىدا چوڭ مىللەتچىلىك خاتالىقى، مەملىكەت مىقياسىدا يەرلىك مىللەتچىلىك، يەنى تار مىللەتچىلىك خاتالىقى ئۆتكۈزگەن بولىدۇ. ئۇ يەنە «شىنجاڭنىڭ تەقدىرى ئۇلۇغ ۋەتىنىمىزنىڭ تەقدىرى بىلەن زىچ باغلانغان»، «خەنزۇلارنى ئاساس قىلغان جۇڭگودىكى بارلىق خەلق ئاممىسى بىلەن زىچ باغلانغان»، دەپ قايتا ـ قايتا تەكىتلىگەنىدى.

بۇ خىل كۈچلۈك جۇڭخۇا مىللەت ئېڭى بۇرھان ئەپەندىنىڭ ۋەتەننى سۆيۈشتىكى بىر روشەن ئالاھىدىلىكى بولۇپ، ئۇ ھازىرمۇ بىزگە زور تەربىيە ۋە ئىلھام بېرىش ئەھمىيىتىگە ئىگە.

بۇرھان ئەپەندى ئازادلىق ھارپىسىدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئاخىرقى نۆۋەتلىك رەئىسى بولغان. ئۇ جۇڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى جۇڭگو ئىنقىلابى ئۇزلۇكسىز غەلىبىگە ئېرىشىۋاتقان ۋەزىيەتنىڭ ئىلھامى، رەئىس ماۋ زېدۇڭ

ىنىڭ سەممىي غەمخورلۇقى ۋە «ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى» ھۆكۈ-
مىتىنىڭ تۈرتكىسى ئاستىدا گېنېرال تاۋ سىيۈ بىلەن بىرلىكتە
ئىچكى ـ تاشقى ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ شىنجاڭنىڭ تېنىچ يول
بىلەن ئازاد قىلىنىشىغا توسقۇنلۇق قىلىشقا ئۇرۇنغان سۈيىقەس-
تىگە مەيدانى روشەن ھالدا قارشى تۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ يول
بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشىنى تەشكىللەپ ۋە ئۇنىڭغا رەھبەرلىك
قىلىپ، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن
ئۆچمەس تۆھپىلەرنى قوشتى. بۇرھان ئەپەندى «ھەقىقەتكە قاي-
تىش تېلېگراممىسى» دا: «شىنجاڭ جۇڭگو كومپارتىيىسى ۋە
ئۇلۇغ داھى ماۋ زېدۇڭنىڭ دانا رەھبەرلىكىدە تېزدىن پارلاق،
تىنچ قۇرۇلۇش يولىغا ماڭدىغانلىقىغا چوڭقۇر ئىشىنىمەن» دەپ
كۆرسەتكەن. بۇ بۇرھان ئەپەندىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ
يېڭى تارىخىي يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈلۈپ، ۋەتەننى سۆيۈشنى
جۇڭگو كومپارتىيىسىنى قىزغىن سۆيۈش بىلەن زىچ بىرلەشتۈر-
گەنلىكىنىڭ بەلگىسى ئىدى. ئۇ شىنجاڭ ئازاد بولۇپ ئۇزاق
ئۆتمەي يولداش ۋاڭ جىن، شۆ لىچۈلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى ۋە
جۇڭگو كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ تەستىقلىشى بە-
لەن جۇڭگو كومپارتىيىسى قوشۇنىغا كىرىپ بىر ئۇزۇل ـ كە-
سىل ۋەتەنپەرۋەر بولۇپ قالدى. شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كې-
يىن، بۇرھان ئەپەندى يېڭى جۇڭگو دەۋرىدىكى شىنجاڭ ئۆلكە-
لىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تۈنجى رەئىسى بولدى. شۇنىڭدىن
ئېتىبارەن، ئۇ جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە مارك-
سىزم ـ لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسى ۋە پارتىيىنىڭ فاڭ-
جېن، سىياسەتلىرىنى تىرىشىپ ئۆگىنىپ ۋە ئىگىلەپ پرولېتا-
رىياتلىق مىللەت قارىشى ۋە دۆلەت قارىشىدا چىڭ تۇردى. ھۆكۈ-
مەت ۋە خەلق ئۈچۈن ببرىلىپ، تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلىدى.
پارتىيىنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى، دىنىي سىياسىتىنى تىرىشىپ
ئىزچىللاشتۇرۇپ ۋە ئەمەلىيلەشتۈرۈپ، ھەرمىللەت خەلق ئا-

مىسىنىڭ بۇيۇك ئىتتىپاقلىقىنى ئۇزلۇكسىز ئىلگىرى سۈرۈپ، شىنجاڭنىڭ سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇشى ئۈچۈن مۇھىم تۆھپە قوشتى. خۇددى ئۆزى ئېيتقاندەك: «ئۆمۈرلۈك زېھنىي كۈچۈم بىلەن پارتىيە ۋە خەلق ماڭا تاپشۇرغان خىزمەتنى ياخشى ئىشلەپ. . . ئۇلۇغ ۋەتىنىمنى، ئۇلۇغ پارتىيەمنى ئۆزۈمنىڭ سەۋەنلىكى تۈپەيلىدىن ھەرگىز زىيانغا ئۇچراتمايمەن». بۇرھان ئەپەندى مۇشۇنداق دېگەن ھەم شۇنداق قىلغانىدى. ئۇ تۈرمۈشتا ئاددىي ساددا، كەمتەر، چىقىشقاق ئىدى. ئالاھىدە بولۇۋالمىغانىدى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ھەرمىللەت خەلق ئاممىسىنىڭ مۇنەۋۋەر چاكىرى ئىدى.

مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇپ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى بوشاشماي قوغداشتا چىڭ تۇرۇش — بۇرھان ئەپەندىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ يەنە بىر روشەن ئالاھىدىلىكى

يېقىنقى زامانىدىن بۇيان، كۈچلۈك جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى ۋە خەلقئارادا پەيدا بولغان «پان-ئىسلامىزم»، «پانتۈركىزم» ئىدىيىۋى ئېقىمىنىڭ تارقىلىشىغا ئەگىشىپ، شىنجاڭدىكى بەزى بۆلگۈنچى كۈچلەرمۇ چەت ئەل جاھانگىرلىكى ۋە «پانئىسلامىزم»، «پانتۈركىزم» ئىدىيىۋى ئېقىمى بىلەن يىراقتا تۇرۇپ ماسلىشىپ، كۆپ قېتىم مالىمانچىلىق پەيدا قىلدى. شىنجاڭدا قانداقتۇر «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام دۆلىتى» قۇرۇشنى تەرغىپ قىلىپ، ۋەتەنىڭ بىرلىكىگە بۇزغۇنچىلىق قىلدى. شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىياتى ۋە ئالغا بېسىشىغا كاشىلا قىلدى.

«پانئىسلامىزم»، «پانتۈركىزم» چىلار بارلىق ئىسلام دىنى مۇخلىسلىرى ياكى تۈركىي تىللاردا سۆزلىشىدىغان مىللەتلەر

بىرلىشىپ بىرلىككە كەلگەن ئىسلام دۆلىتى ياكى تۈرك ئىمپېرىيىسى قۇرۇشنى تەشەببۇس قىلىشتى. ناھايىتى روشەنكى، «پان-ئىسلامىزم»، «پانتۈركىزم» نەزەريىيە جەھەتتە بىمەنىلىك، ئەمەلىيەتتىمۇ ئاقمايدۇ. شۇڭا دەسلەپتە نۇرغۇن دۆلەت ۋە خەلقنىڭ قارشى تۇرۇشىغا ئۇچراپ قايتا ـ قايتا مەغلۇپ بولغانىدى. شىنجاڭدىكى بۆلگۈنچى كۈچلەرنىڭ «پانئىسلامىزم» ۋە «پانتۈركىزم» دىن پايدىلىنىپ ئېلىپ بارغان ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلايدىغان جىنايى ھەرىكەتلىرى كىشىلەر قەلبىگە ياقمىدى، شۇڭا باشتىلا بۇرھان ئەپەندى قاتارلىق ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنىڭ قەتئىي قارشى تۇرۇشىغا ئۇچرىدى.

بۇرھان ئەپەندى 1933 ـ يىلى شىنجاڭدىكى «پانئىسلامىزم»، «پانتۈركىزم» چى مۇھەممەت ئىمىن، سابىت داموللا بىلەن كۆرەش قىلىپ، بۇ بىر ئوچۇم كىشىلەرنىڭ ئەكسىيەتچىل سۆز ـ ھەرىكەتلىرىنى پاش قىلىپ: «ئۇلار ئىسلام دىنى مۇخلىسلىرىنىڭ مەنپەئىتىنى قوغدايدىغانلىقىنى پەش قىلسىمۇ لېكىن ماھىيەتتە پومېشچىكلار سىنىپى ۋە دىنىي ئۆلىمالارنىڭ مەنپەئىتىنى قوغدايدۇ»، («شىنجاڭدىكى 50 يىل») دەيدۇ. ئۇ دوستىغا خەت يېزىپ، سابىت داموللا جەنۇبىي شىنجاڭدا قۇرغان ئاتالمىش «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نىڭ پائالىيەتلىرىگە قاتناشماسلىققا نەسىھەت قىلىپ: «شىنجاڭ، مۇستەقىل، لىق خاتا يولىدا ماڭسا بولمايدۇ، ئاتالمىش «مۇستەقىل» لىق ئەمەلىيەتتە جاھانگىرلارنىڭ ھىيلە ـ نەيرىڭى» دەپ كۆرسەتكەن. («شىنجاڭدىكى 50 يىل»). ئازادلىق ھارپىسىدا ئۇ ئەنگلىيىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسولىغا: «ئۆلكىمىزنىڭ تارىخى، سىياسىي ئالاھىدىلىكى ۋە جۇغراپىيىلىك شارائىتىغا ئاساسەن مەن شىنجاڭ مۇستەقىل بولۇشى كېرەك، دەپ قارىمايمەن. بىز جۇڭگودىن ئايرىلساق بولمايدۇ»، دەپ جىددىي ئۇقتۇرغانىدى. («شىنجاڭدىكى 50 يىل»).

ئازادلىقتىن كېيىن، بۇرھان ئەپەندى سىياسىي خىزمەتلەر-
نى ئىشلەش بىلەن بىرگە يەنە نۇرغۇن ماتېرىياللارنى توپلاپ
«پانئىسلامىزم» ۋە «پانتۈركىزم» نىڭ شىنجاڭدا تارقىلىشى ۋە
ئۇلارنىڭ تەسىرىنى سىستېمىلىق ۋە چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ نۇر-
غۇن مېغىزلىق چۈشەنچىلەرنى بەردى. ئۇ بىزنىڭ بۆلگۈنچىلىككە
قارشى كۈرەشنىڭ ماھىيىتى ۋە ئوبيېكتىپ قانۇنىيىتىنى تونۇ-
شىمىزغا ئىنتايىن مۇھىم ئىلھام بولدى.

1979 ـ يىلى ئۇ «شىنجاڭ تارىخىغا ئائىت بىرقانچە مەسە-
لە» دېگەن ماۋزۇدا ماقالە ئېلان قىلىپ ئاتالمىش «شەرقىي
تۈركىستان» ئاتالغۇسىنىڭ ماھىيىتىنى پاش قىلىپ مۇنداق دې-
گەنىدى: «ئاتالمىش ‹شەرقىي تۈركىستان› XIX ئەسىردە دۇنيا-
دىكى كۈچلۈك دۆلەتلەرنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا مۇستەملىكە-
چىلىك، تاجاۋۇزچىلىق ھەرىكىتىنى يۈرگۈزۈشىگە ئەگىشىپ
پەيدا بولغان ئىسىم. ئىسمىغا روشەن تاجاۋۇزچىلىق سۈيىقەستى
يوشۇرۇنغان. شىنجاڭدا بەزىلەر ئەينى يىللىرى غەرب مۇستەمىلە-
كىچىلىرىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق مەقسىتى ئۈچۈن قوللانغان جۈغرا-
پىيىلىك ئىسمىنى ‹ئۇيغۇرلار ۋەتىنىنىڭ ئىسمى› دەۋالغان. بۇ
روشەنكى، ئۇيغۇر خەلقى ئۈچۈن ھاقارەت» (« بۇرھان شەھىدى
تاللانما ئەسەرلىرى»). 1982 ـ يىلى بۇرھان ئەپەندى يەنە
«پانئىسلامىزم، پانتۈركىزمنىڭ شىنجاڭدا ئەۋج ئېلىشى ۋە يو-
قىلىشى» دېگەن ماقالىسىنى ئېلان قىلىپ، «پانئىسلامىزم»،
«پانتۈركىزم» نىڭ پەيدا بولۇش تارىخى ئارقا كۆرۈنۈشى، ئەكسە-
يەتچىل ماھىيىتى، شىنجاڭدا ئازادلىقتىن بۇرۇن ئېلىپ بارغان
ھەرىكەتلىرى ھەم ئۇنىڭ مۇقەررەر مەغلۇپ بولۇش سەۋەبلىرى
قاتارلىقلارنى چوڭقۇر بايان قىلغان ۋە «پانئىسلامىزم، پانتۈر-
كىزمچىلارنىڭ ھەممىسى ئەنگلىيە، ئامېرىكا جاھانگىرلىكى ۋە
گومىنداڭ ئۈچۈن ئىشلەيدىغانلار» دەپ كۆرسەتتى. ئىچكى ـ
تاشقى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ بۇ سۈيىقەستلىرى قايتا ـ

قايتا بىت ـ چىت بولغان بولسىمۇ، بۇرھان ئەپەندى يەنىلا: «شۇنىمۇ سەگەكلىك بىلەن تونۇپ يېتىشىمىز كېرەككى، بۇ ئەكسىيەتچى ئىدىيىنىڭ زەھىرىنى تازىلاش قىسقا مۇددەت ئىچىدە تاماملىنىدىغان ئىش ئەمەس، ئۇزاققىچە بوشاشماي تىرىشچانلىق كۆرسىتىشكە توغرا كېلىدۇ»، دەپ سەمىمىي نەسىھەت قىلغاندى. («بۇرھان شەھىدى تاللانما ئەسەرلىرى»). بۇرھان ئەپەندى 1985 ـ يىلى يەنە «كۇچلۇك دۆلەتلەرنىڭ مەقسىتى ئاستىدا» دېگەن ماقالىنى ئېلان قىلىپ «پانئىسلامىزم»، «پانتۈركىزم» گە قارشى تۇرۇش مەسىلىسىدە ئۆز كۆزقارىشىنى يەنە بىر قېتىم ئوتتۇرىغا قويغانىدى ھەمدە كىشىلەرگە ئۆزىنىڭ يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتىكى سەرگۈزەشتىلىرى ئارقىلىق: «دۆلەت ئىچى ئىتتىپاق بولمىسا سىرتتىن بالا ـ قازا كېلىدۇ. سىرتنىڭ بالا ـ قازاسى مۇقەررەر ھالدا ئىچكى مالىمانچىلىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. بۇ نەچچە مىڭ يىللىق ئاچچىق ساۋاق. ھەرمىللەت خەلقى زىچ ئىتتىپاقلاشسىلا تاشقى دۈشمەن ئاندىن بىزنى بوزەك قىلالمايدۇ. جۇڭخۇا مىللەتلىرى ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقىچە قۇدرەت تاپالايدۇ»، دېگەنىدى. («بۇرھان شەھىدى تاللانما ئەسەرلىرى») ئىچكى ـ تاشقى دۈشمەن كۈچلەرنىڭ «پانئىسلامىزم»، «پانتۈركىزم» دىن پايدىلىنىپ «شەرقىي تۈركىستان» مۇستەقىللىقىنى پىلانلاپ، شىنجاڭدا ئاغدۇرمىچىلىق، بۇزغۇنچىلىق ۋە مىللىي بۆلگۈنچىلىك قىلىش جىنايەت ھەرىكەتلىرى نۆۋەتتە شىنجاڭنىڭ مۇقىملىقىغا تەسىر كۆرسىتىدىغان ئەڭ زور تەھدىت. بىز چوقۇم بۇرھان ئەپەندىنىڭ تەلىمىنى ئېسىمىزدە چىڭ تۇتۇپ ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى يەنمۇ كۈچەيتىشىمىز، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قەتئىي قوغداپ «پانئىسلامىزم»، «پانتۈركىزم» دىن پايدىلىنىپ، «شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىقى» نى تەرغىپ قىلىدىغان مىللىي بۆلگۈنچىلەر بىلەن ئۇزاق مۇددەت بوشاشماي كۈرەش

قىلىشىمىز كېرەك.

ئىلىم - پەنگە ئۆزىنى بېغىشلاپ، ھەقىقەتكە ئىنتىلىش بۇرھان ئەپەندىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ يەنە بىر ئالاھىدىلىكى

بۇرھان ئەپەندى ھايات ۋاقتىدا شىنجاڭنىڭ پەن - تەتقىقات ئىشلىرىغا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلگەنىدى. ئازادلىقنىڭ دەسلىپىدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەن مەزگىلىدە يەنە شىنجاڭ ئىنستىتۇتى (ھازىرقى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى) نىڭ مۇدىرلىقىنى قوشۇمچە ئۆتىگەن. 1956 - يىلى 5 - ئايدا ئۇ بېيجىڭغا يۆتكىلىپ مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى بولۇپ ئىشلىگەندىمۇ جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى شىنجاڭ شۆبىسىگە تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىنىڭ مۇدىر ئەزالىقىنى قوشۇمچە ئۇستىگە ئېلىپ، شىنجاڭنىڭ ئىلىم - پەن ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات پىلانى ئۈچۈن بېرىلىپ ئىشلىگەن. ئۇ شىنجاڭ شۆبىسىنىڭ تەرەققىيات پىلانىنى تۈزۈش خىزمىتىگە قاتنىشىپ، يېتەكچىلىك قىلىپلا قالماي، بەلكى يەنە شىنجاڭ شۆبىسىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كۆرۈۋاتقاندا يولۇققان نۇرغۇن كونكرېت مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ بەرگەن. 1957 - يىل ئەتىيازدا شىنجاڭ شۆبىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، گىئولوگىيە، جۇغراپىيە، بىئولوگىيە، تۇپراق تەتقىقات ئورگانلىرى قۇرۇلۇش بىلەن بىرگە يەنە تارىخ تەتقىقات ئىشخانىسى قۇرۇلۇپ، شىنجاڭدا تۇنجى قېتىم ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىدىكى مەخسۇس ئىلمىي ئورگان بار بولغان. كېيىن تارىخ تەتقىقات ئىشخانىسىنىڭ دىرېكسىيە ئۆستۈرۈلدى ھەمدە نامى مىللەتلەر تەتقىقات ئورنىغا ئۆزگەرتىلىپ ئۇنىڭ قارمىقىدا ئارخىئولوگىيە، دىن، مىللەتلەر نەزەرىيىسى، قەدىمكى زامان تارىخى، يېقىنقى زامان تارى-

خى، مىللەتلەر تارىخى تەتقىقات ئىشخانىسى ۋە قىرائەتخانا، ماتېـ
رىيال بۆلۈمى تەسىس قىلىنغانىدى.

مىللەتلەر تەتقىقات ئورنى قۇرۇلغاندىن كېيىن، خېلى يۇقـ
رى ئىلىم ـ پەن سەۋىيىسىگە ئىگە ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتى
بىلەن شۇغۇللىنالايدىغان بىر تۈركۈم كەسپىي ئىختىساس ئىگـ
لىرىنى تەربىيىلەپ، بىر قاتار مۇھىم تەتقىقات نەتىجىلىرىگە
ئېرىشىپلا قالماي، بەلكى كېيىن شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر
ئاكادېمىيىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئاساس سالدى. كېيىن ئۇـ
نىڭ ھەرقايسى تەتقىقات ئىشخانىلىرى شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر
ئاكادېمىيىسى قارمىقىدىكى تارىخ تەتقىقات ئورنى، ئارخېئولوگىيە
تەتقىقات ئورنى (ھازىرقى مەدەنىيەت نازارىتىگە قارايدۇ)، دىن
تەتقىقات ئورنى، مىللەتلەر تەتقىقات ئورنى بولۇپ قالدى.

1981 ـ يىلى، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى
قۇرۇلدى، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ژۇرنىلى
«شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلىرى» نەشر قىلىنىدىغاندا، بۇرھان
ئەپەندى ژۇرنالنىڭ تۇنجى نەشرىگە قىزغىنلىق بىلەن «مېنىڭ
ئۆمىدىم» دەپ كىرىش سۆز يېزىپ بەردى. ئۇ مۇنداق دەيدۇ:
«ئازادلىقتىن كېيىن، جۇڭگو كومپارتىيىسى ۋە رەئىس ماۋ
زېدۇڭنىڭ رەھبەرلىكىدە شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتـ
ئورگىنى قۇرۇلدى. ھەرمىللەت خەلقىنىڭ پەن ـ تەتقىقات قوـ
شۇنى تەدرىجىي راۋاجلاندى. بۇ پارتىيە مىللەتلەر سىياسىتىنىڭ
شىنجاڭدىكى غەلىبىسى». ئۇ پەن ـ تەتقىقات قوشۇنىنىڭ ئۆزـ
لۈكسىز زورىيىپ، ئىشلىرىنىڭ ئۈزلۈكسىز راۋاجلىنىشىنى
چىن كۆڭلىدىن ئۆمىد قىلاتتى. بۇرھان ئەپەندىنىڭ شىنجاڭنىڭ
ئىجتىمائىي پەن تەتقىقات ئىشلىرى ۋە شىنجاڭنىڭ ئىجتىمائىي
پەن خىزمەتچىلىرىنى قوللىشى ۋە ئۇلارغا بولغان غەمخورلۇقى
بىزگە ئىنتايىن زور ئىلھام ۋە ئەڭ زور تۈرتكە بولغانىدى.

بۇرھان ئەپەندى مەملىكەت ئىچى ۋە سىرتىغا تونۇلغان مەشـ

ھۇر سىياسىئون بولۇپلا قالماي، بەلكى يەنە ئىلىم تەھسىل روھى ئىنتايىن ياخشى ئۇلگە بولالايدىغان مەشھۇر ئالىم. بۇرھان ئەپەندىنىڭ بىلىمى ئاساسەن تارىخشۇناسلىق ۋە تىلشۇناسلىق ساھەسىدە ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇ يەنە شېئىر - قوشاق، نەسىر ۋە دراما قاتارلىق ئەدەبىيات ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان ۋە بۇ ساھەدە كۆرۈنەرلىك تۆھپىلەرنى قوشقان. شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئىجتىمائىي پەن، مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرى ئۈچۈن يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلغان، بىزگە مول، چوڭقۇر قىممەتلىك مەنىۋى بايلىقلارنى قالدۇرغان.

بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئىلىم - پەن ئۆگىنىش روھى ئەزەلدىن كىشىلەرنىڭ مەدھىيىسىگە سازاۋەر بولۇپ كەلدى، يولداش دېڭ لىچۈن: «ئۇنىڭ روشەن سىياسىي مەيدانى ۋە توغرا ئىلىم - پەن قارىشى ئېلىمىز ئىلىم - پەن ساھەسىدىكىلەرنىڭ يۇقىرى باھاسىغا، شۇنداقلا پۈتۈن مەملىكەت ۋە شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ماختىشىغا ھەم ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان» دەيدۇ. بۇگۈن بىز بۇرھان ئەپەندى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلىگىنىمىزدە، ئۇنىڭ ئىلىم - پەن ئۆگىنىشتەك ئېسىل روھىنى ئۆگىنىپ ۋە ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىپ ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىنى يېڭى بىر سەۋىيىگە كۆتۈرۈشىمىز لازىم.

بىز بۇرھان ئەپەندىدەك ئاشۇنداق ئۆگىنىشتە چەكسىز بولۇپ، تىرىشچانلىق بىلەن يول ئېچىپ ئىلگىرىلىشىمىز لازىم. بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئىلىم - پەن جەھەتتىكى نەتىجىلىرى ئۇنىڭ بىر ئۆمۈر تىرىشىپ ئىلىم - پەن ئۇستىدە توختىماي ئىزدەنگەنلىكىنىڭ مول مېۋىسى. تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، بۇرھان ئەپەندى مۇكەممەل، سىستېمىلىق مەكتەپ تەربىيىسى ئالالمىغان. ئەمما مول كەسپىي بىلىملىرىنى خىزمەت ۋە دۆلەت ئىشلىرىدىن سىرتقى ۋاقىتلاردا قېتىرقىنىپ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ، تەدرىجىي توپلاپ ھاسىل قىلغان. ئۇ تۈركىي تىللار گۇرۇپپىسى

دىكى كۆپ خىل تىللارغا كامىل بولۇپلا قالماي، بەلكى يەنە خەنزۇچە، روسچىغىمۇ كامىل ئىدى. 40 ـ يىللاردا ئۇ مىلىتا-رىست شېكى شىسەينىكى تۇرمىسىدە ياتقاندا تۇزگەن «ئۇيغۇرچە ـ خەنزۇچە ـ روسچە لۇغەت» ئۇنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىشتا تە-رىشچان، ئىجتىھاتلىق ئىكەنلىكىنىلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئۇنىڭ ئۆتكۈر پىكىرلىك ئىكەنلىكىنى، خەنزۇچە، روسچە، ئۇيغۇرچە-نى چوڭقۇر تەتقىق قىلغانلىقىنى ئوچۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

بىز خۇددى بۇرھان ئەپەندىگە ئوخشاش ئىلمىي ھەقىقەتكە ئىنتىلىش ۋە ئۇنى تەشۋىق قىلىشتا ھارماي ـ تالماي تىرىشىش-مىز لازىم. ئۇ ئۆمرىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئالدىراش دۆلەت ئىشلىرىنى قىلغاندىن سىرت، نۇرغۇنلىغان ئىنتايىن مۇھىم تا-رىخ ۋە تىل تەتقىقاتلىرى بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇنىڭ بەزى ئەسەر-لىرى ھازىرمۇ ۋە بۈنىڭدىن كېيىنمۇ ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ۋە ئىگە بولغۇسى. ئۇ 60 ـ يىللارنىڭ ئاخىرىدا يازغان شىنجاڭنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى دېھقانلار كۈرىشى ۋەۋ ئۇيـ-غۇرلار بىلەن خەنزۇلارنىڭ ئىتتىپاقلىقى مەدھىيىلەنگەن «كۈ-رەش داۋامىدىكى قان ـ قېرىنداشلارچە دوستلۇق» دېگەن سەھنە ئەسىرى مەملىكەت ئىچىدە مۇۋەپپەقىيەتلىك ئوينالغاندىن كې-يىن، ئۇ يەنە يېشىنىڭ 70 كە يېقىنلىشىپ قالغانلىقىغا قارە-ماي، ئۇيغۇرلارنىڭ جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئىنقىلاب غەلىبىسىنى ئاخىرى قولغا كەلتۈرۈپ، قەد كۆتۈرۈپ ئازادلىققا ئېرىشكەنلىكىدەك تارىخىي تەقدىرى ۋە تارىخىي تاللا-شىنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان ئومۇمىي نامى «ئۆچمەس ئۇچقۇنلار» دەپ ئاتالغان كۆپ بۆلۈملۈك دراممۇ يېزىشنى پىلانلىغان. ئەپ-سۇسلىنارلىقى، بۇرھان ئەپەندىنىڭ كۈندىلىك ھۆكۈمەت خىزمە-تى بەك ئالدىراش بولغانلىقى، بولۇپمۇ، كېيىنكى «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» تۈپەيلىدىن بۇ پىلاننى ئىشقا ئاشۇرالمىدى. شۇنداق بولسىمۇ، بۇرھان ئەپەندىنىڭ بۇ ئەدەبىيات ـ سەنئەت

ئەسەرلىرى ۋە ئۇنىڭدىكى پىكىرلەردە تارىخىي ماتېرىيالىزمنىڭ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ، بىر ئۇزۇل ـ كېسىل ۋەتەنپەرۋەرنىڭ كەڭ كۆكسى ـ قارنى نامايان قىلىنغان. ئۇلار شىنجاڭ تارىخ دراممـ چىلىقىدىكى دراما ئەسەر دەپ ئاتالغان. «مەدەنىيەت زور ئىنقـ لابى» ئاخىرلىشىپ، بۇرھان ئەپەندى 90 ياشقا كىرىپ قالغاندىن كېيىنمۇ ئىككى مۇھىم ئەسىرىنى، يەنى «شىنجاڭدىكى 50 يىل» دېگەن ئەسلىمىسى بىلەن «بۇرھان شەھىدى تاللانما ئەسەرلىرى» نى نەشر قىلدۇردى. يولداش ۋاڭ جېن «شىنجاڭدىكى 50 يىل» دېگەن كىتابقا يېزىپ بەرگەن كىرىش سۆزىدە: «يولداش بۇرھان شەھىدى 89 ياشقا كىرىپ قالغان بولسىمۇ، «شىنجاڭدىكى 50 يىل» دېگەن كىتابنى ياشىنىپ قالغانلىقى ۋە تېخنىك ئاجىزلىقىغا قارىماي، ھاردىم ـ تالدىم دېمەي ئىشلەش روھى بىلەن تاماملىدى. بۇ ناھايىتى ئەھمىيەتلىك ئىش. بۇ خىل روھ ناھايىتى قىممەتلىك» دېگەنىدى. بۇگۈن بىز يولداش بۇرھان ئەپەندىنى ئەسلىگىنىمىزدە ۋە خاتىرىلىگىنىمىزدە بۇ خىل قىمـ مەتلىك روھنى چوقۇم داۋاملاشتۇرۇپ، جارى قىلدۇرۇشىمىز، نۇرلاندۇرۇشىمىز لازىم.

بىز خۇددى بۇرھان ئەپەندىگە ئوخشاش، ئىجتىمائىي پەن تەتقىقاتىدا نەزەرىيىنى ئەمەلىيەت بىلەن زىچ بىرلەشتۇرۇش ئېـ سىل ئۆگىنىش ئىستىلىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇشىمىز كېـ رەك. بۇرھان ئەپەندىنىڭ ھاياتىدىكى ئىلمىي تەتقىقات نەتىجىلـ رىگە نەزەر سالساق، ئۇنىڭ قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسى ۋەتەنپەر ـ ۋەرلىك ئىدىيىسىنى، ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىـ يىسىنى تەشۋىق قىلىش، سوتسىيالىزم تۈزۈمىنى تەشۋىق قىلىش ۋە مەدھىيىلەش، سوتسىيالىستىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇشىنىڭ ئوخشىمىغان دەۋرلەردىكى زور مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا بويسۇـ نۇش ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنى مەقسەت قىلغان. شۇڭا بۇرھان ئەپەندىنىڭ نۇرغۇن ئەسەرلىرى روشەن ئىلمىيلىققا ئىگە

بولۇپلا قالماي بەلكى كۇچلۇك جەڭگىۋار روھقا ئىگە بولغان.

دەل ئۇنىڭ مۇشۇ تەتقىقات نەتىجىلىرىدە نامايان قىلىنغان روشەن سىياسىي مەيدان ۋە توغرا ئىلمىي نۇقتىئىنەزەر ئۇنى بىز ھەر مىللەت ئىجتىمائىي پەن خىزمەتچىلىرىنىڭ ئۆگىنىش ئۇلگىسىگە ئايلاندۇرغان. بۇگۈن شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئەتراپىغا بىر نىيەتتە ئۇيۇشۇپ، دېڭ شياۋپىڭنىڭ جۇڭگوچە سوتسىيالىزم قۇرۇش نەزەريىسىنى يېتەكچى، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى مۇستەھكەملەش، ئىسلاھ قىلىش، ئېچىۋېتىش قەدىمىنى تېزلىتىش ئۈچۈن، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىپ كۆرەش قىلىۋاتقان ۋاقتىمىزدا، يولداش بۇرھان شەھىدى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 100 يىللىقىنى خاتىرىلىگىنىمىزدە، چوقۇم بۇرھان ئەپەندى تەلىم بەرگەندەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى يەنمۇ جارى قىلدۇرۇپ، جۇڭخۇا مىللەتلىرى دەيدىغان ئېڭىمىزنى زور كۈچ بىلەن كۈچەيتىپ، شىنجاڭنى خۇددى بۇرھان ئەپەندى ھايات ۋاقتىدا ئۈمىد قىلغاندەك «پانى دۇنيادىكى جەننەت» قىلىپ قۇرۇپ چىقىش ئۈچۈن داۋاملىق ئالغا بېسىشىمىز لازىم.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئىلىنىياز ئىلى
جاۋابكار مۇھەررىر: تۇرغۇن ئۆمەر

سادىق كومموئنىزم جەڭچىسى — بېقىۋالغان دادام بۇرھان شەھىدى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 96 يىللىقىغا بېغىشلايمەن

ئۇيغۇر مىنوپ

بېقىۋالغان دادام بۇرھان شەھىدىنىڭ بىزدىن ئايرىلغىنىغا بىر يىل بولدى، ھەر قېتىم ئۇنىڭ بىزنىڭ بوران چاپقۇندا سەرسانلىقتا قالغان ئائىلىمىزگە قىلغان چەكسىز غەمخورلۇقى ۋە ماڭا قىلغان چوڭقۇر دادىلىق مېھرىنى ئەسلىگىنىمدە، ھەمىشە كۆز چاناقلىرىم ياشقا تولۇپ ئۆزۈمنى زادىلا تۇتۇۋالالمايمەن. ئۇنىڭ دائىم بېشىمنى سىلاپ تۇرۇپ، ماڭا سەمىمىي نەسىھەت قىلىۋاتقان كۆرۈنۈشى ھەمىشە ئېسىمگە كېلىدۇ.

مېنى ئىنقىلاب يولىغا باشلىدى

30 - يىللاردا، دادام مىنوپ سەمەت بۇرھان شەھىدى ئۆز قولى بىلەن قۇرغان شىنجاڭدىكى تۇنجى شوپۇرلارنى يېتىشتۈرۈش كۆرسىدا شوپۇرلۇق تېخنىكىسىنى ئۆگەنگەن، تېخنىكىسى كامالەتكە يەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇستازى بۇرھان شەھىدىگە شوپۇرلۇققا تاللانغان. بۇ جەريانىدا بۇرھان شەھىدىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ بىلەن سەمىمىي ئىنقىلابىي دوستلۇق ئورناتقان. كېيىن دادام بۇرھان شەھىدىنىڭ شوپۇرى، قوشۇمچە مۇھاپىزەتچىسى بولغان.

ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش، جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ تاكى نۇرىنى كۈتىۋېلىش جەريانىدىكى ئىنتايىن مۇشكۈل يەر ئاستى كۇرىشىدە «مەخپىي ئالاقىچى» بولۇپ يېتىشىپ چىققان دادام مىنوپ ئاخۇن پۇتۇن ۋۇجۇدى ھەققانىيەت بىلەن تولغان رەزىل كۈچلەرنى قاتتىق ئۆچ كۆرىدىغان ئادەم ئىدى. 1946 ـ يىلى كۈزدە شىنجاڭ ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى ۋەكىللىرى بىلەن گومىنداڭ مەركىزىي ھۆكۈمىتى ۋەكىللىرى تىنچلىق بېتىمى ئىمزالاپ، بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇرۇلۇپ ئۇزاق ئۆتمەي، 1947 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى پىلانلىق ھالدا ئاز ساندىكى جاھىل ئەكسىيەتچى ئۇنسۇرلارنى توپلاپ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە باستۇرۇپ كىرىپ، ئەخمەتجان قاسىمى ۋە بۇرھان شەھىدىلەرنى ھاقارەت قىلىدۇ ۋە ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىدۇ. دادام مىنوپ ئاخۇن كۆكرەك كېرىپ قورال تۇتۇپ ئوتتۇرىغا چىقىپ دۈشمەنلەر بىلەن ئېلىشىپ، ئىنقىلاب ئىشلىرىنى قوغداش ئۈچۈن ھاياتىنى تەقدىم قىلىدۇ.

دادامنىڭ قۇربان بولۇشى بىلەن بىز تۇرمۇشىمىزدىكى بىر-دىنبىر تايانچىمىزدىن ئايرىلىپ قېلىپ، ئانام ئىككىمىز چەكسىز ئازاب ئىچىدە قالدۇق. مەن شۇ چاغدا 15 ياشتا ئىدىم. بۇرھان ئەپەندىم مېنى ۋە ئانامنى ئۆيىگە ئەكىلىپ بىزدىن سەمىمىي ھال سورىدى ۋە مېنىڭ قولۇمنى تۇتۇپ تۇرۇپ: «سىلەر خاتىرجەم بولۇڭلار، سىلەر مېنىڭ تۇغقىنىم، مىنوپ ئاخۇن خەلقنىڭ ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆز ھاياتىنى تەقدىم قىلدى، بۇنىڭدىن كېيىن، مەن سىلەرنىڭ ھالىڭلاردىن خەۋەر ئالىمەن» دېدى. ئۇزاق ئۆتمەي، تۇغقانلىرىنىڭ ئۆيىنى يېغىشتۇرۇپ بىزنى كۆچۈرۈپ كەلىپ، تۇرمۇشىمىزغا يېقىندىن يار ـ يۆلەك بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن، مەن بۇرھان شەھىدىنىڭ بېقىۋالغان ئوغلى بولۇپ قالدىم. بىز بىرگە بولغان كۈنلەردە بېقىۋالغان دادام بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزدىن خەۋەر ئېلىپلا قالماستىن، بەلكى مېنىڭ يارىلىق

ئادەم بولۇپ يېتىشىپ چىقىشىم ئۈچۈن ئەجىر سىڭدۈردى. ئۇ ماڭا مېھرىبانلارچە ئاتىدارچىلىق قىلدى. شۇڭا مەنمۇ تەبىئىي ھالدا ئۇنى دادا دەپ چاقىرىدىغان بولدۇم.

بېقىۋالغان دادام بۇرھان شەھىدىنىڭ بىۋاستە تەسىرىدە مەن ئىشلارنى قانداق كۆزىتىشنى ئاستا ـ ئاستا ئۆگىنىشكە باشلىدىم. مەن دائىم بۇرھان شەھىدىنىڭ كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ جىددىي خىزمەت قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرەتتىم. شۇ چاغدا جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى جۇڭگونىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئازاد قىلغان بولۇپ، غەربىي شىمالغا قاراپ يۈرۈش قىلىۋاتقانىدى. ئۇرۇمچىنىڭ ۋەزىيىتى داۋالغۇش ئىچىدە ئىدى. گومىنداڭنىڭ جاھىل ئۇنسۇرلىرى ئەسەبىيلىك بىلەن ئىنقىلابچىلارنى ۋە بۇرھان قاتارلىق كىشىلەرنى ئۆلتۈرىمىز، دەپ جار سېلىۋاتاتتى. ئەھۋال ئىنتايىن خەتەرلىك بولۇپ، نەچچە قېتىم گومىنداڭنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى بۇرھان شەھىدىنىڭ ئۆيىنى قورشىۋالغان ھەمدە ئېتىشىش ۋەقەسى يۈز بەرگەنىدى.

بىز مۇھاپىزەتچىلەر بۇرھان ئەپەندىنىڭ بىخەتەرلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئۇنىڭغا ھوجرا ئۆيىنى ئالماشتۇرۇشنى ياكى يەر ئاستى ئۆيىدە دەم ئېلىش تەكلىپىنى بەردۇق. ئۇ بۇنىڭغا قەتئىي قوشۇلمىدى. ئۇنىڭ باش قاتۇرىدىغىنى ئۆزبىنىڭ بىخەتەرلىكى ئەمەس بەلكى ئۇرۇمچى خەلقى، شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئىستىقبالى ئىدى. ھەقىقەتكە قايتىش ئىشىنى مەسلىھەتلىشىشكە ئوڭايلىق بولسۇن ئۈچۈن، ئۇ يەنە ئىلغار زاتلارنى ئۆزىنىڭ ئۆيىدە تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ، گومىنداڭنىڭ قاتتىق نازارىتى ئاستىدا، ئۇلارنى ئۆزىنىڭ ئۆيىدە قوغدىدى.

1949 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىدىكى بىر كۈن ئىدى، بۇرھان ئەپەندىنىڭ گۇلقەلىرى ئېچىلىپ، چىرايى تەبەسسۇم بىلەن تولغىنىدى، ئۇ ئۆزى شەخسەن بىزنىڭ ئۈنىڭ ئىككى ئېغىزلىق مەخسۇس ئۆيىنى يېغىشتۇرۇپ قويىشىمىزنى سۆيلىدى،

ئۇ ئادەتتە بۇنداق ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلارنى ئەزەلدىن سۈرۈشتۇرۇپ كەتمەيتتى. بۇنىڭدىن بىز بىرئاز غەلىتىلىك ھېس قىلىپ: «كىم ئۇچۇن تەييارلايمىز»، دەپ سوربدۇق، ئۇ پەقەت لا: «يېقىندا ئىشلار بەك كۆپ بولغاچقا، ئىككى كاتىپىم ئۆيۈمگە كېلىپ مېنىڭ خىزمىتىمگە يارەملىشىدۇ، بۇ ئۆيلەر ئۇلار ئۇچۇن تەييارلىنىدۇ» دەپ جاۋاب بەردى.

9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى سەھەردە، مەن ئەتىگەنلىك ناشتا قىلىۋاتاتتىم، بېقىۋالغان دادام مېنى ئالدىغا چاقىرىپ: «ئىككى كاتىپ بۈگۈن چۈشتە كېلىدۇ، بۈگۈندىن باشلاپ سەن ئۆيدە قېلىپ، ئۇ ئىككى كاتىپىنىڭ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئالىسەن...» دېدى. چۈشتە ئۇ ۋە لىيۇ مىڭچۇن، چۇڭۇ، لىيۇ زىرۇڭ قاتارلىق تۆت كىشى ئايرودرومدىن ئىككى سىرلىق مېھمانىنى ئۆيگە ئېلىپ كەلدى. ئۇلار كەلگەندىن كېيىن بېقىۋالغان دادام ئۇلارغا مېنى تونۇشتۇرۇپ: «بۇ مېنىڭ ئوغلۇم، بۇنىڭدىن كېيىن سىلەرنىڭ ئولتۇرۇپ قوپۇشۇڭلار ۋە تامىقىڭلارغا ئۇ مەسئۇل بولىدۇ، قانداق ئىشىڭلار بولسا ئۇنىڭغا تاپىلىساڭلار بولىدۇ...» دېدى ھەمدە ماڭا ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىشىمنى، ئۇلارنىڭ ھالىدىن ياخشى خەۋەر ئېلىشىمنى قايتا ـ قايتا تاپىلىدى.

ئىككىسى ئورۇنلىشىپ بولغاندىن كېيىن، خىزمەتلىرىگە جىددىي كىرىشىپ كەتتى. ئۇلار كېچىنى تاڭغا ئۇلاپ ھۇججەت كۆرەتتى، بەزى كىشىلەر بىلەن سۆزلىشەتتى. ھەتتا گېنېرال تاۋ سىيۇ ۋە شەھەر باشلىقى چۇڭۇلارمۇ ئۇلار بىلەن ئۇزۇن سۆزلىشەتتى. ھەر كۈنى كېچىدە دېگۈدەك ئۇلار مېنىڭ بېقىۋالغان دادام بۇرھان شەھىدى بىلەن نېمىلەرنى مۇزاكىرە قىلىدىكىن تاڭ، گەپلىرى زادى تۈگىمىدى. بۇ ئىككى ستالىنچە كىينىم كىيىۋالغان كىشى ھەمىشە مۇلايىم، ئاق كۆڭۈل كۆرۈنەتتى.

بۇ ئىككى «كاتىپ» كەلگەندىن كېيىن، مەن ھەر كۈنى كەچ

سائەت 12 دە دېگۈدەك، بېقىۋالغان دادام بۇرھان شەھىدىنىڭ تاپشۇرۇقىغا بىنائەن پىكاپقا ئولتۇرۇپ مەخپىي ھالدا سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ سول تەرىپىدىكى ئىشىكىدىن كىرىپ «كاتىپ» لارنىڭ خېتىنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ئىۋان. يېسوفقا تاپشۇرۇپ بېرەتتىم، ئاندىن ئۇلارنىڭ خېتىنى ئېلىپ ئوڭ تەرەپتىكى ئىشىكتىن چىقىپ، ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن خەتنى ئۇ ئىككى «كاتىپ» قا تاپشۇرۇپ بېرەتتىم.

بىر كۈنى كېچىدە مەن خەتنى ئېلىپ ئۆيگە قايتقىنىمدا بېقىۋالغان دادام ئاللىقاچان ئۇخلاپ قالغان بولۇپ (ئۇ چاغدا ئۇ بەك چارچاپ كەتكەچكە بىتاپ بولۇپ قالغانىدى)، ئىككى كاتىپىمۇ ئارام ئېلىشقا تەمشىلىۋاتقانىكەن، مەن خەتنى تاپشۇرۇپ بولۇپ، بۇرۇلۇپ سىرتقا قاراپ مېڭىشىمغا، ئۇلار مېنى چاقىردى. مەن تېزلىك بىلەن قايتىپ كەلدىم. ئۇ ئىككىسىنىڭ چىرايىدا خۇشاللىق يېغىپ تۇرغان بولۇپ، بۇرھان ئاقساقالنى دەرھال ئويغىتىشىمنى ئېيتتى، بېقىۋالغان دادام ئۆيگە كىرىپ، خەتنى كۆرگەندىن كېيىن گۈلقەقەلىرى ئېچىلغان ھالدا ئۇلار بىلەن قۇچاغلىشىپ كەتتى. مەن بۇنىڭدىن ئىنتايىن ھەيران قالدىم، مەن تېخى ئۇ ئىككى «كاتىپ» نىڭ زادى كىملەر ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتىم.

بەزىدە مەن دادامنىڭ ئۇلارنى سەمىمىيلىك بىلەن «دېڭ ئەپەندىم، ژاڭ ئەپەندىم» دەپ چاقىرىدىغانلىقىنى ئاڭلايتتىم. بىر كۈنى مۇنداق بىر كىچىك ئىش يۈز بەردى: ئەتىگىنى مەن ئۇلارغا يۈزىنى يۇيۇۋېلىش ئۈچۈن داستا سۇ ئەكىردىم، ئۇلار يۈزىنى يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن، مەن داسنى كۆتۈرۈپ سىرتقا تۆكۈۋېتىشكە تەمشەلگىنىمدە، دېڭ ئەپەندىم دەرھال داسنى تارتىۋېلىپ، نېمە دېيىشىمدىن قەتئىينەزەر ماڭا تۆكتۈرمىدى. مەن مېھماننىڭ يۇندىسىنى تۆكۈش مېنىڭ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشىم تۇرسا، ئۇ نېمىشقا ئۆزى تۆكىدۇ؟ دەپ ئويلىدىم. بۇ ئىككى مېھمان باشقا

مېهمانلارغا ئوخشىمايتتى. مەن بۇنىڭدىن چوڭقۇر تەسىرلەندىم. كېيىن ئۇلارنىڭ پارتىيىمىزنىڭ ئالدىن شىنجاڭغا ئەۋەتكەن ئالا-قىچىسى يولداش دېڭ لىچۈن ۋە ئۇنىڭ يارەمچىسى ئىكەنلىكىنى بىلدىم.

كونسۇل بىلەن ئۇلار ئارىسىدىكى خەت - چەكلەر ھەرگىزمۇ ئادەتتىكى خەت - چەكلەر ئەمەس ئىدى، ئەسلىدە ئۇلار بۇرھان ئەپەندىنىڭ ماۋ جۇشىغا يوللىغان تېلېگراممىسى ۋە ماۋ جۇشىنىڭ جاۋاب تېلېگراممىسى ئىدى. شۇڭا ئۇلار قاتتىق ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى. ھەر قېتىم شۇ مىنۇتلارنى ئەسلىگىنىمدە، ھەتتا شۇ چاغدىكى «ئالاقىچى» نىڭ مەن ئۆزۈم ياكى ئەمەسلىكىمدىن گۇ-مانلىنىمەن، مەن «ئالاقىچى» بولغانلىقىمدىن چەكسىز پەخىرلە-نىمەن.

ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر

جۇڭگونىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدا جاھانگىرلارنىڭ تاجا-ۋۇزچىلىق قىلمىشى ۋە ئېزىشى سەۋەبىدىن جۇڭگو خەلقى زور كۇلپەتلەرگە ئۇچرىدى. جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئورتاق تارىخى غەرىزى، ئورتاق ئىنقىلابىي تەلىپى ۋە ئورتاق كۇرەش قىلمىش يولى شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ خەنزۇ خەلقى بىلەن ئىتتىپاقلىشىشىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ فېئودالىزمغا، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇشتىكى ئۇزۇن مۇد-دەتلىك جاپالىق كۇرەشنى قانات يايدۇرۇپ، جاھانگىرلار ۋە ئۇلا-رىنىڭ غالچىلىرىنىڭ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش سۇيىقەستلە-رىنى بىر - بىرلەپ بېتچىت قىلىپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكى ۋە زېمىن پۈتۈنلىكىنى قوغدىدى.

بۇرھان شەھىدى ياشلىق دەۋرىدە روسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلا-بىنىڭ ئىلھامى ۋە سوۋېت كومپارتىيىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرە-

غان، ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئىنقىلابىي مەيدانىدا ئىزچىل چىڭ تۇرغان ھەمدە ئۇزلۇكسىز ئالغا ئىنتىلگەن. 30 ـ يىللاردىلا ئۇ شىنجاڭدا يەر ئاستى خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان كومپارتىيە ئەزالىرى بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلار- نىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان ھەمدە ئۇلار ئارقىلىق جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ لۇشيەن، فاڭجېن، سىياسەتلىرى، يولداش ماۋ زېدۇڭنىڭ پائالىيىتى ۋە ئۇ رەھبەرلىك قىلغان 25 مىڭ چاقىرىملىق ئۇزۇن سەپەر، ياپونغا قارشى ئۇرۇش ھەمدە جۇڭگو ئىنقىلابىنىڭ ئىستىقبالىغا مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇن نەرسە- لەر بىلەن تونۇشقان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇزۇندە ئۇلۇغ غايە تىكلىگەن.

ئەڭ قىممەتلىك يېرى شۇكى، ئۇ ئۇزۇنىڭ ئىنقىلابىي پائا- لىيىتىنى جۇڭگو ئىنقىلابى بىلەن زىچ بىرلەشتۇرگەن. ئۇ خېلى بۇرۇنلا ئىدىيىسىدە ئىنقىلابتىكى مۇنداق بىر ئاساسلىق مەسىلە- نى ھەل قىلىپ بولغان، يەنى پۈتۈن دۇنيادىكى ئېزىلگۈچى مىللەتلەرنىڭ تەقدىرى بىردەك بولىدۇ، ئەزگۈچى ۋە ئەكسىيەتچىلەر قايسى مىللەتكە مەنسۇپ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇلارنىڭ ئەكسىيەتچىل ماھىيىتى ئوخشاشلا بىردەك بولىدۇ. شۇڭا، ئۇ- نىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك، جاپالىق ئىنقىلابىي ھاياتىدا ئىرادىسى مۇستەھكەم بولدى. جاھانگىرلار ۋە ئەكسىيەتچىلەرنىڭ قىستىشى ۋە قىزىقتۇرۇشى ئالدىدا تەۋرىنىپ قالمىدى، ئۆز مىللىتىدىن بولغانلار ئۇچۇن كۆڭلى يۇمشاقلىق قىلمىدى. ئۇ، ھېلىقىدەك مىللەتنى، دىننى قوغداش بايرىقىنى كۆتۈرۈۋالغان ئەكسىيەتچە- لەر ھەمدە جاھانگىرلارنىڭ غالچىلىرى بىلەن رەھىمسىزلەرچە كۈرەش قىلدى.

«12 ـ ئاپرىل» سىياسىي ئۆزگۈرۈشىدىن كېيىن، شېڭ شىسەي شىنجاڭدىكى ئىلغار كۈچلەرنىڭ ھىمايىسىنى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىنى ئالداپ قولغا كەلتۈرۈۋالدى. ئۇ ئۆزى-

نىڭ ئەكسىيەتچى ماھىيىتىنى ۋاقتىنچە نىقاپلاپ، ئورنى مۇس-
تەھكەملەنگەندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ياۋۇز قىياپىتىنى ئاشكارد-
لاپ، پارتىيىمىزنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ۋەكىللىرى چېن
تەنچىيۇ، ماۋ زېمىن، لىن جىلۇ قاتارلىق زور تۇركۈمدىكى كوم-
پارتىيە ئەزالىرى ۋە ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنى قولغا ئالدى ۋە ئۆلتۈر-
دى، كوممۇنىزمغا ۋە كومپارتىيىگە غالجىرانە قارشى تۇردى،
ئىنقىلابقا، خەلقە قارشى تۇرۇشتا چېكىگە يەتتى. بولۇپمۇ شىن-
جاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىگە پۈتمەس - تۈگىمەس بالايى - ئاپەت
ئېلىپ كەلدى.

جاڭ جېپىشىمۇ ئۆزىنىڭ ئەكسىيەتچى تەبىئىتى بويىچە ئىنقە-
لابىي ھەرىكەتلەرگە قارشى تۇرۇش ئۇچۇن مەسئۇد سەبرى،
مۇھەممەت ئىمىن، ئەيسابەگ قاتارلىق مىللىي مۇناپىقلارنى يۆ-
لەش بىلەن، ئۇلار ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەڭ ئالىي ھوقۇقىنى
قولغا كىرگۈزۈۋالدى. ئۇلار قالىپىك، يولۋاس قاتارلىق مۇناپىق-
لار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ «پانتۈركىزم»، «پانئىسلامىزم» نى
تەپتارتماستىن كۇچىنىڭ بارىچە تەشۋىق قىلىپ، مىللەتلەر ئىت-
تىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچە-
لاش قىلمىشلىرى بىلەن ھەدەپ شۇغۇللاندى. شۇ چاغدا شىنجاڭ-
نىڭ ۋەزىيىتى ئىنتايىن كەسكىن ئىدى.

بېقىۋالغان دادام بۇرھان شەھىدى ئۇلار بىلەن كەسكىن
كۇرەش قىلدى. ئۇ بەزى ئىلغار كۇچىلەرنى مەخپىي تەشكىللەپ
تەشۋىق - تەرغىبات ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىپ، ئەكسىيەتچى
كۇچىلەرنى يېتىم قالدۇرۇش، ئاممىنى ئويغىتىش ئۇچۇن كۆپلە-
گەن ئەمەلىي خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. بۇرھان ئەپەندىنىڭ ئوغلى
نۇسرەت ئىلغار ياشلار تەشكىلاتىنىڭ مەسئۇلى ئىدى. دائىم دادە-
سىدىن يولىورۇق ئالاتتى. بۇ تەشكىلاتتىكى بەزى قىزىق
ياشلار ئالدىراقسانلىق قىلىپ، قارىغۇلارچە ھەرىكەت قوللىنىشقا
تەييارلىق قىلىۋاتقاندا، بۇرھان ئەپەندى ئۇلارنى بىر - ئىككى

قېتىملىق قارىغۇلارچە ھەرىكەت پۈتكۈل ئىنقىلاب ئىشلىرىغا زىيان ئېلىپ كېلىدۇ، دەپ ئاگاھلاندۇرۇپ، ئۇلارنىڭ بىر تەرەپلىمىلىكلىكىنى ۋە تەۋەككۈلچىلىكىنى تۇزىتىپ، ئۇلارنى ساغلام تەرەققىي قىلىش يولىغا باشلاپ ماڭدى. ئۇ ئاستا - ئاستا ئىنقىلابىي پائالىيەتلەرنى جۈڭگو كومپارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى خەلق ئازادلىق ئۇرۇشى بىلەن زىچ بىرلەشتۈردى. ئۇ شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى ۋە شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ تەقدىرىنى جۈڭگو ئىنقىلابىنىڭ ئىستىقبالى ۋە جۈڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئازادلىقى بىلەن بىرلەشتۈردى. بېقىۋالغان دادام بۇرھان ئەپەندى يەنە «قانۇنلۇق» كۆرەش قىلىپ، مۇھەممەت ئىمىننىڭ شىنجاڭ داربلفونىنداً ھەدەپ تەشۋىق قىلغان بۆلگۈنچىلىك نەزەرىيىسىگە قارىتا، شىنجاڭ داربلفونىندىكى ئوقۇغۇچىلارغا شىنجاڭنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ مۇقەددەس زېمىنىنىڭ بىر قىسمى ئىكەنلىكى ھەققىدە تەشۋىقات ئېلىپ باردى ھەمدە مۇناسىۋەتلىك ماقالىلەرنى يازدى.

1949 - يىلى ئۇ شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش ئىشلىرىدا كۆپلەپ خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. گومىنداڭنىڭ ئىشپىيونلۇق ئورگانلىرى ئۇنىڭ ئىزىغا چۈشكەنلىكتىن، بىز مۇھاپىزەتچىلەر ئۇنىڭ بىخەتەرلىكىنى قوغداش، يۇز بېرىش ئېھتىمالى بولغان تاسادىپىي ئىشلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن، كېچە - كۈندۈز ئۇنىڭ يېنىدىن ئايرىلمىدۇق. مۇداپىئەنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، دادام مەخسۇس بىر تۈركۈم مۇزتىزم قوغدىغۇچى خادىملارنى يۆتكەپ كەلدى.

بىر كۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ باش كاتىپى لىيۇ مىڭچۈن گېنېرال جاڭ جىجۇڭنىڭ تاۋ سيۆگە ئەۋەتكەن تېلېگراممىسىنى ئەكەلدى. شۇ چاغدا ئاكام نۇسرەت دادام كۆرۈشكە ئالدىراۋاتقان بىر گېزىتنى ئىزدەۋاتاتتى، دادامنىڭ ئاكامغا بىرەر ئېغىز گەپ قىلىشقىمۇ چولىسى تەگمەي، سومكىسىنى ئالغان پېتى ئۈدۈل

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قاراپ ماڭدى. شۇ چاغدا ئۇ ئالدىراشچىلىقىدىن دەم ئالمىدىغان ۋاقتىمۇ يوق ئىدى. جىددىي تەييارلىق ئارقىلىق ئەكسىيەتچىلەرنىڭ سۈيىقەستلىرى بىتچىت قىلىنىپ، تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش تېلگرامىسى ئېلان قىلىندى، پۈتكۈل ئۇرۇمچى شەھىرى شات خۇراملىققا چۆمدى. توختىماي تەرلەپ ـ پىشىپ ئىشلەپ، ھېرىپ ھالىدىن كەتكەنلىكى ھەمدە ئېغىر بەل ئۆمۈرتقىسى بۇزۇلۇش كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالغانلىقتىن، بۇرھان ئەپەندى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. بىراق ئۇ يەنىلا كۈندىلىك خىزمەتلەرنى سۈرۈشتۈرۈپ تۇردى، بەزى مۇھىم خىزمەتلەرنى كېسەل كارىۋىتىدىلا بىر تەرەپ قىلىدى.

10 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى، بېقىۋالغان دادام خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ ئالدىن يۇرەر قىسمىنىڭ ئۇرۇمچى ئەتراپىغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، دوختۇر ۋە باشقىلارنىڭ نەسىھەت قىلىشى ۋە توسۇشىغا قارىماي، تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ يۇرۇپ ئورنىدىن قوپۇپ ئۇرۇمچىگە 20 كىلومېتر كېلىدىغان «جىجسۇزى» دېگەن يەرگە بېرىپ، ئازادلىق ئارمىيە ئالدىن يۇرۇش قىسىملىرىنى قىزغىن قارشى ئالدى ۋە ئۇلاردىن ھال سورىدى. ئۇ ئۆزى شەخسەن قىسىملارنى باشلاپ ئۇرۇمچىگە كىردى. ئىككىنچى كۈنى قىسىملاردىن ھال سورىغىلى بارىدى ھەمدە ئۇلارغا ئەتراپلىق غەمخورلۇق قىلىپ، ئۇلار ئۈچۈن بارلىق قولايلىق شارائىتلارنى ھازىرلاپ بەردى.

سەمىمىي سەبداشلىق مېھرى

بېقىۋالغان دادام بۇرھان شەھىدى بىلەن ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ رەھبەرلىرى ئەخمەتجان قاسىمى، ئابدۇكېرىم ئاباسوف-لار ئوتتۇرىسىدا قويۇق دوستلۇق ئورنىتىلغانىدى. بولۇپمۇ ئۇ

ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن، ئورتاق غايە، ئورتاق مەقسەت ئۈچۈن كۈرەش قىلىش جەريانىدا يېقىن دوستلار- دىن بولۇپ قالغانىدى. ئەخمەتجان قاسىمى بېقىۋالغان دادام بۇر- ھان شەھىدنى دائىم ھۆرمەت بىلەن «بۇرھان ئاكا» دەپ چاقى- راتتى. بېقىۋالغان دادام ئۇنى «ئۇكام» دەپ چاقىراتتى. 1947 - يىلى 6 - ئايدا، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەش ئىشلىرىدا كەينىگە يېنىش بولدى، گومىنداڭ دائى- رىلىرى مىللىي بۆلگۈنچى مەسئۇد سەبرىنى يۆلەپ تەختكە چىقار- دى. بېقىۋالغان دادام بۇرھان شەھىدى مەسئۇد سەبرىنىڭ تەختكە چىقىشىغا قارشى تۇرۇپ، ئۇنىڭ بىلەن بىرلىكتە ئىشلىمەسلىك ئۈچۈن كېسەل بولۇپ قالغانلىقىنى باھانە قىلىپ، نەنسەندىكى شياۋچۈزى دېگەن يەرگە دەم ئالغىلى باردى. مەنمۇ ئۇ يەرگە بېرىپ بېقىۋالغان دادام بىلەن بىرگە تۇردۇم. ئەخمەتجان قاسىمى ئايالى ماھىنۇر خانىمنى ئېلىپ تاغقا چىقىپ بۇرھان ئەپەندىنى يوقلىدى.

ئەخمەتجان قاسىمى ئىلغا قايتقاندىن كېيىن دادام بىلەن دائىم خەت ئالاقىسى قىلىپ تۇردى. بىر قېتىم ئەخمەتجان قاسى- مى ئۆزىنىڭ ھەربىيچە كىيىم كېيىپ چۈشكەن بىر پارچە سۈرە- تىنى ئەۋەتتى. سۈرەتنىڭ كەينىگە «سەبدىشىم بۇرھان شەھىدگە خاتىرە» دەپ يېزىلغانىدى. بېقىۋالغان دادام ئۇ سۈرەتنى ئىزچىل ساقلاپ كەلدى ھەمدە ھەمىشە ئۇ سۈرەتنى قولىغا ئېلىپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلەيتتى.

ئۇ چاغلاردا ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى قوشۇنىنىڭ ئىچكى قىسى- مىدىكى ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش، خەنزۇلارغا ئۆچمەنلىك قىلىش خاھىشلىرى تېخى تەلتۆكۈس تۇزىتىلمىگەن ئىدى. ئەمما ئەخمەتجان قاسىمىنىڭ پوزىتسىيىسى ئوچۇق بولۇپ، بېقىۋالغان دادامغا ئەۋەتكەن بىر پارچە خېتىدە: «... ‹ۋەتەن ساتقۇچ› لارنىڭ ۋەتەنىنىڭ بىرلىكىنى پارچىلاش قىلمىشلىرىغا ھەرگىزمۇ

يول قويۇشقا بولمايدۇ. . . » دېگەنىدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ قول چوماقچىلىرى يول-ۋاس، پولات قادىر، جانمقانلار تىنچلىق بىلەن ھەقىقەتكە قا-يتىشقا ھەدەپ بۇزغۇنچىلىق قىلىش پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىد-ۇ. ئاتقان چاغدا، بېقىۋالغان دادام ئۇلارنى كۆپ قېتىم سەۋرىچانلىق بىلەن تەنقىد قىلدى ھەمدە ئۇلارنىڭ رايىدىن قايتىشىنى ئۈمىد قىلدى. يولۋاس قاتارلىقلار كومپارتىيىگە قارشى توپلاڭ كۆتۈ-رۈشكە تەييارلىق قىلىۋاتقان چاغدا، دادام ئۇنى بۇيرۇق بىلەن ئورۇمچىگە ئەكىلىپ ئۇنىڭغا يەنە بىر قېتىم تەنقىد تەربىيە بەر-دى. نەسىھەت ۋە توسۇشنى زادىلا ئاڭلىمىغان چاغدا دادام بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، ئۇنىڭ سۈيىقەستىنى ۋاقتىدا بىتچىت قىلدى.

شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن، بېقىۋالغان دادام يولداش ۋاڭ جىن بىلەن سۆزلىشىپ، جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى، پارتىيە تەشكىلى ئۇنىڭ سى-ياسىي تارىخى ۋە ئىپادىسىگە قاراپ چىققاندىن كېيىن، يولداش ۋاڭ جىن ۋە شۆ لىچىڭلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن 1949 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى شىنجاڭ بىيۇروسىنىڭ رەھبەرلىك خىزمە-تىگە تەينىلەندى. شۇنىڭدىن كېيىن بېقىۋالغان دادامنىڭ پۈتكۈل خىزمىتى ۋە ھاياتى پارتىيىمىز رەھبەرلىك قىلغان سوتسىيالىس-تىك ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش بىلەن زىچ بىرلىشىپ كەتتى.

يېڭى جۈڭگو ئىختىساسلىقلارغا موھتاج

1950 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىكى بىر كۈنى، بېقىۋال-غان دادام بۇرھان شەھىدى مۇھاپىزەتچىلەرنى، خىزمەتچى خادىم-لارنى ۋە مېنى بىرگە تاماق يېيىشكە تەكلىپ قىلدى. تاماق ئۈستىلى مېھمان كۆتۈۋېلىش ئۆلچىمى بويىچە تەييارلانغانىدى،

يەنە تېخى ھاراقمۇ قويۇلغانىدى. دەسلەپتە بىز مېھمان چاقىرىلـ
غان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ بۇلارنىڭ بىز ئۈچۈن ئالاھىدە تەييارـ
لانغانلىقىنى بىلمىدۇق.

بېقىۋالغان دادام مېھرىبانلىق بىلەن كۆپچىلىككە كۆز يۈـ
گۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن: «سىلەر ماڭا ئەگىشىپ ئەڭ جاپالىق
كۈنلەرنى بىرگە ئۆتكۈزۈپ، مەن ئۈچۈن غەم يېدىڭلار، كۈچ
چىقاردىڭلار، ھازىر جۈڭگو كومپارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە يېـ
ڭى جۈڭگو قۇرۇلدى. شىنجاڭمۇ ئازاد بولدى، ئۇنىڭ ئىستىقبا
لى پارلاق. بۇنىڭدىن كېيىن، سوتسىيالىستىك يېڭى شىنجاڭ
قۇرۇش ئۈچۈن ئۇزۇن مۇددەتلىك جاپالىق كۈرەش قىلىشىمىزغا
توغرا كېلىدۇ. يېڭى جۈڭگو سىلەرنىڭ ئىختىساسلىقلاردىن بو
لۇپ يېتىشىپ چىقىشىڭلارغا موھتاج. ھازىر سىلەرنىڭ بىلىم
ئۆگىنىپ، خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ۋاقتىڭلار. شۇڭا
مەن سىلەرنىڭ جۈڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزي كو
مىتېتى شىنجاڭ بىيۇروسىنىڭ يەرلىك كادىرلارنى تەربىيىلەش
كۇرسىغا بېرىپ ئوقۇشۇڭلارنى تەۋسىيە قىلىمەن. مەن بۇگۈن
سىلەرنى مەخسۇس ئۇزاتماقچى، سىلەر پارتىيىنىڭ گېپىنى ئاڭـ
لاڭلار، ماۋ جۇشىنىڭ «خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىش كېرەك»
دېگەن ماقالىسىنى ئوبدان ئۆگىنىپ، ئۆلچەملىك ئىختىساسلىق
لاردىن بولۇپ يېتىشىپ چىقىڭلار. . . » دېدى. ئۇ سۆزلەۋېتىپ
قولىغا قەدەھ ئېلىپ، بىزنىڭ زەپەر قۇچىشىمىزغا تىلەكداشلىق
بىلدۈردى. ئۇ شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيىتىنىڭ تەرەقـ
قىياتى ئۈچۈن زور ئارزۇ - ئۈمىدلەر بىلەن بىزنى مەكتەپكە
ئۇزىتىپ قويدى.

مەن ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمدا ئۇ دائىم مېنىڭ ئۆگىنىش ئەھۋا
لىمنى سۈرۈشتۈرۈپ، مەن ئۆگەنگەن بىلىملەردىن سوئال سوراپ
تۇردى. ئۇ بولۇپمۇ مەندىن ۋاقتىنى ئىسراپ قىلماي، ئۆزلۇكسىـ
دىن ياخشى ئۆگىنىشىمنى تاپىلىدى، خەنزۇچە ئۆگىنىشنىڭ مۇـ

ھەملىقىنى تەكىتلىدى. ئۇنىڭ ئىلھاملاندۇرۇشى بىلەن ئۆزلۈ-
كىمدىن ئۆگىنىش، ئەتراپىمدىكى خەلىزۇ يولداشلاردىن سوراپ
ئۆگىنىش ئارقىلىق، ئاخىرى خەلىزۇچىنى ئىگىلىۋالدىم.

مەن قۇمۇلدا يەر ئىسلاھاتىغا قاتنىشىۋاتقان چېغىمدا بېقى-
ۋالغان دادام قۇمۇلغا خىزمەتلەرنى تەكشۈرگىلى كېلىپ، مېنى
ئالدىغا چاقىرىپ، مېنىڭ خىزمەت ۋە تۇرمۇش ئەھۋالىمنى ئىنى-
چىكىلىك بىلەن سورىدى. ئۇ چاغلاردا مېنىڭ تۇنجى بالام تۇغۇل-
غانىدى. ئۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇشال بولغان ھالدا:
«ماڭا يەنە بىر نەۋرە قوشۇلۇپتۇ» دېدى ھەمدە ئالاھىتەن مەن
ئارقىلىق «نەۋرىسىگە» سوۋغات ئەۋەتتى. ھەقىقەتەن مېنىڭ با-
لىلىرىم «بوۋىسى» نىڭ غەمخورلۇقىدا ئۆسۈپ يېتىلدى. ھەر
قېتىم بېقىۋالغان دادام ئۆيۈمگە كەلگەندە، بالىلىرىم ھەمىشە
بوۋىمىز كەپتۇ، دەپ بەس - بەس بىلەن ئۇنىڭ قوينىغا ئۆزىنى
ئاتاتتى - دە، ئۆينىڭ ئىچى بىردىنلا شاد - خۇراملىققا تولاتتى.

1957 - يىلى مەن قۇمۇل ئۇلايەتلىك ئىتتىپاق كومىتېتىدا
خىزمەت قىلىۋاتقان چېغىمدا، شەرەپ بىلەن كوممۇنىستىك ياش-
لار ئىتتىپاقى مەملىكەتلىك قۇرۇلتىيىنىڭ ۋەكىللىكىگە سايلان-
دىم. قۇرۇلتاي مەزگىلىدە ئۇلۇغ داھىمىز ماۋ جۇشىنىڭ قوبۇل
قىلىشىغا مۇيەسسەر بولدۇم. ماۋ جۇشى ئالاھىتەن بىز ئاز سان-
لىق مىللەت ۋەكىللىرىنىڭ ئارىسىغا كېلىپ بىز بىلەن قول
ئېلىشىپ كۆرۈشتى. مەن بىرىنچى قېتىم ماۋ جۇشىنىڭ قولىنى
تۇتقىنىمدا ھاياجانلانغىنىمدىن كۆزلىرىم ئىسسىق ياشقا تولۇپ،
نېمە دېيىشىمنى بىلەلمىدىم. ماڭا ئوخشاش نامرات كىشىنىڭ
پەرزەنتىنىڭ كېچە - كۈندۈز سېغىنغان ئۇلۇغ داھىنى كۆرەلىشى
ھەمدە ئاۋازىنى ئاڭلىيالىشى، قولىنى تۇتالىشىدىن پۈتۈن قەلبىم
ئىللىقلىققا چۆمدى، پەقەت «ماۋ جۇشى ياشىسۇن!» لا دېيەلە-
دىم. كېيىن ماۋ جۇشى يەنە بىز بىلەن بىرلىكتە سۆرەتكە چۈش-
تى. مەن ماۋ جۇشىنىڭ يېنىدىلا تۇردۇم. مەن نېمە دېگەن

بەختلىك ـ ھە، بۇ سۈرەت ھازىرغىچە ئۆيىمىزدە ئېسىغلىق تۇرىدۇ. ئەينى چاغدا بۇ سۈرەت گېزىتكىمۇ بېسىلغانىدى، بېقىـ ۋالغان دادام بۇرھان شەھىدى گېزىتنى كۆرگەندىن كېيىن ئىنتاـ يىن خۇشال بولغان ھالدا مېنى تەبرىكلەيدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئۇمۇ مەن بىلەن بىرلىكتە بۇ بەختتىن بەھرىمەن بولدى ھەمدە ماڭا چوڭقۇر مەنىلىك قىلىپ: «ئۇمىد بار، پەقەت تىـ رىشىساڭلا شان ـ شەرەپكە ئېرىشەلەيسەن، بىراق ئۇنى ساقلاپ قېلىش تەس، سەن چوقۇم كەمتەر بول، چوقۇم ئۆزۈڭگە تېخىمۇ قاتتىق تەلەپ قوي. . .» دېدى.

1955 ـ يىلىدىن كېيىن، بېقىۋالغان دادام مەركەزدە خىزـ مەت قىلىشقا يۆتكىلىپ كەتتى. قىزىم شانگۈل بېيجىڭدا بىلىم ئاشۇرۇۋاتقان چاغدا، دائىم «بوۋىسى»نى يوقلاپ تۇردى. بوۋىـ سىمۇ ئۇنى ئىنتايىن ياخشى كۆرەتتى. ئۇنىڭ بەختسىزلىككە ئۇچرىغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ بوۋىسىمۇ ئىنتايىن قايغۇردى ھەمـ دە توختىماستىن بىزگە تەسەللى بەردى. ئۇمۇ بىزنى ئونتۇپ قالمىدى، ھەر قېتىم شىنجاڭغا قايتقىنىدا، بىزنى مەخسۇس يوقلاپ كېلەتتى. مەن سۇ ئىشلىرى ئىدارىسىدە خىزمەت قىلىشقا يۆتكەلگەندىن كېيىن، خىزمەت ياكى يىغىنلارغا قاتنىشىش سەۋەـ بىدىن بېيجىڭغا بارىدىغان پۇرسەت كۆپەيدى. ھەر قېتىم ئۇنى يوقلاپ بارغىنىمدا ئۇ ھەمىشە شىنجاڭنىڭ سۇ ئىنشائاتى ئىشلىـ رى ۋە سۇ ئىنشائاتى خىزمەتلىرىنىڭ ئەھۋالىنى تەپسىلىي سوـ رايتتى، ھەتتا بەزى مۇھىم دەريالارنى تىزگىنلەش ئەھۋالىنى ۋە چوڭ تېپتىكى سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشلىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىر ـ بىرلەپ سورايتتى.

1986 ـ يىلى مەن بېيجىڭغا يىغىنغا بارغىنىمدا، ئۇ 92 ياشقا كىرىپ قالغانىدى. بىتاپ بولۇپ قالغىنىغا قارىماي يەنە جەنۇبىي شىنجاڭدىكى كاچۇڭ مەركىزىي سۇ قۇرۇلۇشىنىڭ ئەھـ ۋالىنى تەپسىلىي سورىدى. مەزكۇر قۇرۇلۇشنىڭ رەسمىي ئىشـ

لىتىلىشكە كىرىشكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن خۇشال بولغان هالدا: «بەك ياخشى، هەقىقەتەن ئۇلۇغ ئىش بوپتۇ» دېدى. ئارقىدىنلا شىنجاڭنىڭ تەرەققىياتى توغرىسىدا توختىلىپ، سەمەمي ۋە چوڭقۇر مەنىلىك قىلىپ ماڭا تەربىيە بېرىپ تۇرۇپ: «سۇ ئىنشائاتى سېپى شىنجاڭنىڭ خەلق ئىگىلىكىنى تەرەققي قىلدۇرۇشتىكى ئالدىنقى قاراۋۇل، ئۇ پارتىيىمىز ۋە هۆكۈمىتىمىزنىڭ خەلق ئۈچۈن قىلىپ بەرگەن ياخشى ئىشلىرىنى بىۋاستە ئەكس ئەتتۈرىدۇ. سەن تىرىشىپ خىزمەت قىلىپ، كۆپ تۆھپە قوش» دېدى.

1990 ـ يىلى 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى

تەرجىمە قىلغۇچى: جۇرئەت ئابلىمىت
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

بۇرھان ئەپەندى بىلەن بىللە مىسىر، سۇدان قاتارلىق دۆلەتلەرگە قىلغان زىيارەت

سۇك شياۋ

مەن بۇرھان ئەپەندىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە، جۇڭگو ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئۆمىكىگە قاتنىشىپ شەرقىي ئافرىقا ۋە يېقىن شەرقتىكى بەش دۆلەتكە قىلغان زىيارىتىمنى ئەسلىسەم، بۇ ئىشلار ھازىرغىچە ئېسىمدە تۇرۇپتۇ.

1955 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا، مەركەز چوڭ تىپتىكى جۇڭگو ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنى تەشكىللەپ، مىسىر، سۇدان، ئېفىوپىيە، لىۋان، سۇرىيە قاتارلىق بەش دۆلەتكە زىيارەتكە ئەۋەتىشنى قارار قىلغانىدى. زىيارەتنىڭ مەقسىدى ـ باندۇڭ ـ نىگ يىغىنىنىڭ روھىنى، تىنچلىقتا بىللە تۇرۇشنىڭ بەش پرىنسىپىنى تەشۋىق قىلىش، مەدەنىيەت، سەنئەت ئالماشتۇرۇش، دوستانە بېرىش ـ كېلىشنى كۈچەيتىشتىن ئىبارەت ئىدى. ئۇ چاغلاردا ئېلىمىز بۇ دۆلەتلەر بىلەن تېخى دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتى ئورناتمىغان بولغاچقا، دوستانە زىيارەت ئارقىلىق، ئۆزئارا چۈشىنىشنى كۈچەيتىپ، جۇڭگونىڭ تەسىرىنى كېڭەيتىش تولىمۇ زۆرۈر ئىدى. ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئۆمىكىنىڭ باشلىقىنى تاللاشتا، مەركەز كۆپ تەرەپلەرنى نەزەردە تۇتۇپ ئەڭ ئاخىرىدا يولداش بۇرھان شەھىدىنى ئۆمەك باشلىقلىققا تەيىنلىدى. بۇرھان ئاقساقال ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى ئابرويلۇق ئالىم، جۇڭگو ئىسلام

جەمئىيىتىنىڭ رەھبىرى بولغاچقا، ئۇنى ئۆمەك باشلىقلىقىغا تاللاش ئەڭ مۇۋاپىق بولغانىدى. ما يۇۋېي (خۇيزۇ، بېيجىڭ شەھەرلىك خەلق ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى)، ما خەنبىڭ (باش سىياسىي بۇ مەدەنىيەت بۆلۈمى ئەدەبىيات ـ سەنئەت باش-قارمىسىنىڭ باشلىقى) مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقى بولدى، مەن (شىنجاڭ ھەربىي رايونى سەنئەت ئۆمىكىنىڭ باشلىقى) باش كاتىپ بولدۇم.

ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ رەھبەرلىرى بېكىتىلگەندىن كېيىن، تەييارلىق خىزمەتلىرىگە تۈتۈش قىلىشقا باشلىدۇق. زىيارەتكە بارىدىغان دۆلەتلەرنىڭ مىللىي مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپ ـ ئادەت ئالاھىدىلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ، شىنجاڭ ھەربىي رايونىنىڭ سەن-ئەت ئۆمىكىدىن بىر قىسىم ئۇسۇل ئارتىسلىرى، مۇزىكا ئەترىتى ئاجرىتىشنى، ئۇنىڭدىن باشقا، جۇڭگو 4 ـ تىياتىر ئۆمىكى، باش سىياسىي بۆ، دېڭىز ئارمىيە سىياسىي بۆسىنىڭ سەنئەت ئۆمەكلىرىدىن ناخشا، مۇزىكا ئارتىسلىرىنى ئاجرىتىپ جۇڭگو ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنى تەشكىللەشنى قارار قىلدۇق. مەن 1955 ـ يىلى 11 ـ ئايدا شىنجاڭ ھەربىي رايونى-نىڭ سەنئەت ئۆمىكىدىن چەت ئەلگە ئويۇن قويۇشقا چىقىدىغانلار تەييارلىغان ئويۇنلارنى بېيجىڭگە تەكشۈرتۈشكە ئاپاردىم. بېيجىڭ-گە بارغاندىن كېيىن باشقا بىر قانچە ئۆمەكتىن كەلگەن ئارتىسلار بىلەن جىددىي مەشق ئېلىپ باردۇق.

1956 ـ يىلى يېڭى يىلدا بېيجىڭ مېھمانخانىسىدا كەچكى بىر-لەشمە كۆڭۈل ئېچىش يىغىنى ئۆتكۈزۈلۈپ مەركەزدىكى رەھ-بەرلەرگە دوكلات ئويۇنى كۆرسىتىلدى. كەچكى كۆڭۈل ئېچىش يىغىنى جەريانىدا، جۇ ۋېنشى (مەدەنىيەت مىنىستىرلىقى سەنئەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى) ماڭا: «زۇڭلى سىزنى كەلسۇن دەيدۇ، ئۇ چەت ئەلگە چىققاندا ئويىنىلىدىغان نومۇرلارنىڭ تەييارلىق خىز-مىتىنى بىلىپ باقماقچى ئىكەن»، دېدى. مەن زۇڭلىغا: «يې-

قىنىدىن بۇيان جىددىي مەشق قىلىۋاتىمىز، سىرتقا قويۇلىدىغان ئويۇن ۋەزىپىسى كۆپرەك بولۇۋاتىدۇ»، دەپ دوكلات قىلسام، زۇكلى: «مەشق قىلىش ۋاقتى قىس بولغاندىكىن، بۇنىڭدىن كېيىن سىرتقا قويۇلىدىغان ئويۇن بىلەن كارىكلار بولماي، زېھنى كۇچىكلارنى مەركەزلەشتۇرۇپ، ئويۇنلىدىغان نومۇرلارنىڭ سۇپىتىنى يۇقىرى كۆتۇرۇكلار» دەپ يوليورۇق بەردى. زۇكلى شۇنچە ئالدىراش بولسىمۇ بىزنىڭ سەنئەت ئۆمىكىمىزنىڭ خىزمىتىنى سۇرۇشتە قىلغانلىقى، بۇ قېتىمقى چەت ئەلگە چىقىپ ئويۇن قويۇش ۋەزىپىسىنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتىنى ماكا ھېس قىلدۇردى. زۇكلىنىڭ يوليورۇقى بويىچە، يېكى يىلدىن باھار بايرىمىغچە بولغان ئارىلىقتا ئويۇن قويۇش ئۆمىكىمىز جىددىي مەشق ئېلىپ باردى. 1956 ـ يىلى باھار بايرىمى ھارپىسىدا، گوۋۇيۇەننىڭ كىچىك زالىدا چەت ئەلگە چىقىرىلىدىغان نومۇرلار كۆرسىتىلدى. زۇكلى نومۇرلارنى يەنە بىر قېتىم كۆرگەندىن كېيىن، كۆپچىلىككە: «سىلەرنىڭ بۇ ئۆمىكىكىلارنىڭ نامى جۇگو ئەدەبىيات ـ سەنئەت ۋەكىللەر ئۆمىكى بولۇپ، سىلەر شەرىقىي ئافرىقا ۋە يېقىن شەرقتىكى بەش دۆلەتكە زىيارەتكە بېرىپ ئويۇن قويىسىلەر، ئالدى بىلەن مىسىرغا بارىسىلەر، ۋەزىپەڭلەر بۇ دۆلەتلەرگە باندونگ يىغىنىنىڭ روھىنى، تىنچلىقتا بىللە تۇرۇشنىڭ بەش پرىنسىپىنى تەشۋىق قىلىش، جۇڭگونىڭ قەدىمىي مەدەنىيىتى ـ سەنئىتىنى تونۇشتۇرۇشتىن ئىبارەت بولىدۇ» دېدى. بىز زۇكلىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ناھايىتى روھلىنىپ كەتتۇق، شۇنداقلا ئۇستىمىزدىكى مەسئۇلىيەتنىڭ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلدۇق. بۇرھان ئاقساقالمۇ سۆز قىلىپ، سەنئەت ئۆمىكى تەييارلىغان نومۇرلاردىن رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. كۆپچىلىكتىن چەت ئەلگە چىقىشنىڭ شەرەپلىك ۋەزىپە ئىكەنلىكىنى ئېسىدە چىڭ تۇتۇپ، مىسىر قاتارلىق بەش دۆلەتكە زىيارەتكە بېرىپ ئويۇن قويۇش ۋەزىپىسىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇنلاشنى

تەلەپ قىلدى.

2 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى، بۇرھان ئاقساقال باشچىلىقىدىكى جۈڭخۇا ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئۆمىكى ئىجارىگە ئالغان ھىندىستان ـ نىڭ چوڭ تىپتىكى پاساژىر ئايروپىلانىغا ئولتۇرۇپ، كۇنمىڭدىن يولغا چىقىپ، ئىككى تۇركۈمگە بۆلۈنۈپ بىرىنچى قېتىم زىيارەت قىلىنىدىغان پونكىت مىسىرنىڭ پايتەختى قاھىرەگە ئىلگىرى ـ كېيىن يېتىپ باردۇق. شۇ چاغلاردا مىسىر جۈڭگو بىلەن رەسمىي دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتە ئورناتمىغان بولۇپ، قاھىرەدىكى ئېلىمىزنىڭ سودا ۋەكىلى ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى سودا پائالىيەتلىرى بىلەن شۇغۇللىناتتى. تەيۋەن دائىرىلىرىنىڭ قاھىرە كونسۇلخانىسى بولۇپ، مابۇفاڭ شۇ چاغدا قاھىرەدە تۇراتتى. ئەھۋال مۇرەككەپ ئىدى. جۈڭگو ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئۆمىكى قاھىرەگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، سودا ۋاكالەت ئورنىدىكىلەر ئارقىلىق ئويۇن قويۇش ۋاستىچىلىرى بىلەن ئۇچراشتى. ۋاسىتىچىدىن پايدىلىنىپ قاھىرەدە مۇخبىرلارنى كۈتۈۋېلىش يىغىنى ئاچتۇق. بۇرھان ئاقساقال ۋە ئىككى نەپەر مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقى مىسىرنىڭ ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنى زىيارەت قىلدى. بۇ دىپلوماتىيە پائالىيەتلىرى ئارقىلىق مىسىر خەلقى جۈڭگونى چۈشىنىپلا قالماي، بەلكى يەنە جۈڭگو ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئۆمىكىنىڭ زىيارەت يۇزىسىدىن ئويۇن قويۇشىغىمۇ يول ھازىرلاندى.

جۈڭگو ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئۆمىكىنىڭ تۇنجى مەيدان ئويۇنى قاھىرەنىڭ خان جەمەتى ئوپېرا تىياتىرخانىسىدا قويۇلدى، ئوپېرا تىياتىرخانىسى قەدىمىي شەكىلدىكى قۇرۇلۇش بولۇپ، بىرقانچە يۈز ئادەم سىغىدىكەن. مىسىر زۇڭتۇڭى ناسىر سەنئەت ئۆمىكىنىڭ تۇنجى مەيدان ئويۇنىنى كۆردى. ئويۇن ئاياغلاشقاندىن كېيىن، ناسىر زۇڭتۇڭ سەنئەت ئۆمىكىدىكى بارلىق خادىملارنى قوبۇل قىلدى. سەنئەت ئۆمىكىنىڭ كامالەتكە يەتكەن مۇللىي ئۇسلۇبقا ئىگە سەنئەت نومۇرلىرى قاھىرەنى زىلزىلىگە

كەلتۈرۈۋەتتى، ھەر ساھە ئەربابلىرىنىڭ ئىنكاسى كۈچلۈك بولـ
دى. ھەر ساھەدىكى ئەربابلارنىڭ قايتا ـ قايتا تەلەپ قىلىشى
بىلەن، سەنئەت ئۆمىكىمىز تەكلىپكە بىنائەن قاھىرە ئۇنىۋېرسـ
تېتىنى زىيارەت قىلدى. ئىلىم ـ پەن ئالماشتۇردى ھەمدە قاھـ
رە ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئويۇن كۆرسەتتى. قاھىرەنىڭ ئەدەبىيات ـ
سەنئەت ساھەسىدىكىلەر بىلەن سۆھبەت ئېلىپ باردى. سەنئەت
ئۆمىكىمىز قاھىرەدە جەمئىي ئون نەچچە مەيدان ئويۇن قويدى.
ھەر مەيداندا زال تولۇپ تۇردى. قاھىرەدە جۇڭگو قۇيۇنى كۆتۈ
رۈلدى. سەنئەت ئۆمىكىمىز بېلەتتىن كىرگەن كىرىمنىڭ ھەمـ
مىسىنى قاھىرەنىڭ پاراۋانلىق ئورگىنىغا تەقدىم قىلىپ، قاھـ
رەدىكى ھەر ساھە ئەربابلىرىنىڭ بىردەك ماختىشىغا ئېرىشتى.

ئويۇن قويۇش ئىياغلاشقاندىن كېيىن، سەنئەت ئۆمىكىمىز
تەكلىپكە بىنائەن ئالىكساندرىيە شەھىرى ۋە جەنۇبىي مىسىردىكى
مەشھۇر يادىكارلىقلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلدى. شۇ جايدىكى سـ
ياسىي ساھە، مەدەنىيەت ـ مائارىپ ساھەسىدىكى ئەربابلار بىلەن
كەڭ پىكىر ئالماشتۇردۇق. چەت ئەلگە چىقىپ زىيارەت قىلىشـ
نىڭ تۇنجى زەمبىرىكى ئېتىلدى. سەنئەت ئۆمىكىمىز مىسىردا
ئۆزىنىڭ ئوبرازىنى تىكلىدى، باشقا دۆلەتلەرگە زىيارەتكە بېرىشقا
ئىشىك ئېچىلدى.

قاھىرەدە ئويۇن قويۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، بۇرھان ئاقسا
قال ۋە سەنئەت ئۆمىكىنىڭ رەھبەرلىرى مېنى جەنۇبىي مىسىرغا
ئېكسكۇرسىيىگە بارماي، تەرجىمان ۋە خىزمەتچىلەرنى ئېلىپ،
سۇدانغا بېرىپ سەنئەت ئۆمىكىنىڭ زىيارەت ۋە ئويۇن قويۇش
ئىشلىرى توغرىسىدا ئالاقىلىشىش خىزمىتىنى قىلىشقا ئەۋەتتى،
شۇ چاغدا سۇداننىڭ ئېلىمىز بىلەن دىپلوماتىيە مۇناسىۋىتى بولـ
مىغاچقا، بىز بۇ دۆلەتنىڭ ئەھۋالىنى تېخى بىلمەيتتۇق. سۇدان
سەنئەت ئۆمىكىمىزنىڭ چېگرىدىن كىرىپ زىيارەت ۋە ئويۇن
قويۇشىغا رۇخسەت قىلىش ـ قىلماسلىقى ماڭا نامەلۇم ئىدى،

سۇدانغا بارغاندىن كېيىن، مەن دەرھال سۇداننىڭ دىپلوماتىيە ئەمەلدارلىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ، ئۆمىكىمىزنىڭ زىيارەتكە كېـ لىشتىكى مەقسىدىنى چۈشەندۈردۈم. يەنە بىر يېڭى ئەھۋال بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ شۇ چاغدا تەيۋەننىڭ بىر سودا ۋەكىللەر ئۆمىكىمۇ سۇداندا زىيارەتتە بولۇۋاتقان بولۇپ، تەيۋەننىڭ سودا ئۆمىكى بىلەن بىرلا ۋاقىتتا سۇداندا زىيارەت قىلىشقا بولۇش ـ بولماسلىق مەسىلىسىدە بىزدە ئىشەنچ يوق ئىدى. ئېلىمىزنىڭ تاشقى سودا مىنىستىرى يى جىجۇاڭ ئۆمەك باشلاپ سۇداندا زىيا ـ رەت قىلىۋاتقانىكەن، مەن يى جىجۇاڭ ئاقساقالنىڭ قېشىغا بېرىپ ئۇنىڭدىن يولىيورۇق سورىدىم، يى جىجۇاڭ ئاقساقال ئۆزى ئوتتۇ ـ رىغا چىقىپ، سۇدان ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقىلىشىپ، سەنئەت ئۆمىكىنىڭ زىيارەت قىلىش، ئويۇن قويۇش ئىشلىرىنى ئورۇن ـ لاشتۇرۇپ بېرىشكە قوشۇلدى. يى جىجۇاڭ ئاقساقال سۇدان زۇڭلىسى بىلەن بىۋاستە كۆرۈشۈپ، سەنئەت ئۆمىكىنىڭ سۇ ـ دانىي ئېكسكۇرسىيە قىلىش مۇددىئاسىنى چۈشەندۈرگەن ئىكەن، سۇدان زۇڭلىسى جۇڭگو ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئۆمىكىنىڭ زىيا ـ رەتكە كېلىشىنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. زۇڭلىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن، سۇدان تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى جۇڭگو سەنئەت ئۆمىكىنىڭ زىيارەتكە كېلىشىنى قوبۇل قىلىدى ـ غانلىقى توغرىسىدا خۇشاللىق بىلەن ئۇقتۇرۇش قىلدى. سەنئەت ئۆمىكى سۇدانغا كەلگەندىن كېيىن، مۇخبىرلارنى كۈتىۋېلىش يىغىنى ئېچىپ، سۇدان خەلقى ۋە ئاخبارات ساھەسىدىكىلەرگە جۇڭگونىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى. بۇنىڭ بىلەن سۇدان خەلقى يېڭى جۇڭگوغا نىسبەتەن مەلۇم چۈشەنچىگە ئىگە بولدى. شۇ چاغدا سۇداندا كىنوخانا بولۇپ، رەسمىي تىياتىرخانا يوق ئىكەن. ئامالنىڭ يوقىدىن مەيدانداۋاقىتلىق سەھنە ياساپ ئويۇن قوي ـ دۇق. مەيدانغا 1000 دىن كۆپرەك ئادەم سىغاتتى. ئويۇن بېلـ ـتى ناھايىتى قىممەت بولسىمۇ، ئويۇن كۆرگىلى كەلگەنلەر ناھا ـ

يىتى كۆپ بولۇپ قىستىلىشىپ كەتتى، مەيداننىڭ سىرتىدا بىلەت كۇتۇپ تۇرغانلار ئويۇن كۆرۈشكە ئالدىرايتتى. سۇدان ھۆكۈمىتى مەخسۇس ئاتلىق ئەسكەر ئەۋەتىپ، مەيدان ئەتراپىنىڭ تەرتىپىنى قوغدىدى. سەنئەت ئۆمىكىمىز مىللىيچە ناخشا ـ ئۇسسۇل، جەڭ-جۇ تېياتىرى «چېۋجياڭ»، «قاشتېشى بىلەيزۈك تېپىۋې-لىش»، «ئۇچ ئاچال» قاتارلىق ئارىيەلەرنى قويدى. سەنئەت ئۆمىكىمىز سۇداندا ئۇدا بىرقانچە مەيدان ئويۇن قويدى. تاماشە-بىنلارمۇ ئىنتايىن كۆپ بولدى. ئويۇن قويۇشتىن سىرت، بۇر-ھان ئاقساقالنىڭ ئىشتىراك قىلىشى بىلەن سەنئەت ئۆمىكىمىز سۇدان سەنئەتكارلىرى بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، ئۆزئارا ئال-ماشتۇرۇش ئېلىپ باردى. سەنئەت ماھارىتى ئوستىدە ئۆزئارا مەسلىھەتلەشتى. بىز سۇدانىڭ ئۆرپ ـ ئادەت، قائىدە ـ يوسۇن-لىرىنى يەنمۇ ئىگىلىدۇق. بۇرھان ئاقساقالدەك ئاتاغلىق كىشى سەنئەت ئۆمىكىنىڭ باشلىقى بولۇپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، سۇدان ھۆكۈمىتى ۋە ئەدەبىيات ـ سەنئەت ساھەسىدىكىلەردە ناھايىتى ياخشى تەسىر پەيدا قىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بۇرھان ئاقساقال ئۆزى بىۋاستە باشلاپ كەلگەن جۇڭگو مەدەنىيەت ـ سەنئەت ئۆمىكىنىڭ زىيارەتكە كەلگەنلىكىنى قوبۇل قىلالىغانلىقى ئۈچۈن شەرەپ ھېس قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. سۇداندا ئويۇن قو-يۇپ تاپقان كىرىمنىڭ ھەممىسىنى خەير ـ ساخاۋەت ئورگىنىغا تەقدىم قىلدۇق. سۇدان ھۆكۈمىتى زىيارىتىمىزنىڭ پۇل تېپىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئارقىلىق ئىككى دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى دوستلۇقنى كۈچەيتىش ئىكەنلىكىدىن مەمنۇن ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى.

مەن تەرجىمان ۋە كاپىتاندىن ئىبارەت ئۈچ كىشىنى باشلاپ ئېفوفىيىگە ئالاقىلىشىش خىزمىتىنى ئىشلىگىلى باردىم. ئايرو-پىلاندىن چۈشۈشىمىزگە، تاموژنا خادىملىرى بىزدىن: «سىلەر ياپونىيىلىكلەرمۇ؟ ياكى تەيۋەنلىكمۇ؟»، دەپ سورىدى. بىز:

«بېيجىڭلىق» ، دەپ جاۋاب بەرسەك ئۇلار ھەيران قېلىشتى. بىز ئايرودرومدىن چىقىپ، تاكسىغا چىقتۇق، تاكسى شوپۇرى بىز-نىڭ بېيجىڭلىق ئىكەنلىكىمىزنى ئاڭلاپ باشمالتىقىنى چىقىرىپ: «پىدائىي قىسسم يارايدۇ!» ، دېدى. ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىش ئارقىلىق شۇنى بىلىۋالدۇقكى، ئۇ چاۋشيەن ئۇرۇش مەيدانىدىن قايتىپ كەلگەنىكەن. ئەينى چاغدا ئېفوفىيە بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ قىسىملىرى سۈپىتىدە بىر باتالىئون ئەسكەر چىقىرىپ چاۋشيەن ئۇرۇشىغا قاتناشقانىكەن. يولدا بىز مېيىپ بولغان ۋە تىلەمچىلىك قىلىۋاتقان كىشىلەرنى كۆردۇق. شوپىرىنىڭ دېيىشچە، بۇلارنىڭ كۆپىنچىسى چاۋشيەن ئۇرۇش مەيدانىدىن قايتىپ كەلگەن ئەسكەرلەر ئىكەن. شۇ چاغدا ئېفوفىيە دۆلىتىمىز بىلەن دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورناتمىغانلىقى ئۈچۈن، بىز ئالدى بىلەن سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئېفوفىيەدە تۇرۇشلۇق كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىپ، بۇ دۆلەتنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپتۇق. ئاندىن كېيىن، ئېفوفىيە ھۆكۈمىتىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىقى بىلەن سەنئەت ئۆمىكىمىزنىڭ زىيارەت ۋە ئويۇن كۆرسىتىش ئىشلىرى توغرىسىدا سۆزلەشتۇق. ئېفوفىيە ھۆكۈمىتى سەنئەت ئۆمىكىمىزنى قوبۇل قىلىشقا قوشۇلدى. ۋەكىللەر ئۆمىكىمىز ئېفوفىيىگە كەلگەندىن كېيىن، بۇرھان ئاقساقال مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقى ۋە ئاساسلىق ئارتىسلارنى باشلاپ سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئېفوفىيەدىكى كونسۇلىنى زىيارەت قىلىپ ئۇلارنىڭ ياردىمىگە رەھمەت ئېيتتى. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئېفوفىيەدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى ۋەكىللەر ئۆمىكىگە ئېفوفىيىنىڭ ئەھۋالىنى تونۇشتۇردى. شۇ چاغلاردا ئېفوفىيىنىڭ پايتەختى ئەددىس ـ ئەبەبەدە ئىشىك نومۇرى بولمىغاچقا، باغاقنى بىر ھەپتە بۇرۇن تارقىتىدىكەن. پادىشاھ خايىل سىلاسىي ھاكىمىيەت بېشىدا بولۇپ، چوڭ ـ كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆزى باشقۇرىدىكەن. ئۇ ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچى-

لىرىنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغىمۇ قاتنىشىدىكەن. شۇ جاغدا بىر دۆلەتلىك تىياتىرخانا بار ئىكەن، تەلىيىمىزگە تىياتىر-خانىنىڭ دىرېكتورى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئەھۋال تونۇشتۇ-رۇپ، باغاقلارنى تارقىتىشىمىزغا ياردەملەشتى. شۇنىڭ بىلەن پايتەختتە تۇنجى قېتىملىق كۆتۈۋېلىش ئويۇنىنى قويۇۋالدۇق. پادىشاھ خايىل سىلاسىي ۋە ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ ئېلىپىلىرى تۇرۇشلۇق ئەلچىلىرى، شۇ يەردىكى ھۆكۈمەت خادىملىرى تەك-لىپكە بىنائەن كۆتۈۋېلىش ئويۇنىنى كۆردى. جۈملىدىن قەدىمىي مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە سەنئىتى ئۈلارغا يېپيېڭى بولۇپ تۇ-يۇلدى. جۈملىگە سەنئەت ئۆمىكى ئورۇنلىغان ئويۇنلار جۈملىۋا خەلق جۈمھۇرىيىتىنىڭ ئوبرازىنى مۇكەممەل ھالدا تىكلەپ، جۈملىۋا مىللەتلىرىنىڭ جۈش ئۈرۈپ يۇقىرىغا ئۆرلەۋاتقان رو-ھىي قىياپىتىنى نامايان قىلدى. شۇ مەزگىل دەل ئېلىپىمىزنىڭ مۇستەقىللىق بايرام مەزگىلى بولغاچقا، پادىشاھ خايىل سىلاسىي سەنئەت ئۆمىكىمىزدىكى بارلىق خادىملارنى كۆرەك مۇنبىرىگە چىقىپ ھەربىي كۆرەك بۇراسىمىغا قاتنىشىشقا تەكلىپ قىلدى. پادىشاھ خايىل سىلاسىي خان ئوردىسىدا سەنئەت ئۆمىكىمىزنىڭ رەھبەرلىرى ۋە سەنئەت ئۆمىكىدىكى ئاساسلىق ئارتىسلارنى قو-بۇل قىلدى ھەمدە ۋەكىللەر ئۆمىكىدىكى ھەربىر كىشىگە بىردىن خاتىرە تەڭگىسى تارقىتىپ بەردى. تەڭگىنىڭ ئوستىگە پادىشاھ خايىل سىلاسىسىنىڭ باش سۈرىتى چوشۇرۈلگەن بولۇپ، تەڭگە-لەرنىڭ چوڭىمۇ، كىچىكىمۇ بار ئىدى. بۇرھان ئاقساقالغا چو-ڭىنى، باشقا ئەزالارغا كىچىكىنى تەقدىم قىلدى. بۇ ئېلىپىمىز تارىخىدا بولۇپ باقمىغان ئىش ئىكەن. سەنئەت ئۆمىكىمىز ئې-لىپىمىزنىڭ قويۇن قويۇپ تاپقان كىرىمىنى پۈتۈنلەي شۇ جايدىكى خەير - ساخاۋەت ئورگىنىغا تەقدىم قىلدۇق.

5 - ئايدا، سەنئەت ئۆمىكىمىز مىسىر پايتەختى قاھىرەگە قايتىپ كېلىپ، بىر ئازدەم ئالدۇق ۋە ئۆزىمىزنى ئوڭشۇال-

دۇق. بۇ چاغدا بىزنى ئېغىرلىقىمىز ھۆكۈمىتىنىڭ ئېلىنمىز بىلەن رەسمىي دىپلوماتىك مۇناسىۋەت ئورنىتىپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى بىردىنبىر قانۇنلۇق ھۆكۈمەت دەپ ئېتىراپ قىلغاندىلىقىنى، تەيۋەن دائىرىلىرى بىلەن بولغان دىپلوماتىك مۇناسىۋىتىنى ئۈزگەنلىكىنى ئېلان قىلغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. بۇ خۇشخەۋەر يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئېلىمىزنىڭ مىسىردا تۇرۇشلۇق سودا ئىشلىرى ئورنى ئۈزى تۇرۇشلۇق جايدا تەبرىكلەش يىغىنى ئاچتى. ئافرىقا تۇپرىقىدا قىزىل بايراق ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. بۇنىڭ بىلەن شۇ ئەتراپتىكى كىشىلەر خۇشال بولۇشۇپ، جۇڭگو-لۇقلار بىلەن قول ئېلىشىپ تەبرىكلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. ھەر بىر مىللەتنىڭ قەلبى ئىنتايىن ھاياجانغا تولغانىدى. بىز ۋەتەنىمىزنىڭ دىپلوماتىيىسىدە قولغا كەلتۈرگەن غەلىبىسىدىن پەخىرلەندۇق. مېنىڭچە، شۇبھىسىزكى، سەنئەت ئۆمىكىمىزنىڭ بۇ قېتىمقى زىيارىتى تۈرتكىلىك رول ئوينىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي سۈدانمۇ ئېلىمىز بىلەن رەسمىي دىپلوماتىك مۇناسىۋىتىنى ئورناتتى. ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، مەركەزنىڭ بۇرھان ئاقساقال باشچىلىقىدىكى جۇڭگو ئەدەبىيات ـ سەنئەت ئۆمىكىنى چەت ئەلگە مەدەنىيەت ـ سەنئەت ئالماشتۇرۇشقا ئەۋەتىشنى قارار قىلغانلىقى ئىنتايىن توغرا بولغان.

قاھىرەدە دەم ئېلىپ ئۆزىمىزنى ئوڭشىۋالغاندىن كېيىن، سەنئەت ئۆمىكىمىز سۈدان، لىۋانغا زىيارەت ۋە ئويۇن قويۇشقا باردۇق. سۇرىيەگە بارغاندىن كېيىن، سۇرىيە زۇڭتۇڭى بۇرھان ئاقساقال بىلەن مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقىنى قوبۇل قىلدى. سەنئەت ئۆمىكىمىز زىيارەت قىلىش، ئويۇن قويۇش، سەنئەت ئالماشتۇرۇش پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ باردى. ئارقىدىنلا لىۋانغا باردۇق. لىۋاننىڭ زۇڭتۇڭى ۋە زۇڭلىسى سەنئەت ئۆمىكىنىڭ باشلىقلىرىنى قوبۇل قىلدى. زىيارەت قىلىش، ئويۇن قويۇش ئىشلىرىمىز ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى.

ئۇچ ئاي داۋاملاشقان زىيارەت، ئويۇن قويۇش ئىشلىرىمىز ئاياغلىشىپ، 6 ـ ئايدا كۇنمىڭغا قايتىپ كېلىپ، ئۆزىمىزنى تەرتىپكە سېلىۋالدۇق. مەركەز سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ماخەنبىڭنىڭ باشچىلىقىدا ئافغانىستان، بېرما قاتارلىق دۆلەتلەرگە زىيارەتكە چىقىش توغرىسىدا يولىورۇق بەردى. بۇرھان ئاقساقال ئۆمەك باشلاپ شەرقىي ئافرىقا ۋە يېقىن شەرقتىكى بەش دۆلەتكە زىيارەت ۋە ئويۇن قويۇشقا بېرىش ۋەزىپىسىنى تولۇق ئورۇنداپ بېيجىڭغا قايتىپ كەلدى.

بۇرھان ئاقساقال بىلەن چەت ئەلگە زىيارەتكە بېرىپ، بۇرھان ئاقساقالنىڭ سىرت بىلەن بولغان مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئىشلىرى جەريانىدا ھەم ئۆزىمىزنىڭ پرىنسىپ مەيدانىدا چىڭ تۇرۇپ، جۇڭگونىڭ سىرتقا بولغان تەسىرىنى كېڭەيتكەنلىكىنى ھەم ئېلىمىز بىلەن شەرقىي ئافرىقا ۋە يېقىن شەرقتىكى بەش دۆلەت بىلەن بولغان ئۆزئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرگەنلىكىتىن، ئۇلارنىڭ ئېلىمىز بىلەن دوستانە بېرىش ـ كېلىش مۇناسىۋىتىنى ئورناتقانلىقىنى، ئۇنىڭ دىپلوماتىيە قابىلىيىتىنى ئۇمۇم ئىپتىراپ قىلىدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. بۇرھان ئاقساقال سەنئەت ئۆمىكىنىڭ باشلىقى بولسىمۇ، ئۇ ئىنتايىن سەمىمىي ۋە مۇلايىم، چىقىشقاق، تۇرمۇشتا ئاددىي ـ سادىدا ئادەم ئىدى. چەت ئەلدە زىيارەتتە بولغان مەزگىللەردە، ئۇ ئۆمەكتىكىلەر بىلەن ئوخشاش ئۆلچەملىك تاماق يەيتتى، خىزمەتتە باشقىلارنىڭ پىكىر ـ تەكلىپلىرىنى ئاڭلاشقا دىققەت قىلاتتى، تاشقى ئىشلار ئىنتىزامىغا قاتتىق رىئايە قىلاتتى. ئۆمەك ئەزالىرىدىن گومىنداڭ ئىشپىيونلىرى ۋە چەت ئەلدىكى جۇڭگوغا قارشى كۈچلەرنىڭ سەنئەت ئۆمىكىمىزنىڭ ئەزالىرىنى سۈيىقەست قىلىپ ئۆلتۈرۈش ۋە «سىياسىي باش پاناھلىق» تىلىشىگە ئۇرۇنۇشتەك سۈيىقەست ۋە بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىدىن ساقلىنىشنى تەلەپ قىلدى. بۇرھان ئاقساقال ئاجايىپ ئۇنۇملۇك خىزمەتلەرنى ئىشـ

لەپ هەم سەنئەت ئۆمىكىنىڭ زىيارەت قىلىش، ئويۇن قويۇش ۋەزىپىسىنى ئوڭۇشلۇق ئورۇنلىشىغا كاپالەتلىك قىلدى، ھەم سەنئەت ئۆمىكىدىكىلەرنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىپ، سەنئەت ئۆمىكىنىڭ چەت ئەلگە چىقىپ زىيارەت قىلىشىنى تولۇق مۇۋاپىقلىشىتكە ئېرىشتۇردى.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئەيسا ھوشۇر
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

رەئىس بۇرھان شەھىدىنىڭ يېنىدا قىلغان خىزمەتلىرىم توغرىسىدا ئەسلىمە

سابىت روزى

1953 ـ يىلى 13 ـ يانۋار مەن خەلق خىزمىتىگە قاتناشقان كۈن. مەن شۇ كۈنى سابىق شىنجاڭ مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىنىڭ باش كاتىبى، ئوقۇتقۇچۇم ئابدۇقادىر ھەسەنوۋنىڭ تاپشۇرۇقىغا ئاساسەن، سابىق شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى رەئىس ئىشخانىسىغا كەلدىم. بۇرھان شەھىدىنىڭ كاتىبى مېنى بۇرھان شەھىدىنىڭ ئىشخانىسىغا باشلاپ كىرىپ تونۇشتۇردى. ئۇ ناھايىتى خۇش كۆڭۈللۈك بىلەن ماڭا قول بېرىپ كۆرۈشتى ۋە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. مەن شۇ تاپتا ھۆكۈمەت رەئىسىنىڭ ئالدىدا تۇراتتىم. 19 ياشلىق بىر ئوقۇغۇچىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۇ كۈتۈلمىگەن بىر ئىش ئىدى. بۇرھان شەھىدى مەندىن تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىغاندىن كېيىن مېنىڭ ئوقۇش ئەھۋالىم ۋە ئائىلە ئەھۋالىمنى سورىدى. مەن ئۇنىڭ سۆزلىرىگە جاۋاب بەردىم. ئۇ ئاخىرىدا مەمنۇنلۇق بىلەن: «كەلگىنىڭىز ياخشى بوپتۇ، سىز بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇ ئىشخانىدا ئىشلەيسىز، ئوبدان ئۆگىنىڭ»، دېدى.

شۇنىڭدىن باشلاپ بىر مەزگىل مەن ھەم ھاياجانلىق ھەم ئەندىشە ئىچىدە قالدىم. ھاياجانلىق، ئەلۋەتتە مەكتەپ تەشكىلىنىڭ ماڭا ئىشىنىپ ۋە ئومىد كۈتۈپ مۇشۇنداق بىر مۇھىم ئورۇندىكى خىزمەتكە قويغانلىقى ئىدى. ئەندىشە بولسا، جەمئى-

يەتتە بىر كۈنمۇ خىزمەت قىلىپ باقمىغان ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاد-
دا، مۇشۇنداق مۇھىم بىر خىزمەتنى قىلىپ كېتەلەرمەنمۇ؟
دېگەندىن ئىبارەت ئىدى. ئىشداشلىرىمنىڭ يېقىندىن ياردەم قى-
لىشى ۋە بۈرھان ئەپەندىنىڭ كۆرسىتىپ بېرىشى ئاساسىدا خىز-
مەتكە كىرىشىپ قالدىم. ئۇ چاغلاردا مەندە «ئەمدى ياخشى ئىش-
لەش كېرەك، تىرىشىش كېرەك» دېگەن بىر ساددا چۈشەنچىلا
بار ئىدى.

1953 ـ يىلى دېكابىردا، رەئىس بۈرھان شەھىدى، جۇڭگو
كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ بىيۈروسىنىڭ 2 ـ شۇجىسى
يولداش جاڭ باڭيىڭ ۋە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ئالىي خەلق سوتىنىڭ
مۇئاۋىن باشلىقى يولداش توختى ھەلىموۋلار باشچىلىقىدىكى خىز-
مەت تەكشۈرۈش گۇرۇپپىسى جەنۇبىي شىنجاڭغا باردى. مەنمۇ
بۈرھان شەھىدىنىڭ كاتىپى بولۇش سۈپىتىم بىلەن بۇ گۇرۇپپىغا
قاتناشقانىدىم. بىز تەخمىنەن ئىككى ئايغا يېقىن ۋاقىت سەرپ
قىلىپ، خوتەننىڭ كېرىيە ناھىيىسىگىچە بولغان ئارىلىقتا ھەر-
بىر ۋىلايەت ـ ناھىيىلەرگە بېرىپ، جەمئىيەت ئەھۋالىنى ئۆگە-
نىش ۋە خىزمەت تەكشۈرۈش بىلەن بولدۇق.

بۈرھان شەھىدى بارغانلا يېرىدە يەرلىك ئۇرۇنلاردىكى رەھ-
بىرىي خادىملارنىڭ خىزمەت دوكلاتلىرىنى ئاڭلايتتى، كادىرلار
سۆھبەت يىغىنلىرىنى ئاچاتتى، دېموكراتىك زاتلار ۋە دىنىي
زاتلار بىلەن كۆرۈشەتتى ۋە ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەتتى، كادىر-
لار يىغىنلىرىدا نۇتۇق سۆزلەيتتى، مەكتەپلەرگە بېرىپ ئوقۇتقۇ-
چى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەردىن ھال سورايتتى ۋە ئوقۇتۇش
ئەھۋاللىرىنى كۆزدىن كەچۈرەتتى. ئۇ زادىلا ھارمايتتى، خىز-
مەتتە ئەستايىدىل، مۇئامىلىدە خۇشپېئىل بولۇپ، كىشىلەرگە
ئاق كۆڭۈل ۋە سەمىمىيلىك بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى. ھەرخىل
يىغىن ۋە سورۇنلاردا ئۆزىنىڭ مول جەمئىيەت تەجرىبىسى ئاسا-
سىدا، تەسىرلىك ۋەقەلەر ۋە يۇمۇرلۇق سۆزلەر ئارقىلىق كىشى-

لەرنى قايىل قىلاتتى. بىز قەيەرگىلا بارمايلۇق «ئۇرۇمچىدىن رەھبەرلەر كەپتۇ» دېگەننى ئاڭلىغان خەلق ئىچىدە ئەرز ـ شىكايەت ئېيتىشىپ كەلگۈچىلەر ناھايىتى كۆپ بولاتتى. بۇنداق چاغلاردا بۇرھان شەھىدى ماڭا: «سىز ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈڭ، ئۇلارنىڭ ئەرز خەتلىرىنى كۆرۈپ چىقىپ مەزمۇنىنى ماڭا ئېيتىپ بېرىڭ» ، دەيتتى. مەن رەئىسنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە ئىش قىلاتتىم. ھەربىر ئەرز خەتنىڭ ئۈستىگە كونكرېت پىكىر يېزىپ، رەئىسنىڭ ئىمزاسىنى قويدۇرغاندىن كېيىن شۇ ئورۇننىڭ مەسئۇلىغا تاپشۇراتتىم. بىز يەكەنگە بارغاندىن كېيىنكى بىر كۈنى، بۇرھان شەھىدى ماڭا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن سۆزنىڭ ئاخىرىدا: «خەلق ھازىر سىياسىي جەھەتتىن ئازاد بولدى، لېكىن روھىي جەھەتتىن كۆتۈرۈلمىدى. ئۇلار ئۆزۈن يىللار فېئوداللىق ئەنئەنىنىڭ ئىسكەنجىسىدە قالغان ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئېزىشى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە ئۇچرىغان. ئۇلار ئەمدى دۆلەتنىڭ ئىگىسى بولغانلىقىنى ھەقىقىي چۈشىنىشى كېرەك. خەلقىمىزنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ساۋاتسىز. بىز ئۇلارنى ئىقتىسادتا گۈللەنگەن، مەدەنىيەتتە يۇكسەلگەن، بىلىملىك قىلىپ تەربىيىلىشىمىز لازىم. شۇڭا خەلق ئالدىدىكى مەجبۇرىيىتىمىز ناھايىتى ئېغىر» ، دېدى. مەن شۇ گەپلەردىن باشلاپ ئاندىن جەمئىيەتنى ئاستا ـ ئاستا چۈشىنىشكە باشلىدىم.

بۇرھان شەھىدى خەلقنى سۆيەتتى، خەلققە چەكسىز سادىق ئىدى، خەلق ئىچىدىكى مەسىلىلەرنى ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ، تەتقىق قىلاتتى ۋە ئۇنىڭغا جاۋاب بېرەتتى. ئۇ ھۆكۈمەتنىڭ مۇناسىۋەتلىك يىغىنلىرىدا، ھەر دەرىجىلىك كادىرلار يىغىنلىرىدا قىلغان سۆزلىرىدە خەلقنىڭ ھالىغا يېتىش، خەلققە ياخشى ئىش قىلىپ بېرىش، مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ بېرىش، خەلقتىن كەلگەن خەت ـ چەكلەرنى ئەستايىدىل بىر تەرەپ قىلىش، بىر

تەرەپ قىلغاندىن كېيىن نەتىجىسىنى ئۆزلىرىگە مەلۇم قىلىشنى ئالاھىدە تەكىتلەيتتى. ئۇ كۆپ قېتىم ئۆزى بىلەن بىللە ئىشلەۋاتقان كادىرلارغا: «بىز خەلقە ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشىمىز كېرەك، لېكىن خەلقە زىيانلىق ئىشنى ھەرگىزمۇ قىلماسلىقىمىز كېرەك»، دېگەنىدى.

بۇرھان شەھىدى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنى قوللىنىش ۋە ئۇنى ئومۇملاشتۇرۇشقا ناھايىتى ئەھمىيەت بېرەتتى. 1953 ـ يىلى دېكابىرنىڭ مەلۇم بىر كۈنى ئىدى، بىز خوتەنلىك كېرىيەناھىيىسىگە يېقىن بىر جايدا كېتىپ باراتتۇق، ماشىنىمىز تاشيول ئۈستىدە بىرئاز توختاشقا توغرا كەلدى. تاشيولغا يېقىن بىر جايدا بىر باشلانغۇچ مەكتەپ بار ئىكەن، بىزنىڭ توختىغىنىمىزنى كۆرگەن ئوقۇغۇچىلار يۈگۈرۈشۈپ چىقىپ ماشىنىنى تاماشا قىلغىلى تۇردى (بەلكىم ئۇ چاغلاردا بۇ چەت يەرلەرگە بۇنداق ماشىنىلار ئاز بارسا كېرەك). بۇرھان شەھىدى ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ گەپ باشلاپ، ئۇلارنىڭ ئىسىملىرىنى، قانچىنچى سىنىپ-تا ۋە قانداق دەرسلەرنى ئوقۇيدىغانلىقىنى سورىدى. ساددا يېزا بالىلىرى يېتىرقاپ جاۋاب بېرەلمەي تۇراتتى، بالىلارنىڭ يېنىدا تۇرغان يېڭى ئايال ئوقۇتقۇچى باللارغا ۋاكالىتەن جاۋاب بەردى. ئۇ قويۇق خوتەن شىۋىسىدە سۆزلەيتتى. بۇرھان شەھىدى ئوقۇتقۇچىدىن: «سىلەر دەرس ئۆتكەندە مۇشۇنداق سۆزلەمسىلەر؟» دەپ سورىدى. ئوقۇتقۇچى: «دەرس ئۆتكەندە كىتاپتا يېزىلغىنى بويىچە ئۆتىمىز» دەپ جاۋاب بەردى. بۇرھان شەھىدى يەنە: «سىلەر گېزىت ئوقۇغاندا قانداق ئوقۇيسىلەر؟» دەپ سورىدى. ئوقۇتقۇچى: «گېزىت ئوقۇغاندا گېزىتتە يېزىلغىنى بويىچە ئوقۇيمىز، گەپلەشكەندە ئۆزىمىزنىڭ تىلىدا سۆزلەيمىز» دېدى، ھەممىمىز كۈلۈشۈپ كەتتۇق. ئۇنىڭ «ئۆز تىلىمىز» دېگىنى خوتەن شىۋىسى ئىدى. بۇرھان شەھىدى ئاخىردا ئوقۇتۇش ۋە يېزىقچىلىق ئىشلىرىدا ئەدەبىي تىلنى قوللىنىشنىڭ لازىملىقىنى

چۈشەندۈردى.

ئۇ يەنە ئاتالغۇلارنىمۇ توغرا ئىشلىتىشنى تەلەپ قىلاتتى. خىزمەتكە قاتناشقىنىمغا ئانچە ئۇزۇن بولمىغان چاغلار بولسا كېرەك، مەن بىر كۈنى بۇرھان شەھىدنىڭ بىر ماقالىسىنى ئىشلەۋاتىپ «بايرام» دېگەن سۆزنى «ھەرەم» دەپ يېزىپ قويغانىدىم. ئۇ ماقالىنى كۆرۈۋاتىپ بۇ سۆزگە دىققەت قىپتۇ، ئۇ ماڭا مۇلايىملىق بىلەن: «بۇ سۆزنى «بايرام» دەپ ئىشلىتىش توغرا، مەھمۇت قەشقەرىنىڭ «دىۋانى لۇغاتت تۈرك» دېگەن كىتابىدا بۇ سۆز «بايرام» شەكلىدە يېزىلغان» دەپ چۈشەندۈردى. مەن 80 ـ يىللارنىڭ بېشىدا «تۈركىي تىللار دىۋانى» نى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىۋاتقان چېغىمدا بۇ سۆزنىڭ «بايرام»[1] شەكلىدە يېزىلىشىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىدىم. بىز ئۇ چاغلاردا «تۈركىي تىللار دىۋانى» دېگەن ئەسەرنىڭ بار ئىكەنلىكىنى بىلسەكمۇ، ئۇنىڭ ئىچىدىكىلىرىنى بىلمەيتۇق، لېكىن ئۇ بۇ ئەسەرنى بۇرۇنلا ئوقۇغانىكەن. بۇرھان شەھىدى يېزىلغان ماقالە ۋە خەت ـ چەكلەرنىڭ مەزمۇنىغا، جۈملىلەرنىڭ راۋان بولۇشىغا، ئىملاسىنىڭ توغرا بولۇشىغا ئالاھىدە دىققەت قىلاتتى ۋە بۇ خىل مەسىلىلەردە ناھايىتى تەلەپچان ئىدى.

بۇرھان شەھىدى ناھايىتى پاك ۋە ئادىل ئىدى. خىزمەت ئىستىلى دېموكراتىك بولۇپ، يېنىدا ئىشلەۋاتقان خىزمەتچىلىرىنىڭ پىكىر ـ نەسىھەتلىرىنى قوبۇل قىلاتتى. ئۇلارنى ياخشى كۆرەتتى ۋە ئۇلارنىڭ تۈرمۇشىغا غەمخورلۇق قىلاتتى. ئۇلارنىڭ خىزمىتىدە بىرەر سەۋەنلىك كۆرۈلسە، چىرايلىق ۋە يۇمۇرلۇق سۆزلەر بىلەن تۈزىتەتتى، قاتتىق گەپ قىلمايتتى. مەن ئۇنىڭ بىلەن 14 يىل بىللە ئىشلىدىم، مۇشۇ جەريانىدا بىرەر خاتىمنىڭ

① «تۈركىي تىللار دىۋانى» ئۇيغۇرچە نەشرى 3 ـ توم 242 ـ بەت.

سەۋەنلىك تۇپەيلى خىزمەت ئورنىدىن يۆتكەلگەنلىكىنى كۆرمە-
دىم. خالىس خىزمەت قىلىش، پاك بولۇش، ئاددىي ـ ساددا
ياشاش، ئىقتىساتچىل بولۇش بۇرھان شەھىدى ۋە ئۇنىڭ رەپىقە-
سى رەشىدە خانىمنىڭ بىزگە بېرىدىغان تەلىملىرىنىڭ مەزمۇنلە-
رىدىن بىرى ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىمۇ مۇشۇنداق ياشايتتى. كە-
شىلەرنىڭ سوۋغىلىرىنى قوبۇل قىلمايتتى، بۇنداق ئىشلارغا قا-
رىتا سەمىمىيلىك بىلەن تەربىيە بېرەتتى. مانا بۇ ھەقىقىي پاك-
لىقنىڭ ئۇلگىسى!

بۇرھان شەھىدى ئۆز ھاياتىدا پارتىيە ۋە خەلق ئۈچۈن نۇر-
غۇنلىغان ياخشى ئىشلارنى قىلدى. بىز بۇ ئىشلارنى ئەسلىگىنە-
مىزدە، ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرىمىز! گەرچە بۇرھان شەھىدى
ئارىمىزدىن كەتكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ روھى مەڭگۈ ھايات! ئۇنىڭ
بىزگە قالدۇرۇپ كەتكەن ئېسىل پەزىلەتلىرى بىزنىڭ مەڭگۈ
ئۆگىنىش ئۇلگىمىز بولغۇسى!

جاۋابكار مۇھەررىر: تۇرغۇن ئۆمەر

هايات ـ ماماتتا هەمنەپەس بولۇپ، ئېغىر كۈنلەرنى بىللە ئۆتكۈزۈش

ئىلسۆيەر، ئىلشات، ئىلفىرە

دادىمىزنىڭ تۇغۇلغىنىغا 100 يىل ۋە قارىلىق تۇتۇۋاتقانلىقىمىزغا بەش يىل بولۇپ قالاي دېگەن كۈنلەردە، بىز ئۇنى ھەمدە ئۇنىڭ بىلەن يېرىم ئەسىر بىللە ياشىغان ئاپىمىزنى بەكمۇ سېغىنىدۇق!

ئۆتكەن ئىشلارنى ئەسلىسەك، ئۇلار ھاياتىدا كۆپلىگەن ئوڭۇشسىزلىقلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى، ئۇلارنىڭ يۈكسەك پەزىلىتى ۋە ئۇلارنىڭ بىزگە بەرگەن سەمىمىي تەربىيىسىنى ھازىرغىچە يەنىلا ئېسىمىزدە چوڭقۇر ساقلاۋاتىمىز. ئېيتىدىغان نۇرغۇن گەپلىرىمىز بولسىمۇ، لېكىن قولىمىزغا قەلەم ئېلىپ ئۇلار توغرىسىدا ئازراق ئەسلىمە يازايلى دېسەك، گەپنى نەدىن باشلىشىمىزنى بىلمەي قالىمىز. ئۇلار ھاياتىدا كۆپ ئەگىرى ـ توقايلىقلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى. بۇنى بىرەر پارچە قىسقا ماقالە يازغان بىلەن يېزىپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. ئېھتىمال ھازىرقى ئىقتىدارىمىز بىلەن ئۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماسلىقىمىز مۇمكىن، شۇڭا بىز پەقەت ئۆزىمىزنىڭ ئۇلارغا بولغان سېغىنىشىمىزنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ھاياتىدا بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بىر باسقۇچىنى يەنى، ئۇلارنىڭ «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» مەزگىلىدىكى سەرگۈزەشتىلىرى ۋە ئېغىر كۈنلەردە، ھايات ـ ماماتتا ھەمنەپەس بولۇپ، جاپا ـ مۇشەققەتنى بىللە ئۆتكۈزگەنلىك ئەھۋالىنى قىس-

قىچە تونۇشتۇرماقچىمىز.

1966 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ بىر كۈنى بىز مەكتەپتىن ئۆيگە قايتىپ كەلگىنىمىزدە، دەرۋازا مۇھاپىزەتچىسىدىن ئۆيىمىزگە قىزىل قوغدىغۇچىلار كەلگەنلىكىنى ئاڭلىدۇق ھەمدە ئۆينىڭ ھەممە يېرىگە چاپلانغان «خەلقئارا جاسۇس بىورھاننى يوقىتايلى»، «جاسۇسلار ئائىلىسى» قاتارلىق شوئارلارنى كۆرۈپ، دادىمىزنىڭ ھەمدە پۈتۈن ئائىلىمىزنىڭ ھەممىنى «سۇپۇرۇپ تاشلايدىغان»، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نىڭ «سۇپۇرۇلۇش» ئوبيېكتىغا ئايلانغانلىقىنى، ئۇنىڭدىن ھەرگىز قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى ئېنىق تونۇپ يەتتۇق. شۇ چاغدا بىز ياش ۋە گۆدەك بولغانلىقىمىز ئۈچۈن، دادىمىز «ئىنقىلابىي ئاممـا» نىڭ گۇمانلىنىشى ۋە كۆرەش قىلىشىغا ئۇچرىغانلىكەن. ئېھتىمال ئۇنىڭدا ئېغىر مەسىلە بار ئوخشايدۇ، ئۇ پارتىيىنى ئالداپلا قالماي، يەنە بىزنىمۇ ئالداپتۇ دەپ قاراپ، بىر قېتىملىق تازا غەزەپ تۇسىنى ئالغان ئائىلىۋى سوراقنى ئۇيۇشتۇرۇپ، دادىمىزنىڭ «ياۋاشلىق» بىلەن بىزگە «مەسىلىسى» نى تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇق. ئويلىمىغان يەردىن دادىمىز ئىنتايىن تەمكىن، ئىنتايىن كەسكىن ھەمدە ئىنتايىن خەتىرجەم ھالدا سەۋرچانلىق بىلەن ئۆزىنىڭ ئىنسانلىق قەدىر ـ قىممىتى بىلەن بىزگە كاپالەت بېرىدىغانلىقىنى، پارتىيە ۋە خەلقنە يۈز كېلەلمەيدىغان ئىشلارنى ھەرگىز قىلمىغانلىقىنى ئېيتتى. شۇ چاغدىكى سىياسىي كەيپىيات ئاستىدا، بىز ئەلۋەتتە ئۇنىڭ «كاپالىتى» گە پۈتۈنلەي ئىشىنىپ كېتەلمەيتتۇق، لېكىن بىز يەنە ئۇنىڭدا زادى قانچىلىك مەسىلە بارلىقىنىمۇ دەپ بېرەلمەيتتۇق. شۇڭا بىز كېيىنكى «ئاساسلىقى مىللەتلەر ئىنستىتۇتىنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە بېيجىڭدىكى شىنجاڭلىق ئوقۇغۇچىلاردىن تەشكىل تاپقان «ئىنقىلابىي ئاممـا» نىڭ ئۇنى پىپەن ۋە كۆرەش قىلىشىغا ئەلۋەتتە كۆڭۈل بۆلدۇق. بۇ پىپەن ۋە كۆرەش جەريانىدا ئۇنىڭدا زادى قانچىلىك

مەسىلە بارلىقىنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشنى ئۈمىد قىلىشتۇق. گەرچە بۇ پىپەن ۋە كۆرەش يېغىنلىرىدا يەر زېمىننى زىل - زىلىگە كەلتۈرىدىغان شوئار ۋە ئادەمنى قورقىتىدىغان «قالپاق» لاردىن باشقا، ھېچقانداق بىر ماھىيەتلىك مەسىلىلەر پاش بولۇپ چىقمىدى. دادىمىزنىڭ بىر قېتىملىق پىپەن ۋە كۆرەش قىلىش يېغىنىدىكى ئىپادىسى قەلبىمىزدە ھاياجان پەيدا قىلغانىدى. مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدىكى بىر قېتىملىق پىپەن، كۆرەش يېغىنىدا سۆزگە چىققۇچى دادىمىزنى «چەت ئەلگە باغلانغان ئۇنسۇر» دەپ پىپەن قىلغانىدى، يېغىنغا رىياسەتچىلىك قىلىۋاتقان يەنە بىرسى قوپۇپ ئۇنىڭ سۆزىنى تۇزىتىپ، بۇرھاننى «چەت ئەلگە باغلانغان» دېگىلى بولمايدۇ، چۈنكى ئۇ ھەرگىز جۇڭگولۇق ئەمەس! دېدى. بۇ چاغدا، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ پىپەننى قوبۇل قىلىۋاتقان دادىمىز تۇيۇقسىزلا بېشىنى كۆتۈرۈپ، غەزەپ بىلەن: «مەن جۇڭگولۇق!» دەپ ۋارقىردى. ئۇنىڭ بۇ قەتئىيلىك بىلەن ئېيتقان جاۋابى، خۇددى دۈشمەنگە نەپرەت ياغدۇرغاندەك ئۇنى «خەلقنىڭ دۈشمىنى» دەپ ھېسابلاپ پىپەن قىلىۋاتقان ھېلىقى كىشىلەرنى چۆچۈتۈۋەتتى.

كېيىن دادام شىنجاڭغا قايتۇرۇپ كېلىنىپ، شىنجاڭدىكى «ئىنقىلابىي ئاممىا» نىڭ پىپەن ۋە كۆرەش قىلىشىنى قوبۇل قىلىش تەلەپ قىلىندى. شۇ چاغدىكى «قىزىل» تېررورلۇق ھەممە يەردە تازا ئۆچ ئېلىۋاتقان سىياسىي مۇھىتتا، ياخشىلىق ۋە يامانلىقنىڭ يۈز بېرىپ قېلىشىنى ھەرقانداق كىشى بىلەلەيتتى. ئېھتىمال بۇ بارسا كەلمەس سەپەر بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن. شۇ چاغدا بالىلار ئىچىدە ھەدىمىز ئېلچىلىنىڭ يېقىندىلا خىزمەتكە چىققانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، قالغىنىمىز مەكتەپتە ئوقۇيتۇق. بېيجىڭدا قېلىپ بىزنىڭ ھالىمىزدىن خەۋەر ئېلىش ياكى دادىمىز بىلەن شىنجاڭغا قايتىپ پىپەن، كۆرەشنى قوبۇل قىلىش

ئاپىمىزنىڭ ئالدىدىكى بىر قىسىم تاللاش بولۇپ قالغاندى. ئاپىمىز قەتئىي ھالدا كېينىكىسىنى تاللىۋالدى، چۈنكى ئۇ كېيىم بىزگە ئېيتىپ بەرگىنىدەك، پارتىيىنىڭ كۆپ يىللىق تەربىيىسى ۋە ئۆزىنىڭ بىزگە كۆپ يىللاردىن بۇيان قاتتىق تەلەپ قويغانلىقى ئۈچۈن، ئۆزىمىزنىڭ ھالىمىزدىن ئۆزىمىز خەۋەر ئالالايدىغانلىقىمىزغا ئىشەنگەن، شۇنداقلا ئۇ دادىمىزغا ھەمراھ بولۇپ ئۇنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قېلىشنىڭ زۆرۈرلىكىنى بىلگەن. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دا ئىنتايىن ئۇمىدسىزلىك كەچۈرمىشلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن، دادىمىز ھاياتلا قالسا ئاندىن ھەقىقىي ئەھۋالنى ئاخىرى ئېنىقلاپ چىقىپ، ئۇنىڭغا زور مۇزور ئارتىپ قويۇلغان بارلىق پاكىتسىز تۆھمەتلەرنى پاكىزە تازىلاشقا بولىدىغانلىقىنى ھەرۋاقىت ئېسىدىن چىقارمىغان. شۇڭا بۇلار دۆلەتلىك باشقۇرۇش ئىدارىسىدىكى خادىملارنىڭ نازارىتى ئاستىدا «خەلقئارا جاسۇس بۇرھانىي يوقىتايلى» دېگەن ۋېۋىسكىنى ئېسىپ، بېيجىڭدا پەيدا بولغان قىلىنغاندا تېنىدە قېپقالغان يارا ئىزلىرىنى ئېلىپ (دادىمىز مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدا ئېچىلغان پەيدا بولغان كۆرەش يىغىنىدا كۆمۈر داشقىلى ئۈستىگە تىزلاندۇرۇلۇپ قويۇلغان بولغاچقا، تىزى زەخمىلىنىپ، يىرىڭلاپ كەتكەنىدى)، كۆپ يىللاردىن بۇيان ئۆزلىرى تۇرۇۋاتقان بېيجىڭدىن ۋە بىزدىن ئايرىلىپ، پۈتۈن بىلەن شىنجاڭغا كەتتى.

دەرۋەقە، شىنجاڭدا ئۇلارنى كۈتىۋالغىنى — بېيجىڭدىكىدىنمۇ بەكرەك غالجىرلاشقان، شەپقەتسىز ھالدىكى پەيدا بولغان كۆرەش بولغان، بەزىلەر «ئۇنى چوقۇم كۆزىگە چۆتكەن قونغىدەك قىلىپ پىپەن، كۆرەش قىلىش كېرەك» دەپ داۋراڭ سالغان. چۈنكى تېرىك ئادەمنىڭ كۆزىگە چۆتكەن قونالمايدۇ. خۇددى ئۇلار ئېيتقاندەك پىپەن، كۆرەش، ئۇنىڭ بار-

لىق ئۇرۇق - ئەۋلادىغىمۇ قارىتىلغان. يەنى «بۇرھان ئائىلىسى» دىكى بارلىق تۇغقانلارغا (بۇلارنىڭ ئىچىدە شىنجاڭدىكى ھامماچىلىرى، ئاكىلىرىمىز، يەڭگىلىرىمىز، ھەدىلىرىمىز، يېزىنىلىرىمىز قاتارلىق 10 نەچچە كىشى بار)، ھەتتا دادىمىز بىلەن بىللە ئىشلىگەن كىشىلەر بولسىمۇ، ھېچقايسىسى پىپەن، كۇرەش قىلىنىشتىن قۇتۇلۇپ قالالمىغان. بىز يىراقتا تۇرۇۋاتقانلىقىمىز ئۈچۈن، دەسلەپ بىز شىنجاڭدىن چۈنلىيەن قىلىپ قايتىپ كەلگەن ساۋاقداشلارنىڭ كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرى ياكى جەمئىيەتتە تارقىلىپ يۈرگەن بەزى خەۋەرلەردىن ئۇلارغا ئائىت خەۋەرلەرنى بىلىۋالاتتۇق، بۇ خەۋەرنىڭ بەزىلىرى پارچە - پۈرات خەۋەرلەر بولۇپلا قالماي يەنە ئۇ دائىم بىر - بىرىگە زىت خەۋەرلەر ئىدى. مەسىلەن، بەزىلەر بىزگە: «بۇرھان ئۆلۈپ كېتىپتۇ!» دېسە، يەنە بەزىلەر: «ئاناڭلارنىڭ پىپەن، كۇرەشكە چىدىمايلا يەرگە ئۇسۇپ ئۆلۈۋالغانلىقىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇق» دېيىشىپ، بىزنىڭ ئىنكاسىمىزنى كۆزىتەتتى.

دادىمىز بىلەن ئاپىمىزنىڭ شىنجاڭدىكى ھەقىقىي ئەھۋالىنى «13 - سېنتەبىر» ۋەقەسىدىن كېيىن ئاندىن بىلىلىدۇق. لىن بياۋ ئەكسىل ئىنقىلابىي گۇرۇھىنىڭ گۇمران بولۇشى ئوبيېكتىپ جەھەتتە «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ نەزەريە ۋە ئەمەلىيەت جەھەتتە مەغلۇپ بولغانلىقىنى جاكارلىدى. مەملىكەت ۋەزىيىتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ بىز سىياسىي جەھەتتە تەدرىجىي ھالدا بىر قەدەر پىشىپ يېتىلدۇق. يۇقىرىدىن ئاتا - ئانىمىزنى يوقلاپ كېلىشىمىزگە رۇخسەت قىلدى. بىز ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ شىنجاڭغا بېرىپ ئۇلارنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلىدۇق. ئۇلارنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى كۆردۇق. ئۆزىنىڭ ئۇلارغا چېتىلىپ زىيانكەشلىككە ئۇچرىشىدىن قورقىمغان كۆپلىگەن كىشىلەر بىزگە كىشىنى ھەيران قالدۇرارلىق كۆپلىگەن ئەھۋاللارنى سۆزلەپ

بەردى.

ئاتا ـ ئانىمىز شىنجاڭغا قايتىپ بارغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر كىچىك ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇلۇپ-تۇ. ئۇلار شۇ چاغدا دائىم دېگۈدەك توختىماي پىپەن ۋە كۇرەش قىلىشقا، ئۇرۇپ تەن جازاسى بېرىشكە ئۇچراپلا قالماي يەنە تۇرمۇش جەھەتتىمۇ ئىنتايىن قىيىنچىلىق تارتقان. ئۇلارنىڭ ماڭاش مۇناسىۋىتى تاپشۇرۇپ بېرىش ـ تاپشۇرۇۋېلىش جەريانىدا ئىش بېجىرگۈچى خادىملارنىڭ سەۋەنلىكىدىن «يوقىلىپ كەتكەن». شۇڭا ئۇلارنىڭ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېت ئاشخانىسىدا «يېزىپ قويۇپ تاماق يېيىش» نگە رۇخسەت قىلىنغاندىن باشقا، ئۇلاردا بىر تىيىنمۇ پۇل بولمىغان. ئۇلار مەركەزگە بىر پارچە خەت يېزىپ ئۆزلىرىنىڭ قىيىنچىلىقىنى ئىنكاس قىلغاندا بىر ئاق كۆڭۈل كىشىدىن ماركا قەرز ئالغان. بەزىلەر ئۇلارنىڭ ئۆلۈۋېلىشىنى ئارزۇ قىلىشقان. شۇڭا بىر قېتىم بىرسى ئارغامچا بىلەن پىچاقنى ئۇلارغا تاشلاپ بېرىپ: «بۇنداق ياشىغىچە نېمىشقا ئۆلۈۋالمايسىلەر؟» دېگەندە، دادىمىز غەزەپ بىلەن ئۇ نەرسىلەرنى سىرتقا تاشلىۋېتىپ: «ئاشۇنداق دېگىنىڭلارغا مەن ئۆزۈمنى تېخىمۇ ياخشى ئاسرايمەن، ھەرگىز ئۆلۈۋالمايمەن!، ئۆلگۈڭلار كەلسە، ئۆزۈڭلار ئۆلۈۋېلىڭلار!» دېگەن. ئۇ ئۆلۈۋېلىشنى خالىمايلا قالماستىن بەلكى ئۆزىنىڭ قەدىر ـ قىممىتى بويىچە ياشاشقا بەل باغلىغان. شۇڭا ئۇ ھەر كۈنى ئۇخلاشتىن بۇرۇن ئىشتىنىنى ئىنتايىن ئەستايىدىللىق بىلەن ئوبدان قاتلاپ، ئۈنى ياستۇقىنىڭ ئاستىغا باستۇرۇپ قويۇشنى ئادەت قىلغان. ئۇ ھەر قېتىم پىپەن ۋە كۇرەش قىلىنغاندا، ئۇنىڭ ئىشتىنى خۇددى ھازىرلا دەزمال سالغاندەك تۇپ ـ تۇز تۇرغاچقا، شۇ چاغدىكى ئىسيانچىلار ئۇنىڭغا «ئاتىنى چۈشسىمۇ، ئۇزەڭگىدىن چۈشمەيدۇ» دەپ باھا بەرگەن. ئۇلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بىر كىشى بىزگە: «شۇ چاغلاردا بىز مۇنداق بىر ئىشقا ھەيران

قالاتتۇق. بۇرھان نېمە ئۇچۇندۇر ھەر قېتىم پىپەن، كۆرەش يىغىندا رەتلىك كىيىنمۇالاتتى، يەنە كېلىپ كۆپلىگەن ياش كىشىلەر پىپەن، كۆرەش قىلىش ۋاقتى ئۇزارتىلسا چىدىيالمايتى ياكى پۇتلىرى تىترەپ تۇرالمايتتى ياكى يىقىلىپ چۈشەتتى، لېكىن ئۇ رېئاكتسىپ ئايروپىلان شەكلىدە ئۇچ ساپەتلەپ تۇرغۇزۇپ قويسىمۇ ئىشتىنىنىڭ قىرى ئىگىلىپ قالمايتتى.» دەپ ئېيتىپ بەرگەنىدى. كېيىن بىز دادىمىزدىن بۇ ئىشنى سورىغىنىمىزدا ئۇ: «شۇ چاغدا مەندە قەتئىي ئىشەنچ بار ئىدى، ئۇ مېنىڭ ئەڭ دەسلەپتە ئۇچرىغان قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشىمگە يار-دەم بېرىپلا قالماي، يەنە ياشىنىپ قالغان ۋاقىتتا سەككىز يىللىق تۇرمە ھاياتىنى تاماملاپ، ئاخىرى غەلىبە قىلغان كۈنگە قەدەر ياشىشىمغا يار-دەم بەردى» دەپ جاۋاب بەردى.

قىزىل قوغدىغۇچىلار، ئىسيانچىلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى گۇرۇھۋازلىق كۈرىشىنىڭ ئېغىرلىشىشىغا ۋە ئۇلارنىڭ ئاساسلىق زېھنىي كۈچىنى «ھوقۇقدارلارنى يوقىتىش» قا قارىتىشقا ئەگىشىپ، ئۇلارنىڭ دادىمىز ۋە ئاپىمىزنى پىپەن، كۆرەش قىلىش ھەمدە بارلىق «بۇرھان ئائىلىسىدىكىلەر» دىن ئىبارەت «ئۆلۈك يولۋاس» لارغا بولغان قىزغىنلىقى بارغانسېرى سوۋۇپ قېلىشقا باشلىغان. شۇڭلاشقا دادىمىز بىلەن ئاپىمىزغا بولغان سىياسىي بېسىم بىر مەزگىل سەل - پەل بوشاپ قالغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىز ئۇلارنىڭ تۇرمۇشتا قىينىلىپ قالغانلىقىنى ئىنكاس قىلغان خەتنى مەركەزدىكى ئالاقىدار تارماقلارغا ئەۋەتىپ بەرگەنلىكىمىز ئۈچۈن، ئاخىرى، ئۇلارنىڭ ھەربىرى ھەر ئايدا 100 يۈەن «تۇرمۇش راسخوتى» غا ئىگە بولدى. بۇ پۇل شۇ چاغدا ئانچە ئاز پۇل ئەمەس ئىدى. ئۇلار ھەر ئايدا بىزگە 100 يۈەن ئەۋەتىپ بېرىپ تۇردى. بۇنىڭدىن ئىلگىرى بىز ھەدىمىزنىڭ ھەر ئايدا ئالىدىغان 45 يۈەن مائاشىغا ۋە بىر قىسىم ياخشى نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ ياردىمىگە تايىنىپ تۇرمۇشىمىزنى قامداپ كەلگەنىدى.

دۇق. ئۇلار بىزگە ئەۋەتىپ ئېشىپ قالغان پۇلغا ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلىغان. چۈنكى ئۇلار بالا ـ قازانىڭ ئۈنداق ئوڭايلىقچە ئۆتۈپ كەتمەيدىغانلىقىنى، ئالدىدا يەنە تېخىمۇ ئېغىر ۋە كەسكىن سىناقلارنىڭ ئۆزلىرىنى ساقلاپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى بىلگەن. شۇڭا بۇنداق دەم ئېلىش پۇرسىتىدىن ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە پايدىلىنىپ ئۆزلىرىنىڭ سالامەتلىكىنى ياخشىلۇۋېلىشنى ئويلىغان.

بۇ مەزگىلدە ئاتا ـ ئانىمىزنىڭ ياشلىق چاغلىرىدا يېتىشتۇرگەن نامرات تۇرمۇش كەچۈرۈش جەريانىدا ئائىلىنى تىرىشچانلىق، ئىقتىساتچىللىق بىلەن باشقۇرۇشىدىن ئىبارەت قابىلىيىتى ئۇلارغا زور ياردەم بولغان. ئاپىمىز كىچىك چېغىدا كۆپ يول مېڭىپ ئادەتتىلەنگەنلىكى ئۈچۈن، شۇ چاغدىكى مال باھاسىنىڭ ئەرزان ـ بولۇشتەك پايدىلىق شارائىتتىن پايدىلىنىپ ھەممە يەرگە بېرىپ ھەر يوغان بوتۇلكىلارغا ھەسەل، ۋېتامىن، گۆش ھەمدە ھەرخىل ئۇزۇقلۇقلارنى سېتىۋېلىپ ئەپكېلىپ تۇرغان، بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ تامىقى ۋە ئۇزۇقلۇقى ئەينى چاغدىكى شارائىتتا ئەڭ زور دەرىجىدە مۇۋاپىقلاشقان ۋە مول بولغان. دادىمىزنىڭ ئاشۇ چاغلاردىكى ئىنتايىن جاپالىق شارائىتتا سەككىز يىللىق تۇرمە ھاياتىغا بەرداشلىق بېرەلىگەنلىكىدە ئالدى بىلەن ئۇنىڭ تەن ساپاسىنىڭ ياخشى بولغانلىقى ۋە ئۇنىڭ قەيسەر ئىرادىسى، ئۇمىدۋار روھى ھەمدە شۇ مەزگىلدە «زەربىدارلىق بىلەن ئۇزۇقلانغانلىقى» مۇ بەلگىلىك دەرىجىدە قوشۇمچە رول ئويناغان. دادىمىز ۋاقتىنچە باشقۇرۇشقا ئادەم بولماسلىقتەك ۋاقىتلىق «ئەركىنلىك» تىن پايدىلىنىپ، ئالدىنقى بىر مەزگىلدە پەپەن ـ كۆرەش قىلىش، قىيناش جەريانىدا كاردىن چىققان سالامەتلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋېلىش ئۈچۈن ئۆينىڭ سىرتىغا چىقىپ ھەرىكەت قىلغان، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاددىي ئائىلىدىكى ئەرلەرگە ئوخشاش ئاپىمىزغا ياردەملىشىپ ئۆزى قىلالىغۇدەك

ئائىلە ئىشلىرىنى قىلىپ بەرگەن. بۇ ئىشلارنى ئۇ «ئەمەلدار» بولغان يىللاردا ئۇنتۇپ كەتكەنىدى. ئەينى چاغلاردا ئاپىمىز شارائىت يار بەرگەن دائىرىدە دادىمىزنى ياخشىراق ياشىسۇن دەپ ھەسەل ھەرىسى توپى ئىچىدىكى ئىشچى ھەرىگە ئوخشاش توختىماي ئىشلەپ تۇرغان.

ئاپىمىز بازارغا چىقىپ نەرسە ـ كېرەك سېتىۋالغاندىن باشقا، يەنە دائىم سىرتتىن ئوتۇن قاتارلىق نەرسىلەرنى تىرىپ كېلىپ تۇرمۇشتا ئىشلەتكەن. دادىمىز ئۆزىنىڭ يۇمۇرلۇق سۆزى بويىچە، ئاپىمىزنىڭ نەرسە ـ كېرەك يىغىپ كېلىش ھەرىكىتىنى، ھامان بىر كۈنى «بالا ـ قازا» تېپىپ كېلىدۇ، دەپ چاقچاق قىلغان. دېگەندەك ئۇنىڭ سۆزى راستقا چىققان. ئاپىمىز، دادىمىزنىڭ يەرگە يېتىۋېلىپ ئوت پۈۋلەپ تارتىۋاتقان جاپاسىنى يەڭگىللىتىش ئۈچۈن بىر شامال ساندۇقى ياساپ بېرىشنى ئويلىغان. بىر كۈنى ئۇ سىرتتىن ئىچىگە قار ـ مۇز تولۇپ كەتكەن تۆمۈر تۇرۇببىنى تېپىپ كېلىپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى قار ـ مۇزلارنى ئېرىتىپ چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، ئۇنى شامال ساندۇقىنىڭ شامال كارنىيى قىلماقچى بولۇپ، ئوتتا قاقلاۋاتقاندا، ئۇشتۇمتۇت قاتتىق پارتلاش يۈز بېرىپ، تۇرۇببىنىڭ ئىككى بېشىدىن قورقۇنچلۇق ئوت ئېتىلىپ چىقىپ، ئۆينى قاپقارا ئىس تۈتەك قاپلىغان، بۇ چاغدا دادىمىز بىلەن ئاپىمىز خۇددىنى يوقاتقان ھالدا سىرتقا قېچىپ چىقىۋېلىپ بالا ـ قازادىن قۇتۇلۇپ قالغان. ئەسلىدە ئىسيانچىلار ئەلەم كۈرىشى مەزگىلىدە تاشلىۋەتكەن يەر-لىك راكىتانى ئاپىمىز ئادەتتىكى تۇرۇببا دەپ قاراپ ئېلىپ كەلگەنىكەن.

خۇددى دادىمىز ۋە ئاپىمىز پەرەز قىلغاندەك بۇ ۋاقىتلىق «دەم ئېلىش» ناھايىتى تېزلا ئاياغلاشقان. 1967 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا ئېلىپ بېرىلغان چوڭ تۇتقۇندا، دادىمىز بىلەن ئاپىمىز تەڭلا قولغا ئېلىنغان، ئاپىمىزنى قولغا ئېلىش سەۋەبلىرىنى

تاپالمىغانلىقتىن، ئۇنى بىر يېرىم يىل سولاپ ئاخىرى قويۇپ بەرگەن. لېكىن دادىسىز شۇنىڭدىن باشلاپ سەككىز يىللىق ئۇ-زۇن تۇرمە ھاياتىنى باشلىغان. ھايات - ماماتتا ھەمنەپەس بولۇپ كېلىۋاتقان بۇ ئىككى ھەمراھ بىرى تۇرمە ئىچىدە، بىرى تۇرمە سىرتىدا تۇرۇپ جاپا - مۇشەققەتنى بىللە تارتىشتىن ئىبارەت ئالاھىدە ھاياتنى قايتا باشلىغان. يەنە بىر قېتىم دادىسىز شېكىسپىرى ھۆكۈمرانلىق قىلغان چاغلاردا يەتتە يىل تۇرمىگە قامالغا-نىكەن.

قويۇپ بېرىش ئاپىسىز ئۇچۇن ئېيتقاندا «بەختلىك ئىش» بولمىغان. چۇنكى، ئەسلىدە ئۇلارغا بېرىلىۋاتقان تۇرمۇش پۇلى ئۇلار قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن توختىتىپ قويۇلغان. بۇ چاغدا ئاپىسىز تۇرمىدىكى مەھبۇسنىڭ «ئائىلە تەۋەسى» بولغانلىقى ئۇ-چۇن، ئەلۋەتتە ئۇنىڭ بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى بولمىغان. ئۇ چاغدا بىز يىراقتا ئىدۇق، شىنجاڭدىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمىز-مۇ ئۇنىڭغا چېتىلغانلىقتىن ئۆزلىرىنى قوغدىشىمۇ تەس بولغان. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇ نېمىگە تايىنىپ تۇرمۇش كەچۈرسۇن — ئامالىنىڭ يوقىدىن ئۇ شۇ چاغدىكى ئاپتونوم رايونلۇق «كادىرلار قوغداش گۇرۇپپىسى»غا بېرىپ، ئۆزىنى يەنە قاماپ قويۇشنى تەلەپ قىلىشقا مەجبۇر بولغان. لېكىن تۇرمە دېگەن كىمنىڭ كىرگۈسى كەلسە كىرىۋېرىدىغان جاي ئەمەستە! ئاخىرىدا يۇقىرى-دىن ئۇنىڭغا ھەر ئايدا 30 يۈەن تۇرمۇش پۇلى بېرىشنى ھەمدە ئۇنى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىن تۆت تەمىدىن شامال ئۆتۈشۈپ، ئۆگزىسىدىن يامغۇر چۈشۈپ تۇرىدى-غان بىر كىچىك ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇشنى بەلگىلىگەن. شۇنىڭ بىلەن ئاپىسىز بۇ كىچىك ئۆيگە ئورۇنلىشىپ، ئۆزىنىڭ ھازىرقى بار شارائىتىدىن پايدىلىنىپ تۇرمىدىكى دادىسىزغا قانداق ياردەم بېرىشنى ئويلاشقان. ئۇ ئىنچىكە ھېسابلاپ، خىراجەتنى تېجەپ، ھەر ئايلىق تۇرمۇش پۇلىدىن ئېشىپ قالغىنىغا دادىسىزغا

ھەسەل ۋە ۋىتامىن سېتىۋېلىپ ھەمدە يەرلىك ئۇسۇلدا سامساقنى ھاراقتا چىلاپ تەييارلاپ، دادىمىزنىڭ كېسەل بولۇپ قالغاندا ئىشلىتىشى ئۈچۈن دائىم دادىمىزغا ئاپىرىپ بېرىپ تۇرغان. ئۇ يەنە دادىمىزنى توڭلىمىسۇن دەپ ئۆز قولى بىلەن دادىمىزغا پاختىلىق چاپان ۋە يوتقان تىكىپ ئاپىرىپ بەرگەن. دادىمىزغا تۇرمىدە ئېھتىياجلىق بولغان نەرسە ـ ئاساسلىقى كىتاب بولغاچقا، ئاپىمىز ھامان ئامالىنى قىلىپ كىتاب يەتكۈزۈپ بەرگەن، دادىمىزنىڭ يۈيۇپ بېرىشكە تېگىشلىك كىيىم ـ كېچەكلىرىنى ۋاقتىدا يۈيۇپ ئاپىرىپ بەرگەن. ئۇنىڭ تۇرمۇشىدا مۇشۇنداق ئالاھىدە خىزمىتى بولغانلىقى ئۈچۈن، گەرچە ئۆزى يالغۇز تۇرۇۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۆز تۇرمۇشىنىڭ تولۇق ۋە مەنىلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان.

بىز ئۇلار قالدۇرۇپ كەتكەن نەرسىلەرنى رەتلەۋاتقان چېغىمىزدا، دادىمىز بىلەن ئاپىمىز بىر ـ بىرى بىلەن ئالاقىلىشىش جەريانىدا يېزىشقان خەت ـ چەكلەر ۋە باغاقچىلارنى ئۇچراتتۇق. مەسىلەن: ئاپىمىزنىڭ دادىمىزغا باشقىلارنى تەكلىپ قىلىپ خەت ئۈچە يېزىلغان بىر پارچە خېتىدە: «بۇرھان، سىزگە پاختىلىق ئىشتان، پاختىلىق پايپاق (كەچتە ئۇخلاشتا كىيىدىغان پايپاق) ۋىتامىن A,D,B_1,C، سامساق (بەش باش)، يېرىم بولاق سوپۇن پاراشوكى ئەۋەتتىم. دورىلىق ئەتىر سوپۇن ئالالمىدىم. كېيىنكى پەسلىدە ئېلىپ ئەۋەتىپ بېرىمەن. بۇ خەتنى تاپشۇرۇۋېلىپ، ئۇيغۇرچە «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئەسەرلىرى» نىڭ 2 ـ، 4 ـ تومى، ستالىن ئەسەرلىرىدىن «لېنىنىزم مەسىلىرى» ۋە «پۈتۈن ئىتتىپاق كومۇنىستىك پارتىيە (بولشېۋىك) تارىخىدىن قىسقىچە دەرسلىك» نى تېزدىن قايتۇرۇۋېتىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن» دېگەندەك سۆزلەر يېزىلغان. بىز يەنە ئاپىمىزنىڭ شۇ چاغلاردا ھەرخىل قەغەز پارچىلىرىغا ئۇيغۇرچە يازغان شېئىرلىرىنى بايقىدۇق. ئۇ شائىر ئەمەس ئىدى، ئۇنىڭ بۇ «شېئىر»

لىرىنى بەدىئي جەھەتتىن ئىيتقاندا، ھەقىقي شېئىر دېگىلى بولمايتتى. لېكىن ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىن ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى ھەقىقي تۇرمۇش تەسىراتىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى ھەمدە ئۇنىڭ جۇڭگو كومپارتىيىسىگە بولغان سەمىمي ئىشەنچىسى ۋە قىزغىن-لىقىنى ھېس قىلغىلى، دۆلەت ۋە خەلقنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلىقى، ئۇنىڭدىن تەشۋىشلىنىۋاتقانلىقى، باش ئەگمەيدى-غان تۇرمۇش ئىشەنچىسىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى. دەل مۇشۇ ئىشەنچ شۇ چاغلاردىكى ئىنتايىن جاپا - مۇشەققەتلىك تۇرمۇشنى باشتىن كەچۈرۈشتە ئۇنى قوللاپلا قالماي، يەنە ئۇنىڭ كېيىنكى كۆپ يىللار داۋامىدا ئۆزىنىڭ تۇرمۇش پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ، تۇرمۇشتا باشتىن - ئاخىر تىرىشچان ۋە ئىقتىساتچىل بولۇشىغا تۈرتكە بولغان. ئۇ بىزنىڭ كونا كىيىم - كېچەكلىرىمىزنى ئۆزگەرتىپ تىكىپ بېرىشكە رازى بولغانلىكى ھەرگىز يېڭى كىيىم - كېچەك سېتىپ بېرەلمەيتتى. ئەمما، سىياسەتنى ئەمەلىيلەشتۈ-رۈشتە ئۇنىڭغا تولۇقلاپ بەرگەن بارلىق ماۋاشىنى مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشكە تاپشۇرۇپ بېرىپ، سىياسىي كېڭەشنىڭ بۇ پۇلنى دۆلەت قۇرۇلۇشىغا ئىشلىتىشىگە يارەدەم قىلىپ بېرىۋېتە-شىنى ھاۋالە قىلغان. سىياسىي كېڭەش پۇلنى قايتۇرۇپ بەرگەن-دە، ئۇ بۇ پۇلنىڭ يېرىمى (5000 يۈەن) گە «مەدەنىيەت ئىنقە-لابى» دىن كېيىن تۇنجى قېتىم تارقىتىلغان خەزىنە چېكى سېتە-ۋالغان، قالغان يېرىمىنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق بالىلار، ئۆسمۈرلەر فوندى جەمئىيىتىگە تەقدىم قىلغان. ئۇ ئۆزىنىڭ دەسلەپكى ئارزۇ - ئارمىنى بولغان جۇڭگو كومپارتىيە-سىگە كىرىش ئىلتىماسىنى ئۆزگەرتمىگەن ھەمدە ئاخىرى 73 ياشقا كىرگەن 1985 - يىلى ئۆزىنىڭ كۆپ يىللاردىن بۇيان كۆتكەن ئارزۇسىنى ئىشقا ئاشۇرغان.

دادىمىز 95 يىل ياشىدى، بۇنىڭ ئىچىدە 15 يىلنى تۇرمىدە ئۆتكۈزدى. ئازادلىقتىن ئىلگىرى شىنجاڭدىكى مىللىتارىست

شېكى شىسەينىكى تۇرمىسىدە ئاساسەن جىسمانىي جەھەتتە رەھىم-سىزلەرچە دەپسەندە قىلىنىشقا ئۇچرىدى دېسەك، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» جەريانىدىكى سەككىز يىللىق تۇرمە ھاياتىدا، ئاساسەن مەنۇى جەھەتتە قىينىاشنى بېشىدىن كەچۈردى دېيىشكە بولىدۇ. تۇرمۇشنىڭ جاپا - مۇشەققەتلىك بولىشى 80 ياشقا يېقىنلىشىپ قالغان بىر بوۋايغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ئىنتايىن ئېغىر كەلگەن. مەخسۇس دىلو گۇرۇپپىسىنىڭ توختىماي «سوراق قىلىشى»، گۇمان بىلەن قاراش، ئەيىبلەش سۆزلىرى، قارىسىغا ھۆكۈم قىلىپ تۆھمەت چاپلاپ، يوق يەردىن تۆك ئۇندۇرۇپ، يالغان نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىشقا زورلاشلار، بولۇپمۇ بۇ ئىشلارنى «پارتىيە» نىڭ نامىدا ئېلىپ بېرىشى، پارتىيىگە بولغان ئىشەنچە-سىنى ئۆز ھاياتىدىن مۇھىم بىلىۋاتقان پارتىيە ئەزاسى ئۈچۈن ئېيتقاندا، بەرداشلىق بېرىش تولىمۇ تەس بولغان نەقەدەر زور مەنۇى ئازاب ھە! ئۇ پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىغا، ماۋ جۇشە-غا، جۇ ئېنلەي زۇڭلىغا كۆپ قېتىم ئەرز يازغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ماتېرىياللار ئۇن - تىنسىزلا يوقاپ كەتكەن.

ۋاقىت ئۆتۈۋەرگەن، ھەممە ئىشلار يەنىلا بۇرۇنقىدەك قېلە-ۋەرگەن، مەخسۇس دىلو گۇرۇپپىسى بۇرۇنقىدەكلا تەرىنى تۆ-رۈپ، ئۇ كۇرىسىنىڭ قېتىم ئۆزىنى ئاقلىغان ھېلىقى كونا مەسىلە-لەرنى سوراشنى داۋاملاشتۇرۇۋەرگەن. بۇ ئىشتىنىڭ قاچان - ئاياغلىشىدىغانلىقىنى ھېچكىم بىلمىگەن. ئۇ شۇ چاغلاردا ئىنتا-يىن ناھەق ئىش بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان ۋە ئازابلانغان بولسىمۇ لېكىن، بۇنى ئېيتىشقا يەر بولمىغان. شۇڭا، بىر قېتىم ئاپىمىز يۈيۈپ تازىلاپ بېرىش ئۈچۈن دادىمىز تۇرمىدىن چىقىرىپ بەرگەن كىيىمىنىڭ يانچۇقىنى ئاختۇرۇپ باققاندا، بىر پارچە باغاقچە چىققان بولۇپ، ئۇنىڭغا «ناھەق بولدى!» دېگەن خەت يېزىلغانىكەن.

ئېھتىمال مەخسۇس دىلو گۇرۇپپىسىنىڭ ئۆزىگە چۈشلۈق

دەردى ۋە قىينچىلىقى بولۇشى مۇمكىن. كىيىنچىرەك مەخسۇس دىلو گۇرۇپپىسىنىڭ بىر مەسئۇلى بىزگە: بۇرھاننىڭ دىلوسىنى ئاياقلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى ماتېرىيالنى يۇقىرىغا كۆپ قېتىم يوللىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى كۆپ قېتىم قايتۇرۇۋېتىپ، «قوشۇمچە ماتېرىيال»، يەنى «تېخىمۇ مۇھىم ماتېرىيال» تەيىارلاپ يوللاشنى تەلەپ قىلىنغانلىقىنى، ئىجرا قىلغۇچى بولغانلىقى ئۈچۈن، ھېچقانداق تاللاش ئىمكانىيىتى بولمىغانلىقىنى ئېيتىپ بەرگەنىدى.

دادىمىز شۇ چاغدا ئۇچرىغان سىياسىي جەھەتتىكى قاتتىق نازارەت ۋە ناھەقچىلىقنىڭ نەقەدەر ئېغىر بولغانلىقىنى بىز 1973 - يىلى ئۇنى يوقلاپ شىنجاڭغا كەلگەندە، ئۇنىڭ نەقەدەر كۆپ بەختسىزلىككە ئۇچرىغانلىقىنى ئاندىن بىلدۇق. تۇرمىگە ئۇرۇمچىدىكى ئاچا - ئۇكىلىرىمىزمۇ بىرگە باردى، ئەمما، ئۇلار كىرگۈزۈلمىدى، قايتا - قايتا يالۋۇرۇپ ئۆتۈنگەندىن كېيىن، ئاندىن مۇراتنى بىللە كىرىپ يوقلاشقا رۇخسەت قىلدى.

تۇرمىگە ئۇنى يوقلاشقا بارغىنىمىزدا، مەخسۇس دىلو گۇرۇپپىسى بىرقانچە خىل تىلنى پىششىق بىلىدىغان بىر كىشىنى يوشۇرۇنچە تەكشاشقا ئورۇنلاشتۇرغان (كېيىنچە ئاڭلىشىمىزچە بىز دادىمىز بىلەن كۆرۈشكەن ئۆينىڭ يېنىغا يوشۇرۇنچە تەكشىغۇچىلارنى تېخىمۇ كۆپ ئورۇنلاشتۇرغانىكەن). بۇنداق شارائىتتا كۆرۈشۈش كەيپىياتى ئادەمنى ئەلۋەتتە بىئارام قىلاتتى ۋە كىشىنى ئازابلايتتى. دادىمىز بۇ خىل كەيپىياتنىڭ سەل - پەل پەسىيىشى ۋە تەبىئىيرەك بولۇشى ئۈچۈن، ئىلفىرەدىن ئەرەبچە سۆز بىلەن ھال سورىدى، چۈنكى ئىلفىرە «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دىن بۇرۇن چەت ئەل تىلى مەكتىپىدە ئەرەبچە ئۆگەنگەنىدى، ئىلفىرەمۇ ئەرەبچە سۆز بىلەن دادىمىزدىن ھال سورىدى. ئويلىمىغان يەردىن بۇ بىرقانچە ئېغىز ئاددىي سۆزلەر ھېلىقى يوشۇ-

رۇنچە تىكشىغۇچىنىڭ قاتتىق غەزىپىنى كەلتۈرۈۋەتتى. ئۇ ئالدى بىلەن: «سىلەر نېمە دېيىشتىڭلار»، دەپ ۋارقىراپ كەتتى. ئۇلار يوشۇرۇن تىكشىغۇچىلارنى تاللىغاندا، دادىمىزنىڭ ئەرەبچە سۆزنى پىششىق بىلمىدىغانلىقىغا سەل قارىغانىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىزنىڭ ئۇلار بىلمەيدىغان تىلدا سۆزلىشىشىمىزگە رۇخسەت قىلىنمايدىغانلىقىنى قاتتىق ئاگاھلاندۇردى، بۇنىڭ بىلەن كەيىيىات پەسىيىش ئۈياقتا تۇرسۇن ئەكسىچە تېخىمۇ بىئارامىلىققا تولدى. ھېلىقى يوشۇرۇن تىكشىغۇچى بىزنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىمىزنى باشتىن - ئاخىر قاتتىق كۆزىتىپ تۇردى، ھەتتا بىز بېيجىڭدىن ئېلىپ كەلگەن بىرقانچە رەسىمنى دادىمىزغا بەرگىنىمىزدە، ئۇ رەسىملەرنى قولىغا ئېلىپ ئالدى - ئارقىسىغا بىرقانچە قېتىم سىنچىلاپ قاراپ بېقىپ، ئاندىن دادىمىزغا قايتۇرۇپ بەردى. كېيىن بىزنىڭ كۆچلۈك تەلەپ قىلىشىمىز بىلەن مەخسۇس دىلو گۇرۇپپىسى بىزنىڭ دادىمىز بىلەن 2 - قېتىم كۆرۈشۈشىمىزگە ئامالسىز قوشۇلدى ھەمدە دادىمىز بىلەن سۆزلەشكەندە ئۇلار ئۇقمايدىغان تىل بىلەن سۆزلەشمەسلىكنى بىزگە بىر تۈرلۈك «ئىنتىزام» قىلىپ ئوتتۇرىغا قويدى.

كۆز ئالدىمىزدىكى ئەھۋالنىڭ ئەرچە مۇشۇنداق رەھىمسىز بولسىمۇ، لېكىن دادىمىز يەنىلا ئۆزىگە خاس قەيسەر روھى بىلەن ھەممىگە بەرداشلىق بەرگەن ھەمدە ئۆز مەسلىسىنىڭ ھامان ئېنىقلىنىدىغانلىقىغا ئۈمىد باغلىغان. ئېھتىمال بۇ خىل ئۈمىد ئۇنىڭ ھاياتىنى داۋاملاشتۇرۇشنى قوللىغان مۇھىم بىر روھىي كۈچ بولغان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا دادىمىزنىڭ سەككىز يىللىق تۈرمە ھاياتىدىكى ئومۇمىي روھى ھالىتىنى يەنىلا ئۈمىدۋار ۋە خاتىرجەم ئۆتكەن دېيىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭ مۇشۇنداق روھىي ھالىتى، ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كىشىلەرگە ئالاھىدە چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغان.

دادىمىز تۈرمىدە «سوراق»نى قوبۇل قىلىش ۋە تاپشۇرۇش

ماتېرىيالى يېزىشتىن باشقا، كۆپ قېتىم ۋاقىتلاردا ئۆگىنىش ۋە يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان. كېيىن، دادىمىزنىڭ دىلو-سىغا مەسئۇل بولغان مەخسۇس دىلو گۇرۇپپىسىدىكى بەزى يول-داشلار ۋە دادىمىزنى «نازارەت قىلىپ» تۇرغان ئازادلىق ئارمىيە جەڭچىسى بىزگە: «بىزنىڭ ئەڭ تەسىرلەنگىنىمىز، بىز ھەر قېتىم داداڭلارنى كۆرگىنىمىزدە، ئۇ ھامان بىر يوغان لوپا ئەينەك بىلەن ئەستايىدىل ھالدا كىتاب كۆرۈۋاتقان ياكى يېزىقچى-لىق قىلىۋاتقان بولاتتى، ئۇنىڭ روھى ھالىتىدىن ھېچقانداق ئازابلىنىش، ئۈمىدسىزلىنىش كەيپىياتىنى، كۆزىدىن بىرەر تام-چە ياش ئاققۇزغانلىقىنى كۆرۈپ باقمىدۇق، بىز ئۇنىڭ ھەرقاچان شۇنچە ئۈمىدۋار، ئوچۇق، خاتىرجەم ھالدا يۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆ-رەتتۇق» دەيىشتى.

دادىمىزنىڭ دىلوسىغا بىر مەزگىل مەسئۇل بولغان مەخ-سۇس دىلو گۇرۇپپىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى يولداش خەن يىڭ-شەن «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دىن كېيىن يازغان «ھاياتلىق چىرا-غى» (1980 ـ يىلى 6 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى «بېيجىڭ كەچلىك گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان) دېگەن ماقالىسىدا: «مەن سوراق قىلغۇچىنىڭ ئورنىدا تۇرۇپ، ئۇنىڭ كۆزىگە قارىغىنىمدا، ئۇ-زۇمنىڭ تولىمۇ ئاجىز ئىكەنلىكىمنى ھېس قىلدىم. مەن ئەسلىدە ئۇنىڭ كۆزىدە غەمكىنلىك، قايغۇ، ئەلەم، ھەتتا بىچارىلىق ئىپا-دىلىنىشى مۇمكىن دەپ ئويلىغانىدىم، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق بولمە-دى. ئۇنىڭ سېرىق كۆزىدىن كۆچلۈك نۇر چاقناپ تۇراتتى. بۇ نېمىدېگەن قىزغىن، خاتىرجەم ھەم ئۈمىدۋار كۆزلەر...»، «ئۇ ئۆزى توغرىسىدا كۆپلىگەن ماتېرىياللارنى يازغان، يەنە مەر-كەز، ماۋ جۇشى، جۇ زۇڭلىغىمۇ بىرمۇنچە ئەرىز خەتلىرىنىمۇ يازغان. يەنە كۈندىلىك خاتىرە، شېئىر، ھەتتا قېلىن بىر ئىل-مىي فانتازىيىلىك رومان يازغان. مەن ھەر قېتىم بۇلارنى ئوقۇ-غىنىمدا كۆز ئالدىمدا ئۇنىڭ كۆزلىرى پەيدا بولىدۇ. ئۇنى سولاپ

قويغان 10 كۆادرات مېترلىق قاراڭغۇ ئۆيده، ئۇ بىر جوزىغا ئىڭىشىپ، قولىدا يوغان بىر لوپا ئەينەكنى تۇتۇپ ‹پۇتۇن ئىتىپاق كوممۇنىستىك پارتىيه (بولشۇۋىك) تارىخىدىن قىسقىچه دەرسلىك› نى بېرىلىپ ئوقۇيتتى. . . بىرقانچه يىل ئىچىده مەن ئۇنىڭ كۆزىنى نەچچه يۈز قېتىم كۆرۈپ تۇردۇم، يەنى ئۇ ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغاندىمۇ، ئۇنىڭ كۆز يېشى قىلغانلىقىنى كۆرمىدىم. » دەپ يازغان.

دادىمىزنىڭ ئىگىلمەس روھى ۋە ئۇمىدۋارلىقى، خاتىرجەملىكى، ئۇنىڭ ھېچقانداق كۈچ ۋەيران قىلالمايدىغان قەيسەر ئىرادىسى ۋە مۇستەھكەم ئىشەنچىسى، مەخسۇس دىلو گۈرۈپپىسىدىكى بەزى يولداشلارنىڭ ھۆرمىتىنى قوزغىغان. بولۇپمۇ ئۇنىڭغا «نازارەتچىلىك قىلىۋاتقان ئازادلىق ئارمىيه جەڭچىلىرىنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى قوزغىغان. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى، جىنايىتى كىشىنى قورقىتىدىغان بۇ «مۇھىم جىنايەتچى» نى «نازارەت قىلىش» بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ھەرقانچه قىلىپمۇ ئۇنىڭ «يامان ئادەم» ئىكەنلىكىگه ئىشەنمىگەن. ئۇنىڭ ئۇستىگه ئۇلار «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» دا بارلىق پىشقەدەم كادىرلارنى يوقىتىشقا گۇمان بىلەن قارىغان ۋە ئۇنىڭغا نارازى بولغان. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ دادىمىز بىلەن مۇناسىۋىتى ئۇنى كۆزىتىش، نازارەت قىلىشتىن بارا ـ بارا يېقىن ئۆتۈشكه ئۆزگەرگەن. ئۇلار دادام بىلەن دائىم پاراڭلىشىدىغان، بەزى مەسىلىلەرنى سورايدىغان بولغان. دادىمىزنىڭ ماركسىزم، لېنىنىزمنى چۈشەندۈرۈشىنى ئالاھىده ياقتۇرۇپ ئاڭلىغان. دادىمىز ياشىنىپ قالغانلىقى، بولۇپمۇ شېكىسپىرنىڭ تۇرمىسىده ئېغىر دەرىجىده رىماتىزم كېسىلىگه گىرىپتار بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ يۈرۈش ـ تۇرۇشتا قىينىلىپ قالغان. بۇ چاغدا ئازادلىق ئارمىيه جەڭچىلىرى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچه ئۇنىڭغا قولايلىق تۇغدۇرۇپ بەرگەن، ھەتتا ئۇنىڭغا ئىشلىشىپ بەرگەن. بەزى جەڭچىلەر كەسىپ ئالماشتۇرۇپ قايتا

ماقچى بولغاندا ئۆزىنىڭ ئادرېسى ۋە رەسىمىنى خاتىرە ئۈچۈن دادىمىزغا ئوغرۇلۇقچە بەرگەن. ھېلىقىدەك قاتتىق رەھىمسىز مۇھتتا بۇ سەمىمىي جەڭچىلەرنىڭ پوزىتسىيىسى خۇددى ئىسسىق ھاۋادەك ئاپىمىز ۋە ئائىلىدىن ئايرىلىپ غېرىپچىلىق ئىچىدە تۇرۇۋاتقان دادىمىزنىڭ قەلبىنى ئىللىتقان. شۇڭا ھېلىقى جەڭ-چىلەرنىڭ ئادرېسى ۋە رەسىملىرىنى ئۇ مەخپىي ھالدا ساقلاپ كەلگەن. 1975 - يىلى بىز ئۇنى تۇرمىدىن ئېلىپ چىققاندا، ئۇ خۇددى ئەينى چاغلاردىكى يەر ئاستى خىزمەتچىلىرىگە ئوخشاش ئۇ نەرسىلەرنى ئايىغىنىڭ ئاستىدىن چىقىرىپ «بۇنى ئوبدانراق ساقلاڭلار» دەپ بىزگە بەرگەندى.

ھېلىقى ئالاھىدە يىللاردا «سىياسىي ئاتموسفېرا قاتتىق بول-سىمۇ لېكىن ئىللىق باھار شامىلى يەر - زېمىننى ئىسسىتىۋات-قان» سىياسىي كەيپىياتنى دادىمىز تۇرمىدە تۇرۇپ بېشىدىن كەچۈرۈپلا قالماي، تۇرمىنىڭ سىرتىدا ئۆزى يالغۇز تۇرۇۋاتقان ئاپىمىزمۇ چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ 1966 - يىلى دادىمىزغا ھەمراھ بولۇپ شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەندىن 1972 -يىلى بېيى-جىڭغا قايتىپ بارغىچە بولغان بىرقانچە يىل ئىچىدە، شىنجاڭدا تەسەۋۋۇر قىلىش تەس بولغان خورلۇق ۋە ئازاب - ئوقۇبەتكە ئۇچرىغان. سىياسىي جەھەتتە كەمسىتىلگەن، تۇرمۇشتا بەزىدە «سەدىقە سوراش» ھالىغا چۈشۈپ قالغان. ئۆيدىن چىققاندا ساق-چىلار ئۇنىڭ كەينىدىن پايلاپ يۈرگەن، ھەتتا ئۇنى ئوغرى قاتارى-دا جامائەت ئالدىدا خورلىغان، ھەقىقىي ئەھۋالنى بىلمەيدىغان بەزى بالىلار ئۇنىڭغا ئەگىشىۋېلىپ «بۇرھان، بۇرھان، بۇرھان» دەپ ۋارقىرىشىپ يىراقتىن ئۇنىڭغا تاش ئاتقان، شۇنداقتىمۇ ئۇ كۆپلىگەن كىشىلەرنىڭ ئاستىرتتىن قوللىشىغا، غەمخورلۇقىغا ۋە ياردىمىگە ئېرىشىپ تۇرغان. ئۇ بېيجىڭدا خېلى ئۇزۇن مەز-گىل ماڭارىپ ۋە ئىياللار خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغانلىقى ئۈ-چۈن، ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ۋە ئازادلىقىنىڭ دەسلىپىدە ئۇنىڭ

ياردىمى بىلەن فېئودالىلىق نىكاھتىن قۇتۇلۇپ چىققان ئاياللار ناھايىتى كۆپ ئىدى، ئۇلار ئۇنى چۈشۈنەتتى، ئۇنى ھۆرمەتلەيتەتتى. شۇ چاغدىكى شارائىتتا، ئۇلار ئوچۇق - ئاشكارا ھالدا ئۇنىڭ قوللاپ چىقالمىغان ۋە ئۇنىڭغا ياردەم بېرەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن بەزىدە ئۇلار نازارەتچىلەرگە بىلىندۇرمەي يوشۇرۇن ھالدا ئۇنى يوقلاپ تۇرغان. ئۇنى چۈشىنىدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ياماندەم ئەمەسلىكىگە ئىشىنىدىغانلىقىنى ئېيتقان. ئۇلار ئوچۇق - ئاشكارا ھالدا ئاپىمزغا ياردەم قىلىشنىڭ ئەپسىز ئىكەنلىكىنى سىزىپ، بالىلىرى ئارقىلىق ئاپىمزغا سۈت ئەۋەتىپ تۇرغان، بالىلىرىنى ئاپىمزغا قارىشىشقا ئەۋەتكەن. ئاپىمز بىزگە يەنە مۇنداق بىر ئىشنى ئېيتىپ بەرگەنىدى: بىر كۈنى كەچتە بىر ئاتونۇش بوۋاي ئىشىكنى قېقىپ، ئۇنىڭغا دۇئا قىلىپ قويماقچى بولغانلىقىنى ئېيتقان. ئۇيگە كىرگەندىن كېيىن ئۇ بوۋاي خېلى ئۇزۇنغىچە دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ئاپىمزغا: «سىلەرنىڭ ياماندەم ئەمەسلىكىڭلارنى بىلىمىز، پۇقرالار ھەممىنى بىلىدۇ، سىلەر ھازىر ۋاقتىنچە ئازاب چېكىۋاتىسىلەر، خۇدايىمنىڭ كۆزى بار، ھامان سىلەر ئۇچراۋاتقان ئۇۋالچىلىقىنى بىر ياقلىق قىلىدۇ» دېگەن. ئاپىمزنىڭ دېيىشىچە، ئۇ بوۋاينىڭ سۆزى ئۇنىڭغا بەك تەسىر قىلغان، خەلق كۆزىنىڭ روشەن ئىكەنلىكىگە، ئادالەتنىڭ رەزىللىك ئۈستىدىن غەلىبە قىلىدىغانلىقىغا قەتئىي ئىشەنگەن. خەلق ئاممىسىنىڭ قوللىشى ۋە ئىلھام بېرىشى، ئاپىمزغا غايەت زور ھاياتىي كۈچ بېغىشلىغان. ئۇنىڭ ئەنە شۇنداق جاپالىق شارائىتتا ھايات قالالىغانلىقىنى بۇ خىل كۈچنىڭ قوللاپ قۇۋۋەتلىگەنلىكىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

1971 - يىلى ئىلفىرە ئاپىمزنى يوقلاش ئۈچۈن ئۇيغۇرىمچىگە بېرىپ، ئۇيغۇرلاپ قۇرۇق ئۈستىخان بولۇپ قالغان

ئاپىمىزنى كۆرۈپ ئازابلانغان ۋە ئۇۋالچىلىققا تولغان يېشىنى زادىلا تونۇتالمىغان. كېيىن بىز ئاپىمىزنىڭ كېسىلىنىڭ بارغانسېرى ئېغىرلاۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا ئاپىمىزنى بېيجىڭغا ئەكىلىپ داۋالاتقىنى تەلەپ قىلدۇق.

1972 - يىلى بۇ تەلىپىمىز تەستىقلىنىپ، ئىلشات ئاپىمىزنى بېيجىڭغا ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن ئورۇمچىگە ماڭدى. ئۇ ئورۇمچىدىن ئايرىلىش ئالدىدا 2 - ئاچىمىز ئېلسۆيەر ئاپىمىزنى ۋە ئېلشاتنى ئۆيىگە ئېلىپ كەلگەن. 2 - ئاچىمىزنىڭ يولدىشى قاماقتا بولغاچقا، ئۇنىڭدىن باشقا نۇسرەت، مۇرات ئىككى ئاكىمىز، يەڭگىلىرىمىز ۋە خېلى كۆپ تۇغقانلار، دوستلار يىغىلىپ 2 - ئاچىمىزنىڭ ئۆيىدە كەچلىك تاماق يەپ ئاپىمىزنى ئۇزىتىپ قويغان. ئۇلار دادىمىزنىڭ بارلىق ئىشلىرىدىن ئۆزلىرىنىڭ خەۋەر ئالمىغانلىقىنى قايتا - قايتا بىلدۈرۈشكەن. ئۇ ۋاقىت، «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى» نىڭ ئىستىقبالى ۋە دادىمىزنىڭ ئىستىقبالى غۇۋا ۋاقىت بولغاچقا، بۇ قېتىن ۋە مۇشەققەتلىك خەۋەر ئېلىش دادىمىز تۇرمىدىن چىقىپ بېيجىڭغا قايتىپ كەلگۈچە داۋاملاشقان. ئاپىمىز كۆڭلى يېرىم هالدا ئورۇمچىدىن قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ دادىمىزغا بولغان غەم - ئەندىشىسى قىلچىمۇ پەسىيىپ قالمىدى. ئۇ دائىم دادىمىزغا خەت يېزىشىمىزغا هەيدەكچىلىك قىلىپلا قالماستىن، ئۆزى شىنجاڭدىكى چاغدا تۇرمىدىكى دادىمىزنىڭ نېمىگە ئېهتىياجلىق ئىكەنلىكىنى هەر ۋاقىت ئويلاپ تۇرغىنىغا ئوخشاش، دادىمىزغا نەرسە - كېرەك ئەۋەتىپ تۇرۇشىمىزنى تاپلاپ تۇراتتى.

1977 - يىلىغا كەلگەندە، ئېغىر كېسەل بولۇپ قالغان دادىمىز تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن ئىككى يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت نەزەربەنت تۇرمۇشىنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئاخىرى بېيجىڭغا قايتىپ كەلدى. پارتىيە سىياسىتىگە رەهمەت، بوۋاي - موماي ئاخىرى

بىزنىڭ يېنىمىزدا ئۆزلىرىنىڭ بەختلىك ئاخىرقى ئۆمرىنى ئۆتكۈزدى.

1989 - يىلى 8 - ئايدا دادىمىزنىڭ يۈرەك كېسىلى ئۇشتۇمتۇت قوزغىلىپ بەختكە قارشى ئالەمدىن ئۆتتى. 1990 - يىلى 3 - ئايدا ئاپىمىز دوختۇرخانىدىكى كرىسلودا ئولتۇرۇپ يۈرىكى ئۇشتۇمتۇت توختاپ ئالەمدىن ئۆتتى. ئىغىر كۈنلەرنى بىللە ئۆتكۈزگەن، هايات - ماماتتا هەمنەپەس بولۇپ ئۆتكەن بۇ هەمراهلار ئۆزلىرىنىڭ شەرەپلىك هەم ئازاب - ئوقۇبەتلىك هايات مۇساپىسىنى تۈگىتىپ، يېرىم يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە بىرلا ۋاقىتتا بىزدىن ئايرىلدى. بىزنى ئارام تاپقۇزغىنى، ئۇلار ۋاپات بولغاندىن كېيىن، پارتىيە ۋە هۆكۈمەت ئۇلارغا ناهايىتى يۇقىرى باها بەردى. ئۇلارنىڭ جەستى شىنجاڭغا يۆتكەپ ئاپىرىلغاندىن كېيىن، سانسىزلىغان ئاممىنىڭ ئۆزلۈكىدىن يىغىلىپ ئۇنىڭغا تەزىيە بىلدۈرگىنىدەك كىشىنى تەسىرلەندۈرىدىغان كۆرۈنۈشلەر بىزگە شىنجاڭدىكى هەرمىللەت خەلقلىرىنىڭ ئۇلارنىڭ شىنجاڭ خەلقى ئۈچۈن قوشقان تۆهپىسىنى چىن كۆڭلىدىن مۇئەيىنلەشتۈرگەنلىكىنى تېخىمۇ ئېنىق ئىسپاتلاپ بەردى. ئۇلار هايات ۋاقتىدا هەرخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئۇزۇن مەزگىل شىنجاڭدىن ئايرىلىپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئاخىرى گۈزەل مۇهىتلىق ئۇرۇمچى ئىنقىلابىي قۇربانلار قەبرىستانلىقىدا مۇرىنى - مۇرىگە تىرەپ مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتتى.

ۋاقىتنىڭ تېز ئۆتۈشى بىلەن ئۆتكەن ئىشلارمۇ تېز ئۇنتۇلۇپ كېتىلىدىكەن. بىر مەهەل جار سالغان هېلىقىدەك ساختىپەزلىك ۋە تەلۈلۈك ۋاقىتنىڭ تېز ئۆتۈشى بىلەن كۈندىن - كۈنگە غۇۋالىشىپ كېتىۋاتقان پەيتتە، هەقىقىي قىممەتكە ئىگە نەرسىلەر ئۆزىنى قېلىن چاڭ - توزانلار بېسىپ تۇرسىمۇ، ئۇ هامان ئۆز نۇرىنى چاچىدۇ. تارىخ هەممىگە ئادىل ۋە خالىس باها

بەرىدۇ! بىز دادىمىز بىلەن ئاپىمىزنىڭ كۆپلىگەن جەۋر - جاپا ۋە ئوڭۇشسىزلىقلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە، ئاخىرى خاتىرجەم يېتىپ مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتسە بولىدىغانلىقىغا قەتئىي ئىشىنىمىز.

1994 - يىلى 2 - ئاينىڭ 19 - كۈنى بېيجىڭ.

تەرجىمە قىلغۇچى: **ئابلىز مۇھەممەت سايرامى**

جاۋابكار مۇھەررىر: **تۇرغۇن ئۆمەر**

دادام بۇرھان شەھىدىنى ئەسلەيمەن

ئېلفىرە

«مەن جۇڭگولۇق»

ئېسىمدە قېلىشچە، كىچىك چېغىمدا، دادامنىڭ خىزمىتى بەك ئالدىراش بولغاچقا، بىز بىلەن بىرگە بولىدىغان ۋاقتى بەك ئاز ئىدى. مەن 10 ياشقا كىرگەن ئاشۇ قىشتا، دادامنىڭ ئاخىرى ۋاقتى چىقىپ قالدى ـ دە، بىز بىر تۇغقان قېرىنداشلارنى ئەتراپىغا يىغىپ مۇنداق بىر ھېكايىنى سۆزلەپ بەردى:

روسىيەدىكى قازان شەھىرىنىڭ ئەتراپىدىكى تىتىش دېگەن يەردە ئاقسۇ دېگەن بىر كىچىك كەنت بار، بىر باھار پەسلى سەھەردە ۋولگا دەرياسى بويىدىكى بىر ياشانغان كىمىچى ئۆزىنىڭ 10 ياشلىق نەۋرىسىنى ئېلىپ، ئۆز ئۆيىنىڭ ئۆگزىسىگە چىقىپ كۈن چىقىش تەرەپنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «بالام، ئېسىڭدە چىڭ تۇت، بىزنىڭ يۇرتىمىز يىراق جۇڭگودا، بىزنىڭ ئۇلۇغ بوۋىمىزنىڭ ئىسمى بارات بولۇپ، ئۇ بىر باتۇر ئەزىمەت ئىدى، بايلارنىڭ ئېزىشىگە قارشى تۇرغانلىقى ئۈچۈن، چىڭ سۇلالىسى ئەسكەرلىرىنىڭ باستۇرۇشىغا ئۇچرىغاچقا، قولىغا ئۇزۇن نەيزىدىن بىرنى ئېلىپ، پۇتۇن ئائىلىسى ۋە 20 نەچچە كەنت ئاھالىسىنى قوغداپ روسىيەگە قېچىپ كەلگەن. بەختكە قارشى بارات يېرىم يولدا قازا قىلىپ كەتكەن، روسلار كەنت ئاھالىلىرىنى ئىپتىدائىي ئورمانلىقلارغا ھەيدەپ دەرەخ كېسىپ، بوز يەر ئاچۇرغان. . . بالام سەن چوقۇم مەكتەپتە ئوقۇپ، بىلىملىك كىشى بولۇپ، كەلگۈ-

سىدە يۇرتىمىزغا قايتىپ بارغىن»، دەيدۇ.

بۇ ئوغۇل بالا دەل مېنىڭ دادام بۇرھان ئىكەن. ئۇ بۇ ھېكايىنى ئېيتىۋاتقىنىدا، چاناقلىرى ياشقا تولغانىدى. ئۇ چوڭ-قۇر مېھرىبانلىق بىلەن بىزگە: «بالىلىرىم، ئېسىڭلاردا چىڭ تۇتۇڭلار، ۋەتەن دېگەن ئانا دېمەكتۇر» دېگەنىدى.

ۋەتەن دادامنىڭ ئۆمرىدە قانداق مۇھىم ئورۇننى ئالغان - ھە! ئۇ چىن كۆڭلىدىن ۋەتەنگە قايتىپ كېلىش ئىستىكىدە بولغان. 11 ياشقا كىرگەن يىلى مومىسى ئۇنى قازانغا تىجارەت قىلىۋاتقان تاغىسىنىڭ قېشىغا تېرىكچىلىك قىلىشقا ئەۋەتكەن. ئۇ مەكتەپتە پەقەت ئىككى يىل ئوقۇيالىغان، ئاندىن كىتابخانىدا شاگىرت بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ بىر تەرەپتىن ئىشلىسە، بىر تەرەپتىن ئۆزلۈكىدىن روس تىلىنى، بوغالتىرلىق ئىلمىنى ئۆگەنگەن. 16 ياشقا كىرگەن چاغدا بىر تاتار سودىگەرنىڭ خىزمەتچىسى بولۇپ، جۇڭگوغا بېرىپ تىجارەت قىلغان. 1912 - يىلى 9 - ئايدا، دادام ئاخىرى كېچە - كۈندۈز سېغىنغان ۋەتەن تۇپرىقىغا قەدەم قويۇپ، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ يۇرتىنى سېغىنىش چۈشىنى رېئاللىققا ئايلاندۇرغان. ئۇ پۈتۈن ئۆمرىدىكى شىجائەتنى مۇشۇ زېمىنغا سەرپ قىلىشقا ۋەدە بەرگەن.

دادام نۇرغۇن جۇشقۇن ياشلارغا ئوخشاش ھەممە جايىنى جاراھەت قاپلىغان ۋەتەنگە قاراپ، ۋەتەن قۇتقۇزۇش ھەقىقىتىنى ئىزدەشكە باشلايدۇ. ئۇ دائىم سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق گېرمانىيىگە بارىدۇ. 1929 - يىلى ئۇ يەنە بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ سىياسىي ئىقتىساد فاكۇلتېتىغا ئىمتىھان بېرىپ كىرىپ ئۇيغۇر، خەنزۇ، رۇس، نېمىس، تۈرك قاتارلىق بىرقانچە مىللەتنىڭ تىل - يېزىقىنى ئىگىلەيدۇ. ئوخشىمىغان تۈزۈم ئاستىدىكى خەلقلەرنىڭ تۇرمۇشىنىڭمۇ ئوخشىمايدىغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ، ئۆز يۇرتىدا يېڭى تۈزۈم ئورنىتىشقا بەل باغلايدۇ. بولۇپمۇ جۇڭگو كومپارتىيىسى ئەزالىرى بىلەن تونۇش-

قاندىن كېيىن، نەزەر دائىرىسى تېخىمۇ كېڭىيىپ، تاجاۋۇزچى كۈچلەر بىلەن تېخىمۇ قەتئىي كۈرەش قىلىپ، ۋەتەن زېمىنىنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىنى ھىمايە قىلىدۇ. دادامنىڭ نەزەردە ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ھەممىسى ۋەتەننىڭ بالىلىرى، بالا بىلەن ئانا ئايرىلالمايدۇ.

دادام 1933 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئىنقىلابىي تەشكىلاتقا قاتنىشىدۇ. 1935 ـ يىلى يەنە شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىر لىككە قارشى تۇرۇش ئۈيۈشمىسىغا قاتنىشىدۇ. شېڭ شىسەي ئىلغار زاتلارغا ھەدەپ زىيانكەشلىك قىلمۇاتقان چاغلاردا دادامۇ قولغا ئېلىنىپ، تۇرمىدە توپتوغرا يەتتە يىل يېتىپ، قەيسەر ـ قىستاقلارغا ئۇچرايدۇ. تۇرمىدە دادام «يۇكسەك سالام ماۋ زېدۇڭغا» دېگەن شېئىرنى يازىدۇ، شېئىردا «مەن سىزنىڭ نۇرىڭىز يورۇتقان بىر تال يۇلتۇز...» دەپ يېزىش ئارقىلىق ئۆز ئىرادىسىگە ئىلھام بېرىدۇ. 1944 ـ يىلى شىنجاڭدىكى ئىلى، تارباغاتاي، ئالتايدا گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى پارتلايدۇ. دادام تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن 1946 ـ يىلى شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە سايلىنىدۇ، 1949 ـ يىلىنىڭ بېشىدا شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى بولىدۇ. بۇ چاغدا دادام خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ زور غەلىبىسىدىن ئىلھاملىنىپ، ھەقىقەتكە قايتىشنى ئاكتىپ پىلانلايدۇ. ئۇ، ئۆزى شەخسەن شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى گېنېرال تاۋ سېيۈنى ئىزدەپ بېرىپ، ئۇنىڭ بىلەن ھەقىقەتكە قايتىش ئىشىنى ئورتاق مەسلىھەتلىشىدۇ، بۇنىڭ بىلەن ھەربىي ۋە ھۆكۈمەت تەرەپ شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازاد بولۇشىنى بىرلىكتە ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي، دادام جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە كىرىدۇ، ۋاڭ جېن بىلەن شۆ لىچىڭ ئۇنى پارتىيىگە تونۇشتۇرغۇچى بولىدۇ، مەركەزنىڭ تەستىقلىشى

بىلەن كاندىداتلىق مەزگىلىنى ئۆتىمەيلا رەسمىي پارتىيە ئەزاسى بولىدۇ ھەمدە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى شىنجاڭ بىيۇروسىنىڭ ھەيئەت ئەزالىقىغا تەيىنلىنىدۇ. شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن، ئۇ يەنە ماۋ زېدۇڭ، جۇ ئېنلەيلەر ئۆزى شەخسەن ۋەزىپىگە تەيىنلىگەن بىرىنچى ئۆلكە رەئىسىدۇر. تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا، دادام ئالاھىدە بىر رول ئالغان بولۇپ، ئۇ ھەم كونا دەۋرنى ئۆزاتقان ئەڭ ئاخىرقى ئۆلكە رەئىسى ھەم يېڭى دەۋرنى كۈتۈۋالغان تۇنجى ئۆلكە رەئىسىدۇر. شۇنىڭدىن كېيىن، دادام پۈتۈن زېھنىي قۇۋۋىتىنى ۋەتەن قۇرۇلۇشىغا سەرپ قىلىدۇ.

1964 ـ يىلى ۋەزىيەت ئۇشتۇمتۇت ئۆزگىرىپ، توساتتىنلا دادامغا «خەلقئارالىق جاسۇس» ، «چەت ئەلگە باغلانغان» دېگەن دەك يوقىلاڭ قالپاقلار كىيگۈزۈلۈپ، كۆپ قېتىم زىيانكەشلىككە ئۇچراپ تارتمىغان ئازاب ـ ئوقۇبىتى قالمىدى. «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا، مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدىكى بىر قېتىملىق كۈرەش قىلىش يىغىنىدا ئىككى ئىسيانچى دادامنىڭ قولىنى قايرىپ ئاق سانچىلغان ئېگىلمەس بېشىنى يەرگە قاتتىق ئېگىپ تۇردى، بىز بالىلارنىمۇ دادامنى كۈرەش قىلىش يىغىنىغا چاقىرتىپ كەلدى. كۈرەش قىلغۇچىلار تەرىنى بۇزۇپ، ھۆكۈرەپ تۇرۇپ دادامنى «چەت ئەلگە باغلانغان» دەپ ئاغزى ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەۋاتقان ۋاقتىدا، يىغىن رىياسەتچىسى دەرھال «بۇرھاننى چەت ئەلگە باغلانغان دېيىشكە بولمايدۇ، ئۇ ئەسلىدىلا جۇڭگولۇق ئەمەس» دەپ كەمستىپ گەپ قىلىدى، شۇ چاغدا دادام ھېچنېمىگە پىسەنت قىلمىغان رەۋىشتە بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ، غەزەپ ـ نەپرەتكە تولغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ تۇرۇپ «ياق! مەن جۇڭگولۇق!» دېدى.

ئاشۇ كۆرۈنۈشلەر تا ھازىرغىچە بىزنىڭ دىلىمىزدا چوڭقۇر ئورناقلىق تۇرۇپتۇ.

بوران چاپقۇندىكى ياخشى ئەر - خوتۇن

دادامنىڭ يېنىدا ئەقىللىق، مېھرىبان، سۈباتلىق بىر ئايال بار ئىدى، ئۇ دەل مېنىڭ ئانام رەشىدە. مېنىڭ ئاتا - ئانام بىر نىيەت، بىر مەقسەتتە، بىر - بىرىگە ھەمراھ بولۇپ 53 يىلنى بىرلىكتە ئۆتكۈزدى.

ئانام تاتار مىللىتىدىن بولۇپ، شىنجاڭنىڭ غۇلجا دېگەن يېرىدىكى بىر دۆكاندار ئائىلىسىدە تۇغۇلغان. 30 - يىللارنىڭ دەسلىپىدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا تىرىشچانلىق بىلەن ئىشلەپ ئىقتىساتچانلىق بىلەن ئوقۇشقا بېرىپ، تاشكەنت پېداگوگىكا ئىنىستىتۇتىنىڭ ماتېماتىكا فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن. 1933 - يىلى ئۇ ئۆپكە تۇبىركۇلىيوزى بولۇپ قالغانلىقى سەۋەبىدىن ۋەتىنىگە قايتۇرۇلۇپ، يۇرتىدا ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى بولغان.

1935 - يىلى، شۇ چاغدا شىنجاڭ خەلقىنىڭ جاھانگىرلىكە كە قارشى ئۇيۇشمىسى ئاۋام خەلق بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولۇپ ئىشلەۋاتقان دادام ئىلىغا نۇتۇق سۆزلىگىلى كەلگەن، ئۇنىڭ تولۇپ - تاشقان قىزغىنلىق بىلەن قىلغان نۇتقى ناھايىتى قىزغىن ئالقىشقا ئېرىشكەن. ئارقىدىنلا ئانام ئاممىغا ۋەكالىتەن قارشى ئېلىش سۆزى قىلغان. ئۇنىڭ جانلىق، راۋان سۆزلىرى بىردىنلا دادامنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالغان. ئۇ چاغلاردا ئانام 25 ياشتا بولۇپ، ھەم ياش ھەم چىرايلىق بولغاچقا كۆپلىگەن كىشىلەرنىڭ قوغلىشىش ئوبيېكتى ئىكەن. ئەمما ئۇ ئارزۇ - ئىستەكى بىر يەردىن چىقىدىغان ئادەم بىلەن بىر ئۆمۈر بىرگە ھەمراھ

بولۇپ ئۆتۈشنى ئارزۇ قىلمىدىكەن. ئۇ دادامنىڭ تالانتى ۋە ئىرادىسىگە قايىل بولۇپ، گەرچە ئۆيدىكىلىرى قارشى تۇرسىمۇ، ياش پەرقى چوڭ بولسىمۇ، قەتئىي ئىرادىگە كېلىپ دادام بىلەن توي قىلغانىكەن.

شۇ يىلى ئاتا ـ ئانام ئۇرۇمچىنىڭ قىزىلتاغ ئېتىكمىدىكى باغچىدا توي مۇراسىمى ئۆتكۈزگەنىكەن. دادام ئانامنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ قىزىلتاغنىڭ چوققىسىغا چىققان، ئۇ، تاغنىڭ ئاستىدىكى ھەم پاكار ھەم كونا كېسەك ئۆيلەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، كەلگۈسىدە ئازاد بولساق خەلق ياخشى كۈنگە ئېرىشىدۇ، بۇ يەر زاۋۇت رايونى، دوختۇرخانا ياكى ئائىلىلىكلەر رايونى بولىدۇ.. دېگەن. دادامنىڭ قاينىق ھاياجانغا تولغان گەپلىرى ئانامنىمۇ تەسىرلەندۈرۈۋەتكەن، ئۇ ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان ھالدا بېشىنى لىڭشىتقان.

شۇنىڭدىن كېيىن ئانام بارلىق قان ـ تەرىنى ئىنقىلاب ئىشلىرىغا ۋە دادامغا سەرپ قىلغان. 1937 ـ يىلى دادام سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زايسان دېگەن يېرىگە كونسۇللۇققا ئەۋەتىلگەن. ئانامۇ ئۇنىڭ بىلەن بىرگە بېرىپ، كونسۇلخانىنىڭ مالىيە ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلىشقا مەسئۇل بولغان. بۇ ۋاقىتتا ۋەتىنىمىزدە ياپونغا قارشى ئۇرۇش ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بولۇپ، ئانام ئۆزى تېجەپ قالغان ھەربىر يارماقنى ۋە كۈندىلىك تۇرمۇشتا تېجەپ، يىغقان 13 مىڭ رۇبلى پۇلنىڭ ھەممىسىنى ياپونغا قارشى ئۇرۇشقا ئىئانە قىلغان. دادام شېڭ شىسەينىڭ تۇرمىسىدە ياتقان كۈنلەردە، ئۇ ئۆزى يالغۇز تۇغۇلغىنىغا نەچچە ئايلا بولغان چوڭ قىزى بىلەن كۆرمەك جاپالارنى چېكىپ دادامنىڭ تۇرمىدىن چىقىشىنى كۈتكەن؛ شىنجاڭ ئازاد بولغاندىن كېيىن، ھەرىلەت ئايالىرىنىڭ ئازادلىق ئارمىيىسىنى كۈتۈۋېلىشنى تەشكىللىگۈچىسى بولغان. 1955 ـ يىلى دادام جۇ زۇڭلى تەرىپىدىن بېيجىڭغا چاقىرتىلغان. جۇزۇڭلى دادامدىن: «مەملىكىتىمىز-

نىڭ خەلقئارادىكى ئىناۋىتى كۈندىن - كۈنگە يۇقىرى كۆتۈرۈلۈۋاتىدۇ، ئىسلام ئەللىرى بىلەن بولغان دوستلۇق مۇناسىۋىتىمىزمۇ راۋاجلىنىۋاتىدۇ، بۇ تەرەپتىكى خىزمەتلەرنى ياخشى ئىشلەش ئۈچۈن بىر ئادەمنى بېيجىڭغا يۆتكەشكە موھتاج بولۇپ قالدۇق، مەركەز ئويلىشىپ سىزنى مۇۋاپىق تاپتى. سىزنىڭ بۇنىڭغا قانداق پىكرىڭىز ۋە قىيىنچىلىقىڭىز بار؟» ، دەپ سورىغان. دادام ھېچقانچە ئىككىلەنمەستىنلا قوشۇلغان. شۇنداق قىلىپ، دادام ئائامنى ئېلىپ شىنجاڭدىن ئايرىلىپ بېيجىڭغا كېلىپ، مەملەكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، قوشۇمچە مەملەكەتلىك ئىسلام دىنىي جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. جۇ زۇڭلىنىڭ بىۋاسىتە رەھبەرلىكىدە، ئاسىيا، ئافرىقا ۋە ياۋروپادىكى نۇرغۇن دۆلەتلەرگە بولۇپمۇ ئىسلام ئەللىرىگە زىيارەتكە بارغان. ئانام ھەمىشە دادامنىڭ بارلىق تۇرمۇشىدىن ئۇن - تۇنسىز خەۋەر ئالغان. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇ ئۆزى مەسئۇل بولۇپ ئىشلەۋاتقان ئايالار ۋە بالىلار خىزمىتىنى جان كۆيدۈرۈپ ئىشلىگەن. بىزنىڭ نەزەرىمىزدە ئانامنىڭ دادامغا قىلغان غەمخورلۇقى ئىنتايىن ئېتراپلىق بولۇپ، 1949 - يىلى ئانام ئاسىيا ئايالار قۇرۇلتىيىغا قاتنىشىش ئۈچۈن بېيجىڭدىن ئۆتكەن چاغدا، جۇ زۇڭلى شەخسەن ئۆزى ئانامنى ئۆيىگە ئەكىلىپ ئۇنىڭدىن ئاتا - ئانامنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى ۋە شىنجاڭنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىنى سورىغان. ئۇ ئانامدىن يەنە قانداق تەلىپىنىڭ بارلىقىنى سورىغاندا، ئانام زۇڭلىغا دادامنىڭ شېكى شىسەينىڭ تۇرمىسىدە يانقان مەزگىلدە «ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە - رۇسچە لۇغەت» نى تەييارلىغانلىقى، تۇرمىدىن چىققاندىن كېيىن، ئۇنى نەنجىڭغا ئاپىرىپ تۇزىتىش كىرگۈزگەندىن كېيىن بىر نەشرىياتقا ئاپىرىپ بەرگەنلىكى، ئۇنىڭ ھازىرغىچە ئىز - دېرىكى بولمىغانلىقىنى ئېيتقان. جۇ زۇڭلى بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بۇ ئىشقا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ، دەرھال نەزە-

جىڭغا ئادەم ئەۋەتىپ سۈرۈشتۈرگەن. 1952 ـ يىلى دادام بېيجىڭغا بارغان چېغىدا، زۇڭلى ئۇنىڭغا: «سىز تەييارلىغان لۇغەت نەشىردىن چىقتى» دېگەن. دادام بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئىنتايىن هاياجانلىنىپ زۇڭلىغا رەھمەت ئېيتقان، ئانامغىمۇ رەھمەت ئېيتقان.

ئېغىر كۈنلەردىكى چىن مۇھەببەت

1966 ـ يىلى، دادام ئۇشتۇمتۇت كەلگەن «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» نىڭ بوران ـ چاپقۇنىنىڭ زەربىسىگە ئۇچرىدى، ئائىلىمىز زور ئازاب ئوقۇبەتلەرنى تارتتى. ئۇ چاغدا مەن ۋە ئاكا ـ ئاچىلىرىم مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان بولغاچقا قانداق ئىشنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى زادىلا بىلەلمەيتتۇق. پەقەتلا ئەتراپىمىزدا زور ئۆزگۈرۈشنىڭ يۈز بېرىۋاتقانلىقىنى هېس قىلدۇق. دادام بىزگە: «ماڭا ئىشىنىڭلار، سىلەرنىڭ داداڭلار پارتىيە ۋە دۆلەتكە يۈز كېلەلمەيدىغان هېچقانداق ئىش قىلغىنى يوق، ئىشلار هامان بىر كۈنى ئېنىقلىنىدۇ» دېدى.

1966 ـ يىلى 9 ـ ئايدا، دادام شىنجاڭغا كۈرەش قىلىشقا قايتۇرۇلدى. ئۇ چاغدا بۇ ئاپەت تېخى ئانامنىڭ بېشىغا كەلمىگەن بولۇپ، ئۇ بېيجىڭدا قېلىپ بىزنىڭ هالىمىزدىن خەۋەر ئالسا بولاتتى. بىراق ئۇ قەتئىي هالدا دادام بىلەن شىنجاڭغا قايتتى. ئۇ: «بالىلىرىمنىڭ هالىدىن تەشكىل خەۋەر ئالىدۇ، مەن بۇنىڭدىن خاتىرجەم، بىراق يولدىشىم 70 ياشقا كىرىپ قالدى، بەرەرسى ئۇنىڭ هالىدىن خەۋەر ئالمىسا قانداق بولىدۇ؟» دەيدۇ.

ئاتا ـ ئانام شىنجاڭغا قايتقاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر كىچىك كونا ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇلىدۇ. دادام كۈندۈزى كۈرەش قىلىنسا، ئانام ئۆيدە ئەنسىرەپ دادامنى ساقلاپ ئولتۇرىدۇ، دادام هەر قېتىم يۇكىنىپ ئولتۇرۇۋەرگەچكە

قانغا بويۇلۇپ كەتكەن تىزىنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە قايتقان چېغىدا ئانام ئىللىقلىقتا تولغان قوللىرى ئارقىلىق يارىسىنى تازىلاپ، دورا سۈركەيدۇ. ئىككىسى ئۆزئارا تەسەللى بېرىشىپ، كۈلكە - چاقچاق قىلىش ئارقىلىق غەم - قايغۇلارنى ئۇنتۇيدۇ. ئۇلار شىنجاڭغا يالاپ ئېلىپ كەلگەن چاغدا بارلىق ئارخىپ مۇنا- سىۋەتلىرى قالايمىقانچىلىقتا يوقاپ كەتكەچكە، تۇرمۇش مەنبىئى- دىن ئايرىلىپ قالىدۇ. كېيىن ئالاھىدە تەستىقلانغاندىن كېيىن ئاشخانىدا نىسىگە تاماق يېيىشكە رۇخسەت قىلىنىدۇ. بىر قېتىم ئانام نىسىگە ئالغان بىر كىچىك قاچىدىكى لەڭمەننى ئېلىپ ئۆيگە قايتىشىدا بىر تاشقا پۇتلىشىپ كېتىپ قاتتىق يىقىلىپ چۈشىدۇ - دە، لەڭمەنمۇ يەرگە چېچىلىپ كېتىدۇ، ئانام ئاغرىقتا قارىماي، يىغلاپ تۇرۇپ لەڭمەننى بىر تال - بىر تالدن تېرىپ ئېلىپ ئۆيگە قايتىدۇ. دادام بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ مۇلايىملىق بىلەن: «ھېچ ۋەقەسى يوق، لەڭمەننى يۇيۇۋېتىپ، ئىسىتساقلا يەنە يېگىلى بولىدۇ»، دەيدۇ. شۇنداق قىلىپ ئىككىسى بۇ لەڭ- مەننى قايغۇغا خۇشاللىقنى قوشۇپ ئولتۇرۇپ يەيدۇ.

1967 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا، دادام بىلەن ئانام بىرلىكتە قولغا ئېلىنىپ تۇرمىگە تاشلىنىدۇ، بىر - بىرسى بىلەن ئىنتا- يىن يېقىن بولسىمۇ كۆرۈشەلمەيدۇ. ئانام كۈندە دېرىزە ئالدىدا تۇرۇپ شامالداشقا ئېلىپ چىقىلغان جىنايەتچىلەر ئارىسىدىن دا- دامنىڭ دوك بولۇپ قالغان سىماسىنى كۆرۈشكە ئىنتىزار بولە- دۇ، ئۇنىڭغا ئامان - ئىسەنلىك تىلەيدۇ. ھېچقانداق سەۋەب تاپالمىغاچقا، يېرىم يىلدىن كېيىن ئانام قويۇپ بېرىلىدۇ. ئۇنىڭ تىرىشىشى ئارقىسىدا، ھەر ئايدا 30 يۈەن تۇرمۇش پۇلى بېرىدە- غان بولىدۇ. ئۇ چاغدا ئانامنىڭ تېنى ناھايىتى ئاجىزلىشىپ كەتكەن بولۇپ، دائىم بىلى، پۇتى ئاغرىغاچقا ئەسكى ئۆيدە كۈن- لەپ يېتىپ تاماقمۇ يېيەلمەيدۇ. دوختۇر ئانامنى ئاگاھلاندۇرۇپ كۆپرەك ھەرىكەت قىلىشنى، بولمىسا پالەچ بولۇپ قالىدىغانلىقە-

نى ئېيتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يىلنىڭ كىيىمى بىلەن سوغۇق شامالدا مېڭىپ چېنىقىدۇ. پۇلنى تېجەش ئۈچۈن ئاپتوبۇسقا چىقمايدۇ، ئاددىي تاماق يەيدۇ، تېجەپ قالغان پۇلنىڭ ھەممىسىگە دادام ئۈچۈن ھەسىل، دورا سېتىۋالىدۇ. قىش كېلىپ، دادام پاختىلىق يوتقانغا ئېھتىياجلىق بولۇپ قالغاندا ئانام ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەرلىرىدىن پاختا بېلىتى، رەخ بېلىتى ئۆتنە ئېلىپ، كېچىچە دەم ئالماي پاختىلىق يوتقان تىكىپ، تاڭ سەھەردە شۇنىرغاندا 6 - 5 كىلو ئېغىرلىقتىكى پاختىلىق يوتقانىنى دۇمبىسىگە ئارتىپ، 20 نەچچە كىلومېتر يولنى بېسىپ، دادامغا يەتكۈزۈپ بېرىدۇ. ئۇ ھاراقنى چىلانغان سامساق بەدەننى ساغلاملاشتۇرۇپ كېسەلنى ساقايتىدۇ، دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، دەرھال بۇنى تەييارلاپ دادامغا ئەۋەتىپ بېرىدۇ. دادامنىڭ ئىچى سۇرۇش كېسىلىنى ساقايتىدۇ. دادام، بۇ ھەقىقەتەن شىپالىق يامغۇر بولدى، دەيدۇ.

ئەمما، ئانام نەچچە قېتىم سىرتقا چىقىپ كەتكەن ۋاقتىدا، ئۆيگە ئوغرى كىرىپ، ئۆينى قۇرۇقداپ قويىدۇ، بىرەر تۈزۈك-رەك كىيىمىمۇ قالمايدۇ. شۇنداق بولسىمۇ ئانام قەددىنى رۇسلاپ كوچىلاردا مېڭىۋېرىدۇ. كۆينىكى يىرتىلىپ كەتسە، كىرلىشىپ كەتسە ياماپ، يۇيۇپ پاكىزە رەتلىك كىيىنىدۇ. ئۇ: «پەقەت مەن بەرداشلىق بەرسەملا، يولدىشىمدىن ئۈمىد بار» دەيدۇ.

1971 - يىلى 10 - ئايدا مەن ئاخىرى ئايرىلغىنىمدا بەش يىل بولغان ئانامنى كۆرگەن چېغىمدا، كۆز يېشىمنى زادىلا توختىتالمىدىم. ئۇ ئورۇقلاپ قۇرۇق ئۇستىخاندەك بولۇپ قالغان بولۇپ، پەقەت ئاشۇ بىر جۈپ كۆزىدىنلا سەمىمىيلىك، ئىللىق-لىق ۋە قەيسەرلىك چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۆيى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى قىزىل كۆلنىڭ بويىدا بولۇپ، ئۇۋالچىلىققا ئۇچرىغان كىشىلەر دائىم ئۆزىنى كۆلگە تاشلاپ تۇرىدىكەن. بەزى

كىشىلەرمۇ كۆرەش قىلىش يېغىندا ئانامنى ھاقارەتلىگەندىن كېيىن، ئۇنى مۇشۇ يولغا مېڭىشقا تەۋسىيە قىلغان چېغىدا، ئانام قەتئىيلىك بىلەن: «ياق! مەن چوقۇم بۇرھاننىڭ مەسلىسى ئايدىڭلاشقان ئاشۇ كۈننىي كۆرىمەن» دېگەن. مەن ئىلگىرى ئانامدىن: «دادام راستتىنلا ئەسكى ئادەمۇ؟ سەن نېمە ئۈچۈن ئۇنىڭ بىلەن توي قىلدىڭ؟»، دەپ سورىغانىدىم. ئانام ئىتنايىن ھاياجانلانغان ھالدا: «چۈنكى ئۇ چاغلاردا ئىككىمىز بىرلىكتە بارلىقىمىزنى خەلق ئۈچۈن، ئازاب ـ ئوقۇبەت تارتىۋاتقان شىنجاڭ خەلقىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن بېغىشلايمىز دەپ قەسەم قىلىشقان. سېنىڭ دادائ پاك ئادەم، ئۇ ئۇۋال قىلمىغان. ئۇنىڭ مەسلىسى ھامان بىر كۈنى ئايدىڭلىشىدۇ، ئۇنىڭ بىلەن توي قىلغىنىمدىن بىر ئۆمۈر پۇشايمان قىلمايمەن» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى.

كىشىلىك قەدىر قىممەتنىڭ كۈچى

بىز ئاتا ـ ئانىمىز توغرۇلۇق ھەر تەرەپكە چېپىپ ئەرز قىلغان بولساقمۇ، سوغۇق مۇئامىلىگە ئۇچرىدۇق. كېيىن جۇزۇڭلىنىڭ مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش ئەزالىرىنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى سۈرۈشتۈرۈش ھەققىدە يولىورۇق بەرگەنلىكىنى ئاڭلاپ، بىز يەنە غەيرەتكە كېلىپ مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشكە ئەرز قىلغىلى باردۇق ھەمدە جۇزۇڭلىغا بىر پارچە شىكايەت خېتى يازدۇق. خەت ناھايىتى تېزلا يولداش لى شىيەنىيەننىڭ قولىغا يەتكۈزۈپ بېرىلدى. 1972 ـ يىلى ئانامنىڭ بېيجىڭغا قايتىپ كېلىشىگە رۇخسەت قىلىندى، بىز بۇنىڭدىن تېخىمۇ ئۈمىدكە تولدۇق.

1973 ـ يىلىنىڭ دەسلىپىدە، بىز يەنە بىر قېتىم مەركەزگە خەت يېزىپ، سولانغىنىغا 6 يىل بولغان، ئۇلۇك ـ تىرىكلىكى

نامەلۇم بولغان دادىمىزنى يوقلىشىمىزغا رۇخسەت قىلىشنى تەلەپ قىلدۇق، كېيىن بۇ تەلىپىمىز تەستىقلاندى. شۇ يىلى يازدا مەن ئاچام ئىلسۆيەر، ئاكام ئىلشاتلار بىلەن بىرلىكتە شىنجاڭغا بار-دۇق. مۇرات ئاكىمىز بىز بىلەن بىللە تۇرمىگە باردى. كۆرۈشى-دىغان جايدا بىر ئاق چاچلىق بوۋاي تىترەپ تۇرۇپ ئورنىدىن قوپتى، ئۇ مېنىڭ دادام ئىدى. ئۇ كېچە - كۈندۈز سېغىنغان بالىلىرىنى كۆرۈپ قايتا - قايتا: «كومپارتىيە ياشىسۇن! ماۋ جۇشى ياشىسۇن!» دەپ توۋلىدى، بىز چىڭ قۇچاقلاشتۇق.

دادام مېھرىبانلىق بىلەن ھەربىرىمىزنىڭ ئەھۋالىنى سورى-دى، بىزنىڭ پارتىيىگە كىرگەن - كىرمىگەنلىكىمىزنى ئالاھىدە سورىدى، ئۇ ئەرەپ تىلىدا كىنچىكىدىن باشلاپ ئەرەپ تىلى ئۆگە-گەن قىزى بولغان مەندىن: «ھەممە ئىش ياخشىمۇ؟» دەپ سورى-دى. مەنمۇ ئەرەپ تىلىدا: «ياماں ئەمەس» دەپ جاۋاب بەردىم. بىزنىڭ داۋاملىق سۆزلىشىشىمىزگە رۇخسەت قىلمىدى. ئەسلىدە دادام ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە، رۇسچە ئۇچ خىل تىلنى پىششىق بىلگەچكە، كۆزەتچى بۇ تىللارنى بىلىدىغان كىشىلەرنى ئەكە-لىپ، نازارەت قىلىشقا سالغانىكەن. دادامنىڭ ئەرەب تىلىنىمۇ بىلىدىغانلىقىنى ئۇلار زادىلا ئويلىمىغان. ئەمەلىيەتتە دادام ماڭا ھېچقانداق مەخپىيەتلىكنى ئېيتمىغان، پەقەت مۇشۇنداق قىلىش ئارقىلىق مېنىڭ چەت ئەل تىلىنى ياخشى ئۆگىنىشىمگە ئىلھام بەرمەكچى ئىدى.

1975 - يىلى، دادام تۇرمىدىن چىققاندا 81 ياشلىق بوۋايغا ئايلىنىپ قالغانىدى. 1977 - يىلى مەركەز ئۇنىڭ سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۇردى. مەن ئىلگىرى كۆپ قېتىم تۇرمىدىكى تۇرمۇ-شىنى سورىغانىدىم. ئۇ بىر ئېغىزمۇ دەپ بەرمىدى. ئاشۇ يىللا-رى دادامغا كۆزەتچىلىك قىلغان كىشىلەرنىڭ دېيىشىچە، ئۇلار ئەزەلدىن دادامنىڭ جىسمىدىن ھەرقانداق قايغۇروش، ئۇمىد-سىزلىنىش ھالەتلىرىنى كۆرمىگەن، ئەكسىچە ئۇلار ھەمىشە ئۇ-

نىڭ يۇقىرى گرادۇسلۇق كۆزەينەك تاقاپ كىتاپ كۆرۈۋاتقانلىقىنى ياكى يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانلىقىنى كۆرگەن. دادامنىڭ مەخسۇس دېلوسىغا مەسئۇل بولغان بىر كىشىنىڭ كېيىن يازغان بىر ماقالىسىدە مۇنداق دېيىلگەن: «مەن سوراقچىنىڭ ئورنىدا ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلگىنىمدە، ئۆزۈمنىڭ ئاجىز ئىكەنلىكىمنى ھېس قىلدىم. ئەسلىدە مەن ئۇنىڭ كۆزىدىن چوقۇم غەمكىنلىك، ھەسرەت، ئۇۋاللىق ھەتتا بىچارىلىق چىقىپ تۇرىدۇ، دەپ ئويلىغانىدىم، ئەمەلىيەت دەل بۇنىڭ ئەكسىچە چىقتى، ئۇنىڭ سېرىق كۆزىدىن نۇر چاقناپ تۇراتتى. بۇ نېمىدېگەن قىزغىنلىققا، خاتىرجەملىككە، ئۈمىدۋارلىققا تولغان كۆزلەر ـ ھە».

بەزىلىرى ھەيران قالغان رەۋىشتە ماڭا: «دادىڭىزنىڭ زادى قانداق ماتېرىيالدىن ياسالغانلىقىنى بىلەلمىدۇق، ئۇ ھەر كۈنى 4 ـ 5 سائەت كۆرەش قىلىنسىمۇ، ئىشتىنىنىڭ قىرى بۇزۇلمايدىكەن» دېگەنىدى. ئاشۇ ئېغىر كۈنلەردە، دادامنىڭ ئىشتىنىغا دەزمال سېلىشى قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن؟ بىراق ئۇ ھەرقانداق چوڭ ھاقارەت قىلىنىشقا ئۇچرىغان تەقدىردىمۇ ئۆزىنىڭ ئادەمبىلىك قەدىر ـ قىممىتىنى ساقلاپ كەلگەن. ھەر كۈنى ئۇخلاشتىن بۇرۇن، ئۇ ئىشتىنىنى ئەستايىدىل قاتلاپ، تۇز قىلىپ كۆرپىنىڭ ئاستىغا سالغان، ئەتىسى ئورنىدىن تۇرغاندا ئىشتىنىدا تۇپ ـ تۇز قىر پەيدا بولغان. دادام شۆھرەتپەرەسلىكنى ياخشى كۆرمەيتتى. چۈنكى بۇنداق قىلىش ئاشۇنداق سۈنماس روھ ۋە قەدىر ـ قىممەتنىڭ كۈچىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن ئىدى.

شۇ سەۋەبتىن ئۇ كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشتى. دادام ئاقلانغاندىن كېيىن، بىز سەنلى خېنەنشاگودىكى چوڭ بىر چۈيلىدا تۇردۇق. بىر كۈنى شەنشىدىن ھەربىيلىكتىن كەسپ ئالماشقان بىر كىشى دادامنى يوقلاپ كەلدى. ئۇ ئەسلىدە دادامنىڭ كۆزەتچىسى بولۇپ، باشقا جەڭچىلەرگە ئوخشاش دادامنىڭ مېھ-

ربانلىقى ۋە ئۆگىنىشكە ھېرىسمەنلىكىدىن تەسىرلەنگەنىكەن. بۇ ھەربىي كىشى ھەربىيلىكتىن كەسىپ ئالماشقاندىن كېيىن، گېزىتتىن دادامنىڭ ئىسمىنى كۆرۈپ، ئالاھىدە شەنىشىدىن دادامنى كۆرگىلى كەپتۇ. دادام ئايرىلغىنىغا ئۇزۇن بولغان ئوغلىنى كۆرگەندەك، قىزغىنلىق بىلەن ئۇنىڭ بىلەن قۇچاقلىشىپ كەتتى.

دادام ئاخىرقى ئۆمرىنىڭ بىھۇدە ئۆتۈپ كېتىشىنى خالىمىدى، ئەسلىمىسىنى يېزىپ تۈگىتىشكە تۇتۇندى. ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، ئۇنىڭ كۈندۈلۈك خاتىرىسىنىڭ خېلى كۆپى «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» دا يوقاپ كەتكەنىدى، ئانام كىشىنى ھەيران قالدۇرىدىغان ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىگە تايىنىپ دادامنىڭ ئەسلىمىسىنى يېزىشىغا ياردەم قىلدى، ئۇ ئەسلىگەن ۋاقىت، ئورۇن، شەخسلەرنىڭ ھېرەسىدىمۇ خاتالىق چىقمىدى. دادام 300 مىڭ خەتلىك ئەسلىمىسى «شىنجاڭدىكى 50 يىل» نى يېزىپ بولغاندا ئاللىقاچان 90 ياشقا كىرىپ قالغانىدى. كىتابقا ياشانغان بۇ ئىككىسىنىڭ يېرىم ئەسىردىن بۇيانقى ئالغا ئىنتىلىشى ۋە كۈرەشىنىڭ قان ـ تەرى يىغىنچاقلانغانىدى.

1985 ـ يىلى، ئاتا ـ ئانام بېيجىڭدىكى بارلىق ئائىلە ـ كىشىلىرىنى باشلاپ شىنجاڭغا قايتىپ باردى ھەمدە بىزنى ئېلىپ قىزىل تاغنىڭ چوققىسىغا چىقىپ يىراقلارغا نەزەر سالدى. قەۋەت ـ قەۋەت كۆتۈرۈلۈپ چىققان ئېگىز بىنالار، ئادەم ۋە ماشىنىلار ئۆتۈشۈپ تۇرغان ئاۋات مەنزىرىنى كۆرۈپ، ئاتا ـ ئانام پەخىرلەنگەن ھالدا بىز كۆرەش قىلغان غايىمىز ئاخىرى ئەمەلگە ئاشتى، دېيىشتى.

1989 ـ يىلى 8 ـ ئايدا، دادام تۇيۇقسىز يۈرەك كېسىلى قوزغىلىش سەۋەبىدىن 95 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى. بىز ئۇنىڭ مېيىتىنى ئۇ قىزغىن سۆيىدىغان شىنجاڭنىڭ تۈپرىقىغا دەپنە قىلدۇق؛ يېرىم يىلدىن كېيىن 78 ياشلىق ئانام دوختۇرخانىدا

ۋاپات بولدى. ئاپتونوم رايوننىڭ ئالاهىده تەستىقى بىلەن ئۇ دادامنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىندى. بۇ ئانامنىڭ پۈتۈن بىر ئۆمرىنى دادامغا بېغىشلىغانلىقى ئۈچۈن ئېرىشكەن ئەڭ چوڭ ياخشىلىقى ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار يەنە بىر ـ بىرىگە هەمراه بولۇپ، مەڭگۈ ئايرىلمايدىغان بولدى.

قىممەتلىك بايلىق

ئاتا ـ ئانىمىز ۋاپات بولدى، ئۇلار بىزگە زور بايلىق قالدۇرۇپ كەتتى.

ئاتا ـ ئانام نامرات ئائىلىده تۇغۇلغانلىقى ئۈچۈن، ماددىي تۇرمۇشقا ئارتۇقچە تەلىپى يوق ئىدى. دادامنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئىشى كىتاب سېتىۋېلىش، كىتابخانا ئارىلاش ئىدى. ئۇنىڭ 100 كۋادرات مېتىرلىق قىرائەتخانىسىدا كىتاب جازىسى تۆت تامغا لىق تولغان بولۇپ، كىتابلار ئۆينىڭ تورۇسغىچە دەسته ـ دەستىلەپ قويۇلغانىدى. ئۇ كىتاب سېتىۋېلىشنى، باشقىلارغا ياردەم قىلىشنى ياخشى كۆرگەچكە، يانچۇقىدا دائىم پۇل تۇرمايتتى. ئېسىمده قېلىشچە، كىچىك چېغىمدا دادامغا ئەگىشىپ ئويۇن كۆرگىلى بېرىپ، يېنىمدا ئولتۇرغان بالىنىڭ گاز سۇيى ئىچىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، مەنمۇ ئىچىمەن دەپ غەلۋە قىلغانىدىم. كىم بىلسۇن، دادام يانچۇقلىرىنى ئۇيان ئاقتۇرۇپ، بۇيان ئاقتۇرۇپمۇ ئوچ موچەن تاپالمىدى ـ دە، ئامالسىز يۈزىنى قىزارتىپ تۇرۇپ مۇهاپىزەتچىسىدىن پۇل ئۆتنە ئېلىپ ماڭا گاز سۇيى ئېلىپ بەرگەنىدى. چوڭ بولغاندىن كېيىن، مەن ئانامدىن سىز قاتتىق باشقۇرغانلىقىڭىز ئۈچۈن، دادام يېنىدا پۇل ئېلىپ يۈرمەيدۇ، شۇنداقمۇ؟ دەپ سورىغان ئىدىم، ئانام كۇلۇپ تۇرۇپ، ئۇنداق ئەمەس، دادىڭىز يانچۇقىدىكى پۇللارنى ياكى باشقىلارغا ئۆتنە

بىرىدۇ يىاكى كىتاب سېتىۋالىدۇ، نىەدىمۇ پۇل سىاقلىيالمىسۇن، دەپ جىاۋاب بەرگەنىدى.

بىز بېيجىڭغا بارغاندىن كېيىن، ئانام بايىاشات تۇرمۇشىنىڭ بىزلەرنى ئەركە ئۆگىتىپ قويۇشىدىن، ھورۇن قىلىپ قويىشىدىن ئەنسىرەپ، بىز ئاكا ـ ئۇكا، ئاچا ـ سىڭىللارنى 11 يېشىمىزدىن باشلاپ ئۆزىمىزنىڭ كىمىيىمىزنى ئۆزىمىزگە يۇيىدۇرۇپ، ئۆزىمىزنىڭ ئىشىنى ئۆزىمىز قىلىش ئىقتىدارىمىزنى يېتىلدۇردى.

مىللىي بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرۇپ، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغداش — دادامنىڭ تەۋرەنمەس سىياسىي ئېتىقادى ئىدى. دادام ھەممە يەردە ئۆز مىللىتىگە بولغان قىزغىن مۇھەببىتىنى ئىپادىلەيتتى، ئەمما قىلچە تار مىللەتچىلىك خاھىشى يوق ئىدى.

ئېسىمدە قېلىشچە، مەن 10 ياشقا كىرگەن چاغدا، بىر قېتىم دادامغا ئەگىشىپ خەلق سارىيىدا ئۆتكۈزۈلگەن پائالىيەتكە قاتنىشىشقا بېرىپ مۇئاۋىن رەئىس دۇك بۇۋىنى كۆردۇق. دۇك بۇۋى ئاقساقال مېنىڭ ئۆگىنىش ئەھۋالىمنى سورىدى، دادام بىر تەرەپتە تۇرۇپ ئىنتايىن ئەندىشە قىلغان ھالدا: «ئۇلار ھازىر پەقەت خەنزۇچىلا سۆزلىشىدۇ، ئۆزلىرىنىڭ ئانا تىلىنى ئۇنتۇپ قالايلا دەپ قالدى» دېدى. دۇك بۇۋى ئاقساقال ئىنتايىن كەسكىنلىك بىلەن دادام ۋە ماڭا: «بۇ بولماپتۇ، دۆلىتىمىز ھەم خەنزۇچە بىلىدىغان ھەم ئاز سانلىق مىللەتلەر تىلىنى بىلىدىغان كادىرلارغا مۇھتاج، ھەرىيلى زور كۈچ سەرپ قىلىپ مۇشۇنداق كادىرلارنى تەربىيىلەۋاتىدۇ، ئانا تىلىنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالماسلىقى كېرەك»، دېدى.

بۇ گەپلەر دادامنىڭ قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالدى. شۇنىڭدىن كېيىن، بىز بالىلاردىن چوقۇم ئانا تىلىدا سۆزلىشىشنى تەلەپ قىلدى. بىز ئازراقلا ھورۇنلۇق يىاكى بە-

خەستەلىك قىلىپ قويساق، دادامنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈرۈپ قويماتتۇق. بىر قېتىم تاماق ۋاقتىدا مەن ئاچام بىلەن ئىختىيارسىز خەنزۇچە سۆزلەشكەن ئىدۇق. دادام ئاچچىقلىنىپ: «سىلەر يەنە مۇشۇنداق قىلىدىغان بولساڭلار، مەن تاماق يېمەيمەن» دېدى. بىز قايتا ـ قايتا چۈشەندۈرۈش بەرگەندىن كېيىنلا ئۇنىڭ ئاچچىقى ئاندىن ياندى.

دادام تۇرمىدىن چىققان چاغدا ئىككى ئاچام ئۆيلۈك ـ ئوچاغلىق ھەمدە بالىلىق بولۇپ قالغانىدى. ئاچام ئىلسۆيەر دادام بىلەن ئالاقىلىشىشقا مۇمكىن بولمىغانلىقى ئۈچۈن: «بىز تاللىغان يىگىتىمىز توغرۇلۇق ئاتا ـ ئانىمىزدىن پىكىر ئېلىشقا ئىمكانىيەت يار بەرمىدى، دادامنىڭ ئەپۇ قىلىشىنى سورايمىز»، دەپ خەت يازدى. ئاچىلىرىم ئۆزلىرىنىڭ خەنزۇ يىگىتى بىلەن توي قىلغانلىقى ئۈچۈن دادامنىڭ قوبۇل قىلالماسلىقىدىن ئەنسىرىگەنىدى. دادام جاۋاب خەت يېزىپ: «سىلەرنىڭ بەختلىك ئائىلە قۇرغانلىقىڭلاردىن ھەمدە بالىلىق بولغانلىقىڭلاردىن خەۋەر تېپىپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇم، يىگىت تاللاشتا مىللىي تەركىب بىردىنبىر ئۆلچەم بولالمايدۇ، پەقەت ئەر ـ خوتۇن بىر ـ بىرىنى ئۆزئارا ھۆرمەتلىسە ۋە ئاسرىسىلا بولدى...» دەيدىغانلىقىنى پەقەت ئويلىمىغانىدى.

دادام بۇ خەتنى يازغاندا مەن 26 ياشتا بولۇپ، ئىچكى موڭغۇلدا ئوتتۇرا تېخنىكومدا ئوقۇۋاتاتتىم. دادام كېچىك قىزى بولغان مېنىڭ توي ئىشىمغا ئەلۋەتتە تېخىمۇ كۆڭۈل بۆلدى. ئۇ ماڭا ئالاھىدە خەت يېزىپ، مېنىڭ ئۆمۈرلۈك ئىشىمدا ئېھتىياتچان بولۇشۇمنى تاپىلىدى ھەمدە يۈمشاق سۆزلەر بىلەن مېنىڭ ئۆز مىللىتىمىز ئىچىدىن مۇۋاپىق كېلىدىغان ياشتىن بىرنى تاللىشىمنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. كېيىن تۇرلۇك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن مەن ھازىرقى يولدىشىم بىلەن تونۇشتۇم ۋە توي قىلدىم. دادام ئۇنىڭ بىز بىلەن بىر مىللەتتىن بولغان

يـاش بولمىغانلىقى ئـۈچۈن خـاپا بـولمىدى. بـىز تـوي قـىلـغان چـاغدا ئاتا ـ ئـانام بـىزگە چـىن كـۆڭلىدىن بـەخت تـىلىدى.

دادام بارلىق پەرزەنتلىرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدىن خاتىرجەملىك ھېس قىلدى. ئۇنى پەخىرلەندۈرىدىغىنى شۇكى، بىز كۆپ مىللەتلىك ئائىلە بولۇپ ئائىلىمىزدە ئۇيغۇر، تاتار، قازاق، خەنزۇلار بار ئىدى... كۆپچىلىك بىر ـ بىرى بىلەن ئىناق، شاد ـ خۇرام ئۆتمەكتە ئىدۇق.

1989 ـ يىلى 2 ـ ئايدا 95 ياشقا كىرىپ قالغان دادام كېسەللىك سەۋەبى بىلەن دوختۇرخانىدا يېتىپ قېلىپ ئېغىر ئەسىيەتنامە قالدۇردى. يەنى بۇ «بالىلارغا قالدۇرۇلغان سۆز» بولۇپ، بۇنىڭ ئىچىدە مۇنداق بىر ئابزاس سۆز بار:

مەن كەمبەغەل ئەمگەكچى دېھقان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان. مېنىڭ تۇرمۇش يولۇم دۇكاندا شاگىرت بولۇش، پىركازچىك بولۇشتىن باشلانغان. تىرىشىپ ئەمگەك قىلىش، قاتتىق ئىقتىساد قىلىش — مەن ئۆز تۇرمۇشۇمدا تىرىشىپ ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك ئۆلچەم ئىدى. سىلەر ھەر ۋاقىت «ئاق سۆڭەكلەر» گە خاس ئىجەز ـ خۇلۇقتىن خالى بولۇڭلار. ئەمگەكچى ئاممىا بىلەن ئىچقويۇن ـ تاشقويۇن بولۇپ، ئەمگەك قىلىپ، ئاددىي ـ ساددا ياشاپ، جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداپ كۆرەش قىلىش بىلەن خەلق ئاممىسىنىڭ ئادەتتىكى بىر ئەزاسى بولۇڭلار. مەن ئۆز ھاياتىمدا ماڭاشقا تايىنىپ كۈن كۆچەرگەنمەن، ئۆزۈمگە ھېچقانداق بايلىق توپلاش كويىدا بولغان ئەمەسمەن. مەن ئالەمدىن ئۆتكەندە سىلەرگە بىرەر ماددىي بايلىق ئەمەس، بەلكى سىلەرنىڭ دۆلەت ۋە خەلققە بىرەر پايدىلىق ئادەم بولۇپ چىقىشىڭلارنى تىلەشتىن ئىبارەت ئارزۇيۇمنىلا قالدۇرىمەن. بۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتىڭلاردا چىداملىق، قەيسەر، قەتئىي بولۇڭ.

لار، ئەمگەكچان، ئىقتىسادچىل، جاپاغا چىداپ كۆرەش قىلىدە-
غان بولۇشلار، سەمىمىي، ۋىجدانلىق بولۇشلار، ئۆزئارا مېھر-
بان ئىتتىپاق بولۇشلار، خىزمەتكىلار ئۇتۇغلۇق، تېنىشلار سالا-
مەت، تۇرمۇشۇشلار بەختلىك بولسۇن!

سىلەرنىڭ ياشانغان داداشلار:
بۇرھان شەھىدى

تەرجىمە قىلغۇچى: جۇرئەت ئابلىمىت
جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

جۇڭگو تۇركىي تىللار تەتقىقاتى جەمئىيىتىنىڭ تۇنجى باشلىقى بۇرھان شەھىدىنى چوڭقۇر ياد ئېتىمەن

خۇ جېنخۇا

يولداش بۇرھان شەھىدى ھايات ۋاقتىدا، بىز ئۇنىڭ ئالدىدا ياكى كەينىدە بولسۇن ئۇنىڭ ۋەزىپىسىنى قوشۇپ ئاتىماي، بەلكى ئۇنى ئەپەندىم دەپ ئاتاشقا ئادەتلىنىپ كەتكەنىدۇق. بۇنداق بولۇشى ئۇنىڭ ياشىنىپ قالغانلىقىدىنلا ئەمەس، بەلكى تېخىمۇ مۇھىمى ئۇ يۇقىرى ئابرويغا ئىگە ئىدى. ھەرمىللەت ئاممىسى ئارىسىدا، بولۇپمۇ شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقى ئارىسىدا يۇكسەك نوپۇزغا ئىگە بولغاچقا، كۆپچىلىك ئۇنى ئەپەندىم دەپ چاقىرىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتى ۋە ئىززەت ـ ئېھتىرامىنى ئىپادىلەيتتى. بۇرھان ئەپەندىم ئۆمۈر بويى دۆلەتنىڭ بىرلىكى، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى، چېگرا رايونىنىڭ تەرەققىياتى ۋە تاشقى دوستانە ئالاقە ئىشلىرى ئۈچۈن تۆھپە قوشۇپ كەلدى، شۇڭلاشقىمۇ ئۇنى «ئەپەندىم» دەپ ئاتاش تولىمۇ لايىق ئىدى.

بۇرھان ئەپەندىمنىڭ ئىسمىنى خېلى بۇرۇنلا گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئۇچراتقانىدىم. 1951 ـ يىلى مەن شەندۇڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنى ئەدەبىيات ئىنستىتۇتى چەت ئەل تىلى فاكۇلتېتى روس تىلى كەسپىدە ئوقۇۋاتقىنىمدا مۇناسىۋەتلىك تەرەپلەرنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن بېيجىڭ مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتى تىل فاكۇلتېتىغا

كېيىن ئۇيغۇر تىلى كەسپىنى ئۆگىنىشكە باشلىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئىسمىنى دائىم ئاڭلايدىغان ۋە ئۇچرىتىدىغان بولدۇم. ئېسىمدە قېلىشچە، ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگەنگەن دەسلەپكى چاغلىرىمدا نەشرىدىن چىققىنىغا ئۇزۇن بولمىغان «ئۇيغۇرچە ـ خەنزۇچە ـ رۇسچە لۇغەت» تىن پايدىلاندىم. بۇ لۇغەتنى بۇرھان ئەپەندى ئازادلىقتىن ئىلگىرى تۇرمىگە قامالغان ئاشۇ مەزگىلدە تۇزۇپ چىققانىدى. 50 ـ يىللارنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە، مەملىكىتىمىزدە ئۇيغۇرچە ـ خەنزۇچە سېلىشتۇرما لۇغەت تېخى نەشىر قىلىنمىغانىدى. ئەينى چاغلاردا مەيلى ئۇيغۇر تىلى ياكى خەنزۇ تىلىنى ئۆزئارا ئۆگەنگۈچىلەر بولسۇن ياكى ئۇيغۇر تىلى تەرجىمە خىزمىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار بولسۇن، ھەممىسى بۇرھان ئەپەندىم تۇزگەن مۇشۇ لۇغەتتىن پايدىلىناتتى. بۇرھان ئەپەندىمىنىڭ بۇ لۇغىتى مۇھىم تىل ـ ئەدەبىيات قوللانمىسى سۈپىتىدە ئەينى ۋاقىتتىكى تىل ـ ئەدەبىيات ئۆگىنىش، قوللىنىش جەھەتتىكى كۆپلىگەن ئەمەلىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپلا قالماستىن، بەلكى مەملىكىتىمىزنىڭ كېيىنكى ۋاقىتلاردا مىللەتلەر تىل ـ ئەدەبىيات لۇغىتىنى تۇزۇپ چىقىشىغا ئاساس سېلىپ بەردى، شۇنداقلا يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن قانات يايدۇرۇلغان مىللەتلەر تىل ـ ئەدەبىياتى خىزمىتىگە ھۆسۈن قوشتى. مېنىڭچە، بۇرھان ئەپەندى تۇزۇپ نەشر قىلدۇرغان «ئۇيغۇرچە ـ خەنزۇچە ـ روسچە لۇغەت» يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىنكى مەملىكىتىمىزنىڭ كۆپلىگەن تۇركىي تىللار تەتقىقاتى خىزمىتىدىكى ئەڭ ئاۋۋالقى نەتىجىنىڭ بىرى. شۇنداقلا ئەپەندىمنىڭ مەملىكىتىمىزنىڭ كۆپلىگەن تۇركىي تىللار تەتقىقاتى خىزمىتىگە قوشقان تۆھپىسى ھېسابلىنىدۇ.

بۇرھان ئەپەندىم ھەم سىياسىي پائالىيەتچى، ھەم ئالىم بولغانلىقتىن، ئۇ مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتى قاتارلىق ئوقۇرۇنلارنىڭ شىنجاڭ دائىرىسى ئىچىدە ئېلىپ بارغان مىللەتلەر

تىلى ئۇستىدىكى تەكشۈرۈشى، شۇنىڭدەك ئۇرۇمچى شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن تۇنجى قېتىملىق شىنجاڭ مىللەتلەر تىل ـ ئەدەبىياتى ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا ئىنتايىن ئەھمىيەت بەردى. ئەينى ۋاقىتتىكى مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىنىڭ تىلشۇناسلىق بويىچە مەسلىھەتچىسى، سوۋېت ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ مۇخبىر ئاكادېمىكى پروفېسسور شىركوچىنكو بىز بىلەن بىرگە ئۇرۇمچىدە ئۆتكۈزۈلگەن شۇ قېتىملىق يىغىنغا قاتناشتۇق. ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىلىق مۇتەخەسسىس بولغاچقا، ئۇرۇمچى شەھەرلىك مېھمانسارايغا (ھازىرقى جەنۇبىي شىنخۇا يولىدىكى مۇھاجىرلار مېھمانخانىسىنىڭ ئورنىدا ئىدى) ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مەن مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدىكى لى سېن ئەپەندى ۋە گېڭ شىمىن ئەپەندى بىلەن بىرگە باشقا جايدا تۇرۇدۇق. خىزمەت ئېھتىياجى سەۋەبىدىن سوۋېت ئىتتىپاقىلىق مۇتەخەسسىس بىلەن دائىم ئالاقىلىشىپ، مەسلىھەتلىشىپ تۇرۇشقا توغرا كەلسىمۇ، ئەمما ئۇرۇمچى شەھىرىنىڭ قاتناش قورالى قىيىن بولغانلىقتىن، تولىمۇ قولايسىز ھالەتكە چۈشۈپ قالغانىدۇق. كېيىن بۇ ئەھۋالنى بۇرھان ئەپەندىم ئۇقۇپ، بىزنى ماشىنا بىلەن يەتكۈزۈشكە بۇيرىدى. ئېسىمدە قېلىشچە، بىر قېتىم نەچچەيلەن ئەپەندىنىڭ ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ تۇرالغۇمىزغا قايتىپ كەلگەنىدۇق. بۇرھان ئەپەندىم بىر ئالمىي رەھبەر بولسىمۇ، لېكىن ھېچقانداق ئەمەلدارلىق كىبىرى يوق بولۇپ، تولىمۇ چىقىشقاق ئىدى، ئاممىغا كۆڭۈل بۆلەتتى، بۇنىسى مەندە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى.

كېيىن، بۇرھان ئەپەندىنىڭ خىزمەت ئورنىدا ئۆزگىرىش بولۇپ، بېيجىڭغا كېلىپ مەركەزدىكى تارماققا خىزمەتكە چۈشتى، ئۇ يەنە قوشۇمچە ئەينى ۋاقىتتىكى جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئىجتىمائىي پەنلەر بۆلۈمى ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل تەتقىقاتى ئورنىنىڭ باشلىقى بولدى. گەرچە ئەپەندىنىڭ ھۆكۈ-

مەت خىزمىتى، ئىجتىمائىي پائالىيىتى ئىنتايىن كۆپ بولسىمۇ، ئەمما ئۇ قوشۇمچە ۋەزىپىدىكى خىزمىتىگە يەنىلا ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى، هامان ئالدىراشلىق ئىچىدىن ۋاقىت چىقىرىپ خىزمەت-لەرنى سۈرۈشتۈرەتتى ياكى ئالاقىدار پائالىيەتلەرگە بىۋاسىتە قاتنىشاتتى. ئېسىمدە قېلىشچە، بېيجىڭدا 2 ـ نۆۋەتلىك مەملە-كەتلىك مىللەتلەر تىل ـ ئەدەبىياتى ئىلمىي مۇهاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلگەندە، بۇرهان ئەپەندىم بۇ يىغىندا قاتنىشىپ، شىنجاڭ مىللەتلەر تىلى گۇرۇپپىسىنىڭ مۇزاكىرىسىنى ئاڭلىغاندى. يەنە شۇنداق ئېنىق ئېسىمدە تۇرۇپتىكى، ئەپەندىم بىز شىنجاڭدىن كەلگەن مىللەتلەر تىلى گۇرۇپپىسىدىكىلەرنىڭ مۇزاكىرىدە قىل-غان سۆزلىرىنى ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئاڭلىغانىدى، باشقىلارنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتمىگەن هەمدە ئارىلىقتا سۆز قىستۇرمىغانىدى. بۇلاردىنمۇ ئەپەندىمنىڭ كەمتەر ئىستىلىنى كۆرۈۋالغىلى بولا-تتى. ئەپەندىم شۇ قېتىملىق يىغىندا شەخسىي پىكىر ئوستىدە توختىلىپ، يېڭى سۆز، ئاتالغۇلار مەسىلىسىنى هەرقايسى مىل-لەت تىلىنىڭ تەرەققىيات قانۇنىيىتى بويىچە بىر تەرەپ قىلىش لازىملىقىنى تەكىتلىگەنىدى. نەچچە ئون يىلدىن كېيىنكى بۇگۈن-كى كۈندىمۇ ئەپەندىمنىڭ بۇ پىكىرلىرىنىڭ ۋاقىتنىڭ سىنىقىدىن ئۆتكەنلىكىنى كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز.

مەن «مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى»دىن كېيىن، بولۇپمۇ جۇڭگو تۈركىي تىللار تەتقىقاتى جەمئىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇرهان ئەپەندىم بىلەن يېقىنلىشىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلىدىم. چۈنكى ئەپەندىم جەمئىيەتنىڭ باشلىقلىقىغا سايلاندى، پروفېس-سور خەمىت تۆمۇر، گېلىڭ شىمىنلار، ئىبراهىم مۇتىئى، نىغمەت مىجانى، چېن زۇڭجېن، ئامىنە غاپپار قاتارلىق تەتقىقاتچىلار بىلەن مەن جەمئىيەتنىڭ رەهبەرلىكىنى ئوستىمىزگە ئالغاندى-دۇق، خىزمەت مۇناسىۋىتى سەۋەبىدىن مەن پروفېسسور خەمىت تۆمۇر قاتارلىقلار بىلەن ئەپەندىمنىڭ يېنىغا بېرىپ خىزمەتلەرنى

دوكلات قىلىپ يوليورۇق سورايتتۇق.

ئالتاي تىللىرى سىستېمىسى تۈركىي تىللىرى ئائىلىسىگە جەمئىي 30 نەچچە خىل مىللەتنىڭ تىلى تەۋە بولۇپ، نوپۇسى تەخمىنەن 1000 مىليوندىن ئاشىدۇ، ئاساسلىقى تۈركىيە، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە مەملىكەتلىرى چېگرىسى ئىچىگە تارقالغان. مەملىكەتلىرىدە تۈركى تىللار ئائىلىسىگە تەۋە تىللارنى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، سالا، ئۆزبېك، تاتار، يۈگۇ قاتارلىق يەتتە مىللەت، تەخمىنەن 10 مىليون ئادەم قوللىنىدۇ. مەملىكەتلىرىدىكى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز مىللەتلىنىڭ ئاممىباب قوللىنىلىدىغان تىل - يېزىقى بار، مەملىكەتلىرىدىكى كۆپلىگەن تۈركى تىللىرى مىللەتلىرىنىڭ مول مەجمۇئەسى بار. بۇ مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىقىنى تەتقىق قىلىشنىڭ ئالاقىدار مىللەتلەرنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيەت ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ مىللەتلەر سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈشكە ياردىمى بار، ۋەتەننىڭ بىرلىكى، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا، شۇنداقلا تاشقى دوستانە ئالاقىگە پايدىلىق. دەل شۇنداق بولغانلىقتىن، بۇرھان ئەپەندىم مەملىكەتلىمىزدىكى كۆپلىگەن تۈركىي تىللار تەتقىقاتى خىزمىتىگە ئىزچىل تۈردە ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلۈپ كەلگەنىدى. 1979 - يىلى ئەپەندىمنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى، قوللىشى ۋە تەشەببۇس قىلىشى بىلەن جۇڭگو تۈركىي تىللار تەتقىقاتى جەمئىيىتى قۇرۇلدى. ئىلمىي جەمئىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، كۆپچىلىكنىڭ ئالماشتۇرۇشىغا قولايلىق بولۇشى ئۈچۈن «تۈركىي تىللار تەتقىقاتى خەۋىرى» دېگەن بىر ئىچكى ژۇرنالنى چىقىرىپ، مەملىكەت ئىچى، سىرتىدىكى تۈركى تىللار تەتقىقاتىغا ئائىت ئۇچۇرلارنى، شۇنىڭدەك بەزى چەت ئەللەرنىڭ مۇھىم ئىلمىي تەرجىمە ئەسەرلىرىنى تەھرىرلەپ ئېلان قىلىشنى قارار قىلدۇق. لېكىن دەسلەپتىلا خىراجەت مەسىلىسى ئىنتايىن قىيىن ئەھۋالغا دۇچ كەلدى. «تۈركىي تىللار تەتقىقاتى خەۋىرى»

نىڭ 1 ـ سانىنى تەھرىرلەشتىن باشلاپ، بۇ خىزمەت ماڭا تەقسىم قىلىنغاچقا، بۇ نۇقتا ماڭا ئېنىق ئىدى. كېيىن بىز بۇ قېتىنچە لىقلارنى ئەپەندىمگە ئىنكاس قىلىۋىدۇق، ئەپەندىم تۇرمۇشىنى تېجەشلىك بىلەن ئۆتكۈزۈپ ئىقتىساد قىلغان پۇللىرىنى جەمئى يىتىمىزگە بېرىپ يارىدەم قىلدى. «تۇركىي تىللار تەتقىقاتى خەۋىرى» (ئىچكى ژۇرنال) نىڭ 14 يىلدىن بۇيان ئىزچىل نەشر قىلىپ كېلىنىشىدە ئەپەندىمنىڭ قىزغىن قوللىشى بىر مۇھىم سەۋەب ھېسابلىنىدۇ.

بۇرھان ئەپەندىم جۇڭگو تۇركىي تىللار تەتقىقاتى جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى بولۇش سۈپىتى بىلەن ھەرقېتىم بېيجىڭدا جەمئىيەتنىڭ مەملىكەت خاراكتېرلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئۆتكۈزۈلگەندە، ھامان بىۋاستە يىغىن مەيدانىغا كېلىپ سۆز قىلاتتى. ئۇ بىر تەرەپتىن مەملىكىتىمىزدىكى كۆپلىگەن تۇركىي تىللارنى تەتقىق قىلىشنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتىنى شەرھلەپ، يەنە غىن ئىشتىراكچىلىرىنى نەتىجە يارىتىپ دۆلىتىمىز ئۈچۈن شەرەپ قۇچۇشقا ئىلھاملاندۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن، تۇركىي تىللارغا ئائىت بەزى ئىلمىي مەسىلىلەرگە قارىتا ئۆز پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، پارتىيىنىڭ مىللەتلەر تىل ـ يېزىق سىياسىتىنى تەشۋىق قىلاتتى. ئەستىن چىقمايدىغان يېرى شۇكى، ئۇ ھەر قېتىم بېيجىڭغا يىغىنغا قاتنىشىش ئۈچۈن شىنجاڭدىن كەلگەن ئالىملارنى ئۆچرىتاندا، ھامان ئۇلارنىڭ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىگە، يىغىنغا كېلەلمىگەن يولداشلارغا ئۆز سالىمىنى يەتكۈزۈپ قويۇشنى ھاۋالە قىلاتتى. كېيىن ئەپەندىمنىڭ سالامەتلىكى ياخشى بولمىغانلىقتىن، تەشەببۇسكارلىق بىلەن ۋەزىپە سىدىن ئىستېپا بېرىشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، تەن سالامەتلىكى ياخشى باشقا ئىز ـ باسالارنى ئۆز ئورنىنى بېسىشقا كۆرسەتتى. لېكىن كۆپچىلىك ئۇنى يەنە پەخرىي باشلىقلىققا سايلىغاندىن كېيىن، ئۇ يەنىلا ئىلمىي جەمئىيەتنىڭ خىزمەتلىرىگە ئىنتايىن

كۆڭۈل بۆلدى، ئۆزى گەرچە يەنىغا كېلەلمىسىمۇ، تەييارلاپ قويغان سۆز ئوربگىنالىنى بىزگە ھاۋالە قىلىپ ئوقۇتاتتى. ئۇ جەمئىيەتنىڭ باشلىقى بولغان مەزگىلدە ئۆزىنىڭ نوپۇزى ئارقىلىق جەمئىيەتنىمىزگە دۇنيا بويىچە داڭلىق گېرمانىيىلىك تۇرىكي تىللىرى ئالىمى پروفېسسور ژون. گابائىن خانىمنى تەكلىپ قىلدى، ئۇ 82 يېشىدا تەكلىپكە بىنائەن ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي مەملىكىتىمىزدە زىيارەتتە بولۇپ، مەملىكىتىمىزدىكى تۇركي تىللار تەتقىقاتچىلىرى بىلەن ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارىدى.

بۇرھان ئەپەندىم جۇڭگو تۇركي تىللار تەتقىقاتى جەمئىيىتىنىڭ باشلىقى ۋە پەخرىي باشلىقى بولغاچقا، جەمئىيىتىمىزنىڭ ئىناۋىتىمۇ ئاشتى. چەت ئەللەردىكى كۆپلىگەن ئالىملار ئەپەندىمگە ئۇزۇلدۇرمەي مەكتۇپ يوللاپ، مەملىكىتىمىزدىكى تۇركي تىللار ئالىملىرى بىلەن ئالماشتۇرۇش ئېلىپ بېرىشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. ئەپەندىم ئىلمىي جەمئىيىتىمىزنىڭ رەھبىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن، مەملىكىتىمىز ئالىملىرى بىلەن چەت ئەل ئالىملىرى ئالماشتۇرۇش ئىشلىرىدىمۇ ئىلگىرى سۈرۈش رولىنى ئويناندى.

1979 ـ يىلىنىڭ بىر قىش كۈنى، مەن جۇڭگو خەلق ئېغىز ئەدەبىيات ـ سەنئىتى تەتقىقات جەمئىيىتىگە تەييارلىق كۆرۈش گۇرۇپپىسىنىڭ مەسئۇلى يولداش جيا جى ئارقىلىق يولداش جۇ ياڭغا يوللىغان «ماناس» ئىپوسىنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش توغرىسىدىكى بىر پارچە دوكلاتنى تەستىقلاتقاندىن كېيىن، يولداش جيا جى مېنى داڭلىق ماناسچى يۈسۈپ ماماينى بېيجىڭغا ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن شىنجاڭغا ئەۋەتتى. پېشقەدەم ماناسچى يۈسۈپ ماماي بېيجىڭغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ئۇ «ماناس» ئىپوسىنى قۇتقۇزۇۋېلىش ئۈچۈن يەنە يېڭى تۆھپە قوشتى. ئۇ «مەدەنىيەت زور

ئىنقىلابى» جەريانىدا بېيجىڭدا يېتۇپ كەتكەن «ماناس» ئېپوسىغا ئائىت بىر تۈركۈم ماتېرىياللارنى تولۇقلاپ ئېيتتى ۋە يېڭىباش-تىن ئېيتىپ رەتلەپ چىقتى. يۈسۈپ ماماي قىرغىز مىللىتىدىن بولغان تەقۋادار مۇسۇلمان ئىدى. بىر كۈنى ئۇ مەن بىلەن پاراڭلاشقاندا، پۈرسەت بولسا مەككىگە ھەجگە بېرىپ، مۇسۇلمان-لارنىڭ بەش پەرزىنىڭ بىرى بولغان ھەج خاسىيىتىنى ئادا قىلىش ئارزۇسىنىڭ بارلىقىنى ئېيتتى. مەن مۇسۇلمان (خۇي-زۇ) بولغانلىقىم ئۈچۈن، يۈسۈپ ماماينىڭ ئارزۇسىنى چۈشەن-مەتتىم، شۇڭا بۇ ئارزۇسىنى بالدۇرراق رويابقا چىقىرىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ياردەم بېرىشنى نىيەت قىلدىم. شۇنداق قىلىپ مەن ئەينى ۋاقىتتا قوشۇمچە جۇڭگو ئىسلام دىنى جەمئىيىتىنىڭ باش-لىقلىق ۋەزىپىسىنى ئۆتەۋاتقان بۇرھان ئەپەندىمگە پېشقەدەم ما-ناسچى يۈسۈپ ماماينىڭ «ماناس» ئېپوسىنى قۇتقۇزۇۋېلىش ئۈ-چۈن قوشقان تۆھپىسىنى دوكلات قىلدىم ھەمدە ئۇنىڭ مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىپ كېلىش ئارزۇسىنى ئىنكاس قىلدىم. بۇرھان ئەپەندىم يۈسۈپ ماماينىڭ تارىخىي ئېپوس «ماناس»نى ئېيتقۇ-چىلىق داڭلىق ئۇستاز ئىكەنلىكىنى، كۆپ مىللەتلىك ۋەتىنىمىز-نىڭ مەدەنىيەت خەزىنىسىگە زور تۆھپە قوشقانلىقىنى ئۇققاندىن كېيىن، ئىنتايىن خۇشال بولغان ھالدا ماڭا قاراپ تۇرۇپ، مۇۋاپىق ۋاقىت چىقىرىپ پېشقەدەم ماناسچى يۈسۈپ ماماي بىلەن ئۇچرىشىش ئارزۇسىنىڭ بارلىقىنى ئېيتتى. كېيىن، مەن پېش-قەدەم ماناسچى يۈسۈپ مامايغا ھەمراھ بولۇپ ئەپەندىمنى يوقلاپ باردۇق، ئەپەندىم يۈسۈپ ماماينى قۇچاقلاپ تۇرۇپ ئۇنىڭ قوش-قان تۆھپىسىگە مىننەتدارلىق بىلدۈردى ھەمدە ئۇنىڭ مەككىگە بېرىپ ھەج قىلىش ئارزۇسىنى جۇڭگو ئىسلام دىنى جەمئىيىتى-دىكى باشقا رەھبەرلەرگە ئۇقتۇرۇپ مۇزاكىرە قىلىپ، بۇ پېشقە-دەم ماناسچىنىڭ ھەج قىلىش ئارزۇسىنىڭ ئەملگە ئېشىشىغا ياردەم قىلىدىغانلىقىنى يۈز تۇرانە ئېيتتى. ئىككىنچى يىلى،

يۇسۇپ ماماي جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ھەج ئۆمىكىنىڭ ئەزاسى سۈپىتىدە مەككىگە بېرىپ ھەج قىلدى. ئۇ ھەجدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، غەيرىتى ھەسسىلەپ ئېشىپ، سەككىز بۆلۈم، 200 مىڭ مىسرادىن ئارتۇق «ماناس» ئىپوسىنىڭ ھەممىسىنى ئېيتىپ لېنتىغا ئېلىپ خاتىرىلەپ رەتلەپ چىقىپلا قالماستىن، يەنە باشقا كۆپلىگەن داستانلارنى ئېيتىپ رەتلەپ چىقتى. ئەپەندىمنىڭ پېشقەدەم ماناسچى يۇسۇپ مامايغا كۆڭۈل بۆلۈشى ۋە مەدەت بېرىشى ئوبيېكتىپ جەھەتتىن مەملىكىتىمىزدىكى قىرغىز مىللىتى ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ياردەم بەرگەنلىك بولۇپ، «ماناس» ئىپوسى ۋە ئۇ ئۇستىدە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلار مەملىكەت ئىچى، سىرتىغا تارالدى.

ئەپەندىم ماڭمۇ ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلگەنىدى، 1986 ـ يىلى تۈركىيە خەلق مائارىپ مىنىستىرلىكى ئېلىمىزنىڭ دۆلەتلىك مائارىپ كومىتېتى بىلەن ئالاقىلىشىپ، مەملىكىتىمىزنىڭ بىر نەپەر ئالىمنى تۈركىيە ئەنقەرە ئۇنىۋېرسىتېتى تارىخ ـ جۇغراپىيە ـ ئەدەبىيات ئىنستىتۇتىغا بېرىپ دەرس ئۆتۈشكە ئەۋەتىشنى تەلەپ قىلدى، مەركىزىي مىللەتلەر ئىنستىتۇتى ئەڭ ئاخىرى مېنى ئەۋەتىشنى بېكىتتى. مەن سەپەرگە چىقىشتىن ئىلگىرى بېيجىڭ دوختۇرخانىسىدا سالامەتلىك تەكشۈرتۈاتقان ئەپەندىمنى يوقلاپ بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتىم. شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن، مەن ئايالىم مۇشۇخۇي بىلەن بىرگە بارغاندىم. ئەپەندىم دۆلىتىمىزنىڭ مېنى تۈركىيىگە دەرس ئۆتۈش ئۈچۈن ئەۋەتىدىغانلىقىنى بىلىپ ئىنتايىن خۇشال بولدى، ئۇ مېنىڭ جۇڭگو تۈركىيە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشى، دوستانە ئالاقە يوللىرىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن كۆپرەك تۆھپە قوشۇشۇمنى ھەمدە تۈركىيىلىك دوستلارغا مەملىكىتىمىزدىكى يېڭى ئۆزگىرىشلەرنى تونۇشتۇرۇپ، تۈركىيىلىك دوستلارنى مەملىكىتىمىزنى تېخىمۇ كۆپرەك چۈشىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىشىمنى تاپىلىدى. ئۇ

يەنە مېنىڭدىن ئايالىمنى بىرگە ئېلىپ باردىغان - بارمايدىغانلى-
قىمنى سوردى. ئايالىم ئۇنىڭغا جاۋاب بېرىپ: «ۋاقتىنچە بار-
مايمەن، خۇ جېنىخۇا تۇركىيىگە بارغاندىن كېيىن، ئۇ يەرنىڭ
ئەھۋالىغا قاراپ ئاندىن بىكىتمەكچى بولۇۋاتىدۇ»، دېدى. ئەپەن-
دىم يەنە كۆڭۈل بۆلگەن ھالدا مېنىڭدىن تۇركىيىگە بارغاندىن
كېيىن ئۆيدە يەنە نېمە قىيىنچىلىق بارلىقىنى سوردى. ئۇ
ئايالىمغا يەنە بىر قېتىم تاپىلاپ مۇنداق دېدى: «يەنىلا خۇ جېن-
خۇاغا ھەمراھ بولۇپ تۇركىيىگە بارغىنىڭىز تۇزۇك، ئۇنداق
بولغاندا تۇرمۇشتا ھەمدەمدە بولالايسىلەر، ئەمما تۇركچىنى ئۆگە-
نىۋېلىشىڭىز كېرەك. مەيلى نەگىلا بارمايلى، شۇ يەرنىڭ تىلىنى
ئالدى بىلەن ئۆگىنىۋېلىش كېرەك، تىل ئالاقىسى راۋان بولسا
ھېسسىيات ئورناتقىلى بولىدۇ. خۇ جېنىخۇا تۇركچىنى بىلىدۇ،
ئۇ بارغاندىن كېيىن ئاسانلا كۆنۈپ كېتىدۇ ھەمدە قارشى ئېلىشقا
مۇيەسسەر بولالايدۇ». بىز ئەپەندىمنىڭ دەم ئېلىشىغا مالالىق
قىلىپ قويۇشتىن ئەنسىرەپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇزۇن پاراڭلاشمايلا
خوشلاشتۇق. كېيىن، مەن تۇركىيىدە دەرس ئۆتۈۋاتقان مەزگى-
لىمدە ئەپەندىمنىڭ تاپىلىغىنى بويىچە ئىش كۆردۈم، تۇركىيە-
لىك دوستلارنىڭ قارشى ئېلىشىغا مۇيەسسەر بولدۇم. مەن ۋەتە-
گە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، تۇركىيىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق
ئەلچىسى ئەلچىخانىدا مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ، ئەنقەرە ئۇنىۋېرسىتە-
تى ئەدەبىيات - تارىخ - جۇغراپىيەئىلمىي ئىنستىتۇتىغا ۋاكالە-
تەن ماڭا تۆھپىكار گۇۋاھنامىسى بەردى. مەن مۇشۇ شەرەپكە
نائىل بولغىنىمدا، ئەپەندىمنىڭ تۇركىيىگە مېڭىش ئالدىدىكى
سۆزى يەنە ئېسىمگە كەلدى. ئەپەندىمنىڭ كېيىنكىلەرنىڭ ئۆسۈپ
يېتىلىشىگە كۆڭۈل بۆلگەنلىكى ۋە بەرگەن نەسىھىتى كىشىنى
ئىنتايىن تەسىرلەندۈرىدۇ. شۇنداقلا مەڭگۈ ئېسىمدىن چىقمايدۇ.

بۇرھان ئەپەندىمنىڭ ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر، داڭلىق ئىجتىما-
ئىي پائالىيەتچى بولۇش سۈپىتى بىلەن ۋەتەن ۋە ھەرمىللەت

خەلقى ئۇچۇن قوشقان تۆھپىسى تارىخ سەھىپىسىدىن ئورۇن ئالدى. مېنىڭچە كېيىنكىلەر ئۇنىڭ بىر ئالىم بولۇش سۈپىتى بىلەن ياراتقان نەتىجىلىرىگە ۋارىسلىق قىلغۇسى، ئۇنىڭ بىر كۆيۈمچان مۇتەۋەررلەرگە خاس پەزىلىتى كېيىنكىلەر ئارىسىدا تىللاردا داستان بولغۇسى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ چىقىشقاقلىقى ۋە سۆيۈملۈكلىكى، ئاممىغا كۆڭۈل بۆلۈشتەك ئېسىل پەزىلىتى بىز-نىڭ مەڭگۈ ئۆگىنىشىمىزگە ۋە جارى قىلدۇرۇشىمىزغا تېخىمۇ ئەرزىيدۇ.

تەرجىمە قىلغۇچى: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

بۇرھان شەھىدىنىڭ ھاياتىغا دائىر قىسقىچە يىلنامە

1894 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى روسىيىنىڭ قازاندا تۇغۇلغان.

1905 ـ يىلدىن 1909 ـ يىلغىچە «مۇھەممەدىيە» مەكتىپىدە ئوقىغان.

1909 ـ يىلى (15 يېشىدا) كۈزدە «ماۋارىپ» كىتابخانىسىدا شاگىرت بولغان.

1911 ـ يىلى (17 يېشىدا) 1 ـ ئايدا كىتابخانا تەرىپىدىن نەشرىندا ئۆتكۈزۈلگەن يەرمەنكىگە ئەۋەتىلگەن.

1911 ـ يىلى 10 ـ ئايدا، شەمەيگە كېلىپ تېخنىكا سودا فېرمىسىدا شاگىرت بولغان.

1912 ـ يىلى (18 يېشىدا) كۈزدە، تېخنىكا سودا فېرمىسى تەرىپىدىن جۇڭگوغا ئەۋەتىلگەن. ئۇ چۆچەك ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە كېلىپ ئۇرۇمچى تېخنىكا سودا فېرمىسىدا دۇكانچى بولغان.

1914 ـ يىلى (20 يېشىدا) جۇڭخۇا مىنگو ھۆكۈمىتىنىڭ ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە ئىلتىماس سۇنۇپ جۇڭگو تەۋەلىكىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن.

1920 ـ يىلى (26 يېشىدا) جۇڭگونىڭ روسىيە بىلەن بولغان سودا مۇناسىۋىتى ئەسلىگە كەلگەچكە، ئىلىدا چېگرا باجخانىسى تەسىس قىلىنغاندا ئۇ چېگرا بېجى مۇپەتتىشلىكىگە تەيىنلەنگەن.

1922 ـ يىلى (28 يېشىدا) ئاتا ـ ئانىسى ۋە سىڭلىسىنى ئەكىلىپ ئۇلارنى شىنجاڭدا ماكانلاشتۇرغان، تېەنشىن سودا فېرمىسىدىكى ۋەزىپىسىدىن ئىستىپا بېرىپ، ئات فېرمىسىنىڭ ھەيئىتى بولغان، دوستلىرى بىلەن ستىخىيىلىك ھالدا مەخپىي تەشكىلات قۇرۇپ «يېڭى ھايات» نامىلىق ئىككى سان ژۇرنال چىقارغان.

1925 ـ يىلى (31 يېشىدا) ئىلىغا بارغان، ئۇرۇمچىگە قايتقاندىن كېيىن ئاپتوموبىل شىركىتىنىڭ ھەيئەتلىكىگە تەيىنلەنگەن، ئۆلكە باشلىقى ياڭ زىڭشىنغا تەرجىمان بولغان، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۇرۇمچىدە تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى بېستولوف بىلەن تونۇشقان.

1926 ـ يىلى ماشىنا سېتىۋېلىپ، ماشىنا ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولغان.

1929 ـ يىلى (35 يېشىدا) ئۆلكە رەئىسى جىن شۇرېن تەرىپىدىن سودا ـ سانائەت ماۋارىپ ئىشلىرى تەكشۈرۈش نامى بىلەن گېرمانىيىگە ئەۋەتىلگەن.

1930 ـ يىلى (36 يېشىدا) بېرلىن ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئىمتىھان بېرىپ كىرگەن، فرانسىيە سودىگەرىنىڭ تەكلىپى بىلەن پارىژغا بېرىپ تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان.

1932 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى (38 يېشىدا)، گېرمانىيىدىن ئايرىلغان. سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق ۋەتەنگە قايتىش سەپىرىدە، موسكۋادا ئىنقىلابىي تەشكىلاتقا قاتناشقان.

1933 ـ يىلى 1 ـ ئاينى 25 ـ كۈنى (39 يېشىدا)، ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەن.

3 ـ ئايدا جىن شۇرېن ئۇنى يەنە بىر قېتىم گېرمانىيىگە چىقارغان.

4 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى، چۆچەككە بارغان.

6 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، چۆچەككە كېلىپ، بۈيرۇققا بىنائەن ئالتاينىڭ تىنچلاندۇرۇش ئەلچىلىكىگە تەيىنلەنگەن.

10 ـ ئايدا چۆچەككە قايتىپ كەلگەن، ئەسكەر ئېلىپ ئۇۋانوۋ پولكىنى تەشكىللەپ، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت شۇ يەردە تۇرغۇزغان ئەسكەرلەرنىڭ قورال ـ ياراقلىرىنى يىغىۋالغان.

1934 ـ يىلى (40 يېشىدا) 1 ـ ئايدا ئۇ يەنە بىر قېتىم ئالتايغا بارغان، 2 ـ ئايدا سارسۇمبە (بۈگۈنكى ئالتاي شەھىرى) گە بېرىپ قۇتقۇزۇش پائالىيىتىنى قانات يايدۇرغان.

4 ـ ئايدا ئالتاي ئاۋام خەلق كومىتېتىنى تەشكىللىگەن.

6 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى ئۇرۇمچىگە كەلگەن ۋە يۇشىن يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ باش دىرېكتورى بولغان.

8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۈيغۇشمىسى خەلق بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى بولغان.

1935 ـ يىلى (41 يېشىدا) 4 ـ ئايدا، شىنجاڭ بويىچە 2 ـ نۆۋەتلىك ئاۋام خەلق قۇرۇلتىيىغا قاتناشقان ۋە قۇرۇلتايدا ھەيئەتلىككە تەيىنلەنگەن.

8 ـ ئايدا، يۇشىن يەرلىك مالىلار شىركىتىنىڭ باش دىرېكتورلىق سالاھىيىتى بىلەن سوۋېت ۋەكىلى سىۋانادزې بىلەن 5 مىليون ئالتۇن رۇبىلى قەرز ئېلىش تۇغرىسىغا ئىمزا قويغان.

9 ـ ئايدا موري ۋە باركۆلگە بارغان.

10 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى ئۇرۇمچىگە قايتىپ كەلگەن.

1937 ـ يىلى (43 يېشىدا) 1 ـ ئايدا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سودا شىركىتى بىلەن 2 مىليون 100 مىڭ ئالتۇن رۇبلى قەرز ئېلىش توختامنامىسى ئىمزالىغان. 5 ـ ئايدا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زايسان (بۇگۈنكى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ دائىرىسىدە) غا بىرىپ كونسول بولغان.

1938 ـ يىلى (44 يېشىدا) 3 ـ ئايدا ئۇ مەملىكىتىمىزگە قايتىپ جىڭ ناھىيىسىگە كەلگەندە قولغا ئېلىنغان. 4 ـ ئايدا ئۇرۇمچىدىكى 2 ـ تۈرمىگە يۆتكەلگەن.

1940 ـ يىلى (46 يېشىدا) ئەتىيازدا ئۇنى 4 ـ تۈرمىگە يۆتكەپ، سەنمىنجۇيى (ئۇچ مەسلەك) دېگەن كىتابچىنى تەرجىمە قىلدۇرغان.

1944 ـ يىلى (50 يېشىدا) 11 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى تۈرمىدىن قويۇپ بېرىلگەن. ئۇ تۈرمىدىكى چاغدا «ئۇيغۇرچە ـ خەنزۇچە ـ رۇسچە لۇغەت) نىڭ دەسلەپكى ئورنىگىنالىنى يېزىپ چىققان.

1945 ـ يىلى (51 يېشىدا) ساقچى ئىشچىلىرى باشقارمىسى تەرجىمانلار ئىشخانىسىغا مۇئاۋىن مۇدىر بولغان، ئارقىدىن خەلق ئىشلىرى نازارىتىگە مۇئاۋىن نازىرلىققا تەيىنلەنگەن، كېيىن ئۇ- رۇمچى ۋىلايىتىنىڭ مۇپەتتىش ۋالىيلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالغان.

1946 ـ يىل (52 يېشىدا) 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۆزگەرتىپ تەشكىل قىلىنغاندا، ئەخمەتجان بىلەن بىللە مۇئاۋىن رەئىسلىككە تەيىنلەنگەن.

10 ـ ئايدا، جەنۇبىي شىنجاڭغا سايلامغا نازارەت قىلىشقا بارغان.

1947 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى، ئۇرۇمچىدە «25 ـ فېۋرال» ۋەقەسى يۈز بەرگەندە تەلەپ قويغۇچىلار تەرىپى- دىن قورشىۋېلىنغان.

4 ـ ئايدا مەمۇرىي تەكشۈرۈش ئۆمىكىنى باشلاپ ئالتايغا بارغان.

4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلگەن، 4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىنىڭ قوشۇمچە مۇدىرلىقىغا تەيىنلەنگەن. 6 ـ ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى مەسئۇدنى مەجبۇرى ئۆلكە رەئىسلىكىگە سايلىغانلىقتىن، ئەخمەتجان قاسىمى بىلەن ئىلگىرى كېيىن نەنسەن چارۇچىلىق رايونىغا بېرىپ تۇرۇپ، قارشىلىق بىلدۈرگەن. 8 ـ ئايدا غەربىي شىمال مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى جاڭ جىجۇڭ بىلەن كۆرۈشكەن ھەمدە بۇيرۇقا بىنائەن نەنجىڭغا بېرىپ «دۆلەت ھەيئىتى» لىككە تەيىنلەنگەن؛ 9 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى، شىنجاڭ سەنئەت ئۆمىكىنى باشلاپ نەنجىڭغا بېرىپ ئويۇن قويغان، ئۆمەكنى باشلاپ داۋاملىق شاڭخەي، تەيۋەنلەرگە بارغان.

1947 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى، نەنجىڭگە بارغان.

1947 ـ يىلى، شىنجاڭ سەنئەت ئۆمىكى زىيارەت ئويۇن قويۇشقا نەنجىڭگە بارغان. بۇرھان شەھىدى ئۆمەككە باشچىلىق قىلىپ، شاڭخەي، تەيۋەنلەرنى زىيارەت قىلغان،

1948 ـ يىلى (54 يېشىدا) 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى زۇڭتۇڭ مەھكىمىسىنىڭ مەسلىھەتچىلىكىگە تەيىنلەنگەن.

1948 ـ يىلى 6 ـ ئايدا شىنجاڭغا قايتقان، يول ئۈستىدە لەنجۇدىن ئۆتكەندە جاڭ جىجۇڭ بىلەن كۆرۈشكەن. ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن، شىنجاڭ ئىنستىتۇتىغا يەنە مۇدىر بولغان.

1949 ـ يىلى (55 يېشىدا) 1 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، شىنجاڭغا رەئىس بولغان.

2 ـ ئايدا جاڭ جىجۇڭنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن، لەنجۇغا بېرىپ گەنسۇ، چىڭخەي، شىنجاڭ ئۈچ ئۆلكىنىڭ باشلىقلىرى

يىغىنىغا قاتناشقان.

5 ـ ئايدا، ساختا ئالتۇن پۇلنىڭ يامراپ كېتىشىنى چەكلەش ئۇچۇن، شىنجاڭ كۇموش پۇلىنى تارقاتقان.

7 ـ ئايدا ئۆلكىلىك ۋەكىللەر ئۆمىكىنى ماناسقا ئەۋەتىپ، ئۇچ ۋىلايەت تەرەپ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۇزۇپ، كىشىلەر كۆڭلىنى ئەمىن تاپقۇزغان.

9 ـ ئاينىڭ ئالدىنقى يېرىمىدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ئالاقىچىسى دېگەن لەچۇن ئۇرۇمچىگە مەخپىي كېلىپ، بۇرھان شەھىدىنىڭ ئۆيىگە چۈشكەن.

9 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رەئىسى ماۋ زېدۇڭغا تېلېگراممىا يوللىغان.

1949 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى، شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باش قوماندانى تاۋ سيۆ ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكارلىغان. 28 ـ كۈنى بورھان شەھىدى ھەقىقەتكە قايتقانلىقىنى جاكارلىغان ھەمدە ماۋ جۇشىغا تېلېگراممىا يوللىغان.

10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، ئۇرۇمچىدە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغانلىقى، شىنجاڭنىڭ تىنچ يول بىلەن ئازاد بولغانلىقىنى تەبرىكلەش ئاممىۋى چوڭ يىغىنىدا سۆز قىلغان.

11 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ ئەخمەتجان قاتارلىق قازاغا ئۇچرىغان ئىنقىلابىي قۇربانلىرىغا تەزىيە بىلدۇرۇش يىغىنىغا رىياسەتچىلىك قىلغان.

12 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى تاۋ سيۆ بىلەن بىللە ئايرۇدرۇمغا چىقىپ ۋاك جېن، شۇ لىچىڭلارنى كۈتۈۋالغان.

12 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى، ئازادلىق ئارمىيە، ئۇچ ۋىلايەت

مىللىي ئارمىيىسى، ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ شەھەرگە كىرىش مۇراسىمىغا قاتناشقان.

12 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنى، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسلىكىگە تەينىلەنگەن ھەمدە شىنجاڭ ئىنىستىتۇتىنىڭ مۇدىرلىقىنى ئۈتەشنى داۋاملىق ئۈستىگە ئالغان.

12 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى، ژاڭ جېن، شۇ لىچىڭلارنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە رەسمىي ئەزا بولغان ۋە ج ك پ شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ ئەزاسى بولغان.

1950 ـ يىل (56 يېشىدا) 1 ـ ئاينىڭ 59 ـ كۈنى ئامېرىكا كونسولى ماكىنان ئوسمانلىنىڭ قوراللىق كۈچلىرى بىلەن تىل بېرىكتۇرۇپ، ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىگە قارشى تۇرغان. بۇرھان شەھىدى «ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنىڭ شىنجاڭ خەلقىنىڭ مەنپەئىتىگە دەخلى ـ تەرۇز قىلغانلىق پاكىتى، ئاچسۇننى كۆچاتلىدى» ناملىق ماقالە ئېلان قىلىپ، ئاچسۇننىڭ جۇڭگوغا قارشى سەپسەتىلىرىگە رەددىيە بەرگەن.

5 ـ ئايدا بېيجىڭغا بېرىپ، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭىشىنىڭ بىرىنچى نۆۋەتلىك ئىككىنچى يىغىنىغا قاتناشقان. ماۋ جۇشى، جۇ ئېنلەي زۇڭلى قاتارلىق پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشكەن. سوۋېت ئىتتىپاقى ھۆكۈمىتىنىڭ تەكلىپىگە بىنائەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ، يېرىم يىل دەم ئېلىپ داۋالانغان.

1952 ـ يىلى (58 يېشىدا) 5 ـ ئايدا، ئالتاي ژىلايىتىنى كۆزدىن كەچۈرگەن، 8 ـ ئايدا ج ك پ شىنجاڭ بيۇروسىنىڭ دائىمىي ھەيئەت ئەزالىقىغا تەينىلەنگەن.

1953 ـ يىلى (59 يېشىدا) 5 ـ ئايدا جۇڭگو ئىسلام

جەمئىيىتى بىيجىڭدا قۇرۇلغاندا، جەمئىيەتكە تەييارلىق كۆرۈش خىزمىتىدىن دوكلات بەرگەن ھەمدە جەمئىيەتنىڭ مۇدىرلىقىغا سايلانغان. كېيىن 2 ـ، 3 ـ نۆۋەتلىك جەمئىيەت مۇدىرلىقىغا سايلانغان. شۇ يىلى ئۇنىڭ «ئۇيغۇرچە ـ خەنزۇچە ـ رۇسچە لۇغەت» مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

1954 ـ يىلى (60 يېشىدا)، شىنجاڭ ئۇلكىلىك مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشقا تەييارلىق كۆرۈش كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىنى ئۈستىگە ئالغان.

7 ـ ئايدا، شىنجاڭ ئۇلكىلىك خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيىنىڭ 1 ـ نۆۋەتلىك 1 ـ سانلىق يىغىنىغا رەياسەتچىلىك قىلغان.

11 ـ ئايدا، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ تۇنجى قېتىملىق خەلق ۋەكىللەر قۇرۇلتىيى ئېچىلغانلىقىنى تەبرىكلەشكە بارغان.

12 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشىنىڭ 2 ـ نۆۋەتلىك 1 ـ قېتىملىق يىغىنى ئاياقلاشقان، ئۇ مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلانغان.

1955 ـ يىلى (61 يېشىدا) 2 ـ ئايدا، جۇ ئېنلەي زۇڭلى ئەۋەتكەن تېلېگراممىنىڭ روھى بويىچە بېيجىڭغا بېرىپ يۆتكىلىش مەسلىسىنى مۇزاكىرە قىلغان. 5 ـ ئايدا، گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقلىشى بىلەن، جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى پەلسەپە، ئىجتىمائىي پەنلەر بۆلۈمىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى بولغان. 6 ـ ئايدا جۇڭگو ھىندىچىنى دوستلۇق جەمئىيىتى قۇرۇلغاندا، جەمئىيەت باشلىقى بولغان.

7 ـ ئايدا، 1 ـ نۆۋەتلىك خەلق ۋەكىللىرى قۇرۇلتىيىنىڭ 2 ـ قېتىملىق يىغىنىغا قاتناشقان.

9 ـ ئايدا، شىنجاڭ ئۇلكىلىك 1 ـ نۆۋەتلىك خەلق

قۇرۇلتىيىنىڭ 2 ـ قېتىملىق يىغىنى ئېچىلغاندا يىغىنغا ئالتە يىللىق خىزمەتتىن دوكلات بەرگەن ھەمدە شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىغان.

12 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى، دۇنيا تىنچلىقى مۇدىرىيىتىنىڭ دائىمىي ئەزالىرى لیۇ نىڭيى، بۇرھان شەھىدىلەر خېلىنسكىغا قاراپ يولغا چىققان.

1956 ـ يىلى (62 يېشىدا) 2 ـ ئايدا، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشىنىڭ 2 ـ نۆۋەتلىك 2 ـ قېتىملىق يىغىنىغا قاتناشقان.

1956 ـ يىلى 2 ـ، 6 ـ ئايلاردا جۇڭگو مەدەنىيەت، سەنئەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ئۆمەك باشلىقى بولۇپ، مىسىر، سۇدان، ئېفىئوفىيە، سۇرىيە، لىۋان قاتارلىق دۆلەتلەرنى زىيارەت قىلغان. 6 ـ ئايدا جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ھەج ئۆمىكىنى باشلاپ مەككىگە بېرىپ ھەج قىلغان ھەمدە بىر قىسىم ئەرەپ دۆلەتلىرىنى ئېكسكۇرسىيە قىلغان.

9 ـ ئايدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ 8 ـ قېتىملىق قۇرۇلتىيىدا سۆز قىلغان. جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل تەتقىقاتى ئىنىستىتۇتىنىڭ باشلىقلىقىغا تەينىلەنگەن؛ «تارىخ تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 10 ـ سانىدا پروفېسسور فېڭ جياشېڭ بىلەن بىرلىكتە «سىبىرىيە دېگەن نامنىڭ كېلىپ چىقىشى» ناملىق ئىلمىي ماقالىسىنى ئېلان قىلغان. 11 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى، سۇن جۇڭشەن تۇغۇلغانلىقىنىڭ 90 يىللىقى خاتىرىلەنگەندە، «خەلق گېزىتى» دە «سۇن جۇڭسەن ئەپەندىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىدىن ئۆگىنەيلى» ناملىق ماقالىسى بېسىلغان.

1957 ـ يىلى (63 يېشىدا) 3 ـ ئايدا، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشىنىڭ 2 ـ نۆۋەتلىك 3 ـ قېتىملىق يىغىنىدا، «ئوتتۇرا شەرق، يېقىن شەرقتىكى ھەرقايسى ئەل خەلقلىرىنىڭ

ئېلىمىز خەلقىگە بولغان دوستلۇقى» دېگەن تېمىدا، ئەرەب دۆلەتلىرىنى زىيارەت قىلىش داۋامىدا ئالغان تەسراتلىرىنى سۆزلىگەن.

6 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى، ئۇ «خەنزۇ تىلىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل يېزىقىغا بولغان تەسىرى» ناملىق ماقالىسىنى خەلق گېزىتىدە ئېلان قىلغان. 7 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى، مەملەكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 ـ نۆۋەتلىك 4 ـ قېتىملىق يىغىنىدا «ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۈچۈن يېزىق ئىجاد قىلايلى، يېزىقنى ئىسلاھ قىلايلى» دېگەن تېمىدا سۆز قىلغان.

1958 ـ يىلى (64 يېشىدا) 2 ـ ئايدا، «خەنزۇ تىلىنى ترانسكرىپسىيە قىلىش لايىھەسى» ئېلان قىلىنغان، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 1 ـ نۆۋەتلىك 5 ـ قېتىملىق يىغىنىدا «ئېلىمىزدىكى ھەرمىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق زور ئىشى» دېگەن تېمىدا سۆز قىلغان. مىسىر ـ جۇڭگو دوستلۇق جەمئىيىتى قۇرۇلغاندا، گومورو قاھىرەگە ئۆمەك باشلاپ تەبرىكلەشكە بارغاندا، بۇرھان شەھىدى مۇئاۋىن ئۆمەك باشلىقى بولغان. «تارىخ تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 3 ـ سانىغا «ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى توغرىسىدا» ناملىق ئىلمىي ماقالىسى بېسىلغان.

1959 ـ يىلى (65 يېشىدا) 2 ـ ئايدا، ئومانىڭ مۇئاۋىن مائارىپ مىنىستىرى خاسار چىنۋاڭ جۇڭگونى زىيارەت قىلغاندا بۇرھان شەھىدى ئۆنى كۈتۈۋېلىش يىغىنىدا سۆز قىلغان.

3 ـ، 4 ـ ئايلاردا، جۇڭگو مەدەنىيەت ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ، يېڭى مۇستەقىل بولغان ئىراق جۇمھۇرىيىتىنى زىيارەت قىلغان. 5 ـ ئايدا، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ 3 ـ نۆۋەتلىك كومىتېتىنىڭ دائىمىي ھەيئەتلەر 1 ـ سانلىق يىغىنىدا، سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي ئىشلارغا مەسئۇل مۇئاۋىن رەئىس-

لىكىگە كۆرسىتىلگەن.

1960 ـ يىلى (66 يىشىدا) 5 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى، پايتەختتىكى ياشلار ۋە ھەر ساھە خەلقىنىڭ تۇركىيە خەلقىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھەققانىي كۈرىشىنى قوللاش يىغىنىدا ئاسىيا ـ ئافرىقا ئىتتىپاقى كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى، جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ مۇدىرى سالاھىيىتى بىلەن سۆز قىلغان.

1960 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى پەلسەپە ئىجتىمائىي پەنلەر بۆلۈمىنىڭ 3 ـ قېتىملىق يىغىنىدا، «ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل يېزىق خىزمىتىدە قولغا كەلتۈرۈلگەن زور نەتىجىلەر» دېگەن تېمىدا سۆز قىلغان. جۇڭگودا زىيارەتتە بولۇۋاتقان ئەرەب يەمەن جۇمھۇرىيىتىنىڭ باشلىقى زابالانى قوبۇل قىلغان. 12 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى پەلسەپە، ئىجتىمائىي پەنلەر بۆلۈمىنىڭ 3 ـ يىغىنىدا «ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل ـ ئەدەبىيات خىزمىتىدە قولغا كەلتۈرۈلگەن زور نەتىجە» دېگەن تېمىدا سۆز قىلغان.

1961 ـ يىلى (67 يېشىدا) 1 ـ ئايدا، جۇڭگو ۋەكىللەر ئۆمىكىنىڭ ئۆمەك باشلىقى بولۇپ، قاھىرەدە ئېچىلغان ئاسىيا ـ ئافرىقا خەلقلىرى ئىتتىپاقى مۇدىرىيىتىنىڭ پەۋقۇلئاددە يىغىنىدا سۆز قىلغان. بەش پەردە يەتتە كۆرۈنۈشلۈك دراما «كۈرەشتىكى قانداق دوستلۇق»، «تەڭرىتاغ» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان.

1962 ـ يىلى (68 يېشىدا)، «كۈرەشتىكى قانداق دوستلۇق» «سىناريە» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىندى ھەمدە «يالقۇنتاغ» نىڭ غەزىپى» دېگەن نامغا ئۆزگەرتىلىپ يەككە نەشرى قىلىندى، بۇ دراما مەركىزىي تەجرىبە دراما ئۆمىكى ۋە شىنجاڭ دراما ئۆمىكى تەرىپىدىن بېيجىڭ، ئۇرۇمچىلەردە ئوينالدى؛ جۇڭگو

پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئاز سانلىق مىللەتلەر تىل تەتقىقات ئىنستىتۇتىغا قوشۇۋېتىلگەندە، بۇرھان شەھىدى بۇ مىللەتلەر تەتقىقاتى ئىنستىتۇتىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەندى.

1963 ـ يىلى (69 يېشىدا) «قۇمۇل ئۇيغۇر دېھقانلىرى قوزغىلىڭى» دېگەن ماقالىسى جۇڭخۇا شۇجۇيې نەشرىياتى نەشر قىلغان «شىنخەي ئىنقىلابى ھەققىدە ئەسلىمىلەر» دېگەن كىتابـ چىدا ئېلان قىلىنىدى.

1964 ـ يىلى (70 يېشىدا) مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش تەرىپىدىن چىقىرىلغان «تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 46 ـ سانىغا ئۇنىڭ ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدىكى ئىشلار توغرىسىدىكى ئەسلىمىلىرى بۇرھان شەھىدىنىڭ ئەسلىمـ لىرى (1)، بۇرھان شەھىدىنىڭ ئەسلىمىلىرى (2) دېگەن ماۋزۇلار بىلەن بېسىلغان. تەشكىلىنىڭ ئۇنىڭ مەسىلىلىرىنى تەكشۈرۈشى ئىياغلاشقان لېكىن تەشكىلىي جەھەتتىن يەكۈن چـ قىرىلمىغان.

1965 ـ يىلى (71 يېشىدا) مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشـ نىڭ ئەزاسى دېگەن ۋەزىپىسى ساقلاپ قېلىنغاندىن باشقا، ئەمـ لىيەتتە قالغان ۋەزىپىلىرىدىن ئېلىپ تاشلانغان.

1966 ـ يىلى (72 يېشىدا) «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» باشلاـ نغان. ئالدىنقى يىلى تەشكىل ئۇنىڭ مەسىلىلىرىنى تەكشۈرگەن چاغدىكى مەزمۇنلار ئاشكارلىۋېتىلگەن.

9 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى، رەپىقىسى رەشىدە خانىم بىلەن ئۇرۇمچىگە قايتۇرۇلغان. ئۇلار شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ قىـ زىل قوغدىغۇچىلىرى تەرىپىدىن نازارەت قىلىنغان، ئىككىسىگە ھەر ئايدا 100 يۈەندىن تۇرمۇش پۇلى بېرىلگەن.

1967 ـ يىلى (73 يېشىدا) شىمىگودىكى بىرىنچى تۈرمىگە كىرگەن. يېرىم يىلدىن كېيىن رەشىدە خانىم

قويۇپ بېرىلىپ ئۇنىڭغا ھەر ئايدا 30 يۈەن تۇرمۇش پۇلى بېرىلگەن. 1972 ـ يىلى كېسىلى ئېغىرلىشىپ قېلىپ بېيجىڭگە قايتقان.

1973 ـ يىلى (79 يېشىدا) پەرزەنتلىرى ئىلتىماس سۇنۇپ تەستىقلاتقاندىن كېيىن ئۇرۇمچىگە كېلىپ تۇرمىدىكى بۇرھان شەھىدنى يوقلىغان.

1975 ـ يىلى (81 يېشىدا) 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى تۇرمىدىن چىققان، ئۇنىڭ مەسىلىسى توغرىسىدا «سوۋېت شىۋىجىڭپىڭلىرىنىڭ جاسۇسى» دېگەن نام بىلەن ئاممىۋى دىكتاتۇرا ئاستىدا داۋاملىق ئۆزگەرتىلىدۇ، دەپ بىر تەرەپ قىلىنغان. ئۇ، غالىبىيەت يولىدىكى كونا ئۆيده تۇرغان، ساقچىخانا ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنى نازارەت قىلغان، ئۇ ھەر ھەپتىده ئىدىيىۋى ئەھۋالىدىن دوكلات يېزىپ تۇرغان، ئايدا 150 يۈەن تۇرمۇش پۇلى بېرىلگەن.

1977 ـ يىلى (83 يېشىدا) ئەسلىده كېسىلىنى داۋالاشتىشقا بېيجىڭگە ئاپىرىش پىلانلانغان بولسىمۇ، كېيىن قويۇپ بېرىلگەن، ئۇ ئايروپىلان بىلەن بېيجىڭگە قايتىپ كەلگەن.

1978 ـ يىلى (84 يېشىدا) سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ 5 ـ نۆۋەتلىك يىغىنىدا مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلانغان.

1979 ـ يىلى (85 يېشىدا) «مىللەتلەر تەنقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1 ـ سانىدا «شىنجاڭ تارىخىدىكى بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدا» ناملىق ئىلمىي ماقالىسىنى ئېلان قىلغان.

1980 ـ يىلى (86 يېشىدا) «جۇڭگو روسىيە مۇناسىۋىتىنى تەنقىد قىلىش جەمئىيىتىنىڭ تەنقىقات خەۋىرى» نىڭ 1 ـ سانىدا «شېڭ شىسەي شىنجاڭدا» دېگەن ماقالىسى ئېلان قىلىنىپ

غان.

5 ـ ئايدا جۇڭگو ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ 4 ـ قېتىملىق ۋەكىللەر يىغىنىدا، يەنە پەخرىي مۇدىرلىققا سايلانغان.

1982 ـ يىلى (88 يېشىدا) مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش تەرىپىدىن چىقىرىلىدىغان «تارىخ ماتېرىياللىرى» نىڭ 79 ـ سانىدا، «پان ئىسلامىزم، پان تۈركىزمنىڭ شىنجاڭدا باش كۆتۈرۈشى ۋە بەربات بولۇشى» ناملىق ماقالىسى ۋە شېئىرىي شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردىكى ئىشلار توغرىسىدىكى ئەسلىمىسى ېېسىلغان.

1983 ـ يىلى (89 يېشىدا) 6 ـ ئايدا، 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ يىغىنىدا يەنە مۇئاۋىن رەئىسلىككە سايلانغان. كۆزدە ئۈرۈمچىگە قايتىپ، «چېن تەنچىيۇ، ماۋ زېمىن قاتارلىقلارنىڭ قۇربان بولغانلىقىنىڭ 40 يىللىقىنى خاتىرىلەش يىغىنى» غا قاتناشقان ھەمدە شىخەنزە، تۇرپان قاتارلىق جايلارنى ئېكسكۇرسىيە قىلغان.

1984 ـ يىلى (90 يېشىدا) ئۇنىڭ «شىنجاڭدىكى 50 يىل» ناملىق ئەسلىمىسى ناملىق بۇ كىتابنى مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ تارىخ ماتېرىياللىرى نەشرىياتى خەنزۇچە نەشر قىلغان (1994 ـ يىلى قايتا نەشر قىلىنغان). «قىزىل بايراق» ژۇرنىلىنىڭ 17 ـ سانىدا «تيانشان باغرىدىكى يۇرتۇمغا سەپەر» ناملىق ماقالىسىنى ئېلان قىلغان.

1985 ـ يىلى (91 يېشىدا) 9 ـ ئايدا، «خەلق سىياسىي كېڭەش گېزىتى» دە «كۆچلۈك دۆلەتلەرنىڭ تەلمۇرۈشى ئاستىدا» ناملىق ماقالىسى ئېلان قىلىنغان.

1988 ـ يىلى (94 يېشىدا) 2 ـ ئايدا، تەكلىپكە بىنائەن زىيارەتكە كەلگەن ئەرەب يەمەن جۇمھۇرىيىتىنىڭ باشلىقى زابالا بىلەن كۆرۈشكەن؛ ئىراننىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق باش ئەلچىسى بورچىرا بىلەن كۆرۈشكەن.

8 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى ئۇ ئەسلىدە ئۈرۈمچىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان ئەخمەتجان قاسىمى قاتارلىقلار قۇربان بولغانلىقىنىڭ 40 يىللىقىنى خاتىرىلەش يىغىنىغا قاتناشماقچى بولغان بولسىمۇ، تېخى يولغا چىقماي تۇرۇپلا كېسەل بىلەن دوختۇرخانىدا يېتىپ قالغان ۋە شۇ يەردە ئالەمدىن ئۆتكەن.

8 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى، ئۇنىڭ جەسىتى مەخسۇس ئايروپىلان بىلەن ئۈرۈمچىگە ئەكىلىنگەن. «بۈرھان ماقالىلىرىدىن تاللانما» مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

رەتلىگۈچى: رۇ مېڭدې

تەرجىمە قىلغۇچى: ئابلەت نۇردۇن

جاۋابكار مۇھەررىر: ئابلىز مۇھەممەت سايرامى

回忆包尔汉

自治区政协文史资料委员会编
地址：乌鲁木齐新华北路47号　　邮编：830002

新疆长城彩色印刷有限责任公司印制
地址：乌市水区温泉西路25号　　邮编：830017
220千字　大32开本 12.5印张　插页4
印数 1,000
2000年12月印刷

新疆维吾尔自治区内部资料准印证(2000)年第516号